T.C
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ BİLİM DALI

XX. YÜZYILIN İLK YARISINDA MARAŞ
(1908-1938)

Nermin GÜMÜŞALAN

DOKTORA TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Ferudun ATA

KONYA- 2012

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin

Adı Soyadı	Nermin GÜMÜŞALAN
Numarası	054102051003
Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☒
Tezin Adı	XX. Yüzyılın İlk Yarısında Maraş (1908-1938)

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası
(İmza)

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin

Adı Soyadı	Nermin GÜMÜŞALAN
Numarası	054102051003
Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☑
Tez Danışmanı	Doç.Dr. Ferudun ATA
Tezin Adı	**XX. Yüzyılın İlk Yarısında Maraş (1908-1938)**

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan ...**XX. Yüzyılın İlk Yarısında Maraş (1908-1938)**... başlıklı bu çalışma 15/06/2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
Doç.Dr.	Ferudun ATA	
Prof.Dr.	Süleyman BEYOĞLU	
Prof.Dr.	Ramazan TOSUN	
Doç.Dr.	İbrahim SOLAK	
Yrd.Doç.Dr.	Mehmet YILMAZ	

Alaaddin Keykubat Kampüsü Selçuklu/ KONYA
Tel: 0 332 223 2446 Fax: 0 332 241 05 24
http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/

ÖNSÖZ

Maraş ve yöresinin, yapılan tarih öncesi çalışmalarda Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden biri olduğu ve bilinen tarihi coğrafyasının 4 bin yıl öncesine gittiği tespit edilmiştir. Tarih çağlarının başlamasıyla birlikte MÖ 4000 yıllarında henüz Anadolu'da devletlerin oluşmadığı dönemde bazı toplumların Maraş'ta yaşadığı anlaşılmıştır. Özellikle Anadolu'nun bilinen ilk devleti olan Hitit İmparatorluğu zamanında, Maraş ve çevresi ilk yerleşim yeri olarak ortaya çıkmıştır. Şehrin, İç Anadolu'yu Suriye ile Mezopotamya'ya bağlayan önemli kavşak yollarının üzerinde bulunması, ticari ve askeri açıdan gelişmesine neden olurken, aynı zamanda da bu stratejik konumu sayesinde bölge, çeşitli milletlerin sürekli mücadele ettikleri bir alan haline gelmiştir.

1071 yılında Selçuklular ile başlayan Anadolu'daki Türk hâkimiyeti, Türkiye Selçukluları, Beylikler ve Osmanlılar ile devam etmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar gelinmiştir. Maraş'ın en parlak ve medeni olduğu dönem Türk hâkimiyetinde olduğu yıllardır. Özellikle 1337-1522 yılları arasında hüküm sürmüş olan Dulkadirli Beyliği'nin son döneminde başkentlik yapan Maraş, gerçek hüviyetine bu yıllarda kavuşmuştur. Şehir baştanbaşa imar edilmiş, camii, hamam, medrese, tekke ve çeşme gibi müesseseler ile donatılmıştır. 1515'te Osmanlıya tâbi olan Dulkadirli Beyliği, 1552'de tamamen ortadan kalkmış ve Maraş bir Osmanlı şehri olmuştur. Bu tarihten itibaren şehrin ticaret açısından gelişmesi için yoğun çaba harcanmış, kapalı çarşı ve bedestenler inşa edilmiştir. Bir dönem Eyalet statüsüne alınan şehirde pek çok eserin temelleri atıldığı gibi önemli sayıda âlim ve şair yetişmiştir.

XIX. yüzyıl ile başlayan değişim sürecinde özellikle Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte eski ticaret yolları yön değiştirmiş ve Akdeniz önemini kaybetmiştir. Bölgede çıkan iç isyanlarla birlikte idari yapıda meydana gelen bozulmalar gerilemeye neden olmuştur.

Çalışma dönemi olarak, 1908-1938 yılları arasında Maraş şehrinin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısının seçilmesindeki en büyük etken, şehrin bu yıllar arasında bir bütün olarak tarihinin çalışılmamış olmasıdır. Özellikle tarih sınırlandırılması yapılırken 1908 yılının başlangıç kabul edilmesi, II. Meşrutiyet ile

başlayan süreçte ülke genelinde birtakım köklü değişimlerin olması ve bu değişimlerin diğer Anadolu şehirlerinde olduğu gibi Maraş üzerindeki yansımalarının da önemli olacağının düşünülmesindendir.

II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte başlayıp, Cumhuriyet'in ilanı ve sonrası olarak devam eden çalışmada, ülkede yaşanan rejim değişikliğinin getirdiği yenileşme çalışmalarına yer verilmiş böylece iki dönemin karşılaştırması yapılarak süreç Mustafa Kemal Atatürk'ün ölüm tarihi olan 1938 yılına kadar getirilmiştir.

Çalışmanın konu itibariyle iki farklı yönetim şeklini içerisinde barındırıyor olması oldukça geniş bir arşiv çalışmasının yapılmasına neden olmuştur. Araştırmanın ilk bölümünü büyük ölçüde Başbakanlık Osmanlı Arşiv Kataloglarının taranması neticesinde elde edilen bilgi ve belgeler oluşturmuştur. Ayrıca bu bölüm hazırlanırken Maraş Şer'iye Sicil Kayıtları, dönemde yer alan Salnameler, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, konu ile ilgili araştırma eserler, makaleler ve süreli yayınlar da taranarak kullanılmıştır. İkinci bölüm daha çok Milli Mücadele sürecini kapsadığı için öncelikle Genelkurmay ATASE Arşivi, TİTE Arşivi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, süreli yayınlar, araştırma eserler ve makaleler kullanılarak hazırlanmıştır. Üçüncü Bölüm; Cumhuriyet Arşivi, TBMM Zabıt Cerideleri, TBMM Gizli Celse Zabıt Cerideleri, TC Devlet Salnameleri, Devlet İstatistik Enstitüsü verileri, süreli yayınlar, araştırma eserler ve makaleler doğrultusunda hazırlanmıştır.

Yapılan bu çalışma, giriş ve üç ana bölümden meydana gelmiştir. Giriş bölümünde; şehrin, tarih ve coğrafyasına genel bir bakışla, 1908 yılına kadar olan gelişmelere yer verilmiştir. Birinci Bölümde; II. Meşrutiyetin ilanıyla başlayan yeni bir dönem ve bu dönemin şehrin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısı üzerindeki etkileri, veriler ışığında incelenmiş, çalışma I. Dünya Savaşının başlaması ve savaş sürecinde meydana gelen olaylara kadar getirilmiştir. İkinci Bölümde; Şehrin Milli Mücadele içerisindeki yeri ve önemi anlatılmıştır. Maraşlıların yakın tarihinde unutulmaz bir yere sahip olan Maraş Savunması üzerinde daha önceki yıllarda muhtelif çalışmaların yapılmış olması bölümün kısa tutulmasına neden olmuştur. Üçüncü Bölümde ise ülkede meydana gelen rejim değişikliğinin başlatmış olduğu gelişmelerin, şehir üzerindeki sosyal, ekonomik ve kültürel yansımalarına yer verilmiştir.

Bu çalışmanın her safhasında benden yardımlarını esirgemeyen, her fırsatta bilgi ve tecrübelerine başvurduğum değerli hocam Doç. Dr. Ferudun Ata'ya teşekkür ederim. Ayrıca yardım ve destekleri için hocam Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu'na, bu çalışmaya başlamam konusunda beni yüreklendiren ve desteğini esirgemeyen bölüm başkanımız Prof. Dr. Orhan Doğan'a ve bölümde görev yapan başta Okutman Erhan Alpaslan olmak üzere çalışmalarımı kolaylaştırıp destek veren tüm bölüm arkadaşlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Yüksek bir tarih sevgisi taşıyan ve tarihçi olmamda büyük desteğini gördüğüm, çok sevgili babam Emekli Yüksek Müşavir Zeki Çemberci'ye, her türlü yardım ve desteğini esirgemeyen fedakâr annem Emekli Öğretmen Aysun Çemberci'ye, çok değerli kardeşlerim Araştırma Görevlisi Mehlika Saraç ve Mustafa Çemberci'ye desteklerinden ötürü teşekkürü bir borç bilirim. Her şeyden önemlisi çalışmamın her safhasında yanımda olan maddi ve manevi desteğini esirgemeyen hayat arkadaşım Prof. Dr. Yakup Gümüşalan'a ve çalışan bir annenin daima arkasında olan yaşama sebebim oğlum Suad Mert ve kızım Gülşah'a sonsuz teşekkürler.

Kahramanmaraş 2012 Nermin GÜMÜŞALAN

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin		
	Adı Soyadı	Nermin GÜMÜŞALAN
	Numarası	054102051003
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Doç.Dr. Ferudun ATA
	Tezin Adı	XX. Yüzyılın İlk Yarısında Maraş (1908-1938)

ÖZET

Maraş, Doğu Anadolu, İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin kesişiminde yer alan, Geç Hitit şehir devletlerinden Gurgum Krallığı'na başkentlik yapmış, önemli ticaret yollarının geçtiği bir merkezdir.

Müslümanların bölgeyi fethetmesine kadar Asurlular, Persler, Makedonyalılar, Büyük Roma ve Bizans Devletlerinin egemenliği altında kalmış olan şehir, 637'de Hz. Ömer zamanında Halid Bin Velid'in Suriye'ye düzenlediği seferler esnasında ele geçirilmiştir. Bölgede süren mücadeleler devam etmiş 962 yılında Maraş bölgesi tekrar Bizans hâkimiyetine geçmiş ve Türklerin 1086 yılındaki fethine kadar yaklaşık 100 yıl Bizans hâkimiyetinde kalmıştır. Selçuklu Devleti ve Dulkadir Beyliği'nin egemenliğinde kalan şehir, Kanuni Sultan Süleyman döneminde tamamıyla bir Osmanlı şehrine dönüştürülmüştür.

Osmanlı idari yapılanması içerisinde 1867 tarihli Vilayet Nizamnamesine göre Maraş Sancağı, Halep Vilayetinin bir sancağı haline getirilmiştir. 1881 yılında Halep'ten ayrılıp vilayet haline getirilen şehrin bu statüsü sadece 18 gün sürmüş tekrar Halep Vilayetine bağlanmıştır.

II. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte Maraş'a bağlı kaza ve köylerin statülerinde bir takım değişikliklere gidilmiş ve 27 Şubat 1915 tarihinde müstakil liva haline

dönüştürülmüştür. Bu tarihlerde I. Dünya Savaşı'nın başlamış olması diğer şehirler gibi Maraş üzerinde de etkili olmuştur. Özellikle ordunun iaşe temin ettiği merkezlerden biri haline getirilmiştir.

Milli Mücadele Döneminde güney bölgesinin işgaliyle önce İngiliz daha sonra da Fransız işgaline maruz kalan şehir, yaşamış olduğu büyük sıkıntılara rağmen topraklarını kahramanca savunmuş ve Milli Mücadelenin ilk zaferi kazanılmıştır.

Milli Mücadele sonrası tüm yurtta olduğu gibi Maraş'ta da yaraların sarılması ve yeniden yapılanma sürecine geçilmiştir. Ülke genelinde yapılan inkılâplar ve yeni rejimi yerleştirme çalışmaları, Maraş şehri için oldukça sancılı olmuştur. Maraş Halkevinin büyük ölçüde katkılarıyla başlatılan yeni dönemde, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda, çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmak için yoğun bir çaba sarf edildiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Maraş, Halep, Milli Mücadele, Güney Cephesi

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin		
	Adı Soyadı	Nermin GÜMÜŞALAN
	Numarası	054102051003
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Doç.Dr. Ferudun ATA
	Tezin İngilizce Adı	City of Maraş in the First Half of 20th Century (1908-1938)

SUMMARY

Maraş is a center at the intersection of Eastern, Central and Southeastern Anatolia regions and located on the essential trade pathways. It was also the capital city of Gurgum Kingdom that was one of the city states of historical Late Hitits.

The city stayed under the sovereignty of Asurs, Persians, Macedonians, Great Roman and Byzantine Empires until being conquered by the Muslims in 637 at the Khalife Omar period during the military expeditions to Syria by Halid bin Velid. The fights continued at the region and Maraş was invaded again by the Byzantines in 962 and stayed under the ruling of Byzantines approximately 100 years until the conquerence of Turks in 1086. After then the city was ruled by the Selcuklu State and Dulkadir city-state, and was converted into an Ottoman city at the period of Kanuni Sultan Süleyman the Magnificent.

Maraş Sancak was linked to Aleppo Province in the governmental structure of Ottomans according to the Provincial Regulation dated 1867. The city was separated from Aleppo in 1881 and became a Province, however this position of the city sustained only for 18 days and linked to Aleppo Province again.

Some changes on the statutes of the county and villages of Maraş were taken into effect together with the announcement of second constitutional monarchy and Maraş was converted into a separate Liva on February 27th, 1915. The

commencement of First World War during that dates showed its effects also on Maraş as on the other cities. Maraş became one of the centers that supply food especially to the armed forces.

Maraş was exposed to the invasion of English forces initially and French forces later on during the National Struggle due to the invasion of southern Anatolia. The city defended its lands heroically even though the great insufficiencies encountered and obtained the first victory of National Struggle.

Repairment on all areas was started and reorganisation stage was initiated following the National Struggle. Revolutions performed in whole country and efforts to validate the novel system were conducted very painfully in Maraş. In the new period initiated with the substantial contributions of the Maraş Community Center, it is seen that intense efforts were spent in order to reach the level of contemporary civilizations in social, cultural and economic fields.

Key Words: Maraş, Aleppo, National Struggle, South Front

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ……. i
ÖZET …… iv
SUMMARY …….. vi
İÇİNDEKİLER …… viii
KISALTMALAR ……. xiii
TABLOLAR…… xv
GRAFİKLER…… …… xx
GİRİŞ ……. 1
MARAŞ TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ ……. 1
1-Coğrafi Konumu …….. 1
2-Tarihi Gelişimi ……. 3
3-İdari Yapısı ve Nüfusu ……. 9
4-Sosyal ve Ekonomik Durumu…… 14

BİRİNCİ BÖLÜM
II. MEŞRUTİYET'İN İLANINDAN I. DÜNYA SAVAŞI SONUNA KADAR MARAŞ (1908-1918)

1-SOSYAL YAPISI

1.1 İdari Yapı ……19
1.2 Yönetim Birimleri ve Görevlileri …….. 20
1.2.1 Mutasarrıflar ……. 25
1.2.2 Milletvekilleri …… 28
1.2.3 Belediye ve Belediye Başkanları ……. 30
1.3 Yerleşim Birimleri ve Nüfus …… 31
1.3.1 Nahiyeler ve Köyler …… 31
1.3.2 Mahalleler ……..... 36
1.3.3. Nüfus ……... 38
1.4 Ulaşım ve Haberleşme ……. 44
1.5 Ordu Namına Yapılan Alımlar …….. 48
1.6 Asker Firarileri ve Asayiş Olayları ……... 50

1.7 Maraş Polis Teşkilâtı ……. 55
1.8 Maraş Hapishanesi ……..... 66
1.9 Sürgünler ……... 78
1.10 Sağlık …….. 81

2-EKONOMİK YAPISI

2.1. Tarım …….. 84
2.2. Hayvancılık ……..101
2.3. Orman ve Madencilik ……. 108
2.4. Sanayi ve Ticaret ..…….. 109
2.5. Bütçe ……..... 114

3-KÜLTÜREL YAPISI

3.1. Müslüman Okulları …….. 121
3.2. Gayrimüslim Okulları ve Faaliyetleri …… 126
3.2.1 Alman Okulları ve Faaliyetleri……. 129
3.2.2. Alman Erkek İbtidâî Mektebi …… 130
3.2.3. Kızlar Alman Eytamhanesi Okulu ve Programı……. 132
3.2.4. Amerikan Okulları ve Faaliyetleri ……. 135
3.2.5. İngiliz Okulları ve Faaliyetleri …… 139
3.3. Dini ve Sosyal İçerikli Kurumlar …… 140

İKİNCİ BÖLÜM
MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE MARAŞ
(1919-1922)

1- Güneydoğuda İngiliz Emelleri ve Maraş'ın İşgali ……..…… 145
2- İngiliz İşgalindeki Maraş'ın Fransa'ya Devredilmesi ……..152
2.1 İşgale Karşı Alınan Tedbirler …… 155
2.2 Şehir Merkezi ve Yakın Civardaki Mücadeleler ..…….…… 159
3- Fransızların Maraş'tan Çekilişi ……..…… 176
4- Maraş'a Çevre İllerden Yapılan Yardımlar ……..……... 182

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA MARAŞ
(1923- 1938)

1- SOSYAL YAPISI

1.1 İdari Yapı ……. 186
1.2 Nüfus …… 187
1.3 Adlî Olaylar ……. 189
1.4 Belediye ……... 193
1.4.1 Maraş Vilayeti Belediye Bütçesi …… 194
1.4.2 Maraş Belediyesi Görevlileri ve Maaşları ……. 196
1.4.3 Maraş İtfaiyesi ……... 197
1.4.5 Yollar ve Köprüler ……. 198
1.5 Sağlık ……..... 205
1.5.1 Salgın Hastalıklar …… 207
1.5.2 Eczaneler …… 209
1.6 Dernekler ve Cemiyetler ……... 209
1.6.1 Cumhuriyet Halk Partisi Maraş İl Teşkilâtı……. 210
1.6.2 Maraş Halkevi ……. 214
1.6.3 Spor Faaliyetleri …….. 222
1.7 Doğal Afetler …… 223
1.7.1 Yağmur ve Sel Baskınları ……224
1.7.2 Yangınlar ……. 225
1.7.3 Depremler…… 226

2- EKONOMİK YAPISI

2.1 Tarım…… 226
2.2 Hayvancılık ……. 240
2.2.1 İpekböcekçiliği ve Arıcılık …… 243
2.2.2 Kümes Hayvancılığı ……... 244
2.2.3 Balıkçılık …… 246
2.2.4 Avcılık …… 246

2.3 Orman ve Madencilik…… 247
2.4 Bankalar ……... 251
2.5 Fabrikalar …… 252
2.5.1 Çeltik Fabrikası ……252
2.5.2 Un Fabrikası …… 253
2.5.3 Su Değirmenleri ……. 254
2.5.4 Elektrik Santrali …….. 254
2.6 Ticaret …….. 255
2.6.1 Maraş Ticaret ve Sanayi Odası ……...256
2.7 Kooperatifler …….. 261
2.8 Endüstri ……..... 262
2.8.1 Bakırcılık ……. 262
2.8.2 Boyacılık ……262
2.8.3 Demircilik …… 263
2.8.4 Dericilik ……... 263
2.8.5 Dokumacılık …… 264
2.8.6 Kuyumculuk …… 264
2.8.7 Mobilyacılık …… 265
2.8.8 Saraçlık …….. 265
2.8.9 Tarakçılık …… 266

3- KÜLTÜREL YAPISI

3.1 Maraş'a İstiklâl Madalyasının Verilişi …… 266
3.2 Okullar …… 268
3.2.1 Türk Okulları …….. 268
3.2.2 Yabancı Okullar…….. 272
3.3 İlk Matbaa ve Yayıncılık ……. 274
3.4 Kütüphane ……..... 276
3.5 Müze ……. 277
3.6 Turizm …….. 278
3.7 Dini ve Sosyal İçerikli Kurumlar …… 281
3.8 Özel Anma Günleri ……..... 285

3.9 Yaşam Biçimi …… 287
3.9.1 Giyim Kuşam …….. 287
3.9.2 Beslenme Biçimleri ……... 288
3.9.3 İnançlar ve Töresel Yapı ……..... 289
3.9.4 Evlenme Geleneği ……... 290
3.9.5 Doğum ve Çocukla İlgili Gelenekler ……..... 292
SONUÇ …… 294
BİBLİYOGRAFYA ……..... 300
EKLER……. 315
BELGELER……. 326
FOTOĞRAFLAR………..... 356
HARİTALAR……... 361

KISALTMALAR

BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
CA	: Cumhuriyet Arşivi
ATASE	: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı
TİTE	: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
TBMMZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
MMZC	: Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri
DH. İUM	: Dâhiliye İdare-i Umumiye
DH. MUİ	: Dâhiliye Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Kalemi
DH. İD	: Dâhiliye İdare Kısmı
DH. ŞFR	: Dâhiliye Şifre Kalemi
DH. UMVM	: Dâhiliye Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Belgeleri
DH. EUM	: Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
DH. EUM. EMN	: Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü Emniyet
DH. EUM. MEM	: Dâhiliye Emniyet-i Umumi Memurin Kalemi
DH. EUM. ECB	: Dâhiliye Emniyet-i Umumi Ecanib Kalemi
DH. EUM. KLU	: Dâhiliye Emniyet-i Umumi Kalemi Umumi
DH. EUM. LVZ	: Dâhiliye Emniyet-i Umumi Levazım
DH. EUM. MH	: Dâhiliye Emniyet-i Umumi Muhasebe Kalemi
DH. MB. HPS	: Dâhiliye Mebânî-i Emîriye ve Hapishâneler Müdüriyeti
DH. KMS	: Dâhiliye Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti
DH. MTV	: Dâhiliye Mütenevvia
DH. SN.M	: Dâhiliye Sicil-i Nüfus Kalemi Müteferrik
HR. SYS	: Hariciye Siyasi
DUİT	: Dosya Usûlü İradeler Tasnifi
MV	: Meclis-i Vükela Mazbataları
İ.MF	: İrade Maarif
MF. HTF	: Maarif Nezareti Heyet-i Teftişe Kalemi
İ. MMS	: İrade Meclis-i Mahsus
ŞD	: Şûra-yı Devlet
İSH	: İstiklâl Harbi Koleksiyonu

ATAZB	: Atatürk Koleksiyonu
AAMD	: Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMGZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Zabıt Ceridesi
C	: Cilt
S	: Sayı
s.	: Sayfa
nr.	: Numara
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
Bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
Yay.	:Yayımlayan
Yay. Haz.	:Yayına Hazırlayan
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
İA	: İslam Ansiklopedisi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
ODTİ	: Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri
KSÜ	: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

TABLOLAR

Tablo 1: 1890 yılında Maraş'ın Nüfusu

Tablo 2: Maraş'ın Nüfusu (1906-1907)

Tablo 3: Zeytun Kazası'nın Nüfusu (1906 -1907)

Tablo 4: Elbistan Kazası'nın Nüfusu (1906 -1907)

Tablo 5: Andırın Kazası'nın Nüfusu (1906 -1907)

Tablo 6: Pazarcık Kazası'nın Nüfusu (1906 -1907)

Tablo 7: 1906-1907 yıllarında Maraş'ın kaza, nahiye ve köylerinin sınıf ve miktarı

Tablo 8: 1876-1904 yılları arasında Maraş'ta sınaî ve ticari işletmeler

Tablo 9: Maraş Mutasarrıfları (1908-1918)

Tablo 10: Maraş'a bağlı olan nahiye ve köylerin sayıları

Tablo 11: Maraş Sancağına bağlı nahiye, köy ve mahalle sayıları

Tablo 12: Maraş mahallelerinin eski ve yeni isimleri

Tablo 13: Maraş Merkez Kazası'nın nüfusu (1908-1909)

Tablo 14: Zeytun Kazası'nın nüfus cetveli

Tablo 15: Elbistan Kazası'nın nüfus cetveli

Tablo 16: Göksun Kazası'nın nüfus cetveli

Tablo 17: Pazarcık Kazası'nın nüfus cetveli

Tablo 18: 1908-1909 yıllarında Maraş'ın kendisine bağlı olan kaza, nahiye ve köylerinin sınıf ve miktarını gösteren cetvel

Tablo 19: Maraş merkez ve kazalarının toplam nüfusu

Tablo 20: Maraş Sancağının 1914 yılı nüfus istatistiği

Tablo 21: Asker firari ve bakayalardan eşkıyalık edenler

Tablo 22: Çevre ahaliden eşkıyalık edenler

Tablo 23: Eşkıya olmayıp kıtalarından firar edenler ile bakayada kalanlar

Tablo 24: Asker firari ve bakayalardan eşkıyalık edenler

Tablo 26: Eşkıya olmayıp kıtalarından firar edenler ile bakayada kalanlar

Tablo 27: Maraş Polis Teşkilatı için şubat ayı sonuna kadar tahsis ve sarf olunan yekûnun kalemlere göre dağılımı

Tablo 28: Maraş Polis Teşkilatı için ocak ayı sonuna kadar tahsis ve sarf olunan yekûnun kalemlere göre dağılımı

Tablo 29: Maraş Polis Teşkilatı için aralık ayı sonuna kadar tahsis ve sarf olunan yekûnun kalemlere göre dağılımı
Tablo 30: Maraş Polis Teşkilatı için kasım ayı sonuna kadar tahsis ve sarf olunan yekûnun kalemlere göre dağılımı
Tablo 31: Maraş Polis Teşkilatı için ekim ayı sonuna kadar tahsis ve sarf olunan yekûnun kalemlere göre dağılımı
Tablo 32: Maraş Polis Teşkilatı için eylül ayı sonuna kadar tahsis ve sarf olunan yekûnun kalemlere göre dağılımı
Tablo 33: Maraş Polis Teşkilatı için ağustos ayı sonuna kadar tahsis ve sarf olunan yekûnun kalemlere göre dağılımı
Tablo 34: Maraş Polis Teşkilatı için temmuz ayı sonuna kadar tahsis ve sarf olunan yekûnun kalemlere göre dağılımı
Tablo 35: Maraş Polis Teşkilatı için mayıs ayı sonuna kadar tahsis ve sarf olunan yekûnun kalemlere göre dağılımı
Tablo 36: Maraş Polis Teşkilatı için nisan ayı sonuna kadar tahsis ve sarf olunan yekûnun kalemlere göre dağılımı
Tablo 37: 14 Mart 1915 tarihli Maraş Sancağı Kaza Hapishanesi'nin ilk dört aylık yoklama cetveli
Tablo 38: 14 Temmuz 1915 tarihli Maraş Sancağı Kaza Hapishanesi'nin ikinci dört aylık yoklama cetveli.
Tablo 39: 14 Kasım 1915 tarihli Maraş Sancağı Kaza Hapishanesi'nin üçüncü dört aylık yoklama cetveli.
Tablo 40: 14 Mart 1916 Maraş Sancağı Kaza Hapishanesi'nin, ilk dört aylık yoklama cetveli.
Tablo 41: 14 Ağustos 1916 Maraş Sancağı Kazası Hapishanesi'nin ikinci dört aylık yoklama cetveli.
Tablo 42: 14 Ekim 1916 Maraş Sancağı Kazası Hapishanesi'nin üçüncü dört aylık yoklama cetveli.
Tablo 43: 1918 yılı Maraş Sancağı Hapishanesi'nin ikinci dört aylık yoklama cetveli
Tablo 44: 1 Aralık 1919 tarihli Maraş Sancağı Hapishanesi'nin dört aylık yoklama cetveli.

Tablo 45: 6 Mart 1919 tarihli Maraş Sancağı Hapishanesi'nin dört aylık yoklama cetveli.
Tablo 46: 1909 yılında Maraş'ta tahıl ekimi ve fiyatlandırılması.
Tablo 47: 1909 yılında Maraş'ta baklagiller ve köklü bitkilerin ekimi ve fiyatlandırılması.
Tablo 48: 1909 yılında Maraş'ta sınaî bitkilerin ekimi ve fiyatlandırılması.
Tablo 49: 1909 yılında Maraş'ta meyve üretimi ve fiyatlandırılması.
Tablo 50: 1913 yılında Maraş'ta tahıl ekimi ve fiyatlandırılması.
Tablo 51: 1913 yılında Maraş'ta baklagillerin ekimi ve fiyatlandırılması.
Tablo 52: 1913 yılında Maraş'ta köklü bitkilerin ekimi ve fiyatlandırılması.
Tablo 53: 1913 yılında Maraş'ta sınaî bitki ekimi ve fiyatlandırılması.
Tablo 54: 1913 yılında Maraş'ta meyve üretimi ve fiyatlandırılması.
Tablo 55: 1914 yılında Maraş'ta tahıl ekimi ve fiyatlandırılması.
Tablo 56: 1914 yılında Maraş'ta baklagil ekimi ve fiyatlandırılması.
Tablo 57: 1914 yılında Maraş'ta köklü bitkilerin ekimi ve fiyatlandırılması.
Tablo 58: 1914 yılında Maraş'ta sınaî bitkilerin ekimi ve fiyatlandırılması.
Tablo 59: 1914 yılında Maraş'ta meyve üretimi ve fiyatlandırılması.
Tablo 60: 1909-1914 yılları arasında Maraş'ta hayvan yetiştiriciliği
Tablo 61: 1909 – 1914 yılları arasında hayvansal ürünlerin üretim miktarları
Tablo 62: Maraş Sancağı'nın 1908 yılı gelir bütçesi
Tablo 63: Maraş Sancağı'nın 1908 yılı masraflar bütçesi
Tablo 64: Maraş Sancağı'nın 1915-1916 yılı bütçesi
Tablo 65: Maraş Sancağı'nın 1916-1917 yılı bütçesi
Tablo 66: Maraş Sancağı'nın 1917-1918 yılı bütçesi
Tablo 67: Maraş Sancağı'nın 1917 yılı bütçesinde yer alan zam ve tenzilat
Tablo 68: Maraş Sancağı'nın 1918 yılı bütçesi
Tablo 69: 1908 yılında okulların çeşitli sınıflarında okuyan öğrenci sayısı
Tablo 70: 1908 yılında Maraş'ta ibtidâî mektepleri
Tablo 71: 1916-1917 yıllarında Maraş'ta maarife ayrılan bütçe
Tablo 72: Ülkemizde açılan yabancı okulların sayıları ve destekleyen devletler
Tablo 73: Mekatib-i Gayrimüslimenin Nev'i İsimleri ve Mevkileri

Tablo 74: Maraş'taki Alman Okulları
Tablo 75: Alman Erkek İbtidâî Mektebinde okutulan dersler ve ders kitapları
Tablo 76: Alman Rüşdî ve İdâdî Kız Okulunda okutulan kitaplar, yazarları, basım yer ve yılları.
Tablo 77: 1903 yılı Amerikalı misyonerlerin Maraş'taki okulları
Tablo 78: Maraş'a çevre illerden yapılan yardımlar
Tablo 79: 1927-1928 yıllarında Maraş nüfusu
Tablo 80: 1928-1929 yıllarında Maraş nüfusu
Tablo 81: 1926-1936 Maraş merkez belediyesinin bütçesi
Tablo 82: 1926-1936 Maraş Vilayeti belediyelerinin bütçesi
Tablo 83: 1933-1936 Maraş Vilayeti belediyelerinde görev yapan memur ve müstahdemlerle aldıkları maaş ve ücretler
Tablo 84: 1929-1936 Maraş Vilayeti belediyelerinde görev yapan memur ve müstahdemlerle aldıkları maaş ve ücretler
Tablo 85: 1927-1928 yıllarında Maraş'ı çevresine bağlayan yolların durumu.
Tablo 86: 1928-1929 yıllarında Maraş'ı çevresine bağlayan yolların durumu.
Tablo 87: 1929-1930 yıllarında Maraş'ı çevresine bağlayan yolların durumu.
Tablo 88: 1929-1938 yılları arasında Maraş Hastanesinde tedavi gören hastalar
Tablo 89: 1935 yılı faaliyet raporuna göre, Maraş Halkevi Şubelerinde kayıtlı olan kişi sayısı ve meslek grupları
Tablo 90: 1925-1926 yıllarında Maraş Vilayetinde hububat ekimi
Tablo 91: 1927-1928 yıllarında Maraş Vilayetinde hububat ekimi
Tablo 92: 1928-1929 yıllarında Maraş Vilayetinde hububat ekimi
Tablo 93: 1929-1930 yıllarında Maraş Vilayetinde hububat ekimi
Tablo 94: 1933-1934 yıllarında hububat ekimine ayrılan arazi
Tablo 95: 1933-1934 yıllarında bakliyat üretimi
Tablo 96: 1928-1934 yılları arasında Maraş'ta yetiştirilen tahıl, baklagil, köklü bitki ve sınaî bitkilerinin hektar cinsinden ekildikleri alanlar ile ton cinsinden elde edilen ürün miktarları.
Tablo 97: 1933-1934 yıllarında üzüm ekimi
Tablo 98: 1933-1934 yıllarında meyve üretim miktarı

Tablo 99: 1935- 1937 yılları arasında ekilen tahıl, baklagil, sınaî bitki ve diğer köklü bitkilere ait hâsılat miktarları
Tablo 100: 1937 yılı Maraş şehrindeki meyve ağaçları ve bu ağaçlardan elde edilen meyve hâsılatı.
Tablo 101: 1927-1928 yıllarında Maraş Vilayetinde yetiştirilen evcil hayvanlar
Tablo 102: 1927-1928 yıllarında Maraş Vilayetinde hayvanlardan elde edilen mahsullerin miktarları.
Tablo 103: Kesilen hayvan türü, sayısı ve et fiyatları
Tablo 104: 1935 yılında Maraş İlinde yetiştirilen hayvanlar
Tablo 105: 1927-1928 yıllarında Maraş ilinde Ormanların kapladığı alanlar ve yetişen ağaç türleri.
Tablo 106: 1930-1933 yılları arasında Maraş ilinde kereste üretimi
Tablo 107: 1927-1928 yılında Maraş İlinde Ziraat Bankası şubelerinin kuruluş ve sermayeleri.
Tablo 108: 1926-1932 yılları arasında Maraş şehri ihtiyaçları için şehir dışından temin edilen ürünler ve fiyatları.
Tablo 109: 1926 -1932 yılları arasında Maraş'tan şehir dışına satılan ürünler ve bu satıştan elde edilen gelir miktarları.
Tablo 110: 1930 yılı Maraş İlinde bulunan ilkokullar ve öğrenci sayıları.
Tablo 111: 1935 -1936 yıllarında Maraş İlindeki ilkokullarda mevcut öğretmen ve öğrenci sayıları.

GRAFİKLER

Grafik 1: 1909 yılı tarımsal ürünleri

Grafik 2: 1913 yılı ekim oranları

Grafik 3: 1914 yılı ekim oranları

Grafik 4: 1909- 1914 yılları arasında ekilen her bir ürünün yıllar bazındaki üretim miktarındaki (ton) değişim

Grafik 5: 1909-1914 yılları arasında Maraş'ta hayvan yetiştiriciliği.

Grafik 6: 1909 yılında Maraş'ta ipekböceği, arıcılık, kümes hayvancılığı.

Grafik 7: 1909 yılı hayvan ürünleri üretim miktarı.

Grafik 8: 1909 yılı hayvan derisi üretim miktarı.

Grafik 9: 1913 yılı hayvan ürünleri üretim miktarı.

Grafik 10: 1914 yılı hayvan ürünleri üretim miktarı.

Grafik 11: 1914 yılı hayvan derisi üretim miktarı.

Grafik 12: 1928-1934 Maraş topraklarının ekim oranları

Grafik 13: 1928-1934 yıllarında ürünlerin ekim yüzdeleri

Grafik 14: 1937 yılı ekim oranları

Grafik 15: 1934 yılında Maraş'ta kesilen hayvanların, türleri ve sayıları

Grafik 16: 1933-1934 Maraş ilinde ipekböcekçiliği ve arıcılık

Grafik 17: 1935-1937 yılları arasında arıcılık ve bal üretim miktarları

Grafik 18: 1933 -1934 Kanatlı hayvan yetiştiriciliği

Grafik 19: 1935 -1937 Kanatlı hayvan yetiştiriciliği

Grafik 20: 1935-1937 yılları arasında üretilen kereste ve orman ürün fiyatları.

Grafik 21: Maraş şehrinde 1935-1937 yılları arasında Tarım Kredi Kooperatifinin hareketleri

GİRİŞ

MARAŞ TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

1- COĞRAFİ KONUMU

Kahramanmaraş, Akdeniz Bölgesi, Adana Bölümü'nün kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Şehir, Akdeniz Bölgesi ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nin birbirlerine en çok yaklaştığı kavşak noktasında yer almıştır[1]. 14.327 km²'lik yüz ölçümüyle ülke topraklarının % 1,8'ini kaplayan il, Türkiye'de toprak büyüklüğü açısından 13. sırada yer almaktadır. Şehrin, deniz seviyesinden yüksekliği ortalama 700 m. olmasına rağmen, bölgede 350 m. ile 3081 m. arasında değişen yükseklikliere rastlamak mümkündür. [2]

Kahramanmaraş topraklarının, büyük bir kısmı Akdeniz Bölgesinde yer almasına rağmen, şehrin kuzey ve kuzeydoğusundaki bazı kesimler Doğu Anadolu Bölgesinin içerisinde yer almış, Pazarcık ve Çağlayancerit ilçelerinin bazı kesimleri ise Güneydoğu Anadolu Bölgesinin sınırları içerisinde kalmıştır. Şehrin, Doğu Anadolu, İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin kesişiminde yer almış olması, önemini bir kat daha arttırmıştır.[3]

Ahır dağının güney eteklerinde, kendi ismi ile anılan ovanın kuzeyinde yer alan Kahramanmaraş, idari bakımdan, doğuda Malatya'nın Darende, Akçadağ ve Doğanşehir ilçeleri; Adıyaman'ın Besni; Gaziantep'in Yavuzeli ve Araban ilçeleri; güneyden yine Gaziantep'in merkez ve Islahiye ile Adana'nın Kadirli, Kozan, Saimbeyli ve Tufanbeyli; Kayseri'nin Sarız; Kuzeyden ise Sivas'ın Gürün ilçeleri ile çevrelenmiştir.[4]

Kahramanmaraş ve çevresi yer şekilleri bakımından çevre illerden farklılık göstermektedir. Geniş çukurlar ve düzlükler, aniden alçalıp yükselen tepecikler ile yalçın kayalıklı dağlar ve derin çukurluk oluşturan vadilerin tamamı il yerleşim

---

[1] Mehmet Gürbüz, *Kahramanmaraş Merkez İlçe'nin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, Kahramanmaraş 2001, s. 1

[2] "Maraş", *Yurt Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1982, s. 5643; H.Yüksel Horasan, *Kahramanmaraş'ı Tanıyalım*, Ankara 1992, s. 43; Besim Darkot, "Maraş", *Milli Eğitim Bakanlığı, İslam Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul 1993, s. 310.

[3] Tufan Gündüz, "Kahramanmaraş", *Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 2001, s. 192; H.Y. Horasan, *Kahramanmaraş*, s. 43.

[4] *Maraş İl Yıllığı*, Kahramanmaraş 1967, s. 51; "Maraş", *Yurt Ansiklopedisi*, C. 8, s. 5643.

alanında görülmektedir. İlin güney kesimleri daha çok ovalık ve küçük tepeciklerden meydana gelmiştir. Maraş ve Türkoğlu Ovaları başlıca düzlükleri oluşturmaktadır. Kuzey kısımları ise daha engebelidir. Batısı dağlık ve ormanlık alanlar ile kaplıdır. Orta Torosların uzantısına ve Amanos Dağları'nın kuzey uçlarına bölgede rastlamak mümkündür. İlin en yüksek dağı 3081m. ile Nurhak Dağı'dır. Topraklarının % 59.7'si dağlık alanlar ile kaplı olan bölgede, Berit ve Nurhak Dağları'nın kuzey kısımlarında her zaman kar görmek mümkündür. İlin önemli dağları arasında Engizek Dağı, Binboğa Dağları, Delihöbek Dağı ve Ahır Dağı sayılabilir.[5]

Şehrin % 24'ünü kaplayan platolar genellikle kuzeyde toplanmıştır. Yükseklikleri 1.500 m. ile 2.000 m. arasında değişen bu platolar, kalkerli yapısı yüzünden ot bakımından pek zengin değildir. Yine Elbistan çöküntü alanını kuzeyden ve doğudan sınırlayan dağların yüksek kesimleriyle ova arasında çeşitli yüksekliklerde platolar sıralanmıştır. Kuzeydeki kadar yoğun olmasa da ilin güney kesiminde de platolar vardır. Özellikle Berit Dağı ve uzantılarında irili ufaklı platolara rastlanmaktadır. Merkez ilçeden kuzeydoğuya doğru uzanan Maraş ve Engizek dağları ile Nur dağlarının uzantıları üzerinde geniş platolar yer almaktadır. Bu platoların yükseklikleri 1.000 ila 2.000 m. arasında değişmektedir.[6]

Kahramanmaraş ili tümüyle Ceyhan havzası içinde yer alır. Bu yüzden de geniş bir akarsu ağına sahiptir. Su kaynaklarının bolluğu açısından (km²'ye oranla) Türkiye'de birinci sırada, dünyada ise üçüncü sırada yer almaktadır. Akarsuların bol olması beraberinde barajları da getirmiştir. Türkiye'nin sayılı barajlarından olan Sır Barajı, Menzelet Barajı ve Kartalkaya Barajı il sınırları içerisinde yer almıştır. Kahramanmaraş il sınırlarında çıkan su kaynaklarından bazıları: Ceyhan, Aksu, Tekir, Fırnız, Hurman, Göksun, Erkenez, Körsulu, Ağabeyli, Nergele, Söğütlü, Orçan, Deliçay, Zeytin vb.[7] dir.

Kahramanmaraş, denizden uzak ve çok sayıda yükseltiye sahip olması nedeniyle değişime uğramış bir Akdeniz iklimine sahiptir. Yazları sıcak ve kurak, kışları ise soğuk geçmektedir. İklim, il topraklarındaki çöküntü alanlarda biraz daha

---

[5] "Maraş", *Yurt Ansiklopedisi*, C. 8, s. 5644; H. Y. Horasan, *Kahramanmaraş*, s. 44; M. Gürbüz, *Kahramanmaraş Merkez İlçe*, s. 70.
[6] "Maraş", *Yurt Ansiklopedisi*, C. 8, s. 5644.
[7] " Maraş", *Yurt Ansiklopedisi*, C. 8, s. 5644, 5645; H. Y. Horasan, *Kahramanmaraş*, s. 51,52.

ılıman seyretmektedir. Garbi olarak isimlendirilen batıdan gelen rüzgâr hareketi yaz aylarının hararetini nispeten hafifletmektedir.[8]

2009 yılı adrese dayalı nüfus sayımı verilerine göre il nüfusu 1.037.491, şehrin merkez nüfusu ise 384.953'dür. Nüfusun % 58'i il ve ilçe merkezlerinde, % 42'si de belde ve köylerde yaşamaktadır.[9]

2- TARİHİ GELİŞİMİ

Şehrin en eski ismine Asur kaynaklarında rastlanmaktadır. Bu kaynaklara göre, bölgede yer alan Gurgum isimli Hitit devletinin başkenti olan Maraş'ın, o dönemdeki ismi Markasi idi. Romalılar Dönemine kadar kullanılan Markasi ismi, Germanikus'un oğlu İmparator Caligula tarafından Germanicia / Kayseria Germanicia'ya çevrilmiştir. Bu isim Bizans Devleti zamanında da kullanılmıştır.[10]

Şehir, İslam hâkimiyetine girince Mar'aş ismini almıştır. Titreme manasına gelen bu ismin vaktiyle Maraş'ta yetiştirilen çeltik ve bataklıkların sebep olduğu sıtma hastalığı yüzünden "titreme yeri" anlamına geldiği bildirilmektedir. Şehre, Bizans hâkimiyetinde kaldığı kısa süre içerisinde Marassion ismi verilmiş, daha sonra Osmanlı dönemi dâhil olmak üzere Maraş ismi ile anılmıştır. Milli Mücadele Döneminde göstermiş olduğu üstün başarılardan ötürü şehre, 7 Şubat 1973 yılında Kahraman unvanını verilerek Kahramanmaraş şekline dönüştürülmüştür. [11]

Kahramanmaraş, Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinin bulunduğu bölgede yer almaktadır. 1958 yılında yapılan prehistorik (tarih öncesi) çalışmalar, Maraş – Göksun yolu üzerindeki Döngele köyü ve çevresinde bulunan mağaraların en eski yerleşim yerleri olduğunu göstermektedir. Bu bölgelerin su, barınma ve avlanmaya elverişli oluşu, mağara yerleşmelerine neden olmuştur ki bu da Paleolitik Döneme tarihlenmektedir. Aynı mağaralarda yapılan çalışmalar, yöre tarihinin Paleolitik Dönem

---

[8] Besim Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, Yayına Hazırlayan: İlyas Gökhan-Mehmet Karataş, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2008, s. 192; *Maraş İl Yıllığı*, 1967, s. 56; "Maraş", *Yurt Ansiklopedisi*, C. 8, s. 5649.

[9] http:/www.kahramanmaras.gov.tr/web/uploads/attachments/nufus.pdf. 8.08.2011

[10] B. Atalay, *Maraş Tarihi*, s. 19; "Maraş", *Yurt Ansiklopedisi*, C. 8, s. 5654; H.Y. Horasan, *Kahramanmaraş*, s. 7; İlyas Gökhan, "İlkçağda Maraş", *Maraş Tarihi ve Sanatı Üzerine*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş ve Yöresi Kültür Değerlerini Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay. No:1, Kahramanmaraş 2008, s.1; T. Gündüz, "Kahramanmaraş", s. 192.

[11] T. Gündüz, "Kahramanmaraş", s. 192; Şehrin ismi ile ilgili bir diğer kaynakta, yaz aylarında yakıcı ve kavurucu güneşin insan derisi üzerindeki etkisi yüzünden eskilerin şehre "Kutlu Güneş" anlamına gelen Maraş ismini verdiklerini bildirmektedir. Bkz. Hasan Reşit Tankut, *Maraş Yollarında*, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1944, s. 51.

sonrasında Neolitik Dönemde de sürdüğünü göstermektedir. Her iki yerleşmede bu döneme ait özellikler gösteren çanak çömleklere rastlanmıştır.[12]

Kalkolitik Dönemde Kahramanmaraş il sınırları içerisinde yerleşildiğini gösteren tek buluntu yeri, Fevzipaşa – Malatya arasındaki Eloğlu Höyüğü ile Öngüt denilen yerdir. Yapılan çalışmalar çerçevesinde Bakırçağ olarak adlandırılan İlk Tunç Çağı buluntularının, Döngele Köyü çevresindeki Yağlık ve Direkli mağralarının üst katmanlarında ve Köprülüağzı – Eloğlu yöresinde bulunan Kuruculuk Höyükte olduğu tespit edilmiştir. Bu bölgede yapılan çalışmalarda elli civarında olduğu anlaşılan höyüklerin, genellikle dağınık vaziyette ve çoğunluklada merkezin güneyinde bulunan düzlüklerden Elbistan, Afşin ve Göksun ovalarında yer aldığı anlaşılmıştır. Yörenin en büyük höyükleri; Yassıhöyük, Maltepe ve Bozhöyüktür. Bu höyüklerde ele geçen buluntulara göre yaklaşık İ.Ö IV. binin ilk günlerinden başlayarak höyüklere yerleşildiği görülmektedir.[13]

Mezopotamya'da kullanılan yazının Asur ticaret Kolonileri döneminde Anadolu'ya girmesi ile birlikte Tarih çağları burada da başlamıştır. Kahramanmaraş, bu yıllarda Mezopotamya ve Kuzey Suriye'yi İç Anadolu'ya bağlayan kervan yollarının geçtiği önemli bir merkez haline gelmiştir. Mezopotamya'dan yola çıkan tüccarlar Birecik üzerinden Fırat Nehrini geçtikten sonra Kahramanmaraş- Elbistan yolu ile Kapadokya'ya gitmekteydiler.[14]

Hititler, MÖ 2000- 1200 yılları arasında Anadolu'ya hâkim oldukları dönemde Maraş bölgesinde egemen olmuşlardır. Bu dönemde şehrin ismi Maraj ve Markasi olarak anılmıştır. Hititler döneminde Maraş bölgesinin Elbistan, Pazarcık ve Türkoğlu ilçeleri sınırları içerisinde birçok yerleşim merkezinin olduğu görülmektedir. Elbistan'ın Karahöyük Harabelerinde yapılan kazılarda Hititlerin hüküm sürdüğü bu bölgelerde Asur ticaret kolonilerine ait çanak, çömlek, tunç ve kemik buluntularına rastlanmıştır. Elde edilen eserler doğrudan Hititlere ait olmasa da Hitit figürleri ile

---

[12]"Maraş", *Yurt Ansiklopedisi,* C.8, s. 5654; H.Y. Horasan, *Kahramanmaraş*, s. 8-9.

[13]Mekselina Balcı, *Çivi Yazılı Belgeler Işığında Maraş Bölgesi*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2001, s. 2-5; T. Gündüz, "Kahramanmaraş", s. 192; "Maraş", *Yurt Ansiklopedisi,* C.8, s. 5656.

[14]"Maraş", *Yurt Ansiklopedisi,* C.8, s.5656; Ahmet Eyicil, *Yakın Çağda Kahramanmaraş*, Kahramanmaraş 2009, s. 21.

süslenmişlerdir.[15] Hititlerin dağılmasından sonra yerine kurulan Geç Hitit Devletlerinden olan Gurgum şehir devleti zamanında Maraş başkent olmuştur.[16] Bu dönemden günümüze iki önemli eser kalmıştır. Bunlardan birisi meşhur Maraş Aslanı diğeri ise Fırtına Tanrısı kabartmasıdır. Maraş bölgesinden çıkarılan birçok eser XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında Hristiyan misyonerler tarafından Avrupa ve Amerika'ya kaçırılmıştır.[17]

Maraş şehrinin ilk kuruluşu MÖ 2500 yılına kadar uzanmaktadır. Şehrin kurucusu olan Asurluların şehri, bugünkü yerleşim yerinin yirmi kilometre güneydoğusunda Erkenez çayının kenarında bulunan Elmalar köyü ile Çokyaşar köyünün arasında Himli Höyük civarında kurdukları bildirilmektedir. [18]

Asurlular zamanında Maraş, ticaret yolları üzerinde olması sebebiyle önemini korumuştur. Kapadokya – Mezopotamya ticaret yolu Maraş üzerinden devam etmiştir. Hitit ve Asur uygarlıkları hâkimiyetinde Maraş ve Elbistan iktisadi ve ticari açıdan gelişmiştir. Berid Dağında bulunan zengin maden yatakları işletilmiş hem Orta Anadolu'ya hem de Asurluların merkezi olan Ninova'ya götürülmüştür. [19]

Maraş, Asur egemenliğinden sonra sırası ile Medlerin, Perslerin, Makedonyalıların ve Büyük Roma İmparatorluğu'nun egemenliğinde kalmıştır. Roma İmparatorluğu zamanında Roma generali Caligula'nın onuruna ismi Germenicia veya Germenika olarak değiştirilmiştir. Bu dönemde ticari açıdan oldukça gelişen Maraş, Doğu Toroslar üzerinde bir geçit vazifesi görüp, Kayseri – Göksun üzerinden Maraş ve

---

[15]H. Y. Horasan, *Kahramanmaraş*, s. 8; İlyas Gökhan, " İlkçağdan Müslümanların Fethine Kadar Maraş", *İlkçağdan Dulkadirlilere Kadar Maraş*, Kahramanmaraş 2008, s. 50; A. Eyicil, *Kahramanmaraş*, s. 21.

[16] "Maraş", *Yurt Ansiklopedisi*, C. 8, s. 5656.

[17]B. Atalay, *Maraş Tarihi*, s. 28, 29; A. Saim Emirmahmutoğlu, *Maraş İçin*, Maraş 1946, s. 19; *Maraş İl Yıllığı*, 1967, s. 74; A. Eyicil, *Kahramanmaraş*, s. 22; H. Y. Horasan, *Kahramanmaraş*, s. 8.

[18] B. Atalay, *Maraş Tarihi*, s. 19; İ. Altınöz, *Dulkadir Eyaleti*, s. 23; A. Eyicil, *Kahramanmaraş*, s. 19; Maraş'ın ilk kuruluş yerinin, Erkenez Çayı kenarı olduğu pek çok kaynakta geçmesine rağmen, bu görüşün isabetli olmadığı, bir başka çalışmada bildirilmiştir. Maraş'ın, Erkenez Çayı civarında Asurlular tarfından kurulmasının mümkün olmadığı bilgisini veren çalışma, hem bölgenin büyük bir yerleşime uygun olmadığını hem de Hititlerin bölgeye Asurlulardan daha önce gelmiş olmasının bu yörede Maraş'tan başka bir yerleşim yerinin olduğunu düşündürdüğünü bildirmektedir. Kuruluş yeri olan Mağralı Mahallesinin ise kaleye çok yakın olması sebebiyle yerleşim yeri olarak kale ve çevresinin daha uygun olduğu sonucuna varılmıştır. Bkz. M. Balcı, *Çivi Yazılı Belgeler Işığında Maraş Bölgesi*, s. 7

[19] İ. Gökhan, "İlkçağdan Müslümanların Fethine", s. 57; A. Eyicil, *Kahramanmaraş*, s. 22.

Orta Anadolu ile Suriye'yi birbirine bağlamıştır. Dönem içerisinde şehir imar görmüş ve büyük çapta su sarnıçları inşa edilmiştir.[20]

Bizans İmparatorluğu zamanında Maraş toprakları Bizans ve Sasani çatışmalarına sahne olmuştur. 605-611 yılları arasında Sasanilerin elinde kalan Maraş tekrar Bizans hâkimiyetine geçmiştir. MS 634 yılından itibaren ise Müslüman Arapların Suriye üzerindeki isteklerinden ötürü şehir sık sık el değiştirmiştir. [21]

1071 yılında yapılan Malazgirt Savaşı ile Türklerin Anadolu'yu fethe başlaması aynı zamanda Maraş ve çevresinin de karışmasına neden olmuştur. Bizans, önceki tarihlerde Türklere karşı güçlü bir direniş oluşturmak için Doğu Anadolu'daki Ermenileri, Anadolu'nun iç ve güney kesimlerine yerleştirmiş böylece Maraş ve çevresindeki Ermeni nüfusu arttırılmıştır. Böylece bölgedeki Ermenileri Türklere karşı kullanarak Malatya ile Antakya hattının savunulmasına memur etmiştir. Bundan sonra bölgede küçük Ermeni Prenslikleri oluşturulmuştur. 1085 yılında Türklerin fethine kadar Maraş, Müslümanların Anadolu'ya yapmış oldukları seferlerde bir geçiş noktası olmuştur. [22]

1114 tarihinde büyük bir depremle sarsılan şehrin tamamen yıkıldığı ve yaklaşık bölgede 40 bin insanın hayatını kaybettiği bildirilmektedir. Bu deprem sonrası yeniden yapılanma oldukça uzun bir zaman almıştır.[23] XIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar Emir Hüsamettin Hasan soyundan gelen valiler tarafından idare edilen Maraş, 1240 yılında, şehirde yaşayan Türkmen cemaatlerinin bölgede çıkan "Babaî İsyanı"na[24] katılması ile iç karışıklıklar yaşamıştır. Yaşanan karışıklıkları fırsat bilen Moğollar 1243 yılında yapılan Kösedağ Savaşı ile Selçuklulara büyük bir darbe vurup bölgedeki hâkimiyetlerini zayıflatmışlardır. Otorite zayıflığından faydalanan Ağaç-Eri Türkmenlerinin çıkarmış oldukları isyanlar bölgede yaşayan halkın can ve mal

---

[20]İ. Gökhan, "İlkçağdan Müslümanların Fethine", s. 61; H. Y. Horasan, *Kahramanmaraş,* s. 10; "Maraş", *Yurt Ansiklopedisi,* C. 8, s. 5657; A. Eyicil, *Kahramanmaraş,* s. 23.
[21] İ. Gökhan, "İlkçağdan Müslümanların Fethine", s. 62; "Maraş", *Yurt Ansiklopedisi,* C. 8, s. 5658.
[22] Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası,* İstanbul 2005, s. 42, 43; Nejla Günay, *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytun İsyanları,* İstanbul 2007, s. 38, 39; Selim Kaya, "Maraş ve Çevresinde Ermeniler (1071-1299)", *İlkçağdan Dulkadirlilere Kadar Maraş,* Kahramanmaraş 2008, s.180,181; T. Gündüz, "Maraş", s. 193.
[23] İlyas Gökhan, "Ortaçağ Kaynaklarına Göre 1114 Maraş Depremi", *İlkçağdan Dulkadirlilere Kadar Maraş,* Kahramanmaraş 2008, s. 143; Selim Kaya, "Selçuklular Döneminde Maraş", *İlkçağdan Dulkadirlilere Kadar Maraş,* Kahramanmaraş 2008, s. 114, 115.
[24] Babaî isyanı ve Aleviliğin tarihsel alt yapısı konusunda geniş bilgiye ulaşmak için Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı, Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü,* İstanbul 2009.

güvenliğini tehdit etmiştir. 1257 yılında bastırılan bu isyanlar ile bölgeye yeniden huzur ve sükûnet gelmiştir. [25]

XIV. yüzyıla gelindiğinde Maraş ve civarında yoğun olarak Türkmen oymaklarının yaşadığı görülmektedir. Şehir Dulkadir Beyliği kurulana kadar Halep Vilayetine bağlı olan Türkmen Beyleri tarafından idare edilmiştir. Bu beyler daha çok Çukurova'daki Ermenilere ve Anadolu'daki Moğollara karşı düzenlenen seferlerde Halep valisine iltihak ederek mücadelede ön saflarda yer almışlardır.[26]

1337- 1522 yılları arasında Maraş ve Elbistan yöresinde kurulan Dulkadir Beyliği, bölgede yaklaşık iki asra yakın hüküm sürmüştür.[27] Bu yıllar arasında Beylik, Osmanlı, Safevi ve Memluklu Devletleri arasındaki çekişmelerde çıkarları doğrultusunda bir siyaset takip etmiştir.

Alaüddevle Bey, beyliğinin ilk yıllarında Osmanlıların yanında yer almış Memluklular ile mücadele etmiştir. Bu durum Osmanlı- Memluk ilişkilerini bozmuş, Çukurova üzerindeki nüfus mücadelesi yüzünden başlayan savaş, 1485- 1491 yılları arasında sürmüştür. Savaş sonrası Alaüddevle, her iki devletle de iyi geçinmeye çalışmıştır. Bu arada Akkoyunlular ve çevredeki diğer beyliklerle de mücadele eden Dulkadirliler, 1501 yılında İran'da kurulan Safevi Devleti ile de mücadele etmiştir. 1507 yılında Elbistan'a gelen Şah İsmail şehri yakıp yıkmış, Alaüddevle'den intikamını almıştır. Kaynaklar bu savaş sonrası Dulkadirli eserlerinin birçoğunun yok olduğunu yazmaktadırlar. [28]

Osmanlıların, Memluklular ile yapılan savaşta başarısız olmaları, Dulkadirlilerin Memlukluların tarafında yer almalarına neden olmuş, aynı zamanda Şah İsmail ile de iyi geçinmeye çalışmışlardır. Alaüddevle Bey, çevresi ile bu şekilde bir

---

[25] Faruk Sümer, "Ağaç-Eriler", *Belleten*, C. 26, S. 103, Ankara 1962, s.523-524; İ. Solak, *XVI. Asırda Maraş Kazası*, s. 26; Yaşar Baş-Rahmi Tekin, *Maraş Vakıfları (Dulkadirli ve Osmanlı Dönemi)*, Konya-Ereğli 2007, s. 31-32; İlyas Gökhan, " Memluklular Devrinde Maraş", *İlkçağdan Dulkadirlilere Kadar Maraş*, Kahramanmaraş 2008, s.157, 158; ; İsmail Altınöz, *Dulkadir Eyaletinin Kurulması ve Gelişmesi*, Kahramanmaraş 2009, s. 25; Selim Kaya, "Selçuklular Döneminde Maraş", s. 132; T. Gündüz, "Maraş", s. 193.

[26]İ.Solak, *XVI. Asırda Maraş Kazası*, s. 26; Mükrimin Halil Yinanç- Selim Kaya, "Maraş Emirleri", *VII.- XVI. Asırlarda Maraş Emirleri, (Emir, Melik, Bey, Senyör, Beylerbeyi, Sancakbeyi)*, Kahramanmaraş 2008, s. 56.

[27]Refet Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, Ankara 1989, s.VII; Y.Baş-R.Tekin, *Maraş Vakıfları*, s. 32, 33; Selim Kaya, "Dulkadir Beyleri", *VII.- XVI. Asırlarda Maraş Emirleri, (Emir, Melik, Bey, Senyör, Beylerbeyi, Sancakbeyi)*, Kahramanmaraş 2008, s. 161; İ. Altınöz, *Dulkadir Eyaleti*, s. 28.

[28] R. Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s.104; İ.Solak, *XVI. Asırda Maraş Kazası*, s. 27; Y.Baş-R.Tekin, *Maraş Vakıfları*, s. 37.

siyaset takip ederken, Şah İsmail'in Anadolu'da gösterdiği zararlı faaliyetlere karşı Yavuz Sultan Selim'in yardım isteğine, yaşlılığını bahane ederek kayıtsız kalmıştır. Bu duruma oldukça sinirlenen Yavuz Sultan Selim Çaldıran Savaş'ında elde ettiği galibiyetten sonra Veziriazam Sinan Paşa komutasında bir orduyu Alaüddevle Bey'in üzerine göndermiş, 13 Haziran 1515 tarihinde Göksun yakınlarındaki Turna Dağında yapılan savaşta, Alaüddevle Bey yenilmiş ve dört oğlu ile birlikte idam edilmiştir. Yavuz, bu bölgenin idaresini daha önce kendisine iltica etmiş olan Şehsuvaroğlu Ali Bey'e vermiştir. Bu dönem Dulkadirli topraklarının bir Osmanlı Vilayeti şekline dönüşme süreci olmuştur[29].

Kanuni Sultan Süleyman zamanında ise Ali Bey'in Osmanlı'ya karşı gösterdiği bağlılık ve sadakat ile elde ettiği başarılar, birtakım kıskançlıklara yol açmış ve kendisine karşı bir karalama kampanyasının başlamasına neden olmuştur. Başta Ferhat Paşa olmak üzere muhaliflerin aleyhteki çalışmaları ve Kanuni Sultan Süleyman'ın da bu konuda ikna edilmesi ile 1522 yılında Ali Bey ve dört oğlu Tokat'a çağrılarak bir hile ile öldürülmüştür. Böylece Maraş ve çevresi tamamen Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir.[30]

Maraş ve Elbistan, 1522 yılında Osmanlı topraklarına katıldıktan sonra birer sancak olarak Rum Eyaletine bağlanmıştır. Kısa bir süre sonra, Rum Eyaletinden ayrılıp Karaman Eyaletine bağlanmıştır. Bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra yapılan tahrirlerde eyalet ve beylerbeyi tabirlerine rastlanmamıştır. Osmanlı idari sistemi içerisinde 1523 yılından 1531 yılına kadar olan süreçte Maraş'ın Karaman Eyaletine bağlı olduğu anlaşılmaktadır. 1531 yılına kadar Maraş veya Dulkadir Beylerbeyine rastlanmamıştır ancak 1531'den itibaren bazı kayıtlarda Dulkadir Beylerbey'inin isminin geçtiği görülmektedir.[31]

---

[29] R. Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s. 98-99; Y. Baş-R. Tekin, *Maraş Vakıfları*, s. 38, 39; İ. Altınöz, *Dulkadir Eyaleti*, s. 38, 39.

[30] R. Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s. 104-105; Hasan Basri Karadeniz," Osmanlı Devleti'nin Beylikleri İlhak Siyaseti Ve Dulkadirli Beyliği'nin İlhakı", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 9, s. 911-912; İ. Solak, *XVI. Asırda Maraş Kazası*, s. 27.

[31] İ. Solak, *XVI. Asırda Maraş Kazası*, s. 28, 29; Y. Baş-R. Tekin, *Maraş Vakıfları*, s. 39, 40; İ. Altınöz, *Dulkadir Eyaleti*, s. 83.

3- İDARİ YAPI VE NÜFUSU

Maraş ve çevresinin tahrirleri Osmanlı Devleti yönetimine girdikten sonra yapılmış ve bölgenin nasıl bir idari yapıda olacağı tam olarak belirtilmemiştir. Elbistan ve Maraş bu dönemde Vilayet-i Dulkadriye'ye bağlı iki ayrı sancak olarak gözükmekte ve ilk Sancak Beyi'nin 451.199 akçe ile atanmış olan İskender Bey olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonraki 1523, 1525-1526, 1563 ve 1579 yıllarında yapılan tahrirlerle Maraş idari taksimatında bir takım değişiklikler yapıldığı görülmektedir. 1579 yılındaki idari taksimata göre, Maraş Kazasına bağlı nahiyeler; Maraş, Kara Hayıt, Pazarcık, Camustil, Zeytun, Bertiz, Göynük, Kuru Pınar, Yenice Kale, Aladinek, Kemer ve Keferdizden oluşmaktadır. [32]

XVII. Yüzyılın ilk yarısında ise Maraş Eyaletinin dört sancaktan meydana geldiği ve Paşa Sancağı olduğu anlaşılmaktadır. 1631-1632 yıllarında Maraş Eyaletine bağlı olan sancaklar ise Paşa Sancağı (Maraş), Malatya, Ayıntap ve Kars-ı Maraş'tır.[33] Bu idari bölünme 1653 - 1730 yılları arasında korunmuştur. 1777-1778 yılları arasında Maraş Eyaleti'nin kazaları olarak, Maraş, Ayıntap, Elbistan, Kars-ı Maraş, Bilas ve Zamantı görülmektedir.

1831 yılında yapılan düzenleme ile Dulkadriye Eyaleti'nin ismi "Maraş Eyaleti" olarak değiştirilmiş, eyaletin sancakları da, Maraş Paşa, Malatya, Samsat ve Gerger olarak belirtilmiştir.[34]

1839- 1840 yıllarında Maraş, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından işgal edilmiştir. Beylerbeylik merkezi olan Zulkadir Eyaletinin Paşa Sancağı olan Maraş'ın işgali ile birlikte şehrin ve kazalarının yönetimi zorlaşmış ve isyanlar baş göstermiştir. Bu duruma bir son vermek ve yeniden düzeni tesis etmek üzere 1845 yılından itibaren şehrin Adana Vilayetine bağlanması için çalışmalar başlatılmıştır. Gerekçe olarak aşiretlerin iskânı ve vergilerin toplanmasının bu yolla sağlanacağı olmuştur. Üç yıl sonra birleşme gerçekleşmiştir. 1848 yılında Abdülmecid'in emriyle önce Zulkadir Eyaleti Adana Eyaleti ile birleştirilmiş böylece

---

[32] İ. Solak, *XVI. Asırda Maraş Kazası,* s. 30-34; İ. Altınöz, *Dulkadir Eyaleti,* s. 97-99.

[33] Orhan Kılıç, "XVII: Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devletinin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması", *Osmanlı (Teşkilat),*C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 93; Ökkeş Ramazanoğlu, *234 numaralı Maraş Şer'iye Sicili H. 1322-1325 / M.1904?- 1909,* (K.S.Ü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş 1996, s.36.

[34] Nejla Günay, *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytun İsyanları,* İstanbul 2007, s. 52.

iki eyalet birlikte idare edilmeye başlanmıştır. 1848 yılında Maraş Eyaleti'nin Valisi olan Tosun Paşa'nın görevine son verilerek, Adana Valisi Osman Paşa'ya Maraş Valiliğini de yürütme görevi verilmiştir. 1854 yılına gelindiğinde Maraş'ın Adana'dan bağımsız müstakil bir sancak haline getirildiği görülmektedir. Bu idari yapılanma 1866 yılına kadar devam etmiştir[35]

1867 yılında yapılan idari düzenlemelerle Maraş Eyaleti Halep Vilayeti'ne bağlı bir sancak şekline dönüştürülmüştür. Gerekçe olarak Halep'e yakınlığı ve idaresinin daha kolay olacağı bildirilmiştir.[36] 1881 yılı idari düzenlemeleri ile de Vilayet haline getirilen şehir, tekrar Halep'e bağlanmıştır.[37] 1884 yılına gelindiğinde ise Maraş'ın idari coğrafyasının iyice daraltılmış olduğu görülmektedir. Nitekim bu tarihlerde Maraş Sancağı; Nefs-i Maraş Kazası, Elbistan Kazası, Zeytun Kazası, Andırın Kazası ve Pazarcık Kazası ile sınırlandırılmıştır.[38] 27 Şubat 1915 tarihinden itibaren de bağımsız sancak olarak anılmıştır.[39]

1908 yılı öncesi şehrin nüfusu genel olarak değerlendirilecek olursa, ilk bilgiler 1563 yılı tahrir kayıtlarında karşımıza çıkmaktadır. Bu kayıtlara göre şehrin nüfusu, 42 mahallede 3050 Müslüman hane olarak tespit edilmiştir. Her hanenin ortalama 5 kişilik bir aile olduğu düşünülürse Maraş'ın bu yıllardaki nüfusunun 15.250 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu verilere göre ise adı geçen yıllarda Maraş merkezde gayrimüslim nüfusa rastlanmamıştır.[40]

1671 yılı civarında Evliya Çelebi Maraş'a yaptığı seyahat esnasında şehirde, dere ve tepeler üzerinde, bağlı bahçeli, akarsuyu bol kargir duvarlı, toprak damlı 10.000 ev bulunduğunu bildirmektedir.[41]

19. yüzyılın sonlarında Maraş nüfusu merkezde 50 ila 60.000 tahmin edilirken Birinci Dünya Savaşı başlarında rakamın 32.700'e düştüğü belirtilmektedir.[42] Meşhur

---

[35] İlyas Gökhan, *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi*, Kahramanmaraş 2011, s. 26, 27.
[36] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, I. Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri(1876-1907)*, C. 8, Ankara 1988, s. 340; *"Maraş", Yurt Ansiklopedisi*, s. 5663; Ayhan Doğan, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş*, (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Konya 1999, s. 14.
[37] *Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı (1284-1326/1867-1908)*, Haz. Said Öztürk, C.1, İstanbul 2006, s. 417.
[38] *Maraş Salnamesi*, C. I, s. 480; A. Doğan, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş*, s. 15.
[39] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dâhiliye İdare Kısmı Belgeleri*, (BOA, DH. İD), 222/ 21.
[40] R. Yınanç- M. Elibüyük, *Maraş I*, s. XXXI; Adnan Gürbüz, "16-17. Yüzyıllarda Maraş'ta Sosyal Ekonomik Hayat", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 9, Ordu 2009, s. 167; İ. Solak, *XVI. Asırda Maraş Kazası*, s. 48
[41] *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 9, s. 141.
[42] Besim Darkot, "Maraş", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul 1993, s.312.

Fransız seyyah Vital Cuinet ise Anadolu'ya yapmış olduğu gezi esnasında pek çok konuda araştırma yaptığı gibi nüfus konusunda da çalışmalar yapmış ve 1890 yıllarında Maraş nüfusunu, şehirde yaşayan halklar ve inançları konusunda ayırt ederek 179.853 olarak tespit etmiştir. Bu nüfusun yaklaşık 135.000'i Müslümanlara ait olup, 78.334'ünü de Osmanlı Türkleri oluşturmuştur. Ayrıntılı nüfus dökümü aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.[43]

Tablo 1: 1890 yılında Maraş'ın Nüfusu

İnançlar	Halklar	Erkekler	Kadınlar	Topluluklara göre toplam	İnançlara göre toplam
Müslümanlar	Suriyeli Araplar	2.916	2.515	5.431	134.438
	Osmanlı Türkleri	39.847	38.487	78.334	
	Kürtler	24.690	24.203	48.412	
	Diğer	1.330	931	2.261	
Katolikler	Birleşik Rumlar	4.905	4.260	9.165	
	Katolik Ermeniler	1.563	900	2.463	
	Suriyeliler	3.056	2.857	5.913	
	Keldaniler	1.713	1.314	3.027	
	Latinler	300	100	400	
	Rum Ortodokslar	3.099	2.406	5.505	
Diğer	Gregoryen Ermenileri				
		1.025	825	1.850	
	Yakubi Suriyeliler	3.946	2.538	6.484	
	Birleşik Olmayan Keldaniler	1.120	720	2.434	
	Protestanlar	5.400	3.000	7.806	45.047
	Yahudiler	190	178		368
Sancağın Toplam Nüfusu			**179.853**		

[43] Vital Cuinet, "Asya Türkiye'sinde Maraş Sancağı", Haz. Yaşar Alpaslan-Serdar Yakar, *Seyahatname, Şehir Tarihi ve Coğrafya Kitaplarına Göre Maraş*, Kahramanmaraş 2009, s. 149.

XX. yüzyıl başlarında (1906-1907) Maraş'ın demografik yapısına bakıldığında toplamda 68 bin civarında bir nüfusun varlığından bahsedilmektedir. Bu nüfusun çoğunluğunu % 70 ile Müslümanlar oluşturmaktadır. Kalan nüfusun % 16'sını Ermeniler, % 5'ini Katolikler, % 5'ini Protestanlar, Yahudi, Latin ve yabancılar oluşturmuştur. Aşağıda verilen tabloda nüfus dağılımın ayrıntılarına yer verilmiştir. [44]

Tablo 2: Maraş'ın Nüfusu (1906-1907)

	Kadın	Erkek	TOPLAM
İSLAM	21.867	24.769	46.636
ERMENİ	5.190	6.021	11.211
KATOLİK	1.842	1.737	3.580
RUM KATOLİK	2	2	4
PROTESTAN	2.150	1.901	4.051
LATİN	450	437	887
YAHUDİ	105	108	213
YABANCI	594	847	1.441
YEKÜN	32.200	35.823	68.023

Yine aynı yıllarda başka bir kaynakta şehrin nüfusu 50.000 olarak gösterilmiştir.[45]

1906-1907 yıllarında Maraş'a bağlı olan kazaların nüfus durumu incelendiğinde, çoğunluğu Müslüman nüfusun oluşturduğu anlaşılmaktadır. Kazalar içerisinde en fazla Müslüman nüfusa sahip olan kaza Elbistandır. Kazada 44.431 nüfustan, 42.831'i Müslüman nüfusu oluşturmaktadır. İkinci sırada 22.250 nüfustan, 22.209'u müslüman olan Pazarcık Kazası gelmektedir. Üçüncü sırada ise Andırın Kazası yer almaktadır ki kaza, 17 bin Müslüman nüfusa karşılık 2.557 Ermeni nüfusa sahiptir. Dördüncü sırada yer alan Zeytun Kazası 9.637 toplam Ermeni nüfus ile bütün kazalar içerisinde en fazla Ermeni'nin yaşadığı kaza olmuştur. Maraş'ın kazalarının

[44] *Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı (1284-1326/1867-1908)*, Haz. Said Öztürk, C. 2, İstanbul 2006, s. 697; Ökkeş Ramazanoğlu, *234 numaralı Maraş Şer'iye Sicili*, s. 55.
[45]Emrullah Kanadıkırık, "Maraş'ta Nüfus Hareketleri", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, S. 3-4, Ankara 1971, s. 384.

tamamında 14.869 gayrimüslim, 90.011 de müslümanın yaşadığı anlaşılmaktadır. Kazaların tamamındaki nüfus dağılımları aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 3: Zeytun Kazası'nın Nüfusu (1906 -1907);[46]

	Kadın	Erkek	Toplam
İslam	3.424	4.304	7.728
Ermeni	4.260	5.377	9.637
Katolik	226	283	509
Protestan	177	196	373
Yekün	8.087	10.160	18.247

Tablo 4: Elbistan Kazası'nın Nüfusu (1906 -1907);[47]

	Kadın	Erkek	Toplam
İslam	20.908	21.923	42.831
Ermeni	459	496	955
Katolik	168	157	325
Protestan	150	170	320
Yekün	21.685	22.746	44.431

Tablo 5: Andırın Kazası'nın Nüfusu (1906 -1907);[48]

	Kadın	Erkek	Toplam
İslam	7.605	9.597	17.202
Ermeni	1.117	1.440	2.557
Katolik	14	19	33
Protestan	56	63	119
Yekün	8.792	11.119	19.911

[46]*Maraş Salnamesi*, C.2, s. 700.
[47]*Maraş Salnamesi*, C.2, s. 706.
[48]*Maraş Salnamesi*, C. 2, s. 709.

Tablo 6: Pazarcık Kazası'nın Nüfusu (1906 -1907);[49]

	Kadın	Erkek	Toplam
İslam	10.611	11.598	22.209
Ermeni	17	24	41
Yekûn	10.628	11.622	22.250

Tablo 7: 1906-1907 yıllarında Maraş'ın kaza, nahiye ve köylerinin sınıf ve miktarı; [50]

Liva İsimleri	Kaza İsimleri	Sınıfı	Nahiye	Köy	Mahalle
Maraş Sancağı (ikinci sınıf)	Nefs-i Maraş	2	8	112	41
	Zeytun	1	0	30	5
	Elbistan	2	1	153	4
	Andırın	3	1	81	0
	Pazarcık	3	7	88	0

4- SOSYAL VE EKONOMİK DURUMU

Maraş, Ahır Dağı eteklerine yastlanmış, verimli ve bereketli ovası ile tarih içerisinde cazip şehirler arasında yer almıştır. Şehrin, belli bir zenginliğe ulaşmasında Mezopotamya ve Kuzey Suriye'ye giden kervan yollarının üzerinde olması ve Ceyhan Nehri'nin suladığı topraklarda bulunması önemli rol oynamıştır. Şehrin bu durumu ekonomik faaliyetleri yönlendiren faktörlerden sadece birisidir. Diğer faktörler içerisinde çok büyük bir ova üzerinde kurulmuş olması, geniş ormanları, su

[49] *Maraş Salnamesi,* C. 2, s. 712.
[50] *Maraş Salnamesi*, C. 2, s. 712.

kaynaklarının bol oluşu, pek çok sebze ve meyvenin üretilebilmesi, büyük ve küçükbaş hayvanların yetiştirilmesi ile el sanatları ve zanaatın gelişmiş olması sayılabilir[51].

Bulunduğu yer itibariyle Maraş halkının büyük çoğunluğu ziraati kendisine meslek olarak seçmiştir. Şehirde buğday, arpa, pirinç, yulaf, çavdar gibi tahılların yanı sıra nohut ve mercimek gibi baklagiller de üretilmiştir. Ancak şehir için en önemli gelir kaynağını endüstriyel bitkilerden olan cehri[52] ve pamuk oluşturmuştur. Boyanın önemli hammaddelerinden birisi olan cehrinin Maraş'ta üretilmesi için 1884-1890 yılları arasında Maraş Mutasarrıflık görevini yürüten Yahya Dede Paşa'nın, halkı cehri üretimi konusunda teşvik ettiği anlaşılmaktadır. Kârlı bir yatırım olarak görülen cehrinin üretim değerinin Maraş'ta 300.000 liraya ulaştığı tespit edilmiştir.[53] Şehirde cehri ve pamuk üretimi konusunda daha eski yıllara gitmek mümkündür. XVI. yüzyılda ülkemizde seyahat eden Suraıya Faroqhı, Güneydoğu Anadolu'da ve Ceyhan Nehri üzerinde bir yerleşim yeri olan Furnus ve Maraş'ta yüksek kapasitede çalışan boyahanelerin varlığından bahsetmektedir. Genellikle boyahanelerin kurulmuş olduğu yerler, tekstil sektörünün yoğun olduğu yerler olduğu için bu yüzyılda bölgede ciddi bir tekstil üretiminden de bahsetmek mümkün olmuştur[54].

Maraş şehrinin geçim kaynakları arasında hayvancılık da önemli bir yer tutmuştur. Bu durumun en önemli sebebi nüfusun yarıdan fazlasının konar- göçer aşiretlerden meydana gelmiş olmasıdır. Şehrin XVI. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetine girmesi ile çok sayıda aşiret şehirde iskân edilmiştir. Bu aşiretlerin en önemli geçim kaynağı da hayvancılık olmuştur. İhtiyaçlarını çoğunlukla Maraş'tan karşılıyan aşiretler kendi ürünleri olan yün yapağı, peynir ve yağı Maraş'taki Ermeni tüccarlara satmışlar, onlar da bu malları İstanbul ve İskenderun üzerinden Avrupa'ya göndererek büyük paralar kazanmışlardır. Böylece şehir bu yüzyıllarda ekonomik anlamda bir canlılık yaşamıştır. Ayrıca köylerde yaşayan ahalinin de hayvancılık ile ilgili vergi ödüyor olması büyük ve küçükbaş hayvancılığın yapıldığını göstermektedir. Konar ve

---

[51] Nejla Günay, "XIX. Yüzyıldan Günümüze Maraş'taki Ekonomik ve Sosyal Değişikliklerin Şehirdeki Bazı Geleneksel Meslekler Üzerindeki Olumsuz Etkileri", *Milli Folklor,* Yıl: 22, S. 86, Ankara 2010, s.163.

[52] Cehri: Cehrigillerden, 3 m. kadar boylanabilen, yuvarlak meyvelerinden sarı iplik boyası yapılan dikenli bir çalı. Bkz. Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük,* C. 1, İstanbul 2007, s. 769.

[53] N.Günay, "XIX. Yüzyıldan Günümüze Maraş", s.164.

[54]Harun Şahin, "Osmanlı Döneminde Maraş'ta İktisadi Faaliyetler: 19.Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başlarında", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 3, Gaziantep 2011, s. 1058, 1059.

göçerlerin iskânından sonra hayvancılıkta yıllar içerisinde ilerleme olduğu gözlenmiştir[55].

Maraş ve çevresi iktisadi ve sosyal açıdan en parlak dönemini Dulkadirli Beyliği (1337-1515) zamanında yaşamıştır. Bu dönemde Maraş'ta kurulan vakıflar şehrin imarında büyük rol oynamışlardır. Maraş'ta vakıflar aracılığı ile kurulan müesseseler ve sosyal yapılar (cami, mescit, medrese vs.) şehrin iktisadi ve sosyal açıdan canlılığını arttıran önemli göstergeler olmuşlardır. XVI. yüzyılın başlarına gelindiğinde Maraş merkezde Ulucami ve çevresinde bulunan Taş Medrese ile Bezzazistan[56] ve diğer dükkânların yer aldığı görülmüştür[57].

Şehrin, XVII. yüzyıldaki sosyal ve ekonomik yapısı hakkında bilgi veren Evliya Çelebi'ye göre, bu yüzyılda şehirde 1045 dükkân, 2 bedesten, 6 han, 5 hamam ve imaretler bulunmaktadır. Bu yüzyılda şehrin, Osmanlı Devletinde para basılan büyük şehirlerden biri olması kuyumculukta gelmiş olduğu noktayı da göstermektedir. Şehrin genel olarak geçimini tarımdan sağladığı vurgulanarak özellikle; bağcılık, bahçecilik ve pirinç ekimi ile uğraşıldığı da belirtilmektedir.[58]

Adı geçen yüzyılda şehrin, sanayi alanında özellikle dokumacılık sektöründe Anadolu'nun önemli tekstil üretim merkezlerinden biri olarak kabul edildiği görülmektedir. Dokumacılık ile paralel olarak boyacılık sektörü de önemini korumuştur. Yine Maraş merkezde faal olarak yapılan bir diğer iş kolunun ise dericilik olduğu anlaşılmaktadır. Çok eski tarihlere dayandığı düşünülen bu meslekle ilgili olarak, 1563 yılı tahrir defterinde "debbağhane" ismi altında bir deri işleme merkezinden bahsedilmektedir[59].

Maraş'ta ileri sanat ve sınaî kolu olarak kabul edilen sektörler içerisinde mobilyacılık, marangozluk, kuyumculuk, bakırcılık, demircilik, tenekecilik, bıçakçılık, dökmecilik, çömlekçilik ve tarakçılık yer almıştır. Özellikle XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde meşe ve ceviz ağacından Avrupa tarzında yapılan çeşitli sandalyeler, masa ve dolaplar aranılan ürünler arasında yer almıştır. Demircilik ve bakırcılık sektöründe

---

[55] N. Günay, "XIX. Yüzyıldan Günümüze Maraş", s. 164,165.
[56] Bezzazistan: Bez satılan yer, bedesten, dokumacılar çarşısı, *Ötüken Türkçe Sözlük*, C. 1, s. 580
[57] H. Şahin, "Maraş'ta İktisadi Faaliyetler", s. 1059
[58] Ejder Okumuş, "Evliya Çelebi'nin Gözü ile Maraş", *Seyahatname, Şehir Tarihi ve Coğrafya Kitaplarına göre Maraş*, Haz. Yaşar Alpaslan-Serdar Yakar, Kahramanmaraş 2009, s. 26, 33.
[59] Suraıya Faroqhı, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Çeviri: Neyyir Kalaycıoğlu, 3. Baskı, İstanbul 2000, s. 189; H. Şahin, " Maraş'ta İktisadi Faaliyetler", s. 1059.

demir madeni Avrupa demirleri ucuzlayana kadar halkın gelir kapısını oluşturmuş, uzun yıllar etkinliğini sürdüren bakırcılık ise bedesteni hareketlendiren bir diğer geçerli iş kolu olmuştur. Nitekim bugün hâlâ sektörde üretimi devam eden bakırcılık, kendi adı ile anılan bir çarşıya sahiptir.[60].

Tablo 8: 1876-1904 yılları arasında Maraş'ta sınaî ve ticari işletmeler; [61]

İşletmeler	**1876**	**1885**	**1898**	**1900**	**1901**	**1902**	**1903**	**1904**
Dükkân ve Mağaza	990	1937	1447	1525	1550	1648	1591	1606
Fırın	27	11	41	41	40	41	41	41
Hamam	11	11	12	13	12	12	11	12
Sabunhane	2	2	2	2	2	2	2	2
Değirmen	28		96	73	75	75	73	73
Aba ve Meşlah[62]						300	285	300
Alaca Kumaş Tezgâhı	1000	281	281	281	281	285		
Pamuk Fabrikası				2	2	2	1	2
Ma'sara[63]	6			2	2	2	2	2
İmarethane							1	1
Han	5	7	6				8	12
Otel							1	1
Lokanta								
Bedesten	2	1	1	1	1	1		
Debbağhane[64]	30							
Basmahane	11							
Boyahane	32							

Yukarıda verilen tabloya göre şehrin 1876 yılından 1904 yılına kadar geçen 28 yıllık zaman dilimi içerisinde artan nüfusuyla birlikte faaliyette bulunan sınaî ve ticari

[60]A. Doğan, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş*, s. 304.
[61] H. Şahin, "Maraş'ta İktisadi Faaliyetler", s. 1063.
[62] Meşlah: Altı üstü bir olan ve kol yerine yarıkları bulunan bir çeşit giyecek. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat,* 8.Baskı, Ankara 1988, s.754.
[63] Ma'sara: Üzüm, susam ve saireyi sıkacak yer. Bkz. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lügat,* s.695.
[64] Debbâğhâne: Hayvan derilerinin terbiye olunduğu yer. Bkz. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, s. 202.

işletmelerinin durumunda da değişimler olmuştur. Dükkân ve mağazaların, fırınların, değirmenlerin ve hanların sayılarında yıllar ilerledikçe ihtiyaca binaen artış olduğu gözlenmektedir. Hamam, sabunhane, pamuk fabrikası, ma'sara ve bedesten sayısında önemli bir değişim olmamıştır. Debbağhane, basmahane ve boyahane gibi önemli işletmelerin sayısı ilk yıl itibariyle verilmiş daha sonraki yıllarda verilmemiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYETİN İL□NINDAN I. DÜNYA SAVAŞININ SONUNA KADAR MARAŞ (1908 – 1918)

1-SOSYAL YAPISI

1.1 İdari Yapı

Tanzimat'ın ilanı ile birlikte başlayan süreçte ülke yönetiminde birtakım düzenlemeler yapıldığı ve genel işleyişin değişime uğradığı görülmektedir. Yayınlanan nizamnamelerle birlikte imparatorluk, vilayet, sancak, kaza ve köy olmak üzere idari birimlere ayrılmıştır. Bu düzenlemelerle birlikte yöneticilerin unvan ve atamalarında da birtakım değişikliklere gidilmiştir. Eyaletin adı, vilayet olarak değiştirilmiş, vali yönetici olarak durumunu ve unvanını muhafaza etmiştir. Sancak yerine "livalar" oluşturulmuştur. Livalara idareci olarak kaymakam yerine aynı vasıflara sahip mutasarrıflar atanmıştır. Bu düzenlemelerde belki de en önemli değişiklik kazalarda yaşanmıştır. Kazalar her ne kadar 1842 yılındaki statülerini korusalar da artık seçimle göreve getirilen kaza müdürleri yerine hükümetçe atanan kaymakamlar iş başına getirilmişlerdir. Köylerde ise önemli bir değişiklik yaşanmamıştır.[65] Bu değişimlerle birlikte 1867 tarihli Vilayet Nizamnamesine göre Maraş Sancağı, Halep'e yakınlığı dolayısı ile Halep Vilayetinin bir sancağı haline dönüştürülmüştür. Bu idari yapılanmada Maraş sancağının kazaları, Islahiye, Zeytun, Andırın, Bulanık, Pazarcık ve Elbistan'dan meydana gelmiştir.1868 yılında Hassa da kaza olarak eklenmiştir.[66]

1 Ekim 1881 tarihinde Maraş idari yapılanmasında yaşanan değişimle birlikte Maraş Sancağının, Halep'ten ayrılarak vilayet haline getirildiği görülmektedir. Vilayete vali olarak Ahmet Cevdet Paşa atanmıştır. Ancak şehrin vilayet olarak anılması ve Ahmet Cevdet Paşa'nın valiliği sadece 18 gün sürmüştür. Şehir yeniden eski konumuna getirilip Halep'e bağlanmıştır.[67] Bu düzenlemeden sonra 1906-1907 yıllarına

---

[65] Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları,* Ankara 1991, s. 252.

[66]Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi,* C. 8, s. 340; "Maraş", *Yurt Ansiklopedisi,* C. 8, s. 5663; *Maraş Salnamesi*, C. 1, s. 69-72, 101; A. Doğan, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş*, s. 14.

[67]Cevdet Paşa, *Tezakir (21-39),* Yayınlayan: Cavid Baysun, Ankara 1963, s. 240.

gelindiğinde Maraş idari yapılanması içerisinde, Maraş'a bağlı kazalar olarak Zeytun, Elbistan, Pazarcık ve Andırın görülmektedir. Yine bu tarihlerde Maraş'ta, mutasarrıflık görevini Hasan Hüsnü Paşa'nın, kadılık görevini ise Mustafa Kamil'in yaptığı anlaşılmaktadır.[68]

II. Meşrutiyetin ilanı ile başlayan süreçte Maraş'a bağlı olan kaza ve nahiyelerde değişiklikler olmuştur. Andırın nahiyeye dönüştürülmüş, Göksun ise kaza yapılmıştır. Böylece Maraş'ın kazaları Zeytun, Elbistan, Pazarcık ve Göksun şeklinde tespit edilmiştir. Bu yıllarda Maraş'ta Mutasarrıflık görevini Reşid Paşa yürütmüştür.[69] İlerleyen yıllarda Maraş'ın bağımsız sancak olabilmesi için birçok kez başvurular yapılmıştır. 1910 yılının mart ayı içerisinde iki kez müstakil mutasarrıflık için başvuru yapılmıştır.[70] Bu başvurulardan 31 Mart 1910 tarihli olan başvuru için Halep vilayetinden görüş sorulmuştur.[71] Görüşe verilen olumlu cevabın ardından 27 Şubat 1915 tarihli bir İrade-i Seniye ile Maraş Sancağı, kendisine bağlı olan yerleşim yerleri ve tahsis edilmiş olan gelirleri ile birlikte müstakil liva haline dönüştürülmüştür. Dâhiliye Nezaretinin Maraş ile birlikte birtakım sancakları müstakil liva haline getirmesindeki gerekçesi daha iyi idare edilmeleri ve iktisadi yönden kendilerini geliştirmeleri şeklinde açıklanmıştır. Dâhiliye Nezareti, değişikliğin sancaklara iletilmesi hususundaki telgrafları 4 Mart 1915 tarihinde ilgili livalara çekmiştir.[72] Bu süreç içerisinde Maraş ve Maraş gibi doğrudan merkeze bağlı olan sancakların mutasarrıfları, vali gibi doğrudan merkeze bağlanmışlardır[73].

1.2 Yönetim Birimleri ve Görevlileri

Maraş Kazası'nda en yüksek idareci mutasarrıftı. Kazaları kaymakamlar idare etmekte idi. Ancak Maraş Merkez Kazası aynı zamanda sancak merkezi olan Maraş'ı da kapsadığı için ayrıca bir kaymakamı yoktu. Mutasarrıfın atadığı naib tarafından

---

[68] Ökkeş Ramazanoğlu, *234 numaralı Maraş Şer'iye Sicili, H. 1322-1325 / M. 1904-1907*, (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş 1996, s. 36; *Maraş Salnamesi*, C. 2, s. 658,712

[69] *Maraş Salnamesi*, C. 2, s. 782, 810.

[70] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Kalemi,* (*BOA, DH. MUİ),* 69-1 / 79.

[71] *BOA, DH. MUİ,* 79-1 / 39.

[72] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye İdare Kısmı, (BOA, DH. İD),* 222 / 21.

[73] Orhan Sakin, *Osmanlıda Etnik Yapı 1914 Nüfusu*, İstanbul 2008, s. 233.

idare olunuyordu.[74] Bu düzenleme içerisinde 1908 tarihli Halep Vilayet Salnamesine göre Maraş'ta bulunan kurumlar ve görevlileri şu şekilde belirlenmiştir.

Maraş Sancağı Mutasarrıfı: Reşit Paşa

Erkan-ı Livada

Naib, Ömer Hulusi Efendi, Muhasebeci, Mustafa Efendi, Tahrirat Müdürü, Mesut Bey, Müftü, Mustafa Efendi.

Meclis-i İdare-i Liva

Tabii Azalar: Naib Efendi, Muhasebeci Efendi, Tahrirat Müdürü Bey, Müftü Efendi, Katolik Murahhası Ohannes Efendi, Ermeni Murahhası Koriyon Efendi, Seçilmiş Azalar, Mehmet Şükrü Bey, Mehmet Efendi, Kotsan Efendi, Serkis Efendi.

Meclis-i İdare İstintak[75] İdaresi

Müdde-i Umumi Muavini Tahrirat Müdürü Mesud Bey, Mustantık Evrak Memuru Osman Efendi, Zabıt Kâtibi Hakkı Efendi.

Meclis-i İdare ve Tahrirat Kalemleri

Meclis İdare Kâtibi Mehmed Agâh Efendi, Sermüsevvid Ahmed Hamdi Efendi, Müsevvid-i Sani Midhat Bey, Sermübeyyiz Mehmet Nefi Efendi, Mübeyyiz-i Sani Hakkı Efendi, Gazete Müvezzi'i Kaya Mehmet Efendi, Mülazım Ali Efendi, Mülazım Arap Efendi, Mülazım Nebil Efendi, Mülazım Hakkı Efendi, Mülazım Şevket Bey, Mülazım Ahmet Efendi, Mülazım Hüseyin Efendi, Mülazım Süleyman Efendi[76].

Evrak Kalemi

Evrak Memuru Osman Efendi, Muavini Süleyman Bey, Kırtasiye Memuru Ahmet Efendi, Mülazım Şükrü Efendi, Mülazım İhsan Efendi, Mülazım Nazım Bey.

Muhasebe Kalemi

Varidat Başkâtibi Hasan Efendi, Refiki Ali Niyazi Efendi, Masarıfat Kâtibi Hüseyin Cemil Efendi, Refiki Halil Efendi, Mesalih-i Cariye Kâtibi Hüseyin Ali Efendi, Refiki Hafız Efendi, Yevmiye Kâtibi Mustafa Nuri Efendi, Evrak Mukayyidi Arif Bey, Sandık Emini Ohannes Efendi, Hazine Dava Vekili Avadik Efendi, Kırtasiye Memuru Mehmet Bey, Mülazım Rıza Efendi, Mülazım Mustafa Efendi, Mülazım Mehmet Efendi, Mülazım Mehmet Hikmet Efendi.

---

[74] Emin Toroğlu, "Salnamelere Göre (1869-1908) Maraş Kazasında Nüfus, Yerleşme ve Ekonomik Faaliyetler", *Maraş Tarihi ve Sanatı Üzerine*, Kahramanmaraş 2008, s. 209.
[75] İstintak: Sorguya çekme. Bkz. F. Develliođlu, *Osmanlıca-Türkçe Lügat,* s. 553.
[76] *Maraş Salnamesi*, C. 2, s. 782, 783.

Tahrir Vergi Dairesi

Memur Mehmet Vasfi Bey, Başkâtip Ali Efendi, Katib-i Sani Hacı Yusuf Bey, Defterci Mustafa Efendi, Mülazım Mustafa Efendi, Mülazım Mehmet Efendi, Mülazım Ziya Efendi, Mülazım Kadri Efendi.

Vergi Dairesine Mensub Heyet-i Tahminiye[77]

Vergi Muhammini[78] Turan Ağa, Vergi Muhammini Karabet Ağa, Belediye Muhammini Hacı Kasım Efendi, Belediye Muhammini Karabet Ağa.

Tahsilât Komisyonu

Reis Muhasebeci Efendi, Aza, İdare azasından Şükrü Bey, belediye azasından Karabet Ağa, Sertahsildar Hasip Efendi, Kâtip, Ali Rıza Efendi.

Heyet-i Tahsiliye

Tahsil Memuru Behçet Efendi, Sertahsildar Hasip Efendi, Birinci Daire Süvari Tahsildarı Mehmed Âlim Efendi, İkinci Daire Süvari Tahsildarı Ahmed Bedri Efendi, Üçüncü Daire Süvari Tahsildarı Ebu Said Efendi, Dördüncü Daire Süvari Tahsildarı Mehmet Efendi, Birinci Daire Piyade Tahsildarı Halil Bey, İkinci Daire Piyade Tahsildarı Süleyman Efendi, Üçüncü Daire Piyade Tahsildarı Abdülkadir Efendi, Dördüncü Daire Piyade Tahsildarı Osman Efendi, Beşinci Daire Piyade Tahsildarı Vehbi Efendi, Altıncı Daire Piyade Tahsildarı İran Efendi, Yedinci Daire Piyade Tahsildarı Bedros Efendi.[79]

Defter-i Hakani İdaresi

Memur Mustafa Naim Efendi, Kâtip İhsan Bey, Tapu Kâtibi Mustafa Nuri, Takip Memuru Lütfi Efendi, Mülazım Mehmet Efendi, Mülazım Ökkeş Efendi.

Nüfus İdaresi

Memur Feyzi Bey, Kâtip Ahmet Mümtaz Efendi, Mülazım Turan Efendi, Mülazım Ahmet Hamdi Bey, Mülazım Ahmed Ziver Efendi.

Orman İdaresi

Süvari Memuru Yusuf Neşet Efendi, Ondalık Memuru Remzi Efendi, Ondalık Memuru Yahya Efendi, Ondalık Memuru Muhyiddin Efendi, Korucu İbrahim Efendi, Korucu Ali Rıza Efendi, Korucu münhal.

---

[77] Tahminiye: Aşağı yukarı hesaplanan. Bkz. F. Devellioğlu, *Osmanlıca –Türkçe Lügat,* s. 1220.
[78] Muhammin: Tahmin eden, sanan, karar veren, değer biçen. Bkz. F. Devellioğlu, *Osmanlıca –Türkçe Lügat,* s.798.
[79] *Maraş Salnamesi*, C. 2, s. 783, 784.

Evkaf İdaresi

Müdür Ömer Lütfü Efendi, Kâtip Arif Bey, Mülazim Sıddık Efendi, Mülazım Hafız Mehmed Efendi.

Evkaf Komisyonu

Reis Şükrü Bey, Aza Evkaf Müdürü Efendi, Aza Pertev Bey, Aza Ali Efendi.

Ziraat Bank Şubesi

Memur Mustafa Sabri Efendi, Muavini Mahmud Sabri Efendi, Veznedar Nevres Efendi, Tahsildar Durdu Efendi, Odacı Mustafa Efendi, Mülazım Derviş Efendi, Mülazım Muhlis Efendi, Mülazım Hasan Efendi, Mülazım Ziya Efendi.

Şube İdare Meclisi

Reis Hacı Kasım Efendi, Aza Memur Efendi, Aza Belediyeden Artin Efendi, Aza Ticaret Odasından Hasan Efendi, Aza Ticaret Odasından İhsan Efendi[80].

Nâfıa[81] Komisyonu

Reis Mutasarrıf Paşa, Aza, İdare azasından Şükrü Bey, Bank Memuru Efendi, Nüfus Memuru Efendi, Nafia Mühendisi Said Efendi, Hacı Hüseyin Efendi, Kâtip Hasan Efendi[82].

Memurin-i Fenniye

Mühendis Halim Efendi, Kondüktör Osman Efendi, Kondüktör Hacı Sıdkı Efendi.

Maarif Komisyonu

Reis Naib Efendi, Aza, Tahrirat Müdürü Bey, Müftü Efendi, Müdde'i-i Umumi Muavini Efendi, Süleyman Efendi, Hacı Eyüp Efendi, Veznedar Selman Efendi.

Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odası

Reis Şükrü Bey, Aza, Agop Ağa, İhsan Efendi, Artin Efendi, Hüseyin Efendi.

Mahkeme-i Şer'iyye

Naib Ömer Hulusi Efendi, Başkâtip Asım Efendi, Katib-i Sani Selman Efendi, Mukayyid Sıddık Efendi, Mukayyid Süleyman Efendi, Muhzır Musa Ağa, Muhzır Ali Ağa.

---

[80] *Maraş Salnamesi*, C. 2, s. 784, 785.
[81] Nâfıa: Bayındırlık işleri. Bkz. F. Devellioğlu, *Osmanlıca –Türkçe Lügat*, s. 952.
[82] *Maraş Salnamesi*, C. 2, s. 784, 785.

Fetvahane

Müftü Mustafa Efendi, Fetva Müsevvidi Hacı Mehmed Tevfik Efendi, Fetva Müsevvidi Abdi Efendi.

Liva Bidayet[83] Mahkemesi

Hukuk Dairesi

Reis Naib Efendi, Aza, Hacı Mahmud Tevfik, Krikor Efendi, Mülazım Halil Efendi, Müdde-i Umumi Muavini Hüseyin Hüsnü Efendi[84].

Ceza Dairesi

Reis Mustafa Nazmi Efendi, Aza, Hacı Hasan Fehmi Efendi, Andon Efendi, Mülazım Kenan Efendi.

Bidayet Kalemi

Başkâtip Fethi Efendi, Hukuk Zabıt Kâtibi Mehmet Agâh Efendi, Hukuk Zabıt Kâtibi Mehmet Ali Efendi, Ceza Zabıt Kâtibi Şakir Efendi, Ceza Zabıt Kâtibi Muharrem Efendi.

Bidayet Mahkemesi Refakatindeki Memurlar

Mustantık Ömer Rüştü Efendi, Refiki Zeki Efendi, İcra Memuru Mehmet Suphi, Mukavelat Muharriri Kenan Efendi, Tahsildar Hüseyin Efendi, Mülazım Ökkeş Efendi.

Hapishane İdaresi

Müdür Mehmet Nuri Bey, Kâtip Ali Bey, Gardiyan Halil Efendi, Gardiyan Ömer Ağa, Gardiyan Ebu Hadra Ağa.

Telgraf ve Posta İdaresi

Müdür Asım Efendi, Muhabere Memuru Ali Efendi, Muhabere Memuru Nasih Efendi, Posta Kâtibi Rüştü efendi, Hat Serçavuşu Rüşdü Ağa, Posta Müvezzi'i Hamdi Ağa, Mülazım Hüseyin Sabri Efendi.

Belediye Dairesi

Reis Ali Rıza Efendi, Aza, Artin Efendi, Rıza Efendi, Hacı Kasım Efendi, Hacı Hüseyin Efendi, Artin Ağa, Başkâtip Mustafa Hayri Efendi, Mühendis Galip Efendi, Sandık Emini Mahmut Nedim Efendi, Müfettiş Hüsnü Efendi.

---

[83] Bidâyet Mahkemesi: Asliye Mahkemelerine verilen isim. Bkz. F. Devellioğlu, *Osmanlıca –Türkçe Lügat,* s. 126.

[84] *Maraş Salnamesi*, C. 2, s. 785-788.

Heyet-i Sıhhiye

Tabip Hüsnü Nimetullah Efendi, Sıhhiye Baytarı Necati Efendi, Hayvaniye Muayene Memuru İzzet Efendi, Aşı Memuru Halil İbrahim Efendi, Kabile Aliye Hanım[85].

79. Redif [86] Maraş Alayı

Maraş Kumandanı Miralay Mustafa Bey, Birinci Tabur Binbaşısı Hayri Efendi, İkinci Tabur Binbaşısı Sait Bey, Üçüncü Tabur Binbaşısı münhal, Dördüncü Tabur Binbaşısı Galip Bey.

İkinci Sınıf Redif Alayı

Alay Kumandanı, münhal, Birinci Tabur Kumandanı Kolağası Ali Bey, İkinci Tabur Kumandanı, münhal, Üçüncü Tabur Kumandanı Rasim Efendi.

Düyun-ı Umumiye İdaresi

Memur Salih Efendi, Kâtip Abraham Efendi, Kantarcı Burhan Efendi, Korucu Arif Ağa[87].

Reji İdaresi

Müdür Kemal Bey, Muhasebeci Ohannes Efendi, Muhafaza Memuru Ahmed Efendi, Dava Vekili Avadik Efendi.

Fransa Devlet-i Fahimesi Konsolos Memuriyeti

Konsolos Mösyö Blanşon, Tercüman Ohannes Efendi.[88]

1.2.1 Mutasarrıflar

1908 yılı başlarında Maraş şehrinde Mutasarrıflık görevini Reşit Paşa'nın yürüttüğü görülmektedir.[89] Ancak aynı yılın eylül ayından başlayarak, 1918 yılına kadar olan süre içerisinde farklı görev süreleri ile sık sık mutasarrıf değişikliğine gidildiği dikkat çekmektedir. Bazen atanan bu mutasarrıfların 4-5 ay gibi kısa bir süre içerisinde herhangi bir gerekçe gösterilmeden görevden alınıp başka yerlere verildikleri anlaşılmaktadır. Şöyle ki, mutasarrıf olan Reşit Paşa'nın 1908 yılının eylül ayında

[85] *Maraş Salnamesi*, C. 2, s. 788.
[86] Redif: Terhis edilerek ihtiyata geçirilen kur'a askerlerine verilen ad. Bkz. F. Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Lügat, s. 1057.
[87] *Maraş Salnamesi*, C.2, s. 789.
[88] *Maraş Salnamesi*, C.2, s. 789.
[89] *Maraş Salnamesi*, C.2, s. 782.

Bitlis'e atanması ile birlikte boşalan göreve Divaniye Mutasarrıfı Hayri Efendinin tayin edildiği görülmektedir. [90] Hayri Efendi, 5 ay gibi kısa bir sürede görev değişikliğine uğramış yerine 16 Ocak 1909 tarihi itibari ile Ali Haydar Bey atanmıştır. [91] Ali Haydar Bey'in mutasarrıflığı da çok uzun sürmemiş, ondan boşalan yere İsmail Fevzi Efendi atanmıştır. Diğer mutasarrıflar ile kıyaslandığında Fevzi Bey'in görev süresinin 4 Temmuz 1909 tarihinden başlayarak 10 Eylül 1911 tarihine kadar devam ettiği ve toplamda 14 ay gibi diğerlerine göre uzun bir süre görevde kaldığı anlaşılmaktadır.[92]

17 Eylül 1911 tarihinden itibaren ise mutasarrıflık görevi Nahit Bey'e verilmiştir.[93] 9 Şubat 1913 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden yazılan bir evrakta Halep Valisinin yerine bir süre Maraş Mutasarrıfı Hilmi Bey'in vekâlet edeceği bildirilmektedir. Dolayısıyla da bu tarihlerde Maraş Mutasarrıflık görevini Hilmi Bey'in yürüttüğü anlaşılmaktadır.[94] 31 Aralık 1914 tarihli bir başka belgede ise Maraş Mutasarrıflığına, Batum Mutasarrıfı Cemil Bey'in birinci sınıf maaş ile tayin edildiği bildirilmektedir.[95] 9 Mart 1915 tarihli Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumi evrakında Maraş Mutasarrıfı sıfatı ile imzası bulunan memur ise Haydar Beydir.[96] 27 Mart 1915 tarihine gelindiğinde Maraş Mutasarrıfı olarak arşiv belgelerimizde imzası bulunan şahsın Mümtaz Bey olduğu görülmektedir.[97] Mümtaz Bey, 18 Mayıs 1915 tarihine kadar görevde kalmış bu tarihten sonra emekliye ayrılmıştır. Sabık Mutasarrıfın 28 yıl 6 ay farklı memuriyetlerde görev yaptığı anlaşılmaktadır.[98]

25 Eylül 1915 tarihinden itibaren Maraş mutasarrıflık görevinde bulunan Kemal Bey olmuştur. Bu yıldan itibaren çeşitli yazışma ve görevlendirmelerde adı geçen mutasarrıfın görev süresi 1917 yılına kadar sürmüştür.[99] 17 Şubat 1917 tarihten itibaren almakta olduğu maaşı ile birlikte Tokat Sancağı Mutasarrıflığına gönderilmiştir. Tokat

---

[90] *BOA, İ.DH*, 1469 / 1326. Ş - 69.
[91] *BOA, İ.DH*, 1472 / 1326. Z - 68.
[92] *Maraş İl Yıllığı*, 1967, s. 7
[93] *BOA, İ. DH*, 1489 / 1329. N – 23.
[94] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Mütenevvia Evrakı,* (*BOA, DH. MTV)*, 33-2 /28.
[95] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dosya Usûlü İradeler Tasnifi, (BOA, DUİT)*, 43 / 34.
[96] *BOA, DH. İUM*, E-6 / 89.
[97] *DH. EUM. 2.Şube*, 68 / 35, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları, 1909-1916*, C.4, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2009, s.114 -115.
[98] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Emniyet-i Umumi 5.Şube*, (*BOA, DH. EUM*, 5.Şube), 12 / 31; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Emniyet-i Umumi Memurin*, (*BOA, EUM. MEM*), 65 / 13.
[99] *BOA, DH. EUM 2.Şube*, 11 /45; *BOA, DH. İUM*, E- 11 / 4; *BOA, DH.İUM*., 78 -2 / 6 ; *BOA., DH.İUM*., 82-2 / 1-46; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Umûr-ı Mahalliye Vilâyât, (BOA, DH.UMVM*), 63 /66; *BOA, DH.EUM.MEM*, 78 / 52 ; *BOA, DH. EUM 6. Şube*, 7 /15; *BOA, DH. İUM*., 72 / 24 ; *BOA, DH. İUM*., E- 16 / 26 ; *BOA, DH.İUM*., 82-3 / 1-41.

Sancağı Mutasarrıfı Cevat Bey de almış olduğu maaş ile birlikte birinci sınıfa terfi ettirilmiş ve Maraş Sancağı Mutasarrıflığına tayin edilmiştir.[100] Maraş Mutasarrıflığı görevinde iken Kemal Bey'e 26 Eylül 1916 tarihinde üçüncü rütbeden "mecidi nişanı" verilmiştir. Önceki mutasarrıflara göre görev süresinin iki yıldan fazla olması ve bu şekilde taltif edilmesi kendisinin görev süresince göstermiş olduğu üstün başarılardan olsa gerektir.[101]1917 yılının ağustos ayında Meclis-i Umumi Liva Başkâtibi olarak gördüğümüz Ata[102], 1917-1918 yılları arasında Maraş Mutasarrıflık görevinde bulunmuştur.[103]

Tablo 9: Maraş Mutasarrıfları (1908-1918)

Mutasarrıflar	Atanma ve Ayrılış Tarihleri
Reşit Paşa	1908 yılı başları – 1908 yılı eylül ayı
Hayri Efendi	1908 yılı eylül ayı – 16 Ocak 1909
Ali Haydar Efendi	16 Ocak 1909 – 4 Temmuz 1909
İsmail Fevzi Efendi	4 Temmuz 1909 – 10 Eylül 1911
Nahit Efendi	17 Eylül 1911 – 31 Aralık 1914
Cemil Efendi	31 Aralık 1914 – 9 Mart 1915
Haydar Efendi	9 Mart 1915 – 27 Mart 1915
Mümtaz Efendi	27 Mart 1915 – 18 Mayıs 1915
Kemal Efendi	25 Eylül 1915 – 17 Şubat 1917
Cevat Efendi	17 Şubat 1917 – 1917
Ata Efendi	1917 -1918 mutasarrıflık yapmıştır.

1908-1918 yılları arasında tespit edilebildiği kadarıyla, Maraş'a atanan 11 civarında mutasarrıf belli bir gerekçe gösterilmeksizin kısa sürede görevden alınmışlardır. Özellikle ilk yıllarda daha sık görülen bu değişikliklere mutasarrıfların sahip olduğu geniş yetkileri kötüye kullanmaları, yolsuzluk ve usulsüzlüklere karışmış

[100] *BOA, DUİT*, 42 /47.
[101] *BOA, İ. DUİT*, 64 / 47.
[102] *BOA, DH. UMVM*, 151 / 3.
[103] *BOA, DH. EUM.5.Şube*, 38 / 35; *BOA, DH. EUM.5.Şube*, 44 /29; *BOA, DH. EUM.5.Şube*, 51 / 9; *BOA, DH. UMVM*, 57 / 30; *BOA, DH. EUM.5.Şube*, 75 / 4; *BOA, DH. EUM.5.Şube*, 76 / 10; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Emniyet-i Umumi Ecnebi, (BOA, DH. EUM. ECB)*, 21/ 31; *BOA, DH. EUM.5.Şube*, 67 /26; *BOA, DH. EUM.5.Şube*, 65 /25; *BOA, DH. EUM.5.Şube*, 38 / 35; *BOA, DH. EUM.2.Şube*, 56 / 8; *BOA, DH. EUM.1.Şube*, 10 / 31.

olmaları gerekçe olarak gösterilebilir. Bu durum Tanzimat Fermanı'nın idarecilere tanımış olduğu geniş yetkilerin idareciler tarafından kötüye kullanılması şeklinde de yorumlanabilir.[104] Maraş Mutasarrıflarında gördüğümüz değişkenliğin bir benzerini de Diyarbakır Eyaletinde görmekteyiz. 19. yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır Eyaletin'de mütesellimlerinin sık sık görevden alınmalarının en önemli sebebi olarak reayaya zulüm etmeleri ve halkın hoşnutsuzluğu gösterilirken, idari ve askeri işlerdeki başarısızlıkları da sebepler arasında sayılmıştır.[105]

1.2.2 Milletvekilleri

Türk Tarihinin ilk anayasası olan "Kanun-i Esasi", 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilmiştir. Kanun-i Esasinin ilan edilişi ile başlayan Meşrutiyet yönetiminden, yönetilenler kadar yönetenlerin de, ciddi beklentilerinin olduğu anlaşılmaktadır. Devletin sağlam bir düzene bağlanması anlamına geldiği düşünülen Meşrutiyet rejimi, aynı zamanda Avrupalıların azınlıklar konusunda bize yapmış oldukları baskıları büyük ölçüde azaltıp, ülkenin iç ve dış şartlara uyumunu kolaylaştırarak, Osmanlı vatandaşlarının hürriyet ve eşitliğini sağlayacak büyük kurtuluşu sembolize etmekteydi.[106]

Bu büyük beklentilerle ilan edilen I. Meşrutiyet ve sonrasında başlayan seçim sürecinde, seçimleri düzenleyen talimat gereği 80'i müslüman, 50'si gayrimüslim olmak üzere toplam 130 mebusun seçilmesine karar verilmiştir. Ancak zaman yetersizliği sebebiyle seçimler tam olarak yapılamamış ve İstanbul'a sadece 115 mebus gelebilmiştir. Böylece I. Meclis'te 69'u müslüman, 46'sı gayrimüslim olmak üzere toplamda 115 mebus yer almıştır. Meclis-i Ayan üyelerini ise padişah atamış ve buna göre 21'i müslüman, 5'i gayrimüslim olmak üzere Ayan üyelerinin sayısı toplamda 26 kişiye ulaşmıştır.

Meclis-i Mebusan, 13 Aralık 1877 – 14 Şubat 1878 tarihleri arasındaki ikinci döneminde ise 59'u Müslüman, 47'si gayrimüslim olmak üzere 106 mebus ile mecliste

---

[104] M. Çadırcı, *Tanzimat*, s. 236-237.

[105] İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840 Fiziki, İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapı)*, Ankara 1995, s. 194.

[106] Cezmi Eraslan - Kenan Olgun, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, İstanbul 2006, s. 33; Selçuk Akşin Somel, "Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913)", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, C. 1, İstanbul 2002, s. 105.

görev yapmıştır. Mebuslar arasındaki orana baktığımızda nerede ise eşit temsil yetkisine sahip oldukları görülmektedir. Aslında dönem içinde gayrimüslim tebaanın Osmanlı toplumundaki ¼'lük nüfusu göz önüne alınır ise nüfusları ile orantısız olacak kadar fazla sayıda mebusları olduğu da anlaşılmaktadır.[107]

Ancak, yeni anayasaya ve meclise bağlanan ümitler kısa bir süre sonra çıkmaza girmiştir. 1877-78 yılı Osmanlı- Rus Savaşı, Osmanlı Devletinin ağır yenilgisi ile sonuçlanmış, Osmanlı Devleti Balkanlardaki topraklarının büyük bir kısmını kaybetmiştir. Ruslar, İstanbul önlerine kadar gelmiş, mevcut karışık dönem ve yenilgilerden padişah sorumlu tutulmuş, tırmanan gerginlikler ise meclisin kapatılması ve anayasanın rafa kaldırılması ile sonuçlanmıştır.[108]

1 yıl 1 ay 21 gün görevde kaldıktan sonra 14 Şubat 1878 yılında kapatılan Meclis[109], bu tarihten itibaren yaklaşık 30 yıl kadar kapalı kalmıştır. 23 Temmuz 1908 tarihinde, II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte başlayan süreçte meclis yeniden açılmış ve seçim sürecine girilmiştir. Seçimlerin tamamlanması ile birlikte 17 Aralık 1908 tarihinde görkemli bir törenle açılan Meclis-i Mebusan 230 milletvekili ile göreve başlamıştır.[110]

I. Dönem olarak adlandırılan 17 Aralık 1908 / 18 Ocak 1912 tarihleri arasında Meclis-i Mebusanda görev alan vekiller içerisinde Maraş Sancağını temsilen, Hasan Fehmi Efendi ve Mehmet Şükrü Efendiler yer almışlardır.[111]

18 Nisan 1912 tarihinde II. dönem çalışmalarına başlayan Meclis-i Mebusan, 4 Ağustos 1912'de fesh edilmiştir. Dört ay gibi kısa bir süre görevde kalmaları sebebiyle

---

[107] Kenan Olgun, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri,* Ankara 2008, s. 22-23.

[108] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, I. Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876- 1907),* C.VIII, Ankara 1988, s. 62-63; K. Olgun, *1908-1912 Osmanlı Meclisi, s.*15.

[109] Mustafa Erdoğan, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, Ankara 2003, s. 21.

[110] C. Eraslan – K. Olgun, *Meşrutiyet ve Parlamento*, s. 80.

[111] *Türk Parlamento Tarihi, I. ve II. Meşrutiyet*, Haz. İhsan Güneş ve Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, C. II, Ankara 1996, s. 28; K. Olgun, *1908-1912 Osmanlı Meclisi*, s. 439;
Ahmet Demirel, "Osmanlı Meclisi Mebusanı I. Devre (1908-1912) Mebusları", *Osmanlı*, C.2, s.415;

Ancak bu dönemde Meclis-i Mebusan'a katılan vekiller konusunda verilen bilgilerin itilaflı olduğu anlaşılmaktadır. Maraş vekilleri konusunda da bu dönem seçildiği bildirilen iki vekilin dışında bir üçüncü vekilin Ermeni asıllı Vahan Efendi olduğu, Feroz Ahmad- Dankwart Rustow'un, "II. Meşrutiyet Döneminde Meclisler" çalışmasında ve Recep Karacakaya'nın *Türk Komuoyu ve Ermeni Meselesi* isimli çalışmasında yer almıştır. Bkz. Feroz Ahmad- Dankwart A. Rustow, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 4-5, İstanbul 1976, s.275; Recep Karacakaya, *Türk Komuoyu ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 2005, s.79.

II. Meşrutiyet döneminin en kısa ömürlü meclisi olarak adlandırılmıştır.[112] Bu mecliste yer alan Maraş milletvekillerine gelince, I. dönemde görev yapan Hasan Fehmi Efendi II. dönemde de görevine devam etmiştir. Farklı olarak Hacı Evliya Efendi bu dönem Maraş'tan ikinci vekil olarak seçilerek meclisteki yerini almıştır. [113]

Meclis, 4 Ağustos 1912 tarihinde kapanmış ve tekrar seçim sürecine girilmiştir. Ancak, Balkan Savaşı nedeni ile oluşan olumsuz şartlardan ötürü meclisin açılış tarihi ertelenmiştir. 1913 yılında savaşın sona ermesi ile birlikte ocak-nisan ayları arasında 1914 yılı seçimleri yapılmıştır.[114] Bu seçimlerde Maraş'ı temsilen seçilen vekiller Abdülkadir Efendi ve Agop Hırlakyan Efendi olmuştur. Adı geçen vekiller, 21 Aralık 1918 tarihinde meclisin kapanışına kadar Maraş vekilleri olarak görev yapmışlardır. [115]

Mütareke şartları dolayısıyla yeni genel seçimlerin yapılması ve meclisin tekrar açılıp çalışmaya başlaması Aralık 1919'a kadar sürmüştür. Bu bir yıllık sürecin ardından Meclis, 12 Ocak 1920'de açılabilmiştir.[116] IV. dönem olarak nitelendirdiğimiz bu dönemde Maraş'ı temsilen bir önceki dönemden Abdulkadir Bey ile birlikte Tahsin Bey görev almışlardır. [117] Bu tarihten sonra İngilizlerin 16 Mart'ta İstanbul'u işgal etmeleriyle birlikte meclise uygulanan baskılar ve tutuklamalar üzerine 11 Nisan 1920'de Padişah Vahdettin Meclis-i Mebusan'ı resmen feshetmiştir.[118] Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin kapatılması ile sona eren Milli İrade, Anadolu'da kurulan ve ulusal bir meclis olan Büyük Millet Meclisi ile faaliyetlerini sürdürmüştür.

1.2.3 Belediye ve Belediye Başkanları

Maraş'ta belediye teşkilatının kurulması 1870 yılına kadar uzanmaktadır. Genellikle belediye başkanları göreve seçimle değil atama yolu ile getirilmişlerdir. Maraş'ın ilk belediye başkanı Kazancızade Sa'di Efendi olmuştur.[119]1906- 1909 yılları arasında 3 yıl süre ile Maraş belediye başkanlığı görevini Ali Rıza Efendi yapmıştır.[120]

---

[112] C. Eraslan - K.Olgun, *Meşrutiyet ve Parlamento*, s. 108.
[113] F. Ahmad- D. A. Rustow, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918", s. 275; *Türk Parlamento Tarihi, I. ve II. Meşrutiyet*, s. 47.
[114] C. Eraslan -K.Olgun, *Meşrutiyet ve Parlamento*, s. 126.
[115]*Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, C.1, s.7, 8, 182, 233; *Türk Parlamento Tarihi, I. ve II. Meşrutiyet*, s. 57.
[116] M. Erdoğan, *Anayasalar*, s. 39.
[117] *Türk Parlamento Tarihi, I. ve II. Meşrutiyet*, s. 71.
[118] M. Erdoğan, *Anayasalar*, s. 42.
[119] İ. Gökhan, *Maraş Tarihi*, s. 29.
[120] *Maraş Salnamesi*, C. 2, s. 691-788.

1909-1915 yılları arasında ise bu görevi Necipzade Derviş Efendi üstlenmiştir. 1915 ve 1920 yılları arasında 5 yıl süre ile Bekir Sıtkı Bey Maraş belediye reisliğini yürütmüştür. [121]

1.3 Yerleşim Birimleri ve Nüfus

1.3.1 Nahiyeler ve Köyler

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren idari yapılanma içerisinde mülki taksimatın en küçük parçasını nahiyeler oluşturmaktaydı. Buna karşılık çarşı ve pazarı olmayan, ziraatla uğraşan, aynı zamanda da hane sayısı oldukça az olan yerleşim yerlerine de köy adı verilmekteydi. Köy, genellikle kaynaklarda karye veya çoğulu olan kurâ şeklinde kullanılmıştır.[122]

XVII. yüzyıldan, XX. yüzyıl başlarına kadar olan süreçte Maraş'a bağlı olan kaza, nahiye, köy ve mahalle isimlerinde ciddi değişikliklerin yapılmadığı görülmektedir. Bu durum Maraş şehir tarihi araştırmacıları için ciddi bir kazanım oluşturmuştur.

XX. yüzyılın başlarında Maraş Sancağına bağlı olan kazaların, Pazarcık, Elbistan, Zeytun ve Andırın olduğu görülmektedir. Yine aynı yüzyılda sancağa bağlı olan nahiyeler ise Bertiz, Nedirli, Camusitil, Yenicekale, Göksun, Orçan ve Şekeroba olarak tespit edilmiştir. Şehirde yerleşim yerlerinin çoğunlukta olması dönem içerisinde Maraş'ta yaşayan nüfusun yoğunluğu hakkında da yol gösterici olmuştur.[123] 1890'lı yıllarda Anadolu'da gezi yapan Fransız Seyyah Vital Cuinet'e[124] göre ise idari olarak Maraş, 5 kaza ve 5 nahiyeye bölünmüş, toplamda 552 köyden meydana gelmiştir.

---

[121] http//www.kahramanmaraş bel.tr / kurumsal / belediye-başkanları; İ.Gökhan, *Maraş Tarihi*, s. 30.
[122] A. Doğan, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş*, s.143; Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul 1987, s. 677, 899.
[123] Ahmet Eyicil, *Yakın Çağda Kahramanmaraş*, Kahramanmaraş 2009, s. 219.
[124] Vital Cuinet: 1890'lı yıllarda Duyun-ı Umumiye adına Osmanlı kentlerinin ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan envanterini yapmakla görevlendirilmiş bir Fransız seyyah ve aynı zamanda yazardır. Cuinet'in yapmış olduğu envanter çalışmaları daha sonra 1892 yılında Paris'te La Turquie d'Asie Geographie Administrative (Asya Türkiye'si İdari Coğrafyası), adıyla Fransızca olarak yayınlanmıştır. Vital Cuinet, "Asya Türkiye'sinde Maraş Sancağı", *Seyahatname, Şehir Tarihi ve Coğrafya Kitaplarına Göre Maraş*, Haz. Yaşar Alpaslan – Serdar Yakar, Kahramanmaraş 2009, s. 14.

Tablo 10: Maraş'a bağlı olan nahiye ve köylerin sayıları[125]

	Nahiye	Köy
Maraş Kazası	1	220
Elbistan Kazası	1	135
Andırın Kazası	1	82
Pazarcık Kazası	1	76
Zeytun Kazası	1	39
TOPLAM	5	552

1906-1907 tarihli Halep Salnamesinde ise Maraş'ın Etrafşehir, Bertiz, Yenicekal'a, Çakallı, Nadirlü, Şekeroba, Camusitil ve Hartlab olmak üzere 8 nahiyesinin bulunduğu ve Maraş dâhil bu nahiyelere toplamda 112 köyün bağlı olduğu bildirilmektedir[126]. Bir yıl sonraki kayıtlarda Maraş'a bağlı olan nahiye ve köylerde bir değişiklik olmadığı aynı sistemin devam ettiği görülmektedir. 1908 yılı itibari ile Maraş merkez kazasına bağlı olan 8 nahiye ve 112 köyün ayrıntılı isim listesi şu şekilde tespit edilmiştir:

Etrafşehir Nahiyesi

16 köy ve 1 nahiyeden meydana gelmiş olan Etrafşehir; Dereli, Göllü, Gürhan, Ayakçıl, Oluk, Yusufhacılı, Gaffarlı, Ağyar, Peynirdere, Kozludere, Bulanık, Elmalar, Gömec, Hacıbey Çiftliği, Küçüknacar ve Kuzucuklu köyleri ile çevrelenmiştir.[127]

Bertiz Nahiyesi

Bertiz Nahiyesi; Sarıçukur, Çobanlı, Maksudlar, Budaklı, Kalağlı, Camuzlu, Yeniyapan, Hacı Eyüplü, Başdervişli, Kale, Honbur, Kabasakal, Kemalli, Ağabeyli, Boyalı Gedayemli ismi verilen 16 köy ile bir nahiyeden meydana gelmiştir.[128]

---

[125] V. Cuinet, " Maraş Sancağı", s. 148-149.
[126] *Maraş Salnamesi*, C.2, s. 693-694.
[127] *Maraş Salnamesi*, C.2, s. 793.
[128] *Maraş Salnamesi*, C.2, s. 293; Bertiz Nahiyesi köylerine, 234 nolu Maraş Şeriye Sicilinde Baydemirli karyesi de yazılmıştır. Bkz. Ökkeş Ramazanoğlu, *234 numaralı Maraş Şeriye Sicili, H.1322-1325/M.1904-1907*, (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş 1996, s. 41; Yine 230 nolu Maraş Şeriye Sicilinde, Bertiz nahiyesinin köyü olarak, Baydemirli, eski ismi ile Bay Teymurlu olarak yazılmış ve farklı olarak da Kerimli karyesi eklenmiştir. Bkz. Mehmet Kabacık, *230 numaralı Maraş Şer'iye Sicili H. 1320-1322 / M.1902- 1904, R. 1337-1338 / M. 1921- 1922*, (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş 1996, s. 18.

Yenicekale Nahiyesi

Yeniyapan, Sarımollalı, Demrek, Sösü (Musa) Kürtleri, Küşürge, Okasır, Döngele, Fenk, Şugul, Anabat, Yeniköy, Nasara, Köyönü, Kütüklü, Çürükkoz, Mucukderesi, Arablar Menciki, Varyanlı köyleri ile çevrelenmiş bir nahiyedir.[129]

Hartlab - Seyr Nahiyesi

Hartlab Nahiyesi ise 18 köyden meydana gelmiştir. Bu köyler; Öşlü, Kızılseki, Hartlab, Karadere, Sır, Fatmalı, Zeytundere, Yeniyapan, Gaffarlı, Gölpınar, Sadıklı, Kalekaya, Delihacılar, Yeşildere, Düldül, Çokran, Çığırgan, Kandil köyleridir.[130]

Camustil Nahiyesi

Camusitil Nahiyesi kendine bağlı 14 köyden meydana gelmiştir. Bu köyler; Cüceli, Keşifli, Önsen, Dadağlı, Fındıcak, Döngele, Kümperli, Afşarlı, Orçan, Bozlu, Öksekhapuru, Arablar, Emirze Cemaatı, Tilbi Çiftliği köyleridir.[131]

Nadirlü Nahiyesi

Nadirlü Nahiyesi diğer nahiyeler ile kıyaslandığında kendine bağlı olan 7 köyü ile birlikte daha küçük bir birim olarak karşımıza çıkmaktadır. Köyleri; Köseli, Kulaklı, İsmailli, Kürtül, Çamçakallı, Kılağuzlu, Kürtler Afşarı'dır.[132]

Çakallı Nahiyesi

Çakallıya bağlı olan 11 köyün isimleri ise şöyledir: Ümmetdede, Atizi, Çamurlu, Köprüağzı, Uzunkışla, Hacımustafa Çiftliği, Çullu, Hasanağa, Ferhoş, Şerefoğlu ve Hapuri köyleri[133].

---

[129] *Maraş Salnamesi*, C.2, s. 793; 234 nolu Maraş Şeriyye Sicilinde, Salnameden farklı olarak gördüğümüz Sufur ve Acar Köyleri olmuştur. Bkz. Mehmet Karataş, *234 numaralı Maraş Şeriye Sicili H.1322-1325 / M.1903- 1907*, (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş 1996, s. 29; 230 nolu Maraş Şeriyye Sicilinde ise farklı olarak Acaroba, Dereköy, Geçmeköy ve Kamışlı köyleri yer almıştır. Bkz. M. Kabacık, *230 numaralı Maraş Şeriye Sicili*, s. 19; Yine 234 nolu Maraş Şeriye Sicilinde, Salnameden farklı olarak Fırnıs ve Kayışlı karyeleri görülmektedir. Bkz. Ö. Ramazanoğlu, *234 numaralı Maraş Şeriye Sicili*, s. 41.

[130] *Maraş Salnamesi*, C.2, s. 793; Salnamede geçen karyelerden farklı olarak 230 nolu Maraş Şeriye Sicilinde Köseli karyesi de yer almıştır. Bkz. M. Kabacık, *230 nolu Maraş Şeriyye Sicili*, s. 19.

[131] *Maraş Salnamesi*, C. 2, s. 793-794; 234 nolu Maraş Şeriye Sicillinde geçen köy isimleri arasında farklı olarak Kızılseki, Hartlab, Fatmalı ve Sır Karyelerine rastlanmıştır. Sır Karyesi, 230 ve 234 nolu Maraş Şeriye Sicillerinde geçmektedir. Bkz. Ö. Ramazanoğlu, *234 numaralı Maraş Şeriye Sicili*, s. 40; Yine 234 nolu Maraş Şeriye Sicilinde, Çağıkan, Delihacılı, Bisilderesi Karyeleri Salnameden farklı olarak görülmektedir. Bkz. M. Karataş, *234 numaralı Maraş Şeriye Sicili*, s.28.

[132] *Maraş Salnamesi*, C. 2, s.794; 234 nolu Maraş Şeriye Sicilinde, Salnameden farklı olarak Kızıltarla ve Kızıltamlar Karyeleri yer almaktadır. Bkz. M. Karataş, *234 numaralı Maraş Şeriye Sicili*, s.29; 230 nolu Maraş Şeriyye Sicilinde ise farklı olarak Yaba Alıç Karyesini görmekteyiz. Bkz. M. Kabacık, *230 nolu Maraş Şeriyye Sicili*, s. 19.

[133] *Maraş Salnamesi*, C. 2, s. 794.

Şekeroba Nahiyesi

Şekeroba Nahiyesi, kendisini çevreleyen 14 köyden meydana gelmiştir. Adı geçen bu köyler ise şöyledir; Eloğlu, Ceceli, Sarılar, Ağcakoyunlu, Göllü, Narlıca, Çobantape, Göllühöyük, İmalı, Muradoğlu Çiftliği, Binamazlı, Dedeler, Karalar ve Gölceğiz köyleri.[134]

Maraş merkez kazasında yer alan nahiyeler ve onlara bağlı olan köylerin dışında, Maraş Sancağı'nda bulunan kazalar ve bu kazalara bağlı olan nahiye, köy ve mahalle sayıları ise dönem içerisinde şehrin idari yapılanması ile ilgili fikir vermesi açısından aşağıdaki şekilde tablolaştırılmıştır.

Tablo 11: Maraş Sancağına bağlı nahiye, köy ve mahalle sayıları [135]

Liva İsimleri	Kaza İsimleri	Sınıfı	Nahiye	Köy	Mahalle
Maraş Sancağı (2. Sınıf)	Nefs-i Maraş	2	8	112	41
	Zeytun	1	0	30	5
	Elbistan	2	1	153	4
	Göksun	3	1	81	0
	Pazarcık	3	7	88	0

II. Meşrutiyetten sonra ilerleyen yıllarda Maraş merkez ve kazalarına bağlı köylerde nüfus yoğunluğu bakımından birtakım değişimlerin yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu değişimler büyük ölçüde Birinci Dünya Savaşı öncesi ve savaş sırasında meydana gelen olaylarla ilgili görülmüştür.

Örneğin, 30 Ağustos 1915 tarihli bir belgede, I. Dünya Savaşı öncesi ve savaş devam ederken tespit edilmiş olan iki ayrı nüfus dökümünde görülen ciddi değişimler Ermeni nüfusu üzerinde yoğunlaşmıştır. Bilindiği gibi I. Dünya Savaşı'nın başlamasından yaklaşık iki ay sonra Eylül 1914'ten itibaren Ermeniler Türkler aleyhine gönüllü askeri birlikler oluşturmaya başlamışlardır. Gönüllülerin sayısı önceleri 3000 civarındayken 1915 sonbaharına gelindiğinde sayı 5000'e kadar yükselerek hatırı

[134] *Maraş Salnamesi*, C. 2, s. 794.
[135] *Maraş Salnamesi*, C. 2, s. 794, 809.

sayılır bir askeri güç haline getirilmiştir. Bu planlamada kuşkusuz Rusya'nın desteği büyüktür.

1908 Anayasası ile Osmanlı ordusu içerisinde yer almaya başlayan Ermeni askerler, Rusya'nın bu desteği sayesinde firar etmişler, Ermeni gönüllü birliklerini oluşturup Müslümanlara karşı savaşmışlardır.[136] Özellikle 30 Ağustos tarihinde fiilen isyan eden Zeytun Ermenilerinin vermiş oldukları zarar ve ziyanı engellemek üzere hükümet tedbirler almış ancak yine de çevredeki jandarmaya ve mülkiye memurlarına saldırmalarına engel olamamıştır.

Savaş süresince Ermenilerin Maraş ve çevresi dâhil ülke genelinde vermiş oldukları zararlar dolayısı ile devletin aldığı tedbirler sonucunda 27 Mayıs 1915'te "sevk ve iskân" yasası çıkarılmıştır. Bu yasa ile birlikte belli bölgelerde yoğunlaşmış olan Ermeni nüfusu daha güvenli olan iç bölgelere göç ettirilmişlerdir. Bu göçler sırasında Maraş'ın merkezi hariç tutulmuştur. Ancak Maraş mutasarrıflığında yaşayan Ermeniler tehcire tâbi olmuşlardır.[137]

Maraş merkez ve köylerinin, 1914 yılı öncesi tespit edilen nüfusu ile Ağustos 1915 tarihine kadar olan nüfusu arasında bir kıyaslama yapacak olursak, 1914 yılı öncesi Maraş Kazasında İslam nüfusunun 50.362 olduğu görülmektedir. Buna karşılık toplamda 14.565 Ermeni nüfusun olduğu anlaşılmaktadır. Ancak I. Dünya Savaşının ilanından, 30 Ağustos 1915 tarihine kadar geçen süre içerisinde gerçekleşen nakil ve sevklerin sonucunda Ermenilerin nüfusunun toplamda 4.860'a düştüğü anlaşılmaktadır. Buna mukabil savaş dolayısı ile yaşanan kayıplar göz önüne alındığında İslam nüfusunun da 45.089'a düştüğü gözlenmektedir. [138]

1916-1917 yılına gelindiğinde ise Maraş merkez kazasına bağlı olan köylerden en büyük olanları ve hane sayıları üzerinde yapılan değerlendirmeler neticesinde Maraş merkez kazaya bağlı olarak 109 köyün bulunduğu tespit edilmiştir. Bu köyler içerisinde en büyük olanları ve sahip oldukları hane sayıları ise şu şekildedir: Orçan Köyü 272 haneden meydana gelmiştir. Köyün evleri toplu olarak bir yerde olmayıp bir dere

---

[136] Mustafa Budak," Birinci Dünya Savaşında Ermeni Çetelerin Müslüman Kıyımları", Editörler: Süleyman Beyoğlu, Necdet Öztürk, Bülent Bakar, *Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu,* , İstanbul 2007, s. 111.

[137] Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, İstanbul 2005, s. 308, 310; Adı geçen tarihlerde Maraş merkez ve köylerinin ayrıntılı nüfus dökümü için Bkz. Ek:1-2.

[138] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Emniyet-i Umumi Kalemi Umumi, (*BOA, DH. EUM. KLU),* 10/ 24; A.Eyicil, *Yakınçağda Kahramanmaraş*, s. 231-235.

yatağının içinde üç dört saatlik mesafeye dağılmış vaziyettedir. Yenice Kal'asının merkezi olan Döngele Köyü ise 166 haneden meydana gelmiştir. Dönekli diğer bir isimle Dönüklü Köyü ise adı geçen yıllarda 135 haneyi içerisinde barındırmıştır. Anabat Köyünde 114 hane, Kürtül ya da Curtul'da 156 hane olduğu kayıtlarda yer almıştır. Hartlap Köyü 164 hane, Fatmalı Köyü 115 hane ve Sır Köyü ise 116 haneden meydana gelmişlerdir. [139]

1.3.2 Mahalleler

Osmanlı mahalleleri, fiziki olarak şehrin merkezi kabul edilen, içerisinde idari merkezin, caminin ve çarşının bulunduğu yerleşim yerleriydi. Mahallenin temel fiziki yapısını ise evler oluşturmaktaydı. Evler genellikle mahalle mescidi etrafındaki coğrafi şekillere göre yapılanmaktaydı. Osmanlı toplumu farklı etnik unsurlardan meydana geldiği için bu unsurlar dinsel durumlarına göre farklı mahallelerde oturup kendi dini ve kültürel yapılarını da devam ettirebiliyorlardı.[140] Osmanlıda gayrimüslim tebaa farklı mahallelerde yaşarken kimi zaman bazı meslek mensupları da kendi mesleklerinin adları ile anılan mahallelerde topluca yaşayabiliyorlardı. Maraş kazasında da bu tür mahallelerin olduğu görülmektedir.[141]

Şehir ve kasabalarda mahalle denilen birimlerin temsilcisi, genellikle o mahallenin çekirdeğini oluşturan cami veya mescidinin imamı idi.[142] İmamlar, cemaate namaz kıldırmanın dışında mahalleyi ilgilendiren bütün işlerle yakından ilgilenirlerdi. Muhtarlık örgütü oluşturuluncaya kadar tek başlarına, örgüt oluşturulduktan sonra da muhtarlarla birlikte halkın birbirleriyle olan küçük anlaşmazlıklarının çözümünde, mahallenin temiz tutulması ve düzenli olmasında birinci derecede sorumlu kişilerdi.[143] İmamlar; şahitlik, kefillik ve vergi gibi halkın kendi içerisinde çözümleyemediği

---

[139] Besim Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası,* Yay. Haz. İlyas Gökhan- Mehmet Karataş, Kahramanmaraş 2008, s. 204.
[140] Mehmet Karagöz, "Osmanlı 'da Şehir ve Şehirli Mekân-İnsan-Beşeri Münasebetler (15 ve 18.Yüzyıl)", *Osmanlı (Toplum),* C. 4, Ankara 1999, s. 107.
[141] İ. Solak, *XVI. Asırda Maraş Kazası*, s. 38.
[142]Feridun M. Emecen, "Osmanlılarda Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler", *Osmanlı (Toplum),* C. 4, Ankara 1999, s. 93.
[143]Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu,* s. 40; Ahmet Tabakoğlu, " Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları", *Osmanlı (Toplum),* C. 4, Ankara 1999, s. 27.

birtakım meselelerde kadı ile mahalleli arasında aracılık yaparak sosyal yaşantının problemsiz devamında rol oynarlardı.[144]

Osmanlı Devleti'nin şehir yapılanması içerisinde gördüğümüz "mahalle" anlayışına göre 1908 yılında Maraş şehrinde 41 tane mahalle olduğu tespit edilmiştir. Adı geçen bu mahalleleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Karamanlı, Devecili, Mağaralı, Çavuşlu, Zonbatanlı, Kayabaşı, Seksanlar, Çukuroba, Restabiye, Bektutiye, Boğazkesen, Etmekçi, Şeyh, Divanlı, Kuyucak, Kumarlı, Alemli, Çomaklı, Duraklı, Hazinedarlı, Kıbti, İsadivanlı, Hatuniye, Şekerli, Delialili, Şaziye, Gargaciyan, Cağcağı, Zimmiyan, Hocadurdu, Halhaliye, Dalkara, Kuytul, Şekerdere, Acemli, Hacımehmedli, Ağcakoyunlu, Kulağıkurtlu, Hayriye, Tekerek ve Üngüt mahalleleri.[145]

Şehirde yer alan mahallelerden bazılarının durumlarının biraz daha farklı olduğu tespit edilmiştir. Adı geçen bu mahallelerden; Acemli Mahallesi, Bostancı Mahallesi, Çomaklı Mahallesi, Kumarlı Mahallesi, Kuyucak Mahallesi ve Kayabaşı Mahallesinde yaşayan halkın göçebe cemaatlerden meydana geldiği ve zaman içerisinde yaşadıkları bölge ya da köylerinin isimlerini mahalle ismi olarak kullandıkları anlaşılmaktadır. Bu durumda isimleri mahallelere verilen köy ve cemaatlerdeki halkın adı geçen mahallelerde iskân ettirildiği sonucuna da varılabilmektedir. [146]

İncelemiş olduğumuz dönem Maraş mahalle isimlerinden bir kısmı zamanla değiştirilmiş, bir kısmı da başka mahallelerle birleştirilmiştir. Bu birleşme ve isim değişikliğinden dolayı Salnâme ve Şeriye Sicillerinde adı geçen 41 mahallenin yerinde 18 mahalle bulunmaktadır. Bu mahallelerin eski ve yeni isimleri şöyledir[147]:

Tablo 12: Maraş mahallelerinin eski ve yeni isimleri

Eski İsmi	Yeni İsmi
Acemli, Ağcakoyunlu Mahalleleri	Akçakoyunlu Mahallesi
Devecili Mahallesi	Devecili Mahallesi
Divanlı Mahallesi	Divanlı Mahallesi
Delialili, Hocadurdu Mahalleleri	Dumlupınar Mahallesi

[144]F. M. Emecen, "Şehirliler ve Köylüler ", s. 93.
[145] *Maraş Salnamesi*, C. 2, s. 793; Ö. Ramazanoğlu, *234 nolu Maraş Şeriye Sicili*, s. 43.
[146] Ö. Ramazanoğlu, *234 nolu Maraş Şeriye Sicili*, s. 43-44.
[147] M.Karataş, *234 numaralı Maraş Şeriyye Sicili*, s.31.

Duraklı, Hazinedarlı Mahalleleri	Duraklı Mahallesi
Etmekçi, Boğazkesen, Dalkara Mahalleleri	Ekmekçi Mahallesi
Restebaiye, Bektutiye Mahalleleri	Fevzipaşa Mahallesi
Cığcığı Mahallesi	Hayrullah Mahallesi
İsadivanlı, Âlemli, Kuyucak Mahalleleri	İsadivanlı Mahallesi
Karamanlı, Şekerdere, Kulağı Kurtlu	Karamanlı Mahallesi
Kayabaşı, Seksanlar, Çukuroba, Kumarlı	Kayabaşı Mahallesi
Hatuniye, Şekerli, Kuytul Mahalleleri	Kurtuluş Mahallesi
Çomaklu Mahallesi	Sakarya Mahallesi
Zunbadanlı, Bostancı, Bostancıyan, Halhaliye	Şeyhadil Mahallesi
Şıh(şeyh) Mahallesi	Turan Mahallesi
Çavuşlu, Hamamcı Mahalleleri	Yörükselim Mahallesi
Zımmiyan ve Gargaciyan Mahalleleri	Yusuflar Mahallesi
Mağralı Mahallesi	Mağralı Mahallesi

1.3.3 Nüfus

1906/1907 yıllarında yapılan Osmanlı Nüfus sayımını baz alarak şehirde yaşayan nüfus konusunda tahmininde bulunan Kemal Karpat adı geçen yıllarda Maraş'ta 69.449 kadın ve 62.101 erkek Müslüman nüfus ile 12.731 kadın ve 10.218 erkek Ermeni nüfusun çoğunluğu oluşturduğunu ayrıca 12 kadın ve 10 erkekten oluşan Rum Katolikler, 2.191 kadın ve 2.315 erkek ile Katolikler, 2.346 kadın ve 2.541 erkek ile Protestanlar, 23 kadın ve 14 erkek ile Latinler, 1.022 erkek ve 788 kadın ile Süryaniler, 200 erkek ve 205 kadın ile Keldaniler, 373 erkek ve 338 kadın ile Yahudiler, 158 erkek ve 108 kadın ile Çingeneler, genelde 85.073erkek ve 69.927 kadın nüfusu ile toplamda şehirde 155.000 nüfustan bahsetmektedir.[148]

1908/1909 senesi nüfus idaresi kayıtlarında yer alan Maraş Merkez Kazası'nın

[148] Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu, 1830- 1914*, İstanbul 2010, s. 344-345.

toplam nüfusu, 67.974 olarak tespit edilmiştir. Şehrin merkez nüfusu içerisinde Müslümanların nüfusu 46.557 ile çoğunluğu oluştururken, ikinci sırada 11.180 kişilik nüfusu ile Ermeniler, üçüncü sırada 4.057 ile Protestanlar, dördüncü sırada 3.567 ile Katolikler ve diğerleri gelmektedir. Şehrin nüfusu ile ilgili ayrıntılı döküm aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.[149]

Tablo 13: Maraş Merkez Kazası'nın nüfusu (1908-1909)

	Kadın	Erkek	Toplam
İslam	21.864	24.711	46.557
Ermeni	5.195	5.985	11.180
Katolik	1.844	1.723	3.567
Rum Katolik	3	3	6
Protestan	2.159	1.898	4.057
Latin	449	435	884
Yabancı	633	877	1.510
Yahudi	105	108	213
Yekün	32.252	35.740	67.974

Maraş'a bağlı olan kazaların 1908/1909 senesi nüfusları incelendiğinde en fazla nüfusa sahip olan kazanın 44.452 toplam nüfus ile Elbistan olduğu tespit edilmiştir. Bu nüfusun yaklaşık 42.000'i Müslümanlara aittir. İkinci sırada 22.482 nüfus ile Pazarcık Kazası yer almıştır ki neredeyse tamamına yakınını Müslümanlar oluşturmuştur. Üçüncü sırada bulunan Göksun Kazası'nın ise 22.151 nüfusunun 19.290'ını Müslümanlar teşkil etmiştir. Dördüncü sırada 18.205 nüfus ile Zeytun yer almıştır ki bir önceki yılda olduğu gibi kazada Ermeni nüfus 9.626 ile çoğunluğu oluşturmuştur. Aşağıda verilen tablolarda kazaların kadın ve erkek olarak ayrıntılı nüfus dağılımını görmek mümkündür:

[149] *Maraş Salnamesi*, C. 2, s. 794.

Tablo 14: Zeytun Kazası'nın nüfus cetveli:[150]

	Kadın	Erkek	Toplam
İslam	3.426	4.276	702
Ermeni	4.262	5.364	9.626
Katolik	227	285	502
Protestan	178	197	375
Yekün	8.093	10.122	18.205

Tablo 15: Elbistan Kazası'nın nüfus cetveli:[151]

	Kadın	Erkek	Toplam
İslam	20.744	21.577	42.321
Ermeni	435	464	899
Katolik	162	149	311
Protestan	145	160	305
Yabancı	281	235	616
Yekün	21.767	22.585	44.452

Tablo 16: Göksun Kazası'nın nüfus cetveli:[152]

	Kadın	Erkek	Toplam
İslam	8.592	10.698	19.290
Ermeni	1.165	1.462	2.627
Katolik	47	65	112
Protestan	56	66	122
Yekün	9.860	12.291	22.151

[150] *Maraş Salnamesi*, C. 2, s. 798.
[151] *Maraş Salnamesi*, C. 2, s. 803.
[152] *Maraş Salnamesi*, C. 2, s. 806.

Tablo 17: Pazarcık Kazası'nın nüfus cetveli:[153]

	Kadın	Erkek	Toplam
İslam	10.744	11.697	22.441
Ermeni	17	24	41
Yekün	10.761	11.721	22.482

Tablo 18: 1908-1909 yıllarında Maraş'ın kendisine bağlı olan kaza, nahiye ve köylerinin sınıf ve miktarını gösteren cetvel:[154]

Liva İsimleri	Kaza İsimleri	Sınıfı	Nahiye	Köy	Mahalle
Maraş Sancağı (ikinci sınıf)	Nefs-i Maraş	2	8	112	41
	Zeytun	1	0	30	5
	Elbistan	2	1	153	4
	Andırın	3	1	81	0
	Pazarcık	3	7	88	0

1908 yılında Maraş'ın genel nüfusu 175.264 olarak tespit edilmiştir. Tüm kazaları ile birlikte mevcut dağılım ise aşağıdaki gibidir;[155]

Tablo 19: Maraş merkez ve kazalarının toplam nüfusu

Maraş Merkez	**Kadın**	**Erkek**	**Yekün**
İslam	21.864	24.711	46.557
Ermeni	5.195	5.985	11.180
Katolik	1.844	1.723	3.567
Rum Katolik	3	3	6
Protestan	2.159	1.898	4.057

[153] *Maraş Salnamesi*, C. 2, s. 809.
[154] *Maraş Salnamesi*, C. 2, s. 809.
[155] *Maraş Salnamesi*, C. 2, s. 794 -809, toplamalardaki hatalar düzeltilerek verilmiştir.

Latin	449	435	884
Yabancı	633	877	1.510
Yahudi	105	108	213
Yekün	32.252	35.740	67.974
Zeytun	**Kadın**	**Erkek**	**Yekün**
İslam	3.426	4.276	702
Ermeni	4.262	5.364	9.626
Katolik	227	285	502
Protestan	178	197	375
Yekün	8.093	10.122	18.205
Elbistan	**Kadın**	**Erkek**	**Yekün**
İslam	20.744	21.577	42.321
Ermeni	435	464	899
Katolik	162	149	311
Protestan	145	160	305
Yabancı	281	235	616
Yekün	21.767	22.585	44.452
Göksun	**Kadın**	**Erkek**	**Yekün**
İslam	8.592	10.698	19.290
Ermeni	1.165	1.462	2.627
Katolik	47	65	112
Protestan	56	66	122
Yekün	9.860	12.291	22.151
Pazarcık	**Kadın**	**Erkek**	**Yekün**
İslam	10.744	11.697	22.441
Ermeni	17	24	41
Yekün	10.761	11.721	22.482
Genel Toplam	82.733	92.459	175.264

1913 yılında yapılan idari taksimata göre Maraş Livasının yüzölçümü 15.100 km^2 olarak tespit edilmiştir. Bu yüzölçümünde 1910 yılında toplamda 152.000[156], 1912 yılında merkezde 25.000[157], 1913 yılında ise toplamda 157.000 nüfusun yaşadığından bahsedilmektedir.[158]

Dâhiliye Nezareti Sicil-i Nüfus Dairesi Umumiyesi Memalik-i Osmaniyesinin 1914 senesi nüfus istatistiğine göre Maraş Sancağının, merkez kaza ve diğer bağlı olan kazaları ile birlikte içerisinde barındırdığı toplam İslam nüfusu 152.645 olarak kaydedilmiştir. Yine sancakta toplamda 11 Rum Ortodoks, 27.842 Ermeni, 251 Musevi, 23 Rum Katolik, 6.111 Protestan, 1.189 Latin gayrimüslim nüfus kaydedilmiştir.

Maraş Sancağında ve kazalarında yaşayan müslim ve gayrimüslim nüfusun 1914 senesi nüfus istatistiği kayıtlarına göre ayrıntılı dökümü ise şu şekildedir: [159]

Tablo 20: Maraş Sancağının 1914 yılı nüfus istatistiği

Vilayetin İsmi	Toplam	İslam	Rum	Ermeni	Musevi	Rum Katolik	Ermeni Katolik	Protestan	Latin
Maraş Sancağı	192555	152645	11	27842	251	23	4480	6111	1189
VilayetLiva Kazası İsmi	Toplam	İslam	Rum	Ermeni	Musevi	Rum Katolik	Ermeni Katolik	Protestan	Latin
Maraş Merkez Kazası	73873	50356	11	13260	251	23	3808	4973	1189
Pazarcık	22905	23868	-	37	-	-	-	-	-
Elbistan	49612	47595	-	1200	-	-	372	445	
Zeytun	18787	8069	-	10050	-	-	182	486	-
Göksun	26378	22757	-	3295	-	-	118	308	-
Maraş Sancağı	192555	152645	11	27842	251	23	4480	6111	1189

[156] Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara 1994, s.21
[157] *Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Haz. Cem Behar, Tarihi İstatistikler Dizisi, C.2, Ankara 2003, s.33.
[158] V. Eldem, *Osmanlı İktisadi Şartları*, s. 21.
[159] *BOA, DH. SNM*, 44 / 1; K. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 392.

17 Ağustos 1915'te Maraş merkezine bağlı nahiye, köy ve aşiretlerin ayrıntılı nüfus bilgileri araştırılmış toplamda 7.339 hane ve 26.644 nüfus ile müslümanlar, 1.947 hane ve 6.499 nüfus ile gayrimüslimlerin Maraş merkezde yaşadıkları kanaatine varılmıştır.[160] Maraş merkez kazasında bulunan köylerin hane miktarı ise 12 Aralık 1916 tarihli Osmanlı Arşivi belgesinde 5.683 olarak gösterilmiştir.[161]

Diğer bir kaynağa göre 1916-1917 yıllarında Maraş kasabasının nüfusu 32.704 dür. Bu nüfusun, Müslüman olan kısmının 10.900'nü erkekler, 11.655'ni ise kadınlar oluşturmaktadır. Hristiyan nüfusun ise 3.537'sini erkekler, 4.939'nu kadınlar meydana getirmektedir. Maraş ve köyleri halkının 15.000 kadarının ziraatla, 2.611 kadarının ise sanatla uğraştığı kaydedilmektedir. Maraş'ta her sene İslam ailelerinden altmış ile seksen aile arasında boşanma meydana geldiği ifade edilerek, Maraş livası dâhilinde gizli birçok nüfusun yaşadığına da dikkat çekilmektedir. Özellikle Pazarcık ve Elbistan kazalarındaki Kürtlerin, yarısından fazlasının nüfus kütüğüne kayıtlı olmadığına vurgu yapılmaktadır.[162] İngiliz Dışişleri Bakanlığı raporlarına göre ise Osmanlı Devleti'nin Asya kıtasındaki nüfus tahminlerinde, Maraş şehrinin nüfusu 1919 yılında 210.000 olarak tespit edilmiştir[163].

1.4. Ulaşım ve Haberleşme

1908 yılı başlarında, Maraş'ın ulaşım ve haberleşme konusunda sıkıntılarının devam ettiği, şehri yakın çevresine bağlayan aktif bir ulaşımın henüz olmadığı dikkat çekmektedir. Bu çerçevede söz konusu yolların ve bu yollarda yapılacak olan menfez ve köprü gibi ulaşım rahatlığı sağlayacak olan yapıların, hem ihtiyacı karşılayacak şekilde inşa edilmemiş olması, hem de inşaatlarının uzun zamandır devam ediyor olması, şehri ve bağlı kazalarını ticari, askeri ve ulaşım açısından ciddi problemlerle karşı karşıya bırakmıştır. Şehrin ulaşım konusundaki bu problemlerini aşması için öncelikle yapılması gerekli görülen yollardan başlayarak birtakım planlamalar

---

[160] A.Eyicil, *Yakın Çağda Kahramanmaraş*, s. 241-242; Yukarıda belirtilen rakamlar haricinde Maraş merkez kazada 3 kıpti nüfus görülmektedir. Bkz. Orhan Sakin, *Osmanlı'da Etnik Yapı 1914 Nüfusu*, İstanbul 2008, s. 247-48,

[161] *BOA*, *DH. UMVM*, 144 / 3.

[162] Besim Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, Haz. İlyas Gökhan- Mehmet Karataş, Kahramanmaraş 2008, s.205-206.

[163] İngiliz kayıtlarında yer alan nüfus bilgileri ile Osmanlı kaynakları karşılaştırıldığında yabancı kaynaklı olan nüfus taramalarının özellikle gayrimüslim nüfus için daha fazla çıkartıldığı düşünülmektedir. Bkz. *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, s. 61.

yapılmıştır. Bu planlamalar içerisinde Maraş, Elbistan, Göksun ve Zeytun yollarının ulaşıma açılması önemli görülmüştür.

Öncelikle Maraş – Zeytun arasında başlatılan yol çalışmalarında mesafe 60 km olmasına rağmen buradaki yol yapım çalışmalarının 10 km'yi geçememiş olması, yaşanan sıkıntıları açıklayıcı tarzda bir örnektir. Yine Maraş – Zeytun arasında yolları birbirine bağlayacak olan ve tamamlanmayı bekleyen 8 menfez ve köprünün bulunması durumun ciddiyetine dikkat çekmektedir. Aynı yıllarda bir başka önemli yol çalışması Maraş - Elbistan hattı üzerinde görülmektedir. Uzunluğu yaklaşık 116 km olan bu yolda yapılan çalışmalar sadece 66 km'lik bir mesafede gerçekleştirilebilmiştir. Yol üzerinde 5 menfez ve köprü planlandığı bildirilmiştir.

Maraş ticaretinin canlanması için yapılması gerekli görülen yollardan birisi de İskenderun – Maraş yolu olmuştur. İskenderun'un bir liman şehri olması Maraş ile arasındaki ulaşımı işler hale getirmeyi zorunlu kılmıştır. İki şehir arasındaki mesafe 68 km olarak tespit edilmiştir. Yapım aşamasına bakıldığında yolun istenen hızda yapılamadığı, sadece 3 km'sinin bitirilebildiği, kalan 59 km'si üzerinde de çalışmaların devam ettirildiği belirtilmektedir. Yol üzerinde 6 menfez ile köprü inşaatı da planlanmıştır.[164]

1916-1917 yıllarına gelindiğinde ise yerel halkın gayreti ile Maraş- Islahiye yolunun 7500 m olan ilk kısmına ek olarak önceki seneden kalan 2.5 km'lik kısmı da tamamlanarak eklenmiştir. Maraş-Göksun-Elbistan güzergâhı yazın kullanılabilecek şekilde temizlenerek ikmal edilmiştir. Maraş-Malatya yolu üzerinde engel teşkil eden yerler temizlenmiş, yine aynı şekilde Göksun –Andırın yolları da bakıma alınmıştır. Özellikle Elbistan- Islahiye yolu 80 km uzunluğunda olup 1917 yılı içerisinde bu yolun 70 km'si elden geçirilebilmiştir. Maraş-Göksun-Elbistan yolunun ise 300 m'lik bir kısmı askerin sevk ve temini için yeniden tamir ve inşa edilmiştir. Yazılan raporlardan anlaşıldığı üzere daha çok asker, malzeme ve yiyecek sevkiyatı düşünülerek iyileştirmelere ve tamiratlara gerek duyulmuştur. [165]

Adı geçen yıllarda Maraş şehrinin ulaşımı ile ilgili bilgi veren bir diğer kaynakta da aradan zaman geçmesine rağmen ulaşım konusunda belirgin bir değişiklik

---

[164] *Maraş Salnamesi,* C. 2, s. 810; Maraş - İskenderun hattı için salname kayıtlarında tespit edilmiş olan 68km'lik mesafe, bugün iki şehir arasındaki uzaklık olan 185km ile kıyaslandığında çok da gerçekçi gözükmemektedir.

[165] *BOA, DH. UMVM*, 149 / 29

ve ilerleme görülmediği, şehri yakın çevresindeki belli başlı merkezlere bağlayacak muntazam yollarının hala olmadığı bildirilmektedir. Maraş'ı Antep'e bağlayan 52 km'lik oldukça düzgün bir yolun olduğundan, ancak 10 yıldan beri çalışıldığı ve çok paralar harcandığı halde ikmal edilemediğinden de bahsedilmektedir. Vaktiyle başlanmış olan Maraş- Islahiye yolunun da az bir kısmının yapıldığı bildirilmektedir. Özellikle kış mevsiminde adı geçen bu yolların oldukça tehlikeli olduğu ve çoğunlukla kullanılamadığı da ifade edilmektedir. Şehirler arası yollar bu durumda iken şehir içi yolların da pek sağlıklı olmadığını bildiren kaynaklar şehrin içerisindeki yolların oldukça bakımsız ve karanlık sokaklardan meydana geldiğini, bu durumu düzeltmek için ise herhangi bir çalışma yapılmadığını üzüntüyle bildirmektedir.[166]

Şehirler arası ulaşım ve ticaret açısından önemli görülen Maraş, Elbistan, Zeytun ve Göksun arasındaki ulaşımın sağlanamıyor olması dönem içerisinde ciddi şikâyetlere yol açmıştır. Nitekim 24 Aralık 1911 tarihinde Zeytun Meclis İdaresinden yazılan mazbatada, Zeytun ve çevresinin tek geçim kaynağının üzüm olduğu bildirilerek, ellerindeki bu üzümü çevredeki şehirlere götürüp sattıkları takdirde geçimlerini temin edebildiklerini, çevre yolların yetersizliği yüzünden yöre insanının mahsulünü satamadığını, bu yüzden de her yıl zarara uğradığını bildirmektedirler.

Meclis İdaresi ulaşım konusunda yaşanan sıkıntıların giderilmesi hususunda yetkililere birtakım çözüm önerilerinde de bulunmuştur. Bu öneriler içerisinde kuşkusuz öncelik başlanmış olan yolların bir an evvel bitirilmesi için kendilerine yeterli ödenek verilmesi konusunda olmuştur. Yapılan yazışmalarda, şehre verilen ödeneğin sadece 6000 lira olmasından dolayı Maraş'taki hafriyatın bile yapılamadığı ifade edilmiştir. Meclis idaresi, kendilerine verilen bu tahsisatla ancak 15 km'lik bir yol yapılabileceğini bildirerek, yeterli tahsisatın başka vilayetlerin tahsisatlarından bu bölgeye aktarma yapılarak da sağlanabileceğini bildirmiştir. Ancak bu teklif Bayındırlık Yol ve Ulaşımdan mesul olan şubede görüşülmüş ve her vilayetin kendisi için ayrılmış olan bütçe ile yetinmesi gerektiği, bir vilayetin yol yapımı için ayrılmış olan bir ödeneğin, bir başka vilayete aktarılamayacağı şeklinde cevaplandırılmıştır. [167]

Yine şehrin gelişimi için bir başka teklif önerisi 6 Aralık 1913 tarihinde Maraş Sancağından sadarete yazılan telgrafta bildirilmiştir. Maraş Sancağının ticaret ve ziraat

[166] B. Atalay, *Maraş*, s. 21.
[167] *BOA*, *DH. İD*, 25 / 17.

noktasında her türlü gelişmeye müsait bir yapıda olmasına rağmen bir türlü istenildiği gibi gelişemediği, ithalat, ihracat ve askeri malzemelerin nakli konusunda şehrin halen sıkıntı içerisinde olduğuna vurgu yapılmaktadır. Şehrin bu geri kalmışlıktan kurtarılması için o günlerde yapılmaya başlanan Bağdat demiryolu projesinde yer alması ve demiryolunun Maraş bölgesine kadar uzatılmasının, Maraş ve çevresinin çehresini değiştireceğini bildirmektedirler. Ancak Dâhiliye Nezaretinden Halep vilayetine yazılan tahrirde Bağdat demiryolu şirketinin Avrupa'daki ilgililerinin görüş ve değerlendirmelerinin sonucunda istenen Maraş hattının yapılmasının mümkün olmadığı neticesine varılmıştır.[168]

1913-1914 yıllarında Maraş ve çevresindeki yolların yapımı için azami gayret sarf edildiği gibi köprüler üzerinde de durulmuştur. Nitekim 1915 yılında ahşap olan Aksu köprüsünün akan sudan dolayı bir bölümünün çürüyüp çöktüğü anlaşılmaktadır. Köprünün uğradığı bu zarardan bir an evvel kurtarılması için çalışmaların başlatıldığı ve tesviye için 5000 kuruşa ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Köprünün üzerinden geçen yolun önemi dolayısıyle hususi gelirlerden faydalanılarak tamire başlandığı, iki gün gibi kısa bir süre içerisinde bakımının tamamlanacağı konusunda bilgilendirmelerin yapıldığı görülmektedir.[169] Yine ahalinin yardımı ile Aksu köprüsü ile ilgili çalışmalar devam ettirilmiştir. 112 m'lik tesviye yapılmış ve köprü için 599 adet yontma taş getirttirilerek şose döşenmiş ve banket yapılmıştır.

1 Ocak 1917 tarihinde Maraş –Islahiye yolunun 11. km' sine bir köprü, Maraş-Göksun-Elbistan yolunun 90. km'si ile 120. km'lerine de altı adet köprü yapılmıştır. Aynı yıl içerisinde adı geçen yolların ihtiyaç görülen farklı km'lerine yine köprüler inşa edilmiştir.[170]

Maraş şehrinin ulaşımı açısından yolların hem askeri hem de ticari yönden önemi muhakkak ki tartışılamaz, ancak haberleşme konusu da adı geçen yıllar içerisinde bir o kadar önem taşımaktadır. Bu öneme binaen çeşitli yazışmalarda Maraş ve çevresi için kurulması düşünülen haberleşme ağı ile ilgili yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Örneğin; 10 Ekim 1911 tarihinde Maraş ve civarında haberleşmenin jandarmalar aracılığı ile yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple Andırın'da bulunan telgraf merkezinin Göksun'a nakledilmesinin daha uygun olacağı bildirilmektedir.

---

[168] *BOA, DH. İD,* 191/ 6.
[169] *BOA, DH. UMVM,* 73/2, lef. 5, 6/1.
[170] *BOA, DH. UMVM,* 149 / 29.

Ayrıca Göksun ile Maraş arasında postacılığın olmayışının ciddi sıkıntılar doğurması yüzünden bu iki yerleşim yeri arasında bir posta sürücülüğünün kurulması gerektiği önemle duyurulmaktadır. Pazarcık Kazasına bir telgraf hattı çekilmesi gerektiği ve Antep ile Maraş arasındaki sürücü postacılığının Pazarcık'a kadar uzatılmasının ihtiyaca daha güzel cevap vereceği konusunda ilgili birimlere istekte bulunulmuştur.[171]

18 Nisan 1912 tarihinde Halep Valisi, Maraş mutasarrıflığının isteği üzerine Maraş gibi askeri ve iktisadi yönden önemli bir bölgenin haberleşme hattı olarak bir tel kullandığını, bu telin yetersiz olmasından dolayı Halep ile Maraş arasına bir tel daha çekilmesi konusunda istekte bulunmuştur. İsteğin Posta Telgraf ve Telefon Nezaretince mantıklı bulunmasına rağmen bütçede o günlerde böyle bir ödeme görünmediği için masrafın karşılanamayacağı fakat durumun kayda alındığı bildirilmiştir.[172]

Müfettiş Ali Seydi Bey 23 Mayıs 1913 tarihli yazmış olduğu şifresinde: Zeytun ve civarının önemine binaen hala Zeytun ve Haçin arasında kalan Göksun kaza merkezinin Maraş ile telgraf bağlantısının kurulamadığını bildirmektedir. Ayrıca Göksun ahalisinin direk ve tellerin masrafını üstleneceği dolayısı ile ortaya çıkacak masrafın sadece bir memur maaşından ibaret olacağına da vurgu yapılarak aynı yıl içerisinde bu iki merkeze de altı saat mesafede olan Elbistan'ın Maraş hattına bağlanması istenmektedir[173].

Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda Maraş'ın gerek ulaşım gerekse haberleşme konularında ciddi anlamda geri kalmış olması ve uzun yıllar toparlanamayışı büyük ölçüde savaş yıllarının getirdiği maddi sıkıntı ve ödenek azlığından kaynaklanmaktadır. Ayrıca yapılacak iyileştirme çalışmalarında görev alacak personelin temini konusunda da bir takım sıkıntıların yaşandığı düşünülmektedir.

1.5 Ordu Namına Yapılan Alımlar

Maraş, özellikle 1917-1918 yıllarında ordunun büyük ölçüde yiyecek, giyecek, hayvan, işçi ve zanaatkâr temin ettiği şehirlerden birisi olmuştur. Nitekim 15 Temmuz 1917 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Maraş Mutasarrıflığına gönderilen şifrede; Fırat bölgesinde bulunan 2. Ordunun gıda ihtiyacının karşılanmasında Maraş ve çevresinden

[171] *BOA, DH. İD*, 119-2 / 27.
[172] *BOA, DH. İD*, 145-1 / 13.
[173] *BOA, DH. İD*, 145-2 / 40.

önemli ölçüde istifade edileceği ve bölgede üretilen zahirenin bizzat ordu tarafından alınacağı bildirilmiştir[174].

Bu yıllarda Maraş ve civarından ordunun satın aldığı ürünler içerisinde çoğunluğu üzüm, incir, pekmez ve pirinç oluşturmuştur[175]. Ancak bu alımlar sırasında Maraş halkı ile ordu arasında birtakım problemler yaşanmıştır. Özellikle Maraş ahalisinden bazı kişilerin orduya pirincini vermek istemediği, bu yüzden de birtakım hilelere başvurarak, pirinci olduğundan daha pahalıya satmaya çalıştıkları görülmektedir[176]. Aslında pirinç fiyatları konusunda 14 Ocak 1917 tarihinde Meclis İdaresinin Liva Heyeti, belediye ve ziraat memurunun da bulunduğu bir toplantıda, rayiç bedele göre 2.5 kiloyu aşan her bir batman için 7.5 kuruş fiyat tespit etmiş ve komisyon tarafından da onaylanmıştır. Ama özellikle hükümete muhalif olan Şükrü Bey ve himayesindekilerin pirincin fiyatını arttırarak orduya pirinç vermemek için türlü çarelere başvurması sıkıntı yaratmıştır[177].

Ordu, gıda ihtiyacı teminindeki bu problemleri aşmak için 14 Şubat 1917 tarihinde, 2. Ordunun askeri ihtiyaçlarını karşıladığı Maraş livasından her türlü gıda ve kıyafetin ordu harici şehir dışına satışını yasaklayan bir karar almıştır.[178] Bu kararın halkın şikâyetlerine yol açması üzerine Nazır Talat Paşa, 2. Ordu Kumandanlığına bir telgraf göndererek; Maraş'ta 2. Ordunun ihtiyacı olan pirinçten çok daha fazlasının bulunduğunu, bu yüzden de halkın mağduriyetini önlemek için ordunun ihtiyacı olan pirincin miktarını önceden tespit edip bildirmesini, geri kalanının da satışına izin vermesini istemiştir.

Maraş Mutasarrıfı Ata, bölgedeki pirinç üretimi ve satışı hakkında bilgi verirken, şehirde tahminen 300.000 kilo pirinç üretildiğini ve bu üretimden adı geçen yıllarda 2. Orduya 165.786 kilo pirinç verildiğini bildirmektedir. Pirincin satışından elde edilen bedelin bir kısmının peşin alındığını, geri kalanının ise daha sonra ödeneceği kaydıyla ileriki tarihlere bırakıldığını ifade etmektedir.[179]

10/13 Haziran 1917 tarihlerinde Maraş'a gelen telgraflarda I. Dünya Savaşı'nın etkileri yoğun olarak hissedilmektedir. Bu telgraflarda adı geçen tarihler için en önemli

[174] *BOA, DH. ŞFR,* 78 / 130
[175] *BOA, DH. İUM,* E-39 /66
[176] *BOA, DH. ŞFR,* 82 / 91
[177] *BOA, DH. İUM,* E-33 / 31, lef. 15
[178] *BOA, MV,* 206 / 9
[179] *BOA, DH. İUM,* E-33 / 31, lef. 2.

işin ordunun iaşesini temin etmek olduğu bildirilmektedir. Bu yüzden de orduya verilecek olan iaşe ve ihtiyaçların kontrolünü sağlamak için her hafta ne kadar etlik hayvan, ne kadar taze yağ ve sair erzak satın alınarak sevk ve teslim edilmiş ise bilgi verilmesi istenmiştir. Bu önemli işin yerine getirilmesi için çok çalışılıp fedakârlık yapılması gerektiği, asla erteleme yapılamayacağı, ordunun iaşesinin sevki ve tertibatı konusunda ağır davrananların, ordunun iaşesine elkoymaktan dolayı cezalandırılacağı bildirilmektedir. Ordunun almış olduğu ciddi tedbirler içerisinde hayvan alımı da yer almaktadır. Normal şartlarda ihtiyacı tam olarak karşılamasa da her köyden ikişer hayvan alınması planlanmış ancak verilen süre dolmasına rağmen bu kadarının bile temin edilemediği anlaşılmıştır. Alımların yapılamaması durumunda ağnamın yüzde yirmi hesabı ile alınacağının duyurulması dahi bir sonuç getirmemiştir[180]. Kuşkusuz iaşe ve hayvan temini konusunda ordunun zorlanmasındaki sebeplerin temelinde halkın içerisinde bulunduğu yoksulluk ve şartların ağır oluşu gelmektedir.

Ordunun bu bölgeden temin ettiği erzak ve hayvan haricinde belirtilen tarihlerde amele ve teknik elemana da ihtiyacı olmuştur. *Fırat bölgesinin çok önemli olması sebebi ile Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Maraş mutasarrıflığına gönderdiği telgrafla, Fırat hattı boyundaki yollarla, şahtur[181] inşaatında çalışacak pek çok amele ve zanaatkâra ihtiyaç bulunduğunu, liva ve vilayet dâhilinde bu şartlara uyan, özellikle Ermeni muhacirlerden, yol inşasını ve marangozluğu bilenlerin Fırat Menzil Müfettişliğine gönderilmesini istemiştir.*[182]

6 Ekim 1918 tarihinde ise iaşe bölgelerinde değişiklik olmuş Halep, Beyrut, Suriye Vilayetleri ile Zor, Urfa, Maraş ve Cebel-i Lübnan Livaları, Yıldırım Orduları grubunun iaşe temin ettiği bölgeler haline getirilmiştir.[183]

1.6 Asker Firarileri ve Asayiş Olayları

I. Dünya Savaşı devam ederken Anadolu'da görev yapan yöneticilerin büyük çoğunluğunun savaşa katılmış olması ülke genelinde bir başıboşluğa neden olmuştur. Eyaletlerde meydana gelen bu boşluktan faydalanan birtakım eşkıya grupları ise

[180] *BOA, DH. İUM*, E-37 / 8.
[181] Şahtur: Bir tür ince donanma gemisi. Irmaklarda taşımacılıkta kullanılan, ince tahtadan yapılma, üzeri ziftle örtülü bir kayık.
[182] *BOA, DH. ŞFR*, 78 / 4.
[183] *BOA, MV*, 212 / 211.

Anadolu'nun farklı bölgelerinde faaliyete geçerek dirlik ve düzenin bozulmasına neden olmuşlardır[184]. Halkın uzun süren savaşlarla yıpranması, art arda gelen yenilgiler ve eşkıyalık hareketleri asker firarilerinde de artışa neden olmuştur. Ülke genelinde yaşanan bu sıkıntıların Maraş ve çevresinde de hissedildiği anlaşılmaktadır.

4 Nisan 1916 tarihinde Mutasarrıf Kemal Bey'in, Dâhiliye Nezaretine çektiği telgrafta; Maraş civarındaki asker firarilerinin sayıları ve durumları ile ilgili bilgilendirmeler yapılmıştır. Telgraf'a göre; firarilerin, Pazarcık ve Elbistan Kazalarında yaklaşık 800 kişiye ulaşması, Süleymanlı Kazası'nda 50, Göksun Kazası'nda da 60 kişi olması bölgede asayiş konusunda ciddi rahatsızlıklar olduğunu göstermektedir. Bu durumun biran evvel çözüme kavuşturulması ve firarilerin kısa sürede yakalanması konusundaki görüşler, ilgili kaymakamlar ile jandarma tabur komutanlıklarına bildirililerek mevcut probleme çözüm aranmıştır.[185].

Bu dönemde firar eden ve yakalananlar ile bakayaya[186] kalanlar konusunda birtakım istatistikî çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalara göre üç tür suç görülmektedir. İlki asker, firari ve bakayalardan eşkıyalık edenler, ikincisi çevre ahaliden eşkıyalık edenler, üçüncüsü de eşkıya olmayıp kıtalarından firar edenlerle bakayaya kalanlardır.[187]En fazla sayıyı müslümanlardan 37.607 yaklanan, 1.902'de yakalanmayan ile üçüncü gruba dâhil olan ancak eşkıya olmayıp firar edip bakayaya kalanlar oluşturmaktadır. Birinci ve ikinci grup suça dâhil olanlarda çoğunluk gayrimüslimlere ait görülmektedir. Aşağıda verilen tablolar 3 Ağustos 1914 ile 31 Ağustos 1917 tarihleri arasında asker firari, bakayaya kalan ve eşkıyalık edenlerin müslüman ve gayrimüslim olarak sayılarını göstermektedir.

Tablo 21: Asker firari ve bakayalardan eşkıyalık edenler

	Müslümanlar	Gayrimüslimler	Toplam
Yakalananlar	148	342	490
Firariler	37	--	37
Eşkiyalık Edenler			527

[184] Faruk Söylemez, "XVIII. Yüzyıl Başlarından XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Maraş ve Çevresinde Eşkiyalık Hareketleri", *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.22, 2007 Kayseri, s.70.
[185] *BOA, DH. EUM.6.Şube*, 7 / 15, lef. 1.
[186] Bakaya: Askeriyede son yoklamaları yapıldıktan sonra istenildiklerinde gelmeyen veya gelipte kıtalarına varmadan kaçanlar.
[187] *BOA, DH. EUM.6.Şube*, 22 / 49.

Tablo 22: Çevre ahaliden eşkıyalık edenler

	Müslümanlar	Gayrimüslimler	Toplam
Yakalananlar	--	417	417
Firariler	--	--	--
Eşkiyalık Edenler			417

Tablo 23: Eşkıya olmayıp kıtalarından firar edenler ile bakayada kalanlar

Yakalananlar				Yakalanmayanlar		
	Firari	Bakaya	Toplam	Firari	Bakaya	Toplam
Müslüman	25337	12230	37607	777	1125	1902
Gayrimüslim	1	29	30	--	212	212
TOPLAM			37637			2114

Maraş Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretine gönderilen bir diğer yazıda 3 Ağustos 1914 ile 31 Ekim 1917 yılları arasında Maraş'taki eşkıya, firari ve bakayalar gösterilmiştir. Aşağıda verilen tablolardan da anlaşılacağı gibi 1914 -1917 yılları arasında aylara göre firari ve bakaya sayısının değiştiğini, özellikle Ağustos 1917 ile Ekim 1917 tarihleri arasında eşkıya olmayıp kıtalarından firar eden gayrimüslim firari ve gayrimüslim bakayada bir artış olduğu gözlenmektedir[188].

Tablo 24: Asker firari ve bakayalardan eşkıyalık edenler

	Müslümanlar	Gayrimüslimler	Toplam
Yakalananlar	148	342	490
Firariler	40	--	40
Eşkiyalık Edenler			530

[188] *BOA, DH. EUM.6.Şube*, 24 / 47.

Tablo 25: Çevre ahaliden eşkıyalık edenler

	Müslümanlar	Gayrimüslimler	Toplam
Yakalananlar	--	417	417
Firariler	--	--	--
Eşkiyalık Edenler			417

Tablo 26: Eşkıya olmayıp kıtalarından firar edenler ile bakayada kalanlar

Yakalananlar				Yakalanmayanlar		
	Firari	Bakaya	Toplam	Firari	Bakaya	Toplam
Müslüman	22638	15637	38275	662	930	1592
Gayrimüslim	109	90	199	435	470	905
TOPLAM			38474			2497

Maraş Sancağı'nda, 1908 – 1918 yılları arasında meydana gelen eşkıyalık faaliyetlerine bölgede yaşayan aşiretlerin, muhacirlerin ve Ermeni ahalinin de dâhil olduğu anlaşılmaktadır. Genel olarak bu faaliyetler uzun süre Maraş şehrini maddi ve manevi zarara uğratmıştır. Adı geçen eşkıyalık hareketleri içerisinde önemli görülenlerden birisi olan ve Maraş sancağında uzun süredir eşkıyalık edip şehre zor günler yaşatan Deli Hasan ve arkadaşlarından Hartlablı Deli Mustafa ile Andırınlı Musa'nın uzun süren aramalar neticesinde yakalanıp adliyeye teslim edilmesi güvenlik güçlerini bir ölçüde rahatlatmıştır. [189] 3 Kasım 1913 tarihinde gerçekleşen bir diğer olayda Maraş'ın Akyokuş mevkiinde meydana gelmiştir. Silahlı sekiz eşkıya, Antep'in Şame Köyünden, Halil'in Oğullarının önüne çıkarak beş kişinin kafasını istediklerini söyleyip olay çıkardılarsa da takipte olan jandarma müfrezesi tarafından etkisiz hale getirilmişlerdir. Mücadele esnasında Atmalı aşiretinden Silo oğlu ve Vakkas ölü olarak ele geçirilmişlerdir. Kalanların bir kısmı kaçmaya teşebbüs ettiyse de aramalar uzun süre devam ettirilmiştir.[190]

[189] *BOA, DH. EUM. EMN*, 5 / 26.
[190] *BOA, DH. EUM. EMN*, 36 / 4, lef. 2.

Gelişen bu eşkıyalık faaliyetleri zaman zaman muhacirlerin yaşadığı bölgelerde de ortaya çıkmıştır. Örneğin, 15 Temmuz 1914 tarihinde Adana Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen bir yazıda Maraş ve Antep taraflarına Kürt ahalinin gelmesi ile birlikte başlayan hırsızlıklardan söz edilmektedir. Özellikle Hassa ve çevresinde hayvan hırsızlıklarındaki artıştan bahsedilerek, jandarma mensuplarının öldürülmesi sebebi ile bölgede asayişin temin edilemediğini bu soruna bir çözüm bulunması gerektiği üzerinde durulmuştur[191]. 5-6 Mayıs tarihlerinde Maraş ile Bahçe arasında yaşanan eşkıyalık hareketlerinde ise özellikle, Eşkincioğlu mevkiinde karışıklık yaratan 7 silahlı eşkıya yakalanmıştır.[192]

Maraş ve çevresinde görülen eşkıyalık hareketleri için ordunun ilerleyen aylarda kontrolü elden bırakmadığı sürekli takibata devam ettiği anlaşılmaktadır.[193] 24 Kasım 1917 tarihinde yazılan telgrafta son günlerde İslam unsurlarından eşkıyaların, saldırı ve tecavüzlerinin arttığı, Pazarcık Kazası'ndan başlayıp Elbistan ve Maraş havalisine kadar saldırıların yayıldığı anlatılarak birkaç ay evvel Pazarcığın Türk olan, Dede Köyüne yapılan baskının ardından diğer köylerin arazi ve hayvanlarını terk ederek, Antep, Maraş ve Malatya'ya iltica ettikleri bildirilmiştir. Bu eşkıya çetelerinin önemli bir kısmının Kürt ve Çerkezlerden oluştuğu, özellikle Maraş'taki Kürt Ağalarının da bu eşkıyayı sevk ve idare ettikleri, durumun diğer Türk köylerine yayılmasından endişe edildiği bildirilmektedir.[194]

6 Aralık 1917 tarihinde Dâhiliye Nezareti Emniyeti Umumiden çekilen telgrafta ise Aziziyeli Çeçen Mor Ali namında bir kişinin etrafına topladığı 30 kadar eşkıya ile Sarız nahiyesinin bazı köylerini dolaşıp, menzil noktalarında ordunun ihtiyaçları için toplanan malzemeleri halka dağıtarak, jandarmanın tahribatından halkı kurtarmaya çalıştıklarını söylediği, bu şekilde de etraftan adam topladığı anlaşılmıştır. Ancak bekledikleri ölçüde itibar görmemişlerdir. Bu gurubun, yine kendileri gibi eşkiyalık ile uğraşan Çapar Hamza ve Göksunlu Hozo? çetesi ile birleştiği, Elbistan civarında 250 adamı ile eşkıyalık eden Hasan Beşe ve İsa ismindeki kişileri de kendi yanlarına çağırıp işi büyütmek istedikleri anlaşılmıştır. Nazır Mehmet Talat Bey

[191] *BOA, DH. EUM. EMN*, 87 / 12, lef. 3.
[192] *BOA, DH. EUM. EMN*, 72 / 20, 72 / 34.
[193] *BOA, DH. ŞFR*, 81 / 88; 79A / 36.
[194] *BOA, DH. ŞFR*, 81 / 231.

tarafından Maraş ve çevresine gönderilen telgraflarla, takibat yapıldığı bu kişilerin hiçbir şekilde barındırılmaması gerektiği bildirmiştir.[195]

2 Ağustos 1915 tarihinde ise Fındıcak ve Zeytun'da hükümete karşı cephe alan Ermeni eşkıya ile mücadele yapıldığı ve bu mücadeleden sonra Maraş'a sevk edilen askerden 4 şehit, 24 ağır yaralı ve 18 de hafif yaralı olmak üzere toplamda 42 yaralının bulunduğu bildirilmiştir.[196] Zeytunda meydana gelen olayların ciddiyetini koruması üzerine Maraş Mutasarrıfı Mümtaz Bey'in olay yerine gittiği ancak 35 gün sonra tekrar geri dönebildiği de ayrıca bildirilmiştir[197].

Sonuç olarak ülkedeki asayişsizlik ve güvenlik gücü teminindeki sıkıntılar gerek eşkıyalık edenleri, gerekse asker firarileri konusunda etkili tedbirler almaya çalışan idarecileri zor durumda bırakmıştır. Dâhiliye Nezaretine Jandarma takviyesi konusunda yazılan istekler, eldeki kuvvetlerle idare edilmesi gerektiği şeklinde cevaplandırılmıştır.

Çok zor şartlarda yapılan yakalama ve tutuklamaların ardından da tedbiri elden bırakmak istemeyen idareciler, eşkıyalık edip aman dileyenler için bir takım önemler almışlardır. Bu önlemler arasında öncelik her yerde istihdam edilmemeleri, özellikle askeri ve emniyet ile ilgili işlerde çalıştırılmamaları konusunda olmuştur. Dâhiliye Nazırı İsmail Bey tarafından Mutasarrıflığa gönderilen telgrafta aman dileyenler içinde itimat edilebilecek gibi olanlar varsa, bu kişilerin jandarma emrinde olmak şartı ile müstakil olarak takip müfrezelerinde görevlendirilmek yerine geri hizmetlerde istihdam edilebilecekleri bildirilmiştir[198].

1.7 Maraş Polis Teşkilatı

Polislerle ilgili ilk düzenleme 1907 yılında yayınlanan "Polis Nizamnamesi" ile yapılmıştır. Böylece polisin görev ve yetkileri, teşkilatlanması ve çalışma usulleri gibi konular belirlenmiştir. İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesi ile birlikte polis teşkilatının güçlendirilmesi üzerinde yoğun çalışmalar yapılmış, özellikle merkezi bir polis teşkilatı oluşturularak, tüm teşkilat denetim altında tutulmaya çalışılmıştır.

---

[195] *BOA, DH. ŞFR*, 82 / 56.
[196] *BOA, DH. EUM*. 2. Şube, 9 / 78.
[197] *BOA, DH. EUM. KLU*, 11 / 23, lef. 4.
[198] *BOA, DH. ŞFR*, 90 / 20.

Devletin en çalkantılı ve uzun yüzyılını oluşturan bu dönemde, sıkıntıyı en aza indirmek için polislerden etkin bir şekilde yararlanılmıştır[199].

1907 tarihli Polis Nizamnamesine göre taşra teşkilatında görev yapan polisler merkez teşkilata bağlı olarak görevlerini sürdürmüşlerdir. Taşradaki hiyerarşik düzende polis, vilayetlerde valinin, müstakil livalarda mutasarrıfın, ilçelerde ise kaymakamın emrinde çalışmıştır[200].

1908'de Meşrutiyet'in ikinci defa ilan edilmesiyle birlikte Osmanlı Devlet Teşkilatında birtakım değişikliklere gidilmiştir. Başlayan bu yeni süreçte değişime uğrayan kurumlardan birisi de, Zaptiye Nezareti olmuştur. Bu nezaret 1908'de kaldırılmış, yerine 1908-1909 yılında asayiş ve güvenlikle ilgili muamelelerin yürütülmesi amacıyla, Dâhiliye Nezaretine bağlı olarak Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti kurulmuştur. Asayiş ve güvenliğin yanı sıra; personel ve ofislerle ilgili tayin, terfi, ceza, emeklilik ve benzeri özlük işlerinin yürütülmesi amacıyla, müdüriyet bünyesinde çeşitli şubeler de açılmıştır.[201]

Osmanlı Devletinin, 1911-1922 yılları arasında Trablusgarp, Balkan, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele dâhil olmak üzere onbir yılda dört büyük savaşa girmiş olması, polis teşkilatının hayli zor bir süreçten geçmesine sebep olmuştur. Bu dönemde, elbise ihtiyacı, genel ihtiyaçların karşılanması, hatta maaşların ödenmesinde dahi sıkıntılar yaşanmıştır.[202]

Merkez polis teşkilatında yaşanan bu sıkıntılar, taşra teşkilatına da yansımış, bu çerçevede 1908-1918 yılları arasında Maraş'ta da benzer sıkıntılar görülmüştür. Özellikle 27 Şubat 1915'te şehrin müstakil livaya dönüşmesiyle birlikte merkez müstakil polis teşkilatının kurulması için büyük bir çaba içerisine girilmiştir.[203] 16 Aralık 1915'te Maraş'ta 1 komiser, 1 muavin ve 5 polisten meydana gelen bir polis kadrosunun olduğu anlaşılmaktadır.[204]

---

[199] Ali Dikici, " Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Polis Teşkilatı (1923-1938)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.72, C.XXIV, Kasım 2008, s. 2.
[200] Ali Dikici," Osmanlı'dan Devralınan Uygulama: Mülki İdare Amirlerinin Polis Yöneticisi, Polis Yöneticilerinin Mülki İdari Amir olması", *Türk İdare Dergisi*, S.466, Mart 2010, s. 123.
[201] Güler Yarcı," Osmanlı Polis Kıyafetleri ve Müteahhit Terziler (1908-1923)", *Acta Turcica Çevirimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, Yıl:1, S.2/2, Temmuz 2009, s. 1.
[202] Güler Yarcı, ," Osmanlı Polis Kıyafetleri", s. 41.
[203] *BOA, DH. EUM. MEM*, 62/50.
[204] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Levazım, (BOA, DH. EUM. LVZ)*,31/41.

1915 yılı Mayıs ayı itibariyle Maraş Livasının 40.000'i aşan bir nüfusa sahip olduğu, bu nüfusun da müslim ve gayrimüslimlerden oluştuğu görülmektedir. Bölgede asayişin sağlanması konusunda 7 kişiden oluşan polis mürettebatının mevcut nüfus göz önüne alınırsa birtakım sıkıntılar yaşamış olması normal karşılanmalıdır. Şehrin en az 30 polise ihtiyaç duyduğu bu dönemde 1 komiser muavini ve 6 polis ile yetinmek zorunda kalınmıştır. Aynı günlerde Zeytun Kaymakamı da 1 muavin ile birkaç polise ihtiyacı olduğunu bildirerek istekte bulunmuştur. Ancak polis tahsisi için yapılan bu başvurularla bir neticeye ulaşılamamıştır. Kalıcı kadroda yaşanan bu sıkıntılar sebebiyle Mutasarrıf Mümtaz Bey, kadrosu uygun olan kimi mahallerden geçici görevlendirmelerle, mevcut kadronun 20 kişiye çıkarılmasını istemiştir.[205] Maraş'ta yaşanan polis ihtiyacının devam etmesi üzerine Mutasarrıf namına Muhasebeci Rıza Bey, polis nizamnamesinin 14. maddesine uygun olarak on şahsın polis adayı sıfatı ile görevlendirilmesi konusunda istekte bulunmuştur. Ancak Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti bu konuda polis adayı kullanmak yerine Adana ve Halep vilayetlerinden beşer polisin geçici süreyle görevlendirilmelerine karar vermiştir.[206]

22 Aralık 1916 tarihine gelindiğinde Maraş polis kadrosunda, 1 ikinci komiser, 12 polis memuru ile toplamda 13 memurun yer aldığı görülmektedir.[207] Bir önceki yıla kıyasla polis kadrosunda ciddi bir artış olduğu anlaşılmaktadır.

Ancak yıl içerisinde birtakım yolsuzluk haberleri ile gayrimüslim tebaanın memuriyetleri konusunda sıkıntılar yaşandığı görülmektedir. Örneğin; 18 Kasım 1916 tarihinde şehirde görev yapan polis memurlarından Eskin Avran'ın şehrin havası ile uyum sağlayamadığı ve Türkçe okuyup yazmasının da zayıf olduğu gerekçesiyle başka bir yerde istihdam edilmesi istenmiştir.[208] 8 Nisan 1916 tarihinde ise Maraş Sancağı İkinci Komiseri olan Tevfik Efendi'nin birtakım yolsuzluklar yaptığı, sağdan soldan para aldığı, daireye ait olarak kendine emaneten verilmiş olan paraları üzerinde taşıyıp kendi ihtiyaçlarına harcadığı tespit edilmiştir. Ayrıca kayınbiraderinin hanımını

[205] *BOA, DH. EUM. MEM*, 64/42.
[206] *BOA, DH. EUM. MEM*, 62/48.
[207] Maraş Polis Kadrosunda Görevli Memurların İsimleri: İkinci Komiser Cemal Efendi, Polis Adayı Salih Efendi, Polis Memuru Veli Faik Efendi, Polis Memuru Mehmet Efendi, Polis Adayı Hacı Sait, Polis Memuru Memiş, Polis Memuru Mürteza Efendi, Polis Adayı Ahmet Efendi, Polis Adayı Ali Adil Efendi, Polis Memuru Halit Efendi, Polis Adayı İsmail Efendi, Geçici Polis Memuru Selim Sami Efendi ve Polis Memuru Abdulkadir. Bkz. *BOA, DH. EUM. MEM*, 86/59.
[208] *BOA, DH. EUM. MEM*, 80/83.

kendine nikâhlayan Tevfik Efendi, hem ahlâki yönden hem de görevini kötüye kullandığı için memuriyetten azledilmiştir.[209]

Polis Mürettebatında maddi açıdan yaşanan bunca sıkıntıya ve polis açığına rağmen, bu yıllarda polis olmak hiç de kolay değildir. Sıkı bir elemeden geçirilen polis adayları şartlara uygun görülmedikleri takdirde kolayca ilişikleri kesilebilmiş, hatta yapılan sınavda bir eksik tespit edildiğinde sınavları iptal edilmiştir. Örneğin; 23 Ocak 1917 tarihinde Maraş polis kadrosundan aday Ahmet Efendi'nin imtihan evrakı Dersaadet Polis Mektebi Komisyonunca tetkik edilmiş, yapılan imtihan kabul görmemiş ve ilişiğinin kesilmesine karar verilmiştir.[210] Aynı şekilde Maraş Sancağı polis kadrosundan olan aday Ömer Adil Efendi'nin de imtihan evrakı kabul görmediği için kaydı silinmiştir.[211]

Bu dönemde sadece polis memuru sıkıntısı değil aynı zamanda mevcut olan polis memurunun ihtiyaçlarının karşılanması konusunda da sıkıntıya düşen Levazım Müdüriyeti kimi bölgelerde kıyafet ve çizme konusundaki ihtiyacı gidermek için o bölgelerde imal edilmesi yoluna gitmiştir. 16 Aralık 1915 tarihli bir belgede Maraş Mutasarrıflığı Emniyet-i Umumiyeye; "*Maraş Polis mürettebatının 1331 senesi çizme istihkaklarının yerli malından Maraş'ta imal edilmek üzere 1824 kuruşun havalenamesine…*" diyerek 1915 senesi çizme ihtiyacının Maraş'ta yapılan imalat ile karşılanacağını bildirmiştir.[212]

1915-1916 yılları arasında muhtelif aylarda polis mürettebatının ihtiyaçları için Emniyet-i Umumiye Dairesine bütçeden ayrılan para ve yapılan harcamalara bakıldığında, genellikle polis teşkilatı için taahhüd olunan paranın ödenemediği görülmektedir. Komiser ve muavinleri ile polis memuru maaş kalemleri gözden geçirildiğinde ilk aylarda taahhüd edilen para 12.000 kuruş iken, kasım ayından itibaren 7.800 kuruşa düşürülmüştür. Ödenen rakam ise hemen hemen taahhüd edilenin yarısından daha az olmuştur. Aylara göre iniş ve çıkışların olduğu görülmektedir. İlaç için adı geçen yıllar arasında sadece bir ay taahhüd edilen para ödenebilmiş, daha sonraki aylarda taahhüdde bulunulduğu halde hiç ödeme yapılamamıştır. Muhtelif

[209] *BOA, DH. EUM. MEM*, 75/20.
[210] *BOA, DH. EUM. MEM*, 84/17.
[211] *BOA, DH. EUM. MEM*, 86/44.
[212] *BOA, DH. EUM. LVZ*, 31/41.

harcamalar, elbise, kırtasiye, aydınlanma ve ısıtma başlıkları altında belli edilen rakamlar ilk aylarda biraz daha yüksekken ilerleyen aylarda düşmeye başlamıştır.

Aşağıda aylara göre verilmiş olan tablolar Maraş Polis Teşkilatına adı geçen yıllarda tahsis edilen bütçenin kalemlere göre ayrıntılı dağılımını vermektedir.

Tablo 27: Maraş Polis Teşkilatı için şubat ayı sonuna kadar tahsis ve sarf olunan yekûnun kalemlere göre dağılımı[213].

Bütçesindeki	Ödenen (krş)	Tahakkuk Eden (krş)	Taahhüd Olunan (krş)	Havalesi Gelen (krş)
Komiser ve Muavinler	6.923	8.271	12.000	12.000
Polis Memurları	25.844	28.244	28.800	28.800
Aydınlatma ve Isıtma	402	402	402	402
Kırtasiye	147	147	150	150
Elbiseler	2.080	2.080	3.904	3.904
İlaçlar	80	80	165	165
Harcırah	170	170	170	170
Çeşitli Masraflar	127	127	130	130
YEKÛN	35.775	39.523	45.721	45.721

[213] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Muhasebe Kalemi, (BOA, DH. EUM. MH*), 132/83, lef. 1

Tablo 28: Maraş Polis Teşkilatı için ocak ayı sonuna kadar tahsis ve sarf olunan yekûnun kalemlere göre dağılımı[214]

Bütçesindeki	Ödenen (krş)	Tahakkuk Eden (krş)	Taahhüd Olunan (krş)	Havalesi Gelen (krş)
Komiser ve Muavinleri	6.323	7.671	12.000	12.000
Polis Memurları	23.444	25.744	27.700	27.700
Aydınlatma ve Isıtma	402	402	402	402
Kırtasiye	147	147	150	150
Elbiseler	880	880	3.904	3.904
İlaçlar	0	0	165	165
Harcırah	170	170	170	170
Çeşitli Masraflar	127	127	130	130
YEKÛN	31.495	35.243	45.721	45.721

Tablo 29: Maraş Polis Teşkilatı için aralık ayı sonuna kadar tahsis ve sarf olunan yekûnun kalemlere göre dağılımı [215]

Bütçesindeki	Ödenen (krş)	Tahakkuk Eden (krş)	Taahhüd Olunan (krş)	Havalesi Gelen (krş)
Komiser ve Muavinleri	4.923	6.323	12.000	12.000
Polis Memurları	21.496	23.444	28.800	28.800
Aydınlatma ve Isıtma	172	172	172	172
Kırtasiye	100	100	150	150
Elbiseler	880	880	880	880
İlaçlar	0	0	165	165
Harcırah	0	0	0	0
Çeşitli Masraflar	80	80	130	130
YEKÜN	27.652	21.000	42.297	42.297

[214] *BOA, DH. EUM. MH*, 132/83, lef. 2.
[215] *BOA, DH. EUM. MH*, 132/83, lef. 3.

Tablo 30: Maraş Polis Teşkilatı için kasım ayı sonuna kadar tahsis ve sarf olunan yekûnun kalemlere göre dağılımı [216]

Bütçesindeki	Ödenen (krş)	Tahakkuk Eden (krş)	Taahhüd Olunan (krş)	Havalesi Gelen (krş)
Komiser ve Muavinleri	3.703	4.923	7.800	7.800
Polis Memurları	19.200	21.200	21.600	21.600
Aydınlatma ve Isıtma	172	172	172	172
Kırtasiye	81	81	100	100
Elbiseler	880	880	880	880
İlaçlar	0	0	115	115
Harcırah	0	0	0	0
Çeşitli Masraflar	80	80	80	80
YEKÜN	24.116	27.336	30.747	30.747

Tablo 31: Maraş Polis Teşkilatı için ekim ayı sonuna kadar tahsis ve sarf olunan yekûnun kalemlere göre dağılımı[217]

Bütçesindeki	Ödenen (krş)	Tahakkuk Eden (krş)	Taahhüd Olunan (krş)	Havalesi Gelen (krş)
Komiser ve Muavinleri	3.430	3.600	7.800	7.800
Polis Memurları	16.800	19.200	21.600	21.600
Aydınlatma ve Isıtma	122	166	176	176
Kırtasiye	81	81	100	100
Elbiseler	880	880	880	880
İlaçlar	0	0	115	115
Harcırah	0	0	0	0
Çeşitli Masraflar	30	30	80	80
YEKÜN	21.343	23.913	30.747	30.747

[216] *BOA, DH. EUM. MH*, 132/83, lef. 4.
[217] *BOA, DH. EUM. MH*, 132/83, lef. 5.

Tablo 32: Maraş Polis Teşkilatı için eylül ayı sonuna kadar tahsis ve sarf olunan yekûnun kalemlere göre dağılımı[218]

Bütçesindeki	Ödenen (krş)	Tahakkuk Eden (krş)	Taahhüd Olunan (krş)	Havalesi Gelen (krş)
Komiser ve Muavinleri	3.430	3.600	7.800	7.800
Polis Memurları	16.800	16.800	21.600	21.600
Aydınlatma ve Isıtma	103	103	172	172
Kırtasiye	67	67	100	100
İlaçlar	0	0	115	115
Çeşitli Masraflar	30	30	80	80
Elbiseler	880	880	880	880
YEKÜN	21.310	21.480	30.747	30.747

Tablo 33: Maraş Polis Teşkilatı için ağustos ayı sonuna kadar tahsis ve sarf olunan yekûnun kalemlere göre dağılımı[219]

Bütçesindeki	Ödenen (krş)	Tahakkuk Eden (krş)	Taahhüd Olunan (krş)	Havalesi Gelen (krş)
Komiser ve Muavinleri	2.872	3.000	3.600	3.600
Polis Memurları	14.400	14.400	14.400	14.400
Aydınlatma ve Isıtma	75	75	172	172
Kırtasiye	40	40	50	50
İlaçlar	0	0	65	65
Çeşitli Masraflar	30	30	30	30
Elbiseler	880	880	880	880
YEKÜN	18.298	18.426	19.197	19.197

[218] *BOA, DH. EUM. MH*, 132/83, lef. 6.
[219] *BOA, DH. EUM. MH*, 132/83, lef. 7.

Tablo 34: Maraş Polis Teşkilatı için temmuz ayı sonuna kadar tahsis ve sarf olunan yekûnun kalemlere göre dağılımı[220]

Bütçesindeki	Ödenen (krş)	Tahakkuk Eden (krş)	Taahhüd Olunan (krş)	Havalesi Gelen (krş)
Komiser ve Muavinleri	2.872	3.000	3.600	3.600
Polis Memurları	12.000	12.000	14.400	14.400
Aydınlatma ve Isıtma	58	58	87	87
Kırtasiye	32	32	50	50
Elbiseler	400	400	880	880
İlaçlar	0	0	65	65
Çeşitli Masraflar	30	30	30	30
YEKÜN	15.393	15.521	19.112	19.112

Tablo 35: Maraş Polis Teşkilatı için mayıs ayı sonuna kadar tahsis ve sarf olunan yekûnun kalemlere göre dağılımı[221]

Bütçesindeki	Ödenen (krş)	Tahakkuk Eden (krş)	Taahhüd Olunan (krş)	Havalesi Gelen (krş)
Komiser ve Muavinleri	1.115	1.800	3.600	3.600
Polis Memurları	4.800	7.200	14.400	14.400
Aydınlatma ve Isıtma	14	14	87	87
Kırtasiye	8	8	5	5
İlaçlar	0	0	65	65
Çeşitli Masraflar	30	30	30	30
YEKÜN	5.967	9.052	68.232	18.232

[220] *BOA, DH. EUM. MH*, 132/83, lef. 8.
[221] *BOA, DH. EUM. MH*, 132/83, lef. 10.

Tablo 36: Maraş Polis Teşkilatı için nisan ayı sonuna kadar tahsis ve sarf olunan yekûnun kalemlere göre dağılımı[222]

Bütçesindeki	Ödenen (krş)	Tahakkuk Eden (krş)	Taahhüd Olunan (krş)	Havalesi Gelen (krş)
Komiser ve Muavinleri	557	1.200	3.600	3.600
Polis Memurları	2.400	4.800	14.400	14.400
Aydınlatma ve Isıtma	14	14	87	87
Kırtasiye	8	8	50	50
İlaçlar	0	0	65	65
Çeşitli Masraflar	30	30	30	30
YEKÜN	3.010	6.052	18.232	18.232

1917 yılına gelindiğinde Maraş Livası polis kadrosunun; 1 komiser, 1 muavin ve 13 polis memurundan oluştuğu bildirilmektedir[223]. Ancak mevcut kadronun ihtiyaçlarının karşılanması konusunda sıkıntılar yaşandığı, polis kadrosu için istenilen 15 revolver silahtan 14'ünün ellerine ulaşması ile açıklanabilir[224]. Aynı yıl içerisinde I. Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu sıkıntıları şiddetle hisseden polisler, çok zaman geçmesine rağmen ihtiyaç duyulan kaputların ellerine ulaşmamasından şikâyetçi olmuşlardır. Haziran ayının girmesiyle havaların ısındığı ama polisin hala kışlık kıyafetlerle görevine devam etmek zorunda kaldığı bildirilmektedir. Bir takım yazlık elbisenin ortalama 600 krş değerinde olduğu anlaşılan dönem içerisinde, polis

[222]*BOA, DH. EUM. MH*, 132/83, lef. 11.
[223]Maraş Polis Kadrosunda Görevli Memurların İsimleri: Komser-i Sani Cemal Efendi, Komiser Muavini münhal, Polis Memuru İsmet Efendi, Polis Memuru Halil Efendi, Polis Memuru Veli Faik Efendi, Polis Adayı Ahmet Efendi, Polis Adayı Ömer Adli Efendi, Polis Memuru Hafız Ali Rıza Efendi, Polis Memuru Mehmet Halis Efendi, Polis Memuru Selman Farisi Efendi, Polis Adayı İsmail Efendi, Polis Adayı Ahmet Zeki Efendi, Polis Memuru Abdullah Efendi, Polis Memuru (talep olmadığından boş) Bkz. *BOA, DH. EUM. MEM*, 83/16.
[224] *BOA, DH. EUM. LVZ, 40/35*.

kadrosunun ihtiyacı olan kıyafetler yakın çevreden temin edilmek istenmiş ancak gereken bedelin gönderilememesi yüzünden alım yapılamamıştır[225].

I. Dünya Savaşı'nın sonuna gelindiği 5 Ekim 1918 tarihinde, şehrin gerek konumu gerekse nüfusunun kalabalık olması sebebiyle polis kadrosunun yetersizliği üzerinde durulmuş ve mutasarrıflık kadroya on polisin daha atanmasının uygun olacağını yetkililere bildirmiştir.[226]Mutasarrıflık, her ne kadar sürekli memur isteğinde bulunsa da, aslında mevcut olan polis kadrosunun dahi, ihtiyaçları içinde bulunulan savaş şartları sebebiyle karşılanamaz olmuştur. Örneğin: Vaktiyle kirası 500 kuruş olarak belli edilen ve Çarşı Karakolu olarak kullanılan binanın bile 1914, 1915, 1916 ve 1917 senelerine ait birikmiş 2000 kuruşluk borcunun ödenemediği bildirilmektedir. Dâhiliye Nezareti birikmiş kiraya karşılık olarak ancak 800 kuruşluk bir ödeme için havale gönderdiğini bildirmekle yetinmiştir [227].

İlerleyen yıllarda mevcut problemlerin artarak devam ettiği görülmektedir. Maraş Mutasarrıflığının, üç kez Emniyet-i Umumiyeye, bir kez de Dâhiliye Nezaretine farklı tarihlerde yazmış olduğu yazılarda, Liva polis kadrosunun kalpak ve potinlerinin artık bekletilecek halinin kalmadığını, Maraş ve civarında savaş sebebiyle ihtiyaçların temininin yapılamadığı bildirilmektedir.[228]Liva polis kadrosuna 1916 senesinden bu yana kışlık ve yazlık elbise ve çizme temin edilemediği, bu yüzden memurların oldukça eski kıyafetlerle görevlerini yapmaya çalıştıkları anlatılarak, şerefli bir mesleğin çalışanları olarak bu durumdan çok fazla rahatsızlık duyulduğu, yeterince düzen ve intizamın sağlanamadığı anlatılmaktadır. Ayrıca liva polis kadrosunun sayısının zaten fazla olmadığı belirtilerek Maraş ve çevresinde kış aylarının soğuk geçtiği, özellikle yağmur ve kara karşı bulundurulması zorunlu olan muşambalardan ihtiyacı olanlara yeniden verilmesi konusunda istekte bulunulmuştur. [229] Bu istekler sonucunda 4 Mayıs 1918 tarihinde Maraş'a sevk edilmek üzere bir sandık potin ve kalpağın şimendifere verildiği bildirilmiştir.[230]

Yukarıda verilen tarihlerde polis kadrosunun ihtiyaçlarını teminde yaşanan sıkıntılar sadece Maraş'a has değildir. Adı geçen tarihlerde özellikle I. Dünya Savaşı

[225] *BOA, DH. EUM. LVZ*, 39/140.
[226] *BOA, DH. EUM. MEM*, 103/13.
[227] *BOA, DH. EUM. MH*, 185/26.
[228] *BOA, DH. EUM. LVZ*, 45/91, lef. 6.
[229] *BOA, DH. EUM. LVZ*, 45/91, lef. 8.
[230] *BOA, DH. EUM. LVZ*, 42/57C.

yıllarında Emniyet Müdürlüğü kumaş bulmakta sıkıntı çekmiştir. Erkan-ı Harbiye'nin isteği üzerine Osmanlı Mensucat fabrikalarında dokunan kumaşlar yetersiz kalmış, bundan sonra Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, İzmir'deki dokuma fabrikalarına aba kumaş yaptırmıştır. Mevcut açığı kapatmak için Yalova'daki fabrikalarına ricacı olan kurum, Kayseri ve Uşak'ta el tezgâhlarında dokunan kalitesi düşük yerli kumaşlardan elbise imal ettirmek istemiş ancak olumlu cevap alamamıştır.[231]

1.8 Maraş Hapishanesi

XVIII. yüzyılın sonlarına kadar hapis cezası hem örfi hukukta hem şer'i hukukta hem de batı hukukunda görülen bir uygulamadır [232]. Ancak hapishane ve hapis cezası, Osmanlı ceza hukukuna Tanzimat'tan sonra girmiştir. XIX. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlıda; hadd, kısas, diyet ödeme, ta'zir, kürek, kalebentlik, prangabentlik, sürgün, para cezası, organ kesme, iple asma, iple boğma, çuvala koyarak Boğaziçi'nde denize bırakma, zindana atma gibi cezalar verilmiştir. Osmanlıda ilk hapishane uygulaması, 1831 yılında Sultanahmet'te İbrahim Paşa Sarayı'nın bir bölümünde açılan Hapishane-i Umumi ile başlamıştır. [233]

Tanzimat ile başlayan hukuk alanındaki yenileşme ve değişme hareketleri II. Abdülhamit döneminde de devam etmiştir. Özellikle yargı alanında yapılan yenilikler Kanun-ı Esasi ile güvence altına alınmış ve yargının bağımsızlığı hükme bağlanarak, ilk defa Osmanlı adli teşkilatı içerisinde savcılık kurumu oluşturulmuştur. Merkezde ve vilayetlerde adliye müfettişlikleri kurulmuş, hapishanelere ait yeni düzenlemeler yapılmıştır[234]. 1880 Hapishaneler nizamnamesinin birinci maddesine göre, her kaza, liva ve vilayet merkezinde birer tutukevi ve hapishanenin bulunacağı hüküm altına alınmıştır. Yine aynı nizamnamede tutukevi, hapishane ve umumi hapishanelerde kadınlara mahsus ayrıca bir daire bulunacağı da belirtilmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarı döneminde hapishanelerin iyileştirilmeleri yönünde önemli adımlar atılmıştır. 1911 yılında temeli atılan ve 1917

---

[231] Güler Yarcı, ," Osmanlı Polis Kıyafetleri", s. 23.
[232]Muharrem Uslu, *Erzincan'da Suç Suçlu ve Hapishane (XIX. Yüzyılın Sonu- XX. Yüzyılın Başı),* (Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzincan 2010, s. 18.
[233] Mehmet Temel, "XX. Yüzyılın Başlarında Menteşe Sancağı Hapishaneleri", *Selçuk Üniversite*si, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* S.26, Güz 2009, s.111.
[234] M. Uslu, *Erzincan'da Suç*, s. 12.

yılında faaliyete geçen hapishaneleri iyileştirme projeleri içerisinde bu tarihlerden itibaren yapılacak olan hapishanelerin tamamının aynı tarzda ve şekilde ihtiyaca uygun olarak inşa edileceği kararlaştırılmıştır [235].

XX. yüzyıl başlarında siyasal, sosyal ve ekonomik alanlardaki çalkantılar ile savaşlar ciddi sorunları da beraberinde getirmiş, ülkede meydana gelen asayişsizlik mahkûm sayısının artmasına, hapishanelerin ise yetersiz kalmasına neden olmuştur. Kapasite olarak yetersiz kalan hapishaneler sağlık koşulları açısından da geri kalmıştır. Devlet bir taraftan yeni bina yapmaya çalışırken, bir taraftan da eskileri ıslah etmeye çalışmış, kendi tesislerinin eksik kaldığı yerlerde ise yeni binaların kiralanması yoluna gidilmiştir.[236]

Maraş Hapishanesi de 1908-1918 yılları arasında yukarıda bahsedilen hapishanelerden pek faklı bir görüntüye sahip değildir. Dönemin getirdiği sıkıntılar diğer alanlarda olduğu gibi hapishane konusunda da hissedilmektedir.

22 Eylül 1913 tarihinde Maraş Hapishanesi ile ilgili tutulan raporda, bir canlının barınamayacağı kadar olumsuz şartlara sahip olan Maraş Hapishanesi'nin, hava ve gün ışığı almayan koğuşlarının, fiziki durumunun yetersiz olduğu anlatılmaktadır. İnşa edildiği tarihten itibaren üzerinde herhangi bir tadilatın yapılmadığı anlaşılan hapishane binasının, mevcut sağlıksız koşullardan kurtarılıp, ıslah edilmesi için çalışmaların başlatılması gerekli görülmüştür. Hapishane binasını ıslah etmek için yapılan keşif sonucunda 22 930 kuruşa ihtiyaç duyulduğu anlaşılmıştır. Maliye Nezareti ile yapılan yazışmalar neticesinde kesinleşen bu rakamın o yıl için verilemeyeceği, bir sonraki yılın bütçesindeki duruma göre işlem göreceği bildirilmiştir.[237]

Maraş Hapishanesi, 1913-1914 yıllarında yaşanan mahkûm yoğunluğu ve şartların elverişsizliği yüzünden çıkmaza girmiştir. Bu durumdan kurtulmak için yeni bir yer kiralama yoluna gidilmiştir. Kiralanan bu yeni yerin kira bedeli olarak üç aylık 600 kuruş tahsis edilmiştir.[238] 1915 yılı için Maraş Sancağı Kazası Hapishanesi'ne,

---

[235] Ufuk Adak, *XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayetindeki Hapishaneler,* (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2006, s. 40.
[236] Saadet Tekin, "Dr. Poliç Beyin 1918 Tarihli Raporuna Göre Berlin ve Aydın Hapishanelerine Genel Bir Bakış", *Osmanlı Tarih Araştırmaları Merkezi,* S.24, s. 205-221, Ankara 2010, s. 207.
[237] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Mebane-i Emireyi Hapishaneler,* (*BOA, DH. MB. HPS),* 4/25, lef. 2, 3, 4.
[238] *BOA, DH. MB. HPS,* 43/47.

Liva hapishaneleri aylık kirası olarak tespit edilmiş olan 375 kuruş 30 para ve bu paranın altı aylık karşılığı olan 2254 kuruş 20 para gönderilerek maddi sıkıntılar aşılmaya çalışılmıştır [239].

1917 yılı içinde Maraş Hapishanesi'nde tamiratın devam ettiği görülmektedir. Özellikle hapishane odalarının harabeye dönmüş olan döşeme tahtalarının tamiri için yapılan keşifte 5490 kuruş'a ihtiyaç olduğu saptanmıştır. Ancak yapılan keşif neticesi hazırlanan evrakta inşaat alanının ölçüleri ve kullanılacak olan malzemenin cinsi belli edilmediği için Dâhiliye Nezareti keşif bedelini ödemeye yanaşmamış, şartnamenin usulüne uygun hazırlanarak yeniden gönderilmesini istemiştir.[240]

Ancak ülke şartlarının ağırlaşması ve mahkûmlardaki artış, kontrolü de zorlaştırmıştır. Mahkûmların bu boşluktan faydalanıp zaman zaman firar ettikleri kayıtlarda yer almaktadır. Örneğin; 5 Şubat 1913 tarihinde Maraş Hapishanesinden 7 kişi firar etmiş, firara göz yuman memurlar hakkında ise soruşturma başlatılmıştır.[241]

Maraş Hapishanesinde, 1915 yıllında kadın hapishanesi olarak kullanılan bir hane olduğu görülmektedir. Bu hanenin şartlarının iyi olmadığı ve tamire ihtiyacı olduğu bildirilmektedir. Bu anlamda münasip başka bir yer olmadığı için mevcut hanenin tamiri ve ıslahı için kira bedelinde arttırmaya gidilmesi istenmiştir.[242]

Dönemde, ülke genelinde ekonomik sıkıntıların olması kadın hapishaneleri ile ilgili yapılacak çalışmalara da engel olmuştur. Birçok yerleşim yerinde ya kadın hapishanesi yoktur, ya da erkekler için olan hapishanenin birkaç koğuşu kadınlar için ayrılmıştır. Genellikle kadın hapishanesi olarak kaza yönetimleri tarafından belli edilen güvenilir kadınların evleri maaş karşılığında hapishane olarak kullanılmıştır. Örneğin; Akhisar Kazası kadın hapishanesinin bir odadan ibaret olduğu ve ihtiyacı karşılayamadığı, üstelik gardiyanın da olmamasının kadın mahkûmların celbine engel olduğu bildirilerek, çözüm olarak 50 kuruş icarla Emine Hatun'un hanesinin hapishane haline getirilmesine ve 50 kuruş maaşla gardiyan olarak istihdamına gerek olduğu bildirilmiştir.[243]

---

[239] *BOA, DH. MB. HPS*, 45/27.
[240] *BOA, DH. MB. HPS*, 12/20.
[241] *BOA, DH. EUM. EMN*, 17/14.
[242] *BOA, DH. MB. HPS*, 45/16, lef. 2.
[243] Saadet Tekin, "Osmanlı'da Kadın ve Kadın Hapishaneleri", *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Tarih Araştırmalı Dergisi*, S. 47, C. 29, Ankara 2010, s. 91.

Aşağıda verilen tabloda, 14 Mart 1915 tarihli Maraş Sancağı Kaza Hapishanesi'nin ilk dört aylık yoklama cetveline göre değerlendirmesi yapılmış ve cinayet suçundan mahkûm 129 kişi, daha küçük suçlardan mahkûm 22 kişi, tutuklu olarak bekleyenlerin ise 124 kişi olduğu tespit edilmiştir. Rakamın bu kadar yüksek oluşu yukarıda da değinildiği gibi ülkenin içerisinde bulunduğu savaş ortamının getirdiği başıbozukluktan kaynaklanmaktadır [244].

Tablo 37: 14 Mart 1915 tarihli Maraş Sancağı Kaza Hapishanesi'nin ilk dört aylık yoklama cetveli

Suçun Cinsi	Mahkûmun Sayısı		
	Erkek	Kadın	Yekün
Cinayet	127	2	129
Cünha	18	4	22
Kabahat	0		
Yekün	145	6	151
	Tutuklunun Sayısı		
	Erkek	Kadın	Yekün
	123	1	124

14 Temmuz 1915 tarihli Maraş Sancağı Kaza Hapishanesi'nin dört aylık yoklama cetveli aşağıda verilmiştir. Birinci dört aylık yoklama cetveliyle ikinci dört aylık yoklama cetveli kıyaslandığında cinayet mahkûmlarında bir azalma olduğu görülmektedir. Yine aynı şekilde, cünha mahkûmlarında da yarı yarıya düşüş gözlenmiştir. Önceki yoklamada yer almayan, ancak bu yoklamadan itibaren karşımıza çıkan bir diğer farklılık Divân-ı Harb-i Örfi mahkûm ve tutuklularıdır ki bu alanda sayı mahkûm olarak az olsa da tutuklu sayısı oldukça fazladır. [245]

[244] *BOA, DH. MB. HPS. M,* 20/58; **Cinayet:** 1274 tarihli Ceza Kanununun 3. Maddesine göre; idam, kalebentlik, sürgün, ömür boyu rütbe ve memuriyetten men ve medeni haklardan mahrumiyet cezalarını gerektiren suçlardır. **Cünha:** 1274 tarihli Ceza Kanununun 4.maddesine göre; bir haftadan fazla hapis, muvakkat sürgün, memuriyetten uzaklaştırma ve para cezası gerektiren suçlardır. **Kabahat:** Ceza hukukunda, hafif hapis, hafif para cezası ve muayyen bir meslek ve sanatın yapılmasının tatili cezalarını gerektirir. Bkz. Zafer Atar, "20.Yüzyılın Başlarında Turgutlu Hapishanesinin Genel Durumu", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* S.1, C.9, s. 87- 102, Manisa 2011, s. 93.
[245] *BOA, DH. MB. HPS. M, 21/50.*

Tablo 38: 14 Temmuz 1915 tarihli Maraş Sancağı Kaza Hapishanesi'nin ikinci dört aylık yoklama cetveli.

Suçun Cinsi	Mahkûmun Sayısı		
	Erkek	Kadın	Yekün
Cinayet	91	3	94
Cünha	9	1	10
Kabahat	0	0	0
Yekün	100	4	104
	Tutuklunun Sayısı		
	Erkek	Kadın	Yekün
Cinayet	86	0	86
Cünha	8	6	14
Kabahat	0	0	0
Yekün	94	6	100
Divân-ı Harb-i Örfi	Erkek	Kadın	Yekün
Mahkûm	15	4	19
Tutuklu	197	0	197
Yekün	212	4	216

14 Kasım 1915 tarihli Maraş Sancağı Kaza Hapishanesi'nin üçüncü dört aylık yoklama cetvelinde ise genel olarak mahkûm sayısında azalma görülmektedir. Cinayet mahkûmları bir önceki rakamla benzer şekilde seyrederken cünha suçlularında ciddi bir düşüş olduğu görülmektedir. Yine Divân-ı Harb-i Örfi mahkûm ve tutuklu sayıları da epeyce düşüş göstermiştir[246].

[246] *BOA, DH. MB. HPS. M, 157/6.*

Tablo 39: 14 Kasım 1915 tarihli Maraş Sancağı Kaza Hapishanesi'nin üçüncü dört aylık yoklama cetveli.

Suçun Cinsi	Mahkûmun Sayısı		
	Erkek	Kadın	Yekün
Cinayet	92	3	95
Cünha	4	2	6
Kabahat	1	3	4
Yekün	97	8	105
	Tutuklunun Sayısı		
	Erkek	Kadın	Yekün
Cinayet	80	7	87
Cünha	0	0	0
Kabahat	0	0	0
Yekün	80	7	87
Divân-ı Harb-i Örfi	Erkek	Kadın	Yekün
Mahkûm			15
Tutuklu			67
Yekün			82

14 Mart 1916 Vilayet-i Maraş Sancağının Maraş Kazası Hapishanesi'nin, 1916 senesi için yapılan ilk dört aylık yoklama cetveli bir önceki yılla kıyaslandığında bu dönem için 53 cinayet suçlusu ile 13 cünha suçlusu olduğu görülmektedir. Suç işleme oranlarında bir düşüş olduğu fark edilmektedir. Aynı dönem Divân-ı Harb-i Örfide mahkûm sayısının 25 olduğu, tutuklu sayısının da 67'den 22'ye düştüğü görülmektedir. Bu da tutuklulardan yaklaşık 30 kişinin suç durumuna göre ya serbest bırakıldığı ya da idam edildiği anlamına gelmektedir [247].

[247] *BOA, DH. MB. HPS*, 157/11.

Tablo 40: 14 Mart 1916 Maraş Sancağı Kaza Hapishanesi'nin, ilk dört aylık yoklama cetveli.

Suçun Cinsi	Mahkûmun Sayısı		
	Erkek	Kadın	Yekün
Cinayet	50	3	53
Cünha	13	6	19
Kabahat	0	0	0
Yekün	63	9	72
	Tutuklunun Sayısı		
	Erkek	Kadın	Yekün
Cinayet	65	8	73
Cünha	3	0	3
Kabahat	0	0	0
Yekün	68	8	76
Divân-ı Harb-i Örfi	Erkek	Kadın	Yekün
Mahkûm			25
Tutuklu			22
Yekün			47

14 Ağustos 1916 tarihli Vilayet-i Maraş Sancağının Maraş Kazası Hapishanesi'nin ikinci dört aylık yoklamasında bir önceki döneme göre cinayet mahkûmlarında az da olsa bir artış fark edilmekte, yine cünha suçluları için aynı şekilde biraz artış görülmektedir. Divân-ı Harb-i Örfi mahkûmları 25'ten 17'ye düşmüş, tutuklu sayısı da yine 22'den 10'a inmiş görülmektedir[248].

[248] *BOA, DH. MB. HPS*, 157/66.

Tablo 41: 14 Ağustos 1916 Maraş Sancağı Kazası Hapishanesi'nin ikinci dört aylık yoklama cetveli.

Suçun Cinsi	Mahkûmun Sayısı		
	Erkek	Kadın	Yekün
Cinayet	57	3	60
Cünha	15	0	15
Kabahat	0	0	0
Yekün	72	3	75
	Tutuklunun Sayısı		
	Erkek	Kadın	Yekün
Cinayet	43	1	44
Cünha	4	0	4
Kabahat	0	0	0
Yekün	47	1	48
Divân-ı Harb-i Örfi	Erkek	Kadın	Yekün
Mahkûm			17
Tutuklu			10
Yekün			27

14 Ekim 1916 tarihli Vilayet-i Maraş Sancağının Maraş Kazası Hapishanesi'nin üçüncü dört aylık yoklamasında cinayet mahkûmlarında artış gözlenmekte ancak cünha suçlu sayısında düşüş olduğu anlaşılmaktadır. Tutuklu sayısında ciddi bir değişim görülmese de Divân-ı Harb-i Örfi mahkûm sayısı 17'den 26'ya yükselmiş, tutuklu sayısının yine 10 kişi olduğu görülmüştür. Bu durum halen tutuklamaların devam ettiği ve hızlı bir şekilde karar alınıp uygulandığının da belirteci olarak düşünülebilir [249].

[249] *BOA, DH. MB. HPS, M,* 26/36.

Tablo 42: 14 Ekim 1916 Maraş Sancağı Kazası Hapishanesi'nin üçüncü dört aylık yoklama cetveli.

Suçun Cinsi	Mahkûmun Sayısı		
	Erkek	Kadın	Yekün
Cinayet	70	2	72
Cünha	8	0	8
Kabahat	0	0	0
Yekün	78	2	80
	Tutuklunun Sayısı		
	Erkek	Kadın	Yekün
Cinayet	38	3	41
Cünha	0	0	0
Kabahat	0	0	0
Yekün	38	3	41
Divân-ı Harb-i Örfi	Erkek	Kadın	Yekün
Mahkûm			26
Tutuklu			10
Yekün			36

1918 yılı Maraş Sancağı Hapishanesi'nin ikinci dört aylık yoklamasında cinayet suçundan mahkûm olanların sayısında ciddi bir düşüş gözlenmiştir. Ancak tutuklu sayısında önceki yıllara göre bir artış fark edilmektedir. En belirgin düşüş ise Divân-ı Harb-i Örfi mahkûm ve tutuklularında görülmektedir. Rakam önceki yıllar içerisinde hiç görmediğimiz bir sayı olan 3'e düşmüş, tutuklu da hiç kaydedilmemiştir [250].

[250] *BOA, DH. MB. HPS. M*, 37/48.

Tablo 43: 1918 yılı Maraş Sancağı Hapishanesi'nin ikinci dört aylık yoklama cetveli

Suçun Cinsi	Mahkûmun Sayısı		
	Erkek	Kadın	Yekün
Cinayet	40	2	42
Cünha	20	0	20
Kabahat	0	0	0
Yekün	60	2	62
	Tutuklunun Sayısı		
	Erkek	Kadın	Yekün
Cinayet	83	1	84
Cünha	0	0	0
Kabahat	0	0	0
Yekün	83	1	84
Divân-ı Harb-i Örfi	Erkek	Kadın	Yekün
Mahkûm			3
Tutuklu			0
Yekün			3

1 Aralık 1919 tarihli Maraş Sancağı Hapishanesi'nin dört aylık yoklama cetveline göre cinayet suçundan mahkûm olan sadece 24 kişi görülmektedir ki bu rakam 1917 ve 1918 yılı ile kıyaslandığında oldukça düşük bir rakamdır. Sadece cünha suçunda az bir artış fark edilmektedir. Tutuklu durumunda da yine önceki yıllara göre düşüş olduğu anlaşılmaktadır. Divân-ı Harb-i Örfi mahkûmu olarak bir kişi görülmektedir. Tutuklu kaydedilmemiştir [251].

[251] *BOA, DH. MB. HPS. M*, 40 /101.

Tablo 44: 1 Aralık 1919 tarihli Maraş Sancağı Hapishanesi'nin dört aylık yoklama cetveli.

Suçun Cinsi	Mahkûmun Sayısı		
	Erkek	Kadın	Yekün
Cinayet	22	2	24
Cünha	7	1	8
Kabahat	0	0	0
Yekün	29	3	32
	Tutuklunun Sayısı		
	Erkek	Kadın	Yekün
Cinayet	65	0	65
Cünha	10	0	10
Kabahat	0	0	0
Yekün	75	1	75
Divân-ı Harb-i Örfi	Erkek	Kadın	Yekün
Mahkûm			1
Tutuklu			0
Yekün			1

6 Mart 1919 tarihli Maraş Sancağı Hapishanesi'nin dört aylık yoklama cetveli, bir önceki dört aylık yoklama cetveli ile kıyaslandığında, 2.dört aylık yoklama cetvelinde suçta artış tespit edilmiştir. Hem cinayet hem de cünha suçlarından mahkûm olanların sayısı artmış, yine tutuklu sayısında da bu aylarda artış olduğu görülmüştür. Divân-ı Harb-i Örfi mahkûm ve tutuklularında ciddiye alınacak boyutta bir artış yoktur [252].

[252] *BOA, DH. MB. HPS. M*, 38/6.

Tablo 45: 6 Mart 1919 tarihli Maraş Sancağı Hapishanesi'nin dört aylık yoklama cetveli.

Suçun Cinsi	Mahkûmun Sayısı		
	Erkek	Kadın	Yekün
Cinayet	28	3	31
Cünha	19	0	19
Kabahat	0	0	0
Yekün	47	3	50
	Tutuklunun Sayısı		
	Erkek	Kadın	Yekün
Cinayet	71	0	71
Cünha	20	0	20
Kabahat	0	0	0
Yekün	91	0	91
Divân-ı Harb-i Örfi	Erkek	Kadın	Yekün
Mahkûm			3
Tutuklu			0
Yekün			3

1915 ile 1919 yılları arasında işlenen suçlar ve sayılarına bakıldığında 1915 yılında cinayet ve diğer küçük suçlardan tutuklu ve mahkûm sayıları kabarıkken ilerleyen yıllarda bu sayılarda azalma olduğu gözlenmiştir. Özellikle ülke şartlarında meydana gelen değişiklikler, Mondros Ateşkesi ve akabinde başlayan işgallere karşı başlatılan Milli Mücadele sürecinde, eli silah tutan herkese ihtiyaç duyulmuş ve zaman zaman tutuklu ve mahkûmlardan savaşmak isteyenler dahi serbest bırakılmıştır.

1.9 Sürgünler

Osmanlı Devleti, uzun yıllar kendi bünyesi içerisinde pek çok farklı milleti barındıran çok uluslu bir devlet olmuştur. Ülkede yaşayan milletlerin bir kısmı kendi tebaası, bir kısmı ise çeşitli sebeplerle ülkemize gelmiş olan yabancı devletlerin vatandaşları olmuştur. İlk zamanlar sorun teşkil etmeyen bu durum I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte farklı bir boyuta taşınmış ve bir anda "*muhasım devlet tebaası*" dediğimiz sorunla karşı karşıya kalınmıştır. Ülkemize çeşitli sebeplerle gelmiş olan ve ecnebi diye nitelendirilen bu yabancı devlet vatandaşları, savaşın başlaması ile birlikte düşman devlet vatandaşı olarak değerlendirilmişler ve buna göre istihdam edilmişlerdir.

Savaş süresince Osmanlı Devleti, çoğunlukla düşman devletlerin bizim vatandaşlarımıza takınmış oldukları tavra göre tavır almış ve bu yüzden birtakım sürgünler yaşanmıştır. Bu sürgünler içerisinde casusluk gibi çok farklı sebeplerden sürgün edilenler de olmuştur. Osmanlı sadece yabancıları değil, savaş ile birlikte kendi tebaasından olup askeri ve sivil düzeni bozabilecek olanları da sürgün etmekten çekinmemiştir. Sürgün yeri olarak genelde düşmanla irtibat kuramayacakları, askeri ve stratejik yönden değeri olmayan yerler tespit edilmiştir. Bu yerler içerisinde Maraş Sancağı da yer almaktadır. [253] Aşağıda farklı sebeplerle sürgüne tabi olup, Maraş'a gönderilen şahıslar hakkında örneklere yer verilmiştir:

27 Mayıs 1917'de İngiliz ve Fransız tebaasından olup Antep'te Amerikan kuvvetlerinde muallimlik yapan iki kişi, işlerinden çıkarılarak Maraş'a nakil edilmişlerdir. Düvel-i muhasıma tebaasından olan bu muallimler için Osmanlı Orduyu Hümayun Başkumandanlığından Dâhiliye Nezaretine bildirilen genel teamül ise şimdiye kadar istihdam edilen bu muallimlerin istihdamının aslında uygun olmadığı ve işlerinden çıkarılıp Maraş'a nakil edilerek polis nezaretinde kalmaları gerektiği şeklinde olmuştur.[254]

Beyrut'taki Amerikan Kolejinde kimya öğretmenliği görevinde bulunan Larakin ise Rum ahalisinden olup Amerikan tebaasına mensuptur. Güvenlik sebebi ile Yunanlıların dâhile sevki esnasında Hama'ya gönderilmiştir. Ancak daha sonra Dersaadete dönmesine izin verilmesine rağmen burada alıkonulmuş ve bu yüzden şikâyetçi olmuştur. Yapılan inceleme sonucunda Dâhiliye Nezareti Emniyet-i

[253] Ferudun Ata, "I. Dünya Savaşı İçinde Bozkır'a Yapılan Sürgünler", *Bozkır'ın Dünü ve Bugünü Sempozyumu 12 Kasım 2006*, Konya 2007, s. 149-152.
[254] *BOA, DH. EUM. 5.Şube*, 37 / 40, lef. 2.

Umumiye Müdüriyeti; onbeş yıldan beri ülkemizde öğretmenlik görevini yürüten bu şahısla ilgili bir problem yaşanmadığını ve gerekli iznin verilmesinin uygun olacağını bildirmiştir [255].

Yine şüpheli görülen Rumlardan olup, Tarsus'tan Maraş'a gönderilen Şahal oğlu Valestos, içinde bulunduğu fakirlik ve sefaletten ötürü Tarsus'a iadesini istemektedir. Dâhiliye Nezaretine gönderdiği telgrafta; "*Teba-i Osmaniyenin sadık bendesiyim*"diyen ve sekiz seneden beri ticaret odasında görevli olduğunu bildiren Valestos dört aydan beri Maraş'ta kaldığını, ailesinin perişan olduğunu, kendisinin de yaşının 60'a geldiğini, dolayısıyle bu mağduriyetinin giderilmesi için yardım edilmesini talep etmektedir.[256]

24 Şubat 1918 tarihli bir başka belgede ise Antep'in Rumkale (Halfeti) ahalisinden olan Hacı İbrahim ve Reşit Efendilerle eşlerinin Maraş'ta zorunlu ikamet ettirilmeleri hususunda yapılan açıklamada; şikâyetler üzerine adı geçen kişilerin Antep Mutasarrıfının isteği ile Çankırı ve Yozgat sancaklarına gönderildikleri, aslında bu kişilerin 65 yaşını geçmiş, Türk ailelerine mensup sadık insanlar olduğu ve hükümet ile şu ana kadar bir problem yaşamadıkları dile getirilmiştir. Hacı İbrahim ve Reşit Efendilerin, mevcut durumu çekemeyen insanlarca şikâyet edilip şu zamana kadar mağdur edildiklerini bildirmeleri üzerine Halep Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine yazılan yazıda kişilerin artık memleketlerine iadelerinde bir mahzur kalmadığına karar verilmiştir.[257]

25 Mayıs 1918 tarihli bir belgede ise Arap Marunî milletinden olan Şaron'un bir gece yarısı Tarsus Kaymakamlığı Komiserliği tarafından aniden tutuklanarak Maraş'a sevk edildiğinden bahsedilmektedir. Şaron, askeri fabrikanın dikişhanesinde müstahdem olarak çalıştığını, on nüfusa baktığını ve aynı zamanda sağır olduğunu bildirerek affedilmesi hususunda istekte bulunmaktadır.[258]

18 Haziran 1918'de Harbiye Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine yazılan bir yazıda sürgün olarak Maraş'ta bulunan Nadir ve refikasının perişan bir halde oldukları ve aflarını talep ettikleri anlaşılmaktadır.[259]

---

[255] *BOA, DH. EUM. 5. Şube*, 73 / 51, lef. 2, 4, 5/1.
[256] *BOA, DH. EUM. 3. Şube*, 27 / 25, lef. 1/1, 2, 3.
[257] *BOA, DH. EUM. 4. Şube*, 17 / 17, lef. 1, 4.
[258] *BOA, DH. EUM. 4. Şube*, 19 / 70.
[259] *BOA, DH. EUM. 4. Şube*, 23 / 98.

19 Haziran 1918 tarihinde Tarsus'ta ikamet eden Suriye ve Lübnan ahalisinden Selim, Yakup Sabuncu, Corci Façıcı ve altı nefer arkadaşları şüpheli görüldüklerinden dolayı Başkumandanlık Vekâletinin 4. Ordu Kumandanlığı'nca Maraş'a sürgün edilmişlerdir. Bu durumun kendilerini perişan ettiği, bir kısmının ise hasta olduğu bildirilerek, devlet ve milletin sadık kulları olduklarını, bu sürgünün makul bir sebebi ve meşruiyetinin olmadığını bildirerek aflarını talep etmişlerdir.[260]

7 Temmuz 1918 tarihli bir başka telgrafta Mersin ahalisinden olup Maraş'a sevk edilen Elyas Lekaş ve arkadaşlarının şüpheli görülmesinden dolayı Maraş'a sevk edildikleri Adana Vilayet'inden bildirilmiştir. Ancak onlar da diğerleri gibi masum olduklarını bildirerek iadelerini talep etmişlerdir.[261]

Yine 14 Eylül 1918 tarihli bir diğer belgede Mersin ahalisinden olan Kasti Kutyaki, Efrem Çorbacıoğlu ve üç arkadaşının şüpheli görüldüklerinden dolayı Adana'dan Maraş'a sevk edildikleri anlaşılmaktadır. Ancak diğer tüm sürgün olaylarında olduğu gibi kişilerin kendilerini savunmak için yapmış oldukları açıklamalar, kesinlikle suçsuz olup, "*teba-i sadıkane-i Osmaniyeden*" oldukları, hiçbir gün suç ve kabahat işlemedikleri şeklinde olmuştur[262].

Şüpheli görüldükleri için Maraş'a sevk edilen Cebel-i Lübnanlı Koçi Şodyak ile Havakisoğlu yapılan uygulamadan mağdur olduklarını bildirerek Lübnan'daki ihtiyaca binaen taşradan erzak, iplik vesair satın almak için seyahat etiklerini, Tarsus'a geldiklerinde ise sorgu sual edilmeden tevkif edildiklerini, mağdur durumda olup sefalet ve ihtiyaç içinde olan aileleri ile eğer yardım edilmez ise mahvolacaklarını bildirmektedirler.[263]

İskenderun ahalisinden olan Osmaniyeli İsa Corci Kuzo ile Dimitri Konofi isimli şahısların ise, Maraş'a sevk edilmeleri ile ilgili olarak Dâhiliye Nezaretine şikâyette bulundukları anlaşılmaktadır. Özellikle daha önce Adana'ya gönderilmiş olan Yunanlılar ile şehirli Rumların Maraş'a sevkleri konusunda kararların çıkarıldığından söz edilerek, 12. Kolordu Kumandanlığından 15 Şubat 1918 'de yayınlanan kararda, yaşları 60'ı aşan veya 15'in altında olan kişilerin bu uygulamalara tabi olmayacağı ve memleketlerine dönmelerine izin verileceği bildirmiştir. Bu açıklamalara binaen adı

[260] *BOA, DH. EUM. 4. Şube*, 20 / 44, lef. 1, 2, 3.
[261] *BOA, DH. EUM. 3. Şube*, 26 / 46, lef. 1/2, 4.
[262] *BOA, DH. EUM. 3. Şube*, 26 / 48, lef. 1/1, 2/1.
[263] *BOA, DH. EUM. 4. Şube*, 21 / 20, lef. 1,3.

geçen şahısların yaşlarının 64'ü geçmiş olmaları yüzünden, bu uygulamadan muaf olmaları icap ettiğini ve haksızlığa uğradıklarını bildirmektedirler. [264]

Bir diğer sürgün belgesinde ise; Beyrut ahalisinden olan ve bir yıl önce Maraş'a sevk edilen Mişel, Corc ve Konstantin isimli kardeşlerin, anneleri Edma Diyamendi'nin evlatlarının tekrar Beyrut'a iadesi konusunda Dâhiliye Nezaretine istekte bulunduğu anlaşılmaktadır.[265]

Yapılan bu sürgünlerde mağdur olan kimi şahıslar için zaman zaman genel afların çıkarıldığı da anlaşılmaktadır. Örneğin: Adana'dan Maraş'a sürgün edilen ve on aydan beri Maraş'ta bulunan Ceyb Naim, İpru, Dimitri Kocofi vesaire imzaları ile çekilen telgraflarda, sürgün sebebiyle ailelerinin perişan olduğunu ve bu defaki umumi aftan istifade etmek istediklerini bildirmektedirler.[266]

1.10 Sağlık

1908-1918 yılları arasındaki dönem Osmanlı Devletinin, Trablusgarb, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı gibi ciddi sıkıntılarla mücadele ettiği bir dönemdir. Bu sıkıntıların sosyal bünyedeki yansımalarının bir kısmını, sağlık alanında yaşanan salgın hastalıklar şeklinde görmek mümkündür. Devlet, ülke sınırları içerisinde pek çok bölgede salgın hastalıklar ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu hastalıkların yayılmasını engellemek için devletin aldığı tedbirler içerisinde öncelik, halkın bilinçlendirilmesi anlamına da gelen koruyucu hekimlik ve karantina uygulamaları şeklinde kendini göstermiştir.[267]

Maraş şehri, adı geçen tarihlerde ülkenin dört bir tarafında yaşanan sağlık problemlerinin benzerlerini merkez ve ilçelerinde de yaşamıştır. Gerek savaşların getirdiği yoksulluk ve bakımsızlık, gerekse salgın hastalıklar ve bu hastalıkların önlenemeyişi, pek çok kişinin hayatını kaybetmesine neden olmuştur.

1915-1916 yıllarında Maraş şehrinde sıkıntı yaratan ve genellikle ölümle sonlanan iki salgın hastalıktan bahsedilmektedir. Bunlardan ilki, halk arasında lekeli humma olarak bilinen tifüs, diğeri de koleradır. Tifüs, özellikle Halep, Malatya ve

---

[264] *BOA, DH. EUM. 3. Şube*, 26 / 26, lef. 1, 2, 3.
[265] *BOA, DH. EUM. 3. Şube*, 26 / 42.
[266] *BOA, DH. EUM. 5. Şube*, 67 / 11, lef. 1.
[267] Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları" , *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1985, s. 1320

Antep yolu üzerinden gelen askeri birlikler ve muhacirler sayesinde bulaşmıştır. Bu yabancıların köyden köye geçmeleri hastalığın daha da yayılmasına neden olmuştur.

Kolera hastalığı, 29 Mayıs 1916 tarihinde, Gülek boğazı yoluyla Kafkas bölgesine nakledilen askeri birlikler aracılığı ile ortaya çıkmıştır. Bu hastalıklardan verilen kayıplara bakılacak olursa, ilk üç aylık süre zarfında tifüsten 20 kişi, koleradan da 7 kişi hayatını kaybetmiştir. 20 kişinin de hastalığa yakalanmış olduğu anlaşılmaktadır. İkinci üç aylık raporda ise tifüsten 7 kişinin, koleradan da 75 kişinin hayatını kaybetmiş olduğu, 164 kişinin de halen hastalıkla mücadele ettiği bildirilmektedir.

Bu hastalıkları engellemek ve ortadan kaldırmak için alınan tedbirler tahsisat yetersizliği yüzünden oldukça sınırlı kalmıştır. Öncelikle tecrithaneler oluşturulmuş ve kişilerin daha çok evlerinde tedavi edilmeleri yolunda gayret gösterilmiştir.[268]Her ne kadar köylerde küçük sıhhiye memurları gezdirilmekte ise de sayıları oldukça yetersiz kalmıştır. Zaten sıhhiye memurlarının bir köye uğraması o günkü koşullarda ancak iki üç ayda bir sefer olabilmiştir.

Halkın cahil olması, koruyucu hekimlik adına kendilerine söylenen hastalıklardan korunma yöntemlerine uyum göstermemeleri, salgınların daha çabuk ortaya çıkmasına ve yayılmasına neden olmuştur. Özellikle "Kızamık" hastalığı muhacirler vasıtasıyla şehre gelmiş ve çocuklara bulaşmıştır. Halkın korunmaktan yoksun oluşu ise hastalığın yayılmasını hızlandırmıştır.

1917 yılında merkez livada 9 kişi tifüse yakalanmış, 4 kişi bu hastalıktan hayatını kaybetmiştir. Pazarcık Kazası'nda ise 10 kişi hastalığa yakalanmış, 1 kişi hayatını kaybetmiştir. Süleymanlı Kazası'nda hastalığa yakalanan 3 kişi kaybedilmiş, 15 kişinin de hastalıkla mücadele ettiği bildirilmiştir. Elbistan Kazası'nda ise 9 hasta ve 1 kaybın olduğu kayıtlarda yer almıştır.[269]

15 Kasım 1917 tarihli Maraş Meclis-i Umumisi'nin açılışı ile ilgili okunan bilgilendirme raporunda, Maraş'ın önemli bir liva olduğu vurgulanarak bu önemine rağmen şimdiye kadar sıhhiye bütçesiyle ilgili herhangi bir tahsisatın ayrılmadığı dolayısıyla da şehrin sağlık problemleriyle ilgili olarak yeni tedbirler alınamadığından sıkıntıların devam ettiği bildirilmektedir. Mevcut olan bu sıkıntıları eldeki imkânlar

[268] *BOA, DH. UMVM,* 144 / 57.
[269] *BOA, DH. UMVM,* 151 / 3.

doğrultusunda aşmak için şehre gelen muhacir ve mültecilerin genel sağlık durumlarının iyi olmaması dolayısıyle kısmen muhacir tahsisatından, kısmen de belediyenin gelirlerinden verilmek üzere kadın ve erkeklere hizmet veren 40 yataklı bir hastanenin kurulduğu ve bu dönemde hastalara hizmet verdiği anlaşılmaktadır.

1917 senesi sonlarına doğru kısmen de olsa alınan tedbirler neticesinde tifüs hastalığında bir gerileme olduğu anlaşılmaktadır. Bu yıl itibariyle tutulan kayıtlarda, Merkez kazada 10 hasta, 5 ölüm, askeriyeden 19 hasta, 4 ölüm, Elbistan Kazası'nda 14 hasta, 4 ölüm, Göksun Kazası'nda 4 hasta, 4 ölüm, Pazarcık Kazası'nda 10 hasta, Süleymanlı Kazası'nda 14 hasta, 4 ölüm ile hastalığın sınırlı kaldığı bildirilmiştir. Tifüsten başka merkez ve bağlı kazalarında kızamık görülüyor ise de alınan tedbirler neticesinde her iki hastalıktan da son beş aydan beri hayatını kaybedenlerin olmaması başarı olarak kaydedilmiştir. [270]

XX. Yüzyılın başlarında Maraş merkez ve ilçelerinde yaşanan bu hastalık ve sıkıntılara rağmen yerli ahalinin tedavi olabileceği yeterli sayıda hastanenin olmadığı görülmektedir. Şehirde, savaşlardan ötürü oluşturulmuş olan bir askeri hastane, Alman misyonerlere ait bir Alman hastanesi ve üç de eczanenin varlığından söz edilmektedir[271].

Oysaki Alman misyonerler Maraş merkezde kendi ahalisine hizmet vermek üzere bir Alman hastanesi kurma çalışmalarını 1899 yılında Maraş Mutasarrıflığına yaptıkları başvuru ile başlatmışlardır. Almanlar'ın 40 yataklı bir hastane yapmak için Maraş Mutasarrıflığına yapmış oldukları bu başvuru o yıllarda misyoner faaliyetlerinden duyulan rahatsızlıktan ötürü değerlendirilmeye alınmamıştır. Ancak Almanlar, hastane açma konusunda kararlı olduklarını, Zonbatanlı mahallesinde bulunan iki katlı bir binada ruhsatsız olarak faaliyet göstererek ispat etmişlerdir. 1904 yılına kadar bu binada faaliyet gösterdikten sonra Restabaiye mahallesinde yapılan yeni binalarına taşınmışlardır[272].

Restabaiye mahallesinde inşa edilen hastane iki büyük koğuş ile 3-4 hususi odadan oluşan 25 yataklı bir hastane şeklindedir. Hastane müdürlüğünü Alman tebasından Eyneman yapmıştır. 1906 yılında hastanenin kapı tarafına bir eczane yapılması isteğinde bulunulunca binanın ruhsatsız olduğu, buna rağmen iki seneden

[270] *BOA, DH. UMVM*, 151 / 55.
[271] *Maraş Salnamesi*, C.2, s.791.
[272] Nejla Günay, *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytun İsyanları*, İstanbul 2007, s.189,190.

beri oraya gelen hastalara hizmet verdiği anlaşılmıştır[273]. Hastane ve eczanenin resmi olarak faaliyet gösterebilmesi için Şura-yı Devletçe düzenlemeler yapılmıştır. İznin verilmesiyle birlikte vergilendirmesi de yapılmıştır. Bu sağlık kurumunun tıbbî misyonu gereğince Müslüman hastalara sadece % 5 nispetinde bakım hakkı tanımıştır. Müslümanlara az bir pay ayrılmasına rağmen hiç bilinmeyen hastabakıcılık ve ebelik kurumlarının oluşturulması bu tarihler için önemli bir gelişme olarak kaydedilmektedir[274].

Şehrin belirtilen tarihler itibariyle gerek sağlık kurumları gerekse hastalıklardan korunma konusunda yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Bu durum, devletin pek çok alanda olduğu gibi bu tarihlerde, sağlık konusunda da imkânlarının sınırlı oluşu ve halkın koruyucu hekimlik konusunda eğitimsiz olmasıyla açıklanabilir.

2 – EKONOMİK YAPISI

2.1 Tarım

Maraş'ta iktisadi hayatın büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayandığı görülmektedir. 1906-1908 yıllarında, Maraş Kazası'nda toplam 454.700 dönüm arazi bulunmaktadır. Tahminen bu arazilerden merkez nahiye'de 111.120 dönüm, Yenicekale Nahiyesi'nde 67.494 dönüm, Bertiz Nahiyesi'nde 28.652 dönüm, Şekeroba Nahiyesi'nde 24.750 dönüm, Çakallı Nahiyesi'nde 7.915 dönüm, Nedirli Nahiyesi'nde 10.355 dönüm arazi bulunmaktadır. Bu araziler üzerinde 1906-1908 tarihlerinde 18.040 parça bağ, şehir çevresinde 550 ve köylerde 610 olmak üzere toplam 1.160 parça bahçe, 22.510 parça tarla ve 5 çiftlik bulunmaktadır. [275]

Yine adı geçen tarihlerde Maraş şehri ile kazalarında her türlü meyvenin yetiştiği görülmektedir. Yetişen meyvelerin içerisinde en fazla adı geçen üzüm, zerdali, kiraz, vişne, elma, nar, incir, şeftali ve armuttur. Meyve haricinde şehirde yetiştirilen ürünler hakkında salnamelerden ulaştığımız verilere göre, zeytin, fıstık, muhtelif sebzeler, pirinç, buğday, arpa, akdarı, nohut, mısır darısı, mercimek, pamuk, kök boya, meyan, susam, cehri ve melengiş de yörede yetişen ürünler içerisinde sayılmaktadır.[276]

---

[273] *BOA, Şura-yı Devlet (Halep 3/210);* N. Günay, *Maraş'ta Ermeniler,* s.190.
[274] *BOA, Şura-yı Devlet (Halep 3 /20);* N. Günay, *Maraş'ta Ermeniler,* s.191.
[275] Mehmet Gürbüz, *Kahramanmaraş Merkez İlçe'nin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, T.C. Kahramanmaraş Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları No: 2, Kahramanmaraş 2001, s. 155.
[276] *Maraş Salnamesi,* C. 2, s. 792.

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsünün, Osmanlı Dönemi Tarım İstatistiklerine göre 1909 yılına ait Maraş nüfusu 70.525 olarak tespit edilmiştir. Ekili arazi olarak 317.983 dönüm araziden bahs edilmektedir. Tarımla meşgul olan hane sayısı ise 10.933 olarak kayd edilmiştir. İşletme büyüklüklerine gelince; 10 dönümden küçük işletmeler 900, 10 ila 50 dönüm arasında olan işletmeler 4200, 50 dönümden büyük olan işletmeler ise 5.833 olarak tespit edilmiştir.[277]

Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909 verilerine göre, toplam ekili alanların % 70'lik büyük bir kısmı tahıl ekimine, % 30 'luk kısmı bağcılığa, % 1'i sınai bitki ve % 3'ü baklagile ayrılmıştır. Aşağıdaki grafikte toplam alana ilişkin ekim yüzdeleri gösterilmektedir.[278] Bunların dışında ekim alanı cinsinden verisi bulunmadığından aşağıdaki grafikte gösterilememiş olan ürünlerin ton cinsinden üretim miktarları ise bir sonraki tablolarda ayrıntılı olarak verilmiştir.

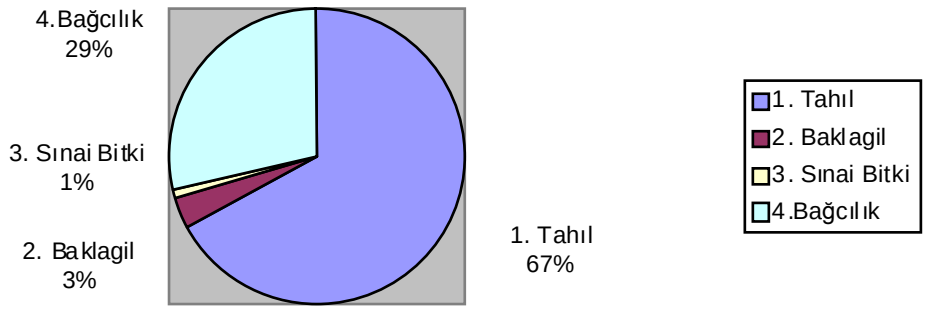

Grafik 1: 1909 yılı tarımsal ürünleri

Aşağıdaki tablolar, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Tarım İstatistikleri baz alınarak 1909 yılı Maraş şehrinde ekilen ürünlerin sırası ile dönümleri, üretim miktarları, fiyatları, verimleri ve üretim değerleri açısından elde edilen verileri kapsamaktadır [279]. 1909 yılı tahıl üretiminde ekili alanlar arasında en fazla buğday yer tutmaktadır. Buğday üretimi de yine ekili alanlarla orantılı olarak 42 ton kaydedilmiştir.

---

[277] *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913, 1914, (ODTİ 1909,1913, 1914),* Haz. Tevfik Güran, Tarihi İstatistikler Dizisi C. 3, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2003, s. 29.
[278] *ODTİ*, s.30-55.
[279] *ODTİ*, s.31-59,67.

Sırası ile 11 ton üretim ile çavdar, 10 ton üretim ile de arpa bu yılın buğdaydan sonra gelen önemli tahılları arasında yer almaktadır.[280]

Tablo 46: 1909 yılında Maraş'ta tahıl ekimi ve fiyatlandırılması.

1909 Yılı	Tahılların Ekilişi(dönüm)	Tahıl Üretim Miktarı (ton)	Verim (kg / hektar)	Tahıl Fiyatı (krş / ton)	Tahıl Üretim Değeri (bin krş)
Buğday	331.250	42.815	1.406	850	36.405
Arpa	94.950	10.360	1.187	682	7.066
Yulaf	-	-	-	-	-
Çavdar	102.650	11.611	1.219	886	10.284
Kaplıca	-	-	-	-	-
Darı	96.288	6.086	688	468	2.846
Mısır	13.700	4.301	3.416	390	1.676
Burçak	24.500	797	354	318	253
Pirinç	5000	1.708	3.716	531	908

Halkın büyük ölçüde geçimini tahıl üretiminden sağlıyor olması ve devletin bu konudaki hassasiyeti belgelere de yansımıştır. Örneğin: 24 Kasım 1909 yılına ait bir arşiv kaydına göre, Maraş Sancağı dâhilinde bulunan, Şekeroba nahiyesi ahalisinden harmanları yanmış olan dokuz hane için hane başına beşyüz kuruştan dörtbinbeşyüz kuruşun kişilerin birbirlerine karşılıklı kefil olması yöntemiyle borç verilmesi için Maraş Ziraat Bankası Şubesine telgraf ile izin verildiği anlaşılmaktadır.[281]

[280] *ODTİ*, s.30-39.
[281] *BOA, DH. İD*, 98 / 7.

1909 yılını baklagiller açısından değerlendirdiğimizde aşağıdaki tablodaki verilerle karşılaşılmaktadır. Bu verilere göre 1561 ton üretim ile nohut ilk sırada yer almaktadır. Mercimek 1394 ton üretim miktarı ile ikinci sıradadır. En fazla ekilen diğer baklagiller içerisinde sırası ile mercimek, fasulye, patates ve bakla yer almaktadır.[282]

Tablo 47: 1909 yılında Maraş'ta baklagiller ve köklü bitkilerin ekimi ve fiyatlandırılması.

1909 Yılı	Baklagiller ve Köklü Bitkilerin Ekimi (dönüm)	Baklagil ve Köklü Bitkilerin Üretim Miktarı (ton)	Verim (kg/ hektar)	Baklagil ve Köklü Bitkilerin Fiyatları (krş/ton)	Baklagil ve Köklü Bitkilerin Üretim Değeri (bin/krş)
Nohut	15.655	1.561	1.085	779	1.216
Fasulye	6.050	807	1.451	585	472
Bakla	388	54	1.527	390	21
Mercimek	12.413	1.394	1.221	779	1.086
Patates	1.014	401	4.305	195	78

Yine 1909 yılı verilerine göre sınaî bitkiler içerisinde üretim miktarı açısından pamuk bitkisinin önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Ancak fiyat açısından değerlendirildiğinde 77. 942 kuruş/ton ile Afyon bitkisi birinci sırada yer almaktadır.[283]

Tablo 48: 1909 yılında Maraş'ta sınaî bitkilerin ekimi ve fiyatlandırılması.

1909 Yılı	Sınaî Bitkilerin Ekimi (dönüm)	Sınaî Bitki Üretim Miktarı (ton)	Verim (kg / hektar)	Sınaî Bitki Fiyatları (krş / ton)	Sınaî Bitki Üretim Değeri (bin/ krş)
Pamuk	3.500	Lif,302; Tohum, Yok	Lif,937; Tohum, Yok	Lif, 1 169; Tohum, Yok	Lif, 353 Tohum, Yok
Keten	4.000	Lif, Yok; Tohum, 58	Lif, Yok; Tohum, 157	Lif, Yok; Tohum, 779	Lif, Yok Tohum, 45
Susam	1.000	30	327	1.559	47
Tütün	-	-	-	-	-
Afyon	1.000	1	14	77.942	100

[282] *ODTİ*, s.40-49.
[283] *ODTİ*, s.51-59.

Meyve üretimine bakıldığında incir, erik ve ceviz ilk sıralarda yer almakta, elma, erik, armut ve kayısıda ikinci ve üçüncü sıralarda görünmektedir. Fiyat açısından baktığımızda badem en değerli meyve olarak görülmektedir.[284]

Tablo 49: 1909 yılında Maraş'ta meyve üretimi ve fiyatlandırılması.

1909 Yılı	Meyve Üretim Miktarı (ton)	Meyve Üretim Değeri (bin/krş)	Meyve Fiyatları (krş / ton)
Kestane	-	-	-
Ceviz	838	654	780
Erik	841	133	390
Elma	277	143	516
Armut	128	100	781
İncir	1.283	500	390
Kayısı	141	55	390
Badem	58	113	1.948
Portakal	-	-	-
Limon	-	-	-
Diğer	1.443	1.125	

1909 Yılında Maraş'ta 10.000 adet zeytin ağacı bulunmaktadır. Bu ağaçlardan elde edilen ürün miktarı ise 257 ton olarak ifade edilmiştir. Biçilen değer 400 bin kuruştur, fiyatı ise 1.556 kuruş/ ton olarak geçmektedir. Yine aynı yılda bağcılık sektöründe üzüm, ekilen alanlar içerisinde en fazla yer tutan meyvedir. Yaklaşık 299. 000 dönüm arazide ekilen üzümün miktarı 71.283 tondur. Değeri, 31.114 bin kuruş, fiyatı ise 436 kuruş/ tondur.[285]

[284] *ODTİ*, s.60-65.
[285] *ODTİ*, s.66-67.

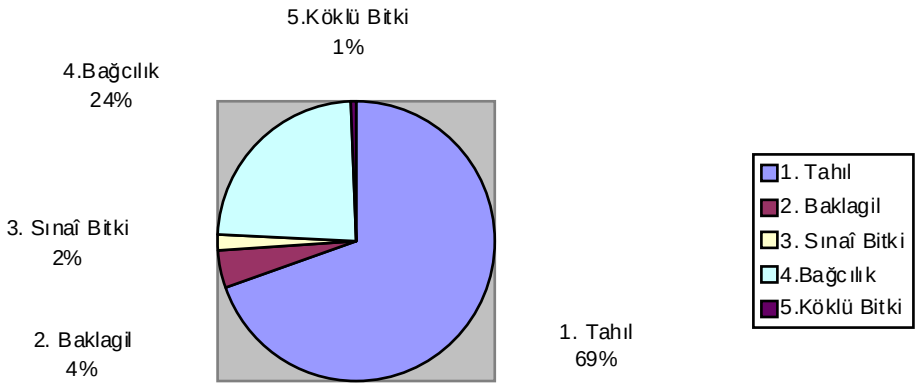

Grafik 2: 1913 yılı ekim oranları

Yukarıdaki grafikte 1913 yılında Maraş şehrinde yapılan ekimin oranları verilmiştir. Bu dağılıma göre tahıl ekimi yine 1909 yılı verilerine benzer bir dağılımla, % 69 'luk dilimde yer almıştır. Arkasından %24'lük dilimle bağcılık gelmektedir. Baklagiller ve sınaî bitkileri ise toplamda çok az yer tutmaktadır. [286]

Aşağıdaki tablolar yukarıda gördüğümüz grafiğin ayrıntılı dağılımını göstermektedir. Böylece 1913 yılı içerisinde ürünlerin ekiminde, üretim miktarında, verim ve fiyatlandırılmalarında ne tür artışlar veya azalmalar olduğunu takip etmek mümkün olacaktır. 1913 yılı itibariyle tahıl ekiminde ve üretiminde birinci sırayı buğday ve arpanın tuttuğunu görmekteyiz. Çavdar üretimi 1909 yılına nazaran epeyce düşüş göstermiş 11.611 tondan 6.962 tona gerilemiştir. Pirinç, fiyat açısından değerlendirildiğinde dönemin en değerli ürünleri arasında yer almaktadır. Maraş şehri bulunduğu bölgede çeltik üretimi açısından hatırı sayılır bir üretim yapmaktadır [287].

[286] *ODTİ*, s.87-126,134.
[287] *ODTİ*, s.87-96.

Tablo 50: 1913 yılında Maraş'ta tahıl ekimi ve fiyatlandırılması.

1913 Yılı	Tahılların Ekilişi(dönüm)	Tahıl Üretim Miktarı (ton)	Verim (kg / hektar)	Tahıl Fiyatı (krş / ton)	Tahıl Üretim Değeri (bin krş)
Buğday	176.795	19.070	1.174	585	11.148
Arpa	106.366	11.855	1.213	413	4.892
Yulaf	-	-	-	-	-
Çavdar	53.084	6.962	1.427	295	2.053
Kaplıca	-	-	-	-	-
Darı	3.070	117	413	402	47
Mısır	16.585	1.922	1.261	468	899
Pirinç	24.000	557	253	2.201	1.226
Kuşyemi	-	-	-	-	-
Diğer	4.138	636	-	-	155

Baklagiller, 1913 yılındaki istatistiklerde önceki yıllara göre farklılık göstermektedir. Bir önceki dönemde ekimine rastlanmayan burçak, 1.936 ton üretimle birinci sırada yer almaktadır. İkinci sırada mercimek, üçüncü sırada nohut, dördüncü sırada da fasulye bulunmaktadır. Fasulye aynı zamanda 972 krş/ton fiyatı ile diğer baklagiller içerisinde en değerli ürün olarak göze çarpmaktadır. [288]

Tablo 51: 1913 yılında Maraş'ta baklagillerin ekimi ve fiyatlandırılması.

1913 Yılı	Baklagillerin Ekilişi(dönüm)	Baklagillerin Üretim Miktarı(ton)	Baklagillerin Üretim Değeri(bin/krş)	Baklagillerin Fiyatı (krş/ton)	Baklagillerin Verimi (kg/hektar)
Bakla	-	-	-	-	-
Bezelye	-	-	-	-	-
Nohut	2.456	232	104	448	1.026
Fasulye	376	86	83	974	2.474
Mercimek	8.694	1.200	841	701	1.501
Börülce	-	-	-	-	-
Burçak	12.670	1.936	629	505	1.663
Fiğ	-	-	-	-	-

[288] *ODTİ*, s. 97-106.

1909 yılındaki ekim, istatistiklerinde köklü bitkilerden sadece patates görülürken, 1913 yılında köklü bitki ekimi çeşitlenmiştir. İlk sırayı 1.347 tonluk üretimi ile pancar almıştır. Patates üretimi önceki yıllara göre düşmüş ve 192 ton olmuştur. Soğan üretimi 372 ton, Sarımsak 58, Havuçta 90 ton üretilmiştir. Ancak sarımsak fiyat açısından en değerli köklü bitki olarak görülmektedir.[289]

Tablo 52: 1913 yılında Maraş'ta köklü bitkilerin ekimi ve fiyatlandırılması.

1913 Yılı	Köklü Bitkiler Ekimi (dönüm)	Köklü Bitki Üretim Miktarı (ton)	Köklü Bitki Üretim Değeri (bin/krş)	Köklü Bitki Fiyatları (krş/ton)	Köklü Bitki Verimi (kg/hektar)
Patates	400	192	86	448	5.235
Pancar	1.200	1.347	184	136	12.214
Havuç	340	90	23	253	2.874
Soğan	500	372	94	253	8.096
Sarımsak	180	58	60	1.033	3.490

Bu yılda da bir önceki dönemde gördüğümüz gibi pamuk, üretim miktarı açısından ilk sırada yer almıştır. Daha sonra tütün, anason ve haşhaş gelmektedir. Ancak en fazla gelir getiren ürün afyon olmuştur.[290]

[289] *ODTİ*, s.107-116.
[290] *ODTİ*, s.117-126.

Tablo 53: 1913 yılında Maraş'ta sınaî bitki ekimi ve fiyatlandırılması.

1913 Yılı	Sınaî Bitkileri Ekimi (Dönüm)	Sınaî Bitki Üretim Miktarı (Ton)	Sınaî Bitki Üretim Değeri (Bin Kuruş)	Sınaî Bitki Fiyatları (Kuruş/Ton)	Sınaî Bitki Verimi (Kg/Hektar)
Pamuk	7.700	520	1.083	2.085	734
Keten	65	Tohum:17 Lif:yok	Tohum:7 Lif:yok	Tohum:390 Lif:yok	Tohum:2 861 Lif:yok
Kenevir	---	---	---	---	---
Afyon	85	---	30	194.856	22
Tütün	1.000	128	800	6.235	1.396
Anason	120	8	30	3.897	698
Boya Maddeleri	---	---	---	---	---
Susam	500	64	75	1.169	1.396
Haşhaş	--	2	3	1.559	2.094

Meyve üretiminde incirde önceki yıllara nazaran hatırı sayılır bir düşüş yaşanmıştır.1283 tondan 8 ton'a inmiştir. Cevizde de yine düşüş olmuş, 838 tondan, üretim 197 ton'a inmiştir. Nar üretimi, 139 tonla bu yılın birinci sırasında yer alan meyve olmuştur. En iyi gelir getiren meyve ise 7.794 krş/ton ile fıstık birinci sırada görünürken, 1.169'luk geliri ile ceviz ikinci sırada yer almıştır.[291]

[291] *ODTİ*, s.127-132.

Tablo 54: 1913 yılında Maraş'ta meyve üretimi ve fiyatlandırılması.

1913 Yılı	Meyve Üretim Miktarı (Ton)	Meyve Üretim Değeri (Bin/Kuruş)	Meyve Fiyatları (Kuruş/ Ton)
İncir	8	3	390
Elma	4	2	483
Armut	20	11	538
Erik	8	3	390
Kayısı	67	23	343
Nar	139	40	288
Dut	64	25	390
Hurma	-	-	-
Portakal	-	-	-
Limon	-	-	-
Badem	-	-	-
Fındık	-	-	-
Fıstık	1	4	7.794
Ceviz	197	230	1.169
Kestane	-	-	-

1913 yılı itibari ile Maraş bölgesinde Zeytincilik ve zeytin üretimi ile ilgili bir kayda rastlanmamıştır. Bağcılık konusunda ise 133.000 dönüm bağ bulunduğu ve bu bağlardan 33.563 ton üzüm elde edildiği kayıt edilmiştir. Elde edilen bu üzümün değeri için; 13.080 bin/kuruş, fiyatı için ise 390 kuruş/ ton değer biçilmiştir.[292] Maraş'ta yaygın olan bağcılıktan elde edilen ürün ile ilk zamanlarda içki üretimi yapılmadığı bildirilmekte ise de 8 Haziran 1918 tarihli Şurayı Devlet Maliye Nezaretinden, Maraş Mutasarrıflığına gönderilen yazıda şehirde müskirat-ı araf yani sarhoş eden, sarhoşluk veren içkilerin üretildiği özellikle şarabın kilosuna 12 kuruş fiyat verildiği anlaşılmaktadır. Hatta liva meclis idaresince verilen fiyatın bir önceki yıla göre düşük olması üreticilerde memnuniyetsizlik yarattığı için durumun Şura-yı Devletçe araştırılması istenmiştir.[293]

[292] *ODTİ*, s.134.
[293] *BOA, Şura-yı Devlet ML. NF (Halep 4)* , 2251 / 26.

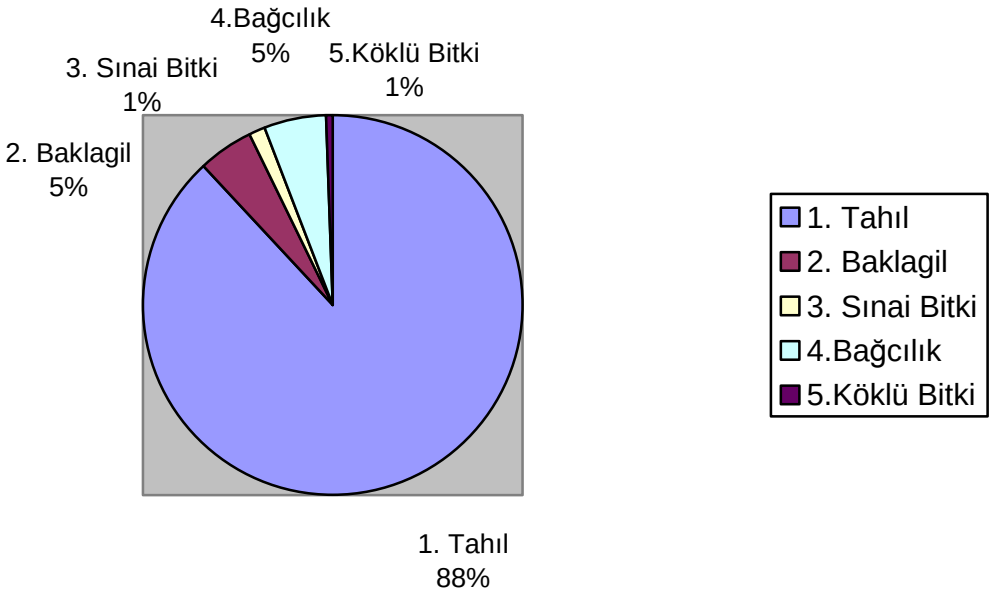

Grafik 3: 1914 ekim oranları

Yukarıdaki grafik, 1914 yılında Maraş'ta yapılan tarımın ekilen ürünlere göre dağılımını göstermektedir. 1909 ve 1913 yıllarının dökümlerinde olduğu gibi bu yılda da tahıllar ekim alanlarının içerisinde en fazla alana sahip bitki gurubunu oluşturmaktadır. Ancak bağcılığın diğer yıllara göre düşüş gösterdiğini görmekteyiz.[294]

1914 yılı içerisinde diğer yıllarla kıyasladığımızda buğday ve arpa üretiminin iki kat arttığı, ancak pirinç üretiminin yarı yarıya düştüğü anlaşılmaktadır. [295]

[294] *ODTİ*, s.159-201.
[295] *ODTİ*, s.159-170.

Tablo 55: 1914 yılında Maraş'ta tahıl ekimi ve fiyatlandırılması.

1914 Yılı	Tahılların Ekimi (dönüm)	Tahıl Üretim Miktarı (ton)	Verim (kg / hektar)	Tahıl Fiyatı (kuruş / ton)	Tahıl Üretim Değeri (bin kuruş)
Buğday	695.474	45.085	705	429	19.327
Arpa	594.872	29.042	531	321	9.321
Yulaf	-	-	-	-	-
Çavdar	373.887	17.320	504	287	4.974
Kaplıca	-	-	-	-	-
Darı	35.741	4.561	1.388	633	2.888
Mısır	10.240	2.672	2.839	727	1.944
Pirinç	6.788	689	1.104	1.651	1.137
Kuşyemi	-	-	-	-	-
Diğer	-	-	-	-	-

Baklagiller içerisinde yine fasulye en fazla getirisi olan ürün olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer baklagillerde bu yıl içerisinde hem ekim, hem üretim açısından artış göstermektedir. Burçağın ekim alanının artması ile birlikte fiyatında önceki yıllara göre düşüş yaşanmıştır.[296]

Tablo 56: 1914 yılında Maraş'ta baklagil ekimi ve fiyatlandırılması.

1914 Yılı	Baklagillerin Ekimi (dönüm)	Baklagillerin Üretim Miktarı (ton)	Baklagillerin Üretim Değeri (bin/kuruş)	Baklagillerin Fiyatı (kuruş/ton)	Baklagillerin Verimi (kg/hektar)
Bakla	-	-	-	-	-
Bezelye	932	96	47	487	1.116
Nohut	13.412	661	219	331	536
Fasulye	5.172	227	208	916	474
Mercimek	32.098	1.406	493	351	474
Börülce	-	-	-	-	-
Burçak	38.366	1.790	391	218	508

[296] *ODTİ*, s.171-182.

Köklü bitki ekiminde en fazla yeri soğan almasına rağmen, sarımsak 390 krş/ton fiyatla birinci sırada görülmektedir.[297]

Tablo 57: 1914 yılında Maraş'ta köklü bitkilerin ekimi ve fiyatlandırılması.

1914 Yılı	Köklü Bitkiler Ekimi (dönüm)	Köklü Bitki Üretim Miktarı (ton)	Köklü Bitki Üretim Değeri (bin/kuruş)	Köklü Bitki Fiyatları (krş/ton)	Köklü Bitki Verimi (kg./hektar)
Patates	1 312	552	161	292	4 581
Pancar	1 968	1 146	112	97	6 338
Havuç	100	14	1	97	1 535
Soğan	2 329	1 678	294	175	7 837
Sarımsak	554	193	75	390	3 800

Bu yıl sınaî bitkiler içerisinde afyon ekimine rastlanmamıştır. Ekilen sınaî bitkileri içerisinde ise önemli ölçüde yer tutan tütün olmuştur. Pamuk, 12 592 dönüm ekim alanına sahip olmasına rağmen fiyatlandırmada tütünün yarısı kadar değerlendirilmiştir. Yine ilk defa şehirde yetiştirilen ürünlerden susam 77 ton, boya maddeleri ise 263 ton olmak üzere üretim bölgesi dışında satılmışlardır.[298] Özellikle cehri bitkisinin meyvesinden elde edilen sarı boya, ipekli ve pamuklu kumaşların boyanmasında kullanılmıştır. Bu yüzdende başta İngiltere olmak üzere pek çok Avrupa ülkesine ihraç edilmiştir.[299]

[297] *ODTİ,* s.183-189.
[298] *ODTİ,* s.190-201.
[299] M.Gürbüz, *Kahramanmaraş Merkez İlçe,* s.157-158.

Tablo 58: 1914 yılında Maraş'ta sınaî bitkilerin ekimi ve fiyatlandırılması.

1914 Yılı	Sınaî Bitkileri Ekimi (Dönüm)	Sınaî Bitki Üretim Miktarı (Ton)	Sınaî Bitki Üretim Değeri (Bin Kuruş)	Sınaî Bitki Fiyatları (Kuruş/Ton)	Sınaî Bitki Verimi (Kg/Hektar)
Pamuk	12 592	1 423	3 307	3 313	1 229
Keten	-	-	-	-	-
Kenevir	-	-	-	-	-
Haşhaş	800	62	48	779	838
Susam	1 771	163	276	1 695	999
Anason	-	-	-	-	-
Tütün	9 200	40	248	6 235	47
Boya Maddeleri	4 304	263	410	1 559	666

1914 yılı içerisinde ceviz ve fıstık yine önemini korumuştur. Ancak bir önceki yılla karşılaştırıldığında fıstığın fiyatının düştüğü, cevizin ise yükseldiği görülmüştür.[300]

Tablo 59: 1914 yılında Maraş'ta meyve üretimi ve fiyatlandırılması.

1914 Yılı	Meyve Üretim Miktarı (Ton)	Meyve Üretim Değeri (Bin/Kuruş)	Meyve Fiyatları (Kuruş/ Ton)	Meyve Ağacı Sayısı (Bin adet)
İncir	751	176	234	61
Elma	216	160	740	17
Armut	286	251	877	36
Erik	171	116	682	13
Kayısı	1.283	375	292	100
Nar	128	38	292	20
Dut	680	133	195	53

[300] *ODTİ*, s.202-209.

Hurma	-	-	-	-
Portakal	-	-	-	-
Limon	-	-	-	-
Badem	962	750	779	150
Fındık	-	-	-	-
Fıstık	112	566	5.066	209
Ceviz	12.794	21.938	1.715	553
Kestane	-	-	-	-
Vişne ve Kiraz	-	-	-	-
Şeftali	-	-	-	-

Zeytincilik, 1909 verilerine göre 10.000 ağaç ile yapılıyordu. 1914 verilerine göre bu sayı 15.000'e ulaşmış fakat üretim oldukça düşmüştür. Bağcılık ise yıllar bazında düşüş göstererek seyretmiş, 1909'da 299.000 dönüm bağa ayrılmışken, bu rakam 1913'te, 133.000 dönüme, 1914'te de, 104824 dönüme düşmüştür. Dolayısıyla üretimde de düşüş yaşanmıştır.[301]

1914 yılında diğer şehirlerin aksine Maraş'ta üretilen tahılların üretim bölgesi dışında satılmadığını da görmekteyiz.[302] Bunun büyük ölçüde sebebi ulaşımı sağlayan yolların az olması, var olanların da ticaret yapmaya elverişli olmaması şeklinde açıklana bilir. Siyasi açıdan düşünüldüğünde ise Balkan Savaşları sonrası ülkede meydana gelen sıkıntı, iç ve dış karışıklıklar, ülke ekonomisi üzerinde etkili olmuştur.

[301] *ODTİ*, s.210-211.
[302] *ODTİ*, s.170, 182, 189.

Grafik 4: 1909- 1914 yılları arasında ekilen her bir ürünün yıllar bazındaki üretim miktarındaki (ton) değişim[303]

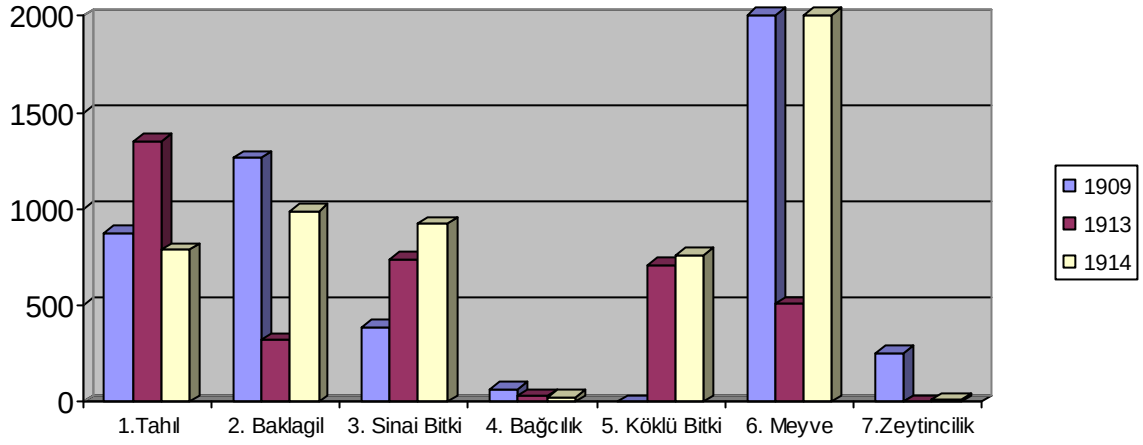

Yukarıdaki grafikte 1914 yılı sonrasında I. Dünya Savaşı'nın da etkisi ile gerileyen ziraat çalışmaları, modern çağın gereklerine göre iyileştirilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla yeni yöntemler ve aletlerin kullanımı, yeni tohumlukların getirilmesi, yeni su kaynaklarının temini gibi yollara başvurularak sistemin daha iyi işler hale getirilmesine çaba harcanmıştır. 25 Şubat 1915 tarihinde Maraş Telgraf ve Posta Müdürü Asım Efendi tarafından Meclis-i Ayan Riyaseti Celilesine yazılan arzuhalde, Maraş arazisinin sulanması ve daha iyi ziraat yapılabilmesi için Ceyhan nehrinden su alınması gerektiği bildirilmiştir.[304]

1917 yılı başlarına kadar Maraş şehrinde yapılan ziraatın verimliliği ile ilgili olarak ulaştığımız netice, geçimini büyük ölçüde ziraattan sağlayan bir şehir olmasına rağmen, halen eski usul kara sabanla tarımın yapıldığı, yeni yöntemlerin getirilmesi ve uygulanması konusunda yetersiz kalındığı olmuştur. Tarımda uygulanan eski yöntemler hem zaman hem de maddi kayba yol açtığı için çoğu yerde terk edilmiştir. Bu sebeple adı geçen yıllarda az masrafla ve az emekle çok mahsul elde etme yolları araştırılmıştır. Pek çok şehirde bu amaçla halkı yeni yöntemlere ve aletlere alıştırmak için örnek tarla

[303] *ODTİ*, s. 33, 43, 53, 61, 66, 89, 100, 110, 120, 128, 133, 161, 174, 185, 193, 205, 210.
[304] *BOA*, *DH. İD*, 6 / 66.

ve çiftlikler oluşturulmuştur. Ancak bu örnek tarla ve çiftliklere, bu yıllarda Maraş'ta rastlanmamıştır.

İçinde bulunulan durum Maraş'ta adı geçen yıllarda bütün bu yenilikleri oluşturmaya tam olarak elverişli olmadığı için Meclis Encümeni Liva Başkanı, Maraş'a ve ilçeleri olan Elbistan, Pazarcık, Süleymanlı ve Göksun'a hiç olmazsa yeni yöntemleri öğretmek ve halkı bilgilendirmek üzere birer ziraat öğretmeni gönderilmesi konusunda istekte bulunmuştur. Geçimini büyük ölçüde tarımdan karşılayan bir şehir olarak Maraş'ın bu yıllarda mahsulünü ve zirai aletlerini koyacağı bir deposunun olmayışı da yine dikkat çekici bir noktadır. [305]

1917 yılı içerisinde Maraş şehrindeki ürünü ıslah etmek, çeşitliliği arttırmak ve daha iyi ürün almak için çeşitli illerden tohumluk ve fideliklerin getirtildiği de anlaşılmaktadır. Örneğin: Amasya'dan iki kilo bamya, Tekfur tarafından iki kilo karpuz, Bursa'dan 40 kilo kavun ve karpuz, Elbistan'dan 18 kilo pancar, Elbistan ve Göksun'dan 450 kilo patates, Tarsus'tan bir kilo patlıcan, Canik'ten bir kilo tütün tohumu, Saruhan'dan 25.5 kilo kavun ve 12.5 kilo karpuz, Elbistan'dan 10 kilo hıyar, Nezareti Halebiyeden 5 kilo Akasya tohumu, Urfa'dan 200 adet tatlı ve ekşi nar çubuğu, Malatya'dan 400 adet misk elma, Mersin'den 100 adet şekerpare eriği tohumu ziraatla uğraşanlara dağıtılmıştır. Ayrıca Maraş'tan Göksun'a 1.500 adet asma çubuğu ve muhtelif fidanlar gönderilmiştir. Adı geçen yıl içerisinde şehirde yetiştirilen ürünlerden bir önceki seneye göre verimin % 20 arttığı da belirtilmektedir.[306]

Yine 1916-1917 yıllarında Maraş'ta yapılan tarım ile ilgili olarak en fazla ekilen ürünler ve miktarları konusunda verilen bilgilere göre; buğday, arpa ve çavdar 12.000.000 okka ile tahıllar içerisinde en fazla payı almaktadır. Daha sonra; 5000.000 okka ile pirinç ekimi gelmektedir ki şehre çok yakın ekiliyor olması çok görülen sıtma hastalığını da açıklamaktadır. Ekimdeki payına göre sırasıyla; burçak 500.000 okka, nohut 200.000 okka, bakla 150.000 okka, börülce 150.000 okka, mercimek 125.000 okka, pamuk 25.000 okka, mısır darısı 15.000 okka, kum darı 10.000 okka, fasulye 5000 okka, patates 5000 okka, susam 1000 okka olarak gelmektedir.

---

[305] *BOA, DH. UMVM,* 151/ 55.
[306] *BOA, DH. UMVM,* 144 / 57; *BOA, DH. UMVM,* 151 / 3.

Bu yıllarda şehirde 15.000 zeytin ağacı, 15.000 acı badem ağacı, 10.000 de cehri ağacı olduğu bildirilmektedir.[307]

15 Kasım 1917 tarihinde özel idare tarafından daha iyi ziraat yapabilmek için ihtiyaç duyulan zirai dairelerin kurulduğu, zirai alet ve edavat temin etmek için çeşitli illerle birlikte Halep ve Adana ile irtibata geçildiği ancak satılık ziraiye aleti olmadığı için temin edilemediği anlaşılmaktadır.[308]

Ziraatla uğraşan çiftçinin her yerde olduğu gibi burada da çok borçlu olmasının temel sebepleri içerisinde ortaçağ derebeylik sistemine benzeyen bir sistemle, ağaların servetlerini ve geçimlerini rençperlerin sırtından sağlamış olmaları gösterilmektedir. Özellikle ziraatçıların kanuni ve idari baskılar altında ezildikleri ve bu yüzden ziraat mevsiminden tam olarak istifade edemeyip mağdur oldukları da vurgulanmaktadır.[309]

2.2 Hayvancılık

Hayvancılık, Maraş'ta önemli gelir kaynaklarından birisini oluşturmaktaydı. Sancağın, ovalık yerlerinde ve dağ yamaçlarında, sığır ve keçi sürüleri beslenmekteydi. Koyun yetiştiriciliği ise oldukça azdı.[310] Çünkü bölge sarp ve taşlıktı. Bu şartlardaki araziye en uyumlu hayvan da keçiydi. Büyükbaş hayvanlardan inek; eti ve sütü için, manda ve öküz de çift hayvanı olarak beslenmiştir. Eski yıllarda mandanın fazlaca yetiştirilmesi bu hayvan için uygun olan sulak bataklık ve çayırların Maraş Ovasında bulunmasından kaynaklanmaktadır. Coğrafi şartlar gereği yük ve binek hayvanı olarak; at, eşek, katır ve deve de yetiştirilmiştir. [311]

Aşağıdaki grafikte yıllara göre Maraş'ta yetiştirilen hayvanların sayısına yer verilmiştir. Grafikten de anlaşılacağı gibi küçükbaş hayvan, XX. yüzyılın ilk yarısında en fazla yetiştirilen hayvan türü olmuştur.[312]

---

[307] B. Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, s. 208-209.
[308] *BOA, DH. UMVM*, 151 / 55.
[309] *BOA, DH. İUM*, E-28/82.
[310] "Maraş", *Yurt Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1982, s. 5665.
[311] M. Gürbüz, *Kahramanmaraş Merkez İlçe*, s. 173.
[312] *ODTİ*, s.74, 75, 141, 143, 219, 221.

Grafik 5: 1909-1914 yılları arasında Maraş'ta hayvan yetiştiriciliği.

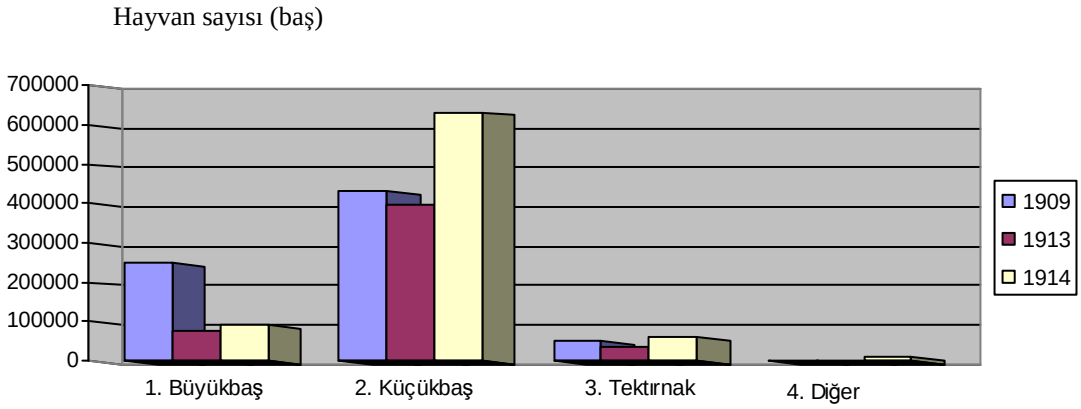

Aşağıdaki tabloda yıllara göre Maraş'ta yetiştirilen hayvan cinsleri (baş) ayrıntılı olarak verilmiştir. 1909 yılı itibari ile en fazla yetiştirilen hayvan kıl keçisi olmuştur. Binek ve yük taşıma açısından bakılırsa eşek daha fazla görülmektedir. 1913'te kıl keçisi ve at dışında yetiştirilen tüm hayvanların üretiminde bir düşüş görülmüştür. Yıllar arasında görünen iniş ve çıkışlar çoğunlukla hayvan vebası yüzünden yaşanan kayıplarla ilgilidir.[313]

Tablo 60: 1909-1914 yılları arasında Maraş'ta hayvan yetiştiriciliği

Yıllar	Sığır	Koşu Öküzü	Manda	Koşu Mandası	Koyun	Kıl Keçi	At	Katır	Eşek	Deve
1909	185078	51340	6221	4551	202288	228015	11503	10399	27713	1345
1913	56500	13600	4950	2500	131310	265250	17800	2600	14500	550
1914	59000	27000	1560	850	233959	399310	28250	7000	24000	8250

Yıllar bazında ipekböcekçiliği, arıcılık ve kümes hayvancılığına baktığımızda aşağıdaki grafik ile karşılaşmaktayız.[314] Grafikte yer alan verilere göre, 1909 yılı itibariyle Maraş'ta 105 adet ipekböceği tohum kutusu bulunmaktadır. Bu tohumlardan üretilen yaş koza miktarı ise 5 tondur. 1913 yılı için Devlet İstatistik Enstitüsünün herhangi bir kaydına rastlanmamıştır. 1914 yılında yerli koza üretiminin 2 tona düştüğü ve açılan yerli tohum kutusunun ise 40'a indiği gözlenmiştir.[315]

[313] *BOA, DH. İUM*, E -13 / 9, lef. 2.
[314] *ODTİ*, s. 68-71, 135-139, 212-217.
[315] *ODTİ*, s.68, 213.

Grafik 6: 1909 yılında Maraş'ta ipekböceği, arıcılık ve kümes hayvancılığı

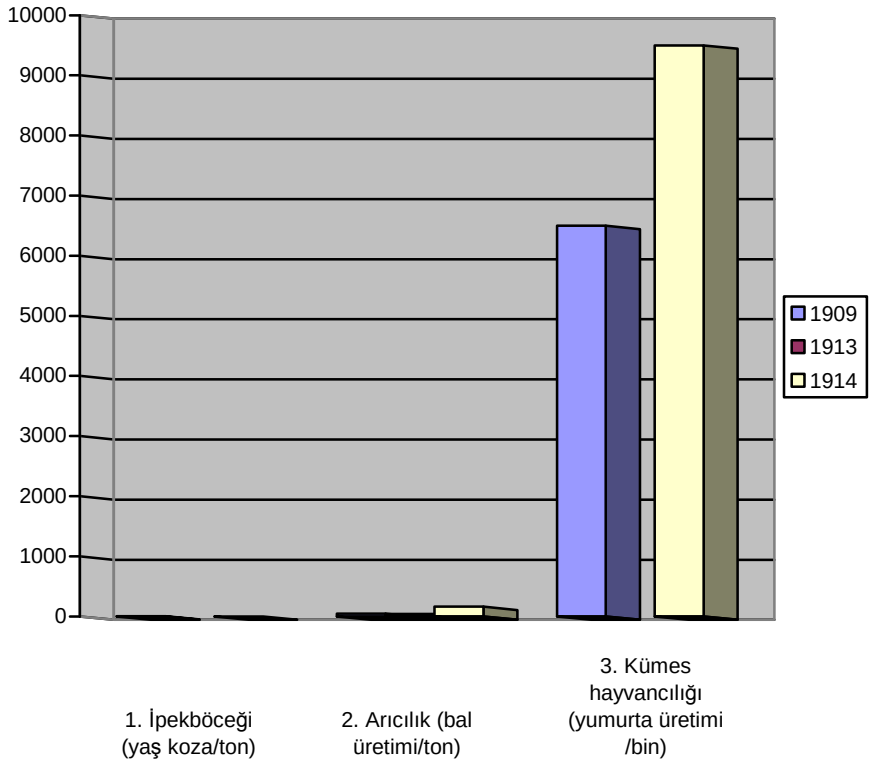

Yine Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre 1909 yılı arıcılık sektöründe 22.850 adet arı kovanı olduğu, bu kovanlardan 45 ton bal, 3 ton da balmumu üretildiğini görmekteyiz. 1913'de kovan sayısı 13.300'e düşmekte, bal üretimi 43 ton, bal mumu üretimi ise 3 ton olarak belirtilmektedir. 1914'te kovan sayısı 26.200'e yükselmekte bal üretim miktarı 164 tona, balmumu üretimi ise 31 tona yükselmektedir.[316] Maraş'ta balcılık ile uğraşan kişilerin zaman zaman kendilerinden talep edilen vergiler konusunda şikâyetçi oldukları da kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Örneğin; 1917 yılında Oraklıdan balcı Mehmet ve arkadaşı Ahmet kendilerinden talep edilen vergiye itiraz etmişlerdir. Ancak Maraş Mutasarrıflığı ile yapılan yazışmalar sonucunda anaç arı kovanında meydana gelen bal nispetinde birbiri üzerine her bir kovanın 2.5 kiloya yani bir batman bala karşılık gelmesi ile balın her sene satıldığı fiyat göz önüne alınarak bir fiyat tespit edilmekte olduğu belirtilerek, belli edilen bu fiyat içerisinde önceki sene verilen bal fiyatlarının da dikkate alındığına

---

[316] *ODTİ*, s. 69, 139, 215.

vurgu yapılmaktadır. Belediye Meclisince alınan karar doğrultusunda adı geçen yılda bir batman bala 80 kuruş fiyat belli edilmiştir. Ve her kovana 2.5 kilo bal karşılık gelmiştir. 80 kuruş hesabı ile her bir kovandan 10 kuruş öşür alındığı anlaşılmaktadır. Bu durumun üreticiyi mağdur etmemek için yapıldığı belirtilmektedir. Çünkü Öşür Nizamnamesinde belirtilen fiyatlandırma ile ilgili yapılan tarifte; "*Bal öşrünün kovanlar miktarı ile belirlenen rayice göre, bir kilo balın fiyatının, her bir kovan için meclis idaresince takdir edilen fiyattan öşür alınmaktadır"* şeklinde açıklanması durumun usule uygun olduğunun ifadesidir. Şeklinde açıklama yapılmıştır.[317]

1909 yılında Maraş'taki kümes hayvancılığına baktığımızda 1.571.500 adet kanatlı hayvan olduğu, bu hayvanlardan elde edilebilen yumurta miktarının ise 6500 adedi bulduğu anlaşılmaktadır. 1914 yılında bu rakamlar artarak devam etmiş kümes hayvanı sayısı 2.570.000'e ulaşmış, yumurta üretimi ise 9.500 adet olmuştur. [318]

4 Eylül 1916 tarihine gelindiğinde devletin bu yıl itibariyle ziraat ve hayvancılığa ayrıca bir önem verdiği dikkat çekmektedir. Özellikle Maraş ahalisine damızlık olarak verilen hayvanların yemeklik olarak kullandığı ya da izinsiz olarak satıldığının anlaşılması üzerine hayvanların bu şekilde ziyan edilmemesi için gerekli olan tedbirler alınmış ve kesin yasaklamalar getirilmiştir.[319]

Nitekim 7 Eylül 1916 tarihli bir telgrafla damızlığa elverişli sığır cinsi hayvanların ve koyunların zayi edilmesi ve satılması ile ilgili kesin yasaklamalar olduğu halde Pazarcık'ın, Karabıyıklı mıntıka kumandanı tarafından damızlık koçların merkez kazaya sevk olunduğu anlaşılmıştır. Bu durumun tebligata ve kurallara uygun olmaması sebebiyle hemen iadesine ve bundan sonrada damızlık olan hayvanların hiç birisine ne sebeple olursa olsun dokunulmaması gerektiği bildirilmiştir. Maraş'tan şehir dışına sevk olunacak sığır ve koyunların baytar memurluğunca muayeneleri yapılıp bir vesika meydana getirmeden dışarıya sevk edilmelerine de müsaade edilmemesi ayrıca ziraaat memurluğunca bildirilmiştir.[320]

Yine 1917 yılının Mayıs ayında hayvan cinsinin iyileştirilmesi ile ilgili birtakım girişimlerde bulunulduğu fakat bu girişimlerin maddi imkânsızlıklar yüzünden sekteye uğradığı anlaşılmaktadır.

---

[317] *BOA, DH. UMVM*, 47 / 68, Lef: 1, 2/1; *BOA, Şura-yı Devlet MZ. NF (Halep 4, 211*) / 2250 /44.
[318] *ODTİ*, s. 71, 217.
[319] *BOA, DH. İUM*, E-21/17.
[320] *BOA, DH. İUM*, E-21/17.

Adı geçen yıllarda Maraş merkez livada mevcut hayvanların barınması için bir depo olmadığı ve yapılması için de herhangi bir ödenek ayrılmadığı anlaşılmaktadır. İhtiyacın giderilmesi için şehre yakın olan darüleytamın içerisindeki çiftliğin kullanılabileceği düşünülmüştür. Bu çiftlik geçici bir süre için fenni depo tarzında inşa edilmiştir. Maraş Meclis Encümeni kararıyla 2 baş aygırla, 10 boğa ve 2 merkebin Çifteler Aziziye harasından Maraş'a getirilmesi uygun görülmüştür.[321] İlerleyen aylarda I. Dünya Harbi'nin getirmiş olduğu sıkıntılar sebebiyle özel idarenin, ziraiye ve baytariye ile ilgili hususi daireler tesis edemediği ancak damızlık hayvan deposunu kurmuş olduğu anlaşılmaktadır.[322] Yine harbin getirdiği etkiler yüzünden 15 Kasım 1917 tarihine kadar kurulamayan baytariye dairesi bu tarihten itibaren tesis ve inşa edilmiştir.[323]

Aşağıdaki grafiklerde yıllara göre hayvan ürünlerinin üretim miktarları verilmiştir. 1909, 1913 ve 1914 yıllarında hayvansal ürünlerden süt ilk sırada yer almıştır. Dericilikte ise 1909 yılında koyun derisi üretimi önde görülürken 1914 yılında keçi derisi üretimi daha fazla yapılmaya başlanmıştır.[324]

Grafik 7: 1909 yılı hayvan ürünleri üretim miktarı.

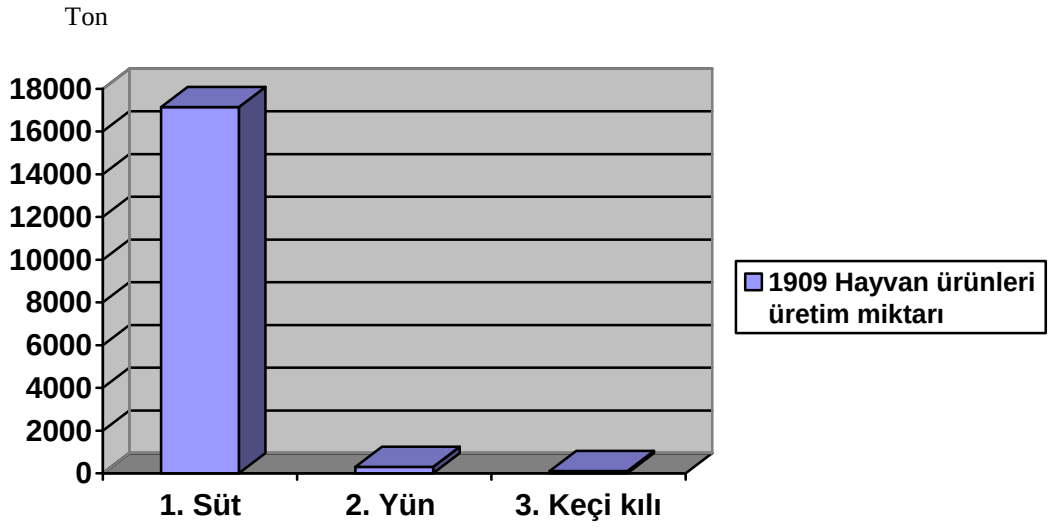

[321] *BOA, DH. UMVM*, 77 / 4, lef.1.
[322] *BOA, DH. UMVM*, 151 / 3.
[323] *BOA, DH. UMVM*, 151/5.
[324] *ODTİ*, s. 77, 145, 223.

Grafik 8: 1909 yılı hayvan derisi üretim miktarı.

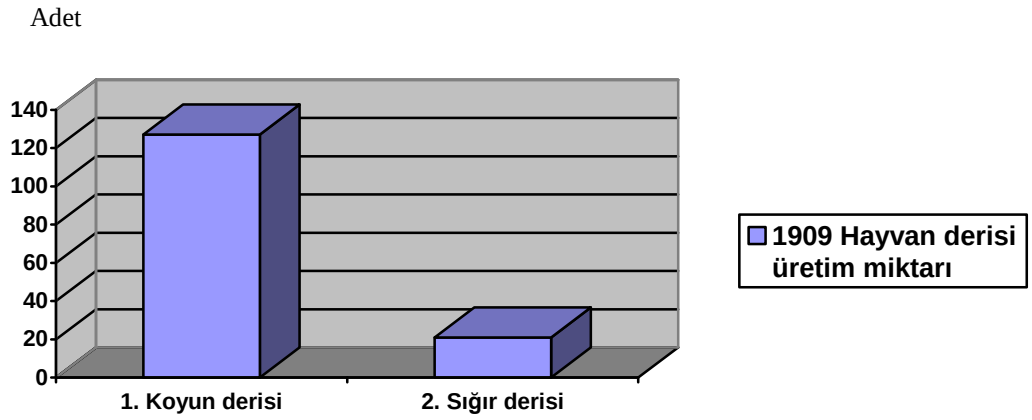

Grafik 9: 1913 yılı hayvan ürünleri üretim miktarı.

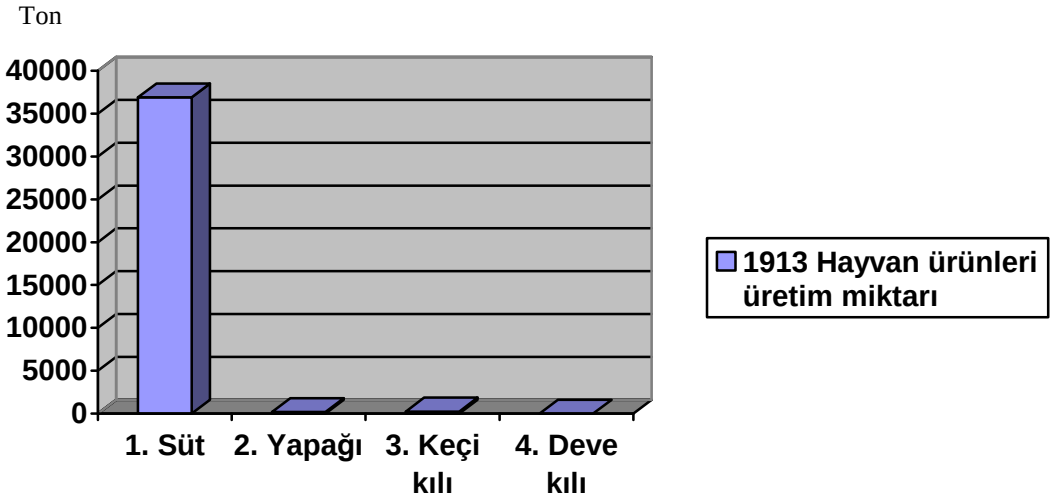

Grafik 10: 1914 yılı hayvan ürünleri üretim miktarı.

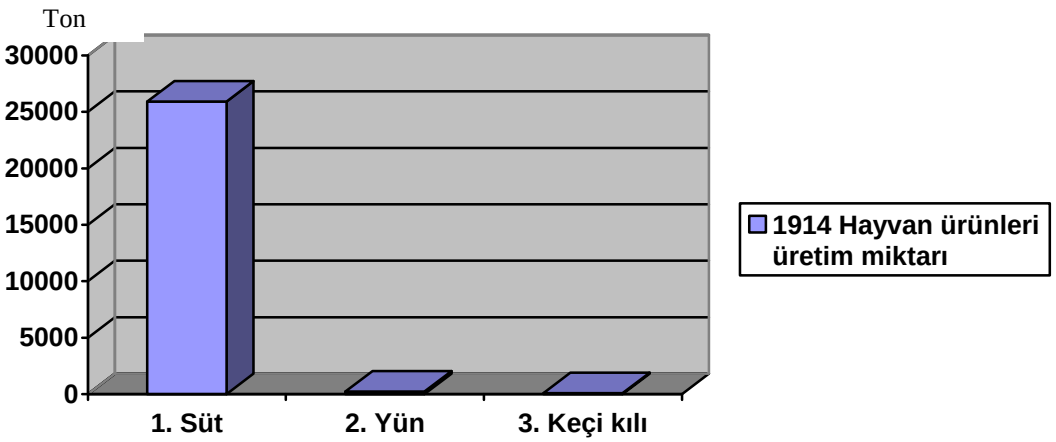

Grafik 11: 1914 yılı hayvan derisi üretim miktarı.

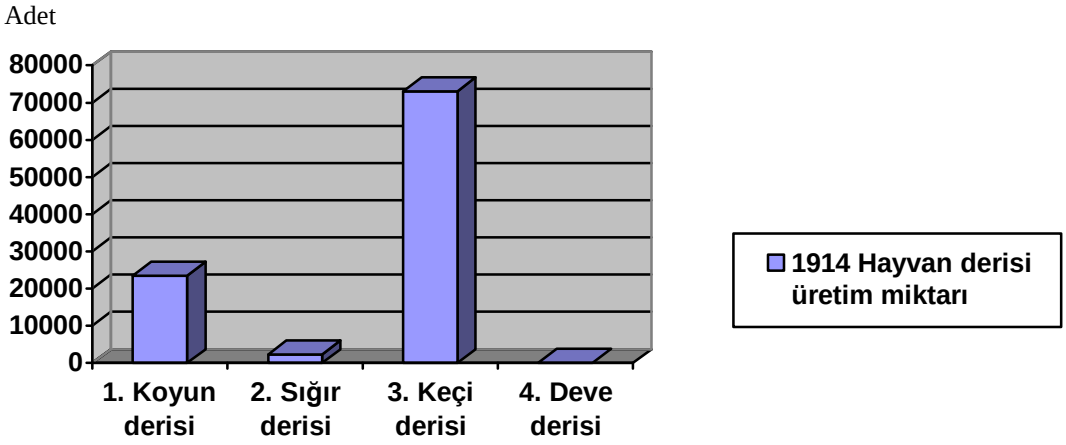

Hayvan ürünleri üretim miktarı açısından ayrıntılı bir değerlendirme yapmak gerekirse aşağıdaki verilere ulaşmak mümkündür. Tabloya göre 1909 yılında süt üretimi 17.145 ton iken, 1913 yılında bu rakamın 36.893 tona çıktığı görülmektedir. Bir yıl sonra ise 25.915 tona düşmüştür. Yün üretiminde ise en yüksek rakama 1909 yılında 307 tonla ulaşılmıştır. 1913 ve 1914 yıllarında ise yün üretiminde iniş ve çıkışlar görülmüştür. Ancak bu yıllardaki yün üretim miktarı 1909 yılı rakamının altında kalmıştır. Keçi kılında üretim 1913 yılında 243 ton ile en üst seviyeye ulaşmıştır. Deri üretiminde öncelik 73.000 adetle keçi derisindedir. İkinci sırada 23.500 adetle koyun derisi üretimi gelmektedir[325].

Tablo 61: 1909 – 1914 yılları arasında hayvansal ürünlerin üretim miktarları

Yıllar	Süt (ton)	Yün (ton)	Keçi kılı (ton)	Tiftik (ton)	Koyun Derisi (bin adet)	Sığır Derisi (bin adet)	Deve (bin adet)	Keçi (bin adet)
1909	17.145	307	109	--	127	21		
1913	36.893	183	243	--	--	--		
1914	25.915	219	71	--	23.500	2.300	150	73. 000

[325] *ODTİ*, s. 77, 145, 223.

Tahıllar bahsinde görmüş olduğumuz üretimin Maraş ile sınırlı kalması hususu hayvan ürünlerinde de geçerliliğini korumuş, bu ürünler Maraş sınırları dışına çıkarılamamıştır.

2.3 Orman ve Madencilik

Maraş şehri, XX. yüzyılın ilk yıllarına kadar etrafı sık ormanlık alanlarla kaplı ve zengin bir bitki örtüsüne sahiptir. Bu ormanlık alanlar çoğunlukla şehri çevrelemiş olan belli başlı dağlardan Ahır Dağı, Bertiz, Kürtül, Yenicekale, Sır, Dereçatı ve Kapıçam Dağları üzerinde yer almaktadır. 1908 yılında Maraş'da 115 orman alanının bulunduğu kaydedilmiştir. Bu ormanlarda yer alan ağaçlar ise çoğunlukla; çam, kamalak, mezdeki, ardıç, mazı ve ceviz olarak bilinmektedir.[326]

1916-1917 yıllarına gelindiğinde artık Maraş'ı çevreleyen dağlarda bulunan sık ormanlık alanların eski güzelliklerini kaybetmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Özellikle Ahır Dağı üzerinde eski kıymetli ağaçların kalmadığı, bilinçsiz kesimler sonucunda ormanlık alanların kaybedildiği belirtilmektedir. Merk Dağı'nda bir miktar orman kaldıysa da çoğu tahrip edilmiştir. Engizek Dağı, bu yıllarda şehrin en büyük ve en güzel ormanlarla örtülü dağı olarak güzelliğini korumuştur. Yine Yavşan Dağı'nın ormanları ve güzel yaylaları olduğu bilinmektedir. Ancak yetişen ağaçlar açısından Engizek Dağı ormanları daha kıymetli görülmektedir. Uludaz Dağı'nda eski yıllarda güzel ormanlar varken bu yıllarda nerede ise tükenmiş vaziyettedir. Başkonuş Dağı ormanları şehre uzak olması sebebiyle bir ölçüde korunabilmiştir. Kapıçam Dağı'nın ormanları ise son yirmi otuz yılda uğramış olduğu tahripler neticesinde zarar görmüştür. [327]

1 Ocak 1917 tarihli bir arşiv belgesine göre, Maraş'ta sınaî anlamda ormanlık alanlara rastlanmamıştır. Kişi namına da orman yetiştiriciliğinin yapılmadığı görülmektedir[328]. Yine adı geçen tarihlerde Maraş'ta yer alan orman ağaçları ve kapladıkları alanlarla ilgili verilen bilgilere göre; Düldül ağaçları 40 km^2, Kapıçam 100 km^2, Gökdere 100 km^2, Köşürge 0,25 km^2, Dolaman 100 km^2, Başkonuş 150 km^2, Bertiz 200 km^2'lik bir alanda yer almaktadır[329].

---

[326] *Maraş Salnamesi, C. 2*, s. 784, 791, 792.
[327] B. Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, s. 200.
[328] *BOA, DH. UMVM*, 144 / 57.
[329] B. Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, s. 209.

Madencilik konusuna gelindiğinde ise Maraş, madenciliği ile meşhur olan şehirlerden birisi değildir. Maraş çevresindeki dağlarda demir, kurşun, bakır gibi madenlerin bulunduğu, hatta asfalt, petrol, beyaz mermer ve tuz damarlarının da olduğu, ancak bilinen tarihler içerisinde hiç birisinin modern anlamda işletilemediği kaydedilmektetir.

Maraş şehri dâhilinde yer alan Camustil nahiyesinde, Orçan ve Dağdağlı Köylerinde, Yenicekale Nahiyesi'nde, Varyanlı Köyü'nde, Bertiz Nahiyesi'nde ve Karamanlı Köyü'nde demir madeninin çıkarıldığına dair kayıtlara rastlanmaktadır.[330] 1908 yılında Maraş'ın Zeytun Kazasına beş saat mesafede olan Berit Dağında iki demir madeni olduğu ve bu madenlerden senelik 2500 kıyye (okka, dörtyüz dirhem) demir çıkarılarak, Maraş'a ve diğer şehirlere satıldığı bildirilmektedir. Ancak bu bölgede yeni sistemde fabrikaların olmayışı istenilen seviyede üretimin yapılamamasına yol açmıştır. Avrupada demir fiyatları düşünceye kadar, Zeytun dağlarından ilkel usullerle çıkarılan demir madeninin bölgede işlenip kullanıldığı görülmektedir.[331]

Yine şehre dört saat mesafede bulunan Karaağaç mevkiinde ve beş saat mesafede olan Alişar mevkiinde, iki kömür madeninin bulunduğu ancak bu madenlerin 1908-1918 yılları arasında üretim yapabilecek seviyede işletilemediği anlaşılmaktadır [332].

2.4 Sanayi ve Ticaret

XIX. yüzyıla girildiğinde artık Avrupa'nın yeni sanayi malları dış piyasalarda görülmeye başlamıştır. 1825-1830 yılları arasında dış piyasada başlayan bu değişim Osmanlı sanayisinin buhran içerisine girmesine neden olmuştur. Bu yıllarda ülkenin pamuk ihracatı durmuş, buna karşılık büyük miktarlarda pamuk ithal edilmeye başlanmıştır. XIX. yüzyılın sonlarına yaklaşıldığında Osmanlı ekonomisini etkisi altına alan bu gelişmenin Maraş'ta çok hissedilmediği görülmektedir. Bu yıllarda Avrupa mallarına direnç gösteren şehir, aynı zamanda ürünlerinin bir kısmını da çevre şehirlere pazarlamaktadır. Maraş ve Anadolu'daki kimi önemli ticaret merkezlerinin bu

[330] Emin Toroğlu, "Salnamelere Göre (1869-1908) Maraş Kazasında Nüfus, Yerleşme ve Ekonomik Faaliyetler", *Maraş Tarihi ve Sanatı Üzerine*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş ve Yöresi Kültür Değerlerini Araştırma ve Uygulama Merkezi, Kahramanmaraş 2008, s. 225.
[331] B. Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, s. 203.
[332] *Maraş Salnamesi*, C. 2, s. 797.

tarihlerde hâlâ ticari canlılıklarını koruyor olmaları, Avrupa'dan alınan malların nakil masraflarının yüksek olması sebebiyle yerli malların hâlâ piyasaya hâkim olması şeklinde açıklanmıştır[333].

Bu yıllarda Maraş yöresinde en gelişmiş sanayi dalı olarak dokumacılık görülmektedir. 1870 tarihli Halep Vilayeti Salnamesine göre, şehrin ticari hayatında önemli yer tutan ve bölgede dokunan; alaca, bez, aba, yünden dokunan şalvar ve kuşaklarla, pamuklu dokumalar aranan mamuller arasında yer almıştır[334]. 1908 yılına kadar Maraş sancağında 281 dokuma tezgâhının bulunduğundan bahsedilmektedir. Dokumacılığın yanı sıra yörede önemli yer tutan diğer el sanatları içerisinde: Sırmadan yapılan eyer takımları, dericilik, tahtacılık ve demircilik de önemli sayılabilecek sanayi dalları içerisinde gösterilmektedir. Ancak işlenen bu ürünler daha çok yerel tüketime yönelik kullanılmıştır. Yine yörede saraçlar tarafından yapılan eşyalar ile çınar ve cevizden yapılan mobilya takımları çevre illerde aranan mamuller arasında yer almıştır.[335]

1908 yılı Halep Vilayeti Salnamesi kayıtlarına göre bu yüzyılda Maraş Sancağında 300 aba tezgâhı, 400 alaca ve kumaş tezgâhı ile 2 pamuk fabrikası olduğu bildirilmektedir. Yine aynı salnamede şehirde üretilen mamuller içerisinde kaliteli at takımları, sırmalı saraciye ürünleri ile kaliteli sırmalı Frenk ipinden üretilmiş boz ve kırmızı abaların olduğu, aynı zamanda meşhur alaca pamuktan üretilen sayfiye elbiseliklerin de dönem içerisinde tutulan ürünler arasında yer aldığı görülmektedir. Kaliteli deri ve kösele üretimi de yörede yapılmaktadır. Yine önceki yıllardan beri devam eden ceviz ve çınar ağacından çok çeşitli masa, kanepe ve iskemlelerin yapımı sürdürülmektedir. Şehirde önemli yer tutan tekstil sektöründeki dokumalar arasında; Acem şalı taklidi güzel şallar, çarşaflar, hamam takımı havlular, yatak ve yastık yüzleri ile perdelerin yer aldığı görülmektedir. El işlemesinde adından söz ettiren Maraş'ın Göksun Kazası'nda yaşayan Çerkezler, yapmış oldukları gümüş işlemelerle bu yüzyılda adlarından çokça bahsettirmişlerdir.[336]

XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nde parça başına iş gördürme sisteminin yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle büyük şehirlerde halıcılık,

---

[333] H. Şahin, "Osmanlı Döneminde Maraş'ta İktisadi Faaliyetler", s. 1060,1062.
[334] *Maraş Salnamesi*, C.I, s. 192.
[335] *Maraş Salnamesi*, C.2, s. 695; "Maraş", *Yurt Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1982, s. 5665-5666.
[336] *Maraş Salnamesi*, C.2, s. 791.

kunduracılık, elbise, kravat, gömlek, şapka ve şemsiye imalatı gibi alanlarda bu sistem oldukça yaygınlaştırılmıştır. Örneğin, yabancı bir şirket olan Şark Halı Kumpanyası (Oriental Carpet Ltd) Demirci, Akhisar, Sivrihisar, Niğde, Kula, Kütahya, Simav, Manisa, Gördes, Uşak, Denizli, Milas, Akşehir, Şile, Isparta gibi şehirlerde kurduğu acenteler aracılığıyla mahalli halı üreticilerine halı imal ettirmiştir. Bu şirket İzmir, Sivas, Burdur, Isparta, Haçin, Urla, Maraş, Kırkağaç gibi şehir ve kasabalarda halı imalathaneleri kurmuştur[337]. 1916-1917 yıllarına gelindiğinde Maraş'ta İzmir Şark Halı Kumpanyasının bir şubesinin bulunduğu ve kurmuş oldukları 100 kadar tezgâh ile bu bölgede halı üretimi yaptıkları kayıtlarda yer almıştır.[338] Adı geçen bu dokuma tezgâhlarında sekiz-on yaşından itibaren, Hristiyan kızlarının çalıştırıldığı anlaşılmaktadır. Dokunacak olan halıların iplerinin özel olarak İzmir'den boyanmış olarak geldiği numunelere uygun olarak dokunduktan sonra da tekrar İzmir'e gönderilip oradan da Avrupa ve Amerika'ya sevk edildikleri bildirilmektedir. Halıcılık sektöründe çalışan işçiler günlükleri iki kuruş altmış paradan sekiz saat çalıştırılmaktaydılar. Halıcılıktan başka hanımların çalıştığı bir diğer sektör ise zarifecilikti. Bu sanat dalında mendillerin kenarları ipekle işlenip, Avrupa ve Amerika'ya gönderilmekteydi. Dantel ve el işleri gibi şeyler pek yapılmazdı. Maraş'ta yer alan bir diğer geçerli sanat dalı ise debbağlık yani dericilikti. Dericilik işinde çalışanlar genellikle Türk ve Müslüman olurlardı. Bu sektörün maddi getirisi oldukça fazlaydı, ancak dericiler kösele ve parlak çıkarmasını bilmezlerdi.[339]

1913 yılında Maraş'ın Debbâğat sanayi ile ilgili olarak hâlâ modern anlamda fabrikalarının olmadığı anlaşılmaktadır. Kara tabaklarda ilkel usullerle çalışan müesseselerin sayısının 45 civarında olduğu bildirilmektedir. Bu müesseselerde eski usullerle kara tabaklardan yapılan imalat gelirinin 3.5 milyon kuruş olduğu tespit edilmiş, aynı zamanda da bu sektörde çalışan işçi sayısının 110 civarında olduğu kayıtlara geçmiştir.[340]

Maraş'ta dericilikten sonra marangozluk, pabuççuluk, çulhacılık gibi sanat dalları gelmekteydi. Ancak çok eski yöntemlerle çalışan bu müesseselerin hiçbirinde o günkü

---

[337] H. Şahin,"Osmanlı Döneminde Maraş'ta İktisadi Faaliyetler", s.1069
[338] B. Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, s. 206-207; Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi*, Ankara 1994, s. 80.
[339] B. Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, s. 206-207.
[340] Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara 1994, s. 81.

çağın getirdiklerine uygun üretime rastlanmamıştır. İş bölümü anlayışı gelişmemiş olan sektörde, 170 kadar derici dükkânı ve 305 kadar pabuççu dükkânı yer almıştır. Önceki yıllarda meşhur olan saraçlık sanatının bu yıllarda önemini kaybettiği anlaşılmaktadır. Sanayi içerisinde sadece marangozluk diğerlerine göre biraz daha fazla gelişme göstermiştir. Bu gelişmede de Hristiyanların katkısının olduğu görülmektedir. Müslüman marangozların ise "külekçiler sanatı" adı altında pek de inceliği ve estetiği olmayan birtakım ahşap kovalar yaptığı ve bu kovaları sekiz on metelik gibi cüz'î fiyatlara sattıkları bildirilmektedir.[341]

Maraş yüzyıllar öncesinde işlek yolların kavşak noktasında bulunduğu için önemli bir ticaret merkezi idi. Ancak XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde eski ticaret yollarının önemini kaybetmesiyle birlikte Maraş şehrindeki canlı ticaretin de söndüğü ve gerilediği görülmektedir. Adana – Mersin demiryolu hattının Fırat'a kadar uzatılamaması, Maraş ve yöresini demiryollarından da mahrum bırakmıştı. Bu sebeple, yakın çevredeki vilayetlere gönderilecek olan mallar ancak hayvan sırtında götürülebiliyordu. Maraş Sancağının bu dönem içerisinde şehir dışından satın aldığı ürünler arasında; kahve, ayakkabı yapımında kullanılan işlenmiş kösele, sigara kâğıdı, Avusturya ve Fransa'dan getirilen şeker, yine Avusturya'dan getirilen kibrit, İngiltere'den getirilen beyaz pamuk ipliği ve pamuklu kumaş, Almanya'dan getirilen kırmızı pamuk ipliği ve yünlü kumaşın yer aldığı görülmektedir.[342]

1908 tarihli Maraş Salnamesinde, şehirde toplam 1625 dükkân ile 1 bedestenin bulunduğu kaydedilmiştir. Yine aynı yıl içerisinde şehirde 14 han, 1 otel, 1 lokanta, 16 ambar, 12 hamam, toplamda 110 değirmen, 41 fırın, 2 ma'sara, 2 pamuk fabrikası, 400 kumaş tezgâhı ile 300 aba - meşlah tezgâhı bulunmaktadır. Maraş şehrinde üretilen mamullerden olan saraciye[343], aba[344], sahtiyan[345], alaca[346], çeşitli hamam takımları, pekmez ve çeşitli şıralar Sivas vilayeti ile Kayseri Sancağına, Adana ve Harput vilayetleri ile çeşitli mahallere nakledilir ve satılırlardı. [347]

---

[341] B. Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, s. 206-207.
[342] "Maraş", *Yurt Ansiklopedisi*, C.8, İstanbul 1982, s.5666.
[343] Saraç: Eyer vesair at takımları yapan ve satan adam. Bkz. Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Ankara 2010, s.1033
[344] Aba: Yünden üretilen kaba kumaş. Bkz. Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Ankara 2010, s.21
[345] Sahtiyan: Cilalı keçi derisi. Bkz.Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Ankara 2010, s.1018
[346] Alaca: Karışık renklerden dokunan kumaş. Bkz.Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Ankara 2010, s.44
[347] *Maraş Salnamesi*, C. 2, s. 791, 792.

Şeriyye sicillerinde görülen davalardan anlaşıldığı üzere Maraş'ta Müslümanlar arasında arazi davalarının çok olması şehirde daha çok Müslümanların tarım ile uğraştıkları, gayrimüslimlerin ise daha çok alacak, borç ve dükkân davalarında karşımıza çıkıyor olması ise onların çoğunlukla ticaretle meşgul oldukları fikrini uyandırmıştır.[348]

1916-17 yıllarında Maraş'ta küçük ve büyük 500 kişinin ticaretle uğraştığı kaydedilmiştir. Tüccarların % 60'nın ise Hristiyan olduğu bildirilmektedir. Bu yıla kadar şehirde bir istatistik tutulmamıştır. Ancak elde edilebilen kaynaklardan Maraş'ın bu yıllarda şehirdışından aldığı ürünlerin bedeli 5.050.000 kuruş, şehirdışına sattığı ürünlerin bedeli ise 17.514.000 kuruş olarak bildirmektedir. En çok satılan ürünler içerisinde; kereste, pirinç, cehri, yün, yapak, mazı[349], sahtiyan, kösele, saraçlığa ait malzemeler, alaca ve aba, halı, kilim, fıstık, ham deri, körüklük deriler, katran, biber, fasulye, üzüm, pekmez, yağ, peynir, kanepe, koltuk ve sandalye yer almıştır. En fazla satın alınan ürünler arasında ise basma, bez, kahve, şeker, un, sabun, gaz, tuz, kösele, bakır, demir, cam vesair şeyler olmuştur. Genelde alım ve satımlar çoğunlukla Halep ve İskenderun yolu üzerinden yapılmıştır. Ancak zaman zaman Adana ve İskenderun güzergâhının da kullanıldığı görülmektedir [350].

Şehirde bir sermaye birikiminin olmaması, ticaret ve ziraat ile uğraşan ahalinin ise sermayeye olan ihtiyacı sebebiyle, 27 Kasım 1909 tarihinde Halep Vilayetinden Maliye Nezaretine yazılan bir yazıda; Maraş Sancağı'nın ihtiyaçlarını temin etmek üzere bir Bank-ı Osmanî şubesinin açılması talep edilmiştir.[351] Bu konuyla ilgili yapılan müzakereler sonucunda 30 Mayıs 1912 tarihinde gelen cevapta isteğin kendilerine ulaştığı ancak Bank-ı Osmanî idaresinden alınan mektupta Maraş Sancağı'ndaki ticaretin durumu konusunda henüz etraflı bir inceleme yapılmadığı için bölgede bir şubenin açılması konusunda karar verilmediği bildirilmiştir. Ayrıca Bank-ı Osmanî idaresi ile yapılan anlaşma gereği şube açılması uygun görülen mahallerin içerisinde ismi yer almadıkça Maraş'ta böyle bir şube açılamayacağı da vurgulanmıştır[352].

---

[348] M. Kabacık, *230 Numaralı Şeriye Sicili*, s.32.
[349] Mazı: Bir nev'i ak meşenin böcek sokmasından hâsıl olan bir cins uru ki dericilikte ve saç boyamada kullanılır. Bkz. Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Ankara 2010, s.757
[350] B. Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, s.218-219.
[351] *BOA, DH. MUİ*, 43-1 / 65.
[352] *BOA, DH. İD*, 108-2 / 34.

Adı geçen tarihlerde şehirde, sanayi ve ticaret alanında gelişmenin istenen düzeyde olmayışı büyük ölçüde şehrin işlek yolların dışında kalmış olması, sermaye birikiminin olmayışı ve yerli ahalinin çoğunlukla tarım ve hayvancılıkla, gayrimüslimlerin ise sanayi ve ticaretle uğraşıyor olmaları ile izah edilmiştir.

2.5 Bütçe

Bütçeler, devletlerin gelirlerini ve giderlerini bünyesindeki kurumlar dâhilinde tahmini olarak açıklayan ve bunların uygulanmasına yetki veren ve bu yetkiyi içine alan kanunlardır. Devletlerin mali sistemleri içerisinde bütçelerin yeri ve önemi çok büyüktür. Bütçeler olmadan tahsisat ve tahsilâtın hukuki şartlar dâhilinde yapılması mümkün değildir.[353]

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda bütçe kavramı ilk defa 1855 yılında yayınlanmış olan bir nizamnamede "Muvazene Defteri" olarak geçmiştir. I. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte bütçe kelimesinin ilk defa anayasanın 97. maddesinde kullanılmış olduğu görülmektedir. Ancak bütçe görüşmelerinde meydana gelen yoğun eleştiriler neticesinde meclisin üçüncü ayında tatil edilmesiyle birlikte II. Meşrutiyet'e kadar geçen zaman içerisinde bütçe hazırlanması ve uygulanması konusunda 1874 yılında yayınlanan nizamname esas alınmıştır. Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'da görüşülerek kabul edilen ilk bütçe ise II. Meşrutiyet Dönemi'ne ait olan 1909-1910 mali bütçesi olmuştur. Ancak Meşrutiyet Dönemi'nde Fransa'nın da etkisiyle bütçenin birliği prensibinden uzaklaşılarak fevkalade bütçeler düzenlenmiştir. Bu bütçeler olağanüstü durumlarda ortaya çıkan ve ertelenmesi halinde telafisi mümkün olmayacak zararlara yol açacak durumlarda tanzim edilmiştir. Bu durum aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerin bütçe açıklarını az göstermek için de kullanılan bir yöntem olmuştur. Dolayısıyla mali durumun tam olarak görülmesi de engellenmiştir. Bütçe açıkları ilk yıllarda gelirlerin % 0,5'inin altında iken Kırım Savaşı sonrası %14'e, 1875-76 yılında ise % 21,1'e ulaşmıştır.[354]

II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte kabul edilen ilk bütçe kanununda gelir 25.078.962 lira, gider 28.064.117 liradır. 1917-18 mali yılında gelir 23.584.166 lira, gider 53.304.511 lira tahmin edilmiştir. Dönemin bütçelerinin tamamının açık verdiği

[353] Muharrem Öztel, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 2009, s. 27.
[354] Şevket Kamil Akar, "Osmanlı Maliyesinde Bütçe Uygulaması", *Osmanlı (İktisat)*, C.3, Ankara 1999, s.565-66.

görülmektedir. Açık oranı Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı'nın getirdiği olağanüstü şartlar dolayısıyla sürekli artmış ve bütçe açıkları 1909-1910 mali yılında gelirlerin %21.8'i, 1910-11 mali yılında % 37.2'si iken 1914-1915 mali yılında Harp Vergisi adı altında olağanüstü vergilerin alınması ve bazı vergilere yapılan zamlarla % 4.3'ün altına düşürülmeye çalışılmıştır. Savaşın getirmiş olduğu ağır mali yükümlülükler neticesinde bütçe açığı oranı hızla artarak 1916-1917 mali yılında % 58.8, 1917-1918 mali yılında da en yüksek orana ulaşarak % 126 olmuştur.[355]

Dönemi, gelir kalemleri açısından değerlendirmek gerekirse 1909-10 mali yılında Aşar geliri % 21.5, Emlak ve Akar Vergisi % 9.7, Ağnam, Deve ve Canavar (Domuz) Rüsumu % 6.7, Gümrük gelirleri % 15.7 oranında bütçe gelirlerine katkı sağlamıştır. 1918-1919 mali yılında Emlak ve Akar vergisi gelirinin payı % 6.7'ye, gümrük gelirlerinin payı % 6.1'e gerilemiştir. Aynı yıl Aşar gelirinin payı % 26.1'e, Ağnam, Deve ve Canavar (Domuz) Rüsumu payı ise % 7.4'e ulaşmıştır. Harp Vergisinin gelirler içerisindeki yeri % 3.4 olarak tahmin edilmiştir.

Gider kalemlerine baktığımızda, 1909-1910 mali yılı için % 39.8'i askeri harcamalara, % 27.2'si borç ödemelerine ve % 33'ü de idari ve diğer harcamalara ayrılmıştır. 1914-15 mali yılında askeri harcamalara % 31, borç ödemelerine %41.1, idari ve askeri harcamalara % 24.9 oranında ödenek ayrılmıştır. Dönemin son bütçesinde ise askeri harcama payı % 23.1, borç ödemelerinin payı % 33.5, idari ve diğer harcamalar için ayrılan pay ise % 43.4 olarak tahmin edilmiştir.[356]

Yukarıda verilen bilgiler ışığında ülkenin içerisinde bulunduğu mali ve iktisadi durum da gözönüne alınarak, Maraş Sancağı'nın 1908-1918 yılları arasındaki adi bütçeleri ile fevkalade bütçelerinin gelir-gider durumları tablolar yardımıyla verilmeye çalışılmıştır.

Maraş Sancağı'nın 1908 yılı Halep Salnamesine göre gelir bütçesi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Bu yıllarda en fazla gelir getiren kalemler arasında birinci sırada aşar bedeli ve hâsılatı vergisi, ikinci sırada ağnam ve deve rüsumu vergisi, üçüncü sırada bedel-i askeriye, dördüncü sırada emlak ve temettu vergisi gelirleri, beşinci

---

[355] Ş. K. Akar, "Maliye", s.569.
[356] Ş. K. Akar, "Maliye", s.570. Bütçelerle ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler (1841- 1918),* Haz. Tevfik Güran, Tarihi İstatistikler Dizisi C.7, Ankara 2003.

sırada ise varidat-ı saire gelmektedir. Toplamda Maraş Sancağı için 7.373.170 kuruş gelir gösterilmektedir [357].

Tablo 62: Maraş Sancağı'nın 1908 yılı gelir bütçesi

	Varidat-ı Saire (Krş.)	Aşar Bedeli ve Hâsılatı (Krş.)	Ağnam ve Deve Rüsumu (Krş.)	Bedel-i Askeriye (Krş.)	Emlak ve Temettu Vergisi (Krş.)	Toplam (Krş.)
Maraş Kazası	396.000	1.250.000	270.000	550.000	295.000	2.761.000
Elbistan Kazası	53.000	1.090.000	380.000	47.000	200.000	1.770.000
Zeytun Kazası	28.500	210.000	180.000	295.000	58.470	771.970
Göksun Kazası	25.500	380.000	175.000	81.000	94.500	756.000
Pazarcık Kazası	23.000	715.000	410.000	1.200	165.000	1.314.200
Toplam	52.600	3.645.000	1.415.000	974.200	812.970	7.373.170
Halep Toplam	2.596.420	13.393.866	4.222.256	1.923.598	7.148.929	29.285.069
Maraş Toplam	526.000	3.645.000	1.415.000	974.200	812.970	7.373.170
Urfa Toplam	397.600	2.958.000	1.485.000	467.200	1.318.500	6.626.300
GenelToplam	3.520.020	19.996.866	7.122.256	3.364.998	9.280.399	43.284.539

Maraş Sancağı'nın 1908 yılı Halep Salnamesine göre masraflar bütçesi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Tabloya göre Maraş Sancağı'nda, 1908 yılında birinci sırada gider kalemi olarak 314.753 kuruş ile dâhiliye yer almıştır. İkinci sırada 248.618 kuruş ile maliye, üçüncü sırada 180.548 kuruş ile adliye, dördüncü sırada ise 102.182 kuruş ile şeriyye giderleri tespit edilmiştir. Toplamda gider olarak 996.867 kuruş hesaplanmıştır.[358]

[357] *Maraş Salnamesi*, C.2, s.810.
[358] *Maraş Salnamesi*, C. 2, s. 810.

Tablo 63: Maraş Sancağı'nın 1908 yılı masraflar bütçesi

	Esham-ı Mütenevvia (borca karşılık alınan çeşitli senetler) (Krş.)	Maliye (Krş.)	Adliye (Krş.)	Dâhiliye (Krş.)	Şeriyye (Krş.)	Toplam (Krş.)
Maraş Kazası	149.332	134.370	95.818	171.413	43.482	594.415
Elbistan Kazası	1.434	32.300	21.190	32.640	19.400	106.164
Zeytun Kazası	0	28.888	21.180	57.900	16.700	134.668
Göksun Kazası	0	26.280	21.180	28.800	11.300	87.560
Pazarcık Kazası	0	26.780	21.180	24.000	11.300	83.260
Toplam	150.766	248.618	180.548	314.753	102.182	996.867
Halep Toplam	819.111	1.421.264	535.463	1.629.941	287.392	4.793.170
Maraş Toplam	150.766	248.618	180.548	314.753	102.182	996.867
Urfa Toplam	175.149	312.296	157.060	278.838	91.964	1.015.307
Genel Toplam	1.145.026	1.982.178	873.071	2.223.532	481.538	6.805.344

Maraş Merkez Kaza'nın 1329 (1913/ 1914) senesi gelir cetvelini çıkaran Besim Atalay, bu yılda emlak ve arazi vergisinden 265.850 kuruş, temettüâttan 89.936 kuruş, tarîk bedelâtından 245.796 kuruş, aşar bedelâtından 1.494.400 kuruş, ağnam rusûmundan 289.500 kuruş, vergi tezkeresinden 17.370 kuruş ile toplamda 2.402.852 kuruş gelir göstermiştir[359]. 1908 yılı verileri ile kıyaslandığında merkez kaza olarak gelirde ciddi bir düşüş olduğu anlaşılmaktadır.

Yine aynı yılın gider cetveline bakıldığında, maliye 426.396 kuruş, defter-i hakani 25.886 kuruş, dâhiliye 297.684 kuruş, emniyet-i umûmiye 54.522 kuruş, harbiye 1.319.967 kuruş, jandarma 899.650 kuruş, adliye 253.510 kuruş, ilmiye 87.636 kuruş,

[359] B. Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, s. 214.

ticaret ve ziraat 60.320 kuruş, maârif 2.400 kuruş, nafia 5.308 kuruş, imalat-ı harbiye 8.671 kuruş ile Maraş Kazası'nın gider toplamı 3.441.950 kuruşa ulaşmıştır. Ayrıca maaş ödemesi olarak verilen 696.496 kuruş ve muhtelif harcamalara kullanılan 339.060 kuruşla Maraş Kazası'nın gider toplamı 4. 477.507 kuruş olarak gösterilmektedir[360]. I. Dünya Savaşı'nın etkileri bu dönem bütçesi gider kalemlerinde ciddi olarak hissedilmektedir. En büyük harcama kalemi olarak harbiye gider cetvelinde yerini almıştır. Gider kalemleri toplamı neredeyse gelir kalemlerinin iki katına yaklaşmıştır.

Maraş Sancağı'nın 1331 (1915/1916) senesi için belli edilmiş olan adi bütçesindeki gelir ve gider dağılımı ile fevkalade bütçesindeki gelir-gider dağılımı tabloda gösterilmiştir. Ancak tahmini olarak belli edilen bu gelir için 1.508.229 kuruşluk bir meblağ tahakkuk ettirilmiş, sadece 457.897 kuruşu tahsil edilebilmiştir. Tahmin edilen harcamalar 1.400.805 kuruş iken, 601.347 kuruşta kalmıştır. Böylece dönem bütçesi 143.446 kuruş açık vermiştir.[361]

Tablo 64: Maraş Sancağı'nın 1915-1916 yılı bütçesi

1915/1916 Senesi	Gelir (krş.)	Gider (krş.)
Maraş Sancağı Adi Bütçesi	1.400.805	791.617
Fevkalade Bütçesi	609.188	609.188
Toplam	2.009.993	1.400.805

Maraş Sancağı'nın 1332 (1916/1917) senesi itibariyle Maraş Meclis-i Umumi'since kabul edilmiş olan gelir ve gider dağılımı ile fevkalade bütçesinin gelir-gider rakamları incelendiğinde, tahmini gelir 1.263.880 kuruş iken bu yıl tahsil edilebilen rakam 718.319 kuruş olmuş, bu meblağ da bir kısmı ağustos ayı, bir kısmı da şubat ayı olmak üzere iki seferde ödenebilmiştir. Tahmin edilen gider toplamda

[360] B. Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, s. 214, 215.
[361] *BOA, DH. UMVM*, 34/14, lef. 2; Harun Şahin, *XX. Yüzyılın Başlarında Maraş Sancağının İktisadi Mali ve Sosyal Durumu*, (Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2010, s. 267.

439.680 iken sadece şubat ayı için gider 93.032 kuruş olmuştur.[362] Bu bilgiden yola çıkarak I. Dünya Savaşı'nın etkilerinin fazlaca hissedildiğini ve yapılan fevkalade bütçelerle giderler toplamının 1.000.000 kuruştan çok daha fazla olduğunu yorumlamak mümkündür.

Tablo 65: Maraş Sancağı'nın 1916-1917 yılı bütçesi

1916 / 1917Senesi	Gelir (krş.)	Gider (krş.)
Maraş Sancağı Adi Bütçesi	1.263.880	91.880
Fevkalade Bütçesi	347.800	347.800
Toplam	1.611.680	439.680

1333 (1917/1918) senesine gelindiğinde Maraş Sancağı'nın Meclis-i Umumi kararıyla kabul etmiş olduğu bütçesindeki tahmini toplam geliri 1.175.000 kuruş olarak görülmektedir. Tahakkuk eden rakam 828.970 kuruş 6 paradır. Tahsil edilebilen rakam ise 667.875 kuruş 17 para olmuştur. Ödenen paranın harcamaların çok altında olduğu anlaşılmaktadır.[363]

Tablo 66: Maraş Sancağı'nın 1917-1918 yılı bütçesi

1917/1918 Senesi	Gelir (krş.)	Gider (krş.)
Maraş Sancağı Adi Bütçesi	1.132.000	1.089.000
Fevkalade Bütçesi	43.000	43.000
Toplam	1.175.000	1.132.000

Maraş Sancağı'nın, 1917 yılı için hazırlamış olduğu bütçesinde tahsisat-ı fevkalade dolayısıyla, bir takım kalemler üzerinde zam veya tenzilat yaptığı görülmektedir. Bu duruma göre bütçelerin gelir ve giderleri belli edildikten sonra

[362] *BOA, DH. UMVM*, 34/16, lef. 2/1; *BOA, DH. UMVM*, 149/8, lef. 2; H. Şahin, *XX. Yüzyılın Başlarında Maraş*, s.266.
[363] *BOA, DH. UMVM*, 34/ 17, lef. 2/1; H. Şahin, *XX. Yüzyılın Başlarında Maraş*, s.267.

ihtiyaca binaen zaman zaman kalemler arasında da aktarmaların yapıldığı anlaşılmaktadır. Tabloyu incelediğimizde zamdan ziyade önceden belli edilen maaşlarda indirimlere gidildiğini görmekteyiz. Bu da maddi açıdan yetersizlikler olduğunu ve bu yetersizliklerin önceden belli edilen rakamlardan tenzilata gidilerek kapatılmaya çalışıldığını göstermektedir[364].

Tablo 67: Maraş Sancağı'nın 1917 yılı bütçesinde yer alan zam ve tenzilat

16 Aralık1917	Bütçenin merkum tahsisatı asliyesi	Bu kere icrayı lüzum gelen	Bu kere icrayı lüzum gelen	
Nevi Mahsusat	İaşe	Zammiyat	Tenzilat	Netice-i Mahsusat
Meclis-i Umumi Azalarının Yevmiyesi	28.800	0	8.000	20.800
Meclis-i Umumi Encümeni Liva Tahsisatı	60.000	0	12.000	48.000
Muhasebe-i Hususiye Müdür ve Memurlar Maaşı	53.400	0	5.000	48.400
Maarif Mekatip ve İbtidaiye Maaşı	330.480	0	10.000	320.480
Memurin ve Müstahdin Maaşlarına Zam Edilen Tahsisat	64.117	35.000	0	99.117
Yekûn	536.797	35.000	35.000	536.797

Maraş Sancağı'nın 1334 (1918) senesi için Meclis-i Umumi tarafından belli edilen bütçedeki gelir-gider dağılımına bakıldığında, tahmini gelir 2.371.000 kuruş

[364] *BOA*, *DH. UMVM*, 152/1.

olarak tespit edilmiştir. Tahakkuk edilen rakam 2.486.229 kuruş 7 para, tahsil edilebilen ise 2.090.145 kuruş 82 para olmuştur. Tahmin edilen gider 2.227.000 ile gelirin üzerinde olmuştur [365].

Tablo 68: Maraş Sancağı'nın 1918 yılı bütçesi

1918 Senesi	Gelir (krş.)	Gider (krş.)
Maraş Livası Adi Bütçesi	2.227.000	2.083.000
Fevkalade Bütçesi	144.000	144.000
Toplam	2.371.000	2.227.000

I.Meşrutiyet Döneminde hemen her zaman fazla veren Maraş Sancağı bütçelerinin, II. Meşrutiyet Dönemi sonlarına doğru belirgin açıklar vermeye başladığı görülmektedir. Bu dönemde hazırlanan bütçeler hemen hemen her dönem açık vereceği tahmin edilerek hazırlanmıştır. 1332 (1916/1917) mali yılından itibaren bütçe gider kalemlerinde büyük artışlar yapılmıştır. Dolayısıyla, 1332 (1916/1917), 1333 (1917/ 1918) ve 1334 (1918/1919) bütçelerinde büyük açıklar görülmüştür. Osmanlı Devleti bütçelerinde meydana gelen bu açıklar uzun yıllardan beri devam eden savaşların getirdiği olağanüstü durumlar neticesinde devletin gelirlerinin azalmasına ve paralel olarak da üretimin azalmasına neden olmuştur. Özellikle I. Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu kötü ekonomik koşullar, Osmanlı Devleti'nin genelinde başlayan ekonomik ve mali krizin yayılarak şehirleri de etkisi altına almasına sebep olmuştur[366].

3- KÜLTÜREL YAPISI

3.1 Müslüman Okulları

Halep Salnamesi kayıtlarına göre 1908 yılı itibariyle Maraş'ta eğitim ve öğretime devam eden okullar içerisinde 1 Mekteb-i İdâdî-i Nehârî (yatılı olmayan lise), 10 Mekâtib-i İbtidâîye (ilkokul), 1 İnas Mektebi İbtidâîyesi (kız ilkokulu), 20 İslâm Mahalle Mektebi ve 2 Kolej Mektebi bulunmaktaydı.

---

[365] *BOA*, *DUİT*, 130/ 33.
[366] H. Şahin, *XX. Yüzyılın Başlarında Maraş*, s.268.

Mekteb-i İdâdî-i Mülkîde görev alan muallimler; Müdür Mehmet Şakir Efendi, Muallim Hacı Mehmet Avni Efendi, Muallim Agâh Efendi, Muallim Hacı Sabit Efendi, Muallim Lami Efendi, Muallim Fazıl Efendi, Muallim Hafız Mehmet Efendi, Muallim Mulazım Mehmet Efendi, Muallim Horin Efendiydi.

Mekteb-i İdâdî-i Mülkîde, öğretilen dersler ve ders veren hocaların isimleri ise şöyleydi;

Kitabet Muallimi Müdür Şakir Efendi

Ulum-ı Diniye, Ahlak Muallimi: Hacı Mehmet Avni Efendi.

Hüsnü Hat Muallimi: Mehmet Agâh Efendi.

Arabî Muallimi: Hacı Sabit Efendi.

Ziraat Dersleri, Türkçe, Hesap Muallimi (münhal).

Hendese, Fransızca Coğrafya Muallimi: Fazıl Efendi.

Coğrafya, Farisi, Tarih Muallimi, Hafız Mehmet Efendi.

Ermenice Muallimi: Horin Efendi.

Mubassır:[367] Hacı Hüseyin Avni Efendi.

Hademeler: İsmail Ağa ve Ali Ağa [368].

1908 yılında bu okullarda okuyan öğrencilerin mevcudu ve kaçıncı sınıfta oldukları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir[369].

Tablo 69: 1908 yılında okulların çeşitli sınıflarında okuyan öğrenci sayısı

SENELER	SAYI
Beşinci Sene	8
Dördüncü Sene	18
Üçüncü Sene	26
İkinci Sene	27
Birinci Sene	43
Yekûn	122

[367] Mubassır: Mekteblerde şakirdanın efal ve harekâtını teftişle hüsnü hallerine nezaret eden memura verilen ad. Bkz. Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Haz. Paşa Yavuzarslan, TTK. Yay, Ankara 2010, s. 812.

[368] *Maraş Salnamesi*, C. 2, s. 786.

[369] *Maraş Salnamesi*, C. 2, s. 786.

11 Mart 1908 tarihinde yazılmış olan bir tezkereyle Maraş Mekteb-i İdâdî'sinin fiziki açıdan eğitim ve öğretime uygun olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durumun giderilmesi için Mekteb-i İdâdî'nin yıpranmış ve öğrenciler için tehlikeli olduğu düşünülen bölümlerinin elden geçirilmesi gerektiği bildirilmiştir. Tamirat bedeli olarak önceden tespit edilen rakam 31.950 kuruş olduğu halde, yapılan tetkik ve incelemeler neticesinde bu rakamın 32.970 kuruşa çıktığı ve bir sonraki yıl tamirat mevsiminde başlanmak üzere paranın kullanılmasına izin verildiği anlaşılmaktadır. Ancak aralık ayına gelinmesine rağmen inşaat için gerekli olan paranın gelmediği bu yüzden de tamiratın başlatılamadığı görülmektedir. Tamirat mevsiminin başlamasına rağmen binanın iyileştirilmesi konusunda bir gelişmenin olmaması sıkıntı yaratmış, yeni eğitim ve öğretim dönemine binanın hazır hale getirilmesi için acele edilmesi gerektiği önemle bildirilmiştir [370].

Aşağıdaki tabloda 1908 yılında Maraş'ta eğitim ve öğretim hayatına devam eden İbtidâî Mekteplerinin listesiyle birlikte muallimlerin isimleri ve öğrenci sayıları birlikte verilmiştir. Bu yıllarda Maraş'ta sadece bir İnas (kız) Mektebi olduğu anlaşılmaktadır. Bu mektepte görev yapan Muallime Rukiye Hanımın 50 öğrencisi bulunmaktadır [371].

Tablo 70: 1908 yılında Maraş'ta ibtidâî mektepleri

Daru'l hamd Mektebi Muallim: Hafız Osman Ef. Öğrenci Sayısı:40	Gülşen-i Edeb Mektebi Muallim: Mustafa Efendi Öğrenci Sayısı:75	Edebiye Mektebi Muallim: Hüseyin Efendi Öğrenci Sayısı:40
Hayriye Mektebi Muallim: Osman Efendi Öğrenci Sayısı:50	Naciye Mektebi Muallim: Hafız Ahmet Efendi Öğrenci Sayısı: 130	Kand-ı Hüner Mektebi Muallim: Osman Efendi Öğrenci Sayısı:40
Necmü'l Maarif Mektebi Muallim: Ahmet Hilmi Ef. Öğrenci Sayısı: 30	Şemsü'l Maarif Mektebi Muallim: Mahmut Nedim Ef. Öğrenci Sayısı:45	Hamidiye Mektebi Muallim: Ali Rıza Efendi Öğrenci Sayısı:50

[370] *BOA, İMF,* 14 / 1326S; *BOA, ŞD. MAARİF II – 53,* 223 / 7; *BOA, ŞD. MAARİF II* – 53, 222 / 81.
[371] *Maraş Salnamesi,* C.2, s.786.

1914-15 yıllarında Maraş merkezde eğitim ve öğretime devam eden altı senelik bir İdâdî Nehârî'nin (gündüz eğitim veren lise) ve dört senelik olmak üzere bir Dârülmuallimîn (erkek öğretmen okulu) olduğu dönem kaynaklarında yer almaktadır. Özellikle Dârülmuallimînin 1915 Eylül'ünde açıldığından bundan başka da 9 Zükur İptidâîsi (erkek ilkokulu) ve bir İnas Rüştiyesi (kız ortaokulu)'nin bulunduğundan bahsedilmektedir. Önceki yıllarda bütün livada Mekatib-i İbtidâîye devam eden öğrenci sayısı 1531 olarak görülürken daha sonraları bu sayının 2906 ya çıktığı anlaşılmaktadır[372].

1916 yılına gelindiğinde Maraş dâhilinde bulunan 426 civarındaki köyde 36, kasabalarda 16 olmak üzere toplam 52 Mekteb-i İbtidâînin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Devam eden öğrenciler kız ve erkek olmak üzere toplamda 2079'dur. Sahn-ı tahsilde bulunan diğer 24.519 çocuğun tahsilden mahrum kaldığı yapılan istatistikî çalışmalarda anlaşılmıştır. Bu durumda okulu olan köylerin olmayanlara, okula devam eden çocukların etmeyenlere oranı 8/100 bulunmuştur. Açığın kapatılması için her sene mevcut okulların sayısı kadar okul açıldığı takdirde bile 12 seneye ihtiyaç olduğu vurgulanmaktadır.

1915 senesi itibarıyle 12 İbtidâî Mektebin kurulduğundan bahsediliyorsa da Maraş merkezde yalnız 1, Elbistan'da da 2 okul açılmıştır. Süleymanlı'daki okul henüz açılmamıştır. Livanın bahsedilen ihtiyacını tam olarak karşılamasa da bir senede 9 okul açılmış olması takdire şayan bulunmuştur. Ayrıca daha çok öğrenci yetiştirmek için bir sonraki sene Dârülmuallimîn'in genişletilmesi, ek olarak da merkezde bir Dârülmuallimât'ın (kız öğretmen okulu) kurulması acil alınması gereken tedbirler içerisinde yer almıştır.[373]

Bütün bu alınması gereken tedbirler ve önerilere rağmen 15 Kasım 1917 tarihinde İbtidâîler ile ilgili hazırlanan raporda genel olarak eğitimin ilçe ve köyler bazında verimli olmadığı hatta oldukça geri olduğu belirtilerek, bazı köylerde dersliklerin olmadığı, bazı ilçelerde ise muallimlik yapanların o okul mezunu şahıslar olduğu vurgulanmaktadır. Maraş merkez ve bağlı köylerinde 68 okul olduğu, bu

---

[372] Besim Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, Haz. İlyas Gökhan-Mehmet Karataş, Kahramanmaraş 2008, s.212.
[373] *BOA*, *DH. UMVM*, 149 / 29; *BOA*, *DH. UMVM*, 34 / 15, lef. 1.

okullardan 65'inin açılışının yapıldığı bildirilmektedir. Livada mevcut 15.910 çocuktan sadece 2.476'sının okullara devam ettiği görülmüştür.[374]

Yine aynı yıl içerisinde eğitim ve öğretimi iyileştirmek adına yeni açılması düşünülen okullarda görev yapacak olan muallim ve muallimelerin bir an önce yetiştirilmesi için dârulmuallimînlerin yatılı hale dönüştürülmesi fikri de kabul görmüştür.[375]

15 Kasım 1917 tarihli Maraş Meclis-i Umumi'si tarafından okunan bilgilendirme raporunda; giderler idaresinin bir önceki sene yapılan tahsisattan 832.793 kuruş fazla istediğini ancak gelirin yetersizliğinden dolayı 455.093 kuruşun kabul edildiğinden söz edilerek bu paradan 155.190 kuruşun dârulmuallimîn kısmına, 163.300 kuruşunun Yenicekale'de tek kurulacak olan yatılı İbtidâî Mektebin masraflarına, 135.000 kuruşunun da bir sonraki sene kurulacak olanlara ayrıldığı bildirilmektedir. Okulların problemlerinden bahsedilirken mevcut olanları idare edecek muallim ve muallimelerin yetersiz olduğuna ve aynı zamanda bir kısmının da dârulmuallimîn mezunu olmadığı için okullarda istihdam edilemediklerine vurgu yapılmaktadır. Bunun için dârulmuallimînlere ağırlık verilmesi üzerinde durulmuş ve çözüm yolu olarak bu okulların yatılı yapılması gerektiği düşünülmüştür. Özellikle kazalardan gelecek olan öğrencilerin gidecek yerleri olmadığı için gündüzlü okulları tercih etmedikleri de vurgulanmıştır. Böylece sınıflar oluşturulamadığından öğrenciler idâdîlere yönlendirilmiştir. Özellikle Yenicekale Nahiyesi'ndeki köylerin 20-25 haneden meydana geliyor olması her biri için ayrı ayrı okul kurulmasına imkân vermediğinden, Yenicekale'de yatılı bir İbtidâî kurulması gerektiği encümen tarafından kabul görmüştür.[376] Yukarıda gördüğümüz uygulama ücra bölgelerde yaşayan ailelerin çocuklarını mağdur etmemek adına günümüzdeki yatılı ilköğretim bölge okulları uygulaması ile aynı mantığa hizmet etmektedir.

Maraş Livasının gelirleri içerisinde maarif için ayrılan miktarlar Atalay'ın tuttuğu kayıtlar çerçevesinde 1916 ve 1917 yılları için aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:[377]

---

[374] *BOA, MF. HTF*, 5/49; *BOA, DH. UMVM*, 151/55.
[375] *BOA, DH. UMVM*, 149 / 29.
[376] *BOA, DH. UMVM*, 151/ 55.
[377] Besim Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, s.213.

Tablo 71: 1916-1917 yıllarında Maraş'ta maarife ayrılan bütçe

	1916	1917
Livanın özel gelirleri	1.400.805 krş.	1.263.880 krş.
Maarif tahsisatı	425.759 krş.	494.585 krş.
Bütçede merkez mekatib-i umumiyesine verilen	202.630 krş.	284.150 krş.

3.2 Gayrimüslim Okulları ve Faaliyetleri

Her dönemde eğitim ve eğitim kurumları siyasi, dini, sosyal ve kültürel açıdan toplumları etkilemenin en iyi yolu olarak görülmüştür. Bu durumu çok iyi değerlendiren gayrimüslimler, Osmanlı ülkesinde pek çok okul açarak ülke üzerindeki emellerine bu yoldan ulaşmaya çalışmışlardır. Bu okullara ilk zamanlar müslüman ahaliden ziyade yabancı unsurların daha fazla ilgi gösterdiği bilinmektedir, ancak ilerleyen yıllarda yerli müslüman unsur da bu okulları tercih etmeye başlamıştır. Yabancı okulların genel olarak amaçlarına bakacak olursak önceliklerinin hristiyanlığı yaymak olduğunu görürüz. Daha sonra bağlı bulundukları devletin Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini gerçekleştirmesine yardım etmek ve ülkeyi bölmeye çalışmak gelmektedir. Yine Avrupa ve Amerika'nın ihtiyaç duyduğu yeraltı ve yerüstü kaynaklarının araştırılması ve buralarda faaliyet gösterilmesi ise gayet planlı ve programlı bir sistem takip edilerek gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Her türlü siyasi ve iktisadi hareketin arkasında durulmuş, Osmanlının sömürge haline getirilmesi fikrinin okullarında işlenmesi için ellerinden geleni yapmışlardır. Böylece yabancı okullar sayesinde elit bir grup oluşturup bu grup vasıtasıyla Türk devlet politikasını yönlendirmeyi hedeflemişlerdir. Görünüşteki amaçlarının ise kendi topluluklarının eğitim ihtiyacını karşılamak ve kültürel yönden desteklemek olduğunu yerleştirmeye çalışmışlardır. Yabancılar tarafından açılan bu okullar özellikle Osmanlı Devleti'nin ülke içinde isyanlar ülke dışında da savaşlarla mücadele etmek zorunda kaldığı 1870-1890 yılları arasında yoğunluk göstermektedir.

Tablo 72: Ülkemizde açılan yabancı okulların sayıları ve destekleyen devletler [378]

Devletler	**Okul Sayısı**
Fransa	72 (sadece Anadolu'daki sayı)
İngiltere	83
Amerika	465
Avusturya	7
Almanya	7
İtalya	24
Rus	44 (Beyrut)
İran	2
Yunan	3 (İzmir)

Ülke genelinde meydana gelen bu gelişmelerden Maraş şehri de içerisinde bulundurduğu gayrimüslim ahalinin çeşitliliği sebebi ile etkilenmiş ve misyonerlerin yoğun ilgisine maruz kalmıştır. Neticede Maraş şehri pek çok yabancı okulun açıldığı ve faaliyet gösterdiği bir yer haline gelmiştir. Bu okulların büyük kısmının ruhsatsız oluşu da dikkat çekicidir.

Nitekim II. Abdülhamit'e verilen raporda padişah tahta çıkmadan önce 284 yabancı okulun açıldığı, yine ülkede faaliyet gösteren 392 Protestan okulundan sadece 51 tanesinin ruhsatlı, diğerlerinin ruhsatsız olduğu belirtilmiştir. Ruhsatsız çalıştırılan yabancı müesseselerle ilgili olarak Osmanlı Devleti'nin konu üzerinde hassasiyetle durduğu anlaşılmaktadır[379].

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler okullarını cemaat teşkilatları sayesinde kurup yönetmişlerdir. Bu yüzden de ibadethanelerinin yanında bunlara bağlı okulları da yer almıştır. İlkokullar mahalli cemaatler tarafından, ortaokullar ile öğretmen okulları ise millet teşkilatları sayesinde yönetilmiştir.[380]

Aşağıdaki tabloda 1908 yılı verilerine göre Maraş şehrinde yer alan ve Mekatib-i Gayrimüslime diye nitelendirilen yabancı okulların, öğrenci sayıları ve bulundukları mevkiler belirtilmiştir:

---

[378] Mustafa Çabuk, *Maraş'ta Misyoner Faaliyetleri ve Misyoner Okulları*, Kahramanmaraş 2008, s. 49, 51, 52.
[379] M. Çabuk, *Maraş'ta Misyoner Faaliyetleri*, s. 51, 59.
[380] N. Günay, *Maraş'ta Ermeniler*, s. 88.

Tablo 73: Mekatib-i Gayrimüslimenin Nev'i İsimleri ve Mevkileri[381]

Mektebin İsmi	Nev'i	Öğrenci Adedi	Derecesi	Mevki'i
Protestan Mektebi	Erkek	15	Âlî	Sarıvelili'de
"	Kız	95	"	"
"	Erkek	100	Rüşdî	Bahtiyar Yokuşunda
"	Erkek	200	İbtidâî	"
"	Erkek	150	"	Şekerdere'de
"	Kız	85	"	"
"	Erkek	95	"	Akdere'de
"	Kız	50	"	"
Ermeni Mektebi	Erkek	75	Rüşdî	Şekerli Cad.
"	Kız	30	İbtidâî	"
"	Erkek	85	"	"
"	Kız	35	"	"
"	Erkek	75	"	Kalealtında
"	Kız	50	"	"
"	Erkek	95	"	Künbet'te
"	Erkek	100	"	Çarşıbaşı'nda
Katolik Mektebi	Erkek	150	"	Hatuniye Cad.
"	Kız	100	"	"
Latin Mektebi	Erkek	100	Rüşdî	Abarabaşı'nda
"	Kız	150	"	"
Yahudi Mektebi	Erkek	25	İbtidâî	Şekerli'de

Tablodan da anlaşıldığı üzere 8 Protestan Mektebinde 790 öğrenci, 8 Ermeni Mektebinde 545 öğrenci, 2 Katolik Mektebinde 250 öğrenci, 2 Latin Mektebinde 250 öğrenci, 1 Yahudi Mektebinde ise 25 öğrenci olmak üzere 1750 civarında gayrimüslim öğrencinin adı geçen okullarda eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Buna karşılık Türk okullarında ise 120'si idâdîde olmak üzere yaklaşık 670 öğrencinin eğitim aldığı görülmektedir.

[381] *Maraş Salnamesi,* C. 2, s. 787.

1908 yılı itibarıyle nüfus karşılaştırması yapacak olursak 46.557 İslam nüfusuna karşılık, gayrimüslimlerin nüfusu (Ermeni, Katolik, Rum Katolik, Protestan, Latin, Yabancı, Yahudi) 21.417dir.[382] İki toplum arasındaki okula gitme oranları karşılaştırıldığı zaman müslümanların okula gitme oranı % 1.44 iken, gayrimüslimlerin oranı % 8 olarak tespit edilmiştir. Bu durumda gayrimüslimlerin okullaşma oranının, müslümanlara göre 6 kat daha fazla olması, eğitim ve öğretimde geldikleri noktayı göstermektedir.

3.2.1 Alman Okulları ve Faaliyetleri

Almanlar, Osmanlı Devleti dâhilinde ekonomik ve kültürel olarak faaliyet gösterebilecekleri birtakım alanlar belirlemişlerdir. Bu alanların içerisinde Maraş şehri de yer almıştır. Almanların Maraş'ta faaliyet göstermesindeki en büyük etken şehirde yaşayan Ermeni nüfusu olmuştur. Ermenileri, kendi siyasi ve ekonomik sahalarını genişletecek bir kaynak olarak görmüş ve okullarında bu gruba ayrı bir önem vermişlerdir. İlk olarak 3 Nisan 1888'de Berlin Müzesi direktörü Mösyö Hama; Halep, Antep ve Maraş üzerinde bir seyahat yaparak, bölgeyi tanımış ve bir yıl sonra da şehirde Alman nüfuzu artmaya başlamıştır.[383]

Almanlar, öncelikle okullarını Alman vatandaşların çoğunlukta olduğu bölgelerde açmışlardır. Okul açacakları yerlerde ahalinin sempatisini kazanmak için yöre halkına maddi ve manevi yönden destek vermişlerdir. Hatta okullaşma süreci içerisinde okul açmayı istedikleri bölgelerde ileri gelenlerle görüşüp her türlü yatırımı yapmaya hazır olduklarını bildireren misyonerler, masrafların çoğunluğunun kendileri tarafından karşılanacağını söyleyip, ulaşımı kolaylaştırmak için yollar yapabileceklerine dair sözler vermişlerdir[384]. Örneğin; 4 Haziran 1911 tarihinde Maraş'taki Alman Kız Mektebinden mezun olan iki kızın Zeytun Kazası'na bağlı Fırnıs nahiyesine giderek masrafları Maraş'ta yaşayan Almanlar tarafından karşılanmak üzere bir kız mektebi açmak istedikleri ve bu yönde çalıştıkları anlaşılmaktadır. Özellikle yöre halkının bu konuda olurunu alıp durumu bir senetle resmileştirdikten sonra eğitim-öğretim dönemi başladığında kazaya mutlaka bir muallime göndereceklerine dair sözler

---

[382] *Maraş Salnamesi,* C.2, s.794.
[383] M. Çabuk, *Misyoner Faaliyetleri,* s.136.
[384] Sezen Kılıç, *Türk- Alman İlişkileri ve Türkiye'de ki Alman Okulları (1852'den 1945'e Kadar),* Ankara 2005, s.106.

verdikleri anlaşılmaktadır. Yine aynı misyonerlerin halkın güvenini ve sevgisini kazanmak için çevre köylerde ihtiyaç sahiplerine para dağıttıkları da kayıtlarda yer almıştır.[385]

Maraş Sancağı'nda Alman Okulları, "Deutschen Hilfsbundes für christliches Liebeswerk im Orient" (Şarkta Hristiyan Şefkati İçin Alman Yardım Birliği) adlı cemaat tarafından kurulmuştur. Şehirde bu cemaatin kurduğu biri kız diğeri erkek olmak üzere 2 Alman Lisesi bulunmaktaydı. 1913-1914 yıllarında bu okullarda 16 öğretmen ve 140 öğrenci ile eğitim - öğretim yapılmaktaydı. Bu okullarda eğitim dili olarak Ermenice ve Osmanlıca birlikte verilmiştir. Rahip Chrishofen ve rahibe Hedwig adlı Almanların kurduğu bu okullar kişisel çıkar amaçlı kullanıldığı için zararlı bulunmuş ve Osmanlı Devleti tarafından kapatılmak istenmiştir.[386]

Tablo 74: Maraş'taki Alman Okulları [387]

Bulunduğu Yer	**Okulun İsmi**	**İnşa Tarihi**
Maraş, Divanlı Mahallesi	Alman Erkek İbtidâî Okulu	1909
Maraş, Divanlı Mahallesi	Alman Rüştiye ve İdâdî Kız Okulu	1911
Maraş, Divanlı Mahallesi	Alman Rüştiye ve İdâdî Erkek Okulu	

3.2.2 Alman Erkek İbtidâî Mektebi

Maraş'ın Divanlı mahallesinde bulunan okul Almanya Devleti tebaasından Mösyö Pastör Brunnemann tarafından yetimhanenin içerisinde gündüz eğitim verecek şekilde açılmıştır. Protestan cemaati eytamhanesinden 150 erkek öğrencisi vardır. Kız öğrencisi yoktur. Eğitim süresi beş sınıf üzerinden yapılmaktadır.

Okul İdaresinde görev alanlar içerisinde Müdür, Pastör Brunnemann, tabiyeti Almanya Devleti, Mahall-i vilayeti yine Almanyadır. Muallim, Ohannes Efendi, tabiyeti Devlet-i Ali Osman, Mahall-i vilayeti Maraştır. Mezhep olarak Protestandırlar.

---

[385] *BOA, DH. İD,* 117/ 39.
[386] S. Kılıç, *Türk- Alman İlişkileri*, s.104; Adnan Şişman, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devletinde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, Ankara 2006, s. 328; M. Çabuk, *Misyoner Faaliyetleri*, s.136.
[387] S. Kılıç, *Türk- Alman İlişkileri*, s.107.

Pastör Brunnemann'ın şehadetnamesi (diploması) yoktur, ancak Ohannes Efendinin Tarsus Kolejinden 6 Haziran 1899 tarihli şehadetnamesi bulunmaktadır.

Tablo 75: Alman Erkek İbtidâî Mektebinde okutulan dersler ve ders kitapları

Kitap Adı	**Konusu**	**Dili**	**Yazarı**	**Basım Tarihi**
Elifba-yı Osmanî	Kıraat	Osmanlıca	Bedros	1316
Kıraat Kısm-ı Evvel	Kıraat	Osmanlıca	Reşat, İbrahim	1323
Kıraat Kısm-ı Sani	Kıraat	Osmanlıca	Reşat, İbrahim	1318
Muhtasar Sarf-ı Osmanî	Kavaid	Osmanlıca	Zeki	1315
Varjuton Mankanes	Kıraat	Ermenice	Sinpat	1320
Varjuton Mankanes Kısm-ı Evvel	Kıraat	Ermenice	Sinpat	1320
Varjuton Mankanes Kısm-ı Sani	Kıraat	Ermenice	Sinpat	1317
Varjuton Mankanes Kısm-ı Salis	Kıraat	Ermenice	Sinpat	1316
Ermenice Sarf	Sarf	Ermenice	Zabel Asador	1318
İlm-i Hesap Kısm-ı Evvel	Hesap	Türkçe	Samalum?	1317
İlm-i Hesap Kısm-ı Sani	Hesap	Türkçe	Samalum?	1302
İlm-i Hesap Kısm-ı Salis	Hesap	Türkçe	Samalum?	1297
Coğrafya-yı Riyazî	Coğrafya	Ermenice	Haçkones	1319
Kerregan	Kıraat	Türkçe	Samalum?	1319
İlm-i Hayvanat Kısm-ı Evvel	Tarihi Tabii Kıraat	Türkçe	Samalum?	1313

Yukarıdaki derslere ek olarak 9 Temmuz 1908 tarihinde Osmanlıca, Ermenice, Hüsnü Hat, Terennüm ve Resim derslerinin de verileceği belirtilmektedir [388].

3.2.3 Kızlar Alman Eytamhanesi Okulu ve Programı

1910 yılında Zonbatanlı mahallesinde bulununan kız yetimhanesi içerisinde eğitim vermek üzere İptidâî, Rüşdî ve idâdî derecesinde okul açılmıştır. Matmazel Stokman idaresindeki okulda; Usana Günciyan, Deşgon Kocaoğlanyan, Husrevitoht Kilikyan ve Lusiya Çorbaciyan isimli Ermeni öğretmenler de ders vermekteydiler. Adı geçen okul sekiz yıl olarak programlanmıştı.

1916 yılında yetimhanede 1000 Ermeni kız öğrencinin barındığını ve yetimhaneye yardım amacı ile birçok fırının da yine bu yıllarda faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır.[389]Maraş'ta Kız Alman Eytamhanesi içerisinde açılan bu okulun sekiz yıllık ders programı aşağıda verilmiştir.

Birinci Sene: Türkçe okuyup yazmak, ilm-i eşya dersleri, diyanet ta'limi, hesap, terennüm, jimnastik.

İkinci Sene: Birinci senedeki derslerin devamı.

Üçüncü Sene: Osmanlıca, Ermenice, diyanet ta'limi, hesap, Maraş Şehri ve Sancağının coğrafyası, resim, jimnastik, terennüm.

Dördüncü Sene: Osmanlıca, Ermenice, diyanet ta'limi, hesap, Memalik-i Osmaniyenin coğrafyası, tarih-i tabiiyeden dersler, resim, jimnastik, terennüm.

Beşinci Sene: Osmanlıca, Ermenice, diyanet ta'limi, hesap, coğrafya, tarih-i tabii, hülasa-i tarihi Osmanî, Ermeni tarihinden bazı mühim vakalar, resim, terennüm, jimlastik.

Altıncı Sene: Osmanlıca, Ermenice, diyanet ta'limi, hesap, coğrafya, tarih-i tabii, tevarih, ilm-i hikmet-i tabiiyye, kimyadan sade tecrübeler, resim, terennüm, jimlastik.

Yedinci Sene: Osmanlıca, Ermenice, diyanet ta'limi, Almanca, İngilizce, İlm-i hendese, sade ilmi meseleler, coğrafya, tarih-i tabii, tevarih, ilm-i hikmet-i tabiiyye ve kimyadan sade tecrübeler, resim, terennüm, jimlastik.

Sekizinci Sene: Yedinci sene ile aynı dersler.

---

[388] *BOA, Şurayı Devlet (Halep 3 / 210),* 2245/ 3.
[389] N. Günay, *Maraş'ta Ermeniler,* s. 189.

Tablo 76: Alman Rüşdî ve İdâdî Kız Okulunda okutulan kitaplar, yazarları, basım yeri ve yılları [390]

Mevadd-ı Tedrisiye	**Esami-i Kütüb**	**Müelliflerin İsimleri**	**Mahall-i Tabları**	**Tarih-i Tabları**
Lisan-ı Osmani	Teshil-i Kıraat	Hasan ve Salih	Dersaadet	1301
“	Mekteb Kütüphanesi (1.Kıraat)	R. Faik	“	1323
“	Mekteb Kütüphanesi (2.Kıraat)	Reşad İbrahim	“	1324
“	Mekteb Kütüphanesi (3.Kıraat)	Reşad İbrahim	“	1313
“	Muhtasar Nevdeste	Zeki	“	1316
“	İlaveli Nevdeste	Zeki	“	1320
“	İktitaf (1.Kısım)	Mehmed Ata	“	1320
“	Ameli ve Nazari Muhtasar Sarf-ı Osmani	Zeki	“	1316
“	Ameli ve Nazari İlaveli Sarf-ı Osmani	Zeki	“	1316
“	Tabrolan-ı Osmaniyanı Levzi	Mihri	“	1909
Tarih-i Osmani	Resimli ve Haritalı Tarih-i Osmani	Ali Reşad ve Ali Seydi	“	1327
Ermenice Harfli Türkçe	Küçük Çocukların İlk Kitabı	Boyacıyan	“	Sene-i Miladiye 1902
“	Talim-i Kıraat-ı Osmaniye (2.Kısım)	Boyacıyan	“	1895
“	Talim-i Kıraat-ı Osmaniye (3.Kısım)	Boyacıyan	“	1895
Ermenice Lisan	Mayreni Lezo E-Darı	Mihitar Bonrasti	“	1910
“	Mayreni Lezo B-Darı	Mihitar Bonrasti	“	1910

[390] *BOA, DH. İD*, 117 / 33.

“	Mayreni Lezo C-Darı	N.Dargavontyanes	“	1906
“	Mayreni Lezo H-Darı	N.Dargavontyanes	“	1906
“	Casak Arti Cay Madena Karotyan	Biberciyan	“	1895
“	Maret İllalo Miçones	İsklimyan	“	1902
“	Arteseren Namakani	Kapamacıyan	“	1902
“	Naha Badrasdegan Kerakaraton	Zapel Asador	“	1908
“	Korzonagan Kerekanaton EKirk	Zapel Asador	“	1909
“	Korzonagan Kerekanaton B-Kirk	Zapel Asador	“	1909
Ermeni Tarihi	Badkerazat Hayones Badmoton Darragan	Tavit Haçkontes	“	1910
“	Badkerazat Hayones Badmoton Darragan Miçit	Tavit Haçkontes	“	1909
Coğrafya	Badkerazat Aşharhakroton Darragan	Tavit Haçkontes	“	1909
“	Badkerazat Aşharhakroton Miçit	Tavit Haçkontes	“	1909
İngilizce Lisan	Royal Primier ve First Reader	T. Nelson	Londra	1905
“	Royal Second Reader	T. Nelson	Londra	1905
Almanca Lisan	Deutsches Lehrebuch 1.sene	F. Hirst	Breslav	1910
“	Deutsches Lehrebuch 2.sene	F. Hirst	Breslav	1910

1913-1914 yıllarında yukarıda adı geçen Alman okullarından İdâdî seviyesinde olan erkek ve kız okulunda 16 öğretmen ve 140 öğrenci bulunmaktadır. [391]

3.2.4 Amerikan Okulları ve Faaliyetleri

Amerikalı Protestan misyonerlerin Osmanlı Devleti ile ilk temasları 1810 yılında Boston'da kurulan "American Board of Commisioners for Foreign Mission" (BOARD) adlı misyoner kuruluş sayesinde olmuştur. Bu kuruluş 1819 yılında faaliyet alanları içerisine Osmanlı topraklarını almış ve ilk merkezlerini İzmir'de açmıştır. 1820'den itibaren de yoğun olarak Amerikan misyonerleri ülkemize gelmeye başlamışlardır[392].

Amerika Birleşik Devletlerinde 5000'e yakın Protestan kilisesi mensupları tarafından desteklenen BOARD, asıl amacının hristiyanlığı, dinsizler ve farklı inanışlara sahip topluluklar arasında yaymak olarak açıklamıştır[393]. Bu hedeflerle ülkemize geldikleri ilk on yıl içerisinde yöreyi, devletin işleyişini, yerel halk dillerini ve inanışlarını anlamaya çalışmışlar örf ve adetlerimizi öğrenmişlerdir. Amerikalı misyonerlerin ilk hedefi toplumun temel unsurunu oluşturan müslümanlar olmuştur. Ancak müslümanların dinlerine olan bağlılıkları ve geleneksel yaşam tarzlarından taviz vermemeleri misyonerlerin hedeflerine ulaşmasına engel olmuştur. İkinci hedef grup Museviler olmuştur. Musevilerin de dinlerine olan bağlılıkları ve birlikleri Hristiyanlaşmalarını engellemiştir[394]. Diğer hedef kitle Rumlar olmuş ancak onların da milli bilinç kazanma yolundaki iradeleri misyonerlerin başarısız olmasına neden olmuştur. Bütün bu başarısız girişimlerin ardından kalan tek hedef kitlenin ise 1840'lı yıllardan başlayarak Ermeniler olduğunu görmekteyiz. Ermeniler misyonerlerin hedeflerine ulaşabildikleri yegâne grup olmuştur. Öyle ki artık misyonun resmi adı bile Ermeni Misyonu (Mission to Armenians) olmuştur [395].

Amerika'da başlayan iç savaşla birlikte kadınlar da misyonerlik faaliyetlerine başlamışlardır. Tıpkı Amerikan Board gibi dış dünyaya açılan ve aynı zamanda

---

[391] Adnan Şişman, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı*, s.328.
[392] Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İstanbul 1991, s. 16; N. Günay, *Maraş'ta Ermeniler*, s. 178.
[393] U. Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s.17.
[394] N. Günay, *Maraş'ta Ermeniler*, s.178,179.
[395] U. Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 75.

Anadoluda faaliyet gösteren bayan misyoner teşkilatları vardır. Bu teşkilatlardan birisi 7 Ocak 1868 yılında Boston'un Güney kilisesinde kurulan Woman's Board of Missions (WBM) diğeri de 1868 yılının Ekim ayında kurulan Woman's Board of Missions of The Interior (WBMI) isimli kadın misyoner kuruluşlarıdır. Bu iki örgüt uzun yıllar BOARD'a para ve personel yardımında bulunmuşlardır. (WBM) ve (WBMI) adlı kadın misyoner kuruluşları 1912 yılında Anadolu'da bulunan ortaokul ve lise düzeyinde eğitim veren 16 kız okuluna ki sayıları 3960 civarındadır. Para ve personel yardımı yapmaktaydılar.[396]

Amerikalı misyonerlerin hedeflerine ulaşmalarında en etkin yol kuşkusuz okullar olmuştur. Açtıkları okullara iyi bir eğitim almak için gelen gençleri kendilerine hizmet edecek şekilde yetiştirmişlerdir.

Tablo 77: 1903 yılı Amerikalı misyonerlerin Maraş'taki okulları[397].

Okulun Bulunduğu Yer	**Okulun İsmi**	**Tesis Tarihi**	**Açıklamalar**
Maraş	Protestan İlmi İlahi Mektebi	1284	Antep'teki Amerikan okulundan mezun öğrenciler misyoner olarak yetiştirilmekteydi.
Maraş	Amerikan Protestan Kız Kolleji	1288	Mezunları öğretmenlik yapmaktaydı.
Maraş	Amerikan Protestan Kız ve Erkek Mektebi	1284	
Maraş	Amerikan Protestan Kız ve Erkek Mektebi	1284	
Maraş	Amerikan Protestan Kız ve Erkek Mektebi	1284	
Maraş	Amerikan Protestan Kız ve Erkek Mektebi	1284	
Andırın	Amerikan Protestan	1302	
Göksun Köyü	Erkek Mektebi		
Andırın Geben Köyü	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1298	
Andırın Kazası	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1298	

[396] U. Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika,* s.126,127; M. Çabuk, *Misyoner Faaliyetleri,* s. 65.
[397] M. Çabuk, *Misyoner Faaliyetleri,* s.91,92.

Andırın Şivilgi Köyü	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1300	
Andırın Tekçekale	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1298	
Zeytun Kasabası	Amerikan Protestan Kız Mektebi	1288	
Zeytun Kasabası	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1288	
Zeytun Fırnıs Köyü	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1298	
Elbistan Kasabası	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1298	

Amerikan Misyonerleri, verdikleri eğitimi dini ve laik olmak üzere iki guruba ayırmışlardır. Dini eğitim Maraş Teoloji (İlahiyat) okulunda[398], laik eğitim ise Merkezi Türkiye Kız Kolejinde verilmekteydi. Maraş Teoloji Okulu 1866 yılında Mr. Trowbridge idaresinde açılmıştır. Okula tayin edilen misyonerler ise Mr. Pery ve Mr. Montgomery olmuştur. İhtiyaçları BOARD tarafından karşılanan okulun kadrosu büyük ölçüde Amerika'dan gelen eğitimcilerden oluşmaktaydı. Ancak Türkiye'deki misyoner okullarından mezun olduktan sonra Avrupa ve Amerika'ya gidip eğitimlerini tamamladıktan sonra geri dönenler içerisinde de görev alanlar olmuştur. Örneğin; Maraş İlahiyat Okulundan mezun olan Haroutoun K. Avakion, American Board'un Harput'taki okullarında yabancı dil ve matematik dersi vermiştir. Yine mezunlardan Haygazyaş, Tarsus'taki St. Paul Enstitüsünde öğretmenlik yapmıştır[399].

1882 yılında açılan Merkezi Türkiye Kız Kolejinin amacı ise Maraş ve çevresinde orta dereceli okullardan gelen kız öğrencilere daha ileri derecede eğitim vererek bölgedeki öğretmen ihtiyacını karşılamaktır. Bu amaçlar içerisinde belki de en önemli olanı Hristiyanlığı yayabilecek ve Ermenileri aydınlatacak kız liderler yetiştirmektir. Merkezi Türkiye Kız Kolejinde çoğunlukla Ermeniler eğitim almaktaydılar. Az sayıda da olsa yıllar içerisinde Müslüman öğrencilerin de bu okula devam ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin; 1886 yılında, yörede tanınmış bir Müslüman ailenin 2 kızı, 1890 yılında ise önemli bir devlet memurunun kızı burada eğitim görmüştür. 1893-1894 ders yılında ise okulda ikisi Müslüman-Türk kızı olmak üzere

[398] U. Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s.173,174.
[399] N. Günay, *Maraş'ta Ermeniler*, s. 184.

29 öğrenci bulunuyordu. Ancak 1907 yılına gelindiğinde 90 kişilik olan bu okulda hiç Müslüman öğrenciye rastlanmamıştır. Öğrencilerin tamamının Ermeni Protestanlardan oluştuğu anlaşılmaktadır. [400]

Amerikalı misyoner Mr. Mikalem tarafından açılan müesseselere 1896 yılında Amerikan Yetimhanesi de eklenmiştir. Burada kalan öğrencilere genellikle mesleki eğitim verilmekteydi.

1912 yılında Amerika Misyonerlerinden olan ve Amerika Kolleji Müdürlüğü yapan Mösyö Godsell, Maraş'ın Restebaiye Mahallesi'nde bulunan bir kıraathanede, bir gece mektebi açmak istemiştir. Bu mektebin daimi ve yatılı olmayıp, geceleri bir iki saat devam edecek olan bir çırak mektebi olacağını bildirerek ruhsat talebinde bulunmuştur. Bu gibi dershane tarzındaki eğitim kurumlarının hizmeti konusunda daha önce bir karar verilmediği için durumun Şurayı Devlet tarafından görüşülüp karara bağlanacağı bildirilmiş. Nitekim 21 Ekim 1912 tarihinde gönderilen İrade-i Seniyye ile Maraş'ın Restebaiye Mahallesinde Amerika Koleji Müdürü Mösyö Godsell tarafından kurulacak olan gece mektebinin Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin Hususi Mekteplerle ilgili olan 129. Maddesi hükümlerine göre kurulabileceği ve mektep olarak düşünülen binanın da vergi ve diğer resmi işlerinin mutasarrıflık tarafından belli edildikten sonra resmi ruhsatının verileceği, Şura-yı Devlet tarafından karara bağlanmıştır.

Okulun Müdürü Mösyö Godsell, Müdür Muavini Serkis Çobanyan ile öğretmenler Nerses Sarıyan, Tarsus Amerikan Kolleji'nden, Ağya Behisniliyan ise Antep Amerikan Koleji'nden mezun olmuşlardır. Okulda okutulan dersler arasında; Osmanlıca, İngilizce, Ermenice ve Fransızca yer almaktaydı. Okulun öğrenim süresi ise iki yıldı[401].

Aynı yıllarda İngiltere tebaasından olan Peter Mikelam, Maraş Kız Okuluna bitişik ve Alaüddevle Vakfına bağlı bulunan 37.000 kuruş değerindeki arazide; kuzeyde 84 m, güneyde 49.5 m, batıda 89 m, doğuda ise 54.5 m konumunda olacak şekilde bir bina inşa etmek istemiştir. Bütün ihtiyaçları Amerikan Board tarafından karşılanacak olan bu binanın, "Musiki Okulu" olarak hizmet vermesi planlanmıştır. Bu istek 26

[400] U. Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 200; N. Günay, *Maraş'ta Ermeniler*, s. 185, 186.
[401] *BOA, İ. MF*, 20 / 1330- Za; *BOA, ŞD, MAARİF III -54*/ 229/1.

Kasım 1913 tarihinde Şurayı Devlet ve Meclis-i Vükela kararıyla onaylanmış ve ruhsatı verilmiştir[402].

3.2.5 İngiliz Okulları ve Faaliyetleri

İngilizler, 1898 yılında Zonbatanlı Mahallesinde Miss Salmond isimli misyonerin idaresinde olmak üzere iki yetimhane açmışlardır. Bu yetimhanelerden erkekler için kurulana Ebenezer, kızlar için kurulana da Bevlah adı verilmiştir. Kurulduğu yıllar itibari ile Ebenezer yetimhanesi çocuklara ticaret ve fırıncılık eğitimi vermiştir. Bu fırın bütün yetimhanelerin, misyonerlerin ve Yakındoğu yardım teşkilatlarındaki elemanların ekmek ihtiyacını adı geçen yıllarda karşılamıştır.[403] I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte bu iki yetimhane dış görünüş olarak Amerikan müesseselerine benzetilip Amerikalılara devredilmiş gibi gösterilmiştir. Ancak tüm faaliyetleri yine İngilizler tarafından yürütülmüştür. Yetimhanenin Müdiresi İngiliz Miss Josephin Monet ile Müdürü olan Kanadalı Dr. Wodlider görevlerine devam etmişlerdir. I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda Kanadalıların düvel-i muhasıma tebasından olmaları dolayısıyle adı geçen kuruma el konulmuştur [404].

29 Mayıs 1911 tarihinde İngiliz tebasından olan Mr. Malcolm Maraş'ta yaşayan müslim ve gayrimüslimler için parasız eğitim veren bir okul açmak istediğini ve bunun için ruhsat izninin verilmesini yetkili makamlardan talep etmiştir. Ancak bu yıllarda Osmanlı Devleti'nin kimi zaman ruhsat verdiği kimi zaman ise bilgisi dışında ve ruhsatsız pek çok yabancı okulun ülkede faaliyet gösteriyor olması, devleti bu konuda daha dikkatli davranmaya yöneltmiştir. Nitekim Maarif-i Umumiyeden, Dâhiliye Nezaretine yazılan tahrirde bir yabancının Maraş'a açılacak bir okul için neden böyle bir fedakârlıkta bulunduğu merak konusu olmuştur. Adı geçen okulun Maraş'ın neresinde ve kimin tasarrufunda olan hanede yapılacağı, kaç sınıfın olacağı ve ne derecede bulunacağı her türlü ayrıntı gözönünde bulundurularak sorulmuştur. Okulun kuruluş masrafları ve kirası ile okulda eğitim verecek kişilerin kimler olduğu konusunda ise esaslı bir incelemenin yapılması istenmiştir. Yapılan incelemeden sonra verilen cevapta okulun açılmasında bir mahzur olmadığı bildirilmiştir.[405]

---

[402] *BOA, İ. MMS,* 1331/ Z-13; *BOA, MV,* 230 / 116; N. Günay, *Maraş'ta Ermeniler,* s. 187.
[403] N. Günay, *Maraş'ta Ermeniler,* s. 191; M. Çabuk, *Misyoner Faaliyetleri,* s. 128.
[404] *BOA, DH. EUM.5.Şube,* 12 / 31.
[405] *BOA, DH. İD,* 117/ 29.

I. Dünya Savaşı öncesi yabancı devlet tebaası olan bu misyonerlere verilen birtakım izinler, savaşın başlaması ve sona ermesi ile değişime uğramıştır. Özellikle savaşın sonunda ülkemizde görev yapan yabancı muallimlerin bir çoğunun memuriyetlerine son verilmiştir. [406] Örneğin, 23 Mayıs 1918 tarihli bir belgede İngiltere tebaasından olan misyonerlerden, Kanadalı Mösyö Martin, İskoçyalı Madam Anna Salmond, Kanadalı Madam Eni Kordon, İskoçyalı Madam Eni Koldor Marsal'ın görevlerine son verilmiştir.[407]

3.3 Dini ve Sosyal İçerikli Kurumlar

Maraş şehri, Anadolu coğrafyasında birçok uygarlığın merkezi olma özelliğine sahip olan şehirlerden birisidir. Bölgenin, Türk - İslam hâkimiyetine girmesi ile birlikte başlayan değişim ve gelişim süreci içerisinde, Maraş ve Elbistan'ın Dulkadirli Beyliği'nin iki önemli merkezi haline getirildiği görülmektedir. Bu dönem içerisinde bölgeye birçok Hayri[408] amaçlı vakfın yapıldığı anlaşılmaktadır. Yapılan bu vakıflar içerisinde camiler, medreseler, zaviyeler, tekkeler vesair vakıflar yer almıştır. Maraş ve Elbistan bu tarihlerde adeta birer kültür merkezi olduğu gibi vakıflar bakımından da altın çağını yaşamıştır[409].

Vakıflar, özellikle Dulkadirli beylerinden Alaüddevle Bey ile eşi Şems Hatun, Şehsuvar oğlu Ali Bey ve Süleyman b. Nasreddin Mehmet Bey zamanında Maraş ve çevresinde inşa edilmişlerdir. Bu vakıf eserler sayesinde bölgenin sosyal, kültürel ve iktisadi gelişimi sağlanmıştır [410]. İnşa çalışmaları ile daha mamur ve bayındır bir hale getirilmeye çalışılan şehirde yapılan bu eserler, bölgenin Osmanlı idaresine geçmesi ile birlikte mevcut durumlarını korudukları gibi Osmanlı bünyesi içerisinde de geliştirilmişlerdir[411].

Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Maraş'ın, XVII. yüzyılda tutulan kayıtlarından tespit edilebildiği kadarıyla Maraş merkezde; 19 cami, 7 medrese, 3 buk'a yaptırılmış

---

[406] *BOA, DH. ŞFR*, 84 / 164.
[407] *BOA, DH. EUM. 5.Şube*, 60/24, Lef. 1-2.
[408] Doğrudan doğruya Allah rızasını kazanmak kastıyla kurulan ve bütün insanlara tayin edilen vakıflardır. Bkz. Y. Baş-R. Tekin, *Maraş Vakıfları*, s.54
[409] Y. Baş-R. Tekin, *Maraş Vakıfları*, s.283
[410] İ. Solak, *XVI. Asırda Maraş Kazası*, s.206
[411] Yaşar Baş, "Maraş Çevresinde Dulkadirli ve Osmanlı Vakıfları", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, Kahramanmaraş 2004, s.565; Ziya Kazıcı, "Osmanlı Döneminde Maraş'ta Bulunan Vakıfların Eğitime Katkıları", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, Kahramanmaraş 2004, s. 559; Orhan Doğan - Erhan Alpaslan, *Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Maraş Vakıfları*, Ankara 2011, s.3

ve bunlara gelirler tahsis edilmiştir. Bunların yanı sıra 7 zürri[412] vakıf ile 2 Kuran vakfı da bulunmaktadır. Bu devirde yapıldığı tespit edilen camiler; Nakib (Hacı)Camii, Adliye (Büyük Su) Camii, Çiçekli Camii, Üryanoğlu Hacı Hasan (Deli Alili) Camii, Mağralı Camii, Ağa Veli Camii, Pir Hüseyin Camii, Cığcığı (Arasa) Camii, Şeyh Camii, İsa Divanlı Camii, Hamuroğlu Hacı İmam Camii, Ahmet Paşa Camii, Restebaiye Camii, Kadı Muslihiddin Camii, Ali Ağa Camii, Bayezidli Camii, İskender Bey Acemli Camii, Salihiye Camii, Rıdvan- zade Ali Bey Camii'dir[413].

Nitekim Tanzimat'tan sonra giderek hız kazanan batılılaşma sürecinde vakıf eserlerin bağlı olduğu kanunlar ve uygulamalar üzerinde de zaman zaman birtakım değişikliklere gidildiği olmuştur. Değişen hukuk kavramı ile birlikte Beytülmâl'a(maliye hazinesi) ait gelirlerle yapılan tahsislere el konmuş ve bunlara karşılık yine gittikçe merkezileşen Evkaf Hazinesine Devlet Hazinesi'nden bir tür "taviz bedeli" verilmeye başlanmıştır. Böylece vakıflar devlet hazinesine döndürülüp büyük camiler ve vakıf kuruluşları bir kamu kuruluşu haline gelmiş olan Evkaf Nezareti'nin yönetiminde yer almışlardır.

Osmanlı hâkimiyetinden sonra ülke genelinde yeni vakıf eserler kurulmuş olmasına rağmen birim nüfusa göre bakıldığında vakıf eserler ya da vakıfların sayılarının giderek azaldığı fark edilmektedir. Bir kısım vakıflar, zamanla ortadan kalkmış bir kısmı ise kısmen bozulmuş gelirleri azalmış ya da vakıfları tahrip olmuştur. İttihat ve Terakki Dönemi'nin fikir adamlarından olan Ziya Gökalp bir şiirinde vakıf kurumunu eleştirerek; her vakfın başlı başına "teokratik" bir yönetim olduğunu söyleyerek dirilerin yönetiminin bu yoldan bir ölünün pençesine verildiğini bu durumun ise hem vakıf kurumunun ilerlemesine engel olduğunu hem de hazır yiyici ve tembel bir kitle yarattığını dile getirmiştir. Çoğunlukla bir aileye mensup olan kişilerin çalışmadan yaşamasını sağlamak için vakıf kurulduğunu ileri süren Gökalp, kurumun yıllar içerisinde yozlaşmasına dikkat çekmiştir[414].

XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise Maraş şehrinin bünyesinde pek çok dini ve sosyal içerikli kuruluşu barındırdığı görülmektedir. Bu kuruluşlar içerisinde 30 cami

---

[412] Vâkıfın vakfettiği şeyin bütün gelirlerinin asıl gayeye ulaşmasından önce vakıf tarafından tayin edilen ve umumiyetle vâkıfın ailesine mensup kimselerin idaresine bırakılan ehli veya diğer bir bakışla ailevi vakıflardır, Bkz. Y. Baş-R. Tekin, *Maraş Vakıfları*, s.54

[413] Y. Baş, "Osmanlı Vakıfları", s. 569

[414] Hüseyin Hatemi, "Cumhuriyetten Sonra Vakıflar" , *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul 1983, s. 2788.

ve 16 mescitten bahsedilmektedir. Maraş mahkeme kayıtlarında bu cami ve mescitlerin pek çoğunun isimlerinin yer aldığı anlaşılmaktadır. İsmi geçen cami ve mescitleri şöyle sıralayabiliriz; Alaüddevle Cami-i Kebiri, Sır Veli Cami-i Şerifi, Şekerli Cam-i Şerifi, Teymurcu Paşa Cami-i Şerifi, Nakıb Cami-i Şerifi, Restebaiye Mahallesi Cami-i Şerifi, Küçük Çavuşlu Cami-i Şerifi, Çavuşlu Mahallesi Bayezid Cami-i Şerifi, Gargaciyan Mahallesi Cami-i Şerifi, Kulağı Kurtlu Mahallesi Cami-i Şerifi, Divanlı Mahallesi Cami-i Şerifi, Adliye Mescid-i Şerifi, Çınarlı Cami-i Şerifi, Bayındırlı Cami-i Şerifi, Kara Şatır Cami'i, Seyyid Ali Bey Cami'i, Akçakoyunlu Cami'i, Devecili Cami'i, Bayezid Cami'i, Şeyh Müslim Cami'i, Arasa Cami'i, Hacı Abdullah Bey Cami'i, Kayabaşı Cami'i, Alemli Cami'i, Keşfi Efendi Cami'i, Gani Yusuf –zade Ahmet Paşa Cami'i, İklime Hatun Cami'i, Künbed Cami'i, Kadı Muslihuddin Cami'i, Timur Paşa Cami'i ve Ayaklıca oluk Camileridir[415].

Aynı yüzyılın başlarında şehirde yer alan sosyal içerikli kurumlar arasında 50 medrese, 1 mevlevihane, 145 çeşme, 12 hamam, 2 sabunhane, 2 imarethane, 14 han, 1 otel, 1 lokanta, 41 fırın, 1 askeri hastane, 1 Alman Hastanesi, 4 Ermeni Kilisesi, 3 Protestan Kilisesi, 2 Katolik Kilisesi, 1 Latin Kilisesinin adı geçmektedir.[416] Zaman içerisinde bu yapıların bir kısmı yıkılmış yok olmuş, bir kısmı ise harap halde ayakta kalabilmiştir. Büyük çoğunluğu da tadilat geçirerek orijinalitesini büyük ölçüde kaybederek yakın zamana kadar yaşatılmıştır.

1916-17 yıllarına gelindiğinde ise şehrin merkezinde 92 cami ve mescitle 10 kadar medrese olduğu anlaşılmaktadır. Adı geçen bu medreseler Taş medrese, Hatuniye Medresesi, Bağdadiye Medresesi, Kadiriye Medresesi, Nebeviye Medresesi, Kal'ander Paşa Medresesi, Acemli Medresesi, Nakıb Medresesi, Bektutiye Medresesi ve Şazi Beğ Medreseleridir.

Bölgede, dini kurumların sayılarının fazla olması, istenen ve beklenen hizmetin tam olarak yerine getirilememesine neden olmuştur. Şehrin genel durumu ile ilgili verilen bilgilerde temizlik ve bakım yönünden ibadethanelerin büyük ölçüde geri kalmış olduğundan bahsedilmektedir. Buna mukabil şehirde hristiyanlara ait olan 11

---

[415] *Maraş Salnamesi*, C. 2, s. 791; Mehmet Karataş, "20.Yüzyılın Başlarında Maraş'ın Sosyo- Kültürel ve Ekonomik Durumu (1894-1907), *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, Kahramanmaraş 2004, s. 599, 600; Camilerin mimari ve tarihi özellikleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Mehmet Özkarcı, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Kahramanmaraş 46*, C.I-II, Ankara 2007

[416] *Maraş Salnamesi*, C.2, s.791.

kadar mabedin ise oldukça bakımlı ve iyi durumda olması dikkat çekici bulunmuştur. Bakım ve temizlik açısından ibadethanelerimizin kiliselerden geri kalışı o günkü şartlarda temizlik ve düzen işlerine bakacak yeterli hizmetli sınıfın olmayışına bağlanmaktadır.

Dini kurumlarda görülen bu gerileme, sadece dini alanla sınırlı kalmamıştır. Şehrin diğer sosyal içerikli kurumlarında da benzer tarzda bir geri kalmışlığın olduğu tespit edilmektedir. Örneğin; Maraş merkezde bu yüzyılda dışarıdan gelenlerin konaklaması için sadece 7 tane hanın bulunduğu görülmektedir. Hanların durumu da camilerden pek farklı değildir. Şartları iyileştirmek adına şehre yeni gelenlerin barınması için belediye tarafından otel yapılmak istenmiş ancak şehrin eşrafı tarafından kabul görmemiştir. Eşrafın otel yapımına karşı çıkmasının en önemli sebebi olarak yeni gelen memurları konaklarında misafir etme geleneğinin devamını istemeleri şeklinde yorumlanmıştır. Özellikle şehrin bu dönem tarihi hakkında bilgi veren kaynaklar tarafından memur-perest olarak adlandırılan bu kişilerin mevcut durumdan menfaat temin ettikleri ve otel yapılırsa bundan mahrum kalacaklarını düşünüp otel yapımına engel oldukları bildirilmektedir[417].

Türk halkının kültür hayatında önemli bir yere sahip olan hamamlar, Maraş şehir kültüründe de önemli bir yer tutmaktadır. XVII. yüzyıla kadar şehirde 5 tane hamam olduğundan bahsedilmektedir. Bu hamamlar içerisinde Çarşı Hamamı, Çukur Hamamı ve Boğazkesen Hamamlarının isimleri çeşitli kaynaklarda geçmektedir[418]. Maraş Hamamları'nın sayıları yıllara göre değişmektedir. Örneğin; 1898 yılında şehirde 12 tane hamam[419] olduğu bildirilmektedir. 1900 yıllında bu rakam 13'e yükselmiştir[420]. 1908 yılında hamam sayısı tekrar 12[421] olarak verilmiştir. 1916-1917 yıllarına gelindiğinde de hamam sayısının 30 olduğu bildirilmektedir. Sayıları 30'a kadar ulaşan bu sosyal tesislerin temizlik ve bakım konusunda yetersiz kalması, sağlıktan ziyade hastalık taşıyan kuruluşlar olarak görülmelerine neden olmuştur[422].

---

[417] B. Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası,* s.195,196.
[418] Kemalettin Koç, *Kahramanmaraş'ta Sosyal Hayatın Fiziki Yapıya Etkisi,* Kahramanmaraş 2010, s.240.
[419] *Maraş Salnamesi,* C. II, s. 229.
[420] *Maraş Salnamesi,* C. II, s. 285.
[421] *Maraş Salnamesi,* C. II, s. 791.
[422] B. Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası,* s.196.

1916-1917 yıllarında şehirde bulunan güzel ve yaşamaya elverişli olan modern binaların genellikle hristiyanlara, özellikle de misyonerlere ait yapılar olduğu dikkat çekmektedir. Şehirde, belediye hizmetleriyle ilgili olarak ciddi yatırım ve çalışmaların yapılmadığı sadece günlük ihtiyacı gidermek üzere birtakım çalışmaların yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim sokak aralarında irili ufaklı olarak inşa edilen 24 tane köprü bu duruma güzel bir örnektir. Yine bu yıllarda şehrin su ihtiyacını karşılamak üzere 40 kadar umumi çeşmenin yapıldığını ama merkezdeki su ihtiyacını karşılamak için kuyuların açılmadığını anlaşılmaktadır[423].

Adı geçen yıllarda şehirde mevcut olan bu geriliği dönemin getirdiği sıkıntılara bağlamak mümkündür. Nitekim Trablusgarp, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nın, ülkeye getirmiş olduğu ağır askeri, mali ve iktisadi yükümlülüklerin şehirlere yansıması olarakta izah edilebilir.

[423] B. Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası,* s. 197; Kemalettin Koç, *Kahramanmaraş'ta Sosyal Hayatın Fiziki Yapıya Etkisi*, Kahramanmaraş 2010, s. 251.

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE MARAŞ (1919-1922)

1. Güneydoğuda İngiliz Emelleri ve Maraş'ın İşgali

Avrupalı devletler, Türklerin Malazgirt Savaşıyla Anadolu'yu yurt edinmelerinden sonra tüm enerjilerini, Türkleri Anadolu'dan atmak için harcamışlardır. Avrupalıların bu tutum ve davranışları bir süre sonra "Şark Meselesi" adı verilen kavramı ortaya çıkarmıştır. Şark Meselesi, Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ile birlikte daha bir hız kazanmış, "hasta adamın" mirasının bir an önce paylaşılması konusunda yeni projeler üretilmesine sebep olmuştur. [424]Adı geçen bu paylaşım projeleri, I. Dünya Savaşı devam ederken yapılan gizli antlaşmalar ile garantiye alınmıştır. Bu gizli antlaşmalar, savaş sonrasında İtilaf devletlerinin hem uluslararası ilişkilerinin, hem de Osmanlının yıkılışından sonra ortaya çıkacak olan Ortadoğu toprakları üzerindeki emellerinin anlaşılması açısından önemli olmuştur.[425]

Osmanlı Devleti'nin dâhil olduğu ittifak grubuyla birlikte I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması, paylaşım esnasında itilaf grubu içerisinde birtakım anlaşmazlıklara sebep olmuştur. Her ne kadar savaş esnasında birtakım gizli antlaşmalar yapıldıysa da savaşın sonunda devletler daha önceden belli edilen bu antlaşmaların şartlarına uymama konusunda eğilim göstermişlerdir. Özellikle İngiltere, I. Dünya Savaşı boyunca Filistin, Suriye ve Irak cephelerinde yaşanan tüm sıkıntıları üstlenmiş olmasının karşılığı olarak, paylaşım esnasında Osmanlı topraklarından Fransa'ya nazaran daha fazla pay almak istemiştir. Nitekim bu düşüncesi doğrultusunda da savaş sonrası yapılan Mondros Mütarekesi görüşmelerine Fransa'yı dâhil etmemiştir.[426]

I.Dünya Savaşı devam ederken yapılan gizli antlaşmalar içerisinde en kapsamlı olanı Ortadoğuyu İngiltere ve Fransa arasında parçalayan Sykes-Picot gizli antlaşması olmuştur. Bu antlaşmaya göre Antep, Maraş ve Urfa ile Musul bölgelerinin Fransızlara verilmesi öngörüldüğü halde İngiltere, Mondros Mütarekesinden sonra bu antlaşmaya

---

[424] Nuri Köstüklü; *Milli Mücadelede Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Ankara 1999, s.7; Cezmi Eraslan, "I. Dünya Savaşı", *Türkler Ansiklopedisi*, C.13, Ankara 2002, s.339.
[425] Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, C. I-II:1914-1995*, İstanbul 2005, s.124; Ahmet Hurşit Tolon, *Birinci Dünya Savaşında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol*, Ankara 2006, s.39; Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, İstanbul 2003, s.380.
[426] Y. Akbıyık, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, Ankara 1999, s.2.

aykırı olarak, Musul Vilayeti ile birlikte Kilis, Cerablus[427], Birecik, Urfa, Maraş ve Antep'i işgal etmiştir. İngilizlerin, antlaşma şartlarına uymayarak Maraş, Urfa ve Antep bölgelerini işgal etmesindeki en önemli sebep Musul'a karşı bölgenin pazarlık unsuru olarak kullanılacak olmasıdır.[428]

Nitekim Fransız Başbakanı Clemenceau ilerleyen günlerde vermiş olduğu bir beyanatla mevcut İngiliz politikasını doğrulamış ve "*Ben Kilikya'yı Suriye'yi, Şam'ı, Halep'i, Beyrut'u ve Musul'dan elde edilecek petrolün akacağı İskenderun Limanını alabilmek için bir yem olarak Musul'u İngilizlere verdim.*" demiştir.[429]

İngilizlerin, Maraş ve civarını işgal etme sebepleri içerisinde kuşkusuz Mondros Mütarekesinde yer alan maddelerdeki yoruma açık zayıf noktalarla[430]Maraş ve çevresinin coğrafi yapısı da önemli bir yer tutmuştur. Maraş bölgesinin dağlık ve serbest harekâta uygun bir yapıya sahip olmayışı, İngilizlerin vakit kaybetmeden İskenderun'dan başlayarak Antep, Maraş ve Urfa'yı işgal etmelerine neden olmuştur.[431]

Maraş'ın işgali, 22 Şubat 1919 tarihinde Mütareke hükümlerine aykırı olarak Türk askerinin bulunduğu bölgeyi terk etmesiyle birlikte başlamıştır. Max Andriyo komutasında çoğunluğunu Hintli Müslümanların oluşturduğu işgal ordusu şehre girmiştir[432]. 360 süvari geri kalanı piyade olmak üzere 600 kişilik bir birlikle işgal edilen[433] şehrin, 13. Kolordunun istihbaratına göre 6000 kişiyle işgale uğradığı düşünülmüş ancak daha sonra rakamın 600 kişi olduğu anlaşılmıştır.[434]

İşgal kuvvetleri, Ermenilerin sevinçli tezahüratı ile şehirde çarşı boyunca ilerleyip Amerikan Kolejini ve kışlayı işgal edip karargâh olarak koleji seçmiştir. Daha sonra bir İngiliz zabit Mutasarrıf Ata Bey'in yanına giderek mütareke şartlarına göre bölgede asayişi temine geldiklerini bildirmiştir. Ancak Mutasarrıf Ata Bey zaten

---

[427] Nahiye, köylerinin çoğu şimdi Barak= Kargamış ilçesine bağlı. Bkz.Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara 2006, s.106.
[428] Tevfik Bıyıklıoğlu, *Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Ankara 1962, s.77; A. Haluk Ülman, *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*,3.Baskı, Ankara 2002, s.331.
[429] Y. Akbıyık, *Güney Cephesi Maraş*, s.2; Y. H. Bayur; *Türk İnkılâbı Tarihi, (1914-1918) Genel Savaşı*, C.III, Kısım: 3, Ankara 1991, s.117.
[430] Orhan Doğan, "Milli Mücadelede Maraş ve Mustafa Kemal", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, Sayı:42, İstanbul 2007, s.208; Ayhan Öztürk, *Milli Mücadele'de Gaziantep*, Kayseri 1994, s.26; A. H. Tolun, *Taksim Anlaşmaları*, s.104.
[431] Y. Akbıyık, *Güney Cephesi Maraş*, s.3,4.
[432] Celal Çoğalan - Halit Kurtaran, *Her Yönü ile Maraş*, İstanbul 1969, s.17.
[433] *ATASE, İstiklal Harbi Koleksiyonu Kataloğu (İSH- 3A)*,Sıra No: 1680, Kutu No: 79, Gömlek No:28; Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Ankara 1989, s.18; T. Bıyıklıoğlu, *İstiklal Harbi*, s. 78; Y. Akbıyık, *Güney Cephesi Maraş*, s.6.
[434] *ATASE, (İSH- 3A)*, Sıra No: 1837, Kutu No:78, Gömlek No:126, s.1.

memlekette huzur ve asayişin olduğunu dolayısıyla işgali gerektirecek bir sebep olmadığını ancak kendilerini misafir olarak kabul edebileceklerini bildirmiştir.[435]

İngiliz askerlerinin gelmesi ile birlikte gerek maddi gerekse manevi güç alan Ermeniler, Türklere karşı baş kaldırmışlardır. Özellikle işgal bölgelerinde Türklere karşı Ermeni nüfusun arttırılması yolunda çalışıldığı ve bu bağlamda tehcire tabi tutulan Ermenilerin, fitne ve fesat çıkarmak üzere geriye dönmeye başladıkları da anlaşılmaktadır.[436]

Bu şekilde dönüş yapan Ermenilerin çoğunun işgalinden kuvvet alarak köy ve kasabalarına gitmeyip Maraş'a yerleştikleri anlaşılmaktadır. Özellikle Fransız işgal kuvvetlerine asker olarak yazılmış olan Ermenilerin bir kısmının İngiliz işgalinden faydalanıp Maraş, Zeytun arasında gidip geldikleri ve bu arada da yerel ahaliyi tahrik ettikleri bildirilmektedir. Eli kırbaçlı, ayağı çizmeli, belinde tabanca olan bu Ermeniler, köylere gidip gelen Türklere saldırıp, ıssız yerlerde gördüklerini öldürmekten çekinmemişlerdir. [437] Elbistan- Maraş yolu üzerinde Maraş'a sekiz kilometre mesafede İncebel mevkiinde iki müslüman bu şekilde süngü ile şehit edilmiştir.[438]

İşgali fırsat bilip ellerine geçen her kozu değerlendirmek isteyen Ermeniler, bir taraftan yollarda rastladıkları silahsız ve müdafaasız Türklere saldırmış diğer taraftan da birtakım tertipler hazırlayıp, tehcir esnasında eşraf ve hükümet memurlarından zarar gördüklerini ileri sürerek bu kişilerin cezalandırılmaları için işgal kuvvetlerine başvurularda bulunmuşlardır. Bu başvurulardan biri de Maraş'ta Ermeniler'in tehciri esnasında Mutasarrıf olarak bulunan İsmail Kemal Bey hakkında olmuştur. Ermeniler 49 dilekçeyle İngiliz işgal kumandanlığı nezdinde şikâyetçi olmuşlardır. Bu tarihlerde Sivas'ta valilik görevini devam ettiren İsmail Kemal Bey, Maraş'a getirilerek tutklanmış ve mahkemeye çıkarılmıştır. Davacılar arasında çoğunlukla Ermeniler ve Yenicekale bucağındaki Trasanta Manastırı'nın rahibide yer almıştır. Rahibin iddiasına göre manastırın su boruları söktürülmüş ve zarar verilmiştir. Mahkeme günü İngilizlerin de gözlemci olarak bulunduğu davaya İsmail Kemal Bey'e suç istinad

---

[435] *ATASE, (İSH- 3A)*, Sıra No: 1680, Kutu No: 79, Gömlek No:28, s.1; Hüsameddin Karadağ, " İstiklal Savaşında Maraş", Haz. Yaşar Alpaslan – Serdar Yakar, *İstiklal Savaşında Maraş*, Kahramanmaraş 2008, s.14.

[436] BOA. HR. SYS, *2555-2/ 26-27, Osmanlı Belgelerinde Ermeni- Fransız İlişkileri(1918-1919), C.II,* Ankara 2002, s.139-141; Y. Akbıyık, *Güney Cephesi Maraş*, s.11.

[437] Ahmet Hulki Saral-Tosun Saral, *Vatan Nasıl Kurtarıldı?* , 1970, s.154.

[438] BOA, HR. SYS, 2543-8/ 1,10-11, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni- Fransız İlişkileri(1920-1922), C.III,* Ankara 2004, s.13.

edenler katılmamış böylece mahkemenin güvenilirliğine gölge düşürmek istemişlerdir. Mahkeme sonucunda İsmail Kemal Bey hakkında yapılan suçlamaların haksızlığının anlaşılması üzerine kefaletle serbest bırakılmıştır[439]. Ancak daha sonra yine İngilizlerin müdahalesi ile uydurma bir suçtan yeniden tevkif edilen İsmail Kemal Bey ile birlikte Çavuş Emin'in oğlu Ali, Halep İngiliz Kumandanının emri ile Maraş İngiliz Kumandanı tarafından tutuklanmış ve Halep'e götürülmüşlerdir. Maraş Mutasarrıfı tutuklamaya engel olmaya çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Aslında Divân-ı Harb-i Örfi Kemal Bey'e ifade vermesi için celp davetiyesi göndermiş ancak İngilizler acele ettikleri için Kemal Bey bu davetiyeyi göremeden götürülmüştür. Hâlbuki 1916 yılında İsmail Kemal Bey, Maraş'ta bulunan üç Ermeni din liderini çağırmış ve Fındıcak olaylarının yatıştırılmasını istemiştir[440].

İşgallerden sonra şehirde vaziyet iyice gerginleşmiş, İngiliz Komutanı Max Andrio şehrin durumunu anlamak üzere eşraftan ileri gelenlerle bir görüşme yapmak istemiştir. Max Andrio'nun imzasını taşıyan resmi yazıda adı geçenlerin acilen Amerikan Kolejinde toplanmaları istenmiştir. Kolejdeki toplantıya gidecek olan bu kişiler; Maraş Müftüsü Tekerekzade Hacı Mehmet Tevfik, Müderris Dayızade Hacı Mehmet Emin, İlyas Efendizade, Eytam Müdürü, Müderris Hasan Refet, Ulemadan Karaküçükzade Keskin Hacı Mehmet, Liva Müderrisi Seyithanzade Osman, Müderris Leblebicizade Hafız Ali ve Emir Abdülcelilzade Ali Sezai Efendilerdir[441].

Toplantıya adı geçen Türk heyet ile birlikte gayrimüslimlerden üyeler ve Ermeni papazları da katılmışlardır. İşgal kuvvetleri komutanın gelmesi ile başlayan toplantıda önceden hazırlanmış ve tercüme edilmiş olan bir metin okunmuştur. Metin bir nevi uyarı niteliğinde olup Ermeni halklarla iyi geçinilmesini aksi takdirde cezalandırmaların yapılacağını duyurmakla birlikte Hindistan halkına nasıl tarafsız davranıldıysa burada da aynı şekilde bir taraf tutulmayarak genelin hukukunun korunmasına özen gösterileceği, ihtiyaç duyulduğu takdirde ise yerel yöneticilerle irtibat kurulup, fikir alınacağı konusunda bilgi verilmiştir.

---

[439] Y. Akbıyık, *Güney Cephesi Maraş*, s.12.
[440] Ferudun Ata, *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*, Ankara 2005, s.144; Yalçın Özalp, *Mustafa Kemal ve Milli Mücadele'nin İlk Zaferi*, Kahramanmaraş 1984, s. 25.
[441] Ali Sezai Efendi, "Şeyh Ali Sezai Efendi Notları", Haz. Yaşar Alpaslan-Serdar Yakar, *İstiklal Savaşında Maraş*, Kahramanmaraş 2008, s. 69, 70

Bu metne karşı Ali Sezai Efendi Maraş halkının sözcülüğünü üstlenerek son zamanlarda yaşanan sıkıntılarla ilgili olarak İngiliz Komutanını bilgilendirici uzun bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma esnasında öncelikle İngiliz komutanın tarafsız davranarak halklar arasında adaletli olmasının takdirle karşılanacağını ancak gayrimüslim vatandaşlarımız hakkında bize isnat olunan tecavüzlerin gerçekçi olmadığını, Maraş'ta dikkat çekici ne kadar mükemmel ev, köşk, gelir sağlayan mülk, kıymetli bağ, bahçe ve arazi varsa çoğunun Hristiyanların tasarrufu altında olduğunu hatırlatılıp, "*Osmanlı zulüm ve tecavüzatta bulunsa idi gayrimüslimler bugünkü servetlerine ve rahat hayatlarına sahip olamayacaklardı*". Şeklinde bir açıklama yaptıktan sonra sözlerine devam eden Ali Sezai Efendi, özellikle Ermeni vatandaşlar ile olan ilişkiler konusunda Ermenilerin, sahip oldukları nimetlere rağmen ihanet içinde bulunduklarını, yakın köylere hücum edip Müslüman kadın ve çocuklara zarar verdiklerini örnekleri ile izah etmiştir[442].

Bütün bu tecavüz ve saldırılara rağmen devletin merhametli davranıp af getirdiğini ve vergi almadığını hatta savaş gereği Ermenilerin tehciri kesin emir iken, bir kısım Türk ileri gelenlerinin himayesi ile yüzlerce Ermeni'nin Maraş'ta kalmaları ve ellerine sermaye verilerek geçimlerini sağlamalarına yardım edildiğine vurgu yapmıştır.

Müslüman halkın vermiş olduğu desteğin yanı sıra yerel idarecilerinde durumu idare etmek adına tedbirler aldığı, Mutasarrıf Ata Bey'in kavgaya sebebiyet verecek meyhane ve eğlence yerlerini kapattırarak memlekette bulunan muhtelif azınlıklar lehine asayişi muhafaza etmeğe çalıştığı anlatılmıştır.

Bu tarihe kadar hristiyanlarla müslümanların iç içe yaşadıkları, aynı binalarda bulunan dükkân ve evleri paylaştıkları ve bir sorun yaşamadıkları belirtilerek, işgal kuvvetlerinin şehre girişi ile her şeyin değiştiği, Ermenilerin çarşı ve mahalle aralarında bir ağızdan "*yaşasın Ermenistan, kahrolsun Osmanlılar ve Türkistan*" diye bağırıp çağırarak dolaştıkları, Müslümanlara ve dini mukaddesata karşı çeşitli hakaret ve tecavüzlere kalkıştıkları anlatılarak, bu durumdan rahatsız olan Ermenilerin din ileri gelenleri ile Hristiyan din adamlarının nasihatte bulunmalarına rağmen, kabul görmediği anlatılmıştır. Yüzde seksen nispetinde çoğunluğu teşkil eden Türk halkının maksadının kimse ile uğraşmak olmayıp, barışın sonucunu beklediğine vurgu

[442] Ali Sezai Efendi, "Şeyh Ali Sezai Efendi Notları", s. 71, 72.

yapılmıştır. Max Andrio ise tercüman vasıtası ile "*sözleriniz doğrudur*" demekle yetinmiştir.[443]

İngiliz işgalinin yurt içinde ve yurt dışında birtakım yankılar uyandırdığı şüphesizdir. Özellikle Maraş ve yakın çevresinin tepkileri üzerine, İngilizler şehirden ayrılana kadar sadece gözcü konumunda kalmakla yetinmişlerdir.

Şehir üzerinde işgalin etkileriyle ilgili olarak, 2 Eylül 1919 tarihli Erkân-ı Umum Dairesinden bildirilen yazı dikkat çekicidir. Adı geçen yazıda; Urfa, Antep ve Maraş Sancaklarıyla Musul Vilayetinin İngilizlerin işgali altında olduğu bildirilmektedir. Ancak bu sancak ve vilayetlerdeki ahalinin Osmanlı idaresinden başka idare istemedikleri, bu yüzden de meydana gelen asayiş sorununu gidermek üzere 13. Kolordunun bölgede bulunduğundan bahsedilmektedir. O güne kadar İngilizlerle önemli bir problem yaşanmadığını, sükûnetin hâkim olduğunu bildiren 13. Kolordu Kumandanı Ahmet Cevdet Bey, "*bu günlerde ortada bir Ermenistan lafının dolaşmakta olduğunu, eğer böyle bir gelişme olursa herkesin kadın, çocuk demeden silaha sarılacağını ve buna izin vermeyeceğini* "bildirmektedir. Tahmin edildiği gibi bir karşı koyma başlayacak olursa bu karşı koymanın hiçbir şekilde durdurulamayacağına da ayrıca vurgu yapmaktadır.[444]

Sonuç olarak, İngiliz İşgal kuvvetleri sekiz aylık işgal dönemlerinde Ermenilere fazla itibar etmemişlerdir. İşgalin ilk günlerinden itibaren Ermenilerin isteklerini ve şikâyetlerini değerlendirmeye almak istemişler, fakat şikâyetlerin büyük ölçüde yalan ve iftiradan ibaret olduğunu fark edince, bu isteklerinden vazgeçmişlerdir. Bu durumda Ermeniler de sessiz kalmışlar ve işgal sürecinde çok problem yaşanmamıştır. Sürecin sorunsuz geçmesindeki bir diğer neden ise, kuşkusuz işgal kuvvetleri içerisinde yer alan Müslüman erlerin tutumu olmuştur. Özellikle İşgal Kuvvetleri Siyasi Memuru Mısırlı Yüzbaşı Hasan Rufai'nin, işgal sürecindeki olumlu yaklaşımları, Ermeni şikâyetlerini Osmanlı mercilerine yönlendirmesi dostane ilişkilerin kurulmasını sağlamıştır. Çıkacak herhangi bir olayda Müslüman erlerin Osmanlı yanında hareket edeceğini sezen İngilizler, tedbiri elden bırakmamış hal ve tavırlarını ona göre

---

[443] Ali Sezai Efendi, "Şeyh Ali Sezai Efendi Notları", s. 72, 73; Y. Özalp, *Milli Mücadele'nin İlk Zaferi*, s. 26-29; Y. Akbıyık, *Güney Cephesi Maraş*, s. 21-23; Yukarıda geçen görüşme hadisesi hakkında daha fazla bilgi için bkz. H. Karadağ, " Maraş", s. 16; A. Bağdadlılar, *Uzunoluk*, s. 30; Y. Akbıyık, *Güney Cephesi Maraş*, s. 24.

[444] *ATASE, (İSH-1)*, Sıra No:3597, Kutu No:24, Gömlek No:20; *ATASE, (İSH-3A)*, Sıra No:4491, Kutu No:97, Gömlek No:146, s.146-1, 146-2.

ayarlamışlardır. İngilizler, 15 Eylül 1919 tarihinde Fransızlarla imzaladıkları Suriye Antlaşması ile bulundukları bölgeleri Musul karşılığında takas etmeyi kabul etmişlerdir.[445]

1919 senesi Ekim'inin 15'inden sonra yayılan yeni haberlerle, bölgede bulunan İngiliz Ordusunun çekileceği, yerlerine Fransızların geleceği konuşulmaya başlamıştır.[446] Dâhiliye Nezareti Kaleminden, Hariciye Nezaretine gönderilen yazı durumu teyit etmektedir. 18 Ekim 1919 tarihli bu yazıda Maraş'ta bulunan İngiliz Kuvvetlerinin 10 güne kadar livayı tahliye ederek, yerlerini Fransızlara bırakacağı bildirilmektedir. Sekiz aydan beri Maraş'ta bulunan İngiliz kuvvetlerinin çekilmesi ve yerlerine Fransızların gelecek olması halkta büyük bir tedirginlik yaratmıştır. Çünkü Fransızların Adana'daki çaresiz Türk ve Müslüman ahaliye yapmış oldukları zulüm ve tecavüzler bilinmektedir. Dolayısı ile Fransız işgali bir emri vaki halini almadan ve Maraş şehrinde de bir İzmir faciası yaşanmadan gerekli tedbirlerin alınması hususunda Mevlevi Şeyhi Selim Efendi ve Arkadaşlarının imzası ile çekilen telgraflar olduğu ancak muhatap bulamadığı anlaşılmaktadır.[447] Yine muhtelif telgraf ve yazılarda bölgedeki işgallerin değerlendirmesinin yapıldığı ve işgali gerektirecek herhangi bir sebebin mevcut olmadığının yerel yöneticiler tarafından önemle vurgulandığı görülmüştür. [448]

Fransızların, Ermeni emellerine uygun hareket etmeleri ise, halk arasında ayrı bir tedirginlik yaratmıştır. Eski Zor telgraf müdürü Maraşlı Muharrem Efendi'nin, Maraş'tan Adana yolu ile Konya'ya gelirken, Osmaniye ile Toprakkale istasyonları arasında trende seyahat ederken, Fransız askeri kıyafeti giymiş olan Ermeniler tarafından süngü ile katl edilerek vagondan dışarıya atılması ve eşyalarının gasp edilmesi ile birlikte artık Maraşlılar Adana'ya doğru yolculuk etmekten çekinir olmuşlardır.[449]

Bütün bu şartlar altında Fransızların Maraş'a geleceği fikri, rahatsızlığı daha da arttırdı. Bu rahatsızlığı dile getirmek ve halkın sıkıntılarını İngiliz ve Amerikan sefirleriyle, askeri yetkililerine ulaştırmak üzere Doktor Mustafa'nın tertibi ile Ulu

---

[445] Y. Akbıyık, *Güney Cephesi Maraş*, s.46, 47.
[446] A. Bağdadlılar, *Uzunoluk*, s.34.
[447] BOA, HR. SYS, 2543-8/ 1,10-11; BOA, HR. SYS, 2542-3/ 24-25, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri(1918-1919), C.II*, Ankara 2002, s. 82, 83.
[448] *BOA, DH. KMS*, 56-1 / 42, s.1/1, 2, 3.
[449] *BOA, DH. ŞFR, 98/295*.

Camide bir miting düzenlenmiştir. Mitingde Adana, Osmaniye, Dörtyol ve Bahçe'deki facialar anlatılarak, Maraş'ın da aynı sona yaklaştığı üzerinde durulmuştur. Yapılan pek çok konuşmadan sonra Maraş'a Fransız işgal kuvvetlerinin gelmemesi yönünde karar alınmış, eğer Maraş mütareke sonuna kadar işgal altında kalacaksa, İngilizlerin kalmasının daha doğru olduğu, Fransızların gelmesinin istenmediği konusunda karara varılmıştır.[450]

Yine aynı amaçla 3 Kasım 1919 tarihinde Mardin'de yapılan miting, işgallere karşı halkın hissiyatına örnek teşkil etmiştir. Mitingde mütareke hükümlerine aykırı olarak haksız yere işgal edilen Maraş, Urfa ve Antep livalarının İngiltere tarafından tahliye edilmesinden mutluluk duyacaklarını ancak hiçbir hakkı olmadığı halde Fransız hükümetinin buraları almak için girişimlerde bulunmasını ise şiddetle protesto ettiklerini bildirmektedirler. Bu haksız işgallere karşı büyük Türk milletinin top yekûn mücadele edeceğini, dolayısıyla da bölgenin kısa zamanda boşaltılması gerektiğini bildirilmektedirler.[451]

Tabiatıyla ne Maraş halkının istekleri ne de Mardin halkı gibi işgali protesto eden Kilis, Malatya, Diyarbakır, Elazığ, Siverek, Siirt ve Midyat halklarının istekleri İngiliz ve Fransız siyasi emellerine uygun düşmediği için cevapsız kalmıştır.[452] Durum ümitsiz olunca, Maraş'ın ileri gelenlerinden Kadızade Hacı Hasanoğlu Ziya, Vehbizade Hasip, Kocabaşzade Ömer, Katipzade Mehmet, Doktor Mustafa ve biraderi Eczacı Lütfi Efendiler Maraş'tan ayrılarak Elbistan'a gitmişler ve Fransızlar gelmeden önce Kuvâ-yı Milliyenin teşkilinde görev almışlardır.[453]

2.İngiliz İşgalindeki Maraş'ın Fransa'ya Devredilmesi

İngilizlerin işgal bölgelerinden ayrılarak yerlerini Fransızlara bırakacakları ile ilgili duyumların alınması üzerine XIII. Kolordu Kumandanlığından Dâhiliye Nezaretine çekilen bir telgraf ile İngiliz işgali altında olan Adana, Urfa, Antep, Maraş bölgesinin Fransızlara devir edileceğinin anlaşıldığı bildirilmiştir. Yine aynı telgrafta

---

[450] A. Bağdadlılar, *Uzunoluk*, s. 34.
[451] BOA. HR. SYS, 2542-6/ 1-2, , *Osmanlı Belgelerinde Ermeni- Fransız İlişkileri(1918-1919), C.II,* Ankara 2002, s.126; *İrade-i Milliye,* 3 Teşrin-i Sani 1335 (3 Kasım 1919), nr.17, s.1.
[452] BOA. HR. SYS, 2542-3/ 8-10; BOA. HR. SYS, 2542-10/28-30*;* BOA. HR. SYS, 2542-5/ 1-2*;* BOA. HR. SYS, 2542-10/ 15,16; BOA. HR. SYS, 2542-5/38-40; BOA. HR. SYS, 2542-5/ 22; BOA. HR. SYS, 2542-7/ 34; BOA. HR. SYS, 2542-6/28-30; BOA. HR. SYS, 2542-7/28; *Osmanlı Belgeleri,* s.85, 89, 95, 96, 117, 122, 128, 132, 135.
[453] H.Karadağ, " Maraş", s.17,18.

Suriye ve Filistin'deki Ermenilerin Kilikya'ya sevk edilerek hazırlık yapıldığı ancak Türk askerinin sevkiyatına izin verilmediği bildirilmektedir. Aynı günlerde Arapça çıkan gazetelerde Fransızların; Adana, Maraş, Urfa, Antep gibi şehirleri içerisine alan bölgede küçük bir Ermeni devleti kurmaya karar verdikleri ve bu plan çerçevesinde Diyarbakır şehrini de işgal edecekleri ile ilgili yazıların çıktığı bildirilerek herhangi bir işgale karşı acil tedbirlerin alınması gerektiği vurgulanmıştır. Özellikle Elbistan'da III. Kolordudan hazır bir kuvvetin bulunmasının uygun olacağı tavsiye edilmiştir.[454]

Bu arada Sivas'ta bulunan III. Kolordu Komutanı Kurmay Albay Selahattin Bey güney bölgesinde meydana gelen olayları yakından görmek ve daha iyi anlamak için Sivas'tan Elbistan'a gelerek durum değerlendirmesi yapmış ve Maraş'ın birkaç gün içerisinde işgal edileceğini anlamıştır. Fransız işgalinin engellenmesi için acilen milli bir teşkilatın kurulup, kendi hukukuna sahip çıkarak işgale karşılık vermesi gerektiğini düşünen Selahattin Bey, Kolordunun Maraş'ta kurulmakta olan Kuvâ-yı Milliye ye destek olmak için Pınarbaşı'ndan bir süvari takımının acilen Maraş'a hareket etmesi için gerekli emirlerin verilmesini istemiştir. Fransız askerleri gelmeden müfrezenin yetiştirilmesi gerektiğine dikkat çeken komutan, müfreze için gerekli olan her türlü iaşe ve paranın acilen temin edilmesi konusunda uyarılarda bulunmuş ve bütün bu hazırlıkların gizli tutulması gerektiğini bildirmiştir. Durumun ciddiyeti konusunda halkın bilgilendirilmesi ve bölgede yaşayan hristiyanlarla hiçbir şekilde mücadeleye girilmemesi konusunda tedbir alınması gereği de vurgulanmıştır. [455]

İşgaller karşısında vatanperverlik göstererek, düşmana karşı haklı mücadelesini sürdüren Kuvâ-yı Milliye'nin, başarılarını desteklemek ve halkı bilgilendirmek adına, Maraş'ın bu yıllardaki tek yerel gazetesi olan *Âmâl-i Milliye*'de çıkan haberlerde, yirmi asır önceki Altınordu'nun bugünkü şekli Türklüğün gururu denilerek hareket teşvik edilmiştir. [456]

15 Eylül 1919 tarihinde İngilizlerle Fransızlar arasında imzalanan Suriye Antlaşması uyarınca Fransızlar işgallere başlamışlardır.[457] 29 Ekim 1919'da Antep'e girmişler ve şehirde Ermenilerin yoğun tezahüratı ile karşılanmışlardır. Bayrak ve

---

[454]*ATASE,* Kutu No: 97, Gömlek No: 146; Y. Akbıyık, *Güney Cephesi Maraş*, s.70.
[455] Y. Akbıyık, *Güney Cephesi Maraş*, s.71.
[456] *Âmâl-i Milliye*, (29 Nisan 1336), 29 Nisan 1920, No:1, s.1.
[457]*ATASE*, Kutu No:98, Gömlek No:15; İsmail Özçelik, *Milli Mücadelede Anadolu Basınında Güney Cephesi, Adana, Antep, Maraş, Urfa 1919-1921,* Ankara 2005, s.41,42; A. H. Tolun, *Taksim Anlaşmaları,* s.107; G. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, s.210.

çiçeklerle karşılanan Fransızlara bu kadar ilgi ve sevgi gösterilmesi kuşkusuz Fransız kuvvetleri içerisinde yer alan Ermeni taburundan kaynaklanmıştır.[458] Bu mücadelede Ermenilerin yer almasındaki esas gayenin tehcir ve ölümün intikamını almak olduğunu düşünen Kerr, *"bu sebeple lejyonun bazı üyeleri ile Türkler arasında çatışmalar kaçınılmazdı. Şehit edilmiş abilerin ve ablaların ruhları çevrelerinde kanat çırparken her lejyonerin kontrol altında tutulması düşünülemezdi."*şeklinde yorum yaparak Ermenilerin işgaldeki gerçek yüzlerini de ortaya koymuştur[459].

Diğer taraftan Maraşlı Ermeniler, Adana'daki Fransız komutan ile görüşerek, Maraş'ın İngilizlerden bir an önce teslim alınmasını istemişlerdir. Çünkü İngilizlerden bekledikleri desteği alamamışlar, Fransızların gelmesi ile kendilerine çok daha fazla imtiyaz sağlanacağını düşünmüşlerdir. İşgalden bir gün önce Osmaniye'de bulunan bir Ermeni doktoru, Maraşlı bir Ermeni'ye çektiği telgrafta "*yarın misafirlerimizle birlikte Maraş'tayız*" demekteydi. Bu telgraftan kısa bir süre sonra Fransızların Maraş'ı işgal ettikleri anlaşılmaktadır. [460]

29 Ekim 1919 Çarşamba günü, Maraş'a gelen Fransız askerinin yüzde yirmisinin Fransız ve Cezayirli olup, geri kalanının Fransa hizmetindeki Adana Ermenileri ile Erzurum havalisi Ermeni fedailerinden oluştuğu bildirilmektedir.[461] Diğer bir kaynakta ise şehre 29 Ekim günü bir kısım kuvvetle Fransız Yüzbaşı Joly'nin geldiği, ertesi gün ise, 400 Ermeni, 1000 Fransız ve 500 Cezayirli askerle, Fontaine isminde bir subayın daha geldiği bildirilmektedir. [462]

30 Ekim 1919'da Fransızlarla, İngilizler arasında bir toplantı yapılmış, bu toplantıda İngiliz Generali Weir ile Fransız Askeri Kuvvetler Komutanı Albay Flye Sainte Marie ahaliye duyurulmak üzere bir beyanname hazırlamışlardır. Hazırlanan bu beyanname ile Fransızların, İngiliz kuvvetleri gibi İtilaf devletlerinin sahip olduğu tüm yetki ve görevlere sahip olduğu duyurulmuştur.

---

[458]Y. Akbıyık, *Güney Cephesi Maraş*, s.69; Şevki Karabekiroğlu, *Şubat 1920*, Kahramanmaraş 2008, s.48.
[459] Stanley E. Kerr, *The Lions Of Marash*, State Unıversıty of New York Press, Albany 1973, s. 63.
[460] A.Saral-T.Saral, *Vatan Nasıl Kurtarıldı?* , s. 156, 157.
[461]*ATASE (İSH-3B)*, Kutu No:98, Gömlek No:66; Fransızların ilk birliğinin 29 Ekim'de Maraş'a ulaştığını bildiren Kerr, ertesi günü Maraş'ın, 42. Fransız piyadesinin 42. kafilesi, Ermeni Doğu Lejyonunun bir taburu ve Cezayir Süvari Birliğinin bir müfrezesi tarafından işgal edildiğini bildirerek işgal esnasında yaklaşık 400 Ermeni, 150 Fransız ve Cezayir'linin bulunduğunu bildirmektedir. Bkz. S. E. Kerr, *The Lions Of Marash*, s. 62.
[462] A.Bağdalılar, *Uzunoluk*, s.45; H.Karadağ, " Maraş", s.17; Y. Akbıyık, *Güney Cephesi Maraş*, s.75.

Fransız kuvvetlerine verilen bu görevin, işgal edilen bölgelerde İngilizlerin yaptığı gibi huzur ve asayişi temin etmekten ibaret olacağı dolayısıyla herhangi bir rahatsızlığa sebep olmayacağı; Antep, Maraş ve Urfa havalisinde yaşayan halkların hangi mezhep veya dine mensup olurlarsa olsunlar ayırt edilmeden huzur içerisinde yaşamaya devam edecekleri bildirilmiştir.[463]

30 Ekim 1919 tarihinde sekiz ay süren İngiliz işgalinden sonra şehir Fransızlara terk edilmiştir. Dört makinalı tüfekle Maraş'a gelen Fransızlar için, Maraş Ermenilerinin yaptığı karşılama töreni, İngilizler için yapılandan çok daha şaşalı olmuştur. Ellerinde bayraklar ve süslü elbiselerle "*Yaşasın Kilikya, Ermenistan! Körolsun çekemeyenler*" şeklinde atılan sloganlarla, coşkulu bir şekilde karşılanan Fransızlar, o gün şehre girerken, Ermenilerin yaptığı taşkınlıklara seyirci kalmışlar ve daha ilk günden kendi tercihlerini belli etmişlerdir.[464]

Yaşanan olayların çevre illerde duyulması ile birlikte, başlayan protesto ve mitinglere Erzurum'da çıkarılan *Albayrak* gazetesi de dâhil olmuştur. 2 Kasım 1919 tarihli sayısından itibaren gazete; " *Vatan tubasında mukaddes bir dal Şarkî Anadolu, İslam Ocağı; ellere verilemez canan kucağı. Adana, Urfa'yı unutmak munhal, hatırdan çıkar mı Maraş illeri..?"* [465] Şeklindeki sloganla çıkmaya başlamıştır.

2.1 İşgale Karşı Alınan Tedbirler

İşgalleri şiddetle kınayan Mustafa Kemal Paşa, 6 Aralık 1919 tarihinde yayınladığı bir tamimle, hukuk kaidelerine ve mütareke şartlarına aykırı olarak işgal edilen Antep, Urfa ve Maraş'ta bölge ahalisinin işgalleri mitingler düzenleyerek protesto etmelerini istemiştir. Ayrıca Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyeleri ve idarelerinin de telgraflarla itilaf devletlerine ve Avrupa kamuoyuna durumu sunarak protesto etmelerini ve bu haksızlığın kesin olarak engellenmesini istemiştir.[466]

İşgaller karşısında Mustafa Kemal Paşa, Maraş ve Antep milli harekâtını idare etmek üzere Kılıç Ali ile birlikte, Yörük Selim isminde bir süvari zabitiyle, iki süvari

---

[463] BOA. HR. SYS, 2542-9/ 26-28, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni- Fransız İlişkileri (1918-1919), C. II,* Ankara 2002, s. 123; Y. Akbıyık, *Güney Cephesi Maraş*, s. 69-70.
[464]BOA. HR. SYS, 2543-5/28, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni- Fransız İlişkileri (1918-1919), C. II,* Ankara 2002; A.Bağdalılar, *Uzunoluk,* s.45; H.Karadağ, " Maraş", s. 19; Y. Özalp, *Milli Mücadelenin İlk Zaferi*, s. 41.
[465] *Albayrak,* 2 Teşrin-i Sani 1335 (2 Kasım 1919), S. 41, s. 1.
[466] *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE),* Kutu No:28, Belge No:148.

neferini Maraş'a göndermiştir.[467] Kılıç Ali hatıralarında bu olayı anlatırken Mustafa Kemal Paşa'nın kendisini yanına çağırıp, bir telgraf okuttuğunu bu telgrafın güney bölgesindeki işgallerle ilgili olduğunu ve bölgeyi teşkilatlandırmak için güvenilir ve yetenekli askerlere ihtiyaç duyulduğunu acilen bildirildiğini yazmaktadır. Bu telgrafa binaen Mustafa Kemal Paşa'nın Kılıç Ali'ye şu emri tebliğ ettiği görülmektedir:

"Seni, Maraş-Antep havalisinde milli kuvvetler teşkilatını yapman için oraya gönderiyorum. Biliyorsun, her savunma beldesi bir cephedir ve burada görev alanlar, cephe komutanlığı yetki ve sorumluluğuna sahiptirler. Hizmet birliklerinden mümkün olan yardım yapılacaktır. Düşmanların amacı; Ege'de Yunan işgalini serbest bırakırken, kendi ellerindeki toprakları bizden koparacakları ile genişletmek ve bağımsız Türk Devletine imkân vermemek… İlk anda Fransızları karşımızda buluyoruz. Telgrafı okudun. Bir millet esir olur mu? Her yer, arkasından gidebileceği asker-sivil insan arıyor. Bugün için en buhranlı bölge Urfa-Maraş-Antep….Bu konuda tecrüben var. O bölgenin halkını bilirim. Yiğit, sadık, fedakâr insanlardır." Bu konuşma üzerine Kılıç Ali gözlerinin dolduğunu sesinin titrediğini "*Elimden geleni yapacağım Paşam… Güveninize ve ilginize layık olacağım. Allah bizimledir."* Şeklinde cevap verdiğini Mustafa Kemal'in kendisini kucakladığını ve gülerek omzunu sıvazladığını "*Bak Kılıç!.. Başaramazsan ismini geri alırım*!.." dediğini yazmaktadır. Kılıç Ali bütün mücadelede kendisine güç veren sözün ise "*Haydi Allah yüzünüzü ak etsin*" sözü olduğuna ayrıca vurgu yapmaktadır.[468]

Bu görüşmenin ardından Kılıç Ali, önce Elbistan'a gitmiş bir müddet burada kaldıktan sonra Maraş ile Antep arasında önemli bir konumda yer alan Pazarcık'a gelmiştir. Pazarcık, hem coğrafi açıdan önemli bir yer hem de bu bölgede yaşayan güçlü ve nüfuz sahibi olan aşiretler açısından önemliydi. Fransızlar, Ermeniler vasıtasıyla bu gruplar ile ilişki kurup Türklere karşı kullanmak istiyorlardı. İşgal kuvvetlerinin bu teşebbüsünün fark edilmesi üzerine bir an önce milli kuvvetlerin teşkilatlandırılması için harekete geçilmiştir [469].

Maraş ileri gelenleri de gelen tehlikeyi fark etmiş ve Dr. Mustafa öncülüğünde Maraş'ın kuzeyinden başlayarak güneyine doğru teşkilatlanmaya başlamışlardır. Teşkilatta öncelikle yer alan isimlerden olan Dr. Mustafa, Kadılardan Ziya, Eczacı

[467] A. Bağdadlılar, *Uzunoluk*, s. 46; Y. Akbıyık, *Güney Cephesi Maraş*, s. 162.
[468] *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Derleyen: Hulusi Turgut, İstanbul 2005, s. 84,85.
[469] A. Bağdadlılar, *Uzunoluk*, s. 46.

Lütfi, Katipzade Mehmet, Emir Mahmutzade Habib ve Kocabaş Ömer Elbistan'da bir araya gelmişlerdir. Kılıç Ali'nin de Elbistan'a gelişi ile Maraş Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Elbistan'da kurulmuştur. Merkez idare heyetine Maraşlı üyeler seçilip çalışmalarına başlamışlardır. Öncelikle Binbaşı Ali ile merkez heyeti üyeleri Elbistan ve Maraş'ın kuzeyindeki köyleri silahlandırmaya başlamışlar, aynı zamanda da Maraş'tan gelen beş on kişilik guruplara silah ve cephane vererek tekrar Maraş'a göndermişlerdir.[470]

Maraş'ın merkezinde de ulusal bir teşkilata ihtiyaç duyulmuş ve heyet-i müteşebbise oluşturulmuştur. Refet Efendi başkanlığında kurulan bu heyette, Belediye Başkanı Bekir Sıtkı, Kocabaşzade Arif, Hacı Naci ve Hacı Ahmet, Şişmanzade Arif, Dedezade Mehmet, Beşen Beyzade Hacı Nuri, Hancızade Hafız Ali ve Mühendis Abdüllatif yer almışlardır. Bu heyet daha sonra Merkez Heyeti adını almış ve başkanlığına Aslan Bey getirilmiştir. Heyetin faal üyeleri içerisinde Tapu Memuru Faik ve Evkaf Memuru Evliya Efendiler de yer almışlardır.

Heyet-i Merkeziye'nin kurulmasından sonra şehir on bölgeye ayrılmıştır. Her bölge için bir yönetim kurulu oluşturulmuş, merkeze bağlı köylerde grup grup bölgelerin emirlerine verilmişlerdir. Sadece Kale ve Bertiz köyleri doğrudan doğruya Heyet-i Merkeziye'ye bağlı birer müstakil idare heyeti tarafından idare edilmişlerdir. Kaza merkezinde de birer yönetim kurulu oluşturulmuştur. [471]

Şehirde kurulan on idare heyetinin isimleri ve reisleri şöyledir:

1-Çavuşlu Reisi, Çuhadar Zade Hacı Mustafa Efendi.

2-Bektutiye Reisi, Ser Müsevvid Ahmet Efendi.

3-Restebaiye Reisi, Baba Halil Zade Ahmet Efendi.

4-Acemli Reisi, Evkaf Memuru Evliya Efendi.

5-Kayabaşı Reisi, Tapu Memuru Faik Efendi.

6-Divanlı Reisi, Hasan Bey.

7-Ekmekçi Reisi, Sapsız Hacı Efendi.

8-Cığcığı (Nahırönü), Muhacir Memuru Nasrullah Efendi.

9-Alemli Reisi, Zülkadir oğlu Süleyman Bey.

10- Hatuniye(Şekerli) Reisi, Şeyh Ali Sezai Efendi.

---

[470] Ahmet Eyicil, "Maraş Savunması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.61, C.21, Mart 2005, s.3.
[471] Y. Özalp, *Milli Mücadelenin İlk Zaferi*, s.81; H.Karadağ, " Maraş", s.28; Y. Akbıyık, *Güney Cephesi Maraş*, s.167-168.

Heyet-i Merkeziye ve İdare Heyetleri kurulduktan sonra para toplanmaya, erzak biriktirilmeye ve depolanmaya başlanmıştır. Toplanan zahireler, her bölgenin merkezinde kurulan depolarda saklanmıştır. Yöre halkı üzerine düşen yardımdan ne gerekiyorsa gerek para gerekse yiyecek olsun, itirazsız seve seve vermiştir. Özellikle Çuhadar Zade Hacı Mehmet Efendi bir seferde 500 altın vererek vatanperverliğini göstermiştir. [472]

Divanlı, Kayabaşı, Alemli, Kumarlı, Çomaklı, İsadivanlı, Şekerli, Hatuniye ve Duraklı mahallelerinin Heyet-i Temsiliyelerinin katılımı ile yapılan toplantıda alınan kararlara göre, öncelikle hiç kimse düşmandan kaçmayacak ve bulunduğu yeri ve evini terk etmeyecekti. Mahallelerde bulunan ve karakollara katılmayan silahsız ve başıbozuklar yakalanıp bölge dışına çıkarılacaklar, herkesin karakol emrine uyması sağlanacak, uymayanlar şiddetle cezalandırılacaklardı. Müslümanların bu işgalden ancak birlik ve beraberliği sağladıkları takdirde kurtulabilecekleri anlatılarak, yağma kesinlikle yasaklanacak, mücadeleye dâhil olamayacak durumda olanlar ise ellerinde bulunan özel veya devlete ait olan silahları teslim edeceklerdi. Halkın belirlenen bu kurallara uymasını sağlamak için görevliler tayin edilecek, kurallara uymayanlar şiddetle cezalandırılacaklardı.[473]

Silah ve cephane temini konusunda ise, dışarıdan temin yoluna gidildiği gibi Jandarmanın elinde bulunan silahlardan da faydalanılması gerektiği düşünülmüştür. İngiliz ve Fransızların bilgisi dışında, Jandarmanın gizli deposunda çeşitli cinsten 850 kadar silah ile bin sandık Rus cephanesinin olduğu bilinmekteydi. Bu silahların ahaliye dağıtılması konusunda Tabur Kumandanı Binbaşı İsmail Hakkı Bey yetersiz kalınca, Merkez Bölük Kumandanı Yüzbaşı Çerkez Mahmut Beyin gayret ve cesareti ile silahlar gerekli olan yerlere ulaştırılmıştır. 1000 sandık olan Rus cephanesinin 300 sandığı savaş esnasında kullanılmış, 700 sandığı da kurtuluştan sonra orduya teslim edilmiştir. Kışla yakınında bulunan cephaneliğe, önce İngilizler el koymuşlar, silahların mekanizma ve kapaklarını alarak Halep'e göndermişler, daha sonra da depoları Fransızlara devretmişlerdir. Türklerin günden güne teşkilatlanıp silahlanmaya

[472] Y. Özalp, *Milli Mücadelenin İlk Zaferi*, s.84; H.Karadağ, " Maraş", s. 29; Ş. Karabekiroğlu, *Şubat 1920*, s.115-116.
[473] A. Eyicil, "Maraş Savunması", s. 4.

başlaması karşısında Fransızlar da gizliden gizliye gerek Türk silahları ile olsun gerekse kendi silahları ile Ermenileri silahlandırmışlardır.[474]

2.2 Şehir Merkezi ve Yakın Civardaki Mücadeleler

Fransız işgalini takiben yaşanan olaylar, Maraş halkı üzerinde oldukça derin izler bırakmıştır. İşgalden iki gün sonra 31 Ekim 1919 tarihinde Uzunoluk olayı cereyan etmiştir. Fransız üniforması giymiş olan Ermeni askerleri üçer dörder kişilik gruplar halinde silahlı olarak Maraş, sokak ve caddelerinde dolaşıp rastladıkları Türklere hakaret edip tahkir edici sözler söylemeye başlamışlardır. Bu esnada Uzunoluk çarşısından geçerken, hamamdan çıkmış olan Müslüman kadınların yola inmekte olduklarını görüp yanlarına yaklaşmış ve "Çarşafa ihtiyaç yoktur. Yüzünüzü açın" diyerek zorla kadınların çarşaflarını açmaya çalışmışlardır.[475] Çarşafı yırtılan kadın bayılmış, diğerleri de feryat edince, yakında bulunan kahvedeki halk olayı görüp yetişmiş, Ermenilere yollarına devam etmeleri konusunda nasihatte bulunmak istemişlerdir. Ancak Ermeniler ellerinde bulunan silahları kullanarak olaya müdahale eden Türklerden ikisini yaralamışlardır. Bunlardan yarası ağır olan Çakmakcı Said yere yuvarlanmıştır. İngiliz süvari devriyesinin gelmesine rağmen Ermeniler saldırmaya devam etmişlerdir. O esnada Sütçü Hacı İmam yetişmiş Çakmakçı Sait'i yaralayıp, İslam kadınlarını rahatsız eden Ermeni askerini vurmuştur. Ardından Bertiz köylerine kaçıp sığınmıştır. Hacı İmam Fransız ve Ermeniler tarafından çok aranmasına rağmen bulunamamıştır. 1 Kasım günü Hacı İmam'ın dayısının oğlu olan Tiyekli oğullarından Kadir'in, kulakları ve burnu dâhil olmak üzere tüm uzuvlarının kesilerek şehit edildiği duyulmuştur. Hacı İmam'ın intikamının bu genç üzerinden alınmaya çalışıldığı anlaşılmıştır. Bu olayın ardından İngilizler devir teslim yapıp bölgeyi Fransızlara terk ederek Maraş'tan ayrılmışlardır.[476]

Bu olaylardan birkaç gün sonra Fransızlar, Maraş Ermenilerine silah dağıtmaya başlamışlardır. Durumu fark eden bir Türk polisi ile bir Türk genci hükümete haber verirler korkusuyla öldürülmüşlerdir. Dağıtılan silahlar ise İngilizlerin mühürlediklerini söyledikleri Türk silah deposu ve cephaneliğinden alınmıştır. Meydana gelen

---

[474] H.Karadağ, " Maraş", s. 30,31.
[475] *T İ T E,* Sıra No:687, Kutu No:22, Belge No:16; A. Bağdadlılar, *Uzunoluk*, s. 47.
[476] BOA. HR. SYS, 2543-1/ 13-16, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni- Fransız İlişkileri(1918-1919), C.II,* Ankara 2002, s.98-100; H.Karadağ, " Maraş", s. 15; A. Bağdadlılar, *Uzunoluk*, s.48,49.

gerginlikler sebebiyle oluşan memnuniyetsizlik ve şikâyetler üzerine Fransızlar, Ermeni askerler yerine Müslüman askerleri getireceklerini bildirmişlerdir. Gerçekten de 8 Kasım 1919 tarihinde Adana'dan iki bölük kadar Cezayirli asker getirtilmiştir. Fakat Ermeni askerler geriye çekilmemiştir. Sadece kışladan çıkmalarına izin verilmemiştir. 13-14 Kasım 1919 gecesi Mercimek Tepe taraflarından atılan silahlara hükümetin inzibat kuvvetleri karşılık vermiştir. Daha sonra Fransızların bulunduğu kışlaya doğru kaçışmalar olmuş ve silah sesleri kesilmiştir. Olayın ardından ateş açanların Ermeni askerler olduğu, şehirde asayişsizlik oluşturup kargaşa çıkarmak istedikleri anlaşılmıştır. Yapılan şikâyetler üzerine durumu yerinde incelemek amacı ile Osmaniye Askeri Valisi (Gouverneur Militaire) Anderea'nın Maraş'a geldiği anlaşılmaktadır.[477]

Andrea, Maraş'a geldikten sonra ilk iş olarak şehrin ileri gelenlerine birer yazı göndererek konuşmak için Abdülkadir Paşa'nın konağına davet etmiştir. Ancak Maraş İleri gelenleri böyle bir toplantıya gitmenin millet ve memleket için zararlı olacağını düşünerek, Boğazkesen Camiinde toplanıp gitmeme kararı almışlardır. Toplantıya Kadir Paşa haricinde katılan olmamıştır.[478] Bu duruma çok sinirlenen Andre, hükümet konağından kendisine iki oda ayrılmasını, bu odaların belediye tarafından döşenmesini ve kaleye de bayrak çekilmemesini istemiştir. Büyük tartışmalara neden olan bu istekler karşısında Baytar dairesi ile Nafia odası boşaltılarak 27 Kasım 1919 tarihinde Guvernörün emrine verilmiştir. [479] İstekleri doğrultusunda ertesi gün olan Cuma günü, hükümet konağına ve kaleye bayrak çekilmemiştir.[480] Durumun farkına varan halk Ulucami, Sarayaltı ve Çarşıbaşına bayrağın indirilmesini kınayan beyannameler yapıştırmışlardır. Cuma vakti geldiğinde bayraksız namaz kılınamaz sedaları ile minberdeki tarihi sancağı alan cemaat, uyarılara aldırmadan kalenin kapılarına dayanmıştır. Durumun ciddiyetini anlayan Ermeniler evlerine kapanmışlar, kale duvarlarını aşan halk sancağı yerine çekmeye muvaffak olmuştur.[481]

Yaşanan olayların sadece Maraş ve çevresinde değil ülke çapında da etkili olduğu görülmektedir. Sivas'ta kurulmuş olan Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, önce İngilizlerin daha sonrada Fransızların işgaline maruz kalan Maraş ve

---

[477] A.Saral-T.Saral, *Vatan Nasıl Kurtarıldı?* , s.160.
[478] Mehmet Yusuf Özbaş, *Dava, 1920 Maraşlı –Fransız Harbi,* Tarihsiz, s.208-209.
[479] H.Karadağ, " Maraş", s. 22,23.
[480] *BOA, DH. ŞFR,* 105/101; *BOA, DH. ŞFR,* 105/117.
[481] *T İ T E,* Sıra No:701, Kutu No:22, Belge No:19; *İrade-i Milliye,* 15 Kanun-ı Evvel 1335 (15 Aralık 1919), nr.16, s. 2.

havalisinde yaşanan şiddet olaylarını, günden güne artan haksızlıkları ve zulümleri kınadıklarını, İslam kadınlarının erkekleri ile birlikte aynı safta, vatanın istiklali, din ve namusunun korunması yolunda her türlü fedakârlığa katlanacaklarını ifade eden bir telgraf hazırlayıp, bu telgrafı İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan siyasilerine göndermişlerdir.[482]

Çevre illerin halklarının vermiş olduğu destekler ve Bayrak Olayı'ndan sonra Türklerin kendilerine olan güvenlerinde bir artış olmuş, Fransız ve Ermeniler ise gördükleri direnç karşısında rahatsızlık duymuşlardır. Andrea, meydana gelen gerginlik sebebi ile kendisi için boşaltılan odalara ayak basmadan geri dönmek zorunda kalmıştır.[483]

Bayrak Olayı ile Maraş'ta Türkler lehine başlayan durumu, Fransızlar lehine değiştirmek için Fransızların, Maraş, Antep ve Urfa'da bulunan kuvvetlerinin komutanı General Querette'nin 15 Aralık 1919 tarihinde Maraş'a geldiği anlaşılmaktadır. Akabinde Mutasarrıf vekilini, müdürleri ve şehrin ileri gelenlerini hükümet konağında toplayıp karargâha götüren Genaral Querette,[484] Maraş, Antep ve Urfa Sancaklarının asayişinin teminine memur olduğunu bildirerek, Fransız Devletinin birçok müstemlekeleri olduğunu, dolayısıyla da araziye ihtiyacı olmadığını söyleyerek, Osmanlı Devleti ile birlikte çalışarak yollar yapacaklarını, gerekli yerlere para harcayacaklarını, memurların maaşlarını arttıracaklarını, böylece refah seviyesinin de artacağını bildirmiştir. Ayrıca Fransa gibi bir mandaya ihtiyacımız olduğunu belirten Querette, Fransa'dan korkulmaması gerektiğine de önemle vurgu yapmıştır.[485]

Generalin açıklamalarının ardından Şeyh Ali Sezai Efendi söz alarak, memleketin asayişi konusunda herhangi bir sıkıntıları olmadığını söylemiştir. Tek sıkıntımız giderek artan Fransız kuvvetlerinin vermiş olduğu sıkıntıdır diyerek, Ermenilerin haddinden fazla şımartıldığını bu durumun yerli ahaliye zarar verdiğini söylemiştir. Memurların maaşları konusunda ise, maaşların yeterince dolgun olduğunu azlığından ötürü şikâyetçi olmadıklarına dikkat çeken Sezai Efendi, hükümetin halkın ihtiyacı olan adaleti temin ettiğini, dolayısı ile manda ve himaye konusu ile ilgili

---

[482] *İrade-i Milliye*, 8 Kanun-ı Evvel 1335 (8 Aralık 1919), nr.15, s. 3.
[483] H.Karadağ, " Maraş", s. 27.
[484] *ATASE (İSH- 6B),* Kutu No:270, Gömlek No:109.
[485] *BOA. HR. SYS*, 2543-5/ 6, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni- Fransız İlişkileri (1918-1919), C. II*, Ankara 2002, s. 211-212.

kararların da Hükümet-i Merkeziye ye ait olduğunu, bu yüzden de hiçbir şekilde işbirliğini düşünmediklerini bildirmiştir. Zaten mevcut olan işgallerin de mütareke şartlarına aykırı cereyan ettiğini bildirerek tüm işgal bölgesinde yer alan vatandaşlarımızın haklı sesi olmuştur.[486]

General ile yapılan görüşmeleri Dâhiliye Nezaretine bildiren Mutasarrıf Vekili Cevdet Bey, gerekli olan tedbirlerin acilen alınmasını istemiştir. Fransızlar, Kışlaya ve Latin Kilisesine Fransız Bayrağı çekmişler ve Ermeni evlerine asker yerleştirmeye başlamışlardır. 17 Aralık 1919 Çarşamba günü Çukuroba Camiine bomba atılması ve müezzinin öldürülmesi üzerine, Evliya Efendi'nin gayreti ile 447 imzalı protesto hazırlanarak General Querette'e verilmek üzere Mutasarrıf Vekili Cevdet Bey'e teslim edilmiştir.[487]

Bu olayı takip eden günlerde, Fransızlar Maraş'a mühimmat depolamaya ve Ermenileri hazırlamaya devam etmişlerdir. Aralık ayı içerisinde Türklerle, Fransız – Ermeni işbirlikçileri arasında zaman zaman gerginlikler yaşanmıştır. Özellikle Maraş'a sekiz saat mesafede bulunan Islahiye Yolu üzerindeki Baba Burnu mevkiinde Muallim Hayrullah Efendi ile İmalı Köyü milisleri, Fransız kuvvetlerine karşı taciz hareketinde bulunmuşlardır. Fransız kuvvetleri de bölgede muhaberat ve münakalatı askeriye engelleniyor diye, bu civarda bulunan köylere Maraş, Cebelibereket ve Bahçe taraflarından çok sayıda kuvvet sevk etmiştir. Büyük bir kin ve nefretle hareket eden 300 nefer Fransız askeri ve içlerinde bulunan çok sayıdaki Ermeni ile 3 top ve mitralyöz kullanarak harekete geçmişler, bu mücadeleler sırasında yaralanan Muallim Hayrullah Efendi vefat etmiştir.

Fransızların yapmış oldukları bu askeri harekâttan çekilmeleri konusunda, hükümetçe Maraş mevki kumandanı olan Binbaşı Roz Dezordan'a ricacı olmalarına rağmen Binbaşı, Kilikya Başkumandanlığından emir aldığını ve Kilikya'dan daha birçok kuvvetin buraya geleceğini bildirmiştir. Bu yıllarda Maraş'ın tek siyasi ve milli gazetesi olarak çıkarılan *Âmâl-i Milliye* gazetesinde, Kilikya bölgesinde yaşayan Ermenilerin nüfusu ile ilgili bilgiler verirken, Müslüman nüfusun Ermeni nüfusa nazaran üç-dört kat daha fazla olduğu hakkında bilgiler verilmektedir.[488]

---

[486] H.Karadağ, " Maraş", s. 31-33.
[487] Y. Özalp, *Milli Mücadelenin İlk Zaferi*, s. 96.
[488] *Âmâl-i Milliye*, (29 Nisan 1336), 29 Nisan 1920, No:1, s. 2.

Nitekim 6-8 Ocak 1920 tarihlerinde karşılıklı öldürmeler cereyan etmiş, Kışla civarında üç Türk oduncu yedi- sekiz Ermeni askeri tarafından şehit edilmiştir. İntikam hissi ile hareket eden Ermeni askerlerinin değiştirilmesi konusunda Hükümet, Fransız kumandanlığından ricacı olduysa da kabul edilmemiştir. Türklerin teessür ve heyecanları son dereceye varmıştır. [489]

Maraş'ta Fransızların müstahkem yedi askeri merkezleri bulunmaktaydı. Bunlar; Amerikan Kız Koleji, Alman Yetimhanesi, Alman Hastanesi, Ermeni Katolik Kilisesi, Latin Manastırı, Gregoryan Kırk Çocuklar Kilisesi, İlk Ermeni Evengalıcal Kilisesi idi. Ermeniler mücadeleler esnasında kiliseleri çoğunlukla karargâh ve sığınak olarak kullanmışlardır. Yığınak yaptıkları yerler ise Dedepaşa Konağı, Alman Hastanesi, Alman Çiftliği, Abarabaşı Manastırı, Akdere, Kaledeki Şekerdere, Tekke, Kırklar Kilisesi, Protestan Kilisesi ve civarı olmuştur.

Yaklaşık 4000 civarında olan Ermeni ve Fransız kuvvetlerinin bulunduğu merkezler ve miktarları ise şöyleydi:

Tablo 78: Maraş'ta Ermeni ve Fransız kuvvetlerinin bulunduğu merkezler ve miktarları.

Bulunduğu Yer	**Fransız**	**Ermeni**
Depo ve Kışlada	200	150
Kolej	100	50
Alman Hastanesi	25	-
Abarabaşı Kilisesi	250	200
Alman Eytamhanesi	200	50
Kumbet Kilisesi	150	100
Bahtiyar Yokuşu Kilisesi	100	100
Katolik Kilisesi	300	120
Kırklar Kilisesi	150	100
Seke Kilisesi	100	50
Şekerdere Kilisesi	200	-
Mercimek Tepe	700	-
Diğer Yerlerde	200	-
Toplam	**2675**	**970**[490]

[489]H.Karadağ, " Maraş", s. 36-37; *İrade-i Milliye*, 19 Kanun-ı Sani 1336 (4 Ocak 1920), nr.21, s. 4.
[490]*T İ T E*, Sıra No:751, Kutu No:27, Belge No:190; Y.Akbıyık, *Güney Cephesi Maraş*, s.202.

General Querette, bir süreden beri Adana ve Antep tarafından getirdiği kuvvetleri Maraş'a yığmış olduğu için hedeflerine kolayca ulaşabileceğini zannetmiş ve hükümet işlerini zorla ele geçirmeye çalışmıştır. 19 Ocak 1920 tarihinde Mutasarrıf vekili Cevdet Beyi karargâhına davet edip, bundan sonra hükümet işlerinde el birliği ile çalışmak ve her daireyi kontrol etmek amacıyla, Adana'dan getirmiş olduğu Binbaşı Morbiyo'yu Guvernör olarak atadığını açıklamıştır. Binbaşıya da hükümetten iki oda boşaltılmasını ve hemen görevine başlamasını emir etmiştir.

Fransızların hükümet işlerine karışacağının duyulması üzerine, şehrin ileri gelenleri ve halktan yoğun tepkiler gelmiştir. 20 Ocak'ta Morbiyo mülkiye işlerini takip etmek üzere hükümete gelmiş, ancak halkın temsilcileri ile karşılaşmıştır. General karşılaştığı tepki üzerine karargâhına dönmek zorunda kalmıştır. O günlerde meydana gelen gerginlikler nedeniyle dükkânlar açılmamış çarşı bütünü ile kapatılmıştır.

Herkez nasıl bir netice ile karşılaşacağını beklerken, 21 Ocak 1920 tarihinde General Querette, Mutasarrıf vekili, daire başkanları, belediye başkanı ve şehrin ileri gelenlerini karargâhına çağırıp, Pazarcık'ta karargâh kurmuş olan Kılıç Ali namındaki birinden tehditkarane telgraflar aldığını, oraya asker sevk edeceğini, Maraş'a gelmekte olan birkaç araba mühimmatın yolda gasp edildiğini, muhafızlarının öldürüldüğünü bildirerek, bütün bu olanlardan kendilerini sorumlu tuttuklarını ifade etmiştir. Karargâha davet ettiği grubun bir kısmını tevkif etmiş, diğerlerine de gidip halkı sakinleştirmelerini öğütlemiştir. Neticede halk durumu kısa sürede anlamış ve saat 8.00'a doğru silahlar patlamaya başlamıştır. Bu andan itibaren Maraş'ta Fransızlara karşı Milli Mücadele başlamıştır.[491]

Türk Kuvâ-yı Milliye'sinin karargâhı olarak, Beyazıtlı Mahallesi'nde bulunan Katipzade Mehmet Efendi'nin evinin alt katı belli edilmiştir. Heyet-i Merkeziye Reisi Arslan Bey kumandasında harekât buradan idare edilmiş, Arslan Bey savaşın başlamış olduğunu bir bildiri ile halka duyurarak, onları Fransızlar ile mücadeleye davet etmiştir. Savaşın ilk günü mücadeleler gece saat 21.00'a kadar sürmüş, Ceza Reisi Cemil Bey sokakta şehit düşmüş, cenazesi birkaç gün sokak ortasında kalmıştır.[492]

---

[491] *ATASE, Atatürk Kolleksiyonu Kataloğu (ATAZB – 1),* Kutu No: 25, Gömlek No: 125; *İrade-i Milliye,* 26 Kanun-ı Sani 1336 (26 Ocak 1920), nr.22, s.1; *Albayrak gazetesi*, 1 Şubat 1336 (1Şubat 1920), Sayı:64, s. 2; H.Karadağ, " Maraş", s. 38-40; Y.Akbıyık, *Güney Cephesi Maraş*, s. 200.

[492] Y.Akbıyık, *Güney Cephesi Maraş*, s. 202.

Türkleri yıldırmak isteyen Fransızların başlattığı bombardımanın otuz iki saate ulaşmasından sonra[493] Mutasarrıf Vekili Cevdet Bey, elinde beyaz bayrak ile General Querette tarafından hükümete gönderilmiş ve Maraş halkının teslim olmaya ikna edilmesi istenmiştir. Aynı gün ilk zafer kazanılmış, işgal edilmiş olan Mercimek Tepe ve Türkoğlu, Mustafa Çavuş kuvvetlerinin taarruzu neticesinde ele geçirilmiştir. Yine generalin baskısı ile tutuklu bulunan Türk ileri gelenlerinin imzalarını taşıyan ve harekete bir son verilmesini isteyen mektup hükümete ulaştırılmıştır.[494] Mutasarrıf Vekili Cevdet Beyin, Harbiye Nezareti III. Kolordu Kumandanlığına gönderdiği telgrafta; General Querette'nin yaptığı toplantıyı anlatarak, kendilerine "Siz ahmak adamlarsınız" tabirini kullanarak hakaret ettiğini, [495] toplantıya çağırdığı ileri gelenlerden bazılarının hapsedildiğini, her taraftan şehrin yoğun top ateşine maruz kaldığını bildirerek kendisinin de halkı müdafaadan vazgeçirmek için serbest bırakıldığını fakat kimseye dert anlatamadığını bildirmektedir. Maraş'ta başlayan mücadeleyi haber alan çevre köylerin yardıma koştuğu, ancak Fransız top ateşine maruz kalarak sıkıntıya girdikleri bir miktar yaralı ve şehit verilmesine rağmen, sadece birkaç mahalleyi elde edebildikleri anlaşılmaktadır.[496]

Maraş mücadelesi hakkında Rauf Bey'e bilgi veren Mustafa Kemal Paşa, Fransız tecavüzlerine karşı halkın kahramanca mücadele ettiğini, destek olarak yakın çevrede bulunan kıtaat-ı askeriyenin yola çıktığını ve iki güne kadar mücadeleye askerlerin de dâhil olacağını bildirerek acilen hükümetin işgal bölgesindeki olaylara el koymasını ve Fransızların katliamının protesto edilerek engellenmesini istemiştir.[497]

Nitekim bir Ermeni din adamı ise o gün yaşananları şu şekilde anlatmaktadır; " *23 Ocak gecesi, ateşe, topların gürlemesine, savaşın gürültüsüne daha felaket bir şey eklendi. O da yangın idi. Türkler Ermeni ev ve binalarını ateşe vermeye başlamıştı. Ateşi Ermeni mahallesine veya herhangi bir askeri merkeze ulaştırmak için Türk evleri bile yakılıyordu. Her yandan alevler yükseliyordu. Şehir bunların ışığı ile parladı. Her tarafta durmadan kurşunlar vızıldıyor, kimse ne zaman vurulacağını bilmiyordu. Ermenilerin toplandığı yerlere her an şiddetli saldırı tehlikesi vardı. Yangın bizi*

[493] *ATASE,(ATAZB – 1),* Kutu No: 25, Gömlek No: 124.
[494] Y. Özalp, *Milli Mücadelenin İlk Zaferi*, s. 154.
[495]BOA. HR. SYS, 2543-8/ 15-21, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni- Fransız İlişkileri(1920-1922), C.III,* Ankara 2004, s. 55.
[496] Y.Akbıyık, *Güney Cephesi Maraş*, s. 203.
[497] *ATASE,(ATAZB – 1),* Kutu No: 25, Gömlek No: 124.

korkuttu. Buna dayanmak imkânsızdı. Bu arazide veya havada savaşın ne olduğunu bilmiyorum. Fakat şehir savaşı cehennemi bir şey…"[498]

Yine aynı günlerde 20. Kolordu Kumandanı Selahaddin Bey tarafından verilen bilgiye göre; memlekette meydana gelen mücadele yüzünden mitralyöz ve tüfek sesleri yükselmeye başlamış, galeyana gelen halk jandarma üzerine gitmiş ve ellerinde bulunan silahları yağma etmiştir. Fransız ve Ermeniler birlikte hareket ederek bütün şehri mitralyözlerle mahvetmişlerdir. Her tarafa giden telgraf telleri Ermeniler tarafından kesilmiş haberleşme sekteye uğratılmıştır. Çevreden gelen Kuvâ-yı Milliyeciler ile birleşilmiş, düşmana karşı her şeye rağmen mücadele devam ettirilmekteymiş.[499]

Harbiye Nezaretine ayrıntılı bir rapor veren Albay Selahattin Bey, Maraş halkının din ve milliyetlerini muhafaza için memleketlerinin harap olmasına aldırmadan mücadele ettiklerini, Türklere yapılan bu zulümlere dur denmedikçe daha çok kan akacağını, çevre halklarında gayri ihtiyari yardıma koşacağını, memleketi felakete sürükleyenler hakkında gerekli çalışmaların yapılması gerektiğini bildirmiştir.

Bir başka kaynakta ise 24 Ocak günü şöyle anlatılmıştır: *"Dün gece inanılmaz şeyler oldu. Sabah dağlara ve tepelere bakıp onların (Türklerin) hala orada değişmeden durduğunu görünce şaşırdık. Ateş tüm gece sürdü ve gittikçe artarak devam ediyor. Şu anda beş büyük yangın var, mevki sahibi Türklerin evleri. Bu yangınlar etki yapmalı çünkü görüntüleri çok etkileyici. Fakat Türkleri anlamak mümkün değil…"* [500]

Yine Dâhiliye Nezaretine ve 3. Kolordu Komutanlığına gönderilen şifrede; Fransız askeri mevkiinden ve önceden silahlandırılan Ermeniler tarafından gece gündüz bombardımanların devam ettiği, nüfus olarak ne kadar kayıp verildiğinin tespitinin mümkün olmadığı, ancak şehrin viraneye döndüğü bildirilmektedir. Sağ kalan zavallıların da ateşe ve açlığa mahkûm oldukları anlatılarak, bu kanlı harekâtın medeniyet icabı mı yapıldığı sorgulanmaktadır.[501]

Mücadeleler devam ederken Elbistan'dan Mustafa Kemal Paşa'ya yazılan şifrede, Kılıç Ali'nin askeri ile imdada yetiştiği, Elbistan'dan iki top ve yüz elli cesur

[498] Y.Akbıyık, *Güney Cephesi Maraş*, s. 204.
[499] *ATASE,(ATAZB – 1),* Kutu No: 25, Gömlek No: 125.
[500] Y.Akbıyık, *Güney Cephesi Maraş*, s. 206.
[501] Y. Özalp, *Milli Mücadelenin İlk Zaferi*, s. 168.

askerin jandarma kumandanı maiyetinde hareket ettiği, bugün dahi bir yüz elli kişilik ikinci müfrezenin sevk edileceği bildirilmiştir. Yine aynı günlerde Kılıç Ali'nin Heyet-i Temsiliye'ye hitaben yazdığı şifrede; Fransız ve Ermenilerin Maraş Müslümanlarına zulüm ve tecavüzata devam ettikleri, çarpışmaların sürdüğü, şehrin düşman askerleri tarafından top ve mitralyöz ateşi sayesinde yakıldığı, ama tüm bu eziyetlere rağmen hala şehre hâkim olduğumuz bildirilmektedir. Kılıç Ali telgrafında henüz yardıma hiçbir kuvvetin yetişememesi yüzünden mahalleleri tutturup yolları kestirdiğini, başarılı olmak için mevcut kuvvetin yetersiz olduğunu acilen kuvvet ve cephane yetiştirilmesi gerektiğini bildirilmiştir.[502]

Yine aynı tarihlerde Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal'e gelen şifrelerden; Keban Heyet-i İdaresi, Bünyan Müdafaa-i Milliye Riyaseti ve Palu Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesinin, Maraş'ın işgali sebebi ile yardım etmek istedikleri anlaşılmaktadır. M. Kemal ise Palu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine yazdığı cevabi yazıda mevcut durum hakkında şunlar bildirilmiştir: *"Maraş katliamı hakkında gösterilen hassasiyet-i fedakaraniyeye teşekkür ederiz. Hamd olsun müsadamat şimdiye kadar lehimize ceryan etmiştir. Her taraftan Kuvâ-yı İmdadiye gönderilmektedir. İcabında muavenatta bulunmak üzere mensup olduğunuz heyet-i merkeziyeye müracaat buyurulması"*.[503] İşgale karşı protesto ve mitinglerin bu tarihlerde de devam ettiği anlaşılmaktadır. Aydın'dan heyet-i temsiliyeye bildirildiğine göre Aydın halkı toplanıp Maraş işgalini kınayan protesto telgraflarını üst makamlara yazmış tepkilerini yazılı olarak duyurmuşlardır.[504]

İşgallerle ilgili olarak Heyet-i Temsiliyece fikri sorulan 15. Kolordu Komutanı Mirliva Kazım Karabekir," *her tarafta mitingler yapılarak kitalin ve işgalin protesto edilmesini ve Maraşlılara da her taraftan bildirilerek teşci, olunmaları ve Fransızlara karşı gerilla harbinin yapılmasının uygun olacağı bu konuda 3. Kolorduya azami muavenet yapacağını"* bildirmiştir [505].

Harbiye ve Dâhiliye Nezaretlerine gelen yazılarda ise Maraş'ta katliamın arttığı, Fransız ve Ermenilerin köyleri yakmaya devam etmesinin galeyana sebep olacağı ve

---

[502] *ATASE,(ATAZB – 1),* Kutu No: 25, Gömlek No: 128.
[503] *ATASE,(ATAZB – 1),* Kutu No: 25, Gömlek No: 130.
[504] *ATASE,(ATAZB – 1),* Kutu No: 26, Gömlek No: 31, Belge No: 31-15
[505] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz,* İstanbul 1960, s. 455.

mücadelenin Antep, Kilis ve Adana civarına yayılmasından endişe edildiği acilen tedbirlerin alınması gerektiği vurgulamaktadır.

Bölgede yaşamakta olan Ermeni köylülerin silahlanarak Müslümanlara saldırdıkları, akla hayale gelmeyen zulümlerde bulundukları haberleri Adana'dan alınmıştır. Maraş'a bağlı ilçe ve köyler ile Adana havalisinden alınan katliam haberleri sonrası, çevre ahaliden Maraş'a gelenler top ve mitralyöz ateşi ile karşılaşmışlardır. Maraş muhasara edilmiştir.[506]

Aynı günlerde Dâhiliye Nezaretine ve Sivas 3. Kolordu Kumandanlığına gönderilen şifrede Maraş'ta top ve mitralyöz ateşinin hala devam ettiği bildirilmektedir. Bu saldırılardan birçok bina ve meskenin yandığı, Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetinin bu saldırıya karşılık olarak açılacak olan top ve mitralyöz ateşini bir sonraki güne bıraktığı anlaşılmaktadır. Çünkü saldırılar neticesinde pek çok kayıp verilmiştir. Kanlar içerisinde yatan bu cesetlere halkın bakamadığı ve sadece dua etmekle yetinildiği bildirmektedir [507]. Maraş içindeki çarpışmalardan faydalanan bazı kişilerin yağma ve talan işine girişmeleri üzerine, Kılıç Ali tarafından Maraş çarşısında ve Divanlı Mahallesinde karakol kurulması için çalışmalar başlatılmıştır[508].

Elbistan'dan alınan haber ve raporlara göre; Maraş'taki çarpışmalar şiddetle devam etmektedir. Hatuniye, Çavuşlu, Ekmekçi ve Şekerdere Mahalleleri ile içinde Ermeni fedaileri bulunan Şekerdere Kilisesi yanmaktadır. Kilise içinde birkaç Ermeni maktul, altı sandık cephane, yirmi bomba ve bir otomatik tüfek bulunmuştur.[509]

Maraş - Antep yolu üzerinden Aksu köprüsü muhafızı bir Fransız müfrezesi 26 Ocak'ta imha edilmiştir. Yine aynı yol üzerinden ve Kapıçam mevki'nde bulunan 150 kişilik düşman müfrezesi de Maraş'ın güneybatısında yer alan civar köylüler tarafından muhasaraya alınmıştır. Düşmanın 200 kişi civarında olan yardım kuvvetinin Islahiye tarafından gelmekte olduğu bildirilmiştir. Ele geçirilen bölgelerde güvenlik tedbirleri alınmış olsa da aralıklarla devam eden mücadele birçok kargaşaya neden olmaktadır.[510]

Kayabaşı Mahallesinde de şiddetli çarpışmalar olmuştur. Özellikle bu mahallede oturan Bitlis defterdarının hanımının mücadelesi dillere destan olmuştur. Bu hanım

---

[506] *ATASE, İstiklal Harbi Koleksiyonu Katalogu (İSH-2),* Kutu No:57, Belge No:13, s. 1, 2, 3, 4, 11.
[507] Y. Özalp, *Milli Mücadelenin İlk Zaferi*, s.179.
[508] *T İ T E*, Kutu No: 19, Belge No: 93; Y.Akbıyık, *Güney Cephesi Maraş*, s. 214.
[509] *T İ T E*, Kutu No: 27, Belge No: 190.
[510] *ATASE, (İSH-2),* Kutu No:57, Belge No:17, s. 17- 8, 9; *İrade-i Milliye,* 2 Şubat 1336 (2 Şubat 1920), nr.23, s.1.

Müslüman kanının boş yere akıtılmasından ve birçok hanıma tecavüz edilip ocakların söndürülmesinden galeyana gelerek, evinden açtığı ateşle sekiz düşman askerini öldürmüştür. Daha sonra da erkek elbisesi giyerek diğer askerlerin yanında savaşmıştır.[511]

Mücadelenin çok çetin geçmesi, kadın ve çocukların, zulüm ve eziyet görmesi, yurt içindeki protesto ve mitinglerin devamına sebebiyet vermiştir. Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti mensupları durumun vehametini anlatmak üzere Fransız Cumhurbaşkanının eşine, İngiliz ve İtalyan Kraliçelerine çektikleri telgraflarla özellikle İzmir, Antalya, Adana, Maraş, Urfa ve Ayıntap gibi şehirlerimizde savunmasız olan ahalinin uğradığı saldırılar anlatılarak, onların da anne ve eş olduklarını, böyle bir zulmü vicdanlarına ve kadın kalplerine sığdırıp sığdıramayacakları sorulmuştur. Aynı zamanda da eşlerine hak ve adalet üzere hareket etmelerini bir kadın tahakkümü ile söylemeleri istenmiştir[512].

Fransız ordusunun bombardımanın devam etmesi yüzden meydana gelen yangınlar, kuzey rüzgârı sayesinde hızla yayılmış ve şehir adeta bir harabeye dönmüştür. Ancak halk yaşadığı sıkıntılara rağmen müdafaaya sebatla devam etmiştir.[513]

Antep yolunda Kapıçam civarında bulunan Fransız kuvvetleri Maraş'a çok yaklaşmış olmalarına rağmen şehre girememişlerdir. Pazarcık kuvvetleri ile Mıllış Nuri kuvvetleri birleşerek Eloğlu mevkiinde düşmanla mücadele etmiş, Fransız kuvvetleri Islahiye yönünde geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu çarpışma esnasında Göllülü Yusuf şehit olmuştur.

Yabancıların gözüyle o günlerde yaşananlar kaynaklara şöyle yansımıştır:

" *Artık hiçbir şeyden haberimiz yok. Fransızlar yalnız takviye gelene kadar dayanmaya çalışıyorlar. Türkleri yardım gelmeden asla yenemeyeceklerini biliyorlar. Bu arada şehri parça parça yakıyorlar. Şu anda bin Ermeni, Amerikan kolejinde bizim depolarımızdan sağlanan, günde bir öğünlük yemekle besleniyorlar. Bin kişi için tuz sağlayıp sağlayamayacağımıza dair bir mesaj geldi. Hayır, kulaklarımızı bir uçak ya*

[511] *T İ T E,* Kutu No:27, Belge No:174; *Hâkimiyet-i Milliye,* 6 Şubat 1336 (6 Şubat 1920), S.7, s.4.
[512] *İrade-i Milliye,* 2 Şubat 1336 (2 Şubat 1920), nr.23, s.2.
[513] *T İ T E,* Sıra No:882, Kutu No:19, Belge No:102.

da ovadaki büyük silahların sesini duymak için zorluyoruz. Gelecekler mi? Telgraf ulaştı mı? Dış dünya hakkımızda ne biliyor?"[514]

Maraş Milli Mücadelesi yurdun çeşitli yerlerinde heyecanla takip ediliyordu. Özellikle komşu illerde başlayan tepkiler sonucu, Urfa ahalisi galeyana gelerek demiryolunu tahrip etmiş ve Fransızlara karşı harekâta başlamıştı. Maraş halkına yardım için Sivas Heyet-i Merkeziyesi azasından Emir Paşa ve Hakkı Beyler hazırlanan Kuvâ-yı Milliye'yi harekete geçirmişlerdi.[515]

31 Ocak gecesi düşman kuvvetleri belediye ve civarındaki hane ve dükkânları ateşe verdiği için ahalinin bir kısmı yağmaya başlamıştır. Yağmanın önüne geçmek için Maraş'a gelen taburdan 50 nefer kasabaya alınmış, durumu engellemek için şiddetli tedbirlere başvurulmuştur. Şehre giren seyyar bölük, şehrin kuzey kısmında bulunan haneleri işgal etmiştir. Karamanlı Mahallesinin güneybatısında ki Mercimek Tepe'de bir adi ateşli topun bulunduğu aynı şekilde diğer bir topun da Tavşan Tepe'de olduğu görülmüştür. Mücadeleler esnasında halkın top elde ettiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda mücadeleler esnasında elde edilen makineli tüfekleri kullanmak üzere Kuvâ-yı Milliye'nin gelişi ile birlikte kıtalarından firar edip Maraş'a gelenlerin olduğu da anlaşılmaktadır. [516]

Maraş'ta Kışla mevkiinde Ermenilerle çarpışmalar devam etmektedir. Şekerdere Kilisesi'nden yapılan saldırı neticesinde saldırganlar yok edilmiştir. Eloğlu ve Şerefoğlu mevkiinde Kuvâ-yı Milliye tarafından cephane ve tüfek ele geçirilmiştir. Düşman hayvanlarından bir nakliye kuvveti tesis edilmiştir. İslâhiye tren yolu hattını kesmek üzere Andırından kuvvetli bir Kuvâ-yı Milliye müfrezesi gönderilmiştir.[517]

Yine 13. Kolordu Kumandanı Ahmet Cevat, telgrafında; Urfa, Antep, Maraş ve Suruç'u işgal eden Fransızların bu bölgedeki faaliyetlerini engellemek üzere Garzan ve Berazi aşiretlerinin birleştiğini bildirilerek, Fransızların işgal ettikleri bölgelerden biran önce tahliye edilmeleri için siyasi teşebbüslerde bulunulması gerektiğini yazmaktadır.[518]

---

[514] Y. Özalp, *Milli Mücadelenin İlk Zaferi*, s. 182; Y.Akbıyık, *Güney Cephesi Maraş*, s. 216.
[515] Y.Akbıyık, *Güney Cephesi Maraş*, s. 217.
[516] *T İ T E*, Sıra No:888, Kutu No:20, Belge No:126.
[517] *T İ T E*, Sıra No:886, Kutu No:20, Belge No:124.
[518] *ATASE, (İSH-4B)*, Kutu No:113, Gömlek No:51.

Mücadele devam ederken sık sık çevre illerin yardım taleplerinin Mustafa Kemal Paşaya ulaştırıldığı ve izlenecek yol ile ilgili bilgi sorulduğu görülmektedir. Bu mahiyette Karaman'dan gelen bir telgrafa Mustafa Kemal Paşa'nın Heyet-i Temsiliye adına vermiş olduğu cevap şöyle olmuştur: "*Maraş'ta mücadele devam etmektedir. Çevreden imdada yetişenlerle birlikte, şehirleri için silaha sarılan kahraman Maraşlı kardeşlerimizin mukavemeti devam etmektedir. Yine çevreden yetişen milli kuvvetlerinde katılımı ile vaziyet iyiye doğru gitmektedir. Şimdilik yardım için beklenmesinin daha uygun olacağı düşünülmektedir*[519]".

Kış aylarında olunması işgale karşı olan savunmayı güçleştirmiştir. Maraş'tan gelen vuruşma haberlerini Heyet-i Temsiliye'nin şubeleri, dünya milletlerine duyurmak üzere protesto telgrafları göndermişlerdir.[520] Bu protesto telgrafları içerisinde dikkat çekici olanlardan biri de Kastamonu'dan; Amerika, İngiltere, İtalya ve Fransız temsilcilerine gönderilen telgraf olmuştur. Kastamonu halkı, Maraş mücadelesi ile ilgili alınan haberlerden Maraş'ın kan ve ateşler içerisinde olduğunu anlamış, meydanlarda toplanarak yaşanan bu felaketi nefretle protesto etmiştir. Yaşanan sıkıntılardan ötürü Nasrullah Cami-i Şerifinde toplanan halk, mazlum dindaşları için gözyaşı dökmüş ve Kastamonu'nun sevilen hatiplerinden Hacı Mümin Efendi Hazretlerinin bir hitabesiyle yaşananları en acıklı noktalarına kadar öğrenmiştir. Biçare Maraşlıların acil ihtiyaçlarının karşılanması için kendi aralarında topladıkları 1000 lirayı göndermeye karar vermişlerdir.[521]

Sivas Valisi Reşid Paşa'nın Tokat Mutasarrıflığından aldığı telgrafta, Tokat halkının, Maraş'ta meydana gelen katliamlar nedeniyle heyecana geldiği ve 2 Şubat itibari ile köylerden ve Kuvâ-yı Milliyeden gelen 150 nefer ve 1 piyade müfrezesinin de katılımı ile bir toplantı yaptığını bildirmiştir. Bu toplantıya takriben beş bin üzerinde katılım olduğunu, toplantının hararetli nutuklar ve dualarla başlayıp önemli kararlarla sona erdiği haber verilmektedir. Bu kararlara göre Maraş mücahitlerine şimdilik parayla eğer mezalim devam eder ve bir sonuca ulaşılamazsa Kuvâ-yı Milliye sevki ile yardım edilmesi konusunda karar alınmıştır. Yaşanan mezalimin hem Sadarete hem de

[519] *ATASE, (ATAZB – 1),* Kutu No: 26, Gömlek No: 31, Belge No:31- 45.
[520] Y. Özalp, *Milli Mücadelenin İlk Zaferi*, s.189.
[521] İsmail Özçelik, *Anadolu Basını*, s. 221.

ecnebi mümessillerine protesto telgrafları ile duyurulması konusunda da anlaşılmıştır.[522]

İlerleyen günlerde Fransızların kışladan aralıklı olarak bombardımanları devam etmiştir. Fransız askerinin tutuşturduğu çarşı ve pazarların büyük çoğunluğu yanmıştır. Bu yangınlar esnasında birçok masumenin içine sığınmış olduğu belediye binası ve Mevlevihane de yanmıştır. Ermenilerin Müslümanlar üzerine yağdırdığı bombalar ve mitralyöz ateşi pek çok kayba neden olmuştur. Yapılan sokak muharebelerinde derelerin cesetlerle dolduğu bildirilmiştir.[523]

Ermenilerin başlattığı bu sokak muharebelerinde, Maraş Evkaf Müdürü Evliya Efendi de şehit olmuştur. Evliya Efendi'nin şahadeti milli kuvvetlerin maneviyatını bozmuş büyük üzüntü yaratmıştır. Bu olay üzerine Maraş'tan yazılan raporda şu ifadeler yer almıştır: "*Heyet-i Merkeziyeden Evliya Efendi Kuvvetleri ile Ermenilerin meskûn bulunduğu dört beş noktayı muhasara ederek, muvaffakiyetle taarruz harekâtına devam etmekte iken kendisi ve fedakâr arkadaşlarından birkaçının şehit olması hareketi sekteye uğrattı. Geri alınan mevziler terk edildiğinden Ermeniler tarafından tekrar zapt edildi. Evliya Efendi'nin şahadeti büyük kayıptır. Maalesef Maraş'ın ikinci bir evliyası yoktur* [524]."

Maraş'ta yaşanan olayların pek feci bir hal alıp şiddetinin giderek artması üzerine 3. ve 13. Kolordulardan Sadarete yazılan telgrafta Maraş Milli Mücadelesi'nin sebepleri ve çözümü hakkında ne gibi çarelere başvurulabileceği konusuna yer verilmiştir. Telgrafta özetle şu ifadeler yer almıştır: Harbi umuminin bir mütareke ile sona ermesi üzerine şarktaki Fransız ordusunun ve Fransız askerlerinin büyük bir kısmı terhis edilip memleketlerine gönderilmiştir. Bugün şarktaki Fransız işgal ordusunun çoğunluğunu sömürgelerinden getirdiği askerlerin oluşturduğu bilinmektedir. Fransız işgali için Suriye'de ve civarında kullanılabilecek en iyi grup Ermenilerdir. Fransız hizmetinde ve ordusunda yer alan Ermenilerin bu durumu suiistimal ederek Türklere saldırılarda bulunmaları hiçbir şekilde kabul edilemez. Maraş'taki çarpışmalarda Fransızların fütursuz oluşları da yine ordularında yer alıp kuvvet veren Ermenilerdendir. Şu halde mücadelenin önünün alınması için Türk ve Ermeni düşmanlığının çarpışmalara dönüşmesine imkân ve sebebiyet veren Fransız işgalinin

[522] *T İ T E*, Sıra No:864, Kutu No:19, Belge No:89.
[523] *ATASE, (İSH-2)*, Kutu No:57, Gömlek No:21.
[524] *İrade-i Milliye*, 9 Şubat 1336 (9 Şubat 1920), nr.24, s.1; Y.Akbıyık, *Güney Cephesi Maraş*, s. 222-23.

kaldırılması ile mümkün olacağı, aksi takdirde bu çarpışmaların birçok masumun kanlarının akmasına sebebiyet vereceğinden eminiz. [525]

Maraş işgali devam ederken işgale karşı ülke içerisinde artan tepkiler, mezalimin ulaştığı boyutların çevre illerde duyulması ile şehre hem maddi hem de Kuvâ-yı Milliye anlamında yardım etmek isteyenlerin sayısını da arttırmıştır. Maraş zulmüne dur demek için mücadele eden şehirlerimizden Nusaybin'de, aşiret reisi ve aynı zamanda şehirde Kaymakam olan Abdülhamit Beyzade Mehmet Bey'in gösterdiği hassasiyet, Mustafa Kemal Paşa tarafından takdir görmüş ve teşekkür yazısı gönderilmiştir. Yine aynı şekilde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyesine de Maraş işgali için göstermiş oldukları hassasiyetten ötürü teşekkür yazısı gönderilmiştir.[526]

Heyet-i Temsiliye tarafından Maraş'ın durumu hakkında Sivas Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyet-i Heyet-i Merkeziyesine gönderilen bir telgrafta şu ifadelere yer verilmiştir: " *Onyedi günden beri Maraş'ta cereyan eden feci olaylara bir son verilmesi hakkında âlem-i medeniyet ve insaniyet namına yapılan teşebbüslerin neticesiz kalması yüzünden koca bir şehir, ihtiyar ve genç, kadın ve çocuk olmak üzere Fransız ve Ermenilerin top, mitralyöz ve bomba atışları altında yanmaktadır. Binlerce dindaşımız bu savaşta kurban olarak yerlere serilmektedir. Muhasara ve sansür altında yükselen feryatları nihayet medeni milletlerin işiteceği ümit edilmektedir. Maraş'taki Fransız mezalimi hakkında Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin bütün Heyet-i Merkeziyeleri tarafından, Dersaadetteki Düvel-i Mütelife Mümessillerine ve Matbuat-ı Osmaniye'ye telgraflar gönderilerek protesto edilmiştir. Bu mezalime bir an evvel nihayet verilmesi ve mezalim olan Kilikya, Ayıntap, Maraş ve Urfa'dan Fransız kuvvetlerinin derhal çıkarılması hususunun medeni milletlerin dikkati çekilerek insani duygulara vurgu yapılarak istenmesi şu aralık daha müsait olan siyasi durum içerisinde uygun görülmüştür*[527]*."*

Niğde mebusu Ata Bey ve arkadaşları da yukarıda verilen telgrafa benzer kaygılarla Maraş, Urfa ve Antep havalisinde yaşanan tecavüz ve mezalimlerin daha ne

[525] *ATASE, (İSH-2),* Kutu No:57, Gömlek No:23.
[526] *ATASE, (ATAZB – 1),* Kutu No: 26, Gömlek No: 31, Belge No:(31- 58),(31-79).
[527] *T İ T E,* Kutu No:19, Belge No:109.

kadar devam edeceğini, bu konuda hükümetin ne tür tedbirler aldığı ya da almayı düşündüğü ile ilgili soruları içeren takrirlerini Meclis-i Mebusan'a sunmuşlardır.[528]

Yine aynı günlerde Maraş- Adana yönünden bir Fransız uçağının Maraş'a geldiği, Şark ordusu Erkan-ı Harbiyesinin, Maraş Fransız kumandanlığına hitaben bir kese içerisinde Fransızca üç kıt'a kâğıt attığı bildirilmektedir. Bu evrakların haberleşme için hazırlanmış olan bir takım resmi şifre anahtarları olduğu anlaşılmıştır.[529]

Şehir içi mücadeleler esnasında önceden gelmiş olan Fransız kuvvetleriyle, daha sonra yardıma gelen imdat kuvvetleri şehri seri olarak bombardımana tutmuşlardır. İmdat kuvvetlerinin bu hareketlerinden kışlaya sıkışıp kalmış olan Fransız Generaliyle irtibat kurmak istedikleri anlaşılmaktadır. Maraş Kuvâ-yı Milliyesi'nin bir kısmının Mercimek Tepe'nin tutulmasından sonra manevi kuvvetleri kırılmış ve dağılmışlardır. Bu kişiler Ermenilerin katliam yapmasından çekindikleri için ailelerini şehirden çıkarmayı düşünmüşlerdir.[530]

Zayiatın çok oluşu maneviyatın bozulmasına neden olmuştur. Çeteler siperleri terk ederek köylere çekilmişler, yiyeceğin tükenmesi ve menfi yönde propagandaların yapılması ahali arasında teslim bayrağı çekileceği sözlerinin dolaşmasına neden olmuştur. Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti halkı metanetli olmaya davet ettiyse de katliam yapılacağı korkusu Türkleri dehşete düşürmüştür. Maraş Jandarma teğmeni Ahmet Hilmi ile Polis Komiseri Cemil Efendiler, ümitsizliğe kapılıp birkaç gün önce şehri terk etmişlerdir. Kaçanların top ateşine tutulmasına rağmen şehir tamamen boşaltılmış yalnız Hoca Durdu, Cığcığı, Boğazkesen, Bektutiye, Restebaiye, Şeyh ve Çavuşlu Mahalleleri'nin etrafı düşmanla çevrili olduğu için kaçamamışlardır.[531]

Ümitsizlik içerisinde olup düşmana teslim olmayı düşünen Bayezidoğullarından bir grup, düşmana en yakın olan mahallelerden Restebaiyye ve Baktutiye Mahalleleri'ne haber gönderip, kendi fikirlerini söylemişlerse de mücahitlerin tek bir fert kalana kadar sebatla karşı koyacağını anlayınca batı cephesi kuvvetleri içerisinde çalışmakta olan Doktor Mustafa'ya yönelmişlerdir. Doktor Mustafa'yı çağırtarak memleketin bu hale gelişinden onları sorumlu tutmuşlar, eğer bir katliam olursa ayrım yapılmadan herkesin zarar göreceğini ne yapıp edip Fransız

[528] *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi,* 12 Şubat 1920, İ:9, C:1, s. 99-100.
[529] *ATASE, (İSH-2),* Kutu No:57, Gömlek No:30.
[530] H.Karadağ, " Maraş", s. 48; Y.Akbıyık, *Güney Cephesi Maraş*, s. 228.
[531] Y. Özalp, *Milli Mücadelenin İlk Zaferi*, s.222.

karargâhı ile görüşülmesini ve teslim olunacağının bildirilmesini istemişlerdir. Eğer istekleri yerine getirilmezse kendilerine karşı isyan edeceklerini söyleyip Doktor Mustafa'yı görüşmeye zorlamışlardır. Halkın isteği dışında alınan mütareke kararı Doktor Mustafa tarafından belki memleket menfaatine bir netice alınabilir düşüncesi ile olumlu karşılanmıştır. Doktor Mustafa Amerikan Kolejinde General Querette ile yaptığı görüşmenin ardından geriye dönerken Hınçak komitesi mensuplarından Doktor Artin ile Eczacı Leon'un ihanetine uğrayarak Balcıoğlu Ali ile birlikte şehit edilmiştir. Bu görüşme ile ilgili olarak şehit doktorun cebinde bulunan kâğıtlardan, Türkler tarafından görüşmeye memur olduğunu bildirmesine karşılık general tarafından:

1- Ateşin ilk olarak Türkler tarafından kesileceği,

2- İleri gelen Türklerden iki yüz kişinin tayin edilecek bölgeye gelecekleri,

3-Türklerin bütün silahlarını teslim edeceği ve bütün bu işler bitince ancak müzakere yapılabileceği, yazılarak Doktora verilmiş ve istenilen iki yüz kişinin de isimleri ayrı bir liste olarak bulunmuştur.[532]

Maraş'ta durumun Türklerin aleyhine işlemesindeki bir diğer neden ise, Sivasla Maraş arasındaki mesafenin uzun oluşu ve mevsimin kış olması yüzünden cephane ve asker yardımının çok kısıtlı sayıda yapılabilmesindendir. Fransızların Adana üzerinden Maraş'a yaptıkları yardım kadar Sivas'tan Maraş'a yardım yapılamamıştır. Sivas'tan bu günlerde gönderilen 150 kadar süvarinin Maraş'a zamanında ulaşıp ulaşmayacağı ise kestirilememiştir. Yine Malatya'dan Elbistan'a gönderilen Rus topu henüz ulaşmamış üç dört gün içerisinde şehirde olacağı anlaşılmıştır.

Şartlar gözönüne alındığında direnci oldukça zayıflamış olan şehrin, içinde bulunduğu kötü durumdan ne şekilde kurtarılabileceği düşünülürken, Fransızların imdat kuvvetleri kumandanı Albay Normand, General Querette'ye barışın hemen temin edilmediği takdirde geri çekileceklerine dair Dufieux'un emrini iletmiştir. General Querette Albay Normand'dan geri çekilmek için biraz daha beklemeleri gerektiğini bildirse de Fransız askerinin de dayanma konusunda son sınırlara geldiği anlaşılmaktadır. Şiddetli soğukla birlikte Fransız askerleri yiyecek sıkıntısı ile karşılaşmışlar, öğünleri yarıya indirmişler hayvanlarının ise hiç yiyeceği kalmamıştır. 9 Şubat gecesi saat 21.00' da bir araya gelen General Querette ile Albay Normand mevcut durumu görüşmüşler, General Querette her ne kadar Türk kuvvetlerinin bir

[532]A. Bağdadlılar, *Uzunoluk*, s.119-120; Y.Akbıyık, *Güney Cephesi Maraş*, s. 232-233.

kısmının dağıldığını biraz daha direnilmesi gerektiğini savundu ise de Albay Normand durumun ciddiyeti karşısında riske girmek istememiş, 10 Şubat gecesi şehri boşaltmaya karar vermişlerdir.[533]

11 Şubat 1920 tarihinde ise Fransız esas kuvveti şehri hükümet binası başta olmak üzere daha şiddetli bombardıman etmiş, tahribat ve kayıplar pek dehşetli bir hal almıştır. Birçok yangın meydana gelmiş ancak halk cansiperane müdafaaya devam etmiştir. 21 gün süren Maraş Milli Mücadelesi ve yangınlardan şehir harap olmuş, hayatta kalabilenlerde dayanma sınırlarını çoktan aşmışlardır. Maraş bombardımanının 22. gecesine tesadüf eden çarşamba gecesi 11 Şubat 1920 tarihinde Fransız kuvvetleri şehrin her tarafını, resmi binaları ve camileri bir gün önce saat 9.00'dan gece saat 23.00'a kadar pek çok defalar bombalamışlar, pek çok insan öldürülüp, hükümet binasını da tahrip edip tüm teçhizat ve askeri kuvvetlerini tamamen alıp, kışlayı yaktıktan sonra İslâhiye üzerinden çekilip gitmişlerdir. [534] Düşman askerlerinin çekilmesinden sonra hükümet binasına ve resmi dairelere Osmanlı bayrakları çekilmiş, şehrin dirlik ve düzenini sağlamak üzere Elbistan'da bulunan askeri kuvvetler Maraş'a nakil edilmiştir.[535]

3.Fransızların Maraş'tan Çekilişi

Maraş'ta bulunan Fransız kuvvetlerinin beklenmedik şekilde 11/12 Şubat 1920 gecesi İslâhiye istikametinde geri çekilmesi, hem Türk tarafında hem de Fransızlar tarafında şaşkınlık yaratmıştır.[536] Fransa'nın Adana Bölge Valisi Albay Bremond geri çekilme konusundaki emirle ilgili yaptığı yorumlarda; Maraş'tan geri çekilme konusunda, Adana ile telsiz bağlantısında bir hata olabileceğini, çünkü geri çekilme konusunda kendilerine bir emir gelmediğini bildirmektedir.[537]

Yine Fransız kaynaklarında Albay Normand, çekilmenin başlıca nedeni olarak Urfa'da patlamaya hazır bir isyanın olduğunu bu koşullarda Maraş'ta kalmanın doğru olmayacağını, İslâhiye'ye çekilip oradan Urfa'nın yardımına gidilmesinin uygun

---

[533] Y.Akbıyık, *Güney Cephesi Maraş*, s. 229-230.
[534] *ATASE, (İSH-2),* Kutu No: 57, Gömlek No: 39; *T İ T E*, Sıra No: 926, Kutu No: 19, Belge No: 12.
[535] *T İ T E*, Sıra No: 930, Kutu No: 20, Belge No: 1; *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Şubat 1336 (16 Şubat 1920), S. 9, s. 4; K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 462.
[536] *ATASE, (İSH-2),* Kutu No: 57, Gömlek No: 62; *T İ T E*, Sıra No: 962, Kutu No: 20, Belge No: 19.
[537] Y.Akbıyık, *Güney Cephesi Maraş*, s. 236.

olacağını belirtmiştir. Fransa'nın artık buraya kuvvet ayırması mümkün olmayacağı için eldeki kuvvetleri çoğaltmak, ancak Maraş'ın boşaltılması ile sağlanabilecekti. [538]

Türk tarafında ise 13. Kolordu Kumandanımız Cevdet Bey'in geri çekiliş ile ilgili yorumu şöyledir: *"Bu Maraşlıların sebat ve kararlılığının bir mükâfatıdır. Ancak alınan haberlerden Fransızların peyder pey kuvvet çıkartmakta ve Adana'ya giden vagonları Mersin'de zapt edilmekte olduğu anlaşılmaktadır. Bu hale göre Maraş'ın tahliyesi manidardır. Maraş mücadelesi ile ilgili her tarafta yazılan protesto namelerin Urfa ve Antep livalarında milleti galeyana getirip şimendiferin tahrip edilmesi ile sonuçlanması üzerine meydana gelen heyecanı bir az olsun dindirmek ve takviye kuvvet elde etmek üzere vakit kazanmak istemiş olabilirler. Maraş'ta kalmış olsalar, yolların güvenli olmayışı ve birliklerinin taarruza uğraması sebebi ile İslâhiye ve Ayıntap üzerinden iaşe teminini yapamayacaklardı. Geri çekilerek hem ikmali hem de yeterli hazırlığı yaparak uygun bir zamanda Maraş'ı tekrar işgal etmeyi düşünebilirler. Ya da kalben arzu ettiğimiz gibi Maraş mücadelesinde halkın azim ve iradesine karşı koyamayıp, ahalisi çoğunlukla Türk olan bu yerlerin işgalinden vazgeçerek çekilmiş olabilirler. Bu durumda Türklerin Araplarla olan ilişkilerini önlemek üzere Urfa cephesi üzerinde daha da önemle durulacağı tahmin edilmektedir. Her şeye rağmen Maraş tahliye edilmiş olabilir. Ama tahliyenin gerçekliği anlaşılana kadar Maraş'ta kuvvetli ve her şeye hazırlıklı bulunmak daha uygun görülmektedir."* [539]

Maraş'ın tahliyesi ister Fransız güçlerinin komutanı General Querette'nin şahsi kararı, isterse Beyrut'taki genel komutan Dufieux'un kararı olsun, Fransızlar Maraş'ta tutunamayacaklarını anlayıp şehri boşaltma gereği duymuşlardır. Bu boşaltma kararının anlaşılmaması için gece karanlığından faydalanılmış ve çekiliş gizli tutulmuştur. Fransız kuvvetleriyle birlikte gitmek isteyecek Ermenilere engel olmak için durum onlara dahi bildirilmemiştir.[540]

Fransızların şehri terk ettiğinin anlaşılmasından sonra, yirmi iki gün ateş altında kalan kaçmayan ve kaçamayan aileler rahat bir nefes almışlardır. Tehlikenin atlatılması

---

[538] A.Saral-T.Saral, *Vatan Nasıl Kurtarıldı?* , s. 200.
[539] *T İ T E,* Sıra No:1960, Kutu No:317, Belge No:63.
[540] M. Y. Özbaş, *Dava*, s.313.

herkezde büyük bir sevinç ve heyecan yaratmıştır. Şimdiye kadar tespit edilebilen kayıplarımız 200 şehit ve 500 yaralı olmuştur.[541]

Fransızların Maraş'ı tahliyesinden sonra, şehirde kalan yaralılar ile müslim ve gayrimüslim 8.500 Ermeni teslim alınmıştır. Kuvâ-yı Milliye, 450 kadın ve çocuğun muhafazasını üstlenerek, hem Hristiyan unsurların hem de teba-i ecnebiyenin baskı ve şikâyetlerini engellemiştir.[542] Ancak yiyecek ve barınak sıkıntısı olmuş, birçok Müslüman ve Hristiyan evsiz ve yiyeceksiz kalmıştır. Yollar kardan kapandığı için yakacak ve yiyecek temini yapılamamıştır.[543]

Yaralıların bakımı için Alman hastanesine el konup, Sıhhıye Müdürü Murat, Hükümet Doktoru Hilmi ve Sıhhıye memurlarından Cerenağa oğlu Hamdi hastanede faaliyete geçmişlerdir. Fransızların ayrılışının ertesi günü Kılıç Ali, Yörük Selim ve Arslan Bey bir araya gelip Ermenilerin ve silahlarının teslim alınması için bir heyet seçmişlerdir. Heyet içerisinde Jandarma mülazımı Ramazan, Karaküçük Hacı Mustafa, Fatmalı Derviş, Vezir Mehmet, Ali Rıza Pişkin ve Efe Hasan yer almıştır. Ayrıca Amerikalı Doktor Vilson ve Mr. Laymın da celb edilerek heyete dâhil edilmişlerdir. Teslim alınan yerler ve içindekiler ise şöyledir:

1- Katolik Kilisesi; 700 Ermeni (kadın, çocuk ve erkek olmak üzere), iki zabit, sekiz nefer Fransız, 27 mavzer ve birçok yerli tüfek.

2- Kümbet yetimhanesi; 800 kadar Ermeni, beş memur ve muallim Alman, 30 mavzer ve çok sayıda yerli silah.

3- Abarabaşı; 75 Ermeni çoğunluğu askerlik çağında, bir zabit, elli nefer Fransız, 30 mavzer, çok sayıda tüfek ve cephane.

4- Hastane ve kolej; Ekserisi çocuk olmak üzere binin üzerinde Ermeni ele geçirilmiştir. Teslim alınan bu silah ve cephaneler saklanan, sarf edilen ve kaçırılanlardan arta kalanlardır.[544] Bu arada ele geçirilen Ermenilere, Kılıç Ali tarafından aman verilmiş ve bir ay kadar da iaşe temininde bulunulmuştur. Ermeniler tam serbestlik elde ettiklerinde ise eskisi gibi hayatlarına devam etmişlerdir. Harp sırasında Fransızların kendilerine yaptığı haksızlıkları anlatıp, çoluk çocuk daima

---

[541] *ATASE, (İSH-2),* Kutu No:57, Gömlek No:49; Y.Akbıyık, *Güney Cephesi Maraş*, s.246; İsmail Özçelik, *Anadolu Basını*, s.242.
[542] *BOA, DH. ŞFR*, 107/94.
[543] BOA, HR. SYS, 2544-11/ 9, *Osmanlı Belgelerinde*, s. 160.
[544] Y.Akbıyık, *Güney Cephesi Maraş*, s. 246,247.

kurşunun ağzında bulundukları konusunda serzenişte bulunmuşlardır. Kılıç Ali ve Yörük Selim birbirleri ile son derece uyumlu çalışmışlar ve Maraş gençliğinin adeta babası olmuşlardır. Fransızların geri gelme ihtimaline karşı şehrin doğu ve batısında istihkâmlar yapılmış, vilayet dâhilinde bulunan 290 ve 315 doğumlular silâhaltına alınmışlardır. Silahlandırılanlar da yedek subayların komutasına verilip taburlar meydana getirilmiştir.[545]

Fransızların Maraş'tan çekilmesi Kilikya bölgesindeki mevcut nüfuzlarını sarstığı için, kırılmış olan bu nüfuzu yeniden kazanmak üzere Maraş'a dostça geri dönmek istemişlerdir. Bunun için savaş sırasında meydana gelen zararı biraz olsun gidermek üzere, Maraş ahalisine ve felaketzedelere yiyecek yardımında bulunmak istemişlerdir. Hazırlamış oldukları bu yardımı, İslâhiye'den Maraş'a göndermek üzere yüz elli kişiden oluşan bir Fransız birliğinin Maraş'a girmesine izin verilmesini istedikleri gibi bu isteklerini aynı zamanda İstanbul Hükümetine müracaat ederek kabul ettirme yolunu da gitmişlerdir. Dâhiliye Nezareti bu hassas dönemde yeniden Fransızlarla mücadelenin göze alınamayacağını, bir Fransız memur ile görüşüldüğünü, neticede bir takım kararlara varıldığını, Maraş Mutasarrıflığına ve diğer makamlara bildirmiştir. Yapılan görüşmelere göre Fransızlar, Maraş muhtaçları için hazırlanmış olan ve İslâhiye'de bulunan 20 ton erzakın şehre gönderilmesi için, yüz veya yüz elli kişilik Fransız kuvvetinin şehre alınmasını ve barış sağlanıncaya kadar aynı önceden İngilizlerin yaptığı gibi hiçbir şeye karışmayacaklarını teyit etmektedirler. Adana'da bulunan idarecilerden bir kaçı Maraş'a gelerek bu dönüşün intikam amaçlı olmadığını halka anlatacak, aynı zamanda da Ermenilerin Türklere karşı harekette bulunmasını engelleyeceklerdi. Bu teklife karşı Maraş Mutasarrıfı İrfan Bey halka bu durumu izah etmenin zor olacağını Fransızların iyi niyetinden emin olamayacakları için birtakım şartların kabul edilmesini teklif etmiştir.

Bu şartlar; Fransızların işgal etmiş oldukları Urfa, Antep ve Kilis'ten iki yüzer kişilik kuvvet bırakarak Adana'ya çekilmeleri, asker sayılarının arttırılmaması, aralarında Ermeni gönüllülerinin olmaması, Urfa, Antep ve Maraş'ta asayişi sağlamak için birer alay Osmanlı askerinin bulunması ve Fransızların hükümet işlerine karışmayıp, geçmişi konu etmeden huzuru temin etmeleridir. İrfan Beyin bu görüşüne

[545] A. Bağdadlılar, *Uzunoluk*, s.122-125.

rağmen Cemil Cahit Bey her ne olursa olsun Fransızların tekrar Maraş'a dönmesine onay vermemiştir.[546]

Yine III. Ordu Komutanı olan Albay Selahattin Bey, bu şartlar içerisinde Fransızların Maraş'a geri dönüş isteğinin mutasarrıflıkça uygun görülmediğini, Urfa ve Birecik olayları yüzünden halkın gergin olduğunu, böyle bir teklife ne mutasarrıflığın ne de kumandanlığın cesaret edemeyeceğini bildirerek, eğer maksat yiyecek yardımıysa askere lüzum olmadığını, Ermenilere karşı bir zulüm yapıldığı düşünülüyorsa, tarafsız milletlerden oluşan bir heyetin Amerika'nın öncülüğünde inceleme yapabileceğini Mustafa Kemal Paşaya bildirerek, diğer türlü sıkıntıların doğacağını, kendilerine bu konuda bir cevap verilmesini istemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Maraş'a hiçbir koşulda Fransız askerinin sokulmaması yolundaki telgrafı duruma netlik kazandırmıştır.[547] Böylece Fransızların Maraş'a dönüşü ile ilgili olan girişimler sonuçsuz kalmıştır.

Fransızların geri çekilmeye başlamalarını, ilk olarak Fransız din adamı Materno Mure tarafından öğrenen Ermeniler, vakit kaybetmeden onlarla birlikte Maraş'ı terk etmek istemişlerdir. Ancak Ermenilere ihtiyaçları kalmayan Fransızlar, onları bu fikirlerinden vazgeçirmeye çalışmışlar, hatta ısrar edenler olursa ateş açılacağını söylemişlerdir. Nitekim İslâhiye üzerinden geri çekilirken kendilerini takip eden Ermenilere hiçbir şekilde yardımda bulunmamışlardır.[548]

Savaştan önce şehirde bulunan 20 bin civarındaki Ermeninin bir kısmı savaş esnasında hayatını kaybetmiş, bir kısmı Fransızların ayrılışı esnasında arkalarından gitmiş, diğer bir kısmı da Amerikalı misyonerlerin ve yabancı kuruluşların yoğun çalışmalarından sonra yine onların denetiminde şehirden ayrılmak durumunda kalmıştır.[549]

Fransızların çekilişi ile birlikte şehirde kalan Ermeniler, yine Türklerin merhametine ve hoşgörüsüne sığınmak zorunda kalmışlardır. Hristiyan ahaliden 40-50 kişilik bir heyet hükümete başvurarak, Tabiiyet-i Osmaniye'de kalmak istediklerini, haricen uğruna dökülecek kanları kalmadığını bildirmişlerdir.[550] Amerikalı Mr.

---

[546] H.Karadağ, " Maraş", s. 56; Y.Akbıyık, *Güney Cephesi Maraş*, s. 256-257.
[547] *ATASE, (ATAZB – 1),* Kutu No: 26, Gömlek No: 25; Y.Akbıyık, *Güney Cephesi Maraş*, s. 257.
[548] Y.Akbıyık, *Güney Cephesi Maraş*, s. 321.
[549] Mehmet Yetişkin, "Ermenilerin Maraş'tan Ayrılmaları, 1920-1922", *AAMD*, S. 58, C.XX, Mart 2004, s. 3.
[550] *ATASE,* Kutu No:57, Gömlek No:55; *İrade-i Milliye*, 12 Nisan 1336 (12 Nisan 1920), nr:36, s.2.

Layman ve beraberindeki misyonerler ise ellerinde beyaz bayraklarla Arslan Bey'in yanına gelerek, Ermenilerin korunup kollanması hususunda ricacı olmuşlardır. Durumun Yüzbaşı Kılıç Ali'ye intikal etmesi ile birlikte Ermenilerin bizim vatandaşlarımız olduğu, artık savaşın sona erdiği, dolayısıyla şehrin dirlik ve düzeninin sağlanması yönünde her türlü tedbirin alınacağı, Ermeni vatandaşlarımızın da emirlere itaat ettikleri takdirde can ve mal kayıplarının önleneceği konusunda güvence verilmiştir. [551]

3. Kolordu Kumandanı Selahaddin Bey'in aynı günlerde benzer ifadelerle 20.Kolorduya gönderdiği istihbarat raporunda verilen bilgiye göre: Ermenilerin vaktiyle Fransızlar ile birlik olup yapmış oldukları zulüm ve işkenceler anlatılarak, sadece bize ve şehrimize değil, aynı zamanda Türklere dostluk gösteren Ermenilerin bile kanına girip şehrin ateşe verildiğinin bilindiği, ancak Fransızların ayrılmasıyla birlikte şartların değiştiği, yaşanan her şeye rağmen kalan Ermenilerin canlarının, mallarının ve namuslarının korunduğu konusunda teminat verilmektedir.[552]

Ermenilere destek olmak adı altında onları yaşadıkları toplumdan soyutlamaya çalışan Amerikan kuruluşu, Genç Adamların Hristiyan Birliği(The Young Men's Chiristian Association International) ise şartların hassasiyetinden yararlanıp bu bölgede çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Özellikle Konya, Halep, Antep ve Maraş'ta şubeler açan cemiyet, Maraş şubesi sorumlusu olan Frank Johnson ve örgütün genel sekreteri James Perry'nin Antep yakınlarında bir saldırıya uğrayarak öldürülmesi ile Maraş'taki faaliyetleri sekteye uğramıştır. Şehirde kalan Ermenilerin bu şekilde yabancıların etkisinde kalmaları yerel halkta rahatsızlık doğurmuştur. Özellikle Fransızların geri gelebileceği konusundaki duyumların getirdiği tedirginlikle iki grup arasındaki uçurum iyice artmıştır.[553]

Amerikalılar yaptıkları mücadele sonunda Ermenileri Halep'e oradan da Beyrut'a taşımaya muvaffak olmuşlardır. İlk Ermeni kafilesi kendilerine tahsis edilen jandarmaların korumasında 1.400 çocuk ve kalabalık bir grup olarak şehirden ayrılmıştır. Yollarda eşkiya saldırılarından korunmak için çevrede bulunan güçlü aşiret ve çete reislerine başvurularak para karşılığında koruyuculuk yapmaları istenmiştir. Bu sayede sıkıntı ile karşılaşmadan güvenli bir şekilde sevk gerçekleştirilmiştir. Maraş'ta

[551] C. Çoğalan-H. Kurtaran, *Her Yönü İle Maraş*, s.49; A. Bağdadlılar, *Uzunoluk*, s.133.
[552] *TİTE*, Kutu No: 317, Belge No: 56.
[553] M. Yetişkin, "Ermenilerin Maraş'tan Ayrılmaları", s. 7.

kalan son 3000 kişilik kafile ise Ocak 1922 'de Amerikalı misyoner ve Yakındoğu Yardım Kurumu çalışanları ile birlikte şehri terk ederek Suriye ve Lübnan'a gitmişlerdir.[554]

5. Maraş'a Çevre İllerden Yapılan Yardımlar

Milli Mücadele Dönemi kuşkusuz ki milletimizin tek vücut halinde yaptığı mücadeleler içerisinde en önemli olanlarından biridir. Özellikle Milli Mücadelenin ilk zaferinin gerçekleştiği Maraş Savunması'nda, bölge halkının gösterdiği direnç ve azim tüm ülke çapında ses getirmiş ve yardımlara vesile olmuştur. Bu dönem içerisinde halkımız başta Maraş olmak üzere, güney bölgesinde yaşanan işgaller sonucunda meydana gelen sıkıntıları gidermek adına yardım ve desteklerini en üst düzeyde tutmuştur. Bu yardım ve destekler hem maddi hem de manevi olarak iki şekilde gerçekleştirilmiştir. Manevi destek olarak ülkenin dört bir tarafında yapılan protesto ve mitingler, maddi destek olarak yiyecek, giyecek ve para yardımı görülmektedir.

Maraş ve güney cephesi ile İzmir'in işgali Meclis-i Mebusan Riyasetine birçok yerden protesto telgrafları gelmesine neden olmuştur. Telgraflar, tetkik edilmiş ve içindekilere göre gerekli işlemlerin yapılması için Encümeni Mahsus mazbatası ile Divan-ı Riyasetçe havale olunmuştur.[555]

21 Ocak 1920'de başlayıp 11 Şubat 1920 tarihine kadar süren Maraş içerisindeki mücadeleler, halkın varını yoğunu harcamasına neden olmuştur. Bu sebeple savaş esnasında ve sonrasında şehirde büyük ölçüde yiyecek ve giyecek sıkıntısı yaşanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, 10 Şubat 1920 tarihinde yurt çapında yayınladığı bir genelgeyle dikkatleri şehrin üzerine çekmiş ve şu çağrıda bulunmuştur: " *İnsaniyetin tüylerini ürpertecek zulümlere maruz kalan Maraşlı kardeşlerimizin ihtiyacını karşılamak ve imdatlarına yetişen kahraman Kuvâ-yı Milliye fertlerinin zaruri masraflarına sarf edilmek üzere toplanacak yardımların, Maraş Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi emrine ödenmek üzere Ziraat Bankası Elbistan Şubesine gönderilmesi rica olunur."* [556]

---

[554] M. Yetişkin, "Ermenilerin Maraş'tan Ayrılmaları", s. 8.
[555] *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi,* 16 Şubat 1920, İ:10, C:1, s. 103.
[556] *ATASE, (ATAZB – 1),*Sıra No: 3288, Kutu No: 26, Gömlek No: 54, s. 54-4; Y.Akbıyık," Milli Mücadele Sırasında Maraş'a Yapılan Yardımlar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* S. 21, C. 7, Temmuz 1991, s.1,2.

Yine benzer ifadelerle Dâhiliye Nezareti de Sivas Valiliğine gönderdiği yazıda Maraş'ta çarpışmalardan sonra, şehirde fazlası ile zahireye ihtiyaç duyulduğunun anlaşıldığını ve bu sebeple en yakın şehir ve kasabalardan mümkün olduğu kadar zahirenin gönderilmesinin gerekli olduğunu bildirmektedir.

Ülkemizin çeşitli bölgelerinden gelen bu maddi yardımlar Ziraat Bankası Elbistan Şubesinde açılacak olan bir hesapta toplanacak ve III. Kolordu Komutanı Albay Selahattin Bey'in gözetiminde gerekli yerlerde kullanılacaklardı. Yapılan bütün bu çalışmalar ve çağrılardan sonra Anadolu'nun pek çok şehir ve kasabasından Maraş'a yardımlar gelmeye başlamıştır.[557] Maraş'a yapılan bu yardımlardan tespit edebildiklerimiz şunlardır:

28 Şubat 1920 tarihli bir yazıda Meclisi Vükela kararı ile Maraş şehrinde yaşanan felaket dolayısı ile acilen masraf-ı gayri melhuz (düşünülmeyen masraflar) tertibinden şimdilik 10.000 liranın acilen tahsisi ve gönderilmesi için karar verildiği anlaşılmaktadır.[558]

Maraş'ta mücadele eden Kuvâ-yı Milliye'nin ihtiyaçlarını karşılamak için 800.000 kuruş madeni para Elbistan'dan, 110.000 madeni para, 800 kud buğday Darende'den 112.000 kuruş madeni para, Gürün'den, 100.000 kuruş evrak-ı nakdiye Kastamonu Vilayetinden gönderilmiştir. Ayrıca Sivas Vilayetinde felaketzedelere yardım amaçlı milli bir sandık oluşturulmuştur.[559] 16 Şubat 1920 tarihinde Sivas'ta ki Millet Sandığından Maraş felaketzedeleri için 200.000 kuruş gönderildiği bildirilmektedir. Havzadan 20.000 kuruş, Amasya'dan 100.000 kuruş Maraş için gönderilmiştir. Kadın Müdafaa –i Vatan Cemiyetinin çalışmaları ile toplanan 318 lira da Maraş'a ulaştırılmıştır.[560] Yine Sivas hanımlarının çalışmaları ile 8 Mart'ta Maraş ve İzmir'e ulaştırılmak üzere 37.230 kuruşun toplandığı anlaşılmaktadır.[561] 18 Mart'ta 44.360 kuruş,[562] 29 Mart'ta 49.185 kuruş[563] 1 Nisan itibari ile toplam yekün 51.005

[557] Y.Akbıyık," Maraş'a Yapılan Yardımlar", s. 1, 2.
[558] *BOA*, *MV*, 218/78.
[559] *İrade-i Milliye*, 9 Şubat 1336 (9 Şubat 1920), nr.24, s.1
[560] *İrade-i Milliye*, 16 Şubat 1336 (16 Şubat 1920), nr. 25, s. 2.
[561] *İrade-i Milliye*, 8 Mart 1336 (8 Mart 1920), nr. 29, s. 4.
[562] *İrade-i Milliye*, 18 Mart 1336 (18 Mart 1920), nr. 31, s. 4.
[563] *İrade-i Milliye*, 29 Mart 1336 (29 Mart 1920), nr. 33, s. 3.

kuruşa yükselmiştir. Sivas hanımlarının çalışmaları ile toplanan bu meblağa çeşitli kalemlerle birlikte İzmir ve Maraş felaketzedeleri için harcanmıştır.[564]

Çeşitli illerden gelen yardımlar içerisinde Cide (Kastamonu)'de yer almıştır. Vatanperver Maraşlıların masrafını karşılamak üzere 5000 kuruşun Elbistan Şubesine gönderilmek üzere postaya verildiğini 6 Şubat tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilmişlerdir.[565]

Samsunlular da Maraş'ta sıkıntıyı düşmüş olan dindaşlarına naçizane yardım olmak üzere 1000 lirayı Ziraat Bankasına telgraf havalesi ile Elbistan Heyet-i Merkeziyesi adına göndermişlerdir.[566]

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları yapılan yardımlardan geri durmamışlar, Maraşlı fedakâr kardeşlerimize şehrin ihtiyaçlarına yardım olması adına Heyet-i Temsiliye namına 10.000 kuruşu Elbistan Ziraat Bankası şubesine göndermişlerdir.[567]

Maraş'a yardım etmek isteyen Amasyalılardan 1000 lira, Gümüşhacıköy'den 300 lira, Havzadan 200 lira, Sivas Millet Sandığından 2000 lira Ziraat Bankasına gönderilmiştir.[568]

Burdur Maraş için 200 lira[569], Denizli 40.000 kuruş[570], Amasya'dan 600 lira[571], Tefenni'den[572] 460, Eğirdir'den 200 lira gönderilmiştir.[573]

---

[564] *İrade-i Milliye,* 1 Nisan 1336 (1 Nisan 1920), nr. 34, s. 4.
[565] *ATASE, (ATAZB – 1),* Kutu No: 26, Gömlek No: 54, Belge No: 54-9.
[566] *ATASE, (ATAZB – 1),* Kutu No: 26, Gömlek No: 54, Belge No: 54-18.
[567] *ATASE, (ATAZB – 1),* Kutu No: 26, Gömlek No: 54, Belge No: 54-19.
[568] *ATAS E, (ATAZB – 1),* Kutu No: 26, Gömlek No: 54, Belge No: 54-28.
[569] *ATASE, (ATAZB – 1),* Kutu No: 26, Gömlek No: 54, Belge No: 54-34.
[570] *ATASE, (ATAZB – 1),* Kutu No: 26, Gömlek No: 54, Belge No: 54-35.
[571] *ATASE, (ATAZB – 1),* Kutu No: 26, Gömlek No: 54, Belge No: 54-39.
[572] **Tefenni**: Konya- Hamit/ Konya-Burdur (Siroz) bugün Burdur'un ilçesidir. Bkz.Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları,* Ankara 2006, s. 497
[573] *ATASE, (ATAZB – 1),* Kutu No: 26, Gömlek No: 54, Belge No: 54-53.

Tablo 78: Maraş'a çevre illerden yapılan yardımlar

Gönderildiği Tarih	Gönderildiği Yer	Gönderen Şehir	Lira/ Kuruş
22 Şubat 1920	Elbistan Ziraat Bankası	Kastamonu	1000
28 Şubat 1920	Ziraat Bankası	Merzifon	725/73
18 Şubat 1920	----------	Isparta	200
12 Şubat 1920	Ziraat Bankası	Amasya	1000
18 Şubat 1920	Sivas	Antalya	1200
17 Şubat 1920	Ziraat Bankası	Denizli	400
6 Şubat 1920	Posta ile	Cide (Kastamonu)	50
17 Şubat 1920	Ziraat Bankası Maraş	Sivas	2000
15 Şubat 1920	Ziraat Bankası Elbistan	Havza	200
17 Şubat 1920	Ziraat Bankası Elbistan	Gümüşhacıköy	300
14 Şubat 1920	Ziraat Bankası Elbistan	Gerede	100
14 Şubat 1920	Ziraat Bankası Elbistan	Samsun	1000
		Toplam	8.175.73[574]

[574] *ATASE, (ATAZB – 1),* Kutu No: 26, Gömlek No:54, Belge No:54-60.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA MARAŞ (1923-1938)

1- SOSYAL YAPISI

1.1 İdari Yapı

1921 Anayasasının 11. maddesi ile ülke idari teşkilatlanmasında birtakım düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenlemelere göre Türkiye, coğrafi durumu ve iktisadi ilişkileri açısından vilayetlere ayrılmıştır. Vilayetler kazalara bölünmüş, kazalar da nahiyelerden meydana gelmiştir. 1921 Anayasasının 12. maddesi ile vilayetler, yerel işler bakımından tüzel kişiliğe ve özerkliğe sahip olmuş ve Vilayet Meclislerinin yetkisine devredilmişlerdir. Vilayet Meclisleri, TBMM'nce konulacak olan kanunlar çerçevesinde, tüm sağlık, eğitim, ekonomi, tarım, bayındırlık ve sosyal yardım işlerinin düzenlenmesi konularında tam yetkili olmuştur.[575]

Bu değişimler neticesinde vilayetlerin başına TBMM tarafından valiler atanmıştır. Ancak valiler sadece devletin genel görevleri ile yerel görevleri arasında çatışma olursa, müdahale etme yetkisine sahip olmuşlardır. Yine vilayetler, ekonomik ve sosyal ilişkileri bakımından birleştirilerek umumi müfettişlik mıntıkalarını oluşturmuşlardır.[576]

Yukarıda verilen değişiklikler ile "Müstakil Liva" konumunda bulunan Maraş, vilayet statüsüne dâhil edilmiştir. 1924 anayasasının hazırlanmasıyla birlikte vilayet sisteminde yeni düzenlemelere gidilmiş; vilayet, kaza, nahiye ve köylerin tüzel kişiliklerinin bulunduğu ve vilayet idaresinin yetki genişliği ile görev ayrımı ilkelerine dayandığı kabul edilmiştir.[577]

Maraş Vilayeti yeni düzenlemelerden sonra 1925-1926 yılında Pazarcık, Elbistan, Göksun ve Andırın olmak üzere dört kazadan meydana gelmiştir.[578]1927-

---

[575] Ergun Özbudun, *1921 Anayasası,* Ankara 2008, s. 79.
[576] E. Özbudun, *1921 Anayasası*, s. 43, 44.
[577] Tuncer Cavlak, *Cumhuriyet Döneminde İdari Taksimat ve Mülki Teşkilat (1923-1950),* (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 1990, s. 60,62; Teşkilat-ı Esasiye Kanunu için Bkz. E. Özbudun, *1921 Anayasası,* s. 77.
[578] *T.C Devlet Salnamesi (1925-1926),* İstanbul 1926, s. 830-831.

1928 yılına gelindiğinde mülki yapılanmada bir değişiklik yapılmamış, Maraş merkez vilayetinin, Yenicekale ve Fırnıs olmak üzere iki nahiyesinde, 123 adet köyü, Elbistan Kazası'nın, Efsus Nahiyesinde 126 köyü, Pazarcık Kazası'nda 108 köyü, Göksun Kazası'nın, Süleymanlı (Zeytun) Nahiyesi'nde, 63 köyü ve Andırın Kazası'nda ise 46 köyünün bulunduğu tespit edilmiştir. Büyüklük açısından bakıldığında Elbistan Kazası 126 adet köyü ile birinci sırada yer almıştır. [579]

1928-1933 yılları arasında mülki taksimatta önemli değişiklikler olmamış şehir önceki yıllardaki konumunu ufak değişikliklerle muhafaza etmiştir[580]. 1933 yılına kadar yukarıda gördüğümüz mülki taksimatla idare edilen Maraş Vilayeti, bu yıldan sonra meydana gelen ani bir değişiklikle Pazarcık Kazası'nı Gaziantep'e vermek zorunda kalmıştır.[581] Bu durum Maraş'ı adı geçen yıllarda nüfus artışı ve şehrin kalkınma hızı bakımından aniden aşağı çekmiştir. Şehrin gelişimi için iyi olmayan bu durumun düzeltilmesi ve eski şekline dönüştürülmesi ile ilgili 1937 yılında Maraş İl Kongresi tarafından istekte bulunulmuştur. Şartların sağlanması ve kazanın tekrar Maraş'a bağlanması ancak 1944 yılında gerçekleştirilebilmiştir.[582]

1.2 Nüfus

1925- 1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi'ne göre Maraş'ın kazaları ile birlikte toplam nüfusu 155.831 kişiden meydana gelmektedir. Maraş merkez kaza dâhilinde kadın ve erkek olmak üzere toplam nüfus 58.091 olarak tespit edilmiş, bağlı olan kazaların nüfusları ise; Elbistan Kazası'nın nüfusu 45.659, Göksun Kazası'nın nüfusu 16.903, Andırın Kazası'nın nüfusu 11.133 ve Pazarcık Kazası'nın nüfusu ise 24.045 kişi olarak kaydedilmiştir[583] .

1927-1928 yılları için T.C Devlet Salnamesi kayıtlarında Maraş'ın ayrıntılı nüfus dökümü yapılmıştır. Aşağıdaki tabloda verilen bu rakamlara göre; 1927-1928 yılında Maraş merkez kazasının nüfusu bir önceki yılla kıyaslandığında 58.000'den 70.000'lere çıkarak % 20 artış göstermiştir. Evlenme ve boşanma rakamlarının da

---

[579] *T.C Devlet Salnamesi (1927-1928),* İstanbul 1927-28, s. 1208.
[580] *T.C Devlet Yıllığı (1928-1929),* İstanbul 1929, s. 698; *T.C Devlet Yıllığı (1929-1930),* İstanbul 1930, s.548.
[581] *BCA*, Fon: 490.1.0.0, Yer No:496.1997.5, s. 5
[582] "Maraş", *Yurt Ansiklopedisi*, C.8, s.5651; *Maraş İl Yıllığı*, Maraş 1967, s. 42.
[583] *T.C Devlet Salnamesi (1925-1926),* s. 832.

verildiği tabloda boşanmaların yok denecek kadar az buna mukabil evlenme rakamlarının ise yüksek olduğu görülmektedir. Nüfus içerisinde kadın ve erkek olarak ölüm oranlarına bakıldığında özellikle erkek nüfus kaybının daha fazla olması dikkat çekicidir[584].

Tablo 79: 1927-1928 yıllarında Maraş nüfusu

Kaza İsimleri	Boşanma	Evlenme			Ölenler			Doğanlar			Kayıtlı Umumi Nüfus		
		K	E	Yekûn	K	E	Yekûn	K	E	Yekûn	K	E	Yekûn
Maraş Merkez	67	556	565	1121	317	1203	1520	1838	1993	3831	34428	35699	70127
Elbistan	5	12	46	58	37	104	141	209	217	426	27091	26325	53416
Göksun	-	5	5	10	2	8	10	20	13	33	10580	10138	20718
Andırın	-	33	33	66	18	49	67	118	106	224	6147	5986	12133
Pazarcık	1	47	47	94	55	358	413	298	408	706	14036	14528	28564
Yekün	73	653	687	1349	429	1722	2151	2483	2737	5220	92282	92676	184958

Maraş Vilayetinin 1928-1929 yılına ait olan ayrıntılı nüfus bilgilerine göre hazırlanmış olan aşağıdaki tabloda bu yıl için kayıtlı görülen genel nüfusta önceki yıla kıyasla belirgin bir değişiklik görülmemektedir. Sadece doğum ve ölüm oranlarında farklılıklar vardır[585].

Tablo 80: 1928-1929 yıllarında Maraş nüfusu

Kaza İsimleri	Boşanma	Evlenme			Ölenler			Doğanlar			Kayıtlı Umumi Nüfus		
		K	E	Yekün	K	E	Yekün	K	E	Yekün	K	E	Yekün
Maraş Merkez	4			2596	345	365	710	618	1673	3291	34428	35699	70127
Elbistan	-			338	37	55	92	521	780	1307	27091	26325	53416
Göksun	-			34	62	61	123	302	287	589	10580	10138	20718
Andırın	2			624	8	50	58	678	697	1375	6147	5986	12133
Pazarcık	1			58	57	78	135	424	524	948	14036	14528	28564
Yekün	7			3650	509	609	1118	3543	3543	7510	92282	92676	184958

[584] *T.C Devlet Salnamesi (1927-1928),* s. 1215; 1927 yılı için Devlet İstatistik Enstitüsü verilerinde Maraş nüfusu 26.000 olarak görülmektedir. Ancak rakamın merkez kazaya mı yoksa genele mi ait olduğu belirtilmemiştir. Verilen rakam hiçbir kaynaktaki verilerle uyuşmamaktadır. Bkz.Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye'nin Nüfusu, 1500-1927,* Ankara 2003, s. 33.

[585] *T.C Devlet Yıllığı (1928-1929),* s. 699.

1930 yılına gelindiğinde, Maraş merkez kaza nüfusunun 71.182 olduğu anlaşılmaktadır. Kazaların nüfuslarına gelince; Andırın 12.220, Elbistan 54.396, Göksun 20.348 ve Pazarcık 28.709 nüfusla toplamda merkez kaza ile ilçelerinin nüfusu 186.855 olarak hesaplanmıştır.

1930 yılı Maraş nüfusu için verilen rakamlar 1927 genel nüfus sayımı temel alınarak verilmiştir.[586] 1927 yılı özellikle ilk genel nüfus sayımının yapılması açısından önem arz etmektedir. Bu genel sayım neticesinde ülkemizin toplam nüfusu 14 milyon olarak tespit edilmiştir.[587] Yukarıda verilen tablolardan da anlaşılacağı üzere yapılan bu ilk genel nüfus sayımıyla birlikte, Maraş merkez ve kazalarında doğum, ölüm, evlenme ve boşanma, nüfus içerisinde erkek ve kadın nüfusun oranları gibi bir takım istatistikî verilere de ulaşmak mümkün olmuştur.

1935 yılında Maraş ilinin nüfusu konusunda çeşitli kaynaklarda farklı rakamlardan bahsedilmektedir. Maraş Resmi Vilayet gazetesi, 1935 yılında yapılan genel nüfus sayımı sonucunda Maraş il nüfusunun 184.958 olarak tespit edildiğini, bu rakamın 1927 sayımında tespit edilen 156.394 rakamı ile kıyaslandığında 33.305 kadar nüfusun arttığının saptandığını haber olarak vermiştir.[588] Ancak aynı gazetenin 10 Haziran 1937 tarihli sayısında 1935 yılı genel nüfus sayımında ilin genel nüfusunun 189.570 olduğu ve bu rakamın 94.028'ini kadınların, 95.542'sini erkeklerin oluşturduğu bildirilmektedir.[589] Bir diğer kaynakta ise Maraş merkez kaza nüfusu, şehir ve kır nüfusu olmak üzere 84.223, Maraş merkez kaza ve ilçeleri ile birlikte ilin toplam nüfusu 188.877 olarak verilmektedir.[590] Bu şekilde nüfus bilgilerinde farklılıklar oluşu sağlıklı bir nüfus sayımının yapılamadığı ve muhtemelen kayıt dışı nüfusun varlığından kaynaklanmaktadır.

1.3 Adlî Olaylar

Cumhuriyetin ilk yıllarında Maraş'ta meydana gelen adli olayların çoğunluğunu Hükümete, Türklüğe ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne hakaret içeren olaylarla inkılâplara karşı gelme ve eşkiyalık faaliyetlerinin oluşturduğu görülmektedir.

---

[586] *T.C Devlet Yıllığı (1929-1930)*, s. 549.
[587] *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Ocak 1927, s. 1.
[588] *Maraş*, 24 Ekim 1935, S. 109, s. 1.
[589] *Maraş*, 10 Haziran 1937, S. 191-52, s. 3.
[590] E. Kanadıkırık, "Maraş'ta Nüfus", s. 383.

Yukarıda adı geçen suçlarla ilgili olarak suçun ağırlığına ve şekline göre devletin aldığı tedbirler ve uyguladığı cezalar da farklı olmuştur. Örneğin; hükümete hakaret içeren suçlar için, Türk Ceza Kanunu'nun 16. maddesi uyarınca takibat[591] kararı verilmiştir[592]. 1927 yılında Maraş'ın Çavuşlu Mahallesi'nden muhacir oğlu Hurşit hakkında, Maraş Müdde-i Umumiliği'nden gönderilen zabıt varakasında, hükümete hakaretten takibat kararının verildiği anlaşılmaktadır.[593] Aynı yıl hükümete hakaret eden Topal oğlu Mustafa hakkında da aynı takibatın yapılması yolunda karar alınmıştır.[594]

İlerleyen yıllarda Maraş'ta ikamet eden pek çok kişinin Büyük Millet Meclisi'ne hakaret içerici sözler sarf etmesi sebebiyle takibata alındığı anlaşılmaktadır. Takibata alınan kişilerden olan Kâküllü Ahmet[595], Osman, Durdu, Cuma, Mehmet ve Mustafa'nın Büyük Millet Meclisi'nin manevi şahsiyetini tahkir ve tezyif ettikleri anlaşıldığından haklarında takibat-ı kanuniye uygulanmasına karar verilmiştir. Yine Maraş'ta bulunan Kadir ve Mehmet[596] ile Hamza için de Meclise hakaretten dolayı takibat-ı kanuniye uygulanmıştır.[597]

Bu yıllarda hakaret içeren sözlere yönelik yapılan takibatın yanı sıra inkılâplara karşı gelenler için de birtakım yaptırımı olan cezalar uygulanmıştır. Özellikle, 25 Kasım 1925 günü TBMM'nce kabul edilen şapka giyilmesi konusundaki kanunun Kahramanmaraş'a tebliğ edilmesiyle birlikte başlayan halk hareketi, bir dizi yargılama sürecini de beraberinde getirmiştir. Ulu Cami'nin kadrolu İmam-ı Hatibi olan Molla İbrahim'in, cuma günü kürsüye çıkıp şapka giyilmesi kanunu ile ilgili olarak gözyaşları içerisinde yaptığı konuşma, cemaati heyecana getirmiş "*Şapkayı giymeyeceğiz, bu gâvur işidir, Müslümanlara yakışmaz, bu konuda gerekeni yapmalıyız, hükümete, valiye ve askeri yöneticilere şapkanın aleyhinde gerekli cevabı vermeliyiz*" diyerek başlayan

---

[591] Bir suç işlenmesi üzerine adli makamlarca yürütülen inceleme, araştırma, suçluyu ve suçun türünü belirleme gibi işlerin tümü, kovuşturma. Bkz. Y. Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, C.4, s.4553.

[592] 756 sayılı eski Türk Ceza Kanununa göre; " *Türklüğü, Cumhuriyeti, Büyük Millet Meclisini, Hükümetin manevi şahsiyetini alenen tahkir ve tezyif edenler 6 aydan, 3 seneye kadar hapis cezası ile cezalandırılırlar. Türkiye Cumhuriyeti Kanunlarına veya Büyük Millet Meclisi kararlarına alenen sövenler 15 günden 6 aya kadar hapis cezası ile cezalandırılırlar".* Bkz. http: // www.turkhukuksitesi.com /mevzuat. php? mid= 8322/ 01.05.2012.

[593] *BCA*, Fon:030.10.00.00, Yer No:33.190.15

[594] *BCA*, Fon: 030.10.00.00, Yer No:34.198.9

[595] *BCA*, Fon:30.10.0.0, Yer No: 38.227.3

[596] *BCA*, Fon:30.10.0.0, Yer No: 42.263.17

[597] *BCA*, Fon:30.10.0.0, Yer No: 42.263.2

hareket, halkın cami minberinin üzerinde ayet-i kerime bulunan yeşil sancağı ve Türk bayrağını alıp, tekbirler getirerek hükümet binasına yürümesiyle gelişmiştir[598].

Bu gergin ortamı değerlendiren birkaç kişinin, hapishaneyi basarak mahkûmları dışarıya çıkarmasıyla birlikte sadece bir yürüyüş olmaktan çıkan olay, halkın galeyana getirilmesiyle isyana dönüşmüştür. Valiliğin bu konudaki tedbirsizliği işi daha da ileri boyutlara taşımış, 28 Kasım 1925 günü valiliğin emriyle bu yürüşe dâhil olan elebaşları tutuklanmıştır. 34 kişi olarak görülen elebaşlarından sonra ilerleyen günlerde yürüyüşe katılanların tespit edilmesi ile tutuklu sayısı artmıştır[599]. Ankara'da yapılan yargılamalardan sonra, 2. Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin 22 nolu kararına göre, şapka kanununa karşı gelen Maraş halkı içerisinden; 7 kişi idam cezası, 4 kişi mallarına el koyma cezası, 9 kişi on sene küreğe mahkûmiyet, 1 kişi de üç sene küreğe mahkûmiyet cezası almıştır. 44 kişinin beraat ettiği bu yargılamalar şehir için de oldukça zor bir süreç olmuştur [600].

Yine inkılâplara aykırı olarak yaşanan olaylardan, 1936 yılı içerisinde CHP Maraş 2.Yönetim Kurulu Başkanlığı'ndan, CHP Genel Sekreterliği Yüksek Katına gönderilen yazıda; Maraş'ta inkılâplara aykırı olarak Türkçe verilmesi gereken salânın içerisine bazı Arapça kelimeler eklendiği bildirilmiş ve Maraş müftüsü partiye davet edilerek uyarılmıştır. Olayın ardından bütün camilere benzer uyarı yazıları asılmıştır. CHP İl Yönetim Kurulu Başkanı Burdur Milletvekili Halit Onaran, yaşanan olaylarla ilgili olarak verdiği raporda, "*Maraş müftüsünün fena bir adam olmadığını, ancak biraz fazla softa olduğunu, bu kişinin ilgili makam tarafından şiddetli bir şekilde kulağının çekilmesinin yerinde olacağını*" bildirmiştir.

Bunların haricinde Cumhuriyetin ilanından önce yaşatılan birtakım gelenek ve alışkanlıkları devam ettirdiği görülen şehirde, ay tutulmasında birkaç el ateş edilmiştir. Olayları takip eden polis, failleri yakalayıp adliyeye sevk etmiş, durumun ciddiyeti üzerine valilik, konuyla ilgili olarak İçişleri Bakanlığı'nı bilgilendirmek zorunda kalmıştır.[601]

Cumhuriyetin ilk yıllarında Maraş ve çevresinde meydana gelen asayiş olaylarının büyük bir kısmı Takrir-i Sükûn Kanunu'na aykırı olduğu için İstiklâl

[598] A. Eyicil, *Yakınçağda Kahramanmaraş*, s.369, 370.
[599] A. Eyicil, *Yakınçağda Kahramanmaraş*, s. 370, 371, 372.
[600] A. Eyicil, *Yakınçağda Kahramanmaraş*, s. 371, 390, 391, 392.
[601] *BCA*, Fon No: 490.1.0.0, Yer No: 611, 121. 1

Mahkemeleri'ne sevk edilmiştir. Örneğin; 19 Temmuz 1925 tarihinde Şaki İbrahim Haydar ve çetesinde eşkiyalık ettikleri bilinen ve aynı zamanda da Cumhuriyet Hükümetine isyan eden Maraşlı Kara Silo ve arkadaşı Vakkas'ın Takrir-i Sükûn Kanunu'na muhalif olmak sebebiyle İstiklâl Mahkemesi'ne sevklerine İcra Vekilleri Heyeti'nce karar verilmiştir.[602]

Aynı yılın eylül ayında meydana gelen cinayet olayında ise Maraş Vilayeti Meclis İdare Azası (Çuhadarzade) Hacı Mehmet Efendi ile beş aylık hamile olan eşinin öldürülmesi[603] üzerine memleketin huzur ve sükûnetini ihlal eden katillerin, Takrir-i Sükûn Kanunu'na uygun olarak Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne sevkleri konusunda İcra Vekilleri Heyeti'nin karar aldığı görülmektedir.[604] Bu karardan sonra şüpheli görülenler arasından 15 kişi idam edilmiştir[605]. Ancak olayda etkisi olduğu düşünülen Maraş milletvekili Tahsin Bey'in yargılanma süreci uzun sürmüştür. Öncelikle, meclisteki uzun tartışmalardan sonra vekilin, yargılanma süreci için dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir.[606] Daha sonraki yargılamalarda ise şahitlerin vermiş olduğu ifadeler neticesinde ceza kanununun 170. ve 45. maddesinin özel fıkrası gereği, Tahsin Bey'in cinayete katılmak, sevk ve idare etmekle suçlanıp, 10 sene kürek cezasına ve bu cezanın hapse çevrilerek uygulanmasına ittifakla karar verilmiştir[607].

Yine eşkiyalık faaliyetlerinde bulunduğu bilinen Gökçeoğullarından Osman ve Bekir, Maraşlı Sarıkadızade Rıza Efendi'yi feci bir şekilde katletmişlerdir. İşlemiş oldukları bu cinayetten ötürü ibret-i âlem olması için Takrir-i Sükûn Kanunu'na uygun olarak Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne sevk edilmelerine İcra Vekilleri Heyeti'nce karar verilmiştir.[608]

Maraş Vilayeti'nde eşkiyalık hareketlerinde bulunan ve takibat neticesinde ölü olarak ele geçirilen bir başka çete reisi de Candaroğlu İbrahim olmuştur. Candaroğlu'nun çetesinden kaçan eşkiyalar birtakım kişileri de yanlarına alarak eşkiyalık hareketlerini sürdürmüşlerdir. Islahiye Kazası'nın köylerinde faaliyet gösteren çete, Osmanî öşründen Köpek Salman'ın çadırını basarak çevreye zarar

---

[602] *BCA*, Fon No: 30.0.18.01.01, Yer No: 15.49.16
[603] *TBMM, Gizli Celse Zabıtları*, C. 4, İ: 20, 7 Aralık 1925, C. 2, Ankara 1985, s. 557.
[604] *BCA*, Fon: 030.0.18.01.01, Yer No:15.62.3
[605] *TBMM, Gizli Celse Zabıtları*, C. 4, s. 557.
[606] *TBMM, Gizli Celse Zabıtları*, C. 4, s. 564.
[607] A. Eyicil, *Yakınçağda Kahramanmaraş*, s. 366.
[608] *BCA*, Fon: 30.0.18.01.01, Yer No:16.77.9

vermeye devam etmiştir. Çete reisi olarak görülen Hasan ile Kara Ökkeş'in arkadaşlarından olduğu düşünülen birçok kişi ve yataklık edenler tespit edilerek Takrir-i Sükûn Kanunu'na uygun olarak İstiklâl Mahkemesi'ne sevk edilmişlerdir.[609]

Adı geçen yıllarda Maraş ve Osmaniye Vilayetleri civarında eşkiyalık eden, tecavüzde bulunan ve dükkân basıp mal gasp eden Kürd Ahmet ve Kör Ökkeş gibi pek çok eşkiyanın Takrir-i Sükûn Kanunu gereği İstiklâl Mahkemesi'ne sevk edilmeleri uygun görülmüştür.[610]

1.4 Belediye

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında Maraş belediye başkanlığı görevini 1922-1925 yılları arasında Lütfi Köker[611] yürütmüştür. Bu yıllar arasında müstakil bir belediye binası olmayan Maraş, 1926 yılında dönemin belediye başkanı olan Tevfik Kadıoğlu'nun[612] çalışmalarıyla ilk belediye binasına kavuşmuştur. Bina, Belediye Çarşısı ile Hatuniye Camii arasında kalan sokakta inşa edilmiştir.

Milli Mücadele süresince şehir içinde yaşanan yıkım ve yangınlar sebebiyle Maraş'ın belediye hizmetleri konusunda geri kaldığı anlaşılmaktadır. Maraş mücadelesi içerisinde çoğunluğu yanan şehrin, savaş sonrasında yeniden imar edilmesi görevi ise adı geçen tarihlerde şehirde görev yapan belediye başkanları ve belediye personeline kalmıştır. Böyle ağır bir yükün altına giren yöneticilerin dönem şartlarına göre belediye hizmetlerinde birtakım öncelikler belirledikleri görülmektedir. Belediyelerin öncelikleri arasında ilk sırada şehrin su ihtiyacının karşılanması gelmiştir. Daha sonra da halkın zaruri ihtiyaçlarından olan fırınlar, mezbahane ve tabakhanelerin inşa edilmesi için çalışılmıştır. Şehir içi imar faaliyetleriyle birlikte yolların yapımı ve elektriğin temin edilmesi konusunda da çalışmalar yürütülmüştür[613]. 1933 yılı sonrasında belediye başkanı olan Hasan Sükuti Tükel bu hizmetlerin devamında yer almış ve belediyedeki çalışmaları 1939 yılına kadar sürdürmüştür[614].

---

[609] *BCA*, Fon: 030.0.18.01.01, Yer No:015.55.19.001
[610] *BCA*, Fon: 030.0.18.01.01, Yer No: 014.47.13.001
[611] *T.C Devlet Salnamesi (1925-1926)*, s. 833.
[612] *T.C Devlet Salnamesi (1927-1928)*, s. 1217.
[613] Mesut Dedeoğlu, *Dünden Bugüne Kahramanmaraş*, Ankara 1996, s. 119.
[614] M. Dedeoğlu, *Kahramanmaraş*, s. 129; *Maraş İl Yıllığı*, 1967, s. 12.

1.4.1 Maraş Vilayeti Belediye Bütçesi

Cumhuriyetin ilk yıllarında şehrin yeniden yapılandırılması konusunda ciddi bir sorumluluk üstlenmiş olan Maraş Belediyesi'nin, şehirdeki belediye faaliyetlerini yürütebilmesi için hazırlanan 1925-1926 senesi bütçesinin 27.850 lira olduğu görülmektedir[615]. Bu gelir, 1927-1928 senesinde Maraş merkez kaza belediyesi için 54.482 lira olarak tespit edilmiş ve önceki yıla göre ciddi bir artış gözlenmiştir. Aynı yıl Elbistan Kazası belediyesinin 10.000 lira, Göksun Kazası belediyesinin 4.880 lira, Andırın Kazası belediyesinin 1.635 lira, Pazarcık Kazası belediyesinin 791 lira ve Elbistan Kazasına bağlı Efsus Nahiyesi belediyesinin ise 1.500 lira gelirleri vardır.[616] 1928-1929 senesine gelindiğinde Maraş belediyesinin geliri 42.730 lirayla bir önceki yıla göre gerileme göstermiştir.[617] 1929-1930'da ise belediye geliri 61.485 lira olarak tespit edilmiştir.[618]

1929-1936 yılları arasında Maraş merkez belediyesinin tahsilât ve masraflar açısından sahip olduğu bütçesinin dökümü aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.[619] Tabloya göre yıllar içerisinde hesaplanan bütçenin altında bir rakamın tahsil edilebildiği görülmektedir. Masraflara bakıldığında çoğu zaman tahsil edilen rakama denk olduğu, ancak 1930 yılında masrafların tahsil edilenin üzerine çıktığı anlaşılmaktadır.

Tablo 81: 1926-1936 Maraş merkez belediyesinin bütçesi

Seneler	Tahmin edilen	Hesaplanan	Tahsil edilen	Harcanan
1929	62.485	49.050	39.654	39.444
1930	74.200	52.004	42.990	45.596
1931	54.000	54.186	37.480	37.343
1932	49.450	50.532	29.665	28.328
1933	69.061	68.862	40.733	38.659
1934	60.710	81.220	53.463	53.270
1935	120.922	151.220	96.008	93.373
1936	101.110	124.282	70.068	67.660

[615] *T.C Devlet Salnamesi (1925-1926),* s. 832.
[616] *T.C Devlet Salnamesi (1927-1928),* s. 1215.
[617] *T.C Devlet Yıllığı (1928-1929),* s. 700.
[618] *T.C Devlet Yıllığı (1929-1930),* s. 550.
[619] Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Belediyeler İstatistiği (1926-1936),* Ankara 1939, s. 45.

1929-1936 yılları arasında Maraş Vilayetindeki belediyelerin tamamı için ayrılan bütçenin önem derecesine göre çeşitli kalemlere dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.[620] Bu tablodan da anlaşılacağı gibi, 1929 yılı belediye bütçesinden en fazla sağlık ve hayır işleri için para ayrılmıştır. Daha sonra idare ve hesap işleriyle su ve elektrik gibi hayati hizmetler gelmektedir. 1930-1931 yıllarında belediye bütçesindeki dağılım oranlarında değişim olmuştur. En fazla pay bu yıllarda imar için harcanmış, arkasından idare ve hesap işleri gelmiştir. Bir yıl önce belediye bütçesinde en fazla paya sahip olan sağlık ve hayır işleri ise bu dönem gerilerde kalmıştır. 1932-1933 yıllarında önceki yıla nazaran dağılımda belirgin bir değişiklik olmamıştır. Ancak 1933 yılına kadar hiç bütçesi olmayan itfaiye için bu yıldan itibaren pay ayrılmış olması dikkati çekmektedir. 1934 yılına gelindiğinde ise imar için o yıla kadar görülmemiş olan 27. 290 lira gibi yüksek bir rakamın ayrılması farklılık yaratmıştır. 1935 yılı bütçesi de benzer dağılım içermektedir. Ancak 1936 yılına gelindiğinde bütçenin yaklaşık %59'u idare ve hesap işleri, imar ve süsleme, temizlik, aydınlatma ve elektrik tesisatı için sarfedilmiştir.

Tablo 82: 1926-1936 Maraş Vilayeti belediyelerinin bütçesi.

Seneler	İdare ve Hesap İşleri	Sağlık ve Hayır İşleri	İmar ve Süsleme	Temizlik, Aydınlatma, Elektrik Tesisatı	Su İşleri Tesisat ve Tamiratı	İtfaiye	Muhtelif Masraflar	YEKÜN
1929	10.041	16.451	1.820	6.402	7.472	-	8.445	50.631
1930	9.900	4.734	13.820	7.476	7.544	-	10.922	54.396
1931	10.811	6.209	12.549	5.024	1.604	-	9.098	45.295
1932	10.906	5.750	4.323	3.811	1.800	-	10.365	36.955
1933	11.463	6.579	3.327	6.303	1.272	155	22.373	51.472
1934	15.034	5.629	27.290	6.727	1.233	3.099	15.593	74.605
1935	15.815	7.689	25.379	8.087	1.514	1.086	56.976	116.546
1936	17.416	7.381	17.929	17.577	2.036	786	26.721	89.846

[620] *Belediyeler İstatistiği (1926-1936)*, s. 444.

1933-36 yılları arasında Maraş Vilayetinde 5 belediye bulunmaktadır. Bu belediyelerde 1933 yılında toplam tahsilât miktarı 56.795 lira olarak tespit edilmiştir[621]. Pazarcık Kazası'nın Gaziantep'e devredilmesine rağmen 1934 yılında rakam biraz daha artarak 76.937 liraya ulaşmıştır.[622] 1935 yılında çok belirgin bir artış olmuş ve tahsilât bu yıl itibariyle 120.410 liraya ulaşmıştır.[623] 1936 yılına gelindiğinde ise tahsilât miktarında azalma olmuş ve rakam 96.913 liraya gerilemiştir.[624]

1.4.2 Maraş Belediyesi Görevlileri ve Maaşları

Maraş Vilayeti'nde 1933-1936 yılları arasında mevcut belediyelerin tamamında görev yapan memur ve müstahdemlerle aldıkları maaş ve ücretler senelere göre aşağıdaki şekilde belirlenmiştir[625]: Tabloya göre 1933 yılında 14 memura verilen senelik maaş tutarıyla sonraki yıllarda verilen rakam karşılaştırıldığında, özellikle 1935 yılında memur sayısının iki katına yani 28'e çıkmasına rağmen senelik alınan ücret artışının iki katına çıkarılamadığı fark edilmektedir. Müstahdem maaşları için verilen rakamlara bakıldığında ise kişi sayısına oranla yıllar içerisindeki artışın memurlara göre daha yüksek oranda olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 83: 1933-1936 Maraş Vilayeti belediyelerinde görev yapan memur ve müstahdemlerle aldıkları maaş ve ücretler.

Seneler	Memur		Daimi Müstahdemler		Yekün	
	Adet	Verilen Senelik Maaş	Adet	Verilen Senelik Ücret	Adet	Maaş ve Ücret yekünü
1933	14	7.950	49	9.355	63	17.305
1934	19	10.599	49	11.072	68	21.671
1935	28	12.729	57	11.053	85	23.782
1936	31	13.845	65	17.567	96	31.412

[621] *Belediyeler İstatistiği (1926-1936),* s. 223.
[622] *Belediyeler İstatistiği (1926-1936),* s. 231.
[623] *Belediyeler İstatistiği (1926-1936),* s. 239.
[624] *Belediyeler İstatistiği (1926-1936),* s. 247.
[625] *Belediyeler İstatistiği (1926-1936),* s. 489.

Maraş merkez belediyesinde 1929-1936 yılları arasında görev yapan memur ve müstahdemlerin sayılarıyla aldıkları ücretler ve maaşlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir [626]: Bu dağılıma göre yıllar içerisinde artan ve zaman zaman azalan memur ve müstahdem sayısına karşın çok da dengeli bir maaş ödemesi yapılmamıştır. Örneğin; 1934 yılında 10 memura yıllık 8.199 lira ücret verilirken, 1936 yılında aynı sayıdaki memura 7.944 lira senelik ücret verilmiştir.

Tablo 84: 1929-1936 Maraş Vilayeti belediyelerinde görev yapan memur ve müstahdemlerle aldıkları maaş ve ücretler.

Seneler	Memur		Daimi Müstahdemler		Yekûn	
	Adet	Verilen Senelik Maaş	Adet	Verilen Senelik Ücret	Adet	Maaş ve Ücret yekûnu
1929	6	4.250	14	4.241	20	8.491
1930	6	4.414	14	6.393	20	10.807
1931	6	4.612	13	4.786	19	9.398
1932	4	3.188	16	6.192	20	9.380
1933	9	6.261	34	7.314	43	13.575
1934	10	8.199	30	7.509	40	15.708
1935	8	7.340	43	9.139	51	16.479
1936	10	7.944	51	15.420	61	23.364

1.4.3 Maraş İtfaiyesi

Maraş Belediyesi, itfaiyecilik konusunda 1933-1934 yılına kadar herhangi bir gelişme gösterememiş ve bu alan için bütçesinden para ayırmamıştır. Ancak bu yıldan sonra itfaiye levazımı için bir miktar para ayrılmaya başlanmıştır. 1934-1935 yılında itfaiye araç bedeli olarak 2.707 liranın tahsis edildiği görülmektedir. Yine bu yıllarda itfaiye levazımı olarak birer tane motopomp alınmıştır. İtfaiye görevlisi olarak ise önce 7, daha sonra 8 kişinin çalıştığı kurumda itfaiyecilere verilen senelik maaş 1934 yılında

[626] *Belediyeler İstatistiği (1926-1936),* s. 499.

308 lira iken, 1935 yılında 660 liraya, 1936 yılında da 786 liraya ulaşarak belirgin bir artış göstermiştir.[627]

1.4.4 Yollar ve Köprüler

Cumhuriyetin ilanından önce Maraş şehrinde ulaşımı sağlayacak olan yolların yeterli sayıda olmayışı ciddi problemleri de beraberinde getirmişti. Bu problemler sadece şehirlerarası yollarda değil aynı zamanda şehir içi yollarda da hissedilmiştir. Maraş merkezinde belli başlı bir caddenin olmayışı, ilçe ve köyleriyle irtibatını sağlayacak yolların da uzun yıllar yapılamaması, şehri çağdaşı olan diğer illerden geri bırakmıştır.

Cumhuriyet öncesi ulaşım konusunda yetersiz bir görünüme sahip olan şehir, Cumhuriyet sonrasında da çok hızlı bir ilerleme gösterememiştir. Dikkat çekici olan ise önceki yıllarda başlanmış olan bu yolların inşaatlarının hala devam ediyor olmasıdır. Bu durum şehre yapılan belediye hizmetlerinde yetersiz kalındığının ve gerekli olan bu yollar için yeterince ilgi gösterilmediğinin kanıtıdır.[628]

1927-1928 yıllarında Maraş'ı çevresine bağlayan yolların durumu aşağıdaki tabloda gösterilmiştir: Tabloya göre Maraş'ı çevresindeki şehirlere bağlayacak olan yolların toplam uzunluğu ile kullanılabilir durumda olan sağlam kısımları karşılaştırıldığında ulaşım konusunda oldukça geri kalındığı fark edilmektedir. Nitekim Maraş- Andırın yolunun % 4'ü, Maraş- Göksun yolunun % 5'i, Maraş- Elbistan yolunun % 15'i, Maraş-Gaziantep yolunun % 30'u, Maraş-Islahiye yolunun ise ancak % 55'lik bölümünün kullanılabilir durumda olduğu anlaşılmaktadır[629].

---

[627] *Belediyeler İstatistiği (1926-1936)*, s. 522.
[628] M. Dedeoğlu, *Kahramanmaraş*, s. 30.
[629] *T.C Devlet Salnamesi (1927-1928)*, s. 1213; Bugün Maraş-Islahiye arası mesafe 74 km, Maraş-Antep arası mesafe 80 km, Maraş-Andırın arası mesafe 81 km, -Elbistan arası mesafe 158 km, Maraş-Göksun arası mesafe 89 km ve Maraş-Pazarcık arası mesafe 46 km'dir. Bugünkü rakamlar kimi zaman salname kayıtları ile çelişmektedir. Bu durum mesafenin yanlış yazıldığı veya araba yolu haricinde ara yollar tercih edildiği şeklinde yorumlanabilir. Bkz. http://www. kgm.gov.tr/27.06.2012

Tablo 85: 1927-1928 yıllarında Maraş'ı çevresine bağlayan yolların durumu.

Yolun Başı-Sonu	Yolun Uzunluğu (Km.)	Sağlam Kısmı (Km.)	ŞOSELER		
			Tamir Olunmakta (Km.)	Tamire Başlanmış (Km.)	Yeni İnşa Olunmakta (Km.)
Maraş-Islahiye hududu	41+500	23+000	_	_	18+500
Maraş-Gaziantep	50+000	15+000	_	_	_
Pazarcık-Maraş	45+000	5+000	_	_	2+500
Elbistan-Maraş	100+000	15+000	_	_	5+000
Göksun-Maraş	100+000	5+000	_	_	3+000
Andırın-Maraş	75+000	3+000	_	_	3+000

1928-1929 senesinde yol çalışmalarının aynı güzergâhta devam ettiği aşağıdaki tabloda görülmektedir:[630] Ancak sadece Maraş-Islahiye yolunun yapımında belirgin bir ilerleme fark edilmektedir. Yolun sağlam kısmı bu yıl yapılan onarımla % 55'den % 85'e çıkarılmıştır.

[630] *T.C Devlet Salnamesi (1928-1929),* s. 701.

Tablo 86: 1928-1929 yıllarında Maraş'ı çevresine bağlayan yolların durumu.

Yolun Başı-Sonu	Yolun Uzunluğu (Km.)	Sağlam kısmı (Km.)	ŞOSELER		
			Tamir Olunmakta (Km.)	Tamire Başlanmış (Km.)	Yeni inşa olunmakta (Km.)
Maraş-Islahiye hududu	41+500	35+000	_	_	6+500
Maraş-Gaziantep	50+000	15+000	_	_	_
Pazarcık-Maraş	45+000	5+000	_	_	5+500
Maraş-Elbistan	100+000	20+000	_	_	5+000
Göksun-Maraş	100+000	5+000	_	_	3+000
Andırın-Maraş	75+000	3+500	_	_	3+000

1930 yılına gelindiğinde önceki yıllarda olduğu gibi yol çalışmaları hala devam etmekte, henüz tam manasıyla bitirilen yol gözükmemektedir.[631] Ancak bu yıl Maraş-Gaziantep yolu üzerinde çalışmalara ağırlık verildiği ve yolun % 90'lık kısmının bitirildiği anlaşılmaktadır.

[631] *T.C Devlet Yıllığı (1929-1930),* s. 551.

Tablo 87: 1929-1930 yıllarında Maraş'ı çevresine bağlayan yolların durumu.

Yolun Başı-Sonu	Yolun Uzunluğu (Km.)	Sağlam kısmı (Km.)	ŞOSELER		
			Tamir Olunmakta(Km.)	Tamire Başlanmış(Km.)	Yeni inşa olunmakta (Km.)
Maraş-Islahiye hududu	41+000	35+000	3+500	_	6+500
Maraş-Gaziantep	50+000	45+000	5+000	_	_
Pazarcık-Maraş	45+000	6+000	_	_	5+500
Maraş-Elbistan	100+000	20+000	_	_	13+000
Göksun-Maraş	100+000	5+000	_	_	21+000
Andırın-Maraş	75+000	3+500	_	_	4+500

Yukarıda adı geçen yolların dışında Maraş'ın otuzlu yıllardaki iktisadi durumunu kurtaracak ve nefes aldıracak tek çözüm olarak görülen Maraş- Kayseri yolunun[632] yapılması konusunda Maraş Vilayet Kongresi tarafından üst makamlara başvuruda bulunulmuştur. Ancak bu istek adı geçen yıllarda hemen değerlendirilmeye alınmamış, bu yüzden de her yıl ocak ayında tekrarlanmıştır[633]. Yolun yapımının sadece Maraş için değil tüm yurt için önemli olduğu düşünüldüğünden hükümetin aldığı kararla keşfi yaptırılmıştır. Ancak proje için çok para gerekeceği, bu yüzden de işin uzayacağı anlaşılmıştır.

Vilayet makamı, yolların bir an önce açılması ve şehrin gelişmesi için büyük çaba göstermiştir. Öyle ki, işleri hızlandırmak adına çevre illerden de yardım ve destek istemekten çekinmemiştir. Yardım istenen illerden olan Kayseri'de bulunan ve askerlik

[632] *Maraş*, 21 Ağustos 1934, S. 50, s. 1.
[633] *BCA*, Fon:490.0.1 Yer No:496.1997.3

vazifesinin yanı sıra, yurdun bayındırlık işlerine destek çalışmalarıyla bütün vatandaşın sevgisini kazanmış olan Kolordu Kumandanı Ali Hikmet Ak Erdem'e ulaşılarak işbirliği talep edilmiştir. Böylece alınan yardımlarla adı geçen yolun tesviyesi yapılarak tekerlekli bir araç geçebilecek hale getirilmesine karar verilmiştir. Yapılan çalışmaların sonucunda işe karşılıklı olarak başlanmış, kısa sürede Göksun merkezinden Kayseri sınırına kadar olan yolun 30 km'lik kısmıyla, Maraş'tan başlayarak Kayseri'ye doğru olan yolun 40 km'lik kısmında düzenleme yapılmıştır.[634]

1935 yılında henüz tamamlanamamış olan Maraş-Göksun-Kayseri yolunun bitirilmesi için gerekli çalışmaların yapılması konusunda Maraş Vilayet Kongresinde kararlar alınmıştır. Bu kararlar doğrultusunda yolun sarp kısımlarının düzeltilmesi ve köprülerin yapılması için Bayındırlık Bakanlığı'ndan gerekli yardımın istenmesine karar verilmiştir. Bu yönde çalışmalarını sürdüren dönem Vali Vekili Şevki Yalvaç, gayretlerinden ötürü yerel basında takdir toplamıştır [635].

Şehrin iktisadi ve sosyal gelişmesine faydalı olacağı düşünülen Maraş- Göksun-Kayseri yolu haricinde, Maraş'ın, Fevzi Paşa – Diyarbakır tren yolu üzerinde iskelesi bulunan Eloğlu İstasyonuna bağlanması için de çalışmalar başlatılmıştır. Bu istasyona ulaşmak için 27 km'lik bir mesafenin demiryolu hattıyla döşenerek bağlantı sağlanması düşünülmüş ve karara bağlanmıştır.[636] Ancak bir önceki yıl planlanan yol için yapılan çalışmalar yetersiz kalmıştır. Bu iş için Bayındırlık Bakanlığı'ndan gönderilen 5000 lira ihtiyaca tam cevap verememiş, sadece yoldaki kayaları atmak için alınan dinamitin maliyetini karşılayabilmiştir.

Yapılan her türlü çalışma ve gayrete rağmen uzun yıllar faaliyete geçirilemeyen Maraş- Göksun yolunun ancak 1935 yılının 6'ncı ayında açılabildiği anlaşılmaktadır. Yapılmakta olan köprülerin de tamamlanmasıyla birlikte otomobille Maraş'tan Göksun'a ve Kayseri'ye rahatça gidilip gelinebileceği ifade edilmiştir.[637] Maraş Bayındırlık Müdürü Mehmet Ali Onat, Göksun yolunun tamamen açılıp açılmadığının keşfini yapmak üzere beraberinde bulunan Bayındırlık Baş Fen Memuru Hakkı Bey'le

[634] *BCA*, Fon: 490.0.1 Yer No:496.1997.3; *Maraş*, 20 Kasım 1934, S. 63, s. 1.
[635] *BCA*, Fon: 490.0.1 Yer No:496.1997.3; *Maraş*, 12 Mart 1935, S. 78, s. 1.
[636] *Maraş*, 18 Aralık 1934, S. 67, s. 2.
[637] *Maraş*, 20 Haziran 1935, S. 91, s. 1.

24.08.1936 tarihinde otomobille Göksun'a gidip dönmüştür. Böylece yolun tam anlamıyla işlediği teyit edilmiştir.[638]

Kuşkusuz ki çevresinde pek çok çay ve Ceyhan nehri bulunan Maraş şehrinde, yol yapmak için sadece yol güzergâhı üzerinde bulunan kayaları atmak yeterli olmamıştır. Aynı zamanda gerekli görülen yerlere, yolun kesintisiz devamını sağlayacak yeni köprülerin de inşa edilmesi gerekmiştir.[639] Bu amaçla yapılan planlamalarda Maraş- Göksun yolu üzerindeki köprülerin inşası için Bayındırlık Bakanlığı'ndan 20.000 lira yardımda bulunulmuştur.[640]

İhtiyaca binaen adı geçen yıllarda Fırnıs Nahiyesi üzerindeki Hamidiye Köprüsü'nün 124 metrelik inşaatı tamamen bitirilmiştir[641]. Güredin Suyu'nun, Ali Kayası önünde bulunan Tekirfırnız ve Zeytun çaylarının birleşmesinden meydana gelen oldukça geniş bir su olması, bu suyun üzerine bir köprünün daha yapılması ihtiyacını doğurmuştur. Aynı güzergâhta 3 km ileride bulunan Tekirfırnız suyu üzerine ikinci bir köprü, Suçatı mevkiindeki tekir suyuna da üçüncü bir köprünün yapılması, ilkbahar suları ile kapanan yol için zorunlu görülmüştür. Ayrıca Kılavuzlu Köyü'nün üst kısmına Ceyhan Nehri üzerine ikinci bir köprünün yapılması ihtiyaç olarak bildirilmiştir[642]. Fırnız Nahiye'sinde Çardak Yolu üzerinde bulunan Karapınar Suyu üzerine de bir köprünün yapılmasının gerekli görülmesi üzerine çalışmalar başlatılmıştır.[643]

Yeni köprü inşaatlarının planlanması yanında eskiyen köprülerin tamir edilmesi de önemli görülmüştür. Tamire ihtiyaç duyulan köprüler arasında Ceyhan Köprüsü ve önceki yıllarda inşa edilmiş olan Güredin Köprüsü de yer almıştır. Fırnıs Nahiyesine 1 saat 15 dakikalık mesafede bulunan kışla köprüsünün yıkılan taş kısmı tamir edilip, ahşap kısımları değiştirilmiştir. 1937 yılında ise Maraş-Kayseri yolu üzerinde bulunan Kömür Suyu ve Törbüzek Suyu üzerindeki köprülerin yapılması için Maraş il kongresinde talepte bulunulmuştur.[644]

---

[638] *Maraş*, 27 Ağustos 1936, S. 152-13, s. 5.
[639] *BCA*, Fon: 490.0.1 Yer No:496.1997.3
[640] *Maraş*, 11 Temmuz 1935, S. 94, s. 1.
[641] *Maraş*, 2 Ekim 1934, S.56, s. 3.
[642] *BCA*, Fon: 490.0.1 Yer No:496.1997.3
[643] *Maraş*, 2 Ekim 1934, S. 56, s. 3.
[644] *BCA*, Fon:490.1.0.0 Yer No:496.1997.5, s. 7.

28 Ekim 1937 tarihinde ilde tamamlanmış olan bayındırlık işleri ile halen inşaatı süren ve planlanan işlerin yürütülmesi konusundaki açıklamalarda; Vilayette, Maraş-Eloğlu, Maraş-Gaziantep, Maraş-Göksun, Kayseri il çevresi yolu, Andırın-Üzecek, Göksun-Elbistan, Elbistan-Kapıdere yolu olmak üzere altı yolun açıldığı bildirilmiştir. Bunlardan Maraş-Eloğlu yolu üzerinde bulunan dört köprüden ahşap olan köprünün betonarme olarak yenilenmesi gerektiği düşünülmüş ve planlanmıştır. Yine Maraş-Gaziantep yolunun sağlam olan 15 km'sinin şose olduğu belirtilerek iki komşu ili birbirine bağladığı için çok önemli görülmüştür. Açılması zaruri görülen yollardan Maraş-Göksun-Kayseri il çevresi yolunun 117 km olduğu ve sarp dağlardan geçmesine rağmen büyük bir başarı ile toprak tesviyesinin bitirildiği duyurulmaktadır.[645]

Cumhuriyetin ilanından itibaren 15 yıl süresince Maraş'taki Bayındırlık faaliyetleri değerlendirildiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşmak mümkündür [646]:

1-Maraş-Eloğlu istasyonu Islahiye hududu yolu: 54 km olan bu yolda 15 yıl içerisinde 26 km şose tamiratı ve 730m parke inşaatı yaptırılmış, emanet ve ihale yöntemiyle 83.964 lira sarf edilmiştir. Ayrıca muhtelif açıklıklarda yaptırılan dört betonarme köprü 37.730 liraya mal olmuştur. 8'inci km'deki ahşap Aksu köprüsü ise zaman zaman tamir edilmiştir. Bu köprünün yakınında 97.000 lira keşif bedeliyle betonarme bir köprü inşa edilmiştir.

2-Maraş-Gaziantep yolu üzerinde 15 yıl içinde 27 km şose tamir ettirilmiş, emanet ve ihale yöntemiyle 26.301 lira sarf edilmiştir. Bu yol üzerinde bulunan ahşap Erkenez köprüsü ise birkaç kez tamir görmüştür.

3-Birçok yerlerinden hayvanın dahi geçemediği Maraş-Göksun yolu Kayseri Vilayeti hududuna kadar 128 km toprak tesviyesi yapılmak suretiyle açılmıştır. Yol üzerinde üç betonarme menfezle 31'inci kilometrede Güredin köprüsü yaptırılmış ve bu işler için 123.972 lira sarfedilmiştir. Bu yol üzerinde 57.000 lira keşif bedelli Alikaya, 34.500 lira keşif bedelli Suçatı ve 29.000 lira keşif bedelli Tekir köprüleri betonarme olarak ihale edilmiş ve inşaatlarına başlanmıştır.

4- 67 km olan Göksun-Elbistan yolunda 38 km toprak tesviyesi yapılmış, emaneten 60.867 lira sarfedilmiştir.

---

[645] *Maraş*, 28 Ekim 1937, S. 211-72, s. 6.
[646] *Maraş*, 27 Ekim 1938, S. 263, s. 8-9.

5- Elbistan İlçesi Kapudere istasyonuna 65 km'lik bir yol ile bağlanmıştır. Bu yolda 15 yıl zarfında 49 km tesviye yapılmış, Sürgü köprüsü 1.040 liraya tamir ettirilmiştir. 86.604 lira emaneten sarfedilmiştir.

6- Andırın Kazasını Ceyhan istikametinde Üzücek mevkiine bağlayan 35 km'lik Andırın-Üzücek yolunda 23 km'lik tesviye yapılmış, 31.184 lira emaneten harcanmıştır.

7- Göksun ile Saimbeyli arasındaki irtibatın sağlanması için Göksun'dan itibaren 22nci km'den Saimbeyli hududuna doğru 7 km'lik bir yolun tesviyesi yapılmış, 3.559 lira sarfedilmiştir.

8- Maraş ile Elbistan arasındaki 120 km'lik yolda 15 yıl içerisinde zaman zaman çalışılarak 20 km tesviye yapılmış ve Elbistan tarafında mevcut olan 14 km'lik kötü zeminli şose tamir ettirilmiştir. Ancak Elbistan ile Maraş arasındaki ulaşımın Kapudere- Elbistan yolu vasıtasıyla temin edilmesi yüzünden bu yol kullanılmamıştır.

1.5 Sağlık

Maraş'ın Cumhuriyet sonrası bilinen tam teşekküllü ve 25 yataklı olan hastanesi 1929 yılında açılmıştır[647]. Hastanenin yönetimini bir cerrah üstlenmiştir. Bu yıllarda şehir seyyar olarak kullanılan bir etüve[648] sahiptir. Başka dispanseri ya da sıhhi müessesesi yoktur. İlçelerde de durum pek farklı değildir. Elbistan Kazası'nda, hükümet tabibinin idaresinde 5 yataklı bir dispanser ve bir buğu[649] sandığı vardır. Andırın ve Göksun'da hastane ve dispanser yoktur. Göksun'da bir tane buğu sandığı vardır.[650] 1937 yılında şehrin iki serbest doktorla resmi dairelerde ve hastanede görev yapan toplamda 6 doktoru vardır.[651]

Maraş, Memleket Hastanesi Başhekimi olan Dâhiliye Uzmanı Dr. İhsan Ekin'in şehre geldiği günden itibaren hastanede bakmış olduğu hastalarla ilgili çıkarılan istatistikî bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir. Bu bilgiler aynı zamanda 9 yıl

---

[647] *Maraş*, 15 Temmuz 1937, S. 196-57, s. 3; *Akdeniz Havzası Coğrafyası: Tabiî, Ziraî, Beşerî, Baytarî*, Haz. Genel Kurmay Başkanlığı (Coğrafya Encümeni), C. 4, Ankara 1935, s. 94; M. Dedeoğolu, *Kahramanmaraş*, s. 87.

[648] Yüksek sıcaklıkta aletleri dezenfekte etmekte kullanılan araç. *Ötüken Türkçe Sözlük*, s. 1511.

[649] Serbest kalınca buhar ve gaz haline gelebilen maddelerle meydana getirilmiş ortamı dezenfekte eden ilaç. *Ötüken Türkçe Sözlük*, s. 687.

[650] *Akdeniz Havzası Coğrafyası*, s. 94-95.

[651] *Maraş*, 22 Temmuz 1937, S. 197-58, s. 3.

içerisinde şehirde yatarak ya da ayakta tedavi edilen hastaların sayısını da göstermektedir.

Tablo 88: 1929-1938 yılları arasında Maraş Hastanesinde tedavi gören hastalar

			Her Aya İsabet Eden Ortalama Miktar	
Seneler	Yatarak Tedavi	Ayakta Poliklinik Tedavisi	Yatarak	Poliklinikte
1929	327	1858	26	155
1930	293	1208	24	101
1931	538	1731	45	144
1932	577	2178	48	181
1933	458	1739	38	145
1934	387	1546	32	129
1935	338	2461	28	205
1936	334	2417	28	201
1937	448	5223	37	437
1938(7,5 aylık mesaide)	412	4454	55	594

Şehirde, 1938 yılına ait olan ve 7,5 ay gibi bir sürede yapılan çalışmada, hastanede yatarak tedavi edilen 412 kişi olduğu tespit edilmiştir. Bu hastalardan 275'inin dâhili hastalıklardan, 137'sinin de cerrahi hastalıklardan tedavi gördüğü anlaşılmaktadır. Yine bu süre içerisinde ayakta tedavi edilen 4.454 kişinin, 3.294'ü dâhili hastalıklardan, 1.160'ı da cerrahi hastalıklardan tedavi edilmiştir[652].

[652] *Maraş*, 2 Ağustos 1938, S. 254, s. 2.

1.5.1 Salgın Hastalıklar

Şehrin Cumhuriyet sonrasındaki sağlık problemlerinin başında salgın hastalıklar gelmektedir. Bu yıllarda şehirde görülen başlıca salgın hastalıklar; tifo, dizanteri, sıtma, trahom, kızamık, çiçek ve kabakulaktır[653].

1934 yılında görülen salgın hastalıkların başında şehirde yetiştirilen çeltiğin bir sonucu olarak ortaya çıkan sıtma hastalığı gelmektedir. Bölgede pek çok insanın hayatını kaybetmesine neden olan bu hastalık şehrin korkulu rüyası haline gelmiştir. Sıtma hastalığı sebebiyle Maraş vilayet gazetesinde sık sık bilgilendirmelerin yapıldığı görülmektedir. Bu bilgilendirmelerden birisini kaleme alan Andırın hükümet doktoru Şeref Şevki, sıtma hastalığı ile ilgili olarak koruyucu hekimlik bilgilerini Maraş Vilayet gazetesinin, 9 Ekim 1934 tarihli sayısında okuyucusuyla paylaşmış ve sıtmanın sivrisinekten geçtiğini, tek ilacının kinin olduğunu yazmıştır. Sıtmalı bölgelerden uzak durulmasını öğütleyen doktor, sivrisineklerin daha çok gece ortaya çıktığını, bu sebeple de sabah erken saatte işbaşı yapıp çok geç saatlere kalınmaması gerektiğini bildirmiştir. Özellikle sivrisineklerin bahar sonundan Kasım başına kadar hayatta kaldıklarını, bu aylarda sıtmaya yakalanmamak için üç gün ara ile günde dört adet kinin hapı alınması gerektiğini tavsiye etmektedir [654].

Sıtma hastalığından korunma yolları anlatılırken, yerleşim yerleriyle bataklık ve çeltik tarlaları arasına dışbudak ve söğüt ağaçlarının dikilmesinin, hayvan ağıllarının yapılmasının faydalı olacağı üzerinde durulmuş, mümkün oldukça pirincin yerleşim yerlerinden uzağa ekilmesi ve durgun sulara izin verilmemesi gerektiği bildirilmiştir. Ayrıca hem hayvan ağıllarının hem de insanların yaşam alanlarının nasıl dezenfekte edileceği de anlatılmıştır.[655]

Maraş şehri için sıkıntı yaratan bir diğer salgın hastalık trahom denilen göz hastalığıdır. Hastalığın şehirde ne derece yaygın olduğunu anlamak için zaman zaman evlere gidilerek muayeneler gerçekleştirilmiştir.[656]1935 yılının Nisan ayında yapılan bu muayeneler sonrasında şehirde 7.886 trahom hastası olduğu tespit edilmiştir.[657]Aynı yılın yaz aylarında trahomla mücadele hastane ve dispanserinde yapılan 1.438 muayene

---

[653] *T.C Devlet Salnamesi (1927-1928),* s. 1216.
[654] *Maraş*, 9 Ekim 1934, S. 57, s. 3.
[655] *Maraş*, 23 Ekim 1934, S. 59, s. 2.
[656] *Maraş*, 1 Ocak 1934, S. 69, s. 1.
[657] *Maraş*, 16 Nisan 1934, S. 82, s. 1.

sonrasında 596 trahom hastasına rastlanmıştır. Bu hastaların 64'ü yatarak tedavi edilmiş, 90'ı ameliyat edilmiş ve 37.499 hasta için de ilaçlama yapılmıştır.[658]

Aynı yıl trahom mücadelesi için Maraş Vilayet Kongresinde alınan kararlar içerisinde; vilayette bulunan trahom teşkilatına bir doktorun ilave edilmesi, yatak sayısının mümkün olduğunca arttırılması, trahomun yoğun olduğu mahallerde 1 ya da 2 polikliniğin açılması ve en önemlisi, trahomun taşıyıcısı olan karasineklerle mücadeleye hız verilmesi konuları yer almıştır. Ayrıca Gaziantep örneğinde olduğu gibi şehrin bir ucundaki hastanenin çalışmasından ziyade, polikliniklerin sayısının arttırılmasıyla birlikte hizmetin halkın ayağına gitmesinin daha etkili bir yöntem olacağı düşünülmüştür. Normal şartlarda Gaziantep şehir hastanesine 300 hasta giderken, poliklinik tesisinden sonra 1.500-2000 kişinin müracaatının olması, Maraş'ta bu yöntemin uygulanmasını gerekli kılmıştır [659]. 3 Mart 1938 tarihinde vilayet merkezinin dağınık olması sebebiyle halka kolaylık olması açısından Devecili, Karamanlı, Mağaralı, Yörükselim ve Yusuflular mahallelerinin orta noktasında bir trahom dispanseri açılmıştır.[660]

1937-1938'li yıllarda Hasan Reşit Tankut[661] şehrin genel durumuyla ilgili Cumhuriyet Halk Partisini bilgilendirici bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda şehrin

---

[658] *Maraş*, 19 Eylül 1935, S. 104, s. 1.
[659] *BCA*, Fon: 490.0.1 Yer No: 496.1997.3.
[660] *Maraş*, 3 Mart 1938, S.229-90, s. 1.
[661] Hasan Reşit Tankut (d. 1891 Elbistan - ö.1980), ilk ve orta öğreniminden sonra Şam (Suriye) idadisinde öğrenimini tamamladı. Mülkiye mektebine girdi. 1913 yılında mezun oldu. 18 Ağustos 1913'te Sivas İli maiyet memurluğuna atandı. 25 Mart 1914'te İlin ilkokullar müfettişliğine getirildi. I. Dünya Savaşı seferberliğinde 29 Ağustos 1914'te Yedek Subay talimgâhına alındı. 5 Nisan 1915'te Süvari Asteğmen ve 21 Ağustos 1915'te Teğmenliğe yükseltilerek çeşitli cephelerde savaştı. 1 Eylül 1917'de Üsteğmenliğe yükseltildi. Savaş sonu 7 Kasım 1918'de terhis edildi. 3 Haziran 1919'da Niksar Kaymakamlığına atandı. 7 Şubat 1921'de Artova, 30 Ağustos 1921'de Erbaa Kaymakamı olarak görevlendirildi. 7 Ekim 1924'te İstanbul Polis Müdürlüğü 3 üncü Şube Müdürlüğüne getirildi. Milli Mücadelede Tokat ve yöresindeki hizmetlerinden dolayı İstiklâl Madalyası ile ödüllendirildi. 13 Temmuz 1926'da İstanbul Polis Muavini oldu. 28 Ocak 1928'de Mülkiye Müfettişliğine atandı. Bir süre sonra sağlık problemleri yüzünden istifa etti. IV. Dönem Muş ile V., VI., VII ve VIII. Dönem Kahramanmaraş, IX. Dönem Hatay, XI. Dönem Mardin'den milletvekili seçilerek yasama görevini IX. Dönem (1954-1957) yılları hariç 27 Mayıs 1960 yılına kadar sürdürdü. Türk Ocakları Genel Müfettişi, Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesinde öğretim görevlisi olarak çalıştı. Türk Dil Kurumunda II-VI ncı ve Olağanüstü Kurultay'da, Merkez Kurulu Üyesi, Etimolojik ve Lingüistik Filoloji Kolları Başkanı ve Genel Sekreteri olarak görev yaptı. Eserleri; Güneş Dil Teorisine Göre Dil Tetkikleri (1936), Dil ve Tarih Tezlerimiz Üzerine Gerekli İzahlar (1938), Dil ve Irk Münasebetleri Hakkında Tetkik (1937), Diyârıbekir Adı Üzerinde Toponomik Bir Tetkik (1937), Nusayriler ve Nusayrilik (1938), Alp Kelimesi ve Alpin Irkın Yurdu (1938), Köylerimiz Dün Nasıldı? Bugün Nasıldır? Yarın Nasıl Olmalıdır? (1939), Maraş Yollarında (1944), Zazalar Üzerine Sosyolojik Tetkikler Erbaa Kaymakamları. Bkz. *Türk Parlamento Tarihi, TBMM- IV. Dönem (1931-1935), IV. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri*, Haz. Fahri Çoker ve Türk Parlamento Tarihi Araştırma Gurubu, C.2, Ankara 1996, s.467-469.

sağlık durumu ile ilgili verilen bilgilere göre; trahom hastalığının günden güne arttığı, Maraş'taki mücadele merkezinin ise sadece yakın çevrede çalışabildiği, kazaların bu faaliyetin dışında kaldıkları bildirilmektedir. Büyük bir kasaba olan Elbistan ve köylerinde de trahom hastalığının baş gösterdiği, temiz ve sağlıklı olan bu şehirde mutlaka bir mücadele istasyonunun kurulması gerektiği üzerinde durulmuştur.

Maraş'ta sıtma salgınının tüyler ürpertecek boyuta ulaştığını belirten Tankut, pirinç kanunu ile sıtmanın zaman içerisinde kısmen ortadan kaldırılacağını, ancak köylerin yerleşim yerleri ve bölgedeki durgun suların çokluğu sebebiyle yörenin daima bir sıtma merkezi olarak kalacağına dikkat çekmiştir. Sıtma sebebi olarak Gavurgölü ve Mızmılı denilen bataklıklar gösterilmiştir. Bu bataklıklar kurutulmadıkça sorunun tam olarak çözülemeyeceğine önemle vurgu yapılmıştır[662] .

1.5.2 Eczaneler

1930 yılında şehirde iki tane eczane vardır. Bunlardan birisi Lütfi Köker'e ait olan Emniyet Eczanesi'dir ki şehre en çok hizmet etmiş olan eczane olarak bilinmektedir. Bir diğeri ise Sabit Yürürdurmaz'a ait olan İstikamet Eczanesi'dir [663]. Yıllar içerisinde eczane sayısında bir artış görülmemiştir. 1937 yılına gelindiğinde şehirde halen iki eczanenin devam ettiği anlaşılmaktadır [664].

1.6 Dernekler ve Cemiyetler

Maraş İlinde Cumhuriyetin ilk yıllarında yer alan dernek ve cemiyetler içerisinde; Cumhuriyet Halk Partisi, Türk Ocağı, Kızılay, Tayyare Cemiyeti, Çocuk Esirgeme ve Spor Cemiyetleri ile Muallimîn Birliği'nin adı geçmektedir. Anılan bu dernek ve cemiyetlerin bir kısmının merkeze bağlı ilçelerde şubelerinin olduğu da anlaşılmaktadır [665]. 1937 yılına gelindiğinde ise bu dernek ve cemiyetlere ek olarak Ulusal Ekonomi ve Arttırma Cemiyeti'nin kurulduğu görülmektedir.[666] İlde mevcut olan bu derneklerin kuruluş tarihleri dikkate alındığında, yapılan hizmetlerin oldukça

---

[662] *BCA*, Fon No: 490. 01, Yer No: 686.328.1, s.138-139.
[663] M. Dedeoğlu, *Maraş*, s. 88.
[664] *Maraş*, 22 Temmuz 1937, S. 197-58, s. 3.
[665] *T.C Devlet Salnamesi (1927-1928)*,s. 1216.
[666] *Maraş*, 22 Temmuz 1937, S.197-58, s. 3.

sınırlı kaldığı ve uzun süre faaliyetlerini istenilen seviyeye ulaştıramadıkları anlaşılmaktadır.

1.6.1 Cumhuriyet Halk Partisi Maraş İl Teşkilâtı

1923- 1950 yılları arasında Türk siyasal yapısına hâkim olan güç kuşkusuz ki Cumhuriyet Halk Partisi olmuştur. Parti, memleketin bütün kuvvetlerini toplayan, bütün zümre ve insanlarını kucaklayan ve herkesin malı olan bir milli birlik teşekkülü olarak değerlendirilmiş, bu vasıflarından ötürü de bir sınıf veya zümreyi temsil etmeyen, aksine milli cepheyi temsil eden bir kitle partisi olarak görülmüştür.[667]

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren tek parti olarak ülke yönetiminde otoriter bir siyasal yapı oluşturan Cumhuriyet Halk Partisi, yayınladığı nizamnamelerle hem partinin merkez örgütünü oluşturmuş hem de memleketin çeşitli teftiş mıntıkalarına bölünmesi ve her mıntıkanın bir müfettiş tarafından teftiş edilmesi konusunda kararlar almıştır.[668]

Parti, 1927 yılında yenilenen nizamnamesinde "parti müfettişliği" ile ilgili olarak aldığı kararlarda, seçilen müfettişler parti işlerinin ve takip edilecek politikaların yürütücüsü ve partinin bölgelerdeki en büyük temsilcisi olarak kabul edilmişlerdir. Yılda en az altı ay kendi bölgelerinde bulunacak olan bu müfettişler, bütün teşkilat kademelerini yılda iki defa kontrol etmekle yükümlü olacaklardı. Bu yeni düzenlemeden sonra Maraş ili için bu görevi yürütecek olan kişi Bursa Milletvekili Dr. Galip olarak tespit edilmiştir.[669]

İlerleyen yıllarda yenilenen nizamnameler ile parti örgüt yapısında değişikliklere gidilmiş, özellikle otuzlu yıllarda yenilenen tüzükle parti idare heyetinin görevleri arasına "gereken yerlerde halkevleri açma ve yönetme" de eklenmiştir. Böylece Cumhuriyet Halk Partisi bir yandan parti ocakları, diğer yandan da halkevleri açarak toplumda kök salmaya ve toplumsal gelişmeye yön vermeye çalışan tam bir "vesayet" partisine dönüşmüştür. [670]

---

[667] Osman Akandere, *Milli Şef Dönemi, Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler (1938-1945),* İstanbul 1998, s. 71, 77.
[668] Mehmet Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960,* Ankara 1991, s. 111, 112.
[669] O. Akandere, *Milli Şef Dönemi*, s. 86.
[670] Aslı Altun, *Türkiye'de Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Örgütlenmesi*, (Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek

Maraş Vilayetinde şubesi açılmış bulunan Cumhuriyet Halk Partisi de kuşkusuz yukarıda adı geçen nizamnameler doğrultusunda çalışmak ve hizmet etmek üzere kurulmuştur. Ancak zaman zaman yapılan teftişler neticesinde bu bölgede hedeflenen amaçlara ulaşma konusunda sıkıntılar yaşandığı tespit edilmiştir. 1933 yılına gelindiğinde benzer bir teftişi gerçekleştirmek üzere Maraş'a gönderilen Konya Milletvekili Hamdi Bey, Partinin ve şehrin durumunu inceleyerek ayrıntılı bir rapor hazırlamıştır.

Raporda, Maraş Cumhuriyet Halk Partisinin kendisinden beklenen görevi tam manasıyla yerine getiremediği anlaşılmıştır. Bu durumun büyük ölçüde partinin başında bulunan yöneticilerin inkılâpçı prensipleri istenilen derecede takdir ve idrak edemeyişlerinden kaynaklandığı üzerinde durulmuştur. Özellikle Maraş'ta gençliğin gelişmesi, Cumhuriyetin korunması ve irticanın sönmesi yolunda çok önemli görevleri olan bu kişilerin, şahsi kin, haset ve çekememezlikler yüzünden asli görevlerinden uzaklaştıkları ve parti çalışmalarında yetersiz kaldıkları görülmüştür.[671]Yine partide, nizamname şartlarına göre tutulması zorunlu olan defterlerden hiçbirinin tutulmadığı da tespit edilmiştir.

Parti bütçesi konusunda da problem yaşanmış, partiye gelir getirecek olan üye aidatlarının dahi alınmadığı anlaşılmıştır. 1933 yılına kadar bütçesi olmayan partide işlerin yürütülmesi konusunda gereken masrafın parti yöneticileri tarafından ödendiği söylense de partinin gelişmesi ve çalışmalarının yürütülmesi için takdire şayan işler yapılmayışından bu konuda kendilerinin parasal bir yardımının olmadığı da tespit edilmiştir. Diğer taraftan geçici olarak istihdam edilen parti kâtibinin maaşı ile ihtiyaç duyulan harcamaların bile partiye ait olan binaların kira bedellerinden ödendiği anlaşılmıştır[672].

Maraş Vilayetinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin başında bulunan kişilerin partinin hedeflerini Maraş'ta uygulamaktan ziyade parti kuvvetini istismar ederek halk arasında kendilerini zorba durumuna düşürdükleri tespit edilmiştir. Bu duruma örnek olarak; terk edilmiş mülkler arasında olan birçok arazinin, tahmin edilen bedellerinin birkaç lira fazlasına ya da aynen satın alınmaları gösterilmiştir. Bu konuda yapılan

---

Lisans Tezi), Hatay 2006, s. 78, 86; M. Kabasakal, *Siyasal Parti Örgütlenmesi*, s. 130; O. Akandere, *Milli Şef Dönemi*, s. 81.

[671] *BCA*, Fon No: 490. 01 Yer No: 686.328.1, s. 85.

[672] *BCA*, Fon No: 490. 01 Yer No: 686.328.1, s. 85-86.

araştırmada, bu kişilerin almak istedikleri yerlere başkalarının korkudan dâhil olamadığı, bu suretle satın almak istedikleri arazileri istedikleri fiyatlara kolayca aldıkları anlaşılmıştır[673].

Konya Mebusu Hamdi Bey, Maraş'ta kaldığı süre içerisinde halkla görüşmüş ve şikâyetlerini dinlemiştir. Halk Partisi idarecileri ve diğer idareciler hakkında edindiği bilgilerden ortaya çıkan sonuç, Vilayet idare heyeti reisliğini yürüten Kadızade Ziya Bey, kardeşi belediye reisi Tevfik Bey ve yine aynı aileye damat olan ve Maraş Milletvekilliği yapan Abdulkadir Beyle bu aileye mensup kişilerin işgal ettikleri mevkileri şahsi çıkarları için kullandıkları olmuştur. Yine bu ailenin yaptığı en büyük zulüm ve zorbalığın ise çeltik ziraatında ve bu ziraatın yapılması için gerekli olan suların dağıtımı ve taksiminde yaşandığı tespit edilmiştir. Bu durumda Kadızade ailesinin Maraş ve Pazarcık'ta çeltik ziraatının inhisar altına girmesine, çiftçinin ezilmesine ve ektiğini biçemeyecek bir vaziyete gelmesine sebep oldukları anlaşılmaktadır[674].

Halkın mevcut şikâyetlerini sadece gelen müfettişlere değil aynı zamanda şehre otuzlu yıllarda ziyarete gelen İsmet İnönü'ye de ilettikleri ve hazırlanan tahkikat raporunun mülkiye ve adliye müfettişlerince ortaklaşa tetkik edilmek üzere Dâhiliye Vekâletine gönderildiği görülmektedir. Buna benzer pek çok şikâyet ve soruşturmanın önceden yapılmasına rağmen kesin bir sonuca ulaştırılamamış olması vilayeti elinde bulunduran bu ailenin, gücünü ve nüfuzunu iyice arttırmıştır. Halkın yaşananlar sayesinde tahammül sınırlarının aşılması aileye karşı genel bir nefretin oluşmasına da sebep olmuştur[675].

Kadızade ailesinin uzun senelerden beri milli kuruluşların başında olmaları sebebiyle bu aileye karşı olan muhalefet sanki Cumhuriyet Halk Partisine karşıymış gibi gösterilmiştir. Özellikle aile merkeze yazdığı yazılarda sürekli Bayezitzadelerin muhalefetini şikâyet ederek durumu siyasi bir olay gibi göstermeye çalışmıştır. Aslında Bayezitzadelerden başka Kısakürekzadeler, Öksüzzadeler, Şişmanzadeler, Nazifzadeler, Eşbahzadeler, Sarıfakızadeler, Şirikçizadeler, Çiftçizadeler gibi birçok ailelerin parti kuvvetiyle yapılan haksızlıklara muhalif oldukları bilindiği halde

[673] *BCA*, Fon No: 490. 01 Yer No: 686.328.1, s. 86.
[674] *BCA*, Fon No: 490. 01 Yer No: 686.328.1, s. 87.
[675] *BCA*, Fon No: 490. 01 Yer No: 686.328.1, s. 90.

bunların hiçbirinden bahsetmeyerek sadece Bayezitzadeleri öne sürüyor olmaları pek kurnazca uygulanmak istenen bir hile olarak düşünülmüştür.[676]

Yapılan tüm araştırmaların sonucunda partinin başına getirilecek tarzda münevver kişilerin şehirde sayıca az olduğu ve bu kişilerin de büyük ölçüde Kadızadelerin tesirinde kalacağı düşüncesi ile hareket edilmiştir. Bu göreve seçilecek kişinin partinin yüksek emellerini ve programını en iyi şekilde uygulayabilecek vasıflara sahip, aynı zamanda da şehrin dışından olmasının uygun olacağı son çare olarak bildirilmiştir.[677]

Cumhuriyet Halk Partisinin, Maraş şubesini yeniden kurmak üzere Burdur Milletvekili olan Halit Onaran, 1933 yılı içerisinde parti umumi kararıyla Maraş'a tayin edilmiştir. Maraş şubesinin tesis ve idamesi için yoğun bir çaba harcayan Onaran, tayininin ilk aylarına rastlayan Cumhuriyetin Onuncu Yıl kutlamalarına daha önce şehirde yaşanmamış bir hareketlilikle dâhil olmuştur. Bu durum şehirde biraz olsun kıpırdanmaya yol açmıştır.[678]

Cumhuriyet Halk Partisi Maraş şubesi, Halit Onaran'ın önderliğinde yeniden kurulmasıyla birlikte şehirde halkevinin oluşturulması için çalışmış, maddi kaynakların temini ve kullanılması konusunda halka yardımcı olmuştur. 1934 yılında vilayet bütçesinden yardım göremeyen parti 1935 senesinde vilayet bütçesinden 2000, belediye bütçesinden 3000 lira yardım alarak bu tarihe kadar aldığı en yüksek rakama ulaşmıştır. Ancak yapılan kongreler neticesinde belli edilen idare heyetlerindeki kişiler görevlerini tam olarak kavrayamadıkları için pek performanslı çalışamamışlardır. Sadece ocak heyetlerinden mahfeller açanlar olmuştur. [679]

Cumhuriyet Halk Partisi genel merkezinden 1935 yılında yapılan teftiş sonuçlarına göre yıllar içerisinde gösterilen gayrete rağmen istenilen ilerlemenin sağlanamadığı belirlenmiştir. Her ne kadar Maraş Vilayeti Cumhuriyet Halk Partisi şubesinin büro çalışmaları düzgün bulunduysa da tutulan defterler muntazam bulunmamıştır. Parti programını yaymak gibi temel vazifeler iyi yapılmamış, kitleyi ilgilendiren çalışmalarda yine zayıf kalındığı anlaşılmıştır. Yönetim kurullarının toplantıları ara sıra teftiş edilmiş ama maalesef bir düzen verilememiştir. Partiye kayıtlı

[676] *BCA*, Fon No: 490. 01 Yer No: 686.328.1, s. 92.
[677] *BCA*, Fon No: 490. 01 Yer No: 686.328.1, s. 93.
[678] *BCA*, Fon No: 490. 01 Yer No: 496.1997.3
[679] *BCA*, Fon No: 490. 01 Yer No: 496.1997.3

olanların nüfusa nispeti yüzde dokuz olarak belli edilmiştir. Saf ve temiz kalpli insanlar olarak ifade edilen Maraş'lılarda partili heyecanı olmadığı, bu yüzden de işlerin ağır ilerlediği sonucuna varılmıştır.[680]

1.6.2 Maraş Halkevi

Halkevleri, cumhuriyet rejiminin milliyetçi, laik ve halkçı görüşlerini kitlelere aşılamak için oluşturulmuş kültürel ve siyasal merkezler olarak 19 Şubat 1932 tarihinde kurulmuştur. Ancak düşünce ve uygulama olarak kökeni 1910'lara yani Türk Ocaklarına kadar uzanmaktadır.[681]

Halkevlerinin amacını kültürel ve siyasal olarak iki kısımda incelemek mümkündür. Kültürel amaç olarak folklora ve otantik Türk hayat tarzına dayanan bir Ulusal kültürün oluşturulması için çalışılmıştır. Siyasal amaç olarak ise kırsal kesimde yaşayan mümkün olduğu kadar çok insanı, yeni görüşlerinin Türk milliyetçiliği olduğuna inandırarak, bu kesime cumhuriyetçilik ilkesi çerçevesinde, modern ve siyasal bir kimlik oluşturmaları için yardım edilmiştir.[682]

İlk olarak Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, İstanbul, Eskişehir, İzmir, Konya, Van ve Samsun olmak üzere 14 şehirde kurulmuş[683] olan halkevlerinde öncelikli hedef, Kemalist ideoloji ve buna dayalı olan partinin ilkelerini yaymak ve yine bu ideolojinin bir ürünü olan inkılâpları yerleştirmek olmuştur. Modern bir proje olan Kemalizm, yeni bir toplum ve yeni bir hayat kurmayı amaçlamıştır. Bu yeni hayat ile birlikte topluma birtakım yeni alışkanlıklar, davranış ve düşünüş biçimleri, sanat ve müzik zevki ile eğlence biçimleri kazandırmak hedeflenmiştir. Yeni hayatın amaçlanan niteliği ise hem medeni hem de milli olmasıdır.

---

[680] *BCA*, Fon No: 490. 01, Yer No: 686.328.1, s. 5.
[681] Tevfik Çavdar, "Halkevleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1983, s. 878; Anıl Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, İstanbul 2000, s. 95.
[682] Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, İstanbul 2009, s. 333; Zeki Arıkan, "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi*, C. 6, S. 23, Ankara 1999, s. 261.
[683] Ceyhun Polat, *Halkevlerinden Bir Kesit Bolu Halkevi(1932-1969),* (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2010, s. 14.

Toplumun öğreticisi olan halkevleri, telkin ve terbiye ile toplumu eğitip, halka doğru tezleri aşılamakla yükümlü tutulmuşlardır.[684]

Çalışmalarını dokuz dalda yürüten Halkevleri, ilk açıldıkları dönemlerde bu çalışma alanlarını "şube" olarak adlandırmışlardır. İki anlama gelen "şube" kavramının ilki, Halkevlerinin çalışma yaptığı dokuz alanı, ikincisi ise Halkevlerinin ülke çapında örgütlenme ağındaki her bir birimini ifade etmektedir. İfadelerin karışıklık yaratmasından ötürü daha sonra çalışma alanları için "kol" tabirini kullanmışlardır.[685] Çalışma alanlarının dokuz tane olması Reşit Galip'e göre güzel bir tesadüf olarak görülmüştür. Çünkü Türklerde eski zamanlardan beri dokuz sayısı kutlu olarak kabul edilmiştir.[686]

Halkevleri, eğitim faaliyetlerini bu dokuz şubede farklı yıllarda çıkarılan tüzük ve yönetmeliklere göre aldıkları farklı isimlerle gerçekleştirmişlerdir. 1932 yılı talimatnamesine göre faaliyette bulunan şubelerin isimleri; Dil, Edebiyat, Tarih Şubesi, Güzel Sanatlar Şubesi, Temsil Şubesi, Spor Şubesi, İçtimai Yardım Şubesi, Halk Dershaneleri ve Kursları Şubesi, Kütüphane ve Neşriyat Şubesi, Köycüler Şubesi, Müze ve Sergi Şubesi olarak belli edilmiştir. 1935 yılına gelindiğinde ise faaliyet gösteren bu şubelerin bir kısmının isimleri değiştirilmiş ve Dil, Tarih, Edebiyat Şubesi, Ar Şubesi, Gösteri Şubesi, Spor Şubesi, Sosyal Yardım Şubesi, Halk Dershaneleri ve Kursları Şubesi, Kitapsaray ve Yayın Şubesi, Köycülük Şubesi, Müze ve Sergi Şubesi olarak devam etmiştir. [687]

Maraş Halkevi 1934 yılında kurulmuştur.[688] 1935 yılındaki faaliyet raporuna göre, Maraş Halkevi'nin kuruluşuyla birlikte oluşturduğu şubeleri; Dil, tarih ve edebiyat, ar, gösterit, spor, sosyal yardım, halk dershaneleri ve kurslar, kitapsaray ve yayın, köycülük, müze ve sergi şubeleridir.

Bu şubelerin bir yıl içerisinde şehirde göstermiş olduğu faaliyetler ise şöyledir:

1- Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi: Farklı konularda 20 konferans vermiştir.

---

[684] Neşe G. Yeşilkaya, *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, Ankara 2003, s. 61; Oğuz Temizhan, *Halkevleri ve Halkevlerinin 1932-1940 Arası Eğitim Faaliyetleri*, (Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitimin Sosyal ve Tarihi Temelleri Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006, s. 30.
[685] O. Temizhan, *Halkevleri ve Eğitim*, s. 54.
[686] T. Çavdar, *Halkevleri*, s. 880.
[687] O. Temizhan, *Halkevleri ve Eğitim*, s. 55.
[688] *BCA*, *CHP*, Fon: 490.0.1 Yer No: 496.1997.3; O. Temizhan, *Halkevleri ve Eğitim*, s. 53.

2- Ar Şubesi: 18 konser, 53 tedansan[689], 5 şölen, 6 nişan töreni yapmış, bu toplantılara 14.008 vatandaş katılmıştır.
3- Gösterit Şubesi: 12 gösteri yapmıştır.
4- Spor Şubesi: Bir spor yurdu açmış, 3 futbol, 1 voleybol, birkaç kez güreş müsabakaları düzenlemiş ve iki günlük bir atlı gezinti yapmıştır.
5- Sosyal Yardım Şubesi: Çarşafları kaldırmış, 15 yoksul kadına manto dağıtmıştır.
6- Halk Dershaneleri ve Kursları Şubesi: Öğrencilere riyaziye ve Almanca dersleri vermiş, biçki, dikiş, çiçek ve şapka kursu açmıştır.
7- Kitapsaray ve Yayın Şubesi: Bir okuma evi ve kitapsarayı açmış, buralardan 13.302 vatandaş faydalanmıştır.
8- Köycülük Şubesi: On köyde Köy Kanunu'nu halka anlatmış ve tatbikine yardımcı olmuştur.
9- Müze ve Sergi Şubesi: Tarihi araştırmalarda bulunmuştur [690].

Tablo 89: 1935 yılı faaliyet raporuna göre, Maraş Halkevi Şubelerinde kayıtlı olan kişi sayısı ve meslek grupları [691]

	Dil Tarih Edebiyat	Ar	Gösterit	Spor	Sosyal Yardım	Halk Dershane ve Kursları	Kitapsaray Yayın	Köycüler	Müze Sergi
Avukat	1	-	-	-	2	1	-	-	-
Doktor	-	-	-	-	5	-	-	-	-
Öğretmen	14	11	19	2	4	3	-	16	1
Tecimen (Tüccar)	-	4	-	7	16	1	5	2	8
İşçi	1	22	5	26	26	3	4	9	9
Çiftçi	2	-	-	10	75	7	8	44	-
Güzel Sanatlar	-	13	-	-	3	-	-	-	-
Görevliler	1	31	2	-	-	8	8	38	4
Bayan	3	3	-	-	18	-	-	-	-
Bay	16	78	26	201	217	23	25	109	22
Yekûn	19	81	26	201	234	23	25	109	22

[689] Hanımların ve beylerin, geceleri dışarıya çıkamadıkları dönemlerde özellikle cumartesi ve pazar öğleden sonraları evlerde yapılan alkolsüz tanışma ve kaynaşma partilerine 20. yüzyıl başlarında verilen ad. Danslı çay partisi. Bkz. www.eksisözlük.com/show.asp?t=tedansan, 01.10.2011; Y. Çağbayır, Ötüken Sözlük, C. 5, s. 4670.
[690] *Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulâsası*, Ankara 1936, s. 90.
[691] *Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları*, s. 126-190.

Yine 1935 yılında Maraş Halkevi Yönetim Kurulu, 31 toplantı yapmış ve 219 katılımcı sağlamıştır. Komiteler, 51 toplantı ile 128 katılımcı toplamış, şubelerin düzenlediği 19 toplantıya ise 420 kişi katılmıştır. Şehrin kalkınmasında önemli rol oynayacak olan kitapsarayında toplamda 452 kitap yer almış, bu kitapları bir yıl içerisinde okuyanların sayısı ise 1.249'a ulaşmıştır.

Şubelerin bireysel olarak faaliyetlerine bakıldığında Gösterit Şubesi, 12 gösteri düzenlemiş ve bu gösterilere 4.187 kişi katılmıştır. Şehrin henüz sineması olmadığı için sinema gösterimi yapılamamıştır. Aynı yıl içerisinde şube, 6 konferans vermiş 2.107 kişi bu konferanslardan faydalanmıştır.[692]

Yine aynı yıl içerisinde Halkevi tarafından 10 kongre düzenlenmiş, bu kongrelere 870 kişi katılmıştır. Şehirde verilen 3 baloya 900 kişi dâhil olmuş, yapılan 18 şölene 245 kişi gelmiş, 2 tane nişan ve nikâh töreni yapılmış, 150 kişi davete katılmıştır. Şehirde 1935 yılı içerisinde çaylı dans toplantısı düzenlenmemiştir.[693]

Halkevlerinin düzenlediği sergiler ve sportif faaliyetler içerisinde, Maraş Halkevi, 7 defa gezi düzenlemiş ve bu gezilere 126 kişi katılmıştır. 25 kişinin katılımı ile bir defa ders yapılmış, 5 kez köylere gezi düzenlenmiş ve 90 kişinin katılımı sağlanmıştır. Özel günlerden olan bayramlar için 5 defa tören düzenlenmiş ve bu törenlere 3.170 kişi katılmıştır.[694]

1936 yılı içerisinde Maraş Halkevi çalışmalarına devam etmiştir. Bu yıl içerisinde Halkevi Şubelerinin yapmış olduğu faaliyetleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1- Dil, Tarih, Edebiyat Şubesi: Çeşitli konularda 15 kadar konferans vermiştir. Bu konferanslara 2.920 vatandaş katılmıştır.
2- Ar Şubesi: 13 konser vermiş ve 48 tedansan, bir nişan töreni yapılmış ve bu toplantılarda 5.602 vatandaş bulunmuştur.
3- Gösterit Şubesi: 12 gösterit verilmiş, 9.240 vatandaş katılmıştır.
4- Spor Şubesi: Üç spor kulübü açılmıştır. Bu kulüpler Maraş güreş cemiyetini oluşturmuş, her hafta pazar günleri memleketin birçok gencinin katılımıyla faaliyetlerde bulunmuşlardır.

---

[692] *Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları,* s. 196-207.
[693] *Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları,* s. 216-217.
[694] *Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları,* s. 226-227, 236-237.

5- Sosyal Yardım Şubesi: Bu şube Maraş'ta çarşaf ve peçeyi kaldırmış, yoksullara 135 manto vermiş ve ayrıca da Halkevinde haftada bir defa parasız hasta bakılması işini temin etmiştir.
6- Halk Dershaneleri Şubesi: Bu şube Halkevi salonunda zehirli gazlar ve bunlardan korunma hakkında kurs açmış ve bu kursa 120 vatandaş katılmıştır. Ayrıca iki okuma evi ile iki de millet mektebi açılmıştır.
7- Kitapsaray ve Yayın Şubesi: Bu şube Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve Kültür Bakanlığı'nın hediye ettiği kitaplarla kitapsaray mevcudunu arttırmıştır. Mevcut kitaplardan 1.076 vatandaş faydalanmıştır. Bundan başka Maraş İli Coğrafyası isimli bir kitap hazırlanmış ve tetkik edilmek üzere CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilmiştir. Aynı zamanda Maraş İli gazetesi de Halkevi bünyesinde çıkarılmaya başlanmıştır.
8- Köycülük Şubesi: Bu şube köylere çeşitli geziler düzenleyerek köylerin kalkındırılması konusunda halkı bilgilendirmiştir.
9- Müze ve Sergi Şubesi: Tarihi araştırmalarda bulunmuştur.
10- Halkevi Yönetim Kurulu: 31 defa toplanmış ve faydalı kararlara imza atmıştır.

Ancak yapılan bu çalışmalar Maraş halkının beklenen kültür düzeyine erişmesi için yeterli görülmemiştir. Maraş Halkevinin çalışmalarının beklenen düzeyde olmamasının gerekçesi olarak bütçesinin kısıtlı olması ve bir yıl içerisinde dört başkan değiştirmesi gösterilmiştir.[695]

1936 yılı içerisinde bir diğer önemli olay, Halkevlerinin kuruluşu münasebetiyle yapılan törenlerde, yurdun pek çok yerinde yeni Halkevlerinin açılacağı duyurusu olmuştur. Mevcutları 103'e ulaşmış olan Halkevlerine, 32 tane daha eklenmesiyle 135'e ulaşacağı bildirilmiştir ki yeni Halkevlerinden birisinin, Elbistan'a açılacak olması, Maraş için önemli bir gelişmedir[696]. Bu yıl CHP yurdun her tarafında halka bilgilendirici konferanslar vermek üzere milletvekillerini görevlendirmiştir. Bu vekillerden biri olan Aydın Milletvekili Adnan Menderes, Maraş Halkevinde konferans

[695] *Maraş*, S. 177-38, 4 Mart 1937, s. 6.
[696] *Maraş*, S. 126, 20 Şubat 1936, s. 2.

vermek üzere şehre gelmiştir. Halkevi salonunda verilen iki konferansta da halkın katılımı yoğun olmuştur.[697]

Şehirde çok arzu edilen ama bir türlü açılamayan Maraş Sineması da 1936 yılı içerisinde faaliyete geçmiştir. Halkevi bahçesinde işlemeye başlayan sinemada gösterilen ilk film *" Vatandaş Silah Başında"* olmuş ve halk tarafından çok rağbet görmüştür.[698] Temmuz ayı içerisinde Halkevi Gösterit Şubesi "*Mavi Yıldırım*" isimli bir piyesi büyük bir başarıyla sunmuş ve iki gece arka arkaya gösterilmiştir. Her seferinde salonda 300 kişi yer almıştır.[699]

Gösterit Şubesi, Kasım ayında "*Himmetin Oğlu ve Mahcuplar*" piyesini temsil etmiş[700], Kurslar Şubesi ise hem Halkevinde hem de Kurtuluş ilkokulunda iki millet mektebi dershanesinin açılmasına önayak olmuştur.[701]

Maraş Halkevinde heyecan uyandıran bir diğer gelişme ise Halkevine alınacak olan Filibe marka (535) A model bir radyo olmuştur.[702]

1937 yılında Maraş Halkevi şubeleri, şehrin kalkınması ve halkın bilgilendirilmesi yönünde faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu yıl içerisinde şubelerin yapmış olduğu çalışmalar ise şöyledir:

1- Dil, Tarih, Edebiyat Şubesi: Kendisini ilgilendiren pek çok konuda konferans vermiştir. Ayrıca şubenin başkanı olan Ortaokul Tarih Öğretmeni B.Emin Oktay, Maraş İli Coğrafyası adında şehir için önemli bir eser hazırlamıştır. Eserin basılıp yurt çapında dağıtılması için CHP Genel Sekreterliği'nden onay istenmiştir.

2- Ar Şubesi: Bu şubede bulunan Halkevi Bandosu önceki seneye nazaran mevcudunu arttırmıştır. Şube haftada bir gün halka bedava keman ve diğer müzik aletleriyle eğitim vermiştir. Halkevinin müzik kolu arkadaşları da bu şubede çalışmışlardır. Farklı etkinliklerde ve haftada iki defa aile meclislerinde sevilen parçaları çalmışlardır. Şube bir yıl içerisinde 7 konser, 42 tedansan, 1 nişan töreni yapmıştır. Bu konser ve törenlere 7.878 kişi katılmıştır.

---

[697] *Maraş*, S. 136, 7 Mayıs 1936, s. 1.
[698] *Maraş*, S. 141-2, 11 Haziran 1936, s. 2.
[699] *Maraş*, S. 146-7, 16 Temmuz 1936, s. 3.
[700] *Maraş*, S. 163-24, 12 Kasım 1936, s. 1.
[701] *Maraş*, S.164-25, 19 Kasım 1936, s. 2.
[702] *Maraş*, S.158-19, 8 Ekim 1936, s. 1.

3-Gösterit Şubesi: Çalışan üyelerin hemen hemen tamamı öğretmenlerden meydana gelmiştir. Toplantı salonunun sahnesi olmamasına rağmen şartları zorlayarak fedakârca çalışmışlardır. Diğer bazı şubelerin katılımıyla yakın komşu şehirlerde ve Maraş'ın ilçelerinde gösteri sunmuşlardır. Bir yıl içerisinde 9 gösteri yapan şube 3.382 vatandaşa ulaşmayı başarmıştır.

4-Spor Şubesi: Şehirde henüz bir spor alanı olmamasına rağmen şube faaliyet göstermiştir. Öncelikle oluşturulan Güreş Topluluğu hafta sonları çalışmalarıyla büyük rağbet görmüştür. Daha sonra Avcı Topluluğu oluşturulmuş ve haftada bir gün ava çıkılmıştır.

5-Sosyal Yardım Şubesi: İnsan sağlığıyla alakalı olan bu şube, dar olan bütçesine rağmen çalışmalarına önem vermiştir. Kendisine başvuran hastaları geri çevirmeyen şube, geziler esnasında fakir ve tedaviye muhtaç kişilere bakmış ve tedavi etmiştir. Cumhuriyetin ilanının 14. yıldönümü münasebetiyle şube, fakir çocuklar için 50 kat kıyafet yaptırıp dağıtmıştır.

6-Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi: Bu şubenin açtığı gece okulunda sekiz kişi başarılı olmuştur. Salonda bir ay süre ile zehirli gaz kursu verilmiştir. Bu kursa 150 memur katılmıştır.

7-Kitapsaray ve Yayın Şubesi: Maraş gazetesini kendi idaresine almıştır. Yönetimin değişmesi gazetenin muhtevasını da değiştirmiştir. Şehirde yapılan veya yapılacak olan işler fotoğraflarla yayınlanmış, bu durum da halkın ilgisini çekmiştir. Şehrin en işlek yerinde bir kitapsaray ve okuma odası açmıştır. Halkın daha fazla okumasını sağlamak için dönem içerisinde çıkarılan Cumhuriyet, Tan, Son Posta, Kurun, Son Telgraf gibi gazetelere abone olmuştur. Bu yıl itibarıyle kitapsarayda bulunan kitaplar 1.000'i geçmiştir. Kitapsarayda; gazete, dergi ve mecmua okuyanların sayısı 9.231 kişiye ulaşmıştır.

8-Köycülük Şubesi: Şubenin hedefi Türk milletinin özünü oluşturan Türk köylüsüne kültür ışığını ulaştırmak, köyüne yurduna faydalı, sağlam karakterli bireyler olarak yetiştirmektir. Bu şube köy gezilerine önemli bir yer ayırmıştır. Köylülerimizin sağlık ve ticaret yönünde bütün bilgilerini arttırmak hedefler içerisinde yer almıştır.

Özellikle hayvanların ve mahsulâtın hastalıklardan nasıl korunacağı, ürünün kalitesinin nasıl arttırılacağı konusunda bilgilendirme toplantılarına yer verilmiştir.

Özellikle köylü vatandaşların birbiriyle olan kardeşlik ve birlik duygularını arttırmak üzere ar ve temsil şubelerinden destek alınmıştır. Adı geçen bir yıl içerisinde Göksun, Çardak ve Elbistan yolu üzerinde yer alan köylere uğranmış, Efsus ve Çardak köylerinde *"Himmetin Oğlu"* piyesi gösterilmiştir. Köyün ve köylünün kalkınması yönünde konuşmalar yapılmıştır. Aynı güzergâhta bulunan Tanır ve Hunu köylerinde de eğlenceler tertip edilmiş, köyün sıtmalılarına kinin dağıtılmıştır. Lorşun, Berçenek ve Karagöz köylerinin yakın çevresinden geçilmiştir.

9- Müze ve Sergi Şubesi: Bu şube kendilerine ayrılan maddi kaynak nispetinde faaliyetlerini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Maraş'ta açılan iki biçki dikiş kursunun ürünleri Halkevi ve parti binasında sergiye çıkmıştır. Memlekette biçki ve dikişin ilerlemesi için çalışmalar yapılmıştır.
10- Halkevi Yönetim Kurulu: Bir yıl içinde 30 defa toplantı yapmış ve faydalı kararlar almıştır [703].

1938'de halkevlerinin ülke çapında açılmasının kutlamaları yapılırken, Maraş Halkevi Başkanı Rıza Çuhadar Halkevlerinin kuruluşundan itibaren yaşanan gelişmelerin anlaşılması açısından, Halkevlerinin ilk çalışma yılı olan 1933 yılından, 24 Şubat 1938 tarihine kadar olan dönemde, ülke çapındaki faaliyetlerinin genel bir değerlendirmesini yapmış ve şu sonuçlara ulaşmıştır:

1933 yılında Halkevlerinde 915 konferans verilirken, 1938 yılında sayı 3.056'ya ulaşmıştır. 1933'te 375 konser verilebilirken artık bu rakam 1.164 konsere çıkarılmıştır. Başlangıçta 511 temsil verilirken, son dönemde 1.549 temsil verilmiştir. Sinema ve radyolarda da aynı nispette artış görülmüştür. Kitapsarayları başlangıçta 59.444 kitap ile 149.900 okuyucuya sahipken, kitap sayısı 129.362 olmuş, okuyucuların sayısı ise 1milyon 590 bine çıkmıştır. 1935 yılına 59 sergiyle başlayan Halkevleri, sayıyı 179'a çıkarmıştır. Yine aynı yıl 495 köye gezi düzenleyen Halkevleri, artık 1.495 köye ulaşabilmektedir. Halk dersleri 8.300'den 16.000'e ulaşmıştır. 1933'te halkevlerine 500 bin vatandaş gelirken, bu rakam 6 milyon 642 bine çıkarılmıştır. 1937 yılında faal üyelerinin sayısı 95.253 olan Halkevlerinde, mesleki dağılımda 8.877 öğretmen, 15.577 çiftçi, 23.935 işçi, 5.113 tüccar, 1.551 doktor, 1.904 avukat ve diğerleri başka sanat ve

[703] *Maraş*, S. 228-89, 24 Şubat 1938, s. 4-6.

mesleklere mensup olan vatandaşlar yer almıştır. Halkevlerinin bütçesi, 1937 yılı itibariyle 2.270 lirası inşaata verilmek üzere 29.600 lira olmuştur. [704]

Halkevleri sayısının 1950 yılına gelindiğinde ülke çapında 478'e, Halkodalarının ise 4.322'ye ulaştığı görülmektedir[705]. Demokrat Parti'nin 1946 yılında seçimlere girmesiyle birlikte bütçe görüşmelerinde Halkevleri, önemli bir tartışma konusu olmuştur. Özellikle partiyle olan bağı, partinin bir organı olarak algılanmasına sebep olmuştur. Halkevlerinin ve Halkodalarının, Medeni Kanun hükümlerine göre bina ve mülkleriyle partiden ayrılarak bir vakfa dönüştürülmesi istenmiş, ancak bu durum sağlanamamış ve Demokrat Parti'nin göreve gelmesiyle Halkevleri kapatılmıştır.[706]

1.6.3 Spor Faaliyetleri

Maraş şehrinde spor denilince öncelikle akla karakucak güreşleri ve şalvar güreşleri gelmektedir. Ancak bu faaliyetler 1920 yılında kurulan Türk İdman Cemiyeti'ne kadar sistemli bir şekilde yapılamamıştır. Bu cemiyetin kurulmasından sonra 1925 yılında şehirde, İdmanyurdu, Kalespor, Ahırdağı Spor ve Fener Yolu isimli dört tane spor kulübü oluşturulmuştur. Maraş'ın futbol topuyla ilk defa karşılaşması da bu yıllara rastlamaktadır. İlk olarak futbol karşılaşmaları garnizon sahasında yapılmaya başlanmıştır.[707]

Ancak otuzlu yıllara gelinmesine rağmen Maraş spor teşkilatının henüz istenilen seviyeye gelemediği anlaşılmaktadır. Bu durumun temel sebebi olarak memleket gençlerinin spora karşı ilgilerinin az olması gösterilse de, dönemde Maraş'ta spor faaliyetleri için bir alan olmamasına rağmen gençlerin, Gençlerbirliği'nin gayretiyle kurduğu bir spor takımıyla takımlar arasında samimi maçlar yaptıkları bilinmektedir. Yine ata sporlarından olan at yarışları ve güreş müsabakalarının çok sistemli olmasa da bu yıllarda da devam ettiği anlaşılmaktadır.

Maraş Halkevinin kurulmasından sonra iki takım birleştirilip Halkevinin spor şubesine bağlanmıştır. Bu şubenin üyeleri ve idare komitesi, gençlerden ve sporculardan oluşturulmuştur. Maraş'ta spor faaliyetlerinin hızlanması adına bir futbol sahasının yapılması yönünde belediye tarafından karar alınmıştır. Belediye, yapılacak

---

[704] *Maraş*, S. 228-89, 24 Şubat 1938, s. 2.
[705] T. Çavdar, *Halkevleri*, s. 882.
[706] N. G. Yeşilkaya, *Halkevleri*, s.80; C. Polat, *Bolu Halkevi*, s.65.
[707] M. Dedeoğlu, *Maraş*, s.170.

olan bu futbol sahasının yerini tasarlayıp parti ve genel kâtipliğe en kısa sürede yapacağına dair taahhütte bulunmuştur.[708]

1936 yılından itibaren Maraş'ta Kurtuluş, Turan ve Aksu adlarında üç spor kulübünün bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu kulüplerin çalışmalarının yok denecek kadar az olduğu kaydedilmektedir. Kulüpler için parti binasından üç oda tahsis edilip kapılarına levhaları asıldığı halde işler hale getirilememiştir. Kulüplerden birinin yüzden fazla üyesi olmasına rağmen senelik toplantısına ancak 5-6 kişinin katılımı sağlanabilmiştir. Bu durum adı geçen yılda kulüplere karşı olan ilgisizliğin devam ettiğini ifade etmektedir.

Güreş sporuna daha fazla ilgi duyuluyor olması bir güreş kulübü açarak geliştirmek gerektiği fikrini uyandırmıştır. Şehrin dağa yaslanmış olması ve spor faaliyetleri için geniş bir sahanın olmayışı bu yıllarda da engel olarak görülmüştür.[709] 1937 yılında spor kulüpleri konusunda yerel basında henüz yeni kuruldukları için işlemeye ve çalışmaya başlamadıkları, ancak ilerleyen günlerde gençlerin mevcut spor ihtiyacını karşılayacak seviyeye ulaşacağı konusunda yorumlar yapılmıştır.[710]

1938 yılında 3550 sayılı Beden Terbiyesi Kanunu'nun çıkarılmasıyla Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü kurulmuş ve Maraş'ta teşkilatlanarak İdmanyurdu Spor Kulübünün adı Kahraman Yurt, Kalespor'un adı Şeker Kale, Ahırdağ Spor'un adı 12 Şubat ve Feneryolu'nun adı da Maraş Gençlik olarak değiştirilerek teşkilatın kapsamına alınmıştır. Adı geçen kanunun getirdiği yükümlülükler sonucu kulüpler, Beden Terbiyesi teşkilatlanınca sportif amaçlı çalışmalara başlamışlardır[711].

1.7 Doğal Afetler

Maraş Vilayeti'nde görülen doğal afetlerin çoğunlukla sel baskını, fırtına, donma, yıldırım çarpması, yoğun kar yağışı ve yangınlardan meydana gelen kayıplarla alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Bu yıllarda iki defa hafif şiddette deprem olmuş ancak can ve mal kaybına sebebiyet vermemiştir.

---

[708] *BCA*, Fon No: 490. 01 Yer No: 496.1997.3
[709] *BCA*, Fon: 490. 01 Yer No: 686.328.1, s. 6.
[710] *Maraş*, 24 Temmuz 1937, S.198-59, s. 2.
[711] M. Dedeoğlu, *Maraş*, s. 170.

1.7.1 Yağmur ve Sel Baskınları

Maraş İline yağan şiddetli yağmurların zaman zaman Ceyhan nehriyle birlikte yakın çevrede bulunan dere ve çayların taşmasına neden olduğu anlaşılmaktadır. Taşan akarsuların merkez kaza ve ilçelerinde ulaşım ve haberleşmeyi engellediği, aynı zamanda can ve mal kaybına sebep olduğu tespit edilmektedir. Örneğin; bu yıllarda sel yüzünden kaybolan Maraş- Elbistan postasını aramak üzere Elbistan'a bir müfreze gönderilmiştir. Yine aynı günlerde keşiften dönmekte olan Elbistan mahkeme reisi Abdulkadir, aza Hakkı, avukat Hulusi ile kâtip Hacı Beyler yolda aniden gelen sel dalgalarına kapılmışlar, telgraf tellerine tutunmayı başararak sürüklenmekten kurtulmuşlardır. Tarlaları kaplayan sular yüzünden saatlerce bulundukları yerde mahsur kalan keşif heyeti, ortamın biraz sakinleşmesinden sonra köylüler tarafından kurtarılmışlardır. Bu büyük sel baskını altında kalan mahsulât büyük ölçüde zarara uğramıştır.[712]

1935 yılına gelindiğinde zaman zaman fazla miktarda yağan yağmurların ulaşımı engelleyecek kadar zarar verdiği, hatta yağış esnasında düşen yıldırımlardan tarlasına gitmekte olan Velioğlu Hacı'nın hayatını kaybettiği anlaşılmaktadır [713]. Aynı yılın Ekim ayında mevsim normallerinin dışında başlayan şiddetli soğuk ve yağmurlarla hava birden bire değişmiş, dolu ile birlikte yağan yağmurlar kışı andırır soğuklara sebep olmuştur. Bu şekilde bir hava muhalefetine hazırlıksız olan Maraş halkı ve ziraatçısı sıkıntılı günler geçirmiştir [714]. Ekim ayını sürekli yağış altında geçiren Maraş İlinde suların artmasıyla birlikte çeltik ziraatı ile uğraşanlar o yıl su sıkıntısı yaşamamıştır[715].

1937 yılına gelindiğinde ise Aralık ayının beklenenden çok yağış getirmesi sebebiyle başgösteren su baskınlarında merkez ilçe ve bağlı ilçelerde zarar ve ziyan olmuş, Elbistan'ın Til Köyü sular altında kalmıştır. Bu baskından sonra 14 evin yıkıldığı, zarar ve ziyanın 4.600 liradan fazla olduğu tespit edilmiştir. Felaketzedelere mümkün olan bütün yardımın yapılması konusunda istekte bulunulmuştur[716].

---

[712] *BCA*, Fon: 030.10.00.00 Yer No: 117.819.5.2, s. 2.
[713] *Maraş*, 19 Eylül 1935, S. 104, s. 1.
[714] *Maraş*, 3 Ekim 1935, S. 106, s. 1.
[715] *Maraş*, 10 Ekim 1935, S. 107, s.1; *Maraş*, 31 Ekim 1935, S.110, s.1; *Maraş*, 23 Ocak 1936, S. 122, s.1.
[716] *BCA*, Fon: 030.10.00 Yer No: 118.824.10.

Yine adı geçen aylarda Maraş İli ve civarında meydana gelen dolu ve kar felaketinde bir kısım bağlarla, meyve ağaçları ve sebzeler önemli derecede zarar görmüştür[717]. Poyrazın beraberinde getirmiş olduğu tipili kar yağışı ise o güne kadar az görülen bir hava muhalefetine sebep olmuştur. Hava koşulları yüzünden Elbistan telgraf hattı bozulmuş, şehir içerisinde birçok evlerin ve okulların bacaları yıkılmış, soba yakmak mümkün olmamıştır. Hava muhalefeti dolayısıyla ilkokullar iki gün tatil edilmiştir.[718]

1.7.2 Yangınlar

İl içerisinde meydana gelen yangınların bir kısmını dikkatsizlik ve tedbirsizlikten dolayı evlerde çıkan yangınlar, diğer kısmını da doğal afetler sonucu ormanlarda başlayan yangınlar oluşturmuştur.

Şehre önemli ölçüde zarar verdiği düşünülen iki büyük orman yangını 1934-1935 yılları arasında yaşanmıştır. Yangınlardan ilki Göksun Kazası yakınlarındaki Sarsal mevkiindeki ormanlık alanda başlayıp on saat kadar devam etmiş, ormanlık alanda büyük zarar ve ziyana neden olmuştur. [719] Diğer orman yangını ise Andırın ilçesine bağlı Çokak Köyü'ndeki, Has yaylasında bulunan çamlığa yıldırım düşmesi neticesinde başlamıştır. Bir önceki yangına oranla daha az zarar ile atlatılmıştır.[720]

Yine aynı yıllarda Maraş merkez ilçede meydana gelen ev ve işyeri yangınları korku yaratmıştır. Bu yangınlardan biri İnönü Mahallesinde ikamet eden Karaküçük oğullarından Ali oğlu Ahmet'in evinde çıkmıştır. Ev tamamen yanmış ancak çevreye yayılmadan söndürülmüş ve büyük bir tehlike atlatılmıştır.[721] Yine Ekmekçi Mahallesinden olan Dikaçoğullarından Ali oğlu Ökkeş'in evinde de yangın çıkmış, artmasına meydan verilmeden söndürülmüştür.[722]

Maraş'ın İsmetpaşa Mahallesinde bulunan Karaca Ahmet'in dükkânında çıkan yangın ise adı geçen yıllarda büyük korku yaratmıştır. Bu dükkânın yanındaki bakkal dükkânı, bir boş kahvehane ile altındaki dokumacı dükkânının yandığı gecede yangın

[717] *Maraş*, 23 Nisan 1936, S. 134, s. 1.
[718] *Maraş*, 31 Aralık 1936, S. 169-30, s. 1.
[719] *Maraş*, 10 Temmuz 1934, S. 44, s. 2.
[720] *Maraş*, 12 Eylül 1935, S. 103, s. 1.
[721] *Maraş*, 20 Haziran 1935, S. 91, s. 1.
[722] *Maraş*, 27 Haziran 1935, S. 92, s. 1.

mahalline belediyenin itfaiye teşkilatı da gelmiştir. Ancak daha ziyade halkın gayretiyle yangın daha fazla yayılmadan söndürülmüştür.

Şunu ifade etmek lazımdır ki, Maraş Belediyesinin Cumhuriyetin ilk yıllarında yangın konusunda almış olduğu tedbirler ve kurduğu yangın teşkilatı oldukça zayıftır. İtfaiyenin bu dönemde yeterli adamı ve yangın söndürme vasıtası yoktur. Yerel basının ifadesiyle adı geçen yıllarda yangın esnasında şiddetli bir rüzgârla karşılaşılması halinde evlerin sık ve bitişik olduğu bu mahallelerde yangının yayılmasını engellemek veya söndürmeye çalışmak gereksiz bir çaba olarak görülmüş, şehrin belediyesinin bu konuya önemle eğilmesi ve itfaiye teşkilatını bir an evvel güçlendirmesi ısrarla istenmiştir [723].

1.7.3 Depremler

Maraş şehri deprem kuşağı üzerinde yer almaktadır. Özellikle bu kuşağın en büyüğü Malatya'dan Maraş'a gelip Göl çukuruna dönen hattır. Bilinen tarihinde eskilere gidildiğinde 12. ve 18. yüzyıl itibariyle iki büyük deprem yaşayan şehirde özellikle ilk deprem Maraş merkezli bir depremdir ki 40.000 civarında insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur.[724]

Daha sonraki yıllarda ufak ölçekli ve çok zarar vermeyen depremler kaydedilmiştir. Cumhuriyet sonrasında 1932 ve 1937 yılları itibarıyle kayıtlara geçen iki deprem olmuştur. İlki 2 Şubat gecesi olmuş ancak can ve mal kaybı yaşanmamıştır. [725] İkincisi 21 Ocak'ta Elbistan merkezli olarak meydana gelmiştir. Yine korkulacak boyutta olmayan deprem can ve mal kaybına sebep olmamıştır. [726]

2-EKONOMİK YAPISI

2.1 Tarım

Maraş Kazasının 1925-1926 yıllarında ziraata elverişli olan topraklarının genişliği 398.078 dönüm arazi olarak kaydedilmiştir. Şehirde ekilen ürünlerin dönüme göre dağılımına bakılacak olursa, Maraş merkez kazasında yıllık 9.125 dönümlük

[723] *Maraş*, 4 Şubat 1937, S. 174-35, s. 1.
[724] İ.Gökhan, *Maraş Tarihi*, s. 372.
[725] *BCA*, Fon: 030.10.00.00 Yer No: 119.838.12
[726] *Maraş*, 21 Ocak 1937, S. 172-33, s. 1

araziye çeltik, 56.000 dönüme hububat ve 11.000 dönümlük alana da pamuk ve sebze ekildiği görülmektedir. Merkez kazada 90.000 dönüm bağ ve 16.000 dönüm meyve bahçesi bulunduğu tespit edilmiştir[727].

Aşağıdaki tabloda 1925-1926 yıllarında Maraş Vilayetinde ekilen hububat ve alınan ürünün miktarları gösterilmiştir. Tablodaki verilere göre Maraş Vilayeti'nde bu yıllarda en geniş alanda ekilen ve en fazla ürün alınan hububatın, buğday ve arpa olduğu görülmektedir. Daha sonra sırasıyla çavdar, pirinç ve pamuk gelmektedir ki zaten pirinç, pamuk ve buğday şehir dışına satılan ürünler arasında yer almıştır[728].

Tablo 90: 1925-1926 yıllarında Maraş Vilayetinde hububat ekimi.

Hububat	Ekilen Miktar (Dönüm)	Alınan Ürün (Kilo)
Buğday	323.500	6.470.000
Arpa	69.000	1.104.000
Pamuk	13.000	91.000
Pirinç	23.700	179.600
Mısır	6.900	20.700
Karışık ekim	20.000	460.000
Çavdar	55.000	825.000
Darı	8.800	25.400
Burçak	6.700	60.300

1927-1928 yılına gelindiğinde vilayette toplamda 8.100 km²'lik bir alanda ekim yapılabildiği, 9.990 km² alanda ise ekim yapılamadığı bildirilmektedir. Ekim yapılamayan arazinin 8.100 km²'sinin dağlık ve taşlık olduğu, 1.800 km²'sinin ise göl ve bataklıklardan meydana geldiği anlaşılmaktadır. Kalan kısım ise mera olarak kullanılmıştır[729].

Aşağıdaki tabloda 1927-1928 yıllarında Maraş Vilayetinde ekilen hububat ve alınan ürünün miktarları gösterilmiştir[730]. Bu yıllar için yapılan ekimlerde her hububat için ayrılan dönüm miktarlarının bir önceki yıla göre değişim gösterdiği görülmüştür. Bir önceki yıl

[727] *T.C Devlet Salnamesi (1925-1926)*, s. 830.
[728] *T.C Devlet Salnamesi (1925-1926)*, s.831.
[729] *T.C Devlet Salnamesi (1927-1928)*, s. 1209.
[730] *T.C Devlet Salnamesi (1927-1928)*, s. 1209-1210.

ekimi görülmeyen bakla, patates, mercimek ve afyon bitkisi için yer ayrıldığı tespit edilmiştir. Ekilen ürünler içerisinde en fazla yer ayrılan ve en fazla ürün alınan yine buğday bitkisi olmuştur. Buğdaydan sonra üretim açısından değerlendirildiğinde yoğunluk arpa, pirinç ve çavdar üzerinde toplanmıştır. Mısır, darı ve burçakta da önemli ölçüde ürün alındığı tespit edilmiştir.

Tablo 91: 1927-1928 yıllarında Maraş Vilayetinde hububat ekimi.

Hububat	Ekilen Miktar (Dönüm)	Alınan Ürün (Kilo)
Buğday	177.000	19.364.371
Arpa	90.000	16.578.120
Çavdar	32.000	5.044.000
Burçak	34.700	765.733
Mısır	12.680	2.691.390
Darı	3.400	837.481
Bakla	3.554	88.000
Patates	821	292.000
Mercimek	145	680.355
Pirinç	24.125	9.750.000
Afyon	300	-

1928-1929 yılına gelindiğinde Maraş Vilayeti dâhilinde yetiştirilen ürünler ve miktarları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir[731]. Yıllık ihtiyaca göre belli edilen bitki ekim alanlarına bakıldığında, ekilen alanların genişliklerinin bir önceki yıla oranla artışı veya azalması alınan ürünün miktarını da etkilemiştir. Özellikle buğday bitkisinden elde edilen ürün miktarı bir önceki yıla göre artış göstermiştir. Darı ve mercimek haricinde diğer ekimi yapılan tüm hububatlardan alınan ürün miktarlarında düşüş olduğu tespit edilmiştir.

[731] *T.C Devlet Yıllığı (1928-1929),* s.700.

Tablo 92: 1928-1929 yıllarında Maraş Vilayetinde hububat ekimi

Hububat	Ekilen Miktar (Dönüm)	Alınan Ürün (Kilo)
Buğday	644.950	25.050.000
Arpa	211.666	11.700.000
Çavdar	33.250	4.500.000
Burçak	26.200	450.000
Mısır	4.640	1.090.000
Darı	2.833	2.590.000
Bakla	38	13.000
Patates	3.357	258.570
Mercimek	2.842	400.000
Pirinç	10.034	3.010.000
Afyon	100	800

1929-1930 yılında Maraş Vilayeti dâhilinde yetiştirilen ürünler ve miktarları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir[732]. Tablodaki verilere göre buğday, arpa, mısır ve patates bitkisinin bu yıl ekim alanları daraltılmış, alınan ürün miktarları da bir önceki yıla göre düşmüştür. Afyon bitkisi ise hiç ekilmemiştir. Önceki yıla göre ekilen alan ve alınan ürün miktarı artan bitkiler arasında çavdar, burçak, bakla, mercimek ve pirinç yer almıştır.

Tablo 93: 1929-1930 yıllarında Maraş Vilayetinde hububat ekimi

Hububat	Ekilen Miktar (Dönüm)	Alınan Ürün (Ton)
Buğday	240.000	24.300
Arpa	112.000	11.900
Çavdar	25.000	3.500
Burçak	19.000	450
Mısır	16.000	1000
Darı	16.000	2500
Bakla	40	13
Patates	2700	250
Mercimek	4800	400
Pirinç	16.000	3000

[732] *T.C Devlet Yıllığı (1929-1930),* s. 549.

1928-1934 yılları arasında genel olarak toprağın işleniş tarzına ilişkin yüzdeler aşağıdaki grafikte görülmektedir. Bu dağılıma göre çayırlar, yaylak ve meralar % 70'le en fazla alanı kaplamaktadır. Ekim yapılan alan ise oldukça sınırlı kalmıştır.[733]

Grafik 12: 1928-1934 Maraş topraklarının ekim oranları

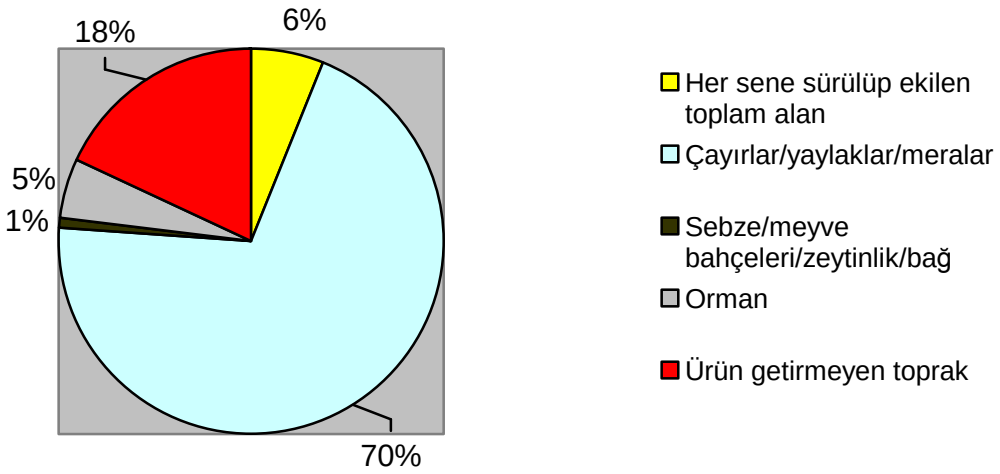

1928-1934 yılları arasında Maraş şehrinde yapılan ekimin yüzdelik oranları ise aşağıdaki grafikte verilmiştir.[734] Grafikten de anlaşılacağı gibi, 1928-1934 yılları arasında en fazla ekimi yapılan ürün yine tahıllar olmuştur. Baklagiller ve köklü bitkiler sıralamada ikinci ve üçüncü sırada yer almışlardır. Sınaî bitki ekimi yok denecek kadar az yapılmıştır.

[733] *Tarım İstatistikleri,1928-1934,* Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Ankara 1936, s.6.
[734] *Tarım İstatistikleri,1928-1934,* s.7-139

Grafik 13: 1928-1934 yıllarında ürünlerin ekim yüzdeleri

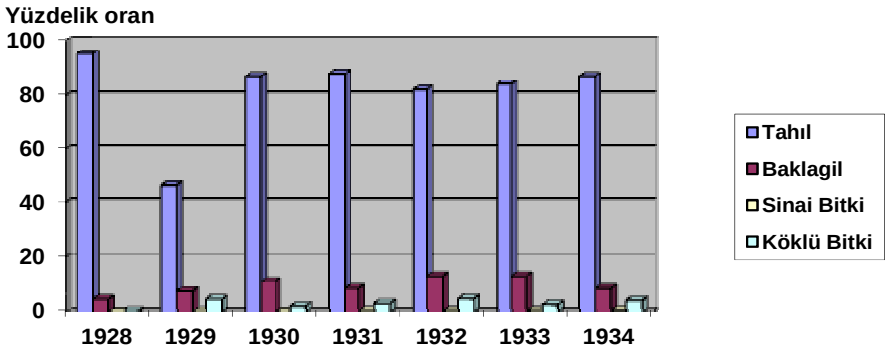

1934 yılında Maraş Vilayeti'nde ekilen buğday miktarı 33.320 hektar olmuştur. Aynı yıl bu araziden alınan buğday miktarı ise 36.600 tonu bulmuştur[735]. Buğday üretiminin bu kadar çok ve yaygın oluşu şehirdışına satılan ürünler arasında yer almasından kaynaklanmıştır. 1934 yılı içerisinde Maraş Ziraat Bankası'nın aracılığı ile Mersin'den Hamburg'a bir buçuk milyon kilo buğday sevk edildiği yerel basında yer almıştır[736]. İl içerisinde buğdaydan sonra en çok ekilen ürün arpa olmuştur. En fazla Maraş ve Elbistan Ovalarında yetişen arpadan alınan mahsul 15.050 ton olmuştur. Çoğunlukla Göksun Ovası ile Aşağı Elbistan Ovasında yetişen çavdarın ekiminden elde edilen mahsul ise 4.984 ton olmuştur. Yine aynı yıl içerisinde ekilen mısırdan 873 ton mısır elde edilmiştir. İl içerisinde az çok her yerde tarımı yapılan darıdan, yıl içerisinde 273 ton hâsılat sağlanmıştır[737]. Çeltik ekimi kârlı olduğu için ekim alanları yıldan yıla değişim göstermiştir. Bu dönemde Maraş'ta 1.209 hektar çeltik ekimi yapılmıştır. Ekimden elde edilen çeltik miktarı ise 2.264 ton olmuştur[738].

Mahlût adı verilen katkıntılı buğday ise çavdar ile buğdayın karışık ekilmesinden meydana gelmiştir. Sadece Göksun ve Elbistan Ovalarında bu tarım ile uğraşılmıştır. 1934 yılında 4.386 ton mahlût hâsılatı yapılmıştır. Yulaf, tarımı en az olan mahsuller arasında yer almıştır. 1934 yılında yulaftan, 205 ton hâsılat elde edilmiştir.

---

[735] *Maraş*, 7 Ekim 1937, S. 208-69, s. 3
[736] *Maraş*, 9 Ekim 1934, S. 57, s. 2
[737] *Maraş*, 7 Ekim 1937, S. 208-69, s. 3
[738] *Maraş*, 2 Aralık 1937, S.216-77, s. 3

Tablo 94: 1933-1934 yıllarında hububat ekimine ayrılan arazi [739] .

Hububat	**1933 Yılı Hektar**	**1934 Yılı Hektar**
Buğday	31.185	33.320
Çavdar	12.925	8.340
Arpa	12.334	11.850
Mısır	1.762	875
Darı	1.185	1.604
Pirinç	983	1.209
Mahlût	--	1.900
Yulaf	41	50
Yekûn	60.415	59.153

1933-1934 yıllarında elde edilen bakliyat miktarları aşağıdaki tabloda verilmiştir[740]. Tabloya göre en fazla üretim miktarına sahip olan ürünler nohut, mercimek, fasulye ve burçaktır.

[739] *Maraş*, 2 Aralık 1937, S.216-77, s. 3
[740] *Maraş*, 9 Aralık 1937, S.217-78, s. 3

Tablo 95: 1933-1934 yıllarında bakliyat üretimi

Bakliyat	**1933 yılı üretim miktarı (ton)**	**1934 yılı üretim miktarı (ton)**
Nohut	273	152
Mercimek	215	135
Fasulye	401	388
Burçak	197	209
Bakla	9	176
Börülce	12	78
Bezelye		
Yekûn	1107	1131

Aşağıda verilen tabloda 1928-1934 yılları arasında Maraş'ta yetiştirilen tahıl, baklagil, köklü bitki ve sınaî bitkilerinin hektar cinsinden ekildikleri alanlar ile ton cinsinden elde edilen ürün miktarları ayrıntılı bir şekilde verilmiştir[741]. Tabloya göre adı geçen tarihler arasında en fazla ekim alanına sahip ürün tahıllar olmuştur. Baklagiller ve köklü bitkiler ise ikinci ve üçüncü sırada yer almıştır. Ekimi yapılan ürünler arasında en geride kalanlar sınaî bitkiler olmuştur.

[741] *Tarım İstatistikleri,(1928-1934),* s.7-139

Tablo 96: 1928-1934 yılları arasında Maraş'ta yetiştirilen tahıl, baklagil, köklü bitki ve sınaî bitkilerinin hektar cinsinden ekildikleri alanlar ile ton cinsinden elde edilen ürün miktarları.

	1928		**1929**		**1930**		**1931**		**1932**		**1933**		**1934**	
	Hektar	**Ton**	**Hektar**	**Ton**	**Hektar**	**Ton**	**Hektar**	**Ton**	**Hektar**	**Ton**	**Hektar**	**Ton**	**Hektar**	**Ton**
Tahıl														
Arpa	233.000	11.700	11.200	26.805	16.400	6.461	25.300	33.760	18.800	32.436	12.334	16.600	11.850	15.050
Yulaf	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	41	25	50	250
Çavdar	4.800	45.500	2.600	4.587	0	0	4.000	20.300	5.300	6.300	12.925	4.020	8.340	4.984
Pirinç	1000	3.010	1.900	4.850	4.000	7.030	4.800	7.100	3.200	5.560	983	2.459	1.209	2.264
Darı	900	3.040	1.400	1.590	700	967	1.800	4.700	4.300	7.350	1.185	130	1.604	273
Mısır	400	1.090	1.600	2.007	600	539	2.200	4.210	2.100	7.700	1.762	446	875	873
Mahlut	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1.900	4.386
Toplam	**240.100**	**64.340**	**18.700**	**39.839**	**21.700**	**14.997**	**38.100**	**70.070**	**33.700**	**59.346**	**29.230**	**23.680**	**25.828**	**28.080**
Baklagil														
Bakla	0	0	0	0	0	0	0	0	500	960	92	9	20	176
Nohut	700	1.105	400	96	700	1.326	2.100	13.400	2.500	7.350	1.695	273	260	152
Bezelye	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Fasulye	200	220	1.200	229	800	286	1000	12.895	800	2.520	990	401	726	381
Mercimek	4.100	400	500	203	1.300	1.024	600	6600	1500	560	1.569	215	489	130
Burçak	6.500	0	900	445	0	0	0	5835	0	0	155	187	1000	209
Toplam	**11.500**	**1.725**	**3000**	**973**	**2.800**	**2.636**	**3.700**	**38.730**	**5.300**	**11.390**	**4.501**	**1.085**	**2.495**	**1048**
Köklü Bitk.														
Patates	200	250	600	785	100	112	400	1.318	300	875	441	530	250	1.625
Pancar	300	350	800	774		120	0	19	100	0	55	55	0	0
Soğan	100	855	200	896	300	133	800	6.056	1.100	3.260	338	645	710	2.655
Sarımsak	100	530	200	1.280	100	77	100	1.701	400	1.660	76	50	255	146
Toplam	**700**	**1.985**	**1.800**	**3.735**	**400**	**442**	**1.300**	**9.094**	**1.900**	**5.795**	**910**	**1.280**	**1.215**	**4.426**
Sinai Bitk.														
Pamuk	0	317	0	1531	0	184	0	1545	0	527	0	175	0	144
Susam	0	22	100	34	0	133	100	25	100	70	114	11	180	66
Tütün	0	0	0	0	6	3	17	11	23	30	17	7	13	5
Toplam	**0**	**339**	**100**	**1565**	**0**	**320**	**117**	**1581**	**123**	**627**	**131**	**193**	**193**	**215**
Genel Toplam	**252.300**	**68.389**	**39.800**	**46.112**	**24.900**	**18.395**	**43.217**	**119.475**	**41.023**	**77.158**	**34.822**	**26.238**	**29.731**	**33.769**

Tarım İstatistikleri verilerine göre 1933-1934 yılları arasında Maraş kentindeki mevcut bağlar (hektar) ve elde edilen yaş üzüm miktarları aşağıdaki gibidir[742]:

Tablo 97: 1933-1934 yıllarında üzüm ekimi.

Bağlar (Hektar)	Elde Edilen Yaş Üzüm (Ton)	
1933/1934	**1933**	**1934**
9727	37079	34045

1933-1934 yılları arasında meyve üretim miktarları aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak görülmektedir[743]. Buna göre badem, ceviz ve dut üretim miktarları en fazla olan meyvelerdir.

Tablo 98: 1933-1934 yıllarında meyve üretim miktarı.

Meyveler	**1933 Yılı Meyve Üretim Miktarı (Ton)**	**1934 Yılı Meyve Üretim Miktarı (Ton)**
Armut	62	75
Ayva	34	43
Badem	61	1061
Ceviz	1153	1605
Dut	80	1004
Elma	84	159
Erik	123	138
Ü.Eriği	-	-
Fındık	-	-
İğde	-	-

[742] *Tarım İstatistikleri,1928-1934,* s.131; *Maraş,* 23Aralık 1937, S. 219-80, s. 3
[743] *Tarım İstatistikleri,1928-1934,* s.139

İncir	-	200
Kayısı	-	15
K.Boynuzu	-	-
Kestane	-	-
Kiraz	25	27
Kızılcık	-	-
Muz	-	-
Antep Fıstığı	16	10
Şeftali	10	11
Vişne	28	32
Zerdali	384	410
Toplam	**2060**	**3790**
	1933 Yılı Meyve Üretim Miktarı (Adet)	1934 Yılı Meyve Üretim Miktarı (Adet)
Limon	-	-
Portakal	-	-
Turunç	-	-
Mandalina	-	-
Toplam	-	-

Aşağıdaki grafikte 1937 yıllında Maraş şehrinde yapılan ekimin oranları verilmiştir. Tarım İstatistikleri verilerine göre bu yıl itibariyle toplam 75.316 hektarlık alanın 71.756 hektarına tahıl, 1.995 hektarına baklagil, 1.565 hektarına sınaî bitkisi ekilmiştir.[744]

[744] *Tarım İstatistikleri,1934-1937,* Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Ankara1939, s.320

Grafik 14: 1937 yılı ekim oranları

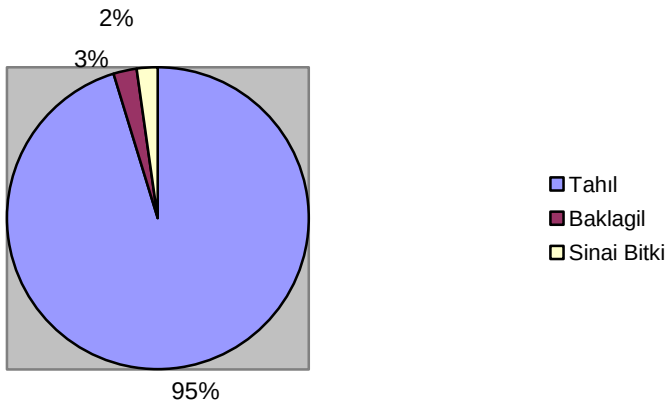

1935-1937 yılları arasında tahıl halen en fazla ekilen bitki olarak görülmekte ise de diğer ekilen bitkilerle arasındaki oranda büyük bir artış olmuştur. Maraş'ta ekilen toprakların artık % 95'ni kaplayan grup tahıl grubudur. Baklagil ve sınaî bitkilerin ise oranı oldukça azalmıştır.

1 Eylül 1936 tarihinde İzmir'de açılan sergiye Maraş Ticaret Odası bir stant hazırlamıştır. Maraş standını ilk gün gezen Başbakan İsmet İnönü, şehirden gönderilen ürünleri tetkik ederek çok beğenmiş ve *"aferin Maraşlılara"* sözleri ile şehri takdir ettiğini bildirmiştir[745]. İzmir pavyonunda yer alan Maraş sergisi, sadece başbakan tarafından değil ilgili herkes tarafından çok beğenilmiş ve altın madalya ile ödüllendirilmiştir.[746]

[745] *Maraş*, 10 Eylül 1936, S. 154-15, s. 1
[746] *Maraş*, 1 Ekim 1936, S. 157-18, s. 6

Tablo 99: 1935- 1937 yılları arasında ekilen tahıl, baklagil, sınaî bitki ve diğer köklü bitkilere ait hâsılat miktarları[747]

	1935		1936		1937	
	Hektar	**Ton**	**Hektar**	**Ton**	**Hektar**	**Ton**
Tahıl						
Arpa	14300	14085	15850	16950	16250	17000
Yulaf	200	108	40	70	-	-
Buğday	38000	28200	37040	32418	40550	41892
Çavdar	5900	4000	6150	5770	6700	6150
Pirinç	1300	1875	1400	2640	1131	1600
Darı	216	201	230	240	205	410
Mısır	1340	496	1170	1300	1170	1050
Mahlut	5250	3960	5300	4200	5750	4240
Baklagil						
Bakla	0	0	125	12	49	75
Nohut	316	240	290	268	280	420
Bezelye	0	0	0	0	0	0
Fasulye	480	356	510	537	490	734
Mercimek	150	159	400	308	446	579
Burçak	250	220	505	550	645	606
Börülce	135	108	90	85	85	110
Köklü Bitk.						
Patates	310	930	290	2190	320	1290
Pancar	0	0	0	0	0	0
Soğan	600	2665	600	557	600	3150
Sarımsak	47	146	70	47	70	219
Sinai Bitk.						
Pamuk	900	311	360	188	530	234
Afyon-Haşhaş	30	12	0	0	0	0
Susam	525	177	160	80	45	16

[747] *Tarım İstatistikleri, 1934-1937*, s. 98-320

Tablo 100: 1937 yılı Maraş şehrindeki meyve ağaçları ve bu ağaçlardan elde edilen meyve hâsılatı [748].

Meyve Cinsleri	Ağaç Sayısı	Elde Edilen Kg
Antep Fıstığı	8	26
Armut	5	190
Ayva	1	30
Badem	6	64
Ceviz	41	2.160
Dut	40	1.063
Elma	9	144
Üryani Eriği	8	134
İncir	5	280
Kayısı	2	67
Kiraz	1	22
Kızılcık	20	200
Şeftali	2	15
Vişne	3	19
Zerdali	10	315
Toplam	**161**	**4.629 kg**

Yukarıda sayılan meyve ağaçlarının yanı sıra, Akdeniz iklimine uyum sağlayan zeytin ağaçları da Maraş'ta kâr getiren ağaçlardan olmuştur. Mevcut zeytin ağaçlarından 1935, 1936 ve 1937 yıllarında sırasıyla; 100.000 kg, 120.000 kg ve 100. 000 kg zeytin, 18.000 kg, 17.600 kg ve 19.000 kg da zeytinyağı elde edilmiştir.

Maraş'ta 1936 ve 1937 yıllarında rakı ve şarap imalatı da görülmektedir. İstatistiklere göre 1936 yılında 2 adet görünen rakı imalathanesi 1937 yılında 3'e yükselmiş, 1936 yılında 7.192 litre olan şarap üretiminin 1937 yılında 2 kat artarak 15.700 litre olduğu görülmüştür.[749]

[748] *Tarım İstatistikleri,1934-1937,* s. 427
[749] *Tarım İstatistikleri,1934-1937,* s. 481

1938 yılına gelindiğinde daha çok ziraat ile uğraştığı anlaşılan şehrin ziraat konusunda istenilen düzeye ulaşamadığı anlaşılmaktadır. Bu yıllarda da şehrin öncelikli ekilen ürünleri arasında hububat ve bakliyat önemli yer tutmuştur.[750]

2.2 Hayvancılık

Maraş İli, sahip olduğu yayla ve meraları açısından hayvan yetiştiriciliğine uygun bir bölgede yer almıştır. Halkın çoğunluğunun çiftçilikle uğraşıyor olması hayvan yetiştiriciliği konusundaki ilgiyi de beraberinde getirmiştir. İlde koyun ve keçi en çok yetiştirilen hayvanlar arasında yer almıştır. Yetiştirilen koyunlar genellikle kuyruklu ve Karaman cinsi, keçiler ise Kıl keçisidir. Tiftik keçisi daha az görülmektedir.

İl içerisinde at ve kısrak beslemenin yanı sıra nakliye açısından kullanılan katır ve eşek yetiştiriciliği de önemli yer tutmuştur. Özellikle dağlık arazide ulaşım kolaylığı sağlamak açısından bu hayvanlar yoğun olarak kullanılmıştır.[751]

1927-1928 yıllarında Maraş Vilayetinde yetiştirilen evcil hayvanlar ve bu hayvanlardan elde edilen mahsullerin miktarları aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir[752]. Maraş Vilayeti genelinde 252.429 baş ile keçi yetiştiriciliği birinci sırada yer almıştır. 140.259 başla koyun ikinci sırada, inek ve öküz ise üç ve dördüncü sıralarda görülmektedir. Hayvanlardan elde edilen ürünlere bakıldığında vilayet genelinde en fazla süt üretimi yapılmaktadır. Pazarcık süt üretiminde ilk sırada yer almaktadır. Yün ve keçi kılı olarak değerlendirildiğinde Maraş merkezde 200.000 kilo yün çıkarılmakta, keçi kılı ise Pazarcık'da 90.000 kilo ile birinci sırada yer almaktadır.

[750] *Maraş*, 20 Ekim 1938, S.262, s. 1
[751] *Maraş*, 20 Ocak 1938, S.223-84, s. 3
[752] *T.C Devlet Salnamesi (1927-1928)*, s. 1211

Tablo 101: 1927-1928 yıllarında Maraş Vilayetinde yetiştirilen evcil hayvanlar

Kazalar	Hayvanat-ı ehliye ve koyun (Baş)									
	Beygir	Kısrak	Merkep	Katır	Deve	İnek	Öküz	Manda	Koyun	Keçi
Maraş Kazası	778	1.128	4.738	451	291	9.962	9.509	553	13.480	80.664
Elbistan	279	719	4.465	91	-	10.712	12.245	2.317	72.430	38.947
Göksun	159	366	703	12	-	5.532	5.672	1.193	17.148	24.560
Andırın	306	683	232	14	134	4.299	2.751	243	4.913	16.687
Pazarcık	179	791	2.794	250	464	10.121	5.387	284	32.298	90.571
Yekûn	1.701	3.687	12.932	818	889	41.726	35.564	4.509	140.259	252.429

Tablo 102: 1927-1928 yıllarında Maraş Vilayetinde hayvanlardan elde edilen mahsullerin miktarları.

Kazalar	Hayvansal Ürünler (Kilo)		
	Süt	Yün yapağı	Keçi kılı
Maraş Kazası	15.000	200.000	3500
Elbistan	361.200	71.320	19.073
Göksun	91.400	17.148	5500
Andırın	54000	4.913	16.600
Pazarcık	10.000.000	3000	90.000
Yekûn	14.595.000	323.381	166.173

1928-1929 yıllarına gelindiğinde Maraş Vilayeti dâhilinde evcil hayvanlardan 1.840 at, 3.583 kısrak, 12.352 eşek, 784 katır, 681 deve, 32.852 inek, 33.127 öküz, 4.143 manda, 101.541 koyun, 215.613 adet keçi olduğu anlaşılmaktadır[753]. 1929-1930 yıllarında ise Maraş Vilayetinde 800 baş katır, 9.500 eşek, 4.500 at, 58.000 sığır, 3.500 manda, 700 deve, 188.700 keçi, 78.700 koyun bulunmaktadır.[754]

[753] *TC. Devlet Yıllığı (1928-1929),* s. 700
[754] *TC. Devlet Yıllığı (1929-1930),* s. 550

1928-1934 yılları arasında il içerisinde koyun ve keçi en fazla yetiştirilen hayvanlar arasında yer almaktadır. Keçi, eti ve sütü için en fazla tercih edilendir. Sığır bölge şartlarına göre daha az yetiştirilen hayvanlardandır[755].

Grafik 15: 1934 yılında Maraş'ta kesilen hayvanların, türleri ve sayıları[756].

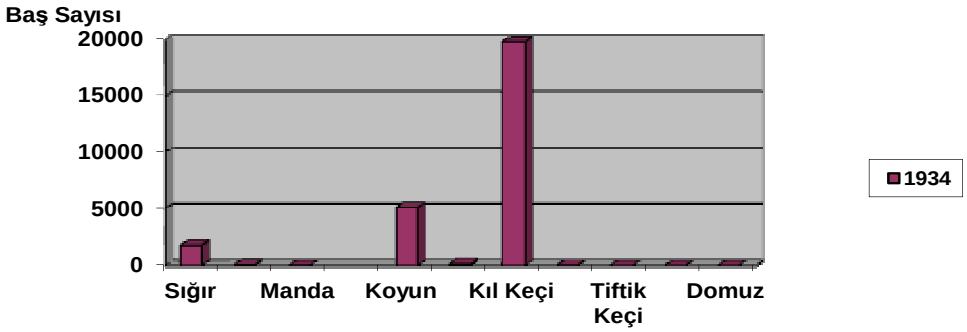

Kesilen bu hayvanlardan elde edilen et miktarları ve et fiyatlarının ayrıntılı dökümü aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.[757]

Tablo 103: Kesilen hayvan türü, sayısı ve et fiyatları

Hayvan Türü	Baş Sayısı	Alınan et (kg)	Bir kilo et fiyatı (k)
Sığır	1.838	189.314	10
Dana	48	1. 680	12
Manda	7	1.050	10
Deve	-	-	-
Koyun	5.097	132.522	17
Kuzu	133	1.064	15
Kıl keçi	19.805	415.905	12
Oğlak	27	216	8
Tiftik keçi	-	-	-
Tiftik oğlak	-	-	-
Domuz	-	-	-
Toplam	**26.955**	**741.751**	

[755] *Maraş*, 20 Ocak 1938, s. 3.
[756] *Tarım İstatistikleri,1928-1934*, s. 161
[757] *Tarım İstatistikleri,1928-1934*, s. 161

1935 yılında Maraş İlinde bulunan hayvan miktarları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.[758] Tabloya göre bu yılda en fazla yetiştirilen hayvanlar sırasıyla keçi, koyun ve sığır olmuştur.

Tablo 104: 1935 yılında Maraş İlinde yetiştirilen hayvanlar

İlçeler	At ve Kısrak	Eşek	Katır	Sığır	Manda	Koyun	Tiftik Keçi	Kıl Keçi	Deve
Maraş	1.653	3.487	430	2.621	777	13.781	-	63.938	357
Elbistan	585	3.462	132	17.170	1.391	61.226	-	43.830	-
Göksun	410	313	10	7.725	1.045	11.216	31	16.873	-
Andırın	173	141	11	6.318	1.293	1.987	20	9.331	58
Yekûn	2.821	7.403	583	33.834	4.506	88.210	52	133.972	415

2.2.1 İpekböcekçiliği ve Arıcılık

Maraş, iklimi ve yetiştirilen dut ağaçlarının fazlalılığı sebebiyle ipekböcekçiliği yapılması için uygun şartlara sahip bir şehirdir. Bu sebeple I. Dünya Savaşı öncesi hatırı sayılır bir nüfusun bu alanda çalıştığı tespit edilmiştir. Ancak savaş sonrası bu alanda çalışanların sayısının giderek azaldığı görülmektedir.

Arıcılık ise çoğu zaman şehrin önemli zenginlikleri arasında sayılmıştır. Maraş merkez ve kazaları olan Elbistan, Göksun ve Andırın'da bu işle uğraşanların sayısının oldukça fazla olduğu anlaşılmaktadır. Arıcılığın şehrin önemli zenginlikleri arasında sayılıyor olmasına karşın bu tarihlerde hala eski usullerle arıcılık yapıldığı görülmektedir. Arılar yerli bal arısı olup kovanları ise oldukça eski usuldür. Kovanlar sepetten, tahtadan ve ağaç kütüklerinden yapılmıştır. Yakın tarihlere gelindiğinde daha yeni usullerle yapılanlar da kullanılmaya başlamıştır. 1934 yılında şehrin genelinde 37.637 kilo bal ve 1.875 kilo balmumu elde edilmiştir.[759]

Aşağıda 1933-1934 yılları arasında Maraş İlinde yapılan ipekböcekçiliği ve arıcılığa ait grafik verilmiştir[760]. Grafik değerlerine göre 1933 yılında nerede ise yok denecek kadar az olan ipekböcekçiliği, bir sonraki yıl hızlı bir artış göstermiştir. 1938 yılına gelindiğinde ise birkaç meraklı yetiştiriciden başka şehirde bu işle uğraşan kalmamıştır.

[758] *Maraş*, 27 Ocak 1938, S.224-85, s. 3
[759] *Maraş*, 27 Ocak 1938, s. 3
[760] *Tarım İstatistikleri,(1928-1934)*, s. 148-151

Grafik 16: 1933-1934 Maraş ilinde ipekböcekçiliği ve arıcılık

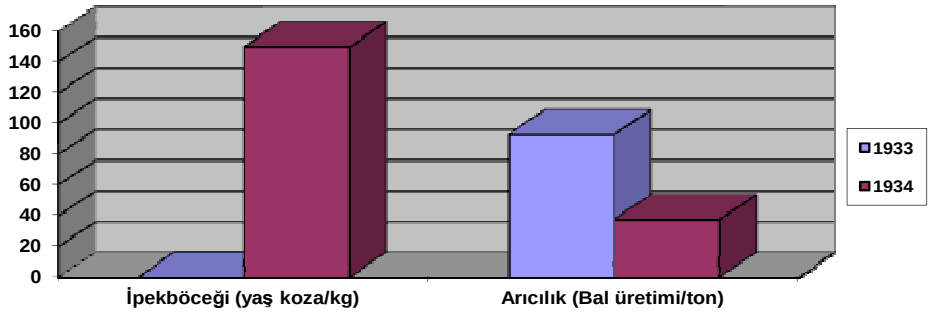

1935-1937 yılları arasında arıcılık ve buna bağlı olarak üretilen bal miktarlarına bakıldığında aşağıdaki grafikle karşılaşılmaktadır. Grafikte yıllar itibariyle üretilen bal miktarları gösterilmektedir[761]. Buna göre bal üretiminde yıllara göre bir düşüş olduğu anlaşılmaktadır.

Grafik 17: 1935-1937 yılları arasında arıcılık ve bal üretim miktarları

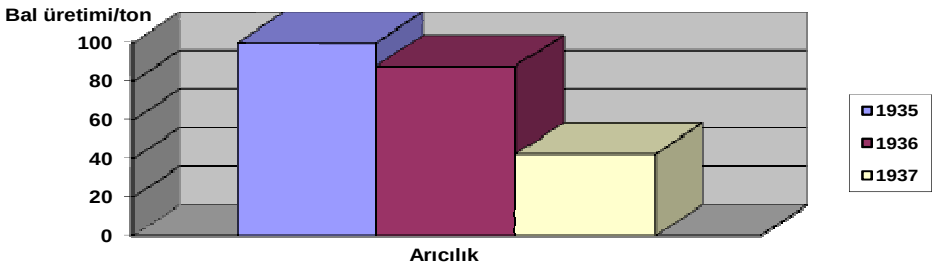

2.2.2 Kümes Hayvancılığı

Adı geçen yıllarda il genelinde kümes hayvancılığı özel olarak yapılmıştır. En fazla beslenen kümes hayvanları tavuk, hindi, horoz, ördek, kaz ve güvercin olmuştur. Önceki yıllarda güvercin meraklıları ve yetiştiricileri daha fazla iken 1934 yılına gelindiğinde sayı oldukça düşmüştür.[762]

[761] *Tarım İstatistikleri,1934-1937*, s. 471
[762] *Maraş*, 27 Ocak 1938, s. 3

Maraş'ta kümes hayvancılığından 1933 yılında 4.367.700 adet yumurta elde edilmiştir.[763]1934 yılı itibariyle ilde, 166.000 tavuk ve 5000 de hindi olduğu tespit edilmiştir. Yine aynı yıl içinde 5.288.000 tavuk yumurtası üretilmiştir.[764]

Aşağıdaki grafik 1933-1934 yıllarında şehirde bulunan tavuk, horoz ve hindi sayılarını göstermektedir. Buna göre şehirde tavuk ve horoz yetiştiriciliği hindiye göre daha fazla yapılmaktadır.

Grafik 18: 1933 -1934 Kanatlı hayvan yetiştiriciliği

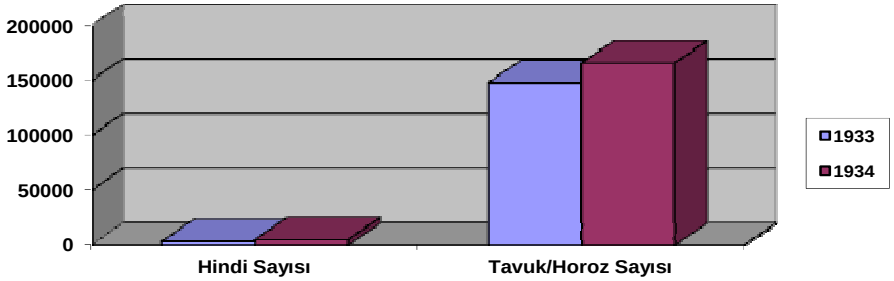

1935-1937 yılları arasında şehirde bulunan tavuk, horoz ve hindi sayılarındaki artış aşağıdaki grafikte gösterilmiştir. Grafiğe göre tavuk ve horoz üretimi 1936 yılında bir artış göstermiş ancak bir sonraki yıl düşüşe geçmiştir. Hindi üretimi tavuk ve horoza göre çok az seviyede kalmış yıllar bazında fazla bir değişiklik yaşamamıştır.

Grafik 19: 1935 -1937 Kanatlı hayvan yetiştiriciliği

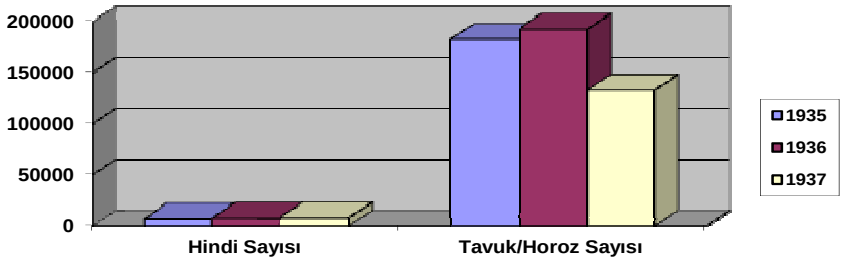

[763]*Tarım İstatistikleri,1928-1934,* s. 154.
[764] *Maraş*, 27 Ocak 1938, s. 3; *Tarım İstatistikleri,1928-1934,* s. 154.

Maraş'ta 1935-1937 yılları arasında yapılan kümes hayvancılığından elde edilen yumurta sayılarına bakıldığında yıllara göre değişkenlik gösterdiği anlaşılmaktadır. 1935 yılında 9.150.000 olan sayı bir yıl sonra 1936 yılında 9.650 000'e yükselmiştir. 1937 yılında ise düşüş göstererek 6.665.000 adet olarak kaydedilmiştir[765].

2.2.3 Balıkçılık

Etrafı büyük ölçüde akarsularla çevrili olan şehirde 1930'lu yıllarda önemli ölçüde balıkçılık yapıldığı görülmektedir. Balıkçılığın daha çok Gâvur Gölü, Aksu, Ceyhan ve Tekir Suyunda yapıldığı anlaşılmaktadır. Genellikle avlanma usulü olarak olta, zıpkın, serpme ve dalyan kullanılmıştır. Bu yıllarda Gâvur Gölünde yakalanan balık cinsleri arasında et balığı, yılan balığı, pullu balık, alabalık ve karabalık önemli ölçüde yer tutmuştur.

Elbistan İlçesi'nde bulunan Ceyhan Nehri'nden daha çok et balığı, pullu balık ve diğer balıklar çıkarılmıştır. Göksun İlçesi civarında bulunan Tekir Suyu'ndan ise yörenin en lezzetli alabalıklarının tutulduğuna vurgu yapılmıştır. Yakalanan balıklar önemli ölçüde il içerisinde tüketildiği gibi bir kısım balığın da Gaziantep'e gönderildiği kaydedilmiştir. Yine Maraş yöresinde çıkarılan yılan balığının tuzlanarak Suriye'ye özellikle de Beyrut'a gönderildiği belirtilmiştir.[766]

2.2.4 Avcılık

Maraş ili civarının dağlık ve yer yer ormanlık olması bu bölgede pek çok vahşi hayvanın barınmasına neden olmuştur. Bu vahşi hayvanlar içerisinde bölgede en fazla bulunanlar; kurt, ayı, tilki, çakal, vaşak, tavşan, kunduz, porsuk ve domuz olmuştur.

İl içinde hemen her yerde avcılık yapılmıştır. Ancak avcılık üzerine oluşturulmuş bir kulüp yoktur. Dolayısıyla muntazam bir avcılık yerine daha çok bireysel ve eski usuller kullanılarak avlanılmıştır. Köylüler ve çiftçiler bilhassa bağ ve bahçelerini vahşi hayvanlardan korumak için avcılık yapmışlardır. Özellikle çeltik zamanı domuz avcılığı yoğun olarak yapılmıştır. Diğer adı geçen hayvanlar ise

[765] *Tarım İstatistikleri,1934-1937,* s. 465
[766] *Maraş,* 27 Ocak 1938, s. 3.

çoğunlukla derileri için avlanmışlardır. 30'lu yıllarda Maraş 'tan her yıl önemli ölçüde av derisi çıkarılmıştır.

İl genelinde bu yıllarda kuş avcılığı da yapılmıştır. Özellikle ördek, keklik ve turaç avlanmıştır. 1932 yılında Maraş'tan 12.500 tavşan, 4.100 tilki, 1000 çakal, 900 sansar, 800 porsuk, 40 kunduz ve 11 vaşak derisi çıkarılmıştır.[767]

2.3 Orman ve Madencilik

1926-1927 yıllarında Maraş Kazası'nın 385.350 dönüm arazisinin ormanlık alan olduğu tespit edilmiştir. İlin ilçelerini değerlendirdiğimizde; Pazarcık Kazası'nın 73.000 dönümü, Elbistan Kazası'nın 55.000 dönümü, Göksun Kazası'nın 205.000 dönümü ve Andırın Kazası'nın ise 204.500 dönümünün ormanlık alanlardan oluştuğu anlaşılmaktadır [768].

Aşağıda verilen tabloda 1927-1928 yıllarında Maraş İlinde bulunan ağaç çeşitleri ve metrekareye düşen ağaç sayısı gösterilmiştir. Tabloya göre şehirdeki ormanlık alanlarda en fazla akçam ile meşe ağacının yer aldığı görülmektedir.

Tablo 105: 1927-1928 yıllarında Maraş ilinde ormanların kapladığı alanlar ve yetişen ağaç türleri

Kazalar	Ormanların kapladığı alan (hektar)	Ormanların Cinslerine Göre Dağılımı							
		Akçam +1	Katran +1	Ardıç +1	Meşe +1	Kayın Köknar Kestane	Palamut +1	Çınar +1	Çeşitli çalılıklar +1
Maraş K.	57.360	0.55	0.010	0.05	0.15	0.5	0.03	0.02	0.05
Elbistan K.	5.500	0.45	0.08	0.08	0.18	0.10	0.04	0.07	_
Göksun K.	21.500	0.55	0.09	0.09	0.10	0.10	0.05	0.02	_
Andırın K.	26.450	0.45	0.08	0.03	0.29	0.06	0.05	0.02	0.02
Pazarcık K.	24.000	0.40	0.10	0.06	0.30	0.08	0.05	0.01	_
Yekûn	134.810	_	_	_	_	_	_	_	_

[767] *Maraş*, 27 Ocak 1938, s. 4
[768] *T.C Devlet Salnamesi (1925-1926)*, s.830-831.

Aynı yıllarda Maraş İli çevresinden elde edilen kereste, odun ve kömür miktarlarına bakıldığında Göksun Kazası'ndan; 300 m³ kereste, 200.000 kantar odun ve 100.000 kantar kömür elde edildiği anlaşılmaktadır. [769]

1928-1930 yılları arasında Maraş İlinde görülen ormanlık alanlar ve cinslerinde bir farklılık görülmemiştir. İlin dâhilinde 48.583 hektar akçam, 13.881 hektar katran, 13.881 hektar ardıç, 41.935 hektar meşe, 2776 hektar kayın, 6060 hektar köknar ile palamut, kestane, çınar ve çeşitli çalılıkların toplamının 134.810 hektar olduğu bildirilmektedir[770].

Yine 30'lu yılların başlarında Maraş İli ormanları, Güney Anadolu Bölgesi içerisinde dağınık şekilde bulunan ormanlardan en toplu olanı şeklinde değerlendirilmiştir. İlin ormanlarının kapladığı alan 165.300 hektar olarak kaydedilmiştir. Buna göre il topraklarının 1/10 'u ormanlarla kaplanmıştır. İl içerisinde yer alan ormanlar genellikle şehrin kuzeybatı ve güneydoğu kesiminde yer almıştır. Ormanlık arazi koru ve baltalık olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Şehirde bulunan ormanlardaki ağaçların cinslerine göre dağılımı yapıldığında % 40 çam, % 35 meşe, % 15 katran ve %10 köknar ağacının bulunduğu kaydedilmektedir.

Bu yıllarda Maraş merkez ilçede 54.700 hektar koru, 11.400 hektar baltalık olmak üzere toplamda 66.100 hektar ormanlık alan olduğu belirtilmiştir. Bu ormanların bulunduğu yerler ise çoğunlukla Maraş'ın kuzeybatısında bulunan Köşürge Ormanları, Ceyhan Nehrini geçtikten sonra başlayan ve Göksun'a kadar devam eden ormanlık alanlar ile Maraş'ın güneydoğusuna düşen Kapıçam ormanlık alanlarıdır. Özellikle Kapıçam orman bölgesine verilen zararın son 30-40 yıl içerisinde yapıldığı bildirilmektedir. Bahsedilen orman alanlarından başka Ahır Dağında, Merk, Engizek, Yavşan ve Uludaz Dağlarında da ormanlık alanlara rastlanmıştır. En fazla ormana sahip olan dağ Engizek Dağı olmuştur. Ahır Dağı şehre çok yakın olduğu için ormanları korunamamıştır. Diğerlerinde de oldukça az sayıda ağaç kalmıştır.[771]

Maraş ormanlarından elde edilen ürünler daha çok kereste, odun ve kömür şeklinde değerlendirilmiştir. Şehrin mevcut olan ormanlarına kıyasla elde edilen

---

[769] *T.C Devlet Salnamesi (1927-1928),* s. 1212.
[770] *TC. Devlet Yıllığı (1928-1929),* s.700; *TC. Devlet Yıllığı (1929-1930),* s. 550
[771] *Maraş,* 13 Mayıs 1937, s. 3

kerestesi oldukça yetersizdir. Çünkü şehirle ormanlar arasında ulaşımı sağlayacak yollar yapılmamıştır. Maraş'tan elde edilen sınırlı sayıdaki kereste için şehir dışında pazar bulunamamıştır. Kereste haricinde ormanlardan elde edilen kitre, mazı ve palamut gibi ürünlerinde şehir dışına satışı benzer sebeplerle yapılamamıştır.

Maraş ormanlarından elde edilen dört yıllık kereste üretimi aşağıda verilmiştir[772]. Yıllar bazında bakıldığında 1933 yılına kadar her yıl kereste üretiminin azalma eğilimi içerisinde olduğu görülmektedir. 1933 yılında ise bir önceki yıla nazaran biraz artış olduğu dikkat çekmektedir.

Tablo 106: 1930-1933 yılları arasında Maraş ilinde kereste üretimi

Yıl	1930	1931	1932	1933
Kereste	1943 m³	1121 m³	814 m³	850 m³

Aşağıda verilen grafikte, 1935-1937 yılları arasında Maraş'ta üretilen kereste cinsleri ile diğer gelir getiren orman ürünlerinin fiyatları gösterilmiştir.

Grafik 20: 1935-1937 yılları arasında üretilen kereste ve orman ürün fiyatları.

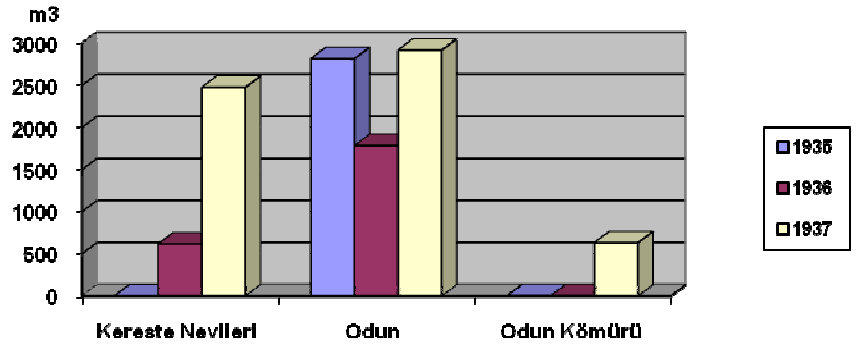

Maraş'ta üretilen orman ürünlerinin fiyatları yıllara göre değişim göstermiştir. 1936 yılında (m³) olarak 1.622 lira olan kereste, 1937 yıllında 12.604 lira olmuştur. Odun, ton başına 1935 yılında 3.182 lira iken 1936 yılında 1.630 lira düşmüş, 1937 yılında ise 2.107 lira olarak artış göstermiştir. Odun kömürünün 1935, 1936 ve 1937

[772] *Maraş*, 13 Mayıs 1937, s. 4

yıllarındaki getirisi ton başına sırası ile 13 lira, 8 lira ve 1.524 lira olarak belli edilmiştir.[773]

1937 yılı itibariyle Maraş ormanlarından iyi kereste çıkarıldığı ve ülkemizin doğusu ile güneyinde yer alan illerle birlikte Suriye'ye her sene 100.000 liradan fazla kıymette kereste ihraç edildiği anlaşılmaktadır. Ancak adı geçen yıllarda ormanları tahripten kurtarmak amacıyla kereste işiyle ilgili olarak birtakım tedbirlerin alınmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu çerçevede ruhsat ve mukavele ile kesime izin verilmemiştir. Böylece vilayetin kereste ihracatı durmuştur. Sektörden kazanç sağlayan pek çok vatandaş işsiz kalmıştır. Kesime ruhsat verilmemesi ise kaçakçılığı arttırmıştır. Durumun acilen yeni bir kanunun hazırlanarak düzeltilmesi gerektiği bildirilmiştir.[774]

Madencilik konusunda ise Maraş'ın Elbistan ve Afşin Kazalarında bulunan linyit kömürü havzası ülke çapında çok önemli bir yer tutmaktadır. Bölgede bulunan linyit filizinin Türkiye'deki mevcut kömürün üç katı olduğu yetkililer tarafından 1933 yılında bildirilmiştir[775]. Ancak bu bölgede bulunan madenler yıllar sonra değerlendirilmiş ve Afşin- Elbistan Termik Santralı 1973 yılında yapılmaya başlanmış, 1984 yılında ise ilk ünitesi ile üretime başlamıştır. Bu santral Türkiye'nin en büyük termik santrali olma özelliğine sahip olup bölgedeki pek çok kişiye iş imkânı sağlamıştır[776].

Linyit kömürüne ilave olarak, Maraş ve çevresinde oldukça çeşitli maden türleri mevcuttur. Özellikle demir, kurşun ve bakır olduğu gibi asfalt, petrol, beyaz mermer ve tuz damarlarına da bu çevrede rastlamak mümkündür. Ancak bahsi geçen bu madenlerin hiçbiri cumhuriyetin ilk dönemlerinde işletilememiştir. Sadece Avrupa'dan gelen demirin fiyatları ucuzlayıncaya kadar çok eski usullerle Zeytun bölgesinden çıkarılan demir çevre ahali tarafından kullanılmıştır. Maraş'ta maden çeşitliliğinin bu kadar fazla olmasına rağmen bir maden şehri olarak kalkınamamasının gerekçesi olarak ulaşım sıkıntısı ve bu alanda yeterince bilgi sahibi olunmayışı gösterilmiştir[777].

---

[773] *Tarım İstatistikleri,1934-1937*, s. 454-457
[774] *BCA*, Fon No: 490. 01 Yer No:496.1997.3
[775] M. Dedeoğlu, *Kahramanmaraş*, s.80
[776] http:// www.afeltesa.gov.tr/tarihçe. asp/ 01.11.2011
[777] M. Dedeoğlu, *Kahramanmaraş*, s. 81

2.4 Bankalar

Maraş'ta ilk kurulan banka, 1889-1890 yılında açılan Maraş Ziraat Bankası şubesi olmuştur. Bu şube uzun yıllar Maraş'ın tek bankası olarak hizmet vermiştir. Diğer bankalar ve şubelerinin kuruluşu ise 1940'lı yıllardan sonra olmuştur.[778]

1927- 1928 yılı itibariyle Maraş merkez ve ilçelerinde bulunan Ziraat Bankası şube ve sandıklarının kuruluş tarihleri ve sermayeleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.[779]

Tablo 107: 1927-1928 yılında Maraş İlinde Ziraat Bankası şubelerinin kuruluş ve sermayeleri.

Bankaların isimleri ve bulundukları yerler	Merkezi	Umumi Sermayeleri		Şubesinin Kuruluş Tarihi
		Miktarı Adet	Nev'i	
Maraş Ziraat Bankası Şubesi	Maraş	70518	Türk Lirası	1305 M.1889-1890
Elbistan Ziraat Bankası Sandığı	Elbistan	51244	"	1310 M.1894-1895
Pazarcık Ziraat Bankası Sandığı	Pazarcık	27678	"	1306 M.1891
Göksun Ziraat Bankası Sandığı (Elbistan'a ilhak edilmiştir.)	Göksun	18191	"	_
Andırın Ziraat Bankası Sandığı (Elbistan'a ilhak edilmiştir.)	Süleymanlı	10658	"	_

[778] M. Dedeoğlu, *Kahramanmaraş*, s. 90.
[779] *T.C Devlet Salnamesi (1927-1928),* s. 1213

2.5 Fabrikalar

1925-1926 yıllarında Maraş merkezde un fabrikası ve elektrik üreten bir fabrikanın varlığından söz edilmektedir[780]. 1927-1928 yıllarına gelindiğinde ise Maraş merkez kazada çeltik fabrikası ve elektrik üreten bir fabrikanın olduğu bildirilmektedir. Cumhuriyetin ilanından önce şehirde 2 tane pamuk fabrikası olduğu kayıtlarda yer almasına rağmen anılan tarihlerde bahsi geçmemektedir. Yine cumhuriyetin ilanından önce şehrin genelinde toplam 110 değirmen olduğu kaydedilirken, cumhuriyet sonrasında Maraş merkezde 11 adet un üreten su değirmeni, Elbistan kazasında farklı kişilere ait 17 su değirmeni, Göksun ve Andırın'da ise toplamda 70 adet su değirmeni olduğu anlaşılmaktadır. Bu değirmenlerde senelik 1.300 ile 160.000 kilo arasında un öğütüldüğü kaydedilmektedir [781].

2.5.1 Çeltik Fabrikası

Maraş Çeltik Fabrikası'nın kuruluşu, Türk Anonim Şirketi iç tüzüğünün vermiş olduğu onay ve İcra Vekilleri Heyeti'nin 2.11.1924 tarihli toplantısında aldığı karar üzerine gerçekleşmiştir. İcra Vekilleri Heyeti, çıkardığı bu kararname ile fabrika merkezinin Maraş'ta olacağı ve 120.000 lira maliyet ile kuruluşun gerçekleştirileceğini bildirmiştir[782]. Çeltik fabrikasının kuruluş yeri için kararnamede en uygun yer olarak şehrin güney kesiminde bulunan topraklar gösterilmiştir. Bu yerlerden, Islahiye şosesinin yakınlarındaki Hoca Durdu Mahallesinde yer alan on dönüm arazi uygun bulunmuştur. Bu arazinin kısa zamanda tapusunun hazine namına çıkarılması ve vekâletin emrine tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır.[783]

Maraş'ın o yıllarda ilk ve tek büyük sanayi tesisi olan bu fabrika 1925 yılında Ticaret Vekâletinin yardımlarıyla yerli bir anonim şirket tarafından kurulmuştur.[784] Fabrikanın hisselerinin çoğu devlete ait olduğu için 1938 yılında Sümerbank tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Bu yılda fabrikada usta ve işçi olarak toplam 15 kişi çalıştırılmıştır. Maraş çeltiklerinin büyük bir kısmı bu fabrika tarafından

---

[780] *T.C Devlet Salnamesi (1925-1926),* s. 832
[781] *T.C Devlet Salnamesi (1927-1928),* s.1213; *Maraş Salname,* C. 2, s. 791.
[782] *BCA,* Fon:030.18.1.1 Yer No:11.54.1
[783] *BCA,* Fon: 030.0.18.01.01 Yer No: 10.40.19
[784] M. Dedeoğlu, *Maraş,* s.68.

işlenmiştir. Fabrikanın çalışması için gerekli olan enerji önceleri çeltik kabuğu ve odundan elde edilirken, elektrik santralinin kurulmasıyla fabrikanın ihtiyacı olan enerji elektrik santralinden karşılanmaya başlamıştır. Fabrikaya verilmeyen az miktar pirinç ise eski usul su değirmenleri tarafından öğütülmüştür.

Bir saat içerisinde 3500 ile 4000 kilo civarında çeltiği işleyebildiği kaydedilmiş olan fabrikanın bir yıllık verimine bakılacak olursa, yılda 300 gün ve günde on saat çalışıldığı hesap edilerek işlenebilecek pirincin miktarı 10 -12 milyon kilo olarak hesap edilmiştir. Gece gündüz çalışıldığı takdirde bu rakamın ikiye katlanabileceği belirtilmiştir. Ancak verilen rakamlar mahsulün o yılki durumuna ve kalitesine bağlı olarak değişim gösterebilmektedir. Nitekim henüz o yıllarda Maraş'ta bu fabrikayı tam kapasiteyle çalıştıracak kadar çeltik de üretilememiştir[785]. Bu duruma son vermek adına otuzlu yılların başında Ziraat Vekilliği, çeltik ekiminin öneminden dolayı İtalya'da çeltik üzerine eğitim almış olan Ethem Beyi merkezi Maraş olmak üzere Maraş, Antep ve Seyhan Vilayetleri uzmanlığına tayin etmiştir.[786] İlerleyen yıllarda Maraş Çeltik Fabrikasında yapılan ıslahat ve tadilattan sonra çok daha iyi kalite pirinçlerin işlendiği anlaşılmaktadır. Bu durum Maraş pirincinin piyasada daha iyi tanıtılmasına katkı sağlamıştır. Yapılan ıslah çalışmaları sonrasında bir ay süreyle geceli gündüzlü çalışan fabrika yüksek kaliteli pirinç unu üretmeyi başarmıştır. Bu unlar hem askeriyenin hem de ilin ihtiyaçlarını karşılayarak dışarıdan pirinç unu alımına son verilmesini sağlamıştır[787].

2.5.2 Un Fabrikası

1934 yılının Eylül ayında, çeltik fabrikasını kuran anonim şirket tarafından kurulan un fabrikası Sümerbank tarafından işletilmiştir. Fabrika, makinelerinin teknolojisi ve yeniliği bakımından Maraş'ın en modern fabrikası olmuştur. Kuruluşunu takiben yapılan ilk denemede oldukça başarılı neticeler alınmıştır. 24 saatte 6 ton buğday işleme kapasitesine sahip olan fabrikanın bütün makineleri elektrik enerjisiyle çalıştırılmıştır. Sümerbank aynı yıl içerisinde şehre yeni teknolojiye sahip bir değirmen göndermiştir. Fakat bu makine adı geçen dönemde

[785] *Maraş*, 17 Mart 1938, S. 231-92, s. 3.
[786] *Maraş*, 28 Mayıs 1935, S.88, s. 1.
[787] *Maraş*, 12 Ağustos 1937, S.200-61, s. 2.

öğüttüğü buğday torbası başına 2 lira aldığı için çalıştırılamamıştır. Şehrin su değirmenleri aynı işi çok daha ucuza yaptığı için halk genellikle eski yöntemle çalışan su değirmenlerini tercih etmiştir.[788]

2.5.3 Su Değirmenleri

Eski tarihlerde pek çok şehirde olduğu gibi Maraş'ta da derelerin üzerine kurulmuş çok sayıda su değirmenine rastlamak mümkündür. Ancak 1930'lu yıllarda yaşanan değişimler değirmenlere eski önemlerini kaybettirmiştir. Bu değişimlerden en önemlisi kuşkusuz il içerisinde 1934 yılında kurulmuş olan un fabrikasıdır. Bu tarihten sonra fırınlar, ekmek pişirmede kullandıkları unu fabrikadan temin etmeye başlamışlardır. Değirmenler ise çoğunlukla halkın günlük ihtiyacı olan unu öğütmekle yetinmişlerdir. Bu sebeple az kullanılan değirmenler atıl duruma düşmüş, zamanla harap hale gelmiş ve suları kirletmeye başladıkları için yıkılarak ortadan kaldırılmışlardır.[789]

2.5.4 Elektrik Santrali

Elektrik santrali yukarıda adı geçen çeltik ve un fabrikalarına enerji temin etmek amacıyla kurulmuştur. Bu santral iki lokomobil (buharlı makine) ile hareketli ve seksener (KVA)'lık iki dinamoyu işletme gücüne sahipti. Elektrik fabrikası için gerekli olan enerji ise odun ve kömürden sağlanmıştır. Santralden elde edilen enerji çeltik ve un fabrikası için kullanıldığı gibi şehrin aydınlatılması için de kullanılmıştır.[790] Bu dönem Salname kayıtlarında Maraş'ta şehrin aydınlatılması için çalışan bir elektrik fabrikasının varlığından söz edilmektedir[791].

1935 yılında Maraş'a elektiriğin getirilmesi konusunda Maraş Vilayet Kongresi tarafından hazırlanan bir raporda; Maraş'a elektriğin girmesi yarı medeniyetin de girmesi şeklinde değerlendirilmiş ve şehrin aydınlatılmasıyla ilgili olan projelerin ve fenni keşiflerin belediye tarafından Simens Şirketine yaptırıldığı açıklanmıştır. Ancak adı geçen yıllarda Maraş belediyesenin bütçesi bir fabrika ya da santral kurarak bu işi tek başına üstlenebilecek kapasitede olmadığı için, hazırda

[788] *Maraş*, 17 Mart 1938, S.231-92, s. 3; *Maraş*, 28 Ağustos 1934, S. 51, s. 1
[789] *Maraş*, 17 Mart 1938, S.231-92, s. 3
[790] *Maraş*, 17 Mart 1938, S.231-92, s. 3
[791] *T.C Devlet Salnamesi (1925-1926)*, s. *832; T.C Devlet Salnamesi (1927-1928)*, s. 1213.

kurulmuş olan fabrikanın santralinden kuvvet almayı uygun bulmuşlardır. Santralin işletilmesi işini de santrali elinde tutan fabrikaya vermek en kısa ve mantıklı yol olarak görülmüştür. Teklif fabrikanın yüzde doksanın üzerinde hissesine sahip olan Sümerbank'a götürülmüştür. Fakat banka elektrik işletmenin kendi işi olmadığını bildirerek, daha önce üstlendiği Trabzon ve Malatya'nın aydınlatılması işinden uğradığı zarardan dolayı işletmeyi belediyenin üstlenmesinin uygun olacağını bildirmiştir. Ancak bir şehri aydınlatmayı üzerine alan bir belediyenin kendi elinde olmayan bir santralle çok sağlam bir mukavele yapılmadıkça yani yeri geldiğinde santrali ele alarak işletme yetkisini kazanmadıkça, sadece işletmeyi üstlenmesi kabul görmemiştir.[792] Böylece istenen hedefe ulaşılamamıştır. Uzun yıllar jeneratörler sayesinde kısmen elektrik enerjisini kullanan şehir, ilk defa 1940 yılında Pınarbaşı'na kurulan hidroelektrik santrali ile aydınlatılmıştır. Bu santral Maraş merkezindeki dizellerle de (termik) desteklenerek 1958 yılına kadar Maraş'ın elektrik ihtiyacını karşılamıştır.[793]

2.6 Ticaret

Maraş İli bulunduğu coğrafi konum itibariyle ticari alanda istenilen ilerlemeyi gösterememiştir. Şehri çevreye bağlayan yolların eksikliği bu alanda yaşanan sıkıntıların başında gelmektedir[794]. Çoğunlukla şehir, ihtiyaç gördüğü alanlarda kendisine yetecek kadar iş yapmıştır. Diğer gelişmiş şehirlerde gördüğümüz büyük sermayelerle iş yapan şirket ve kuruluşlara Maraş'ta rastlanmamıştır. Burada yapılan ticaret çoğunlukla istek ve müşteri sayısı üzerine yapılan ticaret olmuştur. Bu tarz ticareti şehir için üç gruba ayırmak mümkündür:

1-Tuhafiye ve Hırdavat Ticareti

2-Manifatura Ticareti

3-Kantariye Ticareti

Bu gruplar arasında en fazla iş yapanlar manifaturacılar olmuştur. İkinci sırada tuhafiye ve hırdavat, üçüncü sırada ise kantariye gelmektedir.[795]

---

[792] *BCA*, Fon:490.0.1 Yer No:496.1997.3
[793] M. Dedeoğlu, *Kahramanmaraş*, s. 75.
[794] *BCA*, Fon: 490.0.1 Yer No:496.1997.3
[795] *Maraş*, 17 Mart 1938, S. 231-92, s. 3.

2.6.1 Maraş Ticaret ve Sanayi Odası

Maraş Ticaret ve Sanayi Odası 1926 yılında kurulmuştur. Kurulduğu günlerde kadrosu sadece bir kâtipten ibaret olan Ticaret ve Sanayi Odası, faaliyetlerini küçük bir odada zaman zamanda kiralık bürolarda devam ettirmiştir.[796] 1926-1933 yılları arasında Maraş'ın şehir dışından aldığı ve şehirdışına sattığı ürünlerin istatistiğini çıkaran oda, aynı yıllarda esnaf teşkilatlarının cemiyet ve derneklerini mevcut nizamnameye göre kurmalarını da sağlamıştır. Ticari hayatın gelişmesinde önemli rol oynayan Ticaret ve Sanayi Odası ilerleyen yıllarda ticaretin gelişmesi ile paralel olarak gelişme göstermiş ve faaliyetlerini devam ettirmiştir [797].

Aşağıdaki tabloda 1926-1932 yılları arasında Maraş şehri ihtiyaçları için şehir dışından temin edilen ürünler ve fiyatları gösterilmiştir [798]. Tablodan da anlaşılacağı gibi, Maraş'ın ihtiyaçlarının büyük çoğunluğu şehirdışından temin edilmektedir. Getirtilen ürünler içerisinde en fazla manifatura eşyası olan pamuklu, yünlü ve diğer kumaşlar, attariye eşyaları, sabun, tuz, şeker, un, kahve, gazyağı ve benzin, demir saç ve kalay, ilaç yapılan nesneler yer almaktadır. Bu ürünler çoğunlukla İstanbul, Mersin, Adana, Gaziantep illerinden temin edilmiştir[799]. Bu yıllarda Maraş'a bağlı olan ilçeler de artık kendi ihtiyaçlarını Maraş'tan temin etmek yerine, doğrudan yerinden almaya başlamışlardır. Böylece Maraş'a diğer şehirlerden getirtilen ürünlerin maliyeti 750.000 lirayı aşmıştır[800].

---

[796] *Maraş İl Yıllığı,*1967, s. 238.
[797] M. Dedeoğlu, *Kahramanmaraş*, s. 93.
[798] M. Dedeoğlu, *Kahramanmaraş*, s. 94.
[799] *Maraş*, 17 Mart 1938, S. 231-92, s. 3.
[800] *Maraş*, 24 Mart 1938, S. 232-93, s. 3.

Tablo 108: 1926-1932 yılları arasında Maraş şehri ihtiyaçları için şehir dışından temin edilen ürünler ve fiyatları.

	1926 Lira	1927 Lira	1928 Lira	1929 Lira	1930 Lira	1931 Lira	1932 Lira
Fatura	295.210	240.000	140.000	250.000	161.000	70.000	75.000
Pamuk m.	89.505	65.800	12.350	125.000	_	_	_
Kendir[801]	6.300	8.400	12.100	7.500	6.500	4.500	4000
İplik	16.655	23.500	8.500	23.000	25.000	15.000	35.000
Attariye[802]	92.540	76.300	69.000	170.000	57.000	30.000	45.000
Sabun	57.500	55.000	110.000	54.000	60.000	55.000	67.000
Limontuzu	500	530	500	600	700	750	650
Un	80.000	102.000	150.000	165.000	160.000	75.000	180.000
Şeker	131.100	68.215	150.000	121.000	66000	680.000	65.000
Kahve	10.000	9.200	7.500	61.000	45.000	30.000	29.000
Çay	2.200	2000	2.500	1.200	2.500	2.500	1.500
Kına	2.800	2.500	2.700	2000	2.300	1.500	1.250
Çivit	2.200	1.800	1.750	2000	2.350	1.750	1.500
Helva	9.600	4.700	12.000	4000	2500	700	_
Sadeyağ	6000	5.600	_	_	_	_	_
Zeytin	1100	1000	3000	_	1500	_	2000
İçyağı	10.300	5600	12.000	6000	3000	2000	2300
Öküz derisi	11.100	17.000	_	_	_	_	_
Camus derisi	10.000	10.500	15.000	17.000	9.500	4000	4.500
Ham demir	9.300	5.200	8000	3000	7000	7.500	55.000
Saç	8300	17.000	65.000	17.000	10.000	4.500	3.500
Gaz benzini	19.684	46.400	36.500	15.000	11.000	14.500	13.200

[801] Kendir: 1-Kenevir 2- Yaygı, minder, Y. Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, C. 3, s. 2547.
[802] Attariye: Aktarlık, çeşitli baharat ve güzel kokularla iğne iplik cinsinden küçük eşyaların satıldığı dükkân, Y. Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, C. 1, s. 181.

Bakır	6000	5.300	5.800	5000	4.500	3.500	3.200
Kurşun	1000	500	750	550	450	550	1.200
Çivi	5.900	6.100	2.800	3000	3.500	2.500	2.700
Nal	3.200	2.750	2.550	3000	2.500	2.800	2.750
Alaca	17.000	_	_	_	_	_	_
Kösele	5.100	14.500	6.500	15.000	12.000	7.500	6.200
Astar	34.900	65.000	27.000	45.000	35.000	32.000	35.000
Ecza. Tb.	22.000	18000	1550	25.000	21.000	17.000	14.550
Otomobil	55.000	47.000	22.000	17.000	7000	5000	_
Müteferrik	20.000	15.000	17.000	25.000	17.000	12.000	17.000
Baharat	500	900	750	550	250	270	350
Kavafiye[803]	5000	8.600	5.500	500	500	450	1000
Kalay	7.500	7.200	5.750	1000	1.200	1.250	1.350
Boya	1.200	1.600	1.300	1.500	1.300	1.350	1.300
Çuval	6000	7000	8000	10.000	11.000	7.500	6.500
Tuz	12.000	8000	5000	10.000	3000	17.000	9.500
Yekûn	1.143.084	975.695	954.650	1.206.400	700.100	497.670	545.300

1926 -1932 yılları arasında Maraş'tan şehir dışına satılan ürünler ve bu satıştan elde edilen gelir miktarları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir[804]. Tabloya göre en fazla satışı yapılan ürünler arasında pirinç, pamuk ve kirli yapağı gelmektedir. Özellikle Sarı Çeltik adı verilen Maraş pirinci çevre illerden Mersin, Adana, İstanbul, Kayseri, Konya ve Ankara piyasalarında çok tutulan bir ürün olmuştur. Sadece 1938 yılı itibariyle pirinçten elde edilen bir yıllık kazancın 300.000 lira civarında olduğu kaydedilmektedir. Yine en fazla kâr getiren ürünler arasında olan, yün ve yapağının yıllık satışından elde edilen gelirin ise 70.000 lira olduğu bildirilmektedir. Toplamda ilin yıllık ürün satışından elde ettiği gelirin 1 milyonu geçtiği belirtilmektedir.

[803] Kavaf: Hazır olarak ucuz ve özensiz ayakkabı yapan ve satan, Y. Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük,* C. 3, s. 2477.
[804] M. Dedeoğlu, *Kahramanmaraş*, s. 95.

Şehirdışına satılan ürünler arasında önemli görülenlerden, sadeyağ ve ceviz mobilyalarda dikkat çekicidir. İstanbul ve diğer illerde Halep yağı diye ün kazanan Maraş yağlarından şehirde, yıllık ortalaması 50.000 lirayı bulan sadeyağ çıkarılmıştır. Şehrin el yapımı olan ceviz mobilyalar ülkenin dört bir tarafında alıcı bulduğu gibi aranan mobilyalar arasına girmiştir [805].

Tablo 109: 1926 -1932 yılları arasında Maraş'tan şehir dışına satılan ürünler ve bu satıştan elde edilen gelir miktarları.

	1926 Lira	1927 Lira	1928 Lira	1929 Lira	1930 Lira	1931 Lira	1932 Lira
Pamuk mens.	111.900	83.950	72.825	41.525	10.250	12.525	1.650
İplik	2000	1.780	2.500	550	750	650	750
Attariye	11.555	7.739	9.200	6.500	13.200	14.500	13.350
Sabun	20.200	11.160	12.500	5.600	3.500	3000	4.600
Pirinç	123.000	153.122	13.200	750.000	330.000	300.000	250.000
Sadeyağı	13.940	6.485	61.000	20.000	25.000	27.000	32.000
Zeytinyağı	1.100	2.465	3.500	15.000	1.750	1.640	1.725
Demir mamulâtı	1000	1.725	1.950	1.250	1.525	1.650	1.760
Çivi	1.500	1.750	1825	1.300	1.250	1.300	1.450
Ceviz içi	3.150	3.180	3.800	15.500	14.500	12.750	15.425
Fasulye	2.500	1.950	1.200	15.000	_	_	_
Üzüm ve mam.	18.500	11.500	9.500	5.500	3.500	500	9.125
Fıstık	11.500	11.620	12.500	11.150	11.200	13.200	14.500
Hamdemir	22.000	23.000	14.500	12.500	7.500	3.600	9.200
Sahtiyan[806]	29.600	41.155	37.000	40.000	22.550	27.000	23.000
Halı ve Kilim	3.500	4.700	5.750	1.750	1.350	1.500	1.650
Saraciye	7.150	11.352	12.500	11.000	6.750	7.525	9.650
Sebze	3.500	3.200	4.500	3.650	2.700	1.650	1.900
Bakır mamulâtı	3.100	4.500	2.600	1.750	2.050	1.900	1.860
Katran	1.200	1.100	1.650	1.970	1.850	1.300	2.100

[805] *Maraş*, 24 Mart 1938, S. 232-93, s. 3.
[806] Sahtiyan: Tabaklandıktan sonra boyanmış ve cilalanmış deri. Bkz.Y. Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, C. 4, s. 4022.

Bağırsak	1.225	1.087	1.250	1.200	1.250	1.350	1.250
Kırmızıbiber	7.500	5.500	11.425	5.500	20.000	12.000	17.550
Av derisi	9.500	7.190	11.500	17.000	16.500	17.650	14.545
Koyun derisi	3000	2.480	3.250	1.400	1.150	1.950	2.150
Pamuk	4.500	3.600	5.700	6.500	3.600	4.595	3.460
Kereste	14.850	29.928	30.525	29.000	25.625	22.550	21.625
Afyon	6.970	5.500	6.700	9.500	_	_	_
Salep	1.900	3.600	1.100	3.600	1.500	4.800	3.700
Kirli yapağı	49.500	111.000	115.000	100.000	67.500	65.000	75.000
Kıl	2.500	3.500	3.725	2.750	1.750	1.800	1.850
Erik Çekirdeği	2.900	8000	3.600	12.000	7.500	7.900	8.600
Kavafiye	5000	1.750	5.500	5.650	1.950	1.750	1.900
Meşin	1.850	1000	3.500	5.500	3.550	4.650	3.850
Ceviz mobilya	2.550	3.550	5.500	11.500	16.650	22.550	32.950
İçyağı	1.200	1.700	1.650	1.750	1.900	1.400	1.550
Cehri	9875	10.760	25.000	29.000	21.000	25.000	27.000
Tetiri[807]	2.500	2.900	3.550	4.450	3.260	1.980	3.680
Hiyar çekirdeği	7.915	8.525	8.500	18.000	17.550	4.750	5.550
Balmumu	1.675	1.750	2000	1.750	1.500	1.600	1.900
Badem içi	4.150	5.525	4.950	13.500	14.430	14.800	9.550
Melengiç[808]	1.500	2.650	2.700	2.850	3.600	2.700	2.500
Mazı[809]	5.150	4.490	6.500	2.600	2.800	3.500	3.800
Menekşe	4.400	3.600	3.900	3000	3.200	2.600	2.900
Kitre[810]	1000	1.750	1.100	2000	2.750	1.790	2.500
Yekûn	554.080	721.060	679.835	125.1395	71.0290	67.5655	67.4655

[807] Tetiri: Sumak yaprağı, kayalıklarda yetişen ve boyama işlerinde kullanılan bitki. Bkz.Y. Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük,* C. 5, s. 4780.
[808] Melengiç: Terementi ağacının tohumu, halk arasında çitlenbik. Bkz.Y. Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük,* C. 3, s. 3137.
[809] Mazı: 1- Bir tür ağaç 2-Meşe ağacı ve meyvesi 3-Kağnı ve arabalarda iki tekeri birbirine bağlayan mil, değirmen taşında kullanılan daire şeklinde ağaç, halı tezgâhlarında halının sarıldığı ağaç. Bkz.Y. Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük,* C. 3, s. 3092.
[810] Kitre:Bir tür zamk. Bkz. Y. Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük,* C. 3, s. 2694.

2.7 Kooperatifler

Maraş'ta gelişmiş olan kooperatif türleri genellikle sanayi bitkilerinin üretim ve satışında etkinliği olan Tarım Kredi ve Tarım Satış Kooperatifleridir. 1935 yılında ilde 101 ortağı olan bir tek Tarım ve Kredi Kooperatifi vardır.[811] 1945 yılına kadar da şehirde başka Tarım ve Kredi Kooperatifi kurulmamıştır.

1937 yılında 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Yasasının kabul edilmesi ile küçük üreticileri bir araya getirmek, ortaklarının ürünlerini değeri üzerinden pazarlamak ve girdi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Tarım Satış Kooperatifleri örgütlenmeye başlamıştır. Maraş bu tür kooperatiflerin oldukça geç örgütlenebildiği illerden birisi olmuştur. İldeki tarım satış kooperatiflerinin bağlı olduğu birlik, 1968 yılında kurulan, Güneydoğu Bakliyat Kırmızıbiber Zeytin ve Mamulleri Üzüm ve Mamulleri Tarım Satış Kooperatif Birlikleridir.[812]

Aşağıdaki grafikte Maraş şehrinde 1935-1937 yılları arasında Tarım Kredi Kooperatifinin hareketleri verilmiştir[813]. Grafikte belirtilen tarihler kapsamında Maraş Tarım Kredi Kooperatifinin kâr ve zarar durumu incelendiğinde 1935 yılı için 361 lira kâr, 1936 yılı için 669 lira kâr ve 1937 yılı için 1337 lira kâr tespit edilmiştir. Bu tarihler için zarar kaydına rastlanmamıştır.[814]

Grafik 21: Maraş şehrinde 1935-1937 yılları arasında Tarım Kredi Kooperatifinin hareketleri

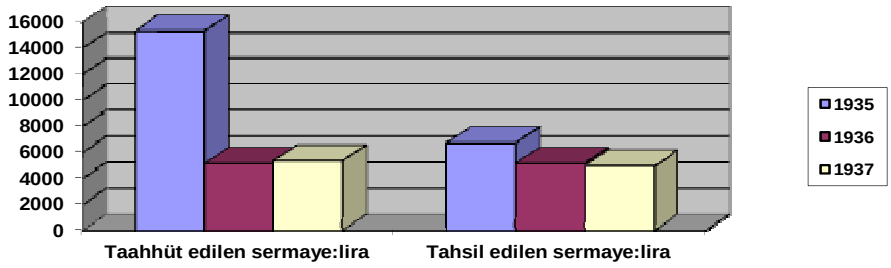

[811] *Tarım İstatistikleri 1934-1937*, s. 494
[812] "Maraş" , *Yurt Ansiklopedisi*, s. 5719
[813] *Tarım İstatistikleri,1934-1937*, s.495
[814] *Tarım İstatistikleri,1934-1937*, s.499

2.8 Endüstri

Maraş ili çok eski yıllardan beri endüstri alanında kendini tanıtmış iller arasında yer almıştır. Maraş'a özgü olan yerli endüstri, Cumhuriyetin ilanı ile birlikte biraz daha hızlı bir gelişme göstermiştir. Şehre özgü olan endüstri ürünleri içerisinde dokumacılık, mobilyacılık, saraçlık, demircilik, dericilik, kuyumculuk vb. şehir için her zaman öncelikli olmuştur.[815]

2.8.1 Bakırcılık

Anadolu sanatı içerisinde önemli bir yere sahip olan bakır, süslemeye de çok elverişli bir madendir. Bakır, günlük kullanım için mutfak eşyalarında, takı ve miğfer yapımında kullanıldığı gibi, kapılarda ve kapı süslemelerinde de yapı elamanı olarak kullanılmıştır.[816] Maraş ilinde I. Dünya Savaşı öncesi yapılan bakırcılık şehrin bütün ihtiyacını karşılayan ve aynı zamanda da çevre illere gönderilen önemli bir el sanatı iken, savaş sonrası eski önemini kaybetmiştir. Gaziantep sanatkârlarının rekabeti karşısında günden güne azalan bakır işçiliği, 1950'li yıllardan sonra atağa kalkmış ve gelişme göstermiştir.[817]

2.8.2 Boyacılık

Cumhuriyetin ilanından önce komşu iller içerisinde sadece Maraş'a mahsus olan bu endüstri kolunun, hemen bütün sanatkârları Ermenilerden oluşmaktaydı. Dokumacılıkta kullanılan ipliklerin boyanması, halı, kilim vs. için lazım olan boyalı iplerin hazırlanması, ildeki boyahanelerde yapılmaktaydı. Ayrıca bu yıllarda aşiretlerin ve komşu illerin boya ihtiyacı da Maraş'tan karşılanmaktaydı. Ancak I. Dünya Savaşı sırasında yakılıp yıkılan boyahaneler ve akabinde Ermenilerin şehirden ayrılmasıyla birlikte bu alanda çalışan sanatkârlarda kaybedilmiştir. Böylece bu endüstri koluda eski gücünü kaybetmiştir.

Cumhuriyetin ilanından sonra bu işle uğraşan yerlilerin gayretiyle biraz da olsa canlandırılan boyahaneler, 1938 yılına gelindiğinde sadece şehrin ihtiyacını

---

[815] *Maraş*, 27Ocak 1938, S. 224-85, s. 4.
[816] K. Koç, *Kahramanmaraş'ta Sosyal Hayat*, s.125.
[817] *Maraş*, 10 Şubat 1938, S. 226-87, s. 3; M.Gürbüz, *Kahramanmaraş Merkez İlçe*, s. 206-207.

karşılayabilecek seviyeye getirilebilmiştir. Bu boyahanelerde toz boyalar kullanılmış özellikle Maraş'ın yerel maddesi olan cehriden faydalanılmıştır [818].

2.8.3 Demircilik

Maraş'ta demircilik oldukça geniş bir çalışma sahasına sahip olmuştur. Müstakil bir demirciler çarşısı olan şehrin ihtiyacı uzun yıllar buradan karşılanmıştır. Şehirde çiftçilik, büyük makinelerden ziyade pulluk, bel, kazma, kürek, tırmık gibi aletlerle yapıldığı için demir ustalarına büyük iş düşmüştür. Ayrıca sanayide kullanılan keser, balta, orak, satır, bıçak, çakı, nal, demir, çivi gibi birçok hırdavat yine demirciler tarafından işlenmiştir. Yerli üretim olduğu için fiyatları da oldukça ucuz tutulmuştur.[819]

2.8.4 Dericilik

Dericilik, eski tarihlerden beri Maraş'ın en önemli endüstri ve ihraç maddesi olarak görülmüştür. I. Dünya Savaşı öncesi, şehirde 33 derihâne, 300 ambar ve depo yer almıştır. Bütün derihânelerde 1000'den fazla usta ve işçi çalıştırılmıştır.

Yılda 70 bin sığır ve manda derisi işlenmiş ve bunlardan çok sağlam köseleler elde edilmiştir. Ayrıca 130 bin koyun ve keçi derisi işlenerek meşin ve sahtiyan üretimi yapılmıştır. Bu yıllarda işlenmiş derilerin ihracından Maraş'a en az yarım milyon lira girdi sağlanmıştır. Halep ve Suriye'ye satılan işlenmiş deriler, bu bölgelerin elden çıkışı ve Suriye hükümetinin yüksek gümrük vergileri getirmesi ile ihraç ürünü olarak eski cazibesini kaybetmiştir. Tekrar dericilik sektörünü canlandırmak için Milli Mücadele sonrası birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar içerisinde Suriye derileriyle yarışacak şekilde ıslah edilmiş ve boyanmış derilerin üretimi yer almıştır. Maraş'ın en önemli yerli maddelerinden olan sumak ile boyanan derilerden rengini kaybetmeyen meşinler ve sahtiyanlar üretilmiştir.[820]

Cumhuriyet sonrasında da Maraş'ta dericilik sektörünü eski önemine kavuşturmak için çalışmalar devam etmiştir. Ticaret ve Sanayi Odası, toplantılarında konuyu sık sık gündeme getirerek sektörün gelişmesi için çıkış yolları aramıştır. Üst

---

[818] *Maraş*, 10 Şubat 1938, S. 226-87, s. 3.
[819] M. Dedeoğlu, *Kahramanmaraş*, s. 62-63; *Maraş*, 27Ocak 1938, S. 224-85, s. 4.
[820] *Maraş*, 3 Şubat 1938, S. 225-86, s. 3; *BCA*, Fon No: 490.00.1 Yer No: 496.1997.

makamlara yapılan başvurular neticesinde dönemin İktisat Bakanı şehre bir teftiş heyeti göndererek durumun incelenmesini istemiştir. Hazırlanan raporlarda tabakhanelerin eski usullerle değil de teknolojiye uygun yeni usullerle çalışması gerektiği bildirilmiştir[821]. Ancak ilerleyen yıllarda bu konuda fazla bir değişim yaşanmamıştır. Esnaf çok az bir sermayeyle ve bildiği eski usullerle ham deriden meşin, sahtiyan ve kayış denilen bir tür deri imalatına devam etmiştir. [822] Böylece sektör şehirde gittikçe gerilemiş, kendini yenilemeyen tabakhanelerin çoğu körelerek yok olmuştur.[823]

2.8.5 Dokumacılık

Maraş'ta I. Dünya Savaşı öncesi oldukça iyi bir seviyeye sahip olan dokumacılık, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele sırasında bir süre durgunluk yaşamıştır. Bu meslek grubunun yeniden gelişmesi için Maraş esnafının bir araya gelip çalışmalar yaptığı anlaşılmaktadır. 1926 senesinde şehirde 100 tezgâh çalışırken, 1933 yılına gelindiğinde bu rakamın 800'ü aşmış olduğu görülmektedir. Maraş dokumacılığı, kendi ihtiyacını karşıladıktan sonra Erzurum, Sivas ve Malatya'ya da satış yapmıştır [824] .

Maraş'ta dokunan kumaşlara "alaca" adı verilmiştir. Bu kumaşlar her zaman Japon ketenleriyle yarışabilecek kalitede kumaşlar olmuştur. Adı geçen tarihlerde Maraş köylüleri alaca ismi verilen bu yerli kumaştan yapılan kıyafetleri giymişlerdir. Maraş'ta dokumacılık alanında geri kalışın tek sebebi olarak hala el tezgâhlarında dokuma yapılıyor olması gösterilmiştir. Yeni ve modern tezgâhlara geçiş yapıldığı takdirde dokumacılığın şehirde daha hızlı gelişeceği üzerinde durulmuştur[825].

2.8.6 Kuyumculuk

Şehirde kuyumculuk sanatı çok eski tarihlere kadar uzanmaktadır. Bunun en somut örneği ise asırlar önce yapılan kuyumcular çarşısıdır. El işçiliği ile üretilen ziynet eşyalarına olan düşkünlük bu sanatın gelişmesine neden olmuştur. 22 ayar

---

[821] M. Dedeoğlu, *Kahramanmaraş*, s. 63.
[822] *BCA*, Fon No: 490.00.1 Yer No: 496.1997.3
[823] M. Dedeoğlu, *Kahramanmaraş*, s. 63; *Maraş*, 3 Şubat 1938, S. 225-86, s. 3; M.Gürbüz, *Kahramanmaraş Merkez İlçe*, s. 206.
[824] M. Dedeoğlu, *Kahramanmaraş*, s. 58.
[825] *Maraş*, 27 Ocak 1938, S. 224-85, s. 4

altın kullanılarak yapılan altınlar başta İstanbul olmak üzere diğer şehirlerde de büyük rağbet görmüştür. Ayrıca gümüşten yapılan kahve ve çay takımları büyük bir özenle imal edilip şehirdışına satılmıştır.[826]

2.8.7 Mobilyacılık

Maraş'ın yerli endüstrisi içinde en işlek ve çok alıcısı olan mobilyacılık olmuştur. İl içerisinde çok sayıda ceviz ağacının yetiştirilmesi hammadde açısından rahatlık sağlamıştır. Portatif sandalye, sandık, masa, gardırop v.b ürünler ince bir sanatla oyularak şekillendirilmekteydi. Bu ürünlerin yanı sıra lüks ürünler arasına giren tavla, tepsi ve şık kutular sadece il içerisinde değil çevre illerde de aranılan ürünler arasına girmişdi. Mobilyaların gönderildiği başlıca iller arasında Adana, Mersin, Ankara, Konya, Diyarbakır, Antep ve İstanbul'u saymak mümkündür. [827]

Maraş'ta yılda en az yirmi bin parça mobilya üretimi yapılmaktaydı. Diğer sanat dallarında olduğu gibi, ağaç oymacılık sanatı da eski önemini kaybetmiştir. Son yıllarda artık ağaç oyma mobilyalar yerine kübik takımlar üretilmeye başlamıştır ki bu endüstriyle beraber tornacılık da ilerlemiştir[828].

2.8.8 Saraçlık

1930'lu yıllarda at besleme, arabacılık, nakliyecilik yerini gittikçe otomobil, tren gibi modern nakliyeciliğe bırakınca daha önceleri çok revaçta olan saraçlık gerilemeye başlamıştır. Bu sanatla uğraşanlar eski dönemlerde sırmalı eğerler, başlıklar, hayvan takımları ve diğer saraç eşyaları yaparken bunları yapmayı bırakmışlar ve onların yerine bavul, küçük çantalar, erkek ve kadın cüzdanları yapmaya başlamışlardır. Maraş'ta saraçhane bedesteni eski önemini kaybetmesine rağmen komşu illerden Adana bölgesine ve Kayseri'ye keçe üzerine sırmadan işlenmiş hayvan takımları ve eğerler imal edilerek gönderilmiştir. [829]

1936 yılında Maraş'ta iki tane esnaf teşkilatı görülmektedir. Bunlardan biri fırıncılar diğeri de saraçlardır. Belediyeye kayıtlı görünmelerine rağmen şehirdeki

---

[826] M. Dedeoğlu, *Kahramanmaraş*, s. 64; *Maraş*, 3 Şubat 1938, S. 225-86, s. 3
[827] M. Dedeoğlu, *Kahramanmaraş*, s. 60
[828] *Maraş*, 27 Ocak 1938, S. 224-85, s. 4
[829] M. Dedeoğlu, *Kahramanmaraş*, s. 62

varlıkları hissedilmemektedir.[830] 1937 yılına gelindiğinde ise Maraş'ta saraçlığın geri kalmasına sebep olarak Suriye ve Halep gümrüklerinde ürünlerimizin eski değerini yitirmiş olmaları gösterilmiştir.[831]

2.8.9 Tarakçılık

Maraş'ın yerli endüstrisinden biri de tarakçılıktır. Bu sanat kolunda çalışanların tahtadan ve kemikten ürettikleri tarakları komşu illere sattıkları anlaşılmaktadır. Tarakçılığın bir kolunu da bekereci denilen tahta tornacılar oluşturmuştur. Tornacılar daha çok kaval, ağızlık ve çıkrık gibi diğer torna işleri ile uğraşmışlardır[832].

3-KÜLTÜREL YAPISI

3.1 Maraş'a İstiklâl Madalyasının Verilişi

Milli Mücadele devam ederken Mustafa Kemal Paşa'nın, halkın ve ordunun moralini yüksek seviyede tutarak milli birliği ve beraberliği koruma yolundaki çabalarını hisseden Saruhan Milletvekili Mustafa Necati Bey, Milli Mücadelede üstün başarı gösterenlerin ödüllendirilmesi hususunda bir kanun teklifi hazırlayarak meclise sunmuştur. Halkın ve ordunun şevkinin arttırılması açısından önemli görülen bu teklif üzerine yapılan görüşmeler sonrasında 29 Kasım 1920 tarihinde 66 sayılı İstiklâl Madalyası Kanunu kabul edilmiş ve 4 Nisan 1921 tarihinde de yürürlüğe girmiştir.[833] Kanuna göre 15 Mayıs 1919 ile 9 Eylül 1922 tarihleri arasında kıt'a başında ya da iç isyanların bastırılmasında kahramanlık ve fedakârlık gösteren; subay, astsubay ve erlere, üst düzeydeki yönetici ve memurlara, cephe gerisinde hizmet edenlere ve Milli Mücadele esnasında şehit düşenlerin kanunla belirtilen varislerine ve bunların emeklilerine İstiklâl Madalyası verilmesi öngörülmüştür.

Dört farklı renkte kurdele ile verilen bu İstiklâl Madalyalarının önemi kurdelenin rengine göre değişmiştir. Kırmızı kurdeleli olan İstiklâl Madalyası, madalyalar içerisinde en önemlisidir. Çünkü bizzat cephede çarpışarak üstün başarı gösteren askerlere, sivillere ve bu kişilerden şehit düşenlerin ailelerine verilmiştir.

---

[830] *BCA*, Fon No: 490. 01 Yer No: 686.328.1, s. 6
[831] *BCA*, Fon No: 490. 01 Yer No: 496. 1997. 3
[832] M. Dedeoğlu, *Kahramanmaraş*, s. 65; *Maraş*, 3 Şubat 1938, S.225-86, s. 3
[833] Ferhat Başdoğan, *Tenekeli Köyden Sanayi Merkezine Kahramanmaraş*, Ankara 2001, s. 70.

Yeşil kurdeleli olan İstiklâl Madalyası, dönem içerisindeki milletvekillerine, beyaz kurdeleli olan İstiklâl Madalyası, cephe gerisinde Milli Mücadelenin kazanılmasında yararlılık ve başarı gösterenlere, kırmızı-yeşil kurdeleli olan İstiklâl Madalyaları ise Milletvekillerinden bilfiil cephede görev alanlara verilmiştir. İlerleyen yıllarda Milli Savunma Bakanlığı, İstiklâl Madalyasında çeşitli renklerdeki kurdele uygulamasını kaldırılmış yalnız kırmızı kurdele kullanılmıştır.[834]

İstiklâl Madalyası Kanununun kabulünden sonra, Türkiye Büyük Millet Meclisi bu madalyayı almaya hak kazananları belirleme konusunda başvuruları değerlendirmiş ve uygun gördüklerini ilgili kanun çerçevesinde ödüllendirmiştir. Maraş Şehrinin, İstiklâl Madalyası ile onurlandırılması ise 5 Nisan 1925 Pazar günü, Refet Bey'in başkanlığında açılan 94. İçtima ile başlayan görüşmelerin ikinci celsesinde gerçekleşmiştir. Celsede okunup kabul edilen mazbata ile 166 kişiye İstiklâl Madalyası verilmesi karalaştırılmıştır. Listenin 153. sırasına gelindiğinde ise verilmesi öngörülen İstiklâl Madalyasının bir kişiye değil de bir şehre verildiği görülmüştür. "*Maraş namına İstiklâl Madalyası itası*" [835], şeklinde düşülen kayıt, Milli Mücadeleye top yekûn katılmış olan tüm Maraş halkı adına şehre verilmiştir. İstiklal Madalyasının şehre verilmesi halk içerisinde büyük bir coşku ve mutluluk yaratmıştır. Halkın bu coşku ve gururunu hükümete bildirmek üzere 17.08.1925 tarihinde Maraş İdari Heyeti, İsmet İnönü'ye bir telgraf çekerek; "*Düşmana cesaretinden dolayı mükâfaten Maraş şehri namına verilen İstiklâl Madalyasının binlerce halkın tezahüratı ve merasimi mahsusası ile bugün saat dörtte şehrin kal'ası bayrağına talik edildiğini arz ederiz.*"[836] Bilgisini ulaştırmıştır. Sonraki birkaç gün içerisinde T.C. Başvekâlet Kalem-i Mahsusa Müdüriyetinden Maraş'a gönderilen cevabî telgrafta Başvekil İsmet İnönü; " *İstiklâl Madalyası ile taltif edilmiş olan fedakâr Maraş'ın vatanperver halkını kemal-i hamiyet ve hararetle tebrik eder ve cümlemize muvaffakiyet temin ederim efendim"*[837] sözleriyle iyi dilek ve temennilerini bildirilmiştir.

---

[834] F. Başdoğan, *Kahramanmaraş*, s. 79-80.
[835] *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 17, İçtima 94, Ankara 1925, s.28 (Başvekâlet tezkeresi ile defter, zabtın sonunda yer almıştır.)
[836] *BCA*, Fon:030.10.00.00 Yer No:194.330.11, s. 2
[837] *BCA*, Fon:030.10.00.00 Yer No:194.330.11, s. 1

3.2 Okullar

3.2.1 Türk Okulları

Maraş İli eğitim ve öğretim faaliyetlerinde cumhuriyet öncesinde olduğu gibi cumhuriyet sonrasında da dikkat çekici bir ilerleme gösterememiştir. Temel eğitim kurumları açısından yıllar bazında iniş ve çıkışlar yaşayan şehirde, 1923 yılı itibariyle okul öncesi eğitim veren sadece bir anaokuluna rastlanmıştır. Bu yıllarda anaokulları günümüzde olduğu gibi, yaş gruplarına göre oluşturulan sınıflarda eğitim almaktaydılar. En küçük yaş grubundan başlayarak adlandırılan sınıflara filiz, gonca ve gül sınıfları denilmiştir. 1923 yılında Maraş'ta bulunan anaokulunun, 39 öğrencisi ve iki öğretmeni ile filiz sınıfı olduğu tespit edilmiştir. Okul öncesi eğitimin ne kadar önemli olduğu düşünülürse cumhuriyetin ilanıyla başlayan süreçte eğitim alanında önemli bir adım atılmış olduğu söylenebilir.[838]

Yine aynı yıllarda temel eğitim kurumu olarak şehirde ilk ve orta eğitimde hizmet veren 70 ilkokul ile 1 ortaokulun bulunduğu tespit edilmiştir. Bu okullardan; ilkokula devam eden 3.833 kız ve erkek öğrenci ile ortaokula devam eden 90 erkek öğrenci olduğu anlaşılmaktadır[839]. 1925-1926 yıllarına gelindiğinde ise şehirde eğitim ve öğretim yapan toplamda 89 okulun olduğu ve bu okullarda 4.072 öğrenciye eğitim verildiği bildirilmektedir[840]. 1927-1928 yıllarında ise okul sayısının 63'e düştüğü ve şehirde 109 öğrencisi olan bir ortaokul ile 7 tane kız ve erkek ilkokulu olduğundan söz edilmektedir. Bu okulların haricinde Maraş ve kazalarının tamamında 2.544 öğrencisi olan 78 kız ve erkek ilkokulu bulunmaktadır [841].

1930 yılı itibariyle Maraş İlinde bulunan ilkokullar ve öğrenci sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir[842]. Tablodaki verilerden de anlaşılacağı gibi Maraş merkezi ile kaza ve köylerinde toplamda 52 ilkokul ve bu okullarda eğitim ve öğretim gören 3.415 öğrenci bulunduğu tespit edilmiştir. Toplamda görünen kız

---

[838] *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, Haz. Mehmet Ö. Alkan, Tarihi İstatistikler Dizisi, C.6, Ankara 2011, s. 302, 303
[839] *Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, s. 306
[840] *T.C Devlet Salnamesi (1925-1926)*, s. 832
[841] *T.C Devlet Salnamesi (1927-1928)*, s.1216; *Kahramanmaraş İli Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim*, Haz. Kahramanmaraş İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Kahramanmaraş 1998, s. 23.
[842] *Akdeniz Havzası ve Coğrafyası; Tabii, Zirai, Beşeri, Baytari*, Haz. Genel Kurmay Başkanlığı (Coğrafya Encümeni), Ankara 1935, s. 109

öğrenci sayısı 721 iken erkek öğrenci sayısı 2.694 olarak kaydedilmiştir. Kız öğrenci ile erkek öğrenci sayısındaki bu farklılık kız çocuklarının okula gönderilmemiş olabileceği ihtimaliyle birlikte okulların öğrenciler karşısında yetersiz kaldığı fikrini de akla getirmektedir.

Tablo 110: 1930 yılı Maraş İlinde bulunan ilkokullar ve öğrenci sayıları

Vilayet ve Kaza İsimleri	Şehir ve Kasabalarda			Köylerde			Okul Sayısı Toplam	Kız ve Erkek Sayısı Toplam
	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı		Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı			
		Kız	Erkek		Kız	Erkek		
Maraş Merkez	6	147	732	13	108	423	19	1410
Elbistan	2	123	341	14	93	587	16	1144
Andırın	1	33	43	6	39	155	7	270
Göksun	1	42	102	9	136	311	10	591
YEKÜN	10	345	1218	42	376	1476	52	3415

Otuzlu yılların başına gelindiğinde Maraş'ın cumhuriyetin ilk yıllarında olduğu gibi, orta öğretimde sadece bir okulu vardır. Ancak başlangıç yıllarında bu okul sadece erkek öğrencilere hizmet veriyorken, otuzlu yıllarda artık kız öğrencilerin de bu okulda eğitim gördüğü anlaşılmaktadır. Nitekim adı geçen okulda 24 kız ile 149 erkek olmak üzere toplamda 173 öğrenciye eğitim-öğretim verildiği belirlenmiştir. İlin, Elbistan Kazası'nda da bir ortaokul olduğu, 8 kız ve 73 erkek olmak üzere 81 öğrencisinin bulunduğu bildirilmektedir.[843] Adı geçen bu iki ortaokula ilaveten yaklaşık 30 yıl boyunca yeni bir ortaokulun açılmadığı kaynaklarda belirtilmektedir[844].

1935 yılına gelindiğinde ise yurdun dört bir tarafında cehaletle mücadele için ilkokullar açılıp bu okullara öğretmen temin edilmesi gerektiği görüşü

[843] *Akdeniz Havzası ve Coğrafyası*, s. 109
[844] M. Dedeoğlu, *Kahramanmaraş*, s. 84

yaygınlaşmıştır. Çünkü temel eğitim sağlam olmazsa gelecek nesillerin iyi yetişemeyeceği, dolayısıyla da ilim ve irfanın yükselemeyeceği anlaşılmıştır. Bu düşüncelerin yaygın olduğu adı geçen yıllarda Maraş'ın genel nüfusu 196.800, okuma çağındaki çocukların sayısı ise 19.000 olarak belirlenmiştir. Ancak bu çocukların sadece 3.673'ünün okullara devam ettiği görülmüştür. İlde 379 köy bulunduğu, bu köylerin ise sadece 42 tanesinde okul ve öğretmenin olduğu tespit edilmiştir. Maraş il merkezinde ise eğitim-öğretim çağına gelmiş 3.500 çocuk olduğu, buna karşılık sadece 5 okulda eğitim hizmeti verildiği görülmektedir. Bu beş okulda 700'den fazla çocuk okutulmakta, geri kalan çocuklar ise okul sayısının az oluşundan dolayı eğitim ve öğretim alamamaktadır[845].

Eğitim ve öğretimin bu şekilde geri kalmış olması büyük ölçüde maarife ayrılan bütçenin yetersizliğiyle ilgili görülmüştür. 1934 yılına ait olan bütçede gelir 235.914 lira gösterilmiştir. Bu paranın sadece 140.904 lirası peşin verilmiştir. Peşin alınan paranın ise ancak yarısı yani 65.129 lirası maarife verilmiştir ki bu kadar para sadece mevcut okulların masraflarıyla, öğretmenlerinin maaşlarına yetmiştir. Bu kadar bütçeyle mevcut olan okulların sayısını arttırmak ve yeni öğretmen almak mümkün olmamıştır. Bu durumda ilköğretimin masrafları tamamen ilin sorumluluğuna bırakılmıştır.

Şehrin eğitim konusundaki sorunlarını aşmak için devletin işi üstlenmesi gerektiği belirtilerek, ihtiyaca göre bölgeye el uzatılıp sorunlara çözüm aranmasının zorunlu olduğu vurgulanmıştır. Yine mevcut sorunlara çözüm üretmek adına okulu olmayan köylere, halka ve öğretim çağındaki çocuklara okuma yazma öğretmek üzere ücretle dörder ay süreyle gezici öğretmenler gönderilmesi önerilmiştir. Bu uygulamanın hem daha az masraflı olacağı, hem de okullar yapılıncaya kadar yaşlılara ve çocuklara okuma yazma öğretmek için daha pratik bir yöntem olacağı düşünülmüştür. Gezici öğretmen uygulaması aynı zamanda millet okulları ile halk okuma odalarının teşkilatlarının da genişlemesini sağlamıştır[846].

---

[845] *BCA*, Fon No:490.0.1 Yer No:496.1997.3
[846] *BCA*, Fon No:490.0.1 Yer No:496.1997.3

1935 -1936 yıllarında Maraş İlindeki ilkokullarda mevcut öğretmen ve öğrenci sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir[847]. Tabloda verilen öğrenci sayısıyla bir önceki yılın rakamları karşılaştırıldığında % 15 oranında artış olduğu gözlenmiştir.

Tablo 111 : 1935 -1936 yıllarında Maraş İlindeki ilkokullarda mevcut öğretmen ve öğrenci sayıları

Vilayet ve Kaza İsimleri	Şehir ve Kasabalarda			Köylerde			Okul Sayısı Toplam	Kız ve Erkek Sayısı Toplam	Öğretmen		Öğretmen Sayısı Toplam
	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı		Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı				Bayan	Bay	
		Kız	Erkek		Kız	Erkek					
Maraş Merkez	6	229	842	14	199	636	20	1906	5	40	45
Elbistan	2	101	493	13	201	586	15	1379	1	22	23
Göksun	1	36	123	9	218	357	10	634	1	13	14
Andırın	1	37	73	5	53	121	6	284	-	10	10
YEKÜN	10	403	1531	41	671	1700	51	4203	7	85	92

1937 yılına gelindiğinde ise Maraş ilinin eğitim ve öğretimiyle ilgili yapılan değerlendirmede okur-yazarlık açısından şehrin istenilen ilerlemeyi gösteremediği anlaşılmaktadır. Bu durumun sebepleri üzerinde durulurken öncelikle şehrin ekonomisinin tarıma dayalı oluşu, daha sonra da okuma çağında olan çocukların maddi imkânsızlıklar sebebiyle küçük zanaatkârların yanında işe veriliyor olması okur-yazarlıkta geri kalınmasının nedenleri arasında gösterilmiştir. Adı geçen yıllarda il merkezinde okuma çağında 7.000 çocuğun bulunduğu, ancak sadece 2.000 civarında çocuğun okuyabildiği bildirilmektedir[848].

[847] *Maraş*, 26 Ağustos 1937, S. 202-63, s. 3
[848] *Maraş*, 19 Ağustos 1937, S. 201-62, s. 3

3.2.2 Yabancı Okullar

Osmanlı Devleti, eğitim öğretim kurumlarını açma ve yönetme konusunda Türk ve Müslümanları serbest bıraktığı gibi azınlıkları da serbest bırakmıştır. Osmanlı ülkesinde gayrimüslimlerin açtığı iki grup okul mevcuttur. Birinci grupta yer alan "azınlık okulları" aynı Türk-İslam okulları ve kurumları gibi devlet tarafından değil zenginler, hayırseverler ve cemaatlar tarafından kuruluyor ve destekleniyordu. Osmanlı ülkesinde açılan ikinci grup gayrimüslim okulları ise "yabancı okulları"dır. Bu okulların kuruluşu 1536'da Fransa ile imzalanan kapitülasyonlara kadar dayanmaktadır. İlerleyen yıllarda devletin zayıflaması sebebiyle kapitülasyonlar yaygınlaşmış ve imtiyaz elde eden diğer Avrupa ülkeleri de bilhassa yabancıların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde himaye haklarını korumak üzere eğitim ve kültür kurumları açmışlardır. Bu gelişmeler ülke içerisinde ruhsatsız ve denetimsiz pek çok yabancı okulun faaliyette bulunmasına neden olmuştur[849].

Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte zararlı faaliyette bulunan yabancı okulları için zaman zaman düzenlemelere gidilmiştir. Meşrutiyet döneminde sayıları gittikçe artan bu okullara karşı ancak I. Dünya Savaşı'nın çıktığı ilk yıl önemli kararlar alınabilmiştir. Bu yıllarda atılan önemli adımlardan biri de 20 Ağustos 1915 tarihli Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi'nin yayınlanması olmuştur. Cumhuriyet döneminde de uzun süre yürürlükte kalan bu talimatname ile yabancı okullar tamamen disiplin altına alınmaya çalışılmış ve aynı zamanda da yabancıların yeni okul açmaları bazı esaslara bağlanmıştır.[850]

Mütareke şartlarının getirdiği rahatlıkla zararlı faaliyetlerine devam eden yabancı okulların azınlıklara ve işgalci güçlere verdikleri destek dikkat çekmiştir. Özellikle Merzifon Amerikan Koleji ile Antep ve Maraş'ta faaliyet gösteren Amerikan Kolejlerinin zararlı faaliyetleri üzerine Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi yürürlükte tutulup, yeni okul açma konusunda TBMM'nden istenen izinlere talimatname uyarınca izin verilmemiştir.[851]

---

[849] Ersoy Taşdemirci, "Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.10, Kayseri 2001, s. 13,14.
[850] Ayten Sezer, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar(1923-1938)*, Ankara 1999, s. 11
[851] E.Taşdemirci, "Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları", s. 20-24; A. Sezer, *Yabancı Okullar (1923-1938)*, s. 13-14.

Milli Mücadele'nin başarıyla neticelenmesinden sonra toplanan Lozan Konferansı'ndaki uzun görüşmelerin ardından Türkiye'deki yabancı okullarla ilgili olan ilk hukuki düzenleme, bu okulların dini telkinde bulunmadıkları ve devletin genel kurallarına uydukları sürece faaliyetlerine devam edebilecekleri yönünde olmuştur. İsmet İnönü, bu kararı antlaşmanın imzalanmasından sonra Fransız, İngiliz ve İtalyan temsilcilerine ayrı ayrı gönderdiği mektuplarla kabul ettiğini bildirmiş, böylece Türk Hükümeti 30 Ekim 1914'ten evvelki Fransız, İngiliz ve İtalyan kurumlarının varlığını tanımıştır. Ancak bu mektupların geçerlilik süresi "İkamet ve Adli Salahiyet Mukavelenamesi'nin" 20. maddesine göre yedi yıl ile sınırlandırılmıştır. Bu şartlar 13 Ağustos 1931 tarihinde sona ermiştir. Bu tarihten sonra Türkiye'de faaliyet gösterilen okullara ülkeye rahatsızlık vermedikleri sürece dokunulmamış, 6 Ağustos 1923 tarihli ayrı bir anlaşmayla da Amerika Birleşik Devletleri kurumlarının varlığı tanınmıştır.[852]

Lozan Antlaşması'nın ardından Türk toplumunu milli, laik ve çağdaş bir yapıya kavuşturmak için yapılan inkılâp hareketlerinin başında 3 Mart 1924 tarihinde gerçekleştirilen Tevhîd-i Tedrisat Kanunu (Öğretimin Birleştirilmesi) gelmektedir. Bu kanunla birlikte ülkede farklı isimler altında bulunan tüm eğitim ve öğretim kurumları denetim altına alınmak istenmiştir. Eğitimde birliği hedefleyen bu kanunla özel vakıflar tarafından idare olunan tüm medrese ve mektepler Maarif Vekâletine devredilmiş ve bağlanmıştır. Kanunun getirdiği diğer önemli değişiklik ise eğitimde laikleşmenin benimsenmesi olmuştur.[853]

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulü ile başlayan ülkenin kendi içindeki hesaplaşması, yabancı okulların da milli ve laik eğitim politikasında bulundukları yeri değerlendirmelerine yol açmıştır. Yabancı okullardan belirlenen şartlara ve müfredata uymayanlar kapatılmıştır. Sadece 1924 yılı Nisan ayında İstanbul'da 40'a yakın Fransız Okulu ile 4 İtalyan Okulu kapatılmıştır. Bu tarihlerden sonra yayınlanan bazı tamim ve talimatnamelerle yabancı okullar sıkı denetim altında tutulmuş ve devletin bu okullarla ilgili politikası ortaya konmaya çalışılmıştır.[854]

---

[852] A. Sezer, *Yabancı Okullar(1923-1938)*, s.15-16; Sezen Kılıç, *Türk –Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları (1852'den 1945'e Kadar)*, Ankara 2005, s.145, 147.
[853] A. Sezer, *Yabancı Okullar(1923-1938)*, s.20; S. Kılıç, *Türk –Alman İlişkileri*, s.148.
[854] A. Sezer, *Yabancı Okullar(1923-1938)*, s.22-23.

1932 yılına gelindiğinde Amerikalı misyonerlerin hala belli bölgelerde özellikle Maraş'ta faaliyetlerini devam ettirdikleri anlaşılmaktadır. Aynı yıl Maraş'ı ziyarete gelen İsmet İnönü, ziyaret esnasında Sağlık Bakanı Refik Saydam ile beraber Devlet Hastanesini (eski Alman hastanesi) gezerken hastanenin balkonundan şehre hâkim olan bir noktada yüksek taş binalar görmüş ve bu binaların Amerikalı misyonerlere ait olduğunu öğrenmiştir. Duruma çok içerleyen İnönü, konuyla ilgileneceğini söyleyip Ankara'ya dönmüştür. Aradan geçen 20 günün sonunda Ankara'dan gelen kararla Maraş'taki Amerikan okullarının kapatılması ve binalarının 30.000 lira karşılığında kamulaştırılması istenmiştir.[855]

1935'te Eğitim Bakanlığı'nca çıkartılan bir yönergeyle yabancı okulların yeni şubeler açmaları tamamen yasaklanmıştır. Özellikle 1924-1935 yılları arasında yapılan düzenlemeler sonucunda Türkçe ve Türkçe kültür derslerinin zorunlu olması, din propagandasının yasaklanması, devlet okullarında eğitim ve öğretimin parasız hale getirilmesi ve ders programlarının devlet okullarına paralel olma zorunluluğu gibi pek çok yenilikten dolayı yabancı okullar eski çekiciliğini kaybetmişler ve devlet okullarına bir yöneliş olmuştur[856].

3.3 İlk Matbaa ve Yayıncılık

Maraş'a matbaa ilk defa 1913 yılında Hüdayizade Tahsin Efendi tarafından getirilmiştir. Bir pedalla, dizgi ve sayfa düzenlemelerinin yapıldığı bir bölümden ibaret olan bu matbaa, Tahsin Efendi'nin konağının selamlık kısmına kurulmuş ve 1919 yılında Maraş'ın İngiliz işgali altında bulunduğu sırada gizli olarak faaliyete geçirilmiştir. Milli Mücadeleyi destekleyen yazılar ve broşürler hazırlanan matbaada "*Ajans*" adı ile tek yapraklı ve el afişi niteliğinde küçük boy haber bültenleri çıkartılmıştır. Sivas Kongresinden sonra gönderilen Anadolu ve Rumeli Müdafaayı Hukuk Cemiyeti Nizamnamesi de yine gizli olarak bu matbaada basılıp dağıtılmıştır.

1916 yılında şehre Ahmet Bey tarafından bir matbaa daha getirilmiştir. Matbaa, Hatuniye Mahallesinde ikamet eden Seyithanzade Ali Efendi'nin evine kurulmuştur. "*Yenigün"* gazetesi adı ile çıkarılan günlük gazete Milli Mücadelenin

[855] M. Çabuk, Maraş'ta Misyonerler, s.180-181.
[856] S. Kılıç, *Türk –Alman İlişkileri*, s.153; A. Sezer, *Yabancı Okullar (1923-1938)*, s.129,130.

zemininin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Ne yazık ki bugün elimizde "*Ajans*" ve "*Yenigün*" gazetelerine ait bir koleksiyon mevcut değildir.

Milli Mücadele sürecinde el yazısı ile çıkarılan bir diğer gazete ise başyazarı Kısakürek Mehmet Ali olan "*Maraş*" isimli gazete olmuştur. Bu gazete okuyan vatandaşın nüshasını çoğaltarak yayılmasına yardım etmesi ricası ile çıkarılmıştır. Gazete, istihbarat ve başmakale kısımlarından meydana gelmiştir. Başmakale kısmı, inkılâpçı imzası ile çıkarılmış ve genellikle siyasetten, Türkiye'den ve mahalli durumdan bahseden yazılarıyla gündeme gelmiştir. İstihbarat kısmında ise Maraş'ta o günlerde olan olaylar yazılmıştır. Gazetenin ilk nüshasını 2 Aralık 1919 tarihinde çıkaran Mehmet Ali Bey, 15-20 gün ara ile bu gazetelerden her birini birkaç nüsha olarak belli belirsiz ve değişik şekillerde yazıp çoğaltmış ve Türklerin çoğunlukta olduğu mahallelere gizlice bıraktırmıştır[857].

1920'li yıllarda Hacı Nuri isimli bir Maraşlı tarafından çıkarılan "*mâl-i Milliye"* isimli gazete ise 1940'lı yıllara kadar yayın hayatına devam etmesine rağmen bugün elimizde sadece bir nüshası bulunmaktadır[858]. 1927 yılında İstiklal Matbaasında çıkarılmaya başlanan "*Maraş Muallimler Birliği Mecmuası*" ise onbeş günde bir yayınlanmıştır. Mesleki yazıların yer aldığı bu dergide başyazar olarak Mehmet Niyazi Bey, mesul müdürü olarak da Mehmet Ziya Beyler yer almışlardır[859]. Ancak bu derginin nüshaları da mevcut değildir. Adı geçen yıllarda Ali Rıza Bey tarafından çıkarılan "*Halkın Sesi*" ve 1932 yılı sonlarında Paris'te öğrenim görmüş olan Selahattin Tahsin Bey tarafından çıkarılmaya başlayan "*Yeni Maraş*" isimli gazetelerde iki yılını doldurmadan kapanmıştır[860].

1931 yılında açılan bir diğer matbaa İş Basımevi olarak bilinen matbaadır. İlk kuruluşunda makinesi, 32- 44 ebatında olup 4 beygir gücünde ayakla çalıştırılmıştır. Makinenin; 8, 12, 16, 24 ve 36 puntoları içeren 160 kiloluk harf grubuna sahip olduğu aynı zamanda ayrıntılı bir cetvel takımı ile bir de numaratörü olduğu bildirilmektedir. İki arkadaş tarafından çalıştırılan matbaada, iki kişi de dizgici olarak

---

[857] K. Koç, *Kahramanmaraş'ta Sosyal Hayat*, s. 309
[858] *Maraş İl Yıllığı 1967*,s.133-134; M. Dedeoğlu, *Kahramanmaraş*, s. 88-89; K. Koç, *Kahramanmaraş'ta Sosyal Hayat*, s.309
[859] *T.C Devlet Salnamesi (1927-1928)*,s. 1216
[860] M. Dedeoğlu, *Kahramanmaraş*, s. 89

çalıştırılmıştır. Böylece basım yayın faaliyetleri dört kişi ile sürdürülmüştür.[861] Adı geçen bu matbaada 1934 yılı itibari ile "*Maraş"* [862] vilayet gazetesi de çıkarılmaya başlanmıştır. Dönem içerisinde yayınlanan ve nüshalarına ulaşabildiğimiz tek süreli yayın bu gazete olmuştur. Gazete, 1936 yılına gelindiğinde Maraş Halkevi adına çıkmaya devam etmiş[863], 1938 yılından sonra ise Maraş Vilayet Gazetesi olarak 1948 yılına kadar yayın hayatını sürdürmüştür[864].

3.4 Kütüphane

Maraş'ta 1900'lü yıllara kadar şahıslara ait olan özel kütüphaneler medreseler, tekke, zaviyeler ve camilerin küçük çaplı kitaplıkları dışında halka hizmet veren bir İl Halk Kütüphanesine rastlanmamıştır. Ancak Şekerli Camiinin dolabı içerisinde muhafaza edilen 30-40 cilt kadar kitabın olduğu bildirilmektedir ki bunların sağlam ve değerli olanlarının da şehre gelen kişilerce seçilip götürüldüğü kaydedilmiştir. Yine aynı caminin avlusunda bulunan muvakkithane'nin[865] içinde de bir kütüphanenin olduğu ve bu kütüphanede 10-15 cilt eski ve yıpranmış kitabın bulunduğu bildirilmektedir. Ancak bu kitaplar arasında elyazması olan değerli bir Mushaf-ı Şerif'in bulunduğunu belirten kaynaklar, Alaüddevle tarafından vakf edilmiş olan bu yazma eserin vakf edilişinin şahitler huzurunda yapılmış olduğunu ve şahitlerin Mushaf'ın ilk sayfalarına atmış oldukları imzalarıyla olayı doğruladıklarını ifade etmektedir.

1914 yılına gelindiğinde ise Milli Eğitim Müdürlüğü görevinde bulunan Besim Atalay'ın şehirde bir kütüphanenin olmayışından duyduğu eksikliği gidermek için 450 cilt kadar topladığı eser ile birlikte Erkek Öğretmen Okulunun bünyesinde "*kitapevi*" ismi ile bir kütüphane açtığı anlaşılmaktadır. Eşraftan da yardım gören Atalay'ın oluşturduğu bu kütüphanede genellikle tefsir, hadis, fetva ve fıkıh, akaid,

---

[861] *Maraş*, 27 Ekim 1938, S.263, s. 21
[862] *Maraş*, 4 Eylül 1934, S.52, s. 1
[863] *Maraş*, 4 Haziran 1936, S.40/1, s.1
[864] *Maraş*, 21 Temmuz 1938, S. 249, s.1
[865] Genellikle büyük camilerin yanında bulunan ve zamanı belirlemek üzere gerekli olan araç ve gereçlerin muhafaza edildiği yer veya bina, Y. Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, C. 3, s. 3331

ahlak, felsefe ve tasavvuf, tarih, riyaziyat, kavanin, iktisat, tabiat, edebiyat, roman ve hikayat gibi konuları içeren kitapların bulunduğu bildirilmektedir [866].

Otuzlu yıllara gelinceye kadar kütüphanecilik konusunda kayda değer bir gelişme gösteremeyen şehre, 1934 yılında Maraş Halkevinin kurulması[867] ile birlikte açılan okuma evi ve kitapsarayı yeni bir canlılık ve hareketlilik getirmiştir. Mevcut kütüphanenin kitaplarının da aktarılması ile pek çok vatandaşın kitapla buluşması sağlanmıştır. Ancak bu kültürel yönde başlatılan hareketlilik çok uzun sürdürülememiş 1950'li yıllarda Halkevlerinin kapatılması ile birlikte sekteye uğramıştır. Okuma salonlarında ve kitapsaraylarda bulunan kitapların bir kısmı kaybolmuş kalan kısmı da Milli Eğitim Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü tarafından Fevzi Paşa Mahallesinde kiralanan bir salonda halkın hizmetine sunulmuştur. Ancak yıllar sonra buranın yetersiz olduğu düşünülüp Uzunoluk Caddesinin üst kısmında modern bir bina inşa edilerek 1965 yılında İl Halk Kütüphanesi olarak hizmet vermeye başlamıştır[868].

3.5 Müze

Maraş'a ilk müze kurma çalışmaları 1916-1917 yıllarında Maraş'ta Milli Eğitim Müdürlüğü yapan Besim Atalay tarafından başlatılmıştır. Şehir içerisinde bulabildiği eserleri topladığından bahseden Atalay, sekiz tane Hitit Dönemi'ne ait heykel, Yunanlılara ait üç taş ile iki tane de Latin ve Romalılara ait abide bulduğundan bahsetmektedir. Maraş ve çevresinde Hitit Uygarlığı'na ait pek çok eserin bulunabileceğinden bahseden Atalay, tahmin edilen bazı tepe ve höyüklerde hafriyat yapılacak olursa değerli eserlere ulaşılabileceğini bildirmektedir. Nitekim Maraş'a yakın pek çok köyde Hitit eserlerine rastlanmıştır[869].

Cumhuriyetin ilanından sonra birçok vali ve belediye başkanı Maraş'ta müze kurmaya çalıştı ise de başarılı olamamıştır. Maraş'ta ilk müze 1947 yılında Ekmekçi Mahallesi, Belediye Caddesi üzerinde bulunan 16.yüzyıl eserlerinden Taş Medrese binasında kurulmuştur. Müze 50'li yıllara kadar bir memurla yönetilmiştir. 1959

---

[866] B. Atalay, *Maraş*, s. 217; M. Dedeoğlu, *Kahramanmaraş*, s. 86; K. Koç, *Kahramanmaraş'ta Sosyal Hayat*, s. 258

[867] *BCA*, Fon No:490.0.1 Yer No: 496.1997.3

[868] "Maraş", *Yurt Ansiklopedisi*, s. 5739; *Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulâsası*, s. 90; M. Dedeoğlu, *Kahramanmaraş*, s. 86; *Maraş İl Yıllığı*, 1967, s.199-200

[869] B. Atalay, *Maraş*, s. 218

yılında müdürlük haline getirilmiş ve bu yıldan sonra gelişme göstererek arkeolojik ve etnografik eserlerle birlikte müzede bulunan sikkelerin sayısı arttırılmıştır. 1961 yılında Maraş Kalesi üzerinde yer alan binanın bakanlık tarafından onaylanması ile müze buraya taşınmıştır. On dört yıl burada hizmet veren müze, ihtiyacı karşılamada zorlanınca, 1975 yılında Azerbaycan Bulvarı üzerinde bulunan bugünkü hizmet binasına taşınmıştır[870].

3.6 Turizm

Ülkemizin önemli gelir kaynakları arasında yer alan ve "Bacasız Endüstri" olarak tanımlanan turizm geliri, kuşkusuz ki Maraş şehri için de önemli bir potansiyeldir. Çünkü şehrin tarihi M.Ö 4000 yıllarına kadar uzanmaktadır. Bu tarihten itibaren bölge yerleşmeye açılmış ve bugüne kadar pek çok uygarlığı içerisinde barındırmıştır. Dolayısıyla bu uygarlıklardan günümüze kadar gelen zengin bir tarihi dokuyla çevrelenmiştir.[871] Ancak tüm bu tarihi ve doğal çekiciliğine rağmen şehrin turizm konusunda istenilen seviyeye gelemediği anlaşılmaktadır. Tanıtım konusundaki eksiklikler ve altyapı konusunda ki yetersizlikler şehrin doğu şehri gibi bilinmesine neden olmuştur. Oysaki şehir iklim özellikleri, doğal güzellikleri ve bitki örtüsü ile akdeniz iklimi ve karasal iklimin birleştiği bir bölgede bulunmanın avantajlarına sahip olmuştur[872].

Tabii güzellikleri çevre illerle kıyaslandığında ön plana çıkan şehir, su kaynaklarının bol olması ve ormanlık alanların geniş oluşu ile görülmeye değer yerler açısından oldukça zengindir. Tabii güzellikleriyle dikkat çeken yerler arasında sayılan Güvercinlik; Kayseri yolu üzerinde etrafı ormanlarla kaplı olan bir bölgede yer almış ve Ceyhan Nehri'nin yatağı buraya ayrı bir güzellik katmıştır. Yeşilin her tonuna rastlanabilen bu mesire yeri halkın piknik yapmak için kullandığı alanların başında gelir. Turistik açıdan ciddi bir potansiyele sahip olan bir diğer görülmeye değer yer ise Döngel Mağaralarıdır. Yine Kayseri yolu üzerinde bulunan bu mağaralar adeta tabii güzelliklerle donatılmıştır. Birbirine bağlı üç büyük mağaradan oluşan ve yüksekliği 100 metreyi geçen bu doğa harikası yerin etrafı sarp kayalıklar

---

[870] Y. Horasan, *Kahramanmaraş*, s. 93; M. Dedeoğlu, *Kahramanmaraş*, s. 92; *Maraş İl Yıllığı*, 1967 s.217.
[871] M. Gürbüz, *Kahramanmaraş Merkez İlçe'nin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, s.224.
[872] S.Yakar, *Memleketime Dair*, s.79; H. Y. Horasan, *Kahramanmaraş'ı Tanıyalım*, s.89

ve ormanlık alanlarla kaplıdır. Yine bu mağaraların yakınında yer alan ve dört bir tarafı çam ve ardıç ağaçları ile kuşatılmış olan Tekir, yedi ayrı kaynaktan çıkan akarsuyu ile görülmeye değer bir güzellik sergilemektedir. Tekir Suyu bölgede alabalığı ile de meşhur olmuştur. Aynı güzergâhta bulunan Fırnız Çayı da etrafı çam ormanları ile kaplı bir vadide yer almıştır. Tekir'de olduğu gibi bu bölge de alabalığı ile anılmıştır. Şehrin bir diğer ilgi çeken yeri ise Ali Kayası olarak bilinen 150 m. yüksekliğindeki görkemli kara taş kütlesidir. Dikkat çekici farklı bir görüntü sergilemektedir [873].

Şehir, iklimi dolayısıyla yaylacılık kültürüne yatkındır. Özellikle şehrin en eski ve en gözde tabiat harikası olarak bilinen Başkonuş Yaylası; temiz havası, soğuksuları ve yeşil çam ormanları ile sadece Maraşlıların değil çevre illerin de dikkatini çeken seçkin bir alan olmuştur [874]. Şehrin meşhur olan bir diğer yaylası Yavşan Yaylasıdır ki meşhur bir kaynak suyu ile asırlık kamalak ve mezdeği ağaçları ile kaplanmıştır. Zengin bir orman dokusana sahip olan yayla, aynı zamanda avcıların da uğrak yeri olmuştur[875].

Şehir, şifalı su kaynakları açısından da oldukça zengindir. Ancak bu kaynaklardan yeterince faydalanılamamaktadır. Kaynakların çoğunda ihtiyacı karşılayacak tarzda modern tesisler yapılmamıştır. Örneğin; Ekinözü (Cela) İçmeleri, günde 7-8000 kişinin ihtiyacını karşılayacak potansiyele sahip olduğu halde tesis yetersizliği ve bakımsızlık yüzünden hakettiği yere ulaşamamıştır. Bu içmelerin sindirim ve idrar yolları hastalıklarıyla düzenli uygulama yapıldığı takdirde deri rahatsızlıklarına iyi geldiği bilinmektedir. Yine bölgenin önemli şifalı sularından olan Zeytun Kaplıcası'nın suyu da aynı şekilde romatizmal hastalıklarla deri hastalıklarının tedavisinde kullanılmıştır. Döngele Köyü civarında bulunan kaplıca suyu da şifalı kaynak suyu olup diğer kaplıcalarda olduğu gibi tedavi amaçlı kullanılmıştır[876].

Maraş şehri tabii güzelliklerinin yanı sıra tarihi zenginlikleri yönünden de dikkat çekici bir bölgede yer almıştır. Tarihi ve turistik değerler içerisinde

---

[873] S. Yakar, *Memleketime Dair*, s. 79,80; H.Y. Horasan, *Kahramanmaraş'ı Tanıyalım*, s. 89,90; M. Gürbüz, *Kahramanmaraş'ın Coğrafyası*, s. 227; "Maraş", *Yurt Ansiklopedisi*, s. 5648

[874] H.Y. Horasan, *Kahramanmaraş'ı Tanıyalım*, s. 92

[875] S. Yakar, *Memleketime Dair*, s. 81

[876] "Maraş", *Yurt Ansiklopedisi*, s. 5648, 5649; *Maraş İl Yıllığı*, 1967, s. 228-229

sayabileceğimiz Maraş Kalesi, MÖ I. – MS II. yüzyıl arasında inşa edildiği tahmin edilen ve günümüze kadar pek çok tamirat geçirerek gelen tarihi bir yapıdır. Şehrin merkezinde doğal bir tepeciğin üzerinde inşa edilmiştir. Kalenin güneydoğu köşesinde kare, batı duvarında ve kuzeybatı köşesinde ise dikdörtgen planlı olmak üzere üç adet burcu vardır. Ayrıca kuzeye bakan ikinci bir kapısının olduğu da bildirilmektedir[877].

Tarihi ve turistik değerler içerisinde sayabileceğimiz bir diğer yapı ise Ceyhan Köprüsü'dür. Ceyhan Nehri üzerine kurulmuş olan bu köprünün, 14. veya 16. yüzyıl yapısı olduğu tahmin edilmektedir[878]. Köprünün uzunluğu 42 metre, eni ise 4 metredir. Karşıdan karşıya sert bir zemin üzerinde kesme taşların düzgün bir şekilde örülmesi suretiyle "deve hörgücü" şeklinde yapılmıştır. Köprünün ortası en yüksek yeridir. Tamamen sağlam taşlardan ve kireç artıklarından örülmüş olduğu için hâlâ sağlam olarak ayakta durmaktadır[879].

Şehrin çarpıcı tarihi yapılarından olan Kapalı Çarşı'nın, XVIII. yüzyılın başlarında inşa edildiği tahmin edilmektedir. Çarşı, kuzey-güney doğrultusunda birbirine paralel olarak uzanan iki sokaktan meydana gelmiştir. Çarşılar arasında irtibatı sağlayan geçiş koridorları bulunmaktadır. Doğudaki çarşıya Bezirgânlar Çarşısı, batıdakine Kavaflar Çarşısı adı verilmiştir. Kavaf Çarşısı'nda ayakkabıcılar, Bezirgân Çarşısı'nda ise manifaturacılar yer almıştır. Üzeri tonozla kaplı olan çarşının tavanına belirli aralıklarla mazgallar konulmuştur. Çarşının yer kaplamaları yıllar içerisinde orijinalliğini kaybetmiştir. Yedi tane girişi olan çarşı içerisinde 124 dükkânın yer aldığından bahsedilmektedir [880].

Tarihi ve turistik yapılar içerisinde dikkat çeken bir diğer grup ise hanlardır. Maraş Hanları'ndan Cumhuriyet sonrasına ulaşabilen Taş Han, Kapalı Çarşıya bitişik olarak Dulkadirli Beyliği zamanında inşa edilmiştir. Bu dönemde Taş Han'ın, Bedesten ve Kapalı Çarşı ile birlikte bir bütün oluşturduğu anlaşılmaktadır. Kolaylık olması açısından bu çarşıların birbirlerine geçişleri sağlanmıştır. Hatta Taş Han'ın

---

[877] Hamza Gündoğdu, "Kahramanmaraş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 2001, s. 198; M. Gürbüz, *Kahramanmaraş'ın Coğrafyası*, s. 227; *Maraş İl Yıllığı*, 1967, s. 207, 208, 210

[878] M. Gürbüz, *Kahramanmaraş'ın Coğrafyası*, s. 227

[879] H. Y. Horasan, *Kahramanmaraş'ı Tanıyalım*, s. 96; *Cumhuriyetin 50. Yılında Kahramanmaraş, İl Yıllığı*, 1973, s. 168

[880] M. Gürbüz, *Kahramanmaraş'ın Coğrafyası*, s. 226-227

ana giriş kapısı Kapalı Çarşı içerisinde yer almıştır. Hanın, moloz ve kesme taştan inşa edilmiş iki katlı ve asimetrik bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Şehirde yer alan bir başka han ise Çarşıbaşı mevkiinde eski bedestenin güney kapısında inşa edilmiş olan Tuz Han'dır. Yapılış tarihi belli olmamakla birlikte iki yüz yıllık olduğu tahmin edilmektedir. Şehrin, XVIII ve XIX. Yüzyıllarda inşa edilmiş olan Katiphan, Hışırhan ve Cumhuriyet Hanı adı verilen üç hanın daha adı geçmektedir. Ancak bu yapıların oldukça bakımsız ve restorasyon bekleyen yapılar olduğu bildirilmektedir[881].

3.7 Dini ve Sosyal İçerikli Kurumlar

Şehirde bulunan vakıf eserlerin çoğunluğu, Dulkadir Beyliği Dönemi'nde inşa edilmiş ve Osmanlı Döneminde de uzun yıllar ayakta kalmayı başarmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan savaşlar, çeşitli tarihlerde meydana gelen depremler ve özellikle yakın tarihte şehrin Milli Mücadele esnasında yaşamış olduğu yangın ve yıkımlar tarihi eserlerin bir kısmının yıkılmasına bir kısmının da büyük ölçüde orijinalliklerini yitirmesine neden olmuştur[882].

Mili Mücadele yıllarında Maraş merkezde zarar gören yapılar arasında dikkat çekenlerden bazıları şöyledir: Çukuroba (Hacı Hüseyin Efendi) Camii, Ermeniler tarafından bombalanarak tahrip edilen camilerden sadece bir tanesidir. 1940 yılında yıkılan caminin yerine yenisi yapılmıştır ancak önceki yapıdan sadece tek şerefeli kesme taş minaresi günümüze kadar gelebilmiştir[883]. Zarar gören bir diğer yapı, Divanlı (Ahmet Paşa) Camii olmuştur. Fransızlar tarafından bombalanmış ve yakılmıştır. Savaş sonrası tamir edilmesine rağmen minaresi halen savaşın izlerini taşımaktadır[884]. İklime Hatun (Üdürgücü) Mescidi[885] ile Nakip Camii de Milli Mücadele esnasında yakılan tarihi yapılarımızdandır. Nakip Camii'nin minaresinin üst kısmı bombalanmış ve yıkılmıştır[886]. Saraçhane Camii, Fransızlar tarafından çarşı

---

[881] *Cumhuriyetin 50. Yılında Kahramanmaraş, İl Yıllığı,* 1973, s. 160, 161; "Maraş", *Yurt Ansiklopedisi*, s. 5737; K. Koç, *Kahramanmaraş'ta Sosyal Hayat*, s. 233
[882] H. Gündoğdu, "Kahramanmaraş", s. 197; "Maraş", *Yurt Ansiklopedisi*, s. 5735
[883] M. Özkarcı, *Kahramanmaraş 46*, C. I, s. 11-112
[884] K. Koç, *Kahramanmaraş'ta Sosyal Hayat*, s. 193
[885] M. Özkarcı, *Kahramanmaraş 46*, C. I, s. 178, 180
[886] M. Özkarcı, *Kahramanmaraş 46*, C. I, s. 215, 216

ateşe verildiği esnada zarar görmüştür[887]. Şeyh Hüseyin Camii de atılan toplarla tahrip edilmiştir. Bu camide görülen bir diğer farklılık minareye isabet eden top mermilerinden birisinin patlamayıp minarenin içerisine gömülüp kalmış olmasıdır. Bugün halen minarenin gövdesinde bu mermiyi görmek mümkündür[888].

Ankara'da Büyük Millet Meclisinin açılmasıyla başlayan değişim sürecinde Maraş ile birlikte ülkenin dört bir tarafında bulunan ve farklı alanlarda hizmet veren vakıf eserler ve bağlı bulundukları kurallar da dönem ihtiyaçları doğrultusunda birtakım değişikliklere uğramıştır. TBMM, 21 Ekim 1920 tarihinde yayınladığı Beyannamesi'nde, TBMM'nin üstlenmiş olduğu işleri yanında "evkaf" işlerini, sosyal kardeşlik ve yardımlaşmaya hâkim kılarak, halkın ihtiyacına göre yenileşmeyi ve kurumlaşmayı vücuda getirmeyi hedeflediğini bildirilmiştir. Böylece 1921 Anayasasının 11. maddesiyle TBMM'nin koyacağı kanunlar çerçevesinde evkaf işlerinin düzenlenmesi öngörülmüş ve taşradaki vakıfların yönetimi her ilin mahallî idare organı olan "Vilâyet Şurası"na bırakılmıştır[889].

3 Mart 1924 tarihinde 429 sayılı Kanun'un yürürlüğe girmesiyle Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti kaldırılmış, evkaf işlerini milletin menfaatine uygun bir şekilde yürütmek üzere Başbakanlığa bağlı Genel Müdürlük şeklinde düzenlenmesi uygun görülmüştür. Vakıfların teşkilât yapısında meydana gelen bu değişikliklerden sonra, doğrudan veya dolaylı yollardan vakıfları ilgilendiren birçok yasal düzenleme yapılmıştır. Bunlardan en önemlisi şüphesiz Ekim 1926'da yürürlüğe giren Medeni Kanun'dur. Burada, yeni kurulacak vakıfların eski hukukla ilişkisi kesilip müessesenin mahiyeti büyük ölçüde aynı kalmakla birlikte adı "vakıf" olarak değil, "tesis" olarak değiştirilmiştir. 5 Haziran 1935 tarihinde kabul edilip 1936 yılında yürürlüğe giren "Vakıflar Kanunu" ile yapılan bu hukukî düzenlemeden sonra Cumhuriyet Dönemi'nde vakıflar, eski ve yeni vakıflar olarak ikiye ayrılmıştır[890].

1936 yılında kabul edilen vakıflar kanunuyla birlikte Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Diyanet İşleri Başkanlığının idaresinde vakıf eserlerin bir kısmı koruma altına alınmış, bir kısmı bakım ve onarım konusunda ki eksiklik sebebiyle

---

[887] M. Özkarcı, *Kahramanmaraş 46*, C. I, s. 245
[888] M. Özkarcı, *Kahramanmaraş 46*, C. I, s. 282; M. Y. Özbaş, *Dava*, s. 5
[889] Şennur Şenel-Zehra Tuyan, "1926-1967 Yılları Arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde Kurulan Tesisler (Vakıflar)", *Gazi Akademik Bakış*, C.3, S.5, s. 123-142, Ankara 2009, s. 125
[890] Ş. Şenel-Z. Tuyan, "1926-1967 Vakıflar", s. 125

yıkılmış bir kısmı da maddi imkânsızlıklar sebebiyle satışa çıkarılmıştır. Maraş merkezde bu tanımlamaya uyan tarihi yapıların olduğu görülmektedir[891].

Maraş merkezde bulunan eserlerin büyük çoğunluğu 1936 yılı Vakıflar Kanundan sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün mülkiyetine alınıp kullanım hakları Diyanet İşleri Başkanlığına devredilmiştir. Şehirde bulunan yapıların bir kısmı maddi imkânsızlıklar sebebiyle vakıflar tarafından satışa çıkarılmıştır. Bu yapılar içerisinde dikkat çekenlerden birisi Evzaniye (Âlemli) Camii olmuştur. Cami 1937 yılında satışa çıkarılmış ve mahalle halkı tarafından satın alınıp ibadete açık tutulmuştur. İlerleyen yıllarda yine Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün mülkiyetine geçirilmiştir[892]. Haydarlı Camii'de 1937 yılında satışa çıkarılan tarihi eserlerdendir. Hayır sahipleri tarafından satın alınıp tekrar ibadete açılmış bir süre sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün mülkiyetine geçirilmiştir[893]. Aynı yıl İklime Hatun (Üdürgücü) Mescidi de satışa çıkarılmıştır. Satışı yapılan tarihi eserler içerisinde en talihsiz olanıdır. Maraş Belediyesi tarafından satın alınıp bir müddet depo olarak kullanılmıştır. Mescid ve türbe uzun bir süre harabe halinde kalmıştır. 1973'te tekrar vakıflar tarafından bakım ve onarıma alınıp ibadete açılmıştır[894].

Bugün itibariyle Maraş merkezde tamamen veya kısmen ayakta kalan yapılara bakılacak olunursa; ilk olarak Acemli (İskender Bey – Şehit Evliya) Külliyesi görülmektedir. Bu külliyede yer alan cami ve çeşme günümüzde fonksiyonunu sürdürürken medrese binası fonksiyonunu kaybetmiş ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nca kullanılmaktadır. Hatuniye (Şems Hatun) Külliyesi'nin cami ve türbesi Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün mülkiyetinde bulunmaktadır. Kullanımı Diyanet İşleri Başkanlığı'na devr edilmiştir. Cami ibadete türbe ise ziyarete açık durumdadır. Hamamı özel mülkiyete verilmiş ve işletilmektedir. Medrese ise yıkılmıştır[895]. Şehirde ayakta kalan camiler içerisinde; Arasa (Timur Paşa – Cığcığı) Camii, Bayazıtlı Camii, Bektutiye (Çınarlı) Camii, Bey (Seyyid Mustafa Bey) Camii, Boğazkesen (Ekmekçi – Ali Ağa) Camii, Çukuroba (Hacı Hüseyin Efendi) Camii, Dede Mehmet (Çınarlı) Camii, Delil Ali (Üryanoğlu Hacı Hasan) Camii,

[891] H. Hatemi, "Cumhuriyetten Sonra Vakıflar", s. 2788, 2789
[892] M. Özkarcı, *Kahramanmaraş 46*, C. I, s. 154
[893] M. Özkarcı, *Kahramanmaraş 46*, C. I, s. 165
[894] M. Özkarcı, *Kahramanmaraş 46*, C. I, s. 180
[895] M. Özkarcı, *Kahramanmaraş 46*, C. I, s. 24, 35

Devecili Camii, Divanlı (Ahmet Paşa) Camii, Duraklı (Ali Bey) Camii, Evzâniye (Alemli) Camii, Hacı Veli Bey Camii, Haydarlı Camii, Haznedarlı (Ali Ağa) Camii, İklime Hatun (Üdürgücü) Mescidi, İsa Divanlı Camii, Kazancı Camii, Keşfî Efendi (Sümbülzâde Mehmet Efendi) Camii, Mağaralı Camii, Nakip Camii, Nuh (Ahmet Efendi), Restebaiye (Küçük Çavuşlu) Camii, Salihiye Camii, Saraçhane Camii, Sarayaltı (Hacı Mustafa Efendi) Camii, Şazi (Şâdi) Bey Camii, Şekerli (Ahmet Paşa – Yukarı Oba) Camii, Şeyh (Şeyh Hüseyin) Camii, Ulu Camii yer almaktadır[896].

Dergâh ve medreseler arasında ayakta kalabilen Çukuroba Dergâhı, Divanlı Medresesi, Duraklı (Ali Bey) Medresesi ve Taş (Rad) Medresedir. Türbelerden ise Ali Rıza Emin Sarmuk Türbesi, İklime Hatun Türbesi, Taş Medrese Türbesi ve Yum Baba (Dede) Türbesi ziyarete açık durumdadır. Han ve bedestenlerden kullanılabilir durumda olanlar Hışır (Hışva) Hanı, Kâtip (Büyük Bağdat – Müftü) Hanı ve Taş Han ile Eski (Maraş – Yukarı) Bedesten ve Yeni (Aşağı) Bedestendir[897].

1930 yılında Maraş merkezde 8 hamamın olduğu ve bu hamamlarda 128 kurna bulunduğu bildirilmektedir. Bu yıllarda hamamların durumu hakkında verilen bilgilere göre halen eski usulde devam ettikleri ve yeni yapılan hamamın olmadığı belirtilmektedir[898]. Şehrin bugün kullanılabilen hamamları arasında ise Acar (Kale) Hamamı, Çiçekli Hamamı, Çukur Hamam, Divanlı Hamamı, Kuyucak Hamamı, Paşa Hamamı ve Tüfekçi Hamamı yer almaktadır. Çeşme ve Su kemerlerinden günümüze gelenler ise Bey Çeşmesi, Gâlip Paşa Çeşmesi, Hacı Salih Ağa (Çukuroba) Çeşmesi, Kocabaş Çeşmesi, Mutasarrıf İsmail Kemâl Bey (Şeyh Adil) Çeşmesi, Nuh Camii Çeşmesi, Reşit Paşa Çeşmesi, Uyuz Pınarı ve Akdere Su Kemeridir. Yine günümüze kadar gelebilen yapılar arasında Kahramanmaraş Kalesi, tarihi Kapalıçarşısı ve Dua Kubbesi de yer almaktadır[899].

---

[896] M. Özkarcı, *Kahramanmaraş 46*, C. I, s. 204 - 289.
[897] M. Özkarcı, *Kahramanmaraş 46*, C. I, s. 319 - 330.
[898] *Akdeniz Havzası Coğrafyası*, s.102, 103, 105, 106.
[899] M. Özkarcı, *Kahramanmaraş 46*, C. I, s. 433 - 521.

3.8 Özel Anma Günleri

Milletlerin hayatlarında her zaman önemli günler olmuştur. Bu günler kimi zaman coşku ve sevinçle kutlanan gurur günleri, kimi zaman da üzüntü ile hatırlanan felaket günleridir. Ancak her iki halde de bu günler milli birlik ve beraberliği arttıran ve birlikte yaşama arzusunu kuvvetlendiren duygular uyandırmıştır. Türk Milletinin de hayatında dönüm noktası olan bir takım özel günleri olmuştur. Bu günler zaman içerisinde anlam ve önemi bakımından değerlendirilerek TBMM tarafından kabul edilen yasalar ile Milli Bayramlara dönüştürülmüştür.

Yakın dönem içerisinde düşünüldüğünde Milli Mücadele döneminin ilk bayramı, "23 Nisan Bayramı" olmuştur. 1935 yılından itibaren de Ulusal Egemenlik Bayramı olarak kutlanmıştır. Dönemin ikinci bayramı " Hâkimiyet Bayramı"dır. Saltanatın kaldırılmasının ardından kabul edilmiştir. Ancak 1935'te çıkarılan bir kanunla kaldırılmıştır. Üçüncü bayramımız "Cumhuriyet Bayramı" dır. TBMM'nin Teşkilat-ı Esasiye Kanununda yaptığı değişiklikle hükümet şeklinin Cumhuriyete dönüştürüldüğü gece atılan 101 pare top atışı ile kutlanması meclis tarafından kararlaştırılmıştır. 18 Nisan 1925 tarihinde alınan karar ile milli bayram olarak kabul edilmiştir. Dördüncü bayramımız, Milli Mücadele'nin dönüm noktası olan ve düşmana son darbenin vurulduğu 30 Ağustos, " Zafer Bayramı" dır. İlk kez 1924 yılında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in katıldığı bir törenle Afyon'da kutlanmıştır. 1 Nisan 1926 yılında da TBMM'nin kararı ile Milli Bayram olarak kutlanmaya başlamıştır.[900]

TBMM'nin kuruluşu ve Cumhuriyetin ilanı ile başlayan ve ülke genelinde büyük ses getiren bu bayramlar ülkenin dört bir köşesinde olduğu gibi Maraş'ta da coşkulu ve heyecanlı kutlamalara sahne olmuştur. Özellikle Maraş'ın yerel basınında yer alan bu kutlamalar içerisinde Zafer Bayramı ayrı bir yere sahiptir. Günler öncesinden başlatılan hazırlıklarla yapılan bayramda, 30 Ağustos sabahı günün anlam ve önemini anlatan konuşmalar, resmigeçit törenleri ile gece düzenlenen fener

[900] Dursun Ali Akbulut, "Samsun'un "Gazi Günü" ya da 19 Mayıs Bayramı", *AAMD*, S.33, C.XI, Ankara 1995, s.1-4.

alayları dikkat çekici olmuştur. Çalınan mızıka ile düzenlenen eğlencelere tüm resmi erkân ile halkın geniş katılımı olduğu bidirilmektedir [901].

Yine Milli Bayramlarımızdan olan 23 Nisan günü de Maraş şehri için parlak merasimlerin yapıldığı bir gün olarak kaydedilmiştir. TBMM'nin açılış günü olması dolayısıyla çifte bayram olarak değerlendirilen bugün için yapılan eğlence programları, 7 gün devam ettirilip şehrin dört bir tarafı bayraklar ile donatılmıştır. Halkın çocukları ile birlikte Cumhuriyet meydanında toplanıp, eğlencelere grup halinde katıldığı bildirilmektedir.[902]

Ülke genelinde ve Maraş'ta coşku ile kutlanan Milli Bayramlardan olan Cumhuriyet Bayramı, yeni rejimin milletimize kazandırdığı demokratik şartlar ve özgür düşünce açısından değerlendirilmiş, ülkemizi ve milletimizi kalkındıracak olan bu değişime duyulan inanç ve bağlılık üzerine coşkulu konuşmalar yapılmıştır. Bugüne özel olarak yapılan resmigeçit törenleri ve düzenlenen balolar ile kutlamaların üç gün süreyle devam ettiği anlaşılmaktadır[903]. 1937 yılına gelindiğinde Cumhuriyetin 15. yıldönümü münasebeti ile "*Maraş*" gazetesinin 29 Ekim 1937 tarihli sayısının, âdeta özel bir sayı gibi, ülke kalkınmasında Cumhuriyetin etkisi konulu yazılarla çıkarıldığı görülmektedir. Bu yazılar içerisinde Cumhuriyet devrinde maliyemiz, bayındırlık işleri, iç ve dış işleri ile ilgili gelişmeler, tarım alanında ve kültürel alandaki değişimler, sağlık ve iktisadi alandaki gelişmelerin konu edildiği, böylece onbeş yıldan beri ülkemizde katedilen mesafenin anlaşılmasının sağlandığı fark edilmektedir.[904] Bir sonraki yıl da aynı şekilde "*Maraş*" gazetesinin 28 sayfalık özel bir sayı ile çıkarıldığı ve geçen bir yıllık sürecin değerlendirilerek, ülke kalkınmasında alınan yolun çeşitli alanlardaki yansımalarının değerlendirildiği görülmektedir.[905]

1926 yılından 1938 yılına kadar "Gazi Günü" olarak mahalli bir bayram olarak kutlanan 19 Mayıs günü ise 1938 yılından itibaren Meclisin aldığı kararla tüm

---

[901] *Maraş*, 28 Ağustos 1934, S. 51, s. 1; *Maraş*, 5 Eylül 1935, S. 102, s. 1; *Maraş*, 29 Ekim 1936, S. 161-22, s. 1; *Maraş*, 2 Eylül 1937, S. 203-64, s. 1; *Maraş*, 1 Eylül 1938, S. 255, s. 1.
[902] *Maraş*, 23 Nisan 1935, S. 83, s. 1; *Maraş*, 23 Nisan 1936, S. 134, s. 1; *Maraş*, 22 Nisan 1937, S. 184-45, s. 1; *Maraş*, 21 Nisan 1938, S. 236-97, s. 1
[903] *Maraş*, 29 Ekim 1934, S. 60, s. 1; *Maraş*, 31 Ekim 1935, S. 110, s. 1; *Maraş*, 29 Ekim 1936, S. 161-22, s. 1.
[904] *Maraş*, 28 Ekim 1937, S. 211-72, s. 1-16.
[905] *Maraş*, 27 Ekim 1938, S. 263, s. 1-28.

yurtta ve Maraş'ta 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı olarak kutlanmaya başlanmıştır[906].

Şehrin milli bayramlarda gösterdiği coşku ve sevinç mahalli törenlerde de kendisini göstermiştir. Özellikle 12 Şubat günü şehrin "Kurtuluş Günü" olması dolayısıyla her yıl anlamlı gösterilere sahne olmuştur. Günler öncesinden hazırlanan kutlama programları ile hazırlanan törenlere başta çete kıyafetleri olmak üzere milli kıyafetler giyerek katılan milis kuvvetler ve halk, resmi erkânla birlikte Cumhuriyet meydanında toplanarak mızıkalar eşliğinde kutlamaları gerçekleştirmiştir. Gündüz yapılan kutlamaların haricinde gece düzenlenen fener alayları da halkta sevinç ve coşku yaratmıştır. Özellikle her yıl geleneksel olarak yapılan bayrağa törenle İstiklâl Madalyası'nın takılması Maraşlının gurur kaynağı olmuştur[907].

Milli Bayramlarında mutluluğu paylaşan Maraş halkı, zor günlerinde de hüznü paylaşmıştır. Büyük Atasını kaybettiği gün olan 10 Kasım 1938 tarihinde tüm ülkenin yaşadığı hüznü Maraş halkı da yaşamıştır. Yerel basında çıkan haberlerden anlaşılacağı üzere yaşadıkları acıyı düzenlemiş oldukları büyük bir cenaze merasimiyle tüm ülkeyle paylaşmaya çalışmışlardır. Cumhuriyet alanında düzenlenen bu merasime tüm Maraş halkı katılmıştır. Merasimde büyük önderin hayatı, ilkeleri ve hedefleri üzerine konuşmalar yapılmış, şiirler okunmuş, kendisine ve ilkelerine olan bağlılık bir kez daha tekrarlanmıştır[908].

3.9 Yaşam Biçimi

3.9.1 Giyim Kuşam

Giyim ve kuşamda şehrin kuzeyi ile güneyi arasındaki coğrafi farklılıklar doğal olarak geleneksel kıyafetlere de yansımıştır. Şehrin kuzey kesiminde daha çok Doğu Anadolu, güneyde ise bol kesimli hafif giysilerle "Barak" etkisinin egemen olduğu anlaşılmaktadır. Ayrım daha çok kadın kıyafetlerinde farkedilmektedir. Aşiret yapısını koruyan göçerlerin değişik kıyafetleri yerleşik yaşama geçince özgünlüğünü kaybetmiş bazı özellikler ancak korunabilmiştir[909]. Geleneksel erkek

---

[906] D. A. Akbulut, "Samsun'un "Gazi Günü", s. 1-4; *Maraş*, 19 Mayıs 19, S. 240, s. 1.
[907] *Maraş*, 19 Şubat 1935, S. 75, s. 1.
[908] *BCA*, Fon No: 490.01 Yer No: 1431.731; *Maraş*, 17 Kasım 1938, S. 266, s. 1-12; *Maraş*, 24 Kasım 1938, S. 267, s. 1, 3.
[909] "Maraş", *Yurt Ansiklopedisi*, s. 5724.

giyiminde " Maraş Obası" ve "sako" denen kısa paltolar, işlemeli ve işlemesiz abalar ve şalvarlar yaygındır. Günlük giyilen şalvarlar siyahtır. Zıbın üstüne giyilen simli mintan, kuşak ve kundura ile kıyafet tamamlanmıştır. Ayakkabılar daha çeşitli kullanılmıştır. Sahtiyandan çizme, çarık ve postal gibi ayakkabılar yapılmıştır. Genç kızlar kıyafetlerinde saçlarını örtmeyip, poşuyu alınlarına şerit şeklinde bağlamışlardır. Kadınlar ise başlarına fes takıp çift poşu kullanmışlardır. Üstlerine üç etekli zıbın ve cepken giymişlerdir. Topuklara kadar uzanan bol "köncek" adı verilen don üzerine önlük bağlamışlardır. Genç kızlar kıyafetlerinin üzerine kuşak ya da kemer kullanmışlardır. Yöreye özgü olan ve yünden örülen nakışlı çoraplara "dolama dizlik" adı verilmiştir. Kadın ayakkabıları da çeşitlidir. İnce deriden yapılan "gülşefteli"(şeftali rengi), sarı ve ökçesi nalçınlı (nalçalı, yarım ay şeklinde ayakkabı ökçe demiri) "edik" ve "kaluç kundura",(bir tür ayakkabı) en yaygın ayakkabı türlerinden olmuştur. Köylerde kadınlar da çarık giymekteydiler. 1950 yılından sonra lastik ve plastik ayakkabılar yaygınlaşmıştır[910].

Milli Mücadele yıllarında Maraş halkının giymiş olduğu başta poşu ve keçe külah, sırtta renkli mintan üzerinde sırma ve simli cepken, belde simli silahlık, ayakta siyah veya bordo şalvar, deri çizme ve yemeniden oluşan kıyafete çete kıyafeti adı verilmiştir. Daha sonraki yıllarda her 12 Şubat günü, Maraş'ın düşmandan kurtuluş yıl dönümünde çeteler bu kıyafetlerle toplu olarak dolaşıp şenlikler yapmışlardır[911].

3.9.2 Beslenme Biçimi

Yörenin yemek kültürünü belirleyen başlıca etken kuşkusuz halkın geçim kaynağı olan hayvancılık olmuştur. Kırsal kesimde ana besin kaynakları ev içi üretim ile sağlanmış, yaylacılığın olduğu kesimlerde ise yağ, peynir ve yoğurt yaz-kış beslenmenin ana öğeleri olmuştur. Et ve dövme ile yarma bulgur yörenin temel besin kaynağını oluşturmuştur. Hemen her tür yemekte kırmızı pul biber, biber salçası ve sumak ekşisi çok kullanılmaktadır. Şehirde sebze ve meyve kullanımı yok denecek kadar azdır[912].

---

[910] B. Atalay, *Maraş*, s. 126, 127, 128; Saadet Bedük- Mücella Özkan, "Kahramanmaraş Müzesinde Bulunan Kadın Cepkenlerinin İncelenmesi", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, Kahramanmaraş 2004, s. 828; *Cumhuriyetin 50. Yılında Kahramanmaraş, İl Yıllığı*, 1973, s. 222, 223.

[911] M. Dedeoğlu, *Kahramanmaraş*, s. 32.

[912] "Maraş", *Yurt Ansiklopedisi*, s. 5725.

Her yörede olduğu gibi, Maraş yöresine has özellikler taşıyan çeşitli yemekler vardır. Bu yemekler içerisinde çorbalar başta gelmektedir. Yöreye ait olan belli başlı çorbalar; tirşik çorbası, tarhana çorbası ve ekşili çorbadır. Genellikle çeşitli sebzeler, dövme ve mercimek ile yapılan bu çorbaların besin değeri oldukça fazladır. Şehrin yemek kültürü içerisinde yer alan lapalardan pıt pıt lapası, mercimek lapası ve bulamaç en fazla tüketilenlerdir. Bu yemeklerde yine bulgur, dövme ve pirinç ağırlıklı kullanılmaktadır. Et ve bulgur ile yapılan köfteler içerisinde en çok tüketilenler ise simit köftesi, kısır köfte, içli köfte, sömelek köfte, suluyağlı köfte, ekşili köfte, yoğurtlu köfte ve yavan köftedir. Et ve sebze yemekleri olarak ekşilaye köftesi, patlıcan musakka, ekşili kabak, ekşili paça, ekşili kebap, yoğurtlu kebap ve söğürme başta gelmektedir. Pilav ve börek olarak şehrin kendine has olan ve dövme ile yapılan keşkek aşı, tas pilavı, havuçlu ve etli acem pilavı en fazla tüketilenlerdir. Peynirli börek, çökelek böreği ve bayram çöreği sevilen yiyecekler arasındadır. Şehrin tatlı kültürü genellikle bağlarda çokça yetiştirilen üzüme bağlı olarak yapılan samsa, sucuk, pestil, bastık, ravanda, günpekmezi ve kırma gibi oldukça besleyici tatlı yemiş ve çerezlerdir[913].

Maraş'ın vazgeçilmez yiyeceklerinden olan tarhanası, yoğurt ve dövme ile yapılan özel bir yiyecektir. Çiğ adı verilen ince sazların üzerine ince bir tabaka halinde dökülüp hem kuru olarak hem de ıslatılarak çerez niyetine tüketilir. Aynı zamanda çorbası da yapılır.

Şehir ile özdeşleşmiş olan ürünlerden biri de "dövme dondurma"sıdır. Ahır Dağlarında otlanan keçilerin sütünden ve bu dağlardan toplanan özel saleb ile yapılan Maraş Dondurması, bugün sadece Maraş'ta değil ülkemizin dört bir tarafına ve ülke sınırları dışına gönderilen özel bir mamuldür[914].

3.9.3 İnançlar ve Töresel Yapı

Sünnî ve Alevi mezheplerin daha çok yaygın olduğu Maraş'ın inanç yapısında, çeşitli tarikatların da önemli olduğu görülmektedir. Bunların içerisinde en yaygın olanı Nakşibendîliktir. Geçmiş dönemlerde yaşamış olan ya da yaşadığına inanılan

[913] *Cumhuriyetin 50. Yılında Kahramanmaraş, İl Yıllığı*, 1973, s. 225,226
[914] H.Y. Horasan, *Kahramanmaraş'ı Tanıyalım*, s. 204, 193, 194; A. Şen, *Kahramanmaraş*, s. 71, 72, 73.

din büyüklerinin (evliya, sahabe…v.b) halk arasında büyük saygınlığı vardır. Peygamberin sahabelerinden olduğu öne sürülen Şeyh Ukkaş ve Malik Ejder'e ait birçok menkıbe anlatılmaktadır. Bu sebeple yörede doğan çocuklara bu sahabelerden esinlenilerek Ökkeş, Malik ve Ejder isimleri çokça verilmektedir. Yine din büyüklerinden olan Alaattin Devletlû'nun "*Daralıp bana gelen dar vakitte, acele isteyen seher vakti gelsin*" dediği inancı ile adaklar, dilekler genellikle sabahın erken saatlerinde yapılır. Bunlardan başka Derdiment, Alaybey, Şeyh Adil ziyaretgâhları meşhurdur. Bu ziyaretgâhlara çok fazla adak adanmaktadır. İstekleri kabul olanlar ise kısa zamanda adaklarını yerine getiriler. Adak olarak genellikle Kur'ân-ı Kerîm okutulup Mevlit adandığı görülmektedir[915].

Adaklar ve ziyaretler gibi dinsel törenlerin dışında yörede pek çok da hurafenin olduğu görülmektedir. Günlere ilişkin inançlar ön planda yer almıştır. Örneğin; yöre inancına göre salı ve perşembe günleri çamaşır yıkanması uygun değildir. Cuma günü yola çıkılmaz, gidenin arkasından balkonun bir köşesine ayna konulması adettendir gibi. Özellikle nazar ve nazardan korunma yolları ile ilgili inanışlar fazladır. Sarışın ve mavi gözlülerin nazarının değeceği inancı vardır. Bu kişilerin baktığı insanların, bitkinin ya da eşyanın nazara uğrayacağına inanılmaktadır. Nazardan korunma yolları içerisinde üzerlik otu ile tütsü yapmak, hocalara okutturmak, kurşun dökmek ve kömür saymak başta gelmektedir. Ayrıca nazardan korunmak için kullanılan nazarlıklar arasında mavi boncuk, şap, yılan kemiği, küçük kaplumbağa kabuğu, küçük çakı, makas, karaçalı dalından muska şeklinde kesilmiş bir parça, hayvan boynuzu, öküz, at, karaca gibi hayvanların kafatasları yer almıştır. Bunlardan taşınabilecek gibi küçük olanlar çocukların omuzlarına ve beşiklerine asılmış, büyük olanlar ev ve benzeri binaların gözle görülebilen ön cephelerine asılmıştır[916].

3.9.4 Evlenme Geleneği

Türk toplumunda evlilik müessesesi kutsaldır. Bu sebeple çok eski tarihlerden beri süregelen bir alışkanlık ile ailelerin evlatlarına uygun bir eş bulup bir yuva kurmasını sağlaması bir dizi tören ile yapılmıştır. Ancak yıllar geçtikçe bu

[915] "Maraş", *Yurt Ansiklopedisi*, s. 5725.
[916] *Maraş İl Yıllığı*, 1967, s. 107,108; A. Şen, *Kahramanmaraş*, s. 74, 75.

törenlerin şeklinde ve süresinde birtakım değişiklikler olmuştur. Ama özde belli başlı olan örf ve adetlerin değişime uğramadan halen devam ettirildiği görülmektedir.

Ülke genelinde rastlanan bu durum Maraş şehri için de geçerliliğini korumuştur. Maraş'ta halkın çoğunluğunu orta tabaka adı verilen tuhafiyeci, manifaturacı, kabzımal gibi mağaza sahibi tüccarlarla küçüklü büyüklü imalatçılar oluşturmaktadır. Yüzyıllardan beri süregelen düğün adetlerine şehrin her köşesinde rastlamak mümkündür. Bugün de hala geçerliliğini sürdüren bu adetler içerisinde kız görme, şerbet, ağırlık, nişan, çehiz, gelin hamamı, kına, gelin getirme, düğün, velime yemeği, nikâh, gerdek ve el öpme yer almıştır[917].

Maraş'ta evlenmelerin büyük çoğunluğu görücülerin aracılığı ile yapılmaktadır. Askerliğini bitirmiş ve evlenme çağına gelmiş olan genç erkeklerin anneleri yakın akraba ya da eş dostlarıyla birlikte görücülüğe çıkaralar ki bu iş için pazartesi ve perşembe uğurlu günler olarak kabul edilmiştir. Kız beğenilirse durum aile içerisindeki büyüklerle görüşülüp değerlendirilir ve ikinci kez dünürlüğe gidilir. Kız tarafı cevap vermek için üç gün süre ister cevap olumsuz ise "kızımız daha küçük" şeklinde cevaplar verilir. Cevap olumlu ise birkaç kez daha görüşüldükten sonra aile büyüğü erkekler bir araya gelip söz kesme kısmını gerçekleştirirler. Ağırlık, çeyiz, takı yanı sıra başlık ve yol parası gibi uygulamalar yörede varlığını devam ettirmektedir. Ekonomik alanda başlayan canlanma ile erkek tarafına düşen yükün biraz daha arttığı görülmektedir. Altın kemer ve ucundan bilezik, kordon gerdanlık ve hakiki bir top inci istekler arasında yer almıştır. Bu istekler karşılandığı takdirde kız evine şerbet içmeye gidilir. Eğer istekler karşılanamaz ise erkek tarafı kızı istemekten vazgeçer [918].

Şerbet için uğurlu günler yine pazartesi ve perşembe olarak kabul edilmiştir. Kız evinde yapılacak olan törenin masrafları erkek tarafına aittir. Tören esnasında meyve, tatlı ve çerez ikram edilir. Şerbet dağıtımı sırasında kayınvalide kıza yüzüğü takar. Bu tören bazı yerde nişan olarak da değerlendirilmektedir. Kız ve erkeğin hazırlıklarına göre düğün günü saptanır. Düğün öncesi kız evine çeyiz gönderilir.

---

[917] H. Uğurol Barlas, *Maraş Düğün Adetleri*, İstanbul 1963, s.1,8; "Maraş", *Yurt Ansiklopedisi*, s. 5725

[918] H.Y. Horasan, *Kahramanmaraş'ı Tanıyalım*, s. 200,201; *Maraş İl Yıllığı*, 1967, s. 108,109; K. Koç, *Kahramanmaraş'ta Sosyal Hayat*, s. 311; Yaşar Alpaslan- Hacı Ali Özturan, *Eski Maraş'ta Örf'ler Adet'ler ve İçtimai Hayat*, Kahramanmaraş 2010, s. 73-78.

Gönderilenler kız evi tarafından misafirlerin görebileceği şekilde sergilenir. Sonraki günlerde gelin hamamı ve kına için gün kararlaştırılır. Hamam masrafları erkek evi tarafından karşılanır. Salı günü akşamı kız evinde kına gecesi yapılır. Kınada, geline özel kıyafetler giydirilip ellerine kına yakılır, eğlenceler düzenlenir. Gelin Çarşamba günü öğleden sonra at üzerinde erkek evine getirilir. Gelin oğlan evinin önünde kayınpederinin elini öper. Çocuklara para dağıtılır. Kayınvalidenin kolunun altından geçerek gelin eve girer. Eline ve ayağına kına yakılıp kıyafetleri giydirilerek düğüne hazırlanır. Düğün türküsü ve halaylar ile eğlenilir. Abdalların çaldığı davul ve belediye bandosu eşliğinde düğün devam eder, ne kadar çok katılanı varsa düğün o kadar gösterişli ve namlı olur. O gün herkese "Velime Yemeği" adı verilen özel yemek verilir. Bu yemek çoğu zaman lahmacun, patates sulusu, kuru fasülye, etli pirinç pilavı, cacık ve hoşaftır. Perşembe akşamı damat arkadaşları tarafından traş ettirilip hamama götürülür ve damatlıkları giydirilip hazırlanır. Yumruklanarak dualar eşliğinde gelinin yanına götürülür. Geline yüz görümlüğü takmak da adettendir. Pazara rastlayan bir gün kız evine el öpmeye gidilir[919].

3.9.5 Doğum ve Çocuk ile İlgili Gelenekler

Şehir, çocuğa düşkündür. Çocuğun kız ya da erkek oluşu her ne kadar "Allahın takdirine bağlıdır", denilse de yöre erkek çocuğa daha düşkündür. Hamile kadına erkek çocuk gösterilirse, erkek doğuracağına yönelik bir inanış vardır. Aşerme dönemi "göynü geçi", "gönlü kötü" şeklinde adlandırılmıştır. Bu dönemde yenilen şeylere göre çocuğun cinsiyetine ilişkin yorumlar yapılır[920].

Doğumun kolay olması için anne adayına "Fatma Analı" ismi verilen bir bitki çayı içirilir. Çocuk doğduğunda göbeği beş parmak yukarıdan kesilir. Biraz daha yukarıdan kesilirse sesinin güzel olacağına inanılmaktadır. Çocuk erkek ise göbeği, "ahırcı olsun, malcı olsun, çiftçi olsun" diye ahıra gömülür. Kız olursa "çalışkan ve temiz olsun" diye suya atılırdı. Doğum sonrası loğusaya üç gün su, ayran, yoğurt vb. verilmez. Biraz kaynatılmış tereyağı ve pekmez karışımı içirilirdi. Doğumun ardından üç ezan geçmeden çocuğa meme verilmez. Çocuk doğunca ebe tarafından

[919] A. Şen, *Kahramanmaraş*, s. 76, 77; H.Y. Horasan, *Kahramanmaraş'ı Tanıyalım*, s. 202; *Maraş İl Yıllığı*, 1967, s. 109, 110; "Maraş", *Yurt Ansiklopedisi*, s. 5726; Y. Alpaslan- H. A. Özturan, *Eski Maraş'ta Örf'ler*, s. 82-106.
[920] "Maraş", *Yurt Ansiklopedisi*, s. 5726

tuzlanır. Bunun sebebi ise ağzı ve bedeni kokmasın, çocuk sağlam ve pişkin olması içindir. Bebek doğumdan beş on dakika sonra yıkanır. Bebeği yıkarken ayaklarından tutup baş aşağı sallandırmak adettendir. Boynu ve kolları uzun olsun denir. Sonra bebek kundaklanarak beşiğine konur. Üç gün sonra da altına toprak koymaya başlanır. Çocuk yürümeye başlayana kadar toprak koyma işi devam eder. Toprakta yatan çocuğun daha gürbüz olacağına inanılmaktadır[921].

Doğum sonrası yapılan ziyaretler önemlidir. Bebeği olmayan ya da yaşamayan kadınlar bebeğe yaklaştırılmaz. Bu kişilerin bebeğin üzerine silkinmesinden korkulur. Eğer silkinirse uğursuzluklarının bebeğe de geçeceği ve bebeğin sakat olacağı ya da öleceği kanaati hâkimdir. Yine doğum sonrası inanışlar arasında aynı gün doğum yapanların birbiriyle görüştürülmesinin uğursuzluk olacağı kırk basması, albasması gibi rahatsızlıkların meydana geleceği inanışı yörede hâkimdir. Kırklı çocuk evde yalnız bırakılmaz ve bu süre içerisinde evden dışarıya bir şey verilmez. Birbirleriyle karşılaşan loğusalar kırk basmasını önlemek için birbirlerine iğne verirler ve öpüşürler. Kırk banyosu yaptırılırken, ana ve çocuğun kırk delikli bir süzgeç ya da hamam kesesinden geçirilen üç tas su ile yıkanması yaygın bir gelenektir[922].

Kimi yörelerde bebekler kırkı çıkmadan sünnet ettirilirler. Sünnetin 7 yaş sonrasına kalmamasına dikkat edilir. Sünnet düğünü uygulaması yoktur. Kırsal kesimlerde yer yer beşik kertme geleneğinin sürdürüldüğü görülmektedir[923].

---

[921] *Maraş İl Yıllığı*, 1967, s. 112,113.
[922] A.Şen, *Kahramanmaraş*, s. 79, 80.
[923] *Maraş İl Yıllığı*, 1967, s. 115.

SONUÇ

Kökeni Hitit Uygarlığı'na kadar dayanan Maraş şehri, tarih içerisinde Markasi, Germanicia gibi farklı isimlerle bilinen, Orta Anadolu ile güney bölgelerini birbirine bağlayan önemli ticarî ve askerî merkezlerden birisi olmuştur. Ancak şehir, bu stratejik konumunu yeni yolların devreye girmesiyle XIX. yüzyılın başlarında kaybetmiştir.

İdârî yapılanması tarih içerisinde birtakım değişimlere uğrayan şehir, 1867 yılında kabul edilen Vilayet Nizamnamesiyle birlikte Halep'e yakın olması sebebiyle Halep Vilayeti'nin bir sancağı haline getirilmiştir. 1 Ekim 1881 tarihinde Halep'ten ayrılarak vilayet haline dönüştürülen Maraş, bu yeni durumunu ancak 18 gün muhafaza edebilmiştir. Yeniden eski konumuna getirilip Halep'e bağlı bir sancak haline dönüştürülmüştür.

II. Meşrutiyet yönetiminin getirdiği yeni düzenlemelerle birlikte Maraş idari yapılanmasında da değişiklikler olmuştur. Şehir ilerleyen yıllar içerisinde birçok kez bağımsız sancak olabilmek için başvuruda bulunmuş, 27 Şubat 1915 tarihinde kendisine bağlı olan yerleşim yerleri ve tahsis edilmiş olan gelirleriyle birlikte müstakil liva haline dönüştürülmüştür. Bu değişimin hem idârî hem de iktisâdî yönden yarar sağlayacağı düşünülmüştür.

1921 Anayasası ile birlikte ülke idârî teşkilâtlanmasında birtakım düzenlemelere gidilmiş, Türkiye, coğrafî durumu ve iktisâdî ilişkileri açısından vilayetlere ayrılmıştır. Yapılan bu değişikliklerle müstakil liva konumunda bulunan Maraş, vilayet statüsüne dâhil edilmiştir. 1924 Anayasasıyla yapılan idârî düzenlemelerle şehir; merkez kazaya ilave olarak Pazarcık, Elbistan, Göksun ve Andırın olmak üzere dört kazadan meydana gelmiştir.

Cumhuriyet öncesi dönemde 1916 yılı itibarıyle Maraş sancağına ait 426 civarında köy ve kasabada ancak 52 mekteb-i ibtidâî bulunmaktadır. Bu okullarda 2079 öğrencinin eğitim gördüğü kayıtlarda yer almaktadır. Önceki yıllara göre Müslüman okullarındaki öğrenci sayısı artmış olmasına rağmen okullaşma oranının çok düşük olduğu ve 24.519 çocuğun okuldan ve eğitimden mahrum kaldığı bildirilmektedir. Okula devam edebilen çocukların ancak %8 oranında olduğu, her

yıl mevcut okul sayısı kadar okul açıldığı taktirde bile açığı kapatmak için 12 seneye ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır.

1923 yılında Maraş'ta temel eğitim kurumu olarak hizmet veren 70 ilkokul ve 1 ortaokul bulunduğu, ilkokullarda 3.833 kız ve erkek öğrenci, ortaokulda ise 90 erkek öğrenci olduğu bilinmektedir. 1930'lu yılların başında Elbistan ilçesinde de 1 ortaokul açılmıştır. 1935 yılına ait arşiv belgelerinde Maraş'ın genel nüfusu 196.800, eğitim çağındaki çocukların sayısı 19.000 olarak verilmiş ve bu çocuklardan sadece 3.673'ünün (%19,3) okula devam edebildiği bildirilmiştir. Sadece şehir merkezinde 5 ilkokul, 1 ortaokul bulunduğu, şehir merkezinde yaşayan eğitim çağındaki yaklaşık 3.500 çocuktan yalnızca 700'ünün (%20) okullara devam edebildiği, diğerlerinin ise hem okul sayısının yetersizliği hem de maddi sıkıntılar sebebiyle küçük zanaatkârların yanında işe verilmeleri ve tarımsal faaliyetlerde çalıştırılmaları yüzünden eğitimden mahrum kaldıkları ve okur-yazarlık oranının düşük olduğu vurgulanmıştır. Merkezi bütçeden Maraş iline gönderilen ve maarife ayrılan paranın sadece mevcut okulların masraflarına ve öğretmenlerin maaşlarına yettiği, bu yüzden de yeni okul açılması ve yeni öğretmenlerin görevlendirilmesinin mümkün olmadığı, ve ilköğretim masraflarının tamamen ilin sorumluluğuna bırakıldığı görülmektedir. Cumhuriyet sonrası dönemde yaklaşık 30 yıl süreyle Maraş merkezinde yeni bir ortaokul açılmamış olması da eğitimde geri kalmışlığın göstergesidir.

Maraş, bulunduğu konum ve demografik yapısı itibariyle misyoner faaliyetlerinin yoğun olarak yaşandığı şehirlerden birisi olmuştur. Cumhuriyetin ilanından önce şehrin merkez ve ilçelerinde Amerikan, Alman, İngiliz ve Fransız misyonerlere ait olan eğitim kurumları, ibadethaneler, sağlık kuruluşları ve yetimhaneler önemli ölçüde faaliyet göstermişlerdir. Çoğunlukla şehirde yaşayan gayrimüslimlerin sosyo-kültürel açıdan yetiştirilmesine yönelik faaliyetlerde bulunduklarını iddia eden bu kuruluşların birçoğu ruhsatsız olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. 1908 yılı Maraş Salnamesi'nde şehirde yer alan ve mekatib-i gayrimüslime diye nitelendirilen Katolik, Protestan, Yahudi, Ermeni ve Latin unsurlara ait 21 okul bulunduğu kaydedilmektedir. Ancak farklı kaynaklarda yabancı okullar konusunda birbirinden farklı sayılar verilmiştir. Sadece Amerikalı misyonerlere ait Maraş'ta ilkokul, ortaokul ve lise düzeyinde 17 okul olduğu görülmektedir. Bu dönemde Almanlar'ın 3 okulu, 1 hastanesi, 2 tane de yetimhanesi

vardır. Ancak Almanlar, I. Dünya Savaşı'ndan sonra şehirdeki kurumlarını Amerikalılara bırakarak Maraş'ı terketmişlerdir. Fransızların Osmanlı kayıtlarında görülen 2 okulu olmasına rağmen ruhsatsız olarak bu dönemde 6 okulda faaliyet gösterdikleri bilinmektedir. İngilizlere ait olan iki yetimhane de ilerleyen yıllarda Amerikan Yakın Doğu Yardım Teşkilâtı'nın himayesine alınmıştır. Yabancı okulların denetim altına alınması amacıyla 1915 tarihli Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi yayınlanmıştır. Okullar konusunda görülen çeşitlilik Cumhuriyetin ilanından sonra yurt genelinde uygulanan Tevhîd-i Tedrisat Kanunu çerçevesinde son bulmuştur. 1935 tarihli Yabancı Okullar Yönergesi ile gayrimüslim okullarının sıkı denetim altına alınması Maraş'taki yabancı okulların da zaman içerisinde kapatılmasına yol açmıştır.

Sosyal ve iktisadî hayatta, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte ülke genelinde ortaya çıkan sıkıntılar Maraş ve çevresinde de yaşanmıştır. Özellikle ordunun iâşe temin ettiği merkezlerden biri olan Maraş, savaşın getirdiği sıkıntılar ve ordunun iâşe temini konusundaki katı kurallarından şikâyetçi olmuştur.

Mondros Mütarekesiyle başlayan işgal sürecinde ise Maraş şehri 22 Şubat 1919 tarihinde önce İngiliz işgaline uğramış, daha sonra İngilizlerin 15 Eylül 1919 tarihinde Fransızlarla imzaladıkları Suriye İtilafnamesiyle 30 Ekim 1919 tarihinde Fransa'ya devredilmiştir. İngiliz işgali sırasında maddi ve manevi güç kazanan ve tehcire tabi tutulmuş olan Ermeniler, fitne ve fesat çıkartmak üzere geri dönmeye başlamışlardır. Bu şekilde geri dönen Ermenilerin büyük çoğunluğu ise yine işgalden güç alarak köy ve kasabalarına dönmeyip Maraş'a yerleşmişlerdir. Fransız işgali ile başlayan süreçte Fransızlarla birlikte hareket eden Ermeniler, tehcirin intikamını almaya geldiklerini duyurarak gerek merkezde gerekse ilçelerde yapmış oldukları katliamlarla yöre halkına büyük zarar vermişlerdir. 21 Ocak 1920 günü hat safhaya ulaşan gerginlik 22 gün süren Maraş Milli Mücadelesini başlatmıştır. Maraş halkının 11 Şubat 1920 tarihine kadar devam eden Milli Mücadelesi Fransız kuvvetlerinin geriye çekilişi ile son bulmuştur. Ancak şehir işgal süresince yaşadığı yangınlar ve bombardımanlar yüzünden harap hale gelmiştir.

Milli Mücadelenin ilk zaferinin gerçekleştiği Maraş Savunması'nda, bölge halkının gösterdiği direnç ve azim tüm ülke çapında ses getirmiş ve yardımlara vesile olmuştur. Bu dönem içerisinde halkımız başta Maraş olmak üzere, güney bölgesinde

yaşanan işgaller sonucunda meydana gelen sıkıntıları gidermek adına yardım ve desteklerini en üst düzeyde tutmuştur. Bu yardım ve destekler hem maddi hem de manevi olarak iki şekilde gerçekleştirilmiştir. Manevi destek olarak ülkenin dört bir tarafında yapılan protesto ve mitingler, maddi destek olarak ise yiyecek, giyecek ve para yardımı görülmektedir.

Maraş Milli Mücadelesinde şehir halkının göstermiş olduğu vatanperverlik dillere destan olmuş, büyük fedakârlıklarla kazanılan bu zafer, şehre 5 Nisan 1925'de "İstiklâl Madalyası"nı, 7 Şubat 1973 tarihinde de "Kahramanlık" ünvanını getirmiş ve Maraş'ın ismi bu tarihten itibaren Kahramanmaraş olarak değiştirilmiştir.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte başlayan toplumsal değişimde Cumhuriyet Halk Partisi'nin alt örgütü olarak çalışan "Halkevlerinin" etkisi önemli ölçüde hissedilmiştir. Özellikle Halkevi'nin bir şubesinin 19 Şubat 1932 tarihinde, Maraş'ta açılmasıyla başlayan sosyal ve kültürel değişim içerisinde şehirde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Misyonu telkin ve terbiye ile toplumu eğitip, halka doğru tezleri aşılamak olan Halkevi sayesinde bu yıllarda pek çok sanatsal faaliyetlerde bulunulmuş, birçok şölen ve konserler verilmiştir. Halkın eğitilmesi için büyük çaba harcanmış, bu amaçla halk dersaneleri, kurslar ve okuma salonları açılmıştır. Köylere kadar ulaşılarak Köy Kanunu halka anlatılmış ve uygulanması için yardımcı olunmuştur. Dil, Tarih, Edebiyat, Güzel Sanatlar, Spor, Müze ve Sergi konusunda çalışmalar yapılarak yöre kültürünün canlı tutulup ulusal bir kültür bilincinin oluşturulması için çaba sarfedilmiştir.

Cumhuriyet öncesi şehrin iktisâdî hayatı büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayandırılmıştır. Şehir, iklim itibariyle her türlü sebze ve meyvenin yetişmesine müsait bir yapıdadır. II. Meşrutiyet döneminde şehirde ekilebilen toprakların % 70'i tahıl ekimine, % 30'u bağcılığa, % 1'i sınaî bitkilere ve % 3'ü de baklagillere ayrılmıştır. Halk geçimini büyük ölçüde tahıl yetiştiriciliğinden sağlamıştır. Şehrin iktisâdî hayatı, cumhuriyet öncesinde olduğu gibi sonrasında da tarım ve hayvancılıkla devam etmiştir. Cumhuriyet sonrası ekilebilen toprakların % 95'ini tahılların kapladığı görülmektedir. Bu dönemde bağcılık, baklagiller ve sınaî bitkilerin ekim alanları oldukça daraltılmıştır. Cumhuriyet sonrasında ülkede başlatılan modern tarım uygulamalarının şehre gelişi oldukça geç olmuş ve halk uzun

yıllar, önceden uyguladığı eski yöntemlerle sınırlı sayıda tarım faaliyetini sürdürmüştür.

Hayvancılık konusunda cumhuriyet öncesi yapılan küçükbaş hayvan yetiştiriciliği cumhuriyet sonrasında da devam etmiştir. Ancak ipekböcekçiliği ve arıcılık cumhuriyet sonrasında eski önemini kaybetmiştir. İlkel şartlarda yapılan az sayıda arıcılık görülse de ipekböcekçiliği 1938 yılında tamamen kalkmıştır.

Maraş, cumhuriyet öncesinde el sanatlarında oldukça geniş bir yelpazede hizmet vermekteydi. Ancak Milli Mücadele sürecinde şehrin neredeyse tamamının yanmış olması, günün şartlarına uygun bir düzenin sağlanmasını ve şehrin yeniden mamur hale getirilmesini geciktirmiştir. Bu süreçte yaşanan sıkıntılar şehrin sosyo-ekonomik yapısında derin izler bırakmıştır. Dünyada meydana gelen teknolojik gelişmeler doğrultusunda ülkemizde 1930'lu yıllarda başlayan sosyo-kültürel değişim Maraş'ı da etkilemiştir. Özellikle günlük hayatta ortaya çıkan gelişmeler atın yerini arabaya, öküzün yerini traktöre bırakmasına neden olmuştur. Böylece başta saraçlık, semercilik ve dericilik olmak üzere şehirde icra edilen pek çok elsanatı eski önemini kaybetmeye başlamıştır.

Cumhuriyet öncesi ulaşım konusunda yaşanan sıkıntıların aşılması için çeşitli girişimlerde bulunan şehir yöneticileri, merkeze yazmış oldukları istek yazılarının yanı sıra sorunun kısa sürede sonuçlandırılması için bir takım çözüm önerilerinde de bulunmuşlardır. Bu önerilerden birisi 1911 yılında sunulmuştur. Öneriye göre şehrin ulaşımı konusunda ayrılmış olan ödeneğin yetmemesi yüzünden işlerin çok ağır gittiği, bu yüzden de başka vilayetlerin tahsisatından Maraş'a aktarma yapılması şeklinde olmuştur. Ancak bu istek uygun görülmemiş ve kabul edilmemiştir. Bir diğer çözüm önerisi ise 1913 yılında yapılmış ve şehrin işlek bir ulaşıma kavuşması için başlatılmış olan Bağdat demiryolu projesine dâhil olması istenmiştir. Bağdat demiryolu şirketinin Avrupa'daki yöneticileri planlanan güzergâhın dışında olması sebebiyle başvuruyu kabul etmemişlerdir. Şehrin ulaşım konusunda yaşamış olduğu bu talihsiz durum Cumhuriyet sonrasında da devam etmiştir. Şehir yöneticileri, uzun yıllar Maraş'ı çevresine bağlayan yolları bitirmek için ödenek istemiş ve çaba göstermiştir. Özellikle Maraş- Göksun- Kayseri yolunun bitirilmesi için çalışmalar yapılmış ama 1935 yılının altıncı ayına kadar yol çalışması devam etmiş ancak bu tarihten sonra açılabilmiştir. Yine Maraş'ın Fevzi Paşa-Diyarbakır tren yolu üzerinde

bulunan Eloğlu (Türkoğlu) istasyonuna bağlanması için çalışılmış, ödenek yetersizliğinden başarı sağlanamamıştır. Daha sonraki yıllarda yapılan yatırımlarda yer almak isteyen şehir, kalkınmada öncelikli şehirler arasında yer alamayışından ötürü ikinci planda kalmış, aktif bir ulaşım ağına sahip olamayışı ile de iktisadi ve sosyal açıdan çevre illere nazaran geri kalmıştır.

Sonuç olarak şehir ile ilgili genel bir değerlendirme yapmak gerekirse Maraş, Cumhuriyet öncesinde içerisinde bulunduğu sosyal, ekonomik ve kültürel yönden sahip olduğu çeşitliliği ve üretkenliği Cumhuriyet sonrasında kaybetmiş ve 1938 yılına kadar olan dönemde XX. yüzyılın başlarında bulunduğu konumdan pek de ileriye gidememiştir. Bu geri kalış çevre illerle karşılaştırıldığında bugün de belirgin şekilde fark edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

A-ARŞİV BELGELERİ

I-Başbakanlık Osmanlı Arşivi

İdare-i Umumiye Belgeleri (DH. İUM)

Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Kalemi Belgeleri (DH. MUİ)

İdare Kısmı Belgeleri (DH. İD)

Şifre Kalemi Belgeleri (DH. ŞFR)

Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Belgeleri (DH. UMVM)

Emniyet-i Umumi 1. Şube Belgeleri (DH. EUM. 1.şb)

Emniyet-i Umumi 2. Şube Belgeleri (DH. EUM. 2.şb)

Emniyet-i Umumi 3. Şube Belgeleri (DH. EUM. 3.şb)

Emniyet-i Umumi 4. Şube Belgeleri (DH. EUM. 4.şb)

Emniyet-i Umumi 5. Şube Belgeleri (DH. EUM. 5.şb)

Emniyet-i Umumi 6. Şube Belgeleri (DH. EUM. 6.şb)

Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü Emniyet (DH. EUM. EMN)

Emniyet-i Umumi Memurin Kalemi (DH. EUM. MEM)

Emniyet-i Umumi Ecanib Kalemi (DH. EUM. ECB)

Emniyet-i Umumi Kalemi Umumi (DH. EUM. KLU)

Kalem-i Mahsusa Müdiriyeti Evrakı (DH. KMS)

Mütenevvia Evrakı (DH. MTV)

Sicil-i Nüfus Kalemi Müteferrik Belgesi (DH. SN.M)

Dosya Usûlü İradeler Tasnifi (DUİT)

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)

İrade Maarif (İ.MF)

Maarif Nezareti Heyet-i Teftişe Kalemi (MF. HTF)

İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS)

Şûra-yı Devlet (ŞD)

II-Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

III-Genelkurmay ATASE Arşivi

a)- İstiklâl Harbi Kataloğu (İ.SH.)

b)- Atatürk Özel Koleksiyonu (ATAZB.)

IV- Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)

B- SALNAMELER

T.C Devlet Salnamesi (1925-1926), İstanbul Matbaa-i Amire, İstanbul 1926.

T.C Devlet Salnamesi (1927-1928), İstanbul Matbaa-i Amire, İstanbul 1927.

T.C Devlet Yıllığı (1928-1929), İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1929.

T.C Devlet Yıllığı (1929-1930), İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1930.

C-ZABIT CERİDELERİ VE SÜRELİ YAYINLAR

1-Zabıt Cerideleri

Meclisi Mebusan Zabıt Cerideleri (MMZC)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (TBMMZC)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Zabıt Cerideleri (TBMMGZC)

2-Gazeteler

Albayrak

mâl-i Milliye

Hâkimiyet-i Milliye

İrâde-i Milliye

Maraş Resmi Vilayet Gazetesi

D- YÜKSEK LİSANS - DOKTORA TEZLERİ

ADAK, Ufuk; *XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayetindeki Hapishaneler,* Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006.

ALTUN, Aslı; *Türkiye'de Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Örgütlenmesi,* Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2006.

BALCI, Mekselina; *Çivi Yazılı Belgeler Işığında Maraş Bölgesi,* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2001.

CAVLAK, Tuncer; *Cumhuriyet Döneminde İdari Taksimat ve Mülki Teşkilat (1923-1950),* Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 1990.

DOĞAN, Ayhan; *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş,* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 1999.

KABACIK, Mehmet; *230 numaralı Maraş Şer'iye Sicili H. 1320-1322 / M.1902-1904,* R. 1337-1338 / M. 1921- 1922, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 1996.

KARATAŞ, Mehmet; *234 numaralı Maraş Şer'iye Sicili H. 1322-1325 / M.1904 - 1909,* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 1996.

POLAT, Ceyhun; *Halkevlerinden Bir Kesit Bolu Halkevi(1932-1969),* Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010.

RAMAZANOĞLU, Ökkeş; *234 numaralı Maraş Şer'iye Sicili H. 1322-1325 / M.1904-1909,* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 1996.

ŞAHİN, Harun; *XX. Yüzyılın Başlarında Maraş Sancağı'nın İktisadi, Mali ve Sosyal Durumu,* Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010.

TEMİZHAN, Oğuz; *Halkevleri ve Halkevlerinin 1932-1940 Arası Eğitim Faaliyetleri,* Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitimin Sosyal ve Tarihi Temelleri Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

USLU, Muharrem; *Erzincan'da Suç Suçlu ve Hapishane (XIX. Yüzyılın Sonu- XX. Yüzyılın Başı),* Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan 2010.

E- KİTAPLAR VE MAKALELER

1-Kitaplar

AKANDERE, Osman; *Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.

AKBIYIK, Yaşar; *Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

Akdeniz Havzası ve Coğrafyası; Tabii, Zirai, Beşeri, Baytari, Haz. Genel Kurmay Başkanlığı (Coğrafya Encümeni), Ankara 1935.

ALPASLAN, Yaşar – ÖZTURAN, Hacı Ali; *Eski Maraş'ta Örf'ler Adet'ler ve İçtimai Hayat*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2010.

ALTINÖZ, İsmail; *Dulkadir Eyaletinin Kurulması ve Gelişmesi,* Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2009.

ARMAOĞLU, Fahir; *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, Genişletilmiş 15. Baskı, İstanbul 2005.

ATA, Ferudun; *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

----------; *Süleymaniyeli Nemrut Mustafa Paşa*, Temel Yayınları, İstanbul 2008.

ATALAY, Besim; *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, Haz. İlyas Gökhan- Mehmet Karataş, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2008.

BAĞDADLILAR, Adil; *Uzunoluk*, Kahramanmaraş 1974.

BARLAS, H. Uğurol; *Maraş Düğün Adetleri*, Yurttaş Kitabevi Folklor Yayınları: 1, İstanbul 1963.

BAŞ, Yaşar – TEKİN, Rahmi; *Maraş Vakıfları (Dulkadirli ve Osmanlı Dönemi)*, Konya- Ereğli Oğuz Dulkadiroğlu Bektik Kültürünü Yaşatma Derneği Yayınları, Konya Ereğli 2007.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi; T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 42, 2. Baskı, İstanbul 2000.

BAŞDOĞAN, Ferhat; *Tenekeli Köyden Sanayi Merkezine Kahramanmaraş*, Setma Matbaacılık, Ankara 2001.

BAYUR, Yusuf Hikmet; *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.III, Kısım:4, TTK Yayınları, Ankara 1991.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik; *Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1962.

CEVDET PAŞA; *Tezakir (21-39),* Yayınlayan: Cavid Baysun, TTK Yayınları, Ankara 1963.

ÇABUK, Mustafa; *Maraş'ta Misyoner Faaliyetleri ve Misyoner Okulları*, Ukde Yay, Kahramanmaraş 2008.

ÇADIRCI, Musa; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, T.T.K Yayınları, Ankara 1991.

ÇAĞBAYIR, Yaşar; *Ötüken Türkçe Sözlük*, C. 3, İstanbul 2007.

ÇEÇEN, Anıl; *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2000.

ÇOĞALAN, Celal - KURTARAN, Halit; *Her Yönü ile Maraş*, İstanbul 1969.

DEDEOĞLU, Mesut; *Dünden Bugüne Kahramanmaraş*, Ankara 1996.

DEVELLİOĞLU, Ferit; *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitapevi, 8. Baskı, Ankara 1988.

DOĞAN, Orhan – ALPASLAN, Erhan; *Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Maraş Vakıfları*, Okutman Yayıncılık, Ankara 2011.

ELDEM, Vedat; *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi*, T.T.K, Yayınları, Ankara 1994.

----------*; Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, T.T.K, Yayınları, Ankara 1994.

EMİRMAHMUTOĞLU, A.Saim; *Maraş İçin*, Maraş 1946.

ERASLAN, Cezmi – OLGUN, Kenan; *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, 3F Yayınevi, İstanbul 2006.

ERDOĞAN, Mustafa; *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, Liberte Yayınları, Ankara 2003.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi; Sad. Mehmed Zillilioğlu, C.9, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1985.

EYİCİL, Ahmet; *Yakın Çağda Kahramanmaraş*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2009.

FAROQHI, Suraıya; *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler,* Çeviri: Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Baskı:3, İstanbul 2000.

GÖKHAN, İlyas; *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi,* Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2011.

GÜNAY, Nejla; *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytun İsyanları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007.

GÜRBÜZ, Mehmet; *Kahramanmaraş Merkez İlçe'nin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, T.C. Kahramanmaraş Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları No:2, Kahramanmaraş 2001.

GÜRÜN, Kamuran; *Ermeni Dosyası*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2005.

HALAÇOĞLU, Yusuf; *XIV-XVII. y.y.'larda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulâsası, Ulus Basımevi 1936.

HORASAN, H. Yüksel; *Kahramanmaraş'ı Tanıyalım*, Özkan Matbaacılık, Ankara 1992.

JAESCHKE, Gotthard; *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

KABASAKAL, Mehmet; *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1991.

Kahramanmaraş İli Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim, Haz. Kahramanmaraş İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Kahramanmaraş 1998.

KARABEKİR, Kâzım, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1960.

KARABEKİROĞLU, Şevki; *Şubat 1920*, Fa Ajans Matbaa ve Tanıtım Hizmetleri, Kahramanmaraş 2008.

KARACAKAYA, Recep; *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi*, Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2005.

KARAL, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi, I. Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907),* C.8, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

----------; *Osmanlı Tarihi, II. Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918),* C.9, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

KARPAT, Kemal; *Osmanlı Nüfusu, 1830- 1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

----------; *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Timaş Yayınları 3. Baskı, İstanbul 2009.

KERR, Stanley E.; *The Lions Of Marash,* State Unıversıty of New York Press, Albany 1973.

KILIÇ, Sezen; *Türk- Alman İlişkileri ve Türkiye'de ki Alman Okulları (1852'den 1945'e Kadar),* Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005.

KOCABAŞOĞLU, Uygur; *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları,* Arba Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1991.

KOÇ, Kemalettin, *Kahramanmaraş'ta Sosyal Hayatın Fiziki Yapıya Etkisi*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2010.

KÖSTÜKLÜ, Nuri; *Milli Mücadelede Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S.; *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Elif Kitabevi, 8. Baskı, İstanbul 2007.

Maraş İl Yıllığı; Maraş 1967.

OCAK, Ahmet Yaşar; *Babaîler İsyanı, Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü,* Dergâh Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2009.

OLGUN, Kenan; *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihindeki Yeri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2008.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları (1909-1916), T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, C.4, Ankara 2009.

Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri (1909, 1913, 1914); Haz. Tevfik Güran, TC. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Tarihi İstatistikler Dizisi, C.3, Ankara 2003.

Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye'nin Nüfusu (1500-1927); Haz. Cem Behar, TC. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Tarihi İstatistikler Dizisi, C.2, Ankara 2003.

Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler (1841- 1918); Haz. Tevfik Güran, TC. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Tarihi İstatistikler Dizisi, C.7, Ankara 2003.

Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı (1284-1326/1867-1908); Haz. Said Öztürk, Kahramanmaraş Belediyesi, C.1-2, İstanbul 2006.

ÖZALP, Yalçın; *Mustafa Kemal ve Milli Mücadele'nin İlk Zaferi*, Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, Kahramanmaraş 1984.

ÖZBAŞ, Mehmet Yusuf; *Dava, 1920 Maraşlı –Fransız Harbi*, Sema Matbaası, Tarihsiz.

ÖZBUDUN, Ergun; *1921 Anayasası*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008.

ÖZÇELİK, İsmail; *Milli Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi(Adana, Antep, Urfa, Maraş) 1919-1921*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005.

ÖZKARCI, Mehmet; *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Kahramanmaraş 46*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.I-II, Ankara 2007.

ÖZKAYA, Yücel; *XVIII: Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, TTK. Yayınları, Ankara 1985.

ÖZTEL, Muharrem; *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2009.

ÖZTOPRAK, İzzet; *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

ÖZTÜRK, Ayhan; *Milli Mücadele'de Gaziantep*, Geçit Yayınları, Kayseri 1994.

POLAT, Cavit; *Maraş Bibliyografyası*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2009.

SAKİN, Orhan; *Osmanlı'da Etnik Yapı 1914 Nüfusu*, İstanbul 2008.

SANDER, Oral; *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, İmge Yayınevi, İstanbul 2003.

SARAL, Ahmet Hulki - SARAL, Tosun; *Vatan Nasıl Kurtarıldı?*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1970.

SEZEN, Tahir; *Osmanlı Yer Adları*, T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006.

SERTOĞLU, Midhat; *Osmanlı Tarih Lügatı*, İstanbul 1986.

SEZER, Ayten; *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999 Ankara.

SOLAK, İbrahim; *XVI. Asırda Maraş Kazası*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

ŞEN, Abdurrahman; *Dünden Bugüne Kahramanmaraş*, Nesil Matbaacılık, Kahramanmaraş 2005.

ŞEMSEDDİN SAMİ; *Kamus-ı Türkî*, Haz. Paşa Yavuzarslan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

ŞİŞMAN, Adnan; *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devletinde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

TANKUT, Hasan Reşit; *Maraş Yollarında*, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1944.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924, Haz. Mehmet Ö. Alkan, Tarihi İstatistikler Dizisi, C.6, Ankara 2011.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, İş Bankası Kültür Yayınları, C.4, Ankara 1985.

T.C Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Belediyeler İstatistiği (1926-1936)*, Ankara 1939.

T.C Kahramanmaraş Valiliği, *Cumhuriyetin 50. Yılında Kahramanmaraş İl Yıllığı 1973.*

TOLON, Ahmet Hurşit; *Birinci Dünya Savaşında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.

TURGUT, Hulusi; *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2005.

Türk Parlamento Tarihi, I. ve II. Meşrutiyet; Haz. İhsan Güneş ve Türk Parlamento Tarihi Araştırma Gurubu, C. II, T.B.M.M Vakfı Yayınları, No:15, Ankara 1996.

Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve T.B.M.M I.Dönem (1919-1923); Haz. Fahri Çoker ve Türk Parlamento Araştırma Gurubu, C.1, T.B.M.M Vakfı Yayınları No:4, Ankara 1994.

Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve T.B.M.M II. Dönem (1923-1927); Haz. Kazım Öztürk ve Türk Parlamento Araştırma Gurubu, C.3, T.B.M.M Vakfı Yayınları No:10, Ankara 1995.

Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve T.B.M.M III. Dönem (1927-1931); Haz. Kazım Öztürk ve Türk Parlamento Araştırma Gurubu, C.3, T.B.M.M Vakfı Yayınları No:10, Ankara 1995.

Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve T.B.M.M IV. Dönem (1931-1935); Haz. Fahri Çoker ve Türk Parlamento Araştırma Gurubu, C.2, T.B.M.M Vakfı Yayınları No:12, Ankara 1996.

Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve T.B.M.M V. Dönem (1935-1938); Haz. İhsan Güneş ve Türk Parlamento Araştırma Gurubu, C.2, T.B.M.M Vakfı Yayınları No:26, Ankara 2001.

ÜLMAN, A. Haluk; *I.Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, İmge Kitapevi, 3. Baskı, Ankara 2002.

YAKAR, Serdar; *Memleketime Dair, Tarihi, Kültürü, Sosyal Yapısı ve Ekonomisi ile Kahramanmaraş*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 1997.

Yazım Kılavuzu, Türk Dil Kurumu, 24. Baskı, Ankara 2005.

YEŞİLKAYA, Neşe G.; *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, İletişim Yayınları, Ankara 2003.

YILMAZÇELİK, İbrahim; *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840 Fiziki, İdari ve Sosyo- Ekonomik Yapı)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

YİNANÇ, Refet; *Dulkadir Beyliği*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

YİNANÇ, Refet - ELİBÜYÜK, Mesud; *Maraş Tahrir Defteri (1563)*, C. I, Ankara 1988.

2- Makaleler

AHMAD, Feroz - RUSTOW, Dankwart A. ; "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, S.4-5, İstanbul 1976, s. 245-284.

AKAR, Şevket Kamil, "Osmanlı Maliyesinde Bütçe Uygulaması", *Osmanlı (İktisat)*, Yeni Türkiye Yayınları, C.3, Ankara 1999, s.565-570.

AKBIYIK, Yaşar, " Milli Mücadele Sırasında Maraş'a Yapılan Yardımlar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.21, C.7, Temmuz 1991, s.591-601.

AKBULUT, Dursun Ali "Samsun'un "Gazi Günü" ya da 19 Mayıs Bayramı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.33, C. XI, Ankara 1995, s.1-4.

ALİ SEZAİ EFENDİ, "Şeyh Ali Sezai Efendi Notları", Haz. Yaşar Alpaslan-Serdar Yakar, *İstiklal Savaşında Maraş*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2008.

ATA, Ferudun; "I. Dünya Savaşı İçinde Bozkır'a Yapılan Sürgünler", *Bozkır'ın Dünü ve Bugünü Sempozyumu, 12 Kasım 2006*, Konya 2007, s.149-161.

ATAR, Zafer; "20.Yüzyılın Başlarında Turgutlu Hapishanesinin Genel Durumu", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.1, C.9, Manisa 2011, s. 87- 102.

BAŞ, Yaşar; "Maraş Çevresinde Dulkadirli ve Osmanlı Vakıfları", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, Kahramanmaraş 2004, s.565-573.

BAYARTAN, Mehmet; "Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle", *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fak. Coğrafya Bölümü, Coğrafya Dergisi,* S.13, İstanbul 2005, s.93-107.

BEDÜK, Saadet – ÖZKAN, Mücella; "Kahramanmaraş Müzesinde Bulunan Kadın Cepkenlerinin İncelenmesi", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, Kahramanmaraş 2004, s.827-843.

BUDAK, Mustafa;" Birinci Dünya Savaşında Ermeni Çetelerin Müslüman Kıyımları", *Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu,* Editörler: Süleyman Beyoğlu, Necdet Öztürk, Bülent Bakar, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s.109-128.

ÇAVDAR, Tevfik; "Halkevleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.4, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s.877-884.

DARKOT, Besim, "Maraş", *Milli Eğitim Bakanlığı, İslam Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul 1993, s.310-312.

DEMİREL, Ahmet; "Osmanlı Meclisi Mebusanı I. Devre (1908-1912) Mebusları", *Osmanlı (Siyaset)*, Yeni Türkiye Yayınları, C.2, Ankara 1999, s.410-419.

DİKİCİ, Ali; "Osmanlı'dan Devralınan Uygulama: Mülki İdare Amirlerinin Polis Yöneticisi, Polis Yöneticilerinin Mülki İdari Amir olması", *Türk İdare Dergisi*, S.466, Mart 2010, s.122- 144.

----------; " Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Polis Teşkilatı (1923-1938)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* S.72, C.XXIV, Kasım 2008, s.1-24.

DOĞAN, Orhan, "Milli Mücadelede Maraş ve Mustafa Kemal", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi,* Sayı:42, İstanbul 2007, s.207-230.

DÜZBAKAR, Ömer, "Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri",*Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fak. Sosyal Bilimler Dergisi,* S.5, Bursa 2003, s.97-108.

EMECEN, Ferudun, "Osmanlılarda Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler", *Osmanlı (Toplum), Yeni Türkiye Yayınları*, C.4, Ankara 1999, s.91-97.

EYİCİL, Ahmet "Maraş Savunması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* S.61, C.21, Mart 2005, s.47-75.

ERASLAN, Cezmi; "I. Dünya Savaşı", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C.13, Ankara 2002, s.339-361.

GÖKHAN, İlyas; "İlkçağda Maraş", *Maraş Tarihi ve Sanatı Üzerine*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş ve Yöresi Kültür Değerlerini Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay. No:1, Kahramanmaraş 2008, s.1-35.

----------; "İlkçağdan Müslümanların Fethine Kadar Maraş", *İlkçağdan Dulkadirlilere Kadar Maraş*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2008, s.11-66.

----------; "Ortaçağ Kaynaklarına Göre 1114 Maraş Depremi", *İlkçağdan Dulkadirlilere Kadar Maraş*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2008, s.143-155.

----------; "Memluklüler Döneminde Maraş", *İlkçağdan Dulkadirlilere Kadar Maraş*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2008, s.156-179.

GÜNAY, Nejla; "XIX. Yüzyıldan Günümüze Maraş'taki Ekonomik ve Sosyal Değişikliklerin Şehirdeki Bazı Geleneksel Meslekler Üzerindeki Olumsuz Etkileri", *Milli Folklor, Üç Aylık Uluslar Arası Halkbilimi Dergisi*, Yıl:22, S.86, Ankara 2010, s.163-173.

GÜNDOĞDU, Hamza; "Kahramanmaraş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.24, İstanbul 2001, s.197-201.

GÜNDÜZ, Tufan; "Kahramanmaraş", *Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi*, C.24, İstanbul 2001, s.192-196.

GÜRBÜZ, Adnan; "16-17. Yüzyıllarda Maraş'ta Sosyal Ekonomik Hayat", *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.2, S.9, Ordu 2009, s.165-170.

HATEMİ, Hüseyin; "Cumhuriyetten Sonra Vakıflar" , *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 10, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s.2787-2793.

KANADIKIRIK, Emrullah; "Maraş'ta Nüfus Hareketleri", *Ankara Üniversitesi, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, S.3-4, Ankara 1971, s.381-404.

KARACAKAYA, Recep; *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi*, Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2005.

KARADAĞ, Hüsameddin;" İstiklal Savaşında Maraş", Haz. Yaşar Alpaslan –Serdar Yakar, *İstiklal Savaşında Maraş*, Kahramanmaraş 2008, s.13-69.

KARADENİZ, Hasan Basri; "Osmanlı Devleti'nin Beylikleri İlhak Siyaseti ve Dulkadirli Beyliği'nin İlhakı", *Türkler Ansiklopedisi*, C.9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.486-498.

KARAGÖZ, Mehmet; "Osmanlı 'da Şehir ve Şehirli Mekân-İnsan-Beşeri Münasebetler (15 ve 18.Yüzyıl)", *Osmanlı (Toplum), Yeni Türkiye Yayınları*, C.4, Ankara 1999, s.103-110.

KARATAŞ, Mehmet; "20.Yüzyılın Başlarında Maraş'ın Sosyo- Kültürel ve Ekonomik Durumu (1894-1907), *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, Kahramanmaraş 2004, s.599-609.

KAYA, Selim; "Dulkadir Beyleri", *VII.- XVI. Asırlarda Maraş Emirleri, (Emir, Melik, Bey, Senyör, Beylerbeyi, Sancakbeyi),* Editör: İlyas Gökhan- Selim Kaya, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2008, s. 161-168.

----------; "Selçuklular Döneminde Maraş", *İlkçağdan Dulkadirlilere Kadar Maraş*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2008, s. 107-142.

----------; " Maraş ve Çevresinde Ermeniler", *İlkçağdan Dulkadirlilere Kadar Maraş*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2008, s.180-203.

KAZICI, Ziya "Osmanlı Döneminde Maraş'ta Bulunan Vakıfların Eğitime Katkıları", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, Kahramanmaraş 2004, s.559-565.

KILIÇ, Orhan; "XVII: Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devletinin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması", *Osmanlı (Teşkilat),* Yeni Türkiye Yayınları, C.6, Ankara 1999, s.89-110.

KIVRIM, İsmail; "Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)", *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, S.8, Gaziantep 2009, s.231-255.

ÖZKAYA, Yücel; "(1914-1918) Yılları Arasında Birinci Dünya Savaşı", *Milli Mücadele Tarihi,* C.I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005, , s. 1-21.

SOMEL, Selçuk Akşin; " Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913)", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, C. 1, İletişim Yayınları, 4.Baskı, İstanbul 2002, s.88-98.

SÖYLEMEZ, Faruk; "XVIII. Yüzyıl Başlarından XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Maraş ve Çevresinde Eşkiyalık Hareketleri", *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:22, Kayseri 2007, s. 70-85.

SÜMER, Faruk; "Ağaç-Eriler", *Belleten*, C. XXVI, S. 103, Ankara 1962, s.521-528.

ŞAHİN, Harun; "Osmanlı Döneminde Maraş'ta İktisadi Faaliyetler: 19.Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başlarında", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.10, S.3, Gaziantep 2011, s.1057-1076.

ŞENEL Şennur - TUYAN Zehra; "1926-1967 Yılları Arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde Kurulan Tesisler (Vakıflar)", *Gazi Akademik Bakış*, C.3, S.5, Ankara 2009, s.123-142.

TABAKOĞLU, Ahmet; " Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları", *Osmanlı (Toplum), Yeni Türkiye Yayınları*, C.4, Ankara 1999, s.17-31,

TAŞDEMİRCİ, Ersoy; "Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar", *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.10, Kayseri 2001, s.13-30.

TEKİN, Saadet; "Dr. Poliç Beyin 1918 Tarihli Raporuna Göre Berlin ve Aydın Hapishanelerine Genel Bir Bakış", *Osmanlı Tarih Araştırmaları Merkezi*, S.24, Ankara 2010, s. 205-221.

----------; "Osmanlı'da Kadın ve Kadın Hapishaneleri", *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Tarih Araştırmalı Dergisi*, S. 47, C. 29, Ankara 2010, s.83-102.

TEMEL, Mehmet; "XX. Yüzyılın Başlarında Menteşe Sancağı Hapishaneleri", *Selçuk Üniversite*si, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.26, Güz 2009, s. 109-135.

TOK, Özen; "Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (17 ve 18. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)", *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.18, Kayseri 2005, s.155-173.

TOROĞLU, Emin, "Salnamelere Göre (1869-1908) Maraş Kazasında Nüfus, Yerleşme ve Ekonomik Faaliyetler", *Maraş Tarihi ve Sanatı Üzerine*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Kahramanmaraş ve Yöresi Kültür Değerlerini Araştırma ve Uygulama Merkezi, Kahramanmaraş 2008, s.208-226.

VİTAL, Cuinet, , "Asya Türkiye'sin de Maraş Sancağı", *Seyahatname, Şehir Tarihi ve Coğrafya Kitaplarına Göre Maraş*, Haz. Yaşar Alpaslan – Serdar Yakar, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2009, s. 148-168.

YARCI, Güler; “Osmanlı Polis Kıyafetleri ve Müteahhit Terziler (1908-1923)”, *Acta Turcica Çevirimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, “Türk Kültüründe Terzilik” Yıl:1, S.2/2, Temmuz 2009, s. 15-43.

YETİŞKİN, Mehmet, “Ermenilerin Maraş’tan Ayrılmaları, 1920-1922”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.58, C.20, Mart 2004, s.1-10.

YILDIRIM, Nuran “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları” , *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C.5, İstanbul 1985, s.1320-1338.

YİNANÇ, Mükrimin Halil – KAYA, Selim, “Maraş Emirleri”, *VII.- XVI. Asırlarda Maraş Emirleri, (Emir, Melik, Bey, Senyör, Beylerbeyi, Sancakbeyi),* Editör: İlyas Gökhan- Selim Kaya, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2008, s.19- 63.

YURT ANSİKLOPEDİSİ; “Maraş”, C.8, İstanbul 1982, s. 5642-5749.

9- İNTERNET SAYFALARI

http//www.kahramanmaraş bel.tr / kurumsal / belediye-başkanları.15.09.2011

http:/www.kahramanmaras.gov.tr/web/uploads/attachments/nufus.pdf.20.09.2011

http: // www.turkhukuksitesi.com /mevzuat. php? mid= 8322/ 01.05.2012

http://www. kgm.gov.tr/27.06.2012

EKLER

Ek 1 : BOA, DH. EUM. KLU, 10/24; Maraş Kazası'nın I.Dünya Savaşı'ndan önce merkez ve köylerinin ayrıntılı nüfus dökümü.

Köy İsimleri	TOPLAM			İSLAM			ERMENİ			ERMENİ KATOLİK			ERMENİ PROTESTAN			ERMENİ LATİN			RUM			MUSEVİ		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
Kuyucak Köyü	127	120	247	127	120	247	-	-	-	-														
Küçük Nacar	132	100	232	132	100	232	-	-	-	-														
Hacının Çiftliği	12	16	28	12	16	28	-	-	-	-														
Gömenc	5	7	12	5	7	12	-	-	-	-														
Almalar	227	199	426	227	199	426	-	-	-	-														
Bulanık	230	207	437	230	207	437	-	-	-	-														
Yusuf Hacılı	185	176	357	185	176	357	-	-	-	-														
Peynir Dere	159	153	312	159	153	312	-	-	-	-														
Kerhan	117	97	214	117	97	214	-	-	-	-														
Ağyar	85	75	160	85	75	160	-	-	-	-														
Göllü	116	103	219	116	103	219	-	-	-	-														
Ayaklıca Oluk	277	241	518	269	236	505	5	8	13	-														
Gafarlı	90	50	140	90	50	140	-	-	-	-														
Dereli	209	202	411	209	202	411																		
Kozludere	89	89	178	89	89	178																		
Köseli	202	187	389	202	187	389																		
Kavlaklı	239	207	446	239	207	446																		

İsmailli	229	217	446	229	217	446																		
ÇamÇakallı	116	101	217	116	101	117																		
Kürtül	486	413	889	486	413	889																		
Klavuzlu	107	91	198	107	91	198																		
Kürtler Afşarı	56	64	120	56	64	120																		
Çobanlı	102	106	208	102	106	208																		
Budaklı	252	213	465	252	213	465																		
Kılağlı	144	126	270	144	126	270																		
Camuslı	82	84	166	82	84	166																		
Hacı Eyüblü	176	180	356	176	180	356																		
Yenipınar	82	73	155	82	73	155																		
Başdervişli	212	186	398	212	186	398																		
Kemallı	93	74	167	93	74	167																		
Ağabeyli	163	109	272	163	109	272																		
Kabasakallı	75	60	135	75	60	135																		
Boyalı	108	93	201	108	93	201																		
Güdaymalı	137	120	257	137	120	257																		
Honur	108	66	174	108	66	174																		
Sarıçukur	159	144	303	159	144	303																		
Maksutlu	113	122	235	113	122	235																		
Kale	11	11	22	11	11	22																		
Kızılseki	119	116	235	119	116	235																		
Öşlü	159	139	298	159	139	298																		
Karadere	276	225	501	276	225	501																		
Sır	328	293	621	328	293	621																		
Gölpınar Gafarlı	75	71	146	75	71	146																		
Sadakatlı	66	58	124	66	58	124																		

Kalekaya	148	126	274	148	126	274																		
Yeşildere	199	207	406	199	207	406																		
Düldül	40	32	72	40	32	72																		
Çokran	24	24	48	24	24	48																		
Hartlap	514	451	965	514	451	965																		
Yeniyapan	127	103	230	127	103	230																		
Zeytindere	79	71	150	79	71	150																		
Fatmalı	285	263	548	285	263	548																		
Delihacılı	173	125	298	173	125	298																		
Çağırgan	89	55	144	89	55	144																		
Kişifli	159	174	333	15	12	27	144	162	306															
Cöceli	72	65	137	72	65	137																		
Önsenli	464	430	894	464	430	894																		
Dadağlı	156	144	300	156	144	300																		
Döngeli	511	392	903	227	133	360	235	225	460				49	34	83									
Fındıcak	561	509	1070	0	0	0	422	411	833				139	98	237									
Küperli	92	78	170	92	78	170																		
Afşarlı	62	58	120	62	58	120																		
Önsenhopuru	259	263	522	259	263	522																		
Orçan	787	732	1519	787	732	1519																		
Araplar	69	70	139	69	70	139																		
Telbi Çiftliği	24	24	48	0	0	0	24	24	48															
Uzunkışla	22	20	42	22	20	42																		
Çullu	84	77	161	84	77	161																		
Hasanağa	125	98	223	165	98	223																		
Ferhuş	161	143	304	161	143	304																		
Şerefli Hopur?	118	113	231	118	113	231																		
Ümmetdede	6	6	12	6	6	12																		

Atizi	11	13	24	11	13	24																		
Çomurlu	16	13	29	16	13	29																		
Hacı Mustafa Ağa Çiftliği	10	10	20	10	10	20																		
Köprüağzı	15	14	29	15	14	29																		
Abbaslar	57	54	111	57	54	111																		
Yeniyapan	48	35	83	48	35	83																		
Sivasgürünlü	95	71	166	95	71	166																		
Köşürge	191	195	386	191	195	386																		
Demrek	84	73	157	66	57	123	18	16	34															
Yeniköy	203	178	381	203	178	381																		
SarıMollalı	129	102	231	129	102	231																		
Oksar	106	103	209	106	103	209																		
Mencikli Varyanlı	312	274	586	312	274	586																		
Anabat	327	316	643	327	316	643																		
Araplar	27	23	50	0	0	0	27	23	50															
Şuğur	221	222	443	221	222	443																		
Fenk	135	110	245	135	110	245																		
Döngele	524	497	1021	253	202	455	136	153	289				8	2	10	127	140	267						
Mucukdere	52	55	107	0	0	0	0	0	0				0	0	0	52	55	107						
Köyönü	25	28	53	0	0	0	0	0	0				0	0	0	25	28	53						
Nasara	270	270	540	0	0	0	118	135	253				7	9	16	145	126	271						
Çürükkoz	42	42	84	0	0	0	39	32	71				3	10	13									
Gönüklü	23	21	44	0	0	0	22	19	41				1	2	3									
Gölceyiz	41	39	80	0	0	0	41	39	80															
Sarılar	94	75	169	59	48	107	35	27	62															

Ağcakoyunlu	215	190	405	215	190	405																		
Güllünarlıca	17	14	31	17	14	31																		
Ceceli	77	80	157	77	80	157																		
İloğlu	212	223	435	212	223	435																		
Kılılıoğlu	106	136	242	106	136	242																		
Çobantepe	82	99	181	82	99	181																		
Güleli Höyük	63	50	113	63	50	113																		
İmalı	164	154	318	164	154	318																		
Muratçakıroğlu Çiftliği	131	131	262	17	19	36	114	112	226															
Beynamazlı	191	202	393	191	202	393																		
Dedeler	216	196	412	216	196	412																		
Karalar	126	109	235	126	109	235																		
Yekün	16600	15053	31653	14664	13163	27827	1380	1386	2766	0	0	0	207	155	362	349	349	698						
Maraş Kazası	20499	20061	40560	11009	10599	21608	5483	5424	1097	1759	1743	3502	1853	1937	3790	258	238	496	8	6	14	129	114	243
Yabancı	913	974	1887	430	497	927	74	8	82	5	3	8	390	448	838	2	3	5	10	10	20	2	5	7
Yekün	38012	36088	74100	26103	24259	50362	6937	6818	13755	1764	1746	3510	2450	2540	4990	609	590	1199	18	16	34	131	119	250
Fazla zuhur eden nüfus	626	495	1121	0	0	0	399	411	810	0	0	0	73	49	122	154	35	189	0	0	0	0	0	0
Yekün	38638	36583	75221	26103	24259	50362	7336	7229	14565	1764	1746	3510	2523	2589	5112	763	625	1388	18	16	34	131	119	250

Ek 2 : BOA, DH. EUM. KLU, 10/24; I. Dünya Savaşından 30 Ağustos 1915 tarihine kadar olan süre içerisinde Maraş merkez ve köylerinin ayrıntılı nüfus dökümü.

Köy İsimleri	TOPLAM			İSLAM			ERMENİ			ERMENİ KATOLİK			ERMENİ PROTESTAN			ERMENİ LATİN			RUM			MUSEVİ		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
Kuzucaklı Köyü	127	120	247	127	120	247	-	-	-	-														
Küçük Nacar	132	100	232	132	100	232	-	-	-	-														
Hacının Çiftliği	12	16	28	12	16	28	-	-	-	-														
Gömenc	5	7	12	5	7	12	-	-	-	-														
Almalar	227	199	426	227	199	426	-	-	-	-														
Bulanık	230	207	437	230	207	437	-	-	-	-														
Yusuf Hacılı	185	176	357	185	176	357	-	-	-	-														
Peynir Dere	159	153	312	159	153	312	-	-	-	-														
Kerhan	117	97	214	117	97	214	-	-	-	-														
Ağyar	85	75	160	85	75	160	-	-	-	-														
Göllü	116	103	219	116	103	219	-	-	-	-														
Ayaklıca Oluk	277	241	518	269	236	505	5	8	13	-														
Gafarlı	90	50	140	90	50	140	-	-	-	-														

Dereli	209	202	411	209	202	411																		
Kozludere	89	89	178	89	89	178																		
Köseli	202	187	389	202	187	389																		
Kavlaklı	239	207	446	239	207	446																		
İsmailli	229	217	446	229	217	446																		
ÇamÇakallı	116	101	217	116	101	117																		
Kürtül	486	413	899	486	413	899																		
Klavuzlu	107	91	198	107	91	198																		
Kürtler Afşarı	56	64	120	56	64	120																		
Çobanlı	102	106	208	102	106	208																		
Budaklı	252	213	465	252	213	465																		
Kılağlı	144	126	270	144	126	270																		
Camuslı	82	84	166	82	84	166																		
Hacı Eyüblü	176	180	356	176	180	356																		
Yenipınar	82	73	155	82	73	155																		
Başdervişli	212	186	398	212	186	398																		
Kemallı	93	74	167	93	74	167																		
Ağabeyli	163	109	272	163	109	272																		
Kabasakallı	75	60	135	75	60	135																		
Boyalı	108	93	201	108	93	201																		
Güdaymalı	137	120	257	137	120	257																		
Honur	108	66	174	108	66	174																		
Sarıçukur	159	144	303	159	144	303																		
Maksutlu	113	122	235	113	122	235																		
Kale	11	11	22	11	11	22																		
Kızılseki	119	116	235	119	116	235																		
Öşlü	159	139	298	159	139	298																		
Karadere	276	225	501	276	225	501																		

Sır	328	293	621	328	293	621																		
Gölpınar Gafarlı	75	71	146	75	71	146																		
Sadakatlı	66	58	124	66	58	124																		
Kalekaya	148	126	274	148	126	274																		
Yeşildere	199	207	406	199	207	406																		
Düldül	40	32	72	40	32	72																		
Çokran	24	24	48	24	24	48																		
Hartlap	514	451	965	514	451	965																		
Yeniyapan	127	103	230	127	103	230																		
Zeytindere	79	71	150	79	71	150																		
Fatmalı	285	263	548	285	263	548																		
Delihacılı	173	125	298	173	125	298																		
Çağırgan	89	55	144	89	55	144																		
Kişifli	15	12	27	15	12	27	0	0	0															
Cöceli	72	65	137	72	65	137																		
Önsenli	464	430	894	464	430	894																		
Sataflı	156	144	300	156	144	300																		
Döngeli	227	133	360	227	133	360	0	0	0				0	0	0									
Fındıcak	0	0	0	0	0	0	0	0	0															
Küperli	92	78	170	92	78	170																		
Afşarlı	62	58	120	62	58	120																		
Önsenhopuru	259	263	522	259	263	522																		
Orçan	787	732	1519	787	732	1519																		
Araplar	69	70	139	69	70	139																		
Telbi Çiftliği	24	24	48	0	0	0	24	24	48															
Uzunkışla	22	20	42	22	20	42																		
Çullu	84	77	161	84	77	161																		

Hasanağa	125	98	223	165	98	223																		
Ferhuş	161	143	304	161	143	304																		
Şerefli Hopur	118	113	231	118	113	231																		
Ümmetdede	6	6	12	6	6	12																		
Atizi	11	13	24	11	13	24																		
Çomurlu	16	13	29	16	13	29																		
Hacı Mustafa Ağa Çiftliği	10	10	20	10	10	20																		
Köprüağzı	15	14	29	15	14	29																		
Abbaslar	57	54	111	57	54	111																		
Yeniyapan	48	35	83	48	35	83																		
Sivasgürünlü	95	71	166	95	71	166																		
Köşürge	191	195	386	191	195	386																		
Demrek	66	57	123	66	57	123	0	0	0															
Yeniköy	203	178	381	203	178	381																		
SarıMollalı	129	102	231	129	102	231																		
Oksar	106	103	209	106	103	209																		
Mencikli Varyanlı	312	274	586	312	274	586																		
Anabat	327	316	643	327	316	643																		
Araplar	0	0	0	0	0	0	0	0	0															
Şuğur	221	222	443	221	222	443																		
Fenk	135	110	245	135	110	245																		
Döngele	253	202	455	253	202	455	0	0	0				8	2	10	127	140	267						
Mucukdere	0	0	0	0	0	0	0	0	0				0	0	0	52	55	107						
Köyönü	0	0	0	0	0	0	0	0	0				0	0	0	25	28	53						
Nasara	0	0	0	0	0	0	0	0	0				7	9	16	145	126	271						

Çürükkoz	0	0	0	0	0	0	0	0	0				3	10	13									
Gönüklü	0	0	0	0	0	0	0	0	0				1	2	3									
Gölceyiz	0	0	0	0	0	0	0	0	0															
Sarılar	59	48	107	59	48	107																		
Ağcakoyunlu	215	190	405	215	190	405																		
Güllünarlıca	17	14	31	17	14	31																		
Ceceli	77	80	157	77	80	157																		
İloğlu	212	223	435	212	223	435																		
Kılılıoğlu	106	136	242	106	136	242																		
Çobantepe	82	99	181	82	99	181																		
Güleli Höyük	63	50	113	63	50	113																		
İmalı	164	154	318	164	154	318																		
Muratçakıroğlu Çiftliği	17	19	36	17	19	36	0	0	0															
Beynamazlı	191	202	393	191	202	393																		
Dedeler	216	196	412	216	196	412																		
Karalar	126	109	235	126	109	235																		
Yekün	14693	13195	27888	14664	13163	27827	29	32	61	0	0	0												
Maraş Kazası	17448	17508	34956	11009	10599	21608	2595	2997	5592	1759	1743	3502	1690	1811	3501	258	238	496	8	6	14	129	114	243
Yabancı	913	974	1887	430	497	927	74	8	82	5	3	8	390	448	838	2	3	5	10	10	20	2	5	7
Yekün	33054	31677	64731	26103	24259	50362	2698	3037	5735	1764	1746	3510	2080	2259	4339	260	241	501	18	16	34	131	119	250
Silah altına alınanlar*	6645	0	6645	5273	0	5273	875	0	875	205	0	205	225	0	225	52	0	52	0	0	0	15	0	15
Yekün	26409	31677	58086	20830	24259	45089	1823	3037	4860	1559	1746	3305	1855	2259	4114	208	241	449	18	16	34	116	119	235

BELGELER

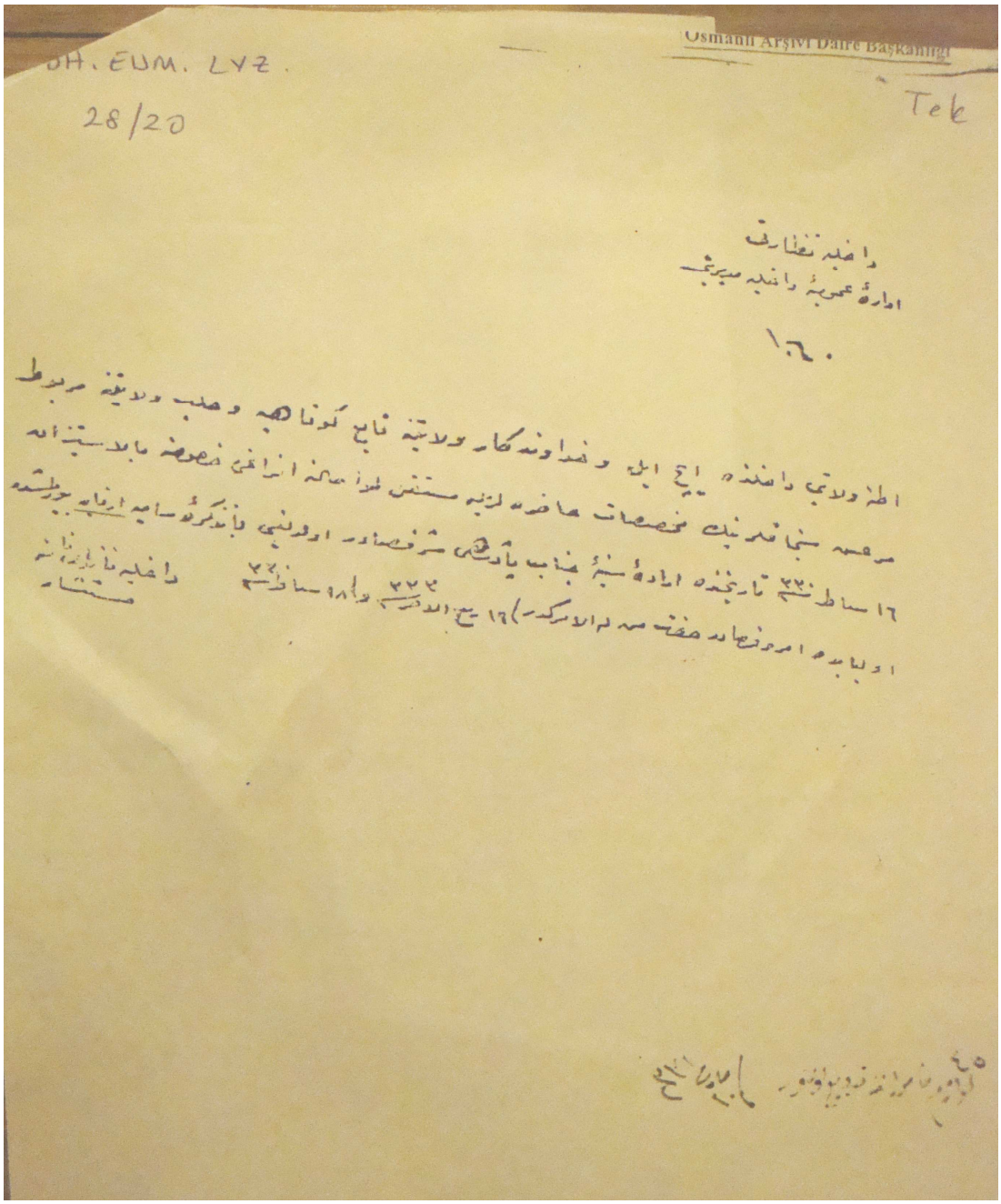

BOA, DH. EUM. LVZ. 28/20
Maraş'ın bağımsız sancak olması.16 Şubat1330/1 Mart 1915.

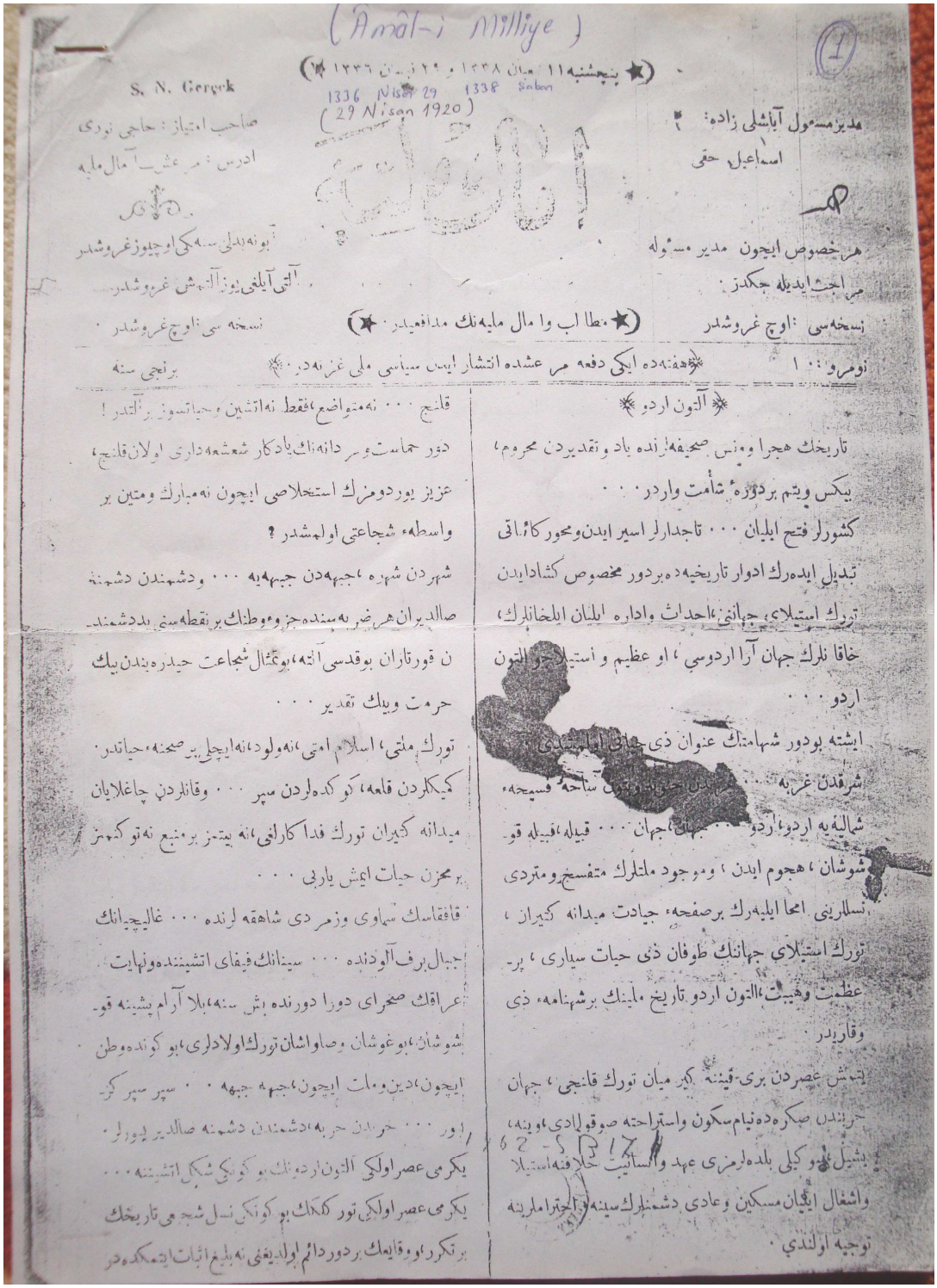

(Âmâl-i Milliye)

(★ پنجشنبه ۱۱ نیسان ۱۳۳۸ و ۲۹ نیسان ۱۳۳۶ ★)

1336 Nisan 29 1338 Salı
(29 Nisan 1920)

S. N. Gerçek

صاحب امتیاز: حاجی نوری

ادرس: مرعش ـ آمال ملیه

مدیر مسئول آیاشلی زاده
اسماعیل حقی

هر خصوص ایچون مدیر مسئوله مراجعت ایدیله جکدر.

بونه بدلی سنه‌لکی اوچ یوز غروشدر
آلتی آیلغی یوز آلتمش غروشدر
نسخه سی اوچ غروشدر

(★ مطالب وا مال ملیه‌نك مدافعیدر. ★)

نومرو: ۱۰۰ ★هفته‌ده ایکی دفعه مرعشده انتشار ایدن سیاسی ملی غزته‌در.★ برنجی سنه

★ آلتون اردو ★

تاریخك هجرا و مهنس صحیفه‌لرنده یاد و تقدیردن محروم، بیکس و یتیم بردوره‌ٔ شأمت واردر . . .

کشورلر فتح ایلیان . . . تاجدارلر اسیر ایدن و محور کائناتی تبدیل ایده‌رك ادوار تاریخیه‌ده بردور مخصوص کشادایدن تورك استیلای جهانی، احداث واداره ایلیان ایلخانلرك، خاقانلرك جهان آرا اردوسی، او عظیم و استیلاجو التون اردو . . .

ایشته بودور شهامتك عنوان ذی جاهی اولمشدی

شرقدن غربه . . . [redacted] ساحه‌ٔ وسیعه‌ده شمالیه اردو، اردو . . . جهان جهان . . . قبیله قبیله قوشوشان، هجوم ایدن، وموجود ملتلرك متفسخ و متردی نسللرینی امحا ایلیه‌رك برصفحه‌ٔ حیادت میدانه کیران، تورك استیلای جهانك طوفان ذی حیات سیاری، پر عظمت وهیبت، التون اردو تاریخ ملینك برشهنامه‌ٔ ذی وقاریدر.

یتمش عصردن بری قینه‌ٔ کبر میان تورك قلنجی، جهان خرینده صکره‌ده نیام سکون واستراحته صوقولادی، اوینه، بشیل بو کیلی بلده‌لرمزی عهد والسنه‌ٔ خلافته استیلا واشغال ایدیان مسکین وعادی دشمنلرك سینه‌لرینه احترامله توجیه اولندی.

قلنج . . . نه متواضع، فقط نه‌ات‌شین وحیاتسوز آلتدر! دور حمایت و سردانه‌لك یادکار شعشعه‌داری اولان قلنج، عزیز یوردومزك استخلاصی ایچون نه مبارك ومتین بر واسطه‌ٔ شجاعتی اولمشدر؟

شهردن شهره، جبهه‌دن جبهه‌یه . . . ودشمندن دشمنه صالدیران هر ضربه‌سنده حزو وطنك بر نقطه‌سنی یدد شمندن قورتاران بوقدسی آلته، بوتمثال شجاعت حیدریندن بیك حرمت وبیك تقدیر . . .

تورك ملتی، اسلام امتی، نه ولود، نه ایچلی بر صحنه، حیاتدر. کیکلردن قلعه، کوکده‌لردن سپر . . . وقانلردن چاغلایان میدانه کیران تورك فدا کارلغی، نه یتمز بر منبع نه تو کنمز بر محزن حیات ایمش یارب . . .

قافقاسك سماوی وزمردی شاهقه لرنده . . . غالیچه‌لرنك جبال برف آلودنده . . . سینه‌لرنك فیضای اتشینده ونهایت عراقك صحرای دورا دورنده بش سنه، بلا آرام پشینه قوشوشان، بوغوشان وصاواشان تورك اولادلری، بو کونده وطن ایچون، دین وملت ایچون، جبهه جبهه . . . سپر سپر کزیور . . . حربدن حربه، دشمندن دشمنه صالدیریورلر.

یکرمی عصر اولکی التون اردونك بو کونکی شکل اتشینه . . . یکرمی عصر اولکی تورکلکك بو کونکی نسل شجاعی تاریخك برتکرار و وقایعك بردور دائم اولدیغنی نه بلیغ اثبات ایتمکده در

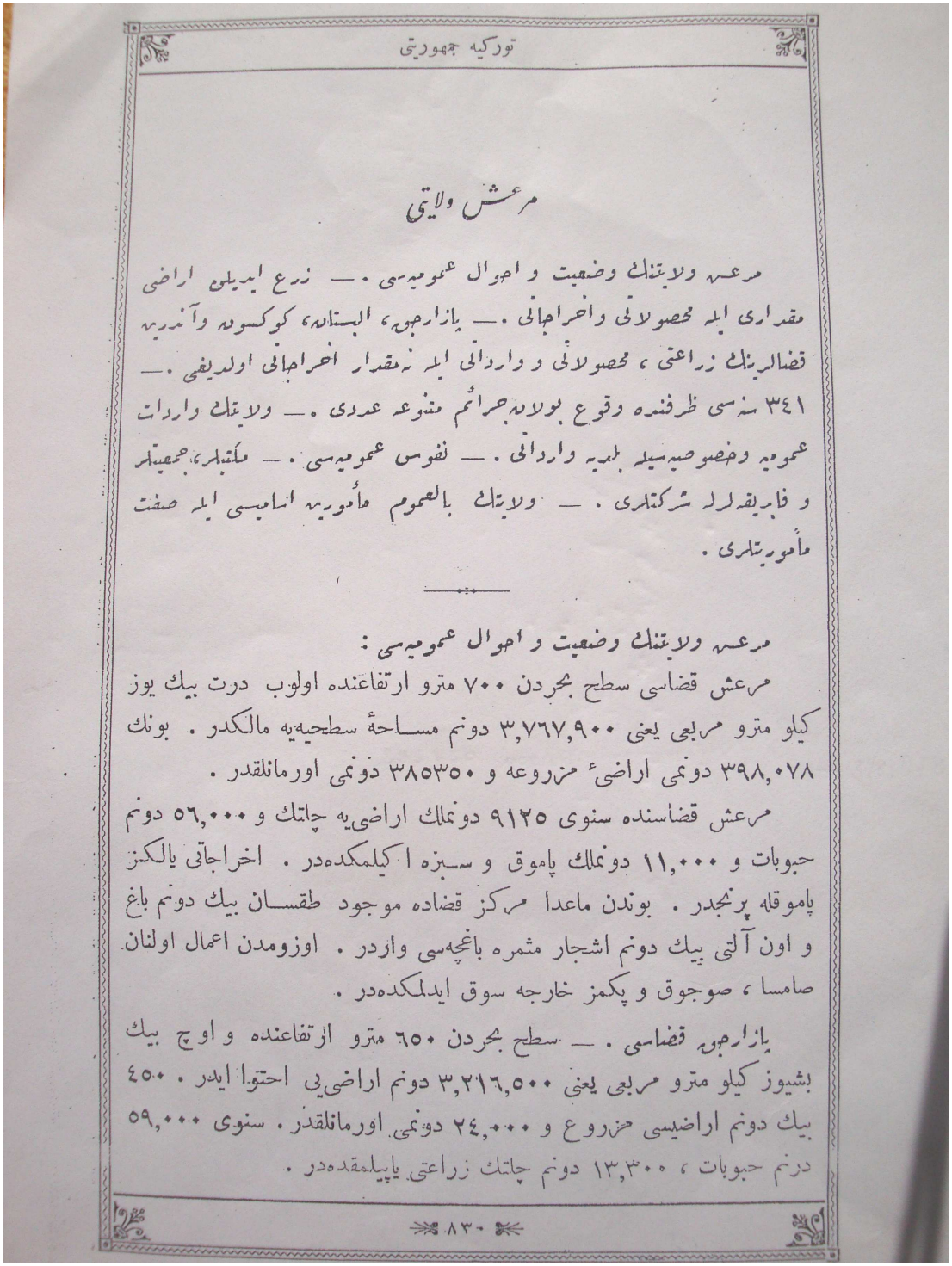

مرعش ولایتی

مرعش ولایتنك وضعیت و احوال عمومیه‌سی . — زرع ایدیلن اراضی مقداری ایله محصولاتی واخراجاتی . — یازارجق ، البستان ، کوکسون وآندریه قضالرینك زراعتی ، محصولاتی و وارداتی ایله نه مقدار اخراجاتی اولدیغی . — ۳۴۱ سنه‌سی ظرفنده وقوع بولان جرائم متنوعه عددی . — ولایتك واردات عمومیه وخصوصیه‌سیله بلدیه وارداتی . — نفوس عمومیه‌سی . — مکتبلر ، جمعیتلر و فابریقه‌لر شرکتلری . — ولایتك بالعموم مأموریه انسامیسی ایله صفت مأموریتلری .

مرعش ولایتنك وضعیت و احوال عمومیه‌سی :

مرعش قضاسی سطح بحردن ۷۰۰ مترو ارتفاعنده اولوب درت بیك یوز کیلو مترو مربعی یعنی ۳,۷۶۷,۹۰۰ دونم مساحهٔ سطحیه‌یه مالکدر . بونك ۳۹۸,۰۷۸ دونمی اراضیٔ مزروعه و ۳۸۵۳۵۰ دونمی اورمانلقدر .

مرعش قضاسنده سنوی ۹۱۲۵ دونملك اراضی‌یه چالتك و ۵۶,۰۰۰ دونم حبوبات و ۱۱,۰۰۰ دونملك پاموق و سبزه اکیلمکده‌در . اخراجاتی یالکز پاموقله پرنجدر . بوندن ماعدا مرکز قضاده موجود طقسان بیك دونم باغ و اون آلتی بیك دونم اشجار مثمره باغچه‌سی واردر . اوزومدن اعمال اولنان صامسا ، صوجوق و پکمز خارجه سوق ایدلمکده‌در .

یازارجق قضاسی . — سطح بحردن ۶۵۰ مترو ارتفاعنده و اوچ بیك بشیوز کیلو مترو مربعی یعنی ۳,۲۱۶,۵۰۰ دونم اراضی‌یی احتوا ایدر . ۴۵۰ بیك دونم اراضیسی مزروع و ۲۴,۰۰۰ دونمی اورمانلقدر . سنوی ۵۹,۰۰۰ درنم حبوبات ، ۱۳,۳۰۰ دونم چالتك زراعتی یاپیلمقده‌در .

1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, Maraş,
İstanbul Matbaa-i Amire 1926, Maraş Vilayetinin vaziyeti umumisi ve ahvali.

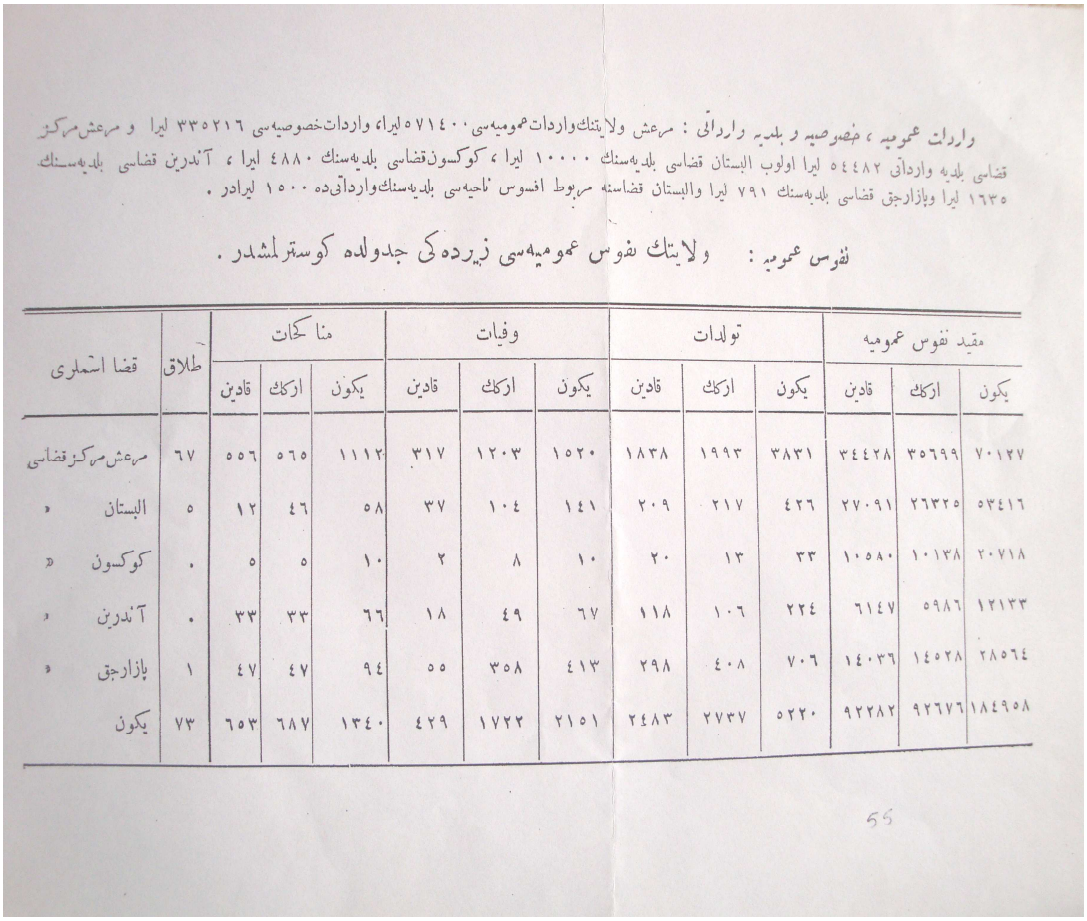

واردات عمومیه ، خصوصیه و بلدیه واردائی : مرعش ولایتك واردات عمومیه‌سی ٥٧١٤٠٠ لیرا، واردات خصوصیه‌سی ٣٣٥٢١٦ لیرا و مرعش مرکز قضاسی بلدیه واردائی ٥٤٤٨٢ لیرا اولوب البستان قضاسی بلدیه‌سنك ١٠٠٠٠ لیرا ، کوکسون قضاسی بلدیه‌سنك ٤٨٨٠ لیرا ، آندرین قضاسی بلدیه‌سنك ١٦٣٥ لیرا وبازارجق قضاسی بلدیه‌سنك ٧٩١ لیرا والبستان قضاسنه مربوط افسوس ناحیه‌سی بلدیه‌سنك وارداتی ده ١٥٠٠ لیرادر .

نفوس عمومیه : ولایتك نفوس عمومیه‌سی زیرده کی جدوله کوسترلمشدر .

قضا اسملری	طلاق	مناکحات			وفیات			تولدات			مقید نفوس عمومیه		
		یکون	ارکك	قادین	یکون	ارکك	قادین	یکون	ارکك	قادین	یکون	ارکك	قادین
مرعش مرکز قضاسی	٦٧	١١١٢	٥٦٥	٥٥٦	١٥٢٠	١٢٠٣	٣١٧	٣٨٣١	١٩٩٣	١٨٣٨	٧٠١٢٧	٣٥٦٩٩	٣٤٤٢٨
البستان »	٥	٥٨	٤٦	١٢	١٤١	١٠٤	٣٧	٤٢٦	٢١٧	٢٠٩	٥٣٤١٦	٢٦٣٢٥	٢٧٠٩١
کوکسون »	٠	١٠	٥	٥	١٠	٨	٢	٣٣	١٣	٢٠	٢٠٧١٨	١٠١٣٨	١٠٥٨٠
آندرین »	٠	٦٦	٣٣	٣٣	٦٧	٤٩	١٨	٢٢٤	١٠٦	١١٨	١٢١٣٣	٥٩٨٦	٦١٤٧
بازارجق »	١	٩٤	٤٧	٤٧	٤١٣	٣٥٨	٥٥	٧٠٦	٤٠٨	٢٩٨	٢٨٥٦٤	١٤٥٢٨	١٤٠٣٦
یکون	٧٣	١٣٤٠	٦٨٧	٦٥٣	٢١٥١	١٧٢٢	٤٢٩	٥٢٢٠	٢٧٣٧	٢٤٨٣	١٨٤٩٥٨	٩٢٦٧٦	٩٢٢٨٢

55

1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, Maraş, Vilayetin Nüfus-u Umumisi.

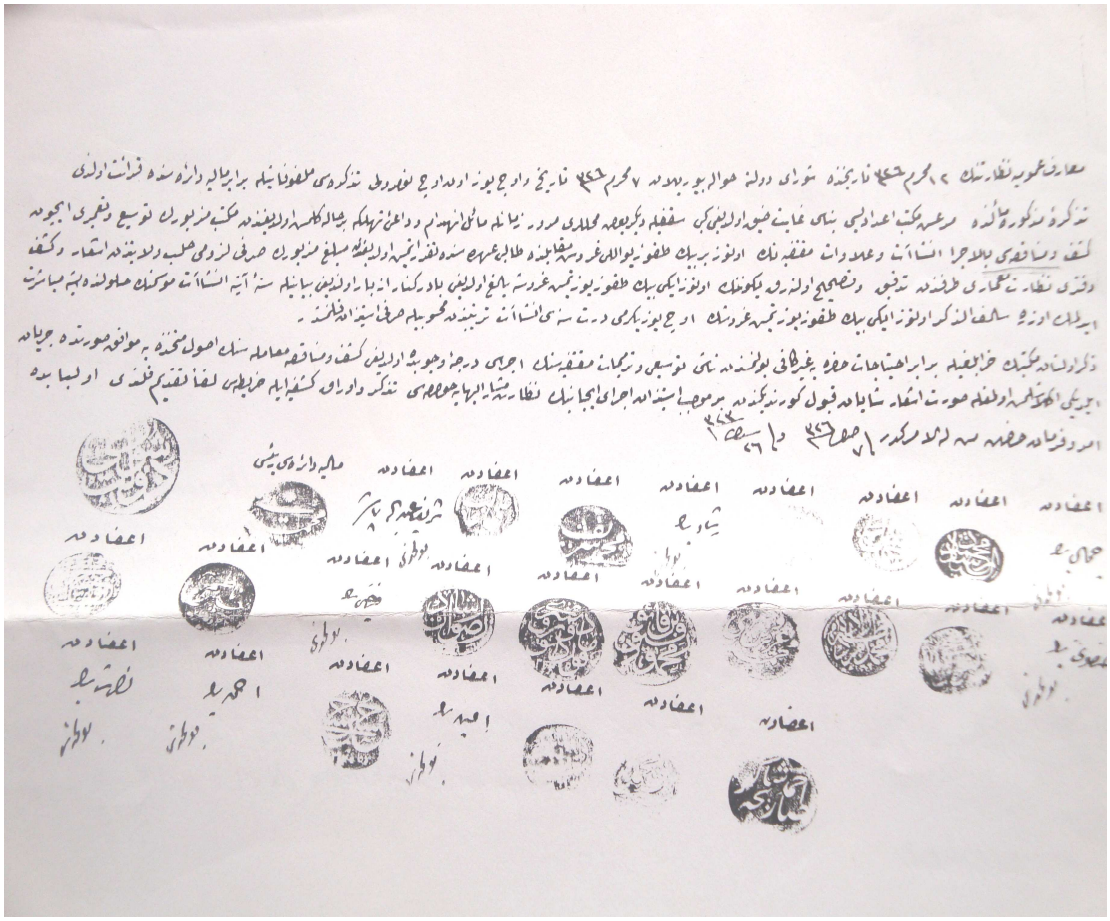

BOA, İ.MF, Dosya No: 14, Gömlek No: 1326 S-8,
Maraş Mekteb-i İdadi binasının genişletilmesi.

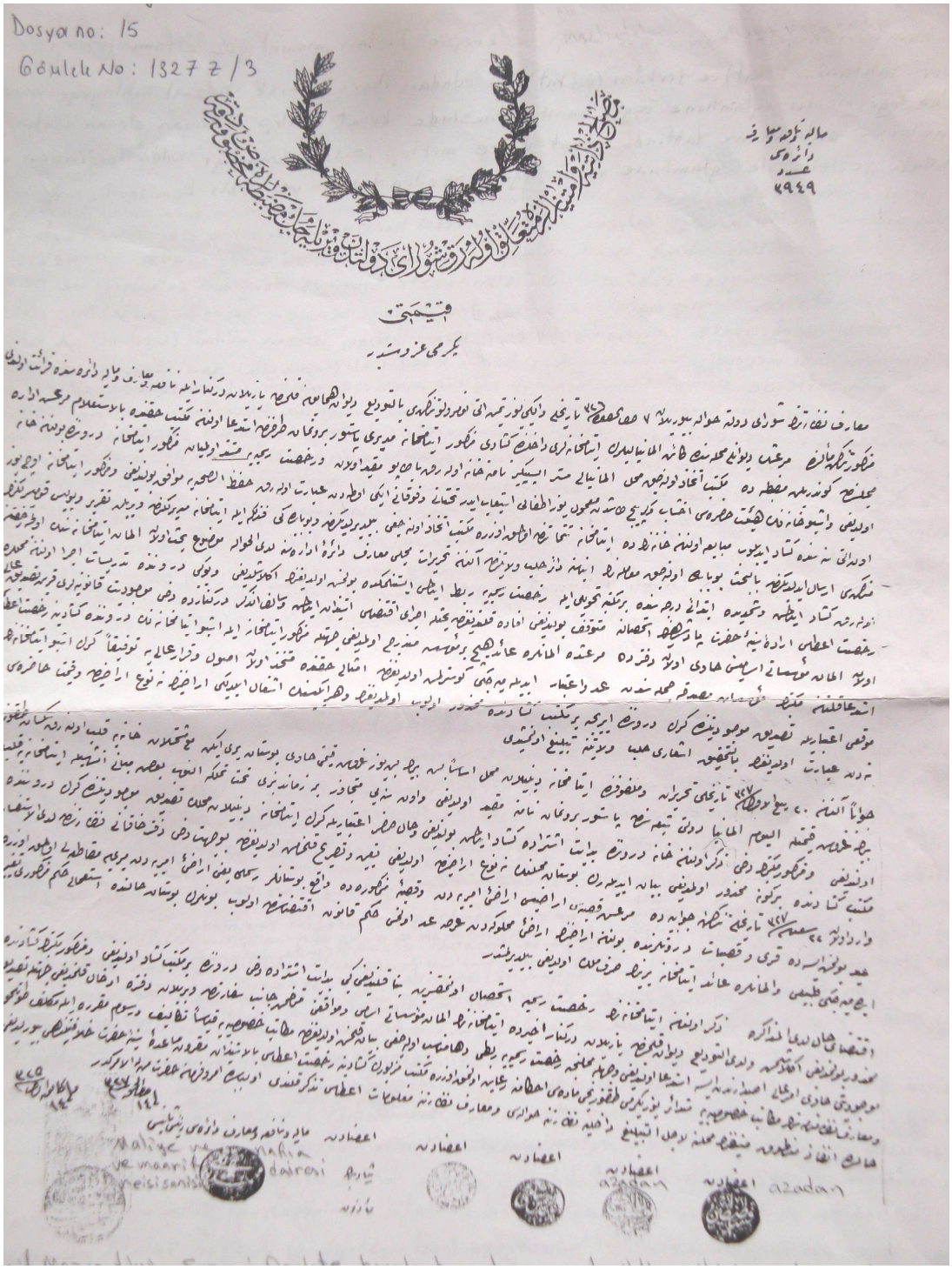

BOA, İ.MF, Dosya No: 15, Gömlek No: 1327 Z- 3, Maraş'ın Divanlı Mahallesinde bulunan Alman yetimhaneleri dâhilinde mektep açılmasına ruhsat.

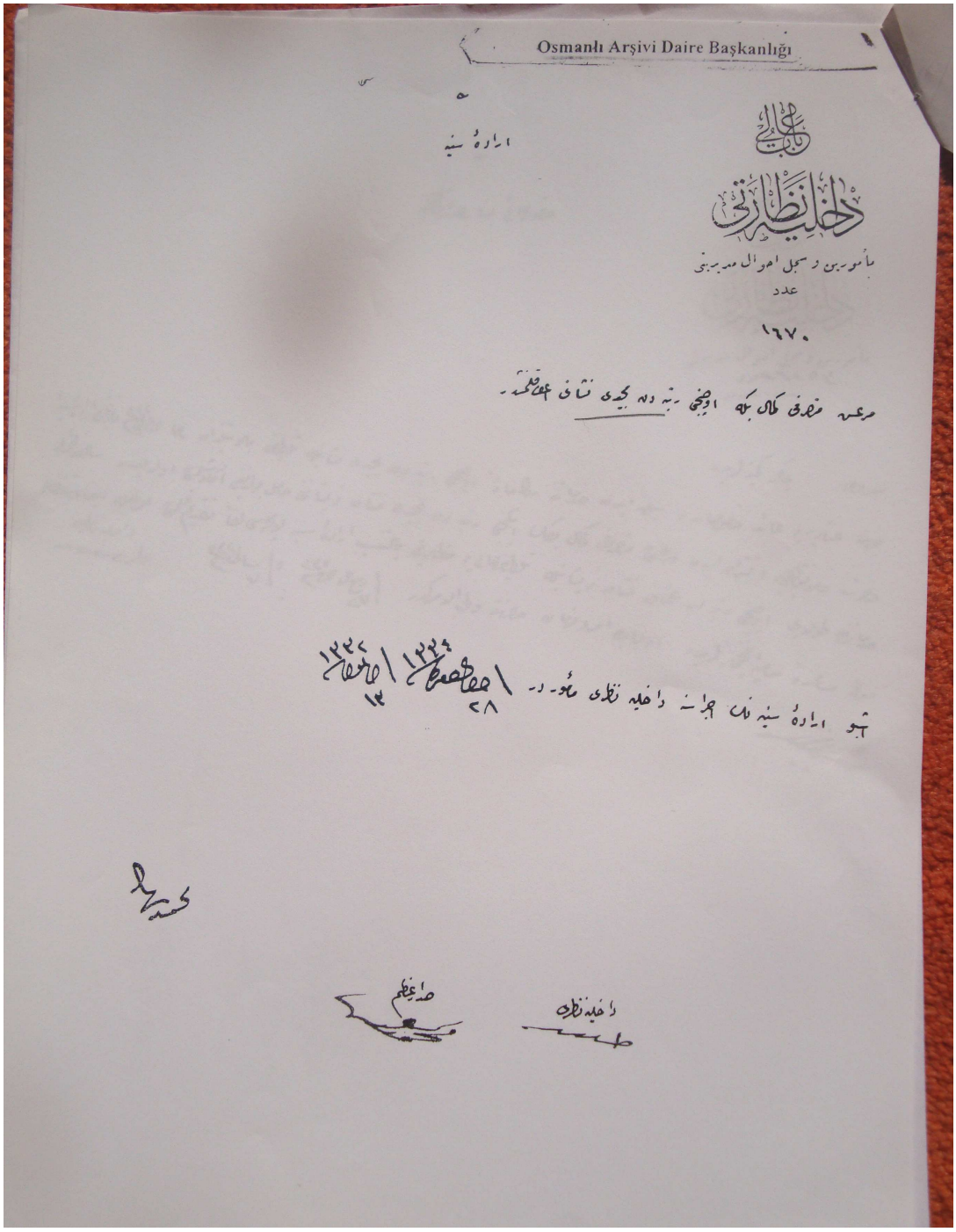

BOA, İ.DUİT, 64/ 47, Maraş Mutasarrıfı Kemal Bey'e mecidî nişanı verilmesi.

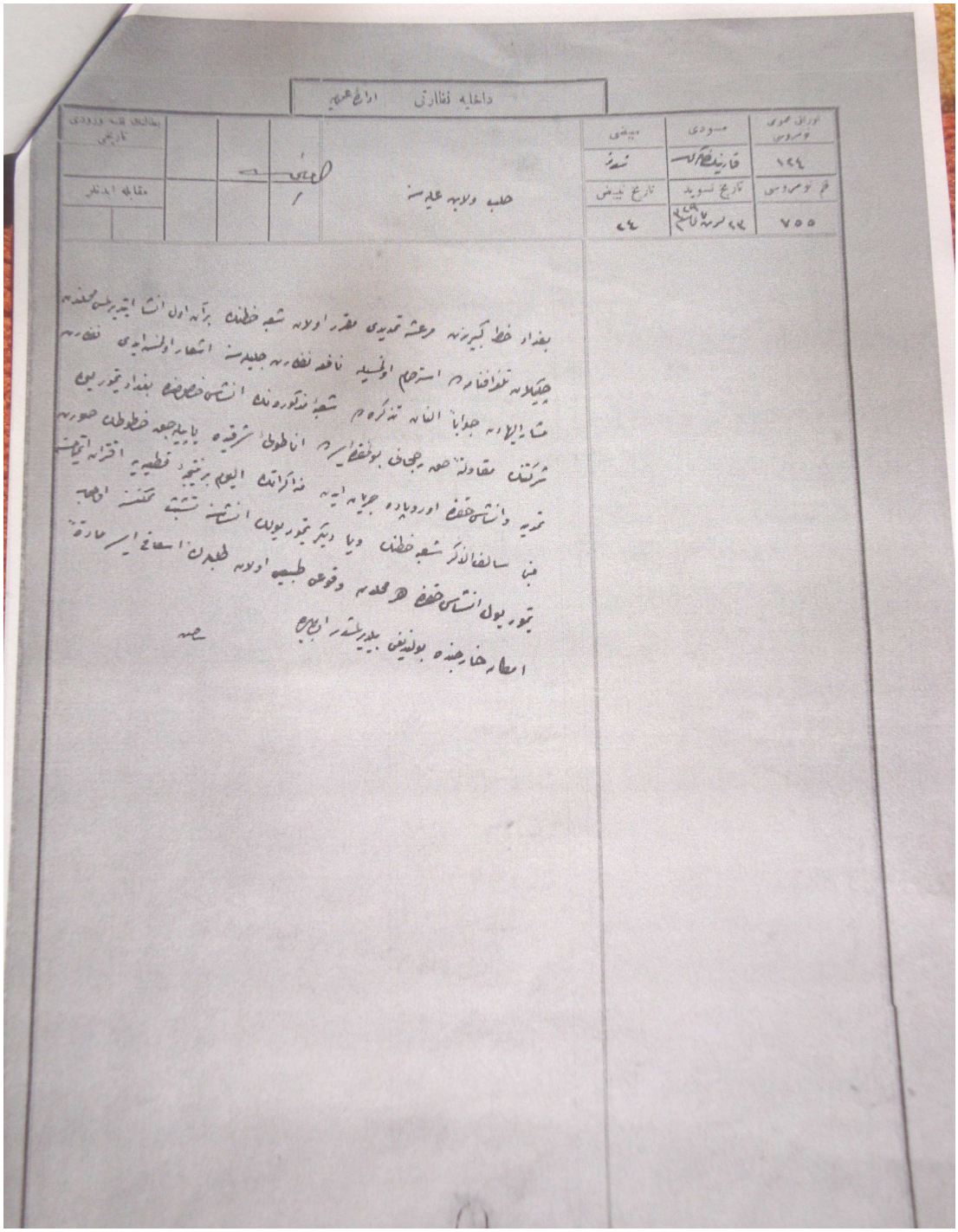

BOA, DH.İD, 191/ 6, Bağdat demiryolunun Maraş'tan geçmesiyle ilgili istek.

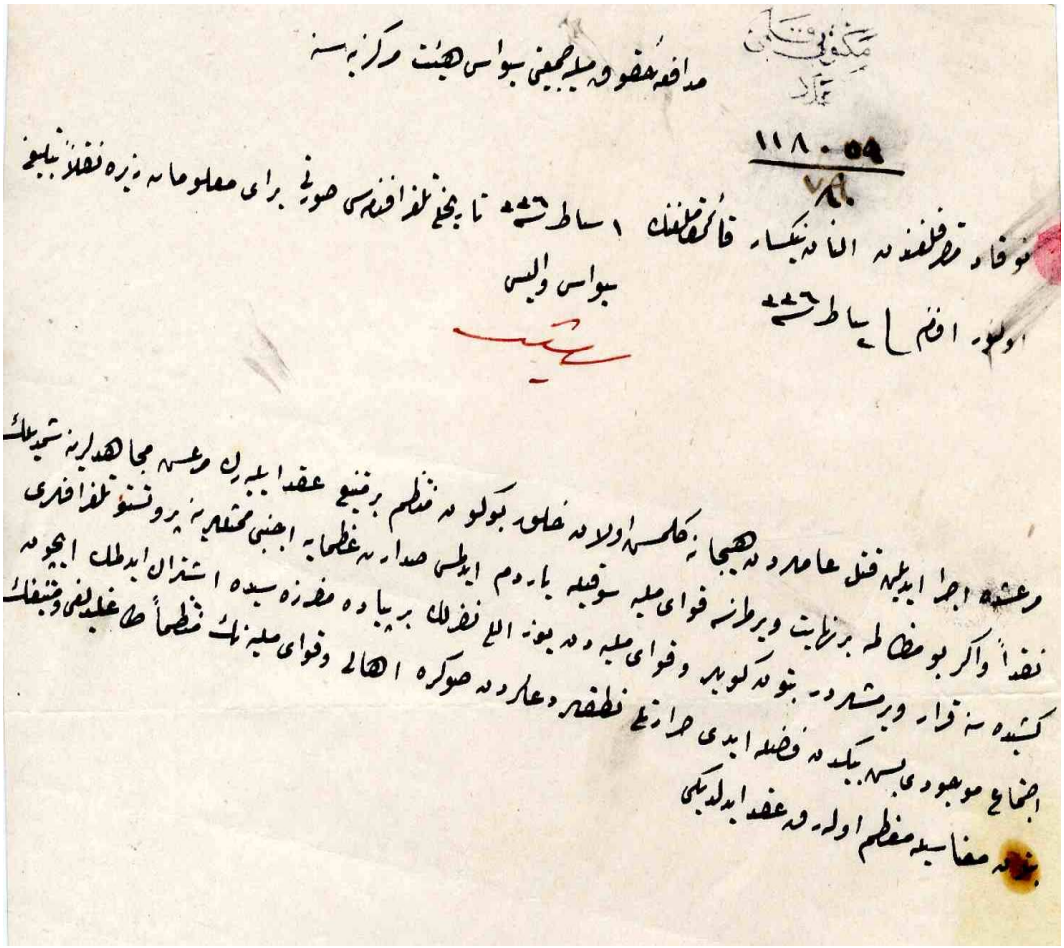

TİTE, Sıra No: 867, Kutu No: 19, Belge No: 93,
Sivas Valisi Reşit Paşa'nın Maraş mücadelesinin devam ettiği ile ilgili yazısı

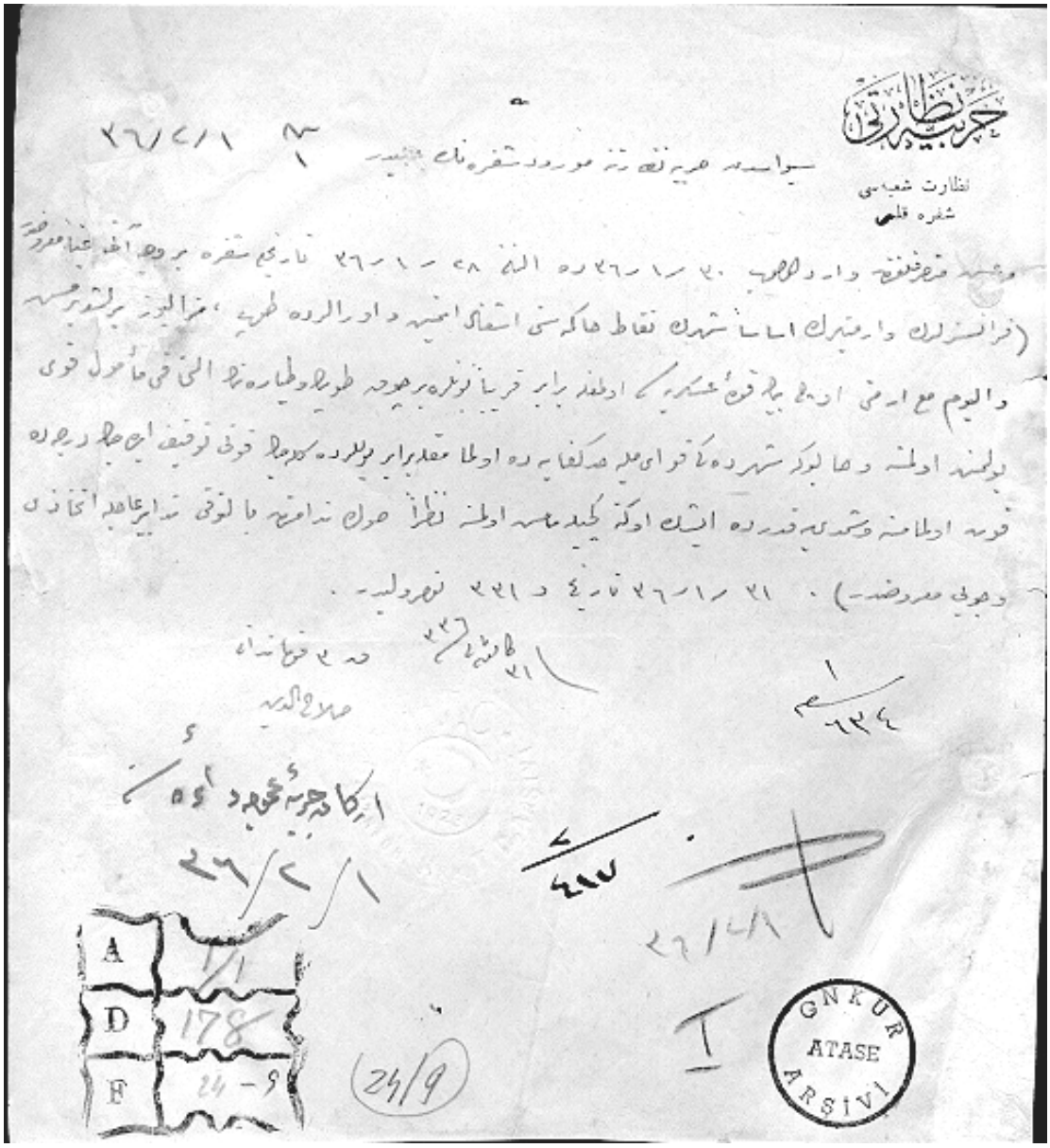

ATASE, Kutu No: 57, Gömlek No:17, Belge No:17-10,
Maraş'ın durumu ve Ermeni komitelerinin faaliyetleri hakkında verilen bilgi.

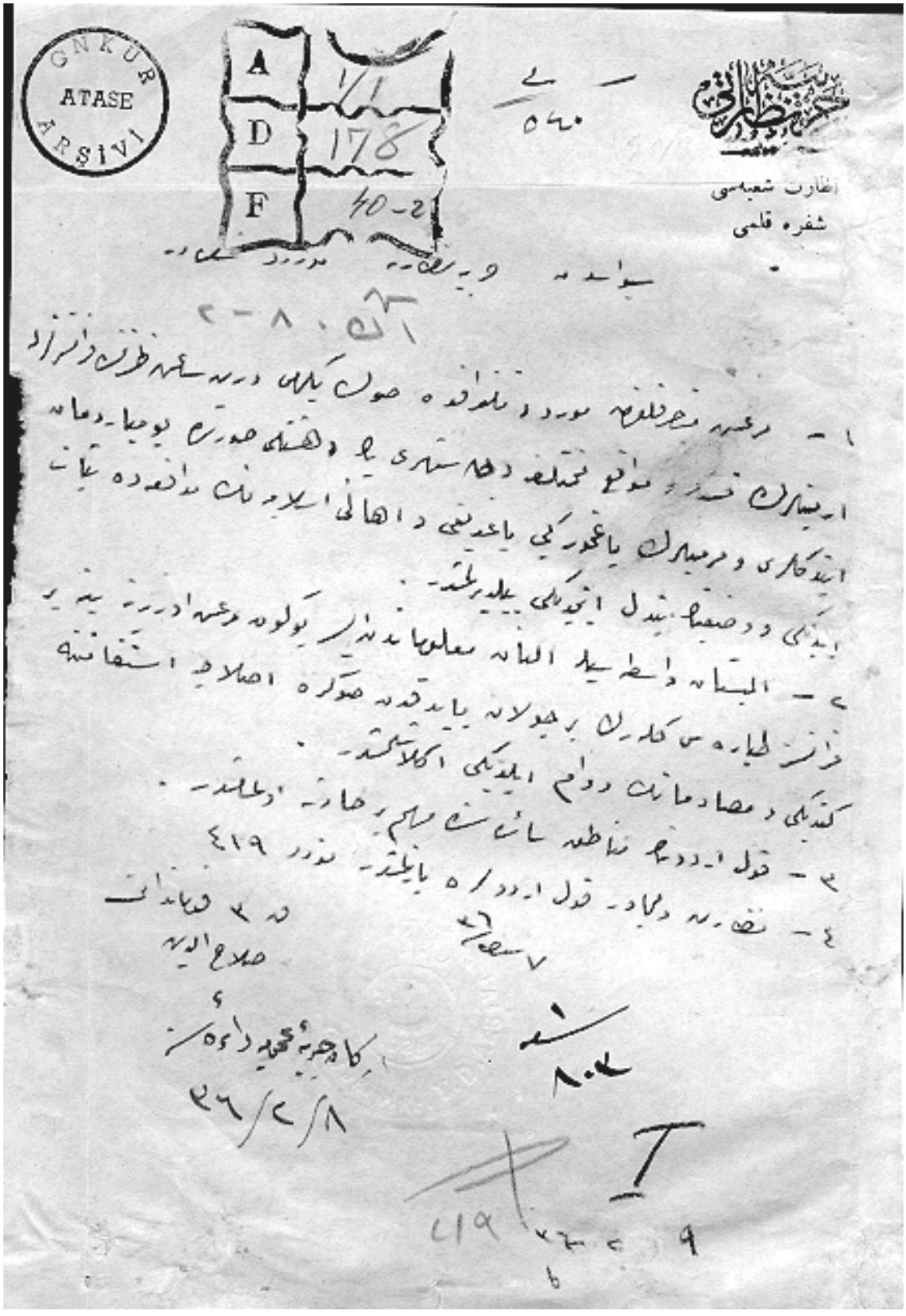

ATASE, Kutu No:57, Gömlek No:30, Belge No:30-3,
Maraş'ta devam eden çarpışmalarla ilgili olarak verilen bilgi.

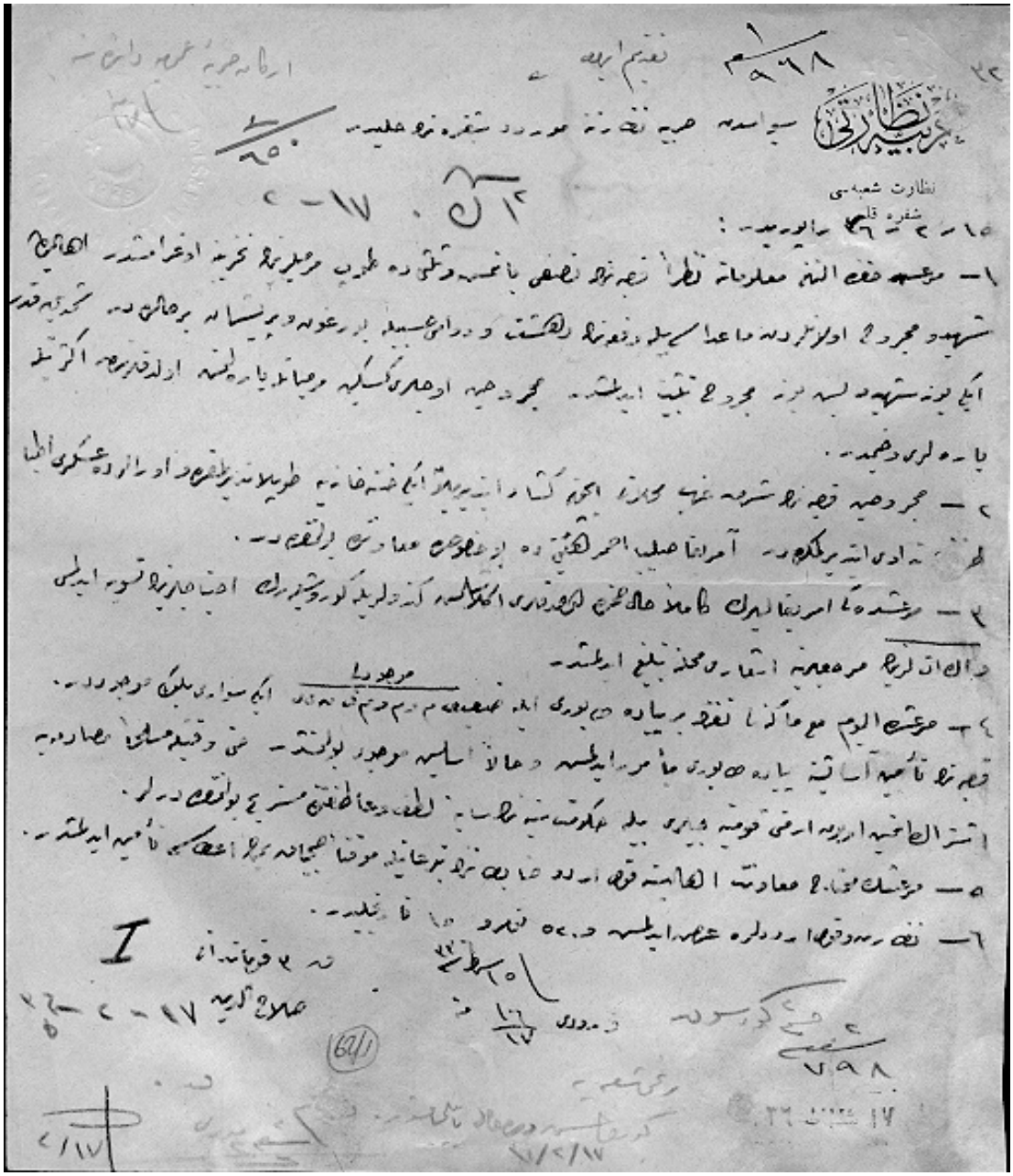

ATASE, Kutu No: 57, Gömlek No: 49, Belge No:49-2, Maraş'ta tahribatın çok olduğu ve halktan bir çok şehit verildiği, kalanların ise perişan olduğu.

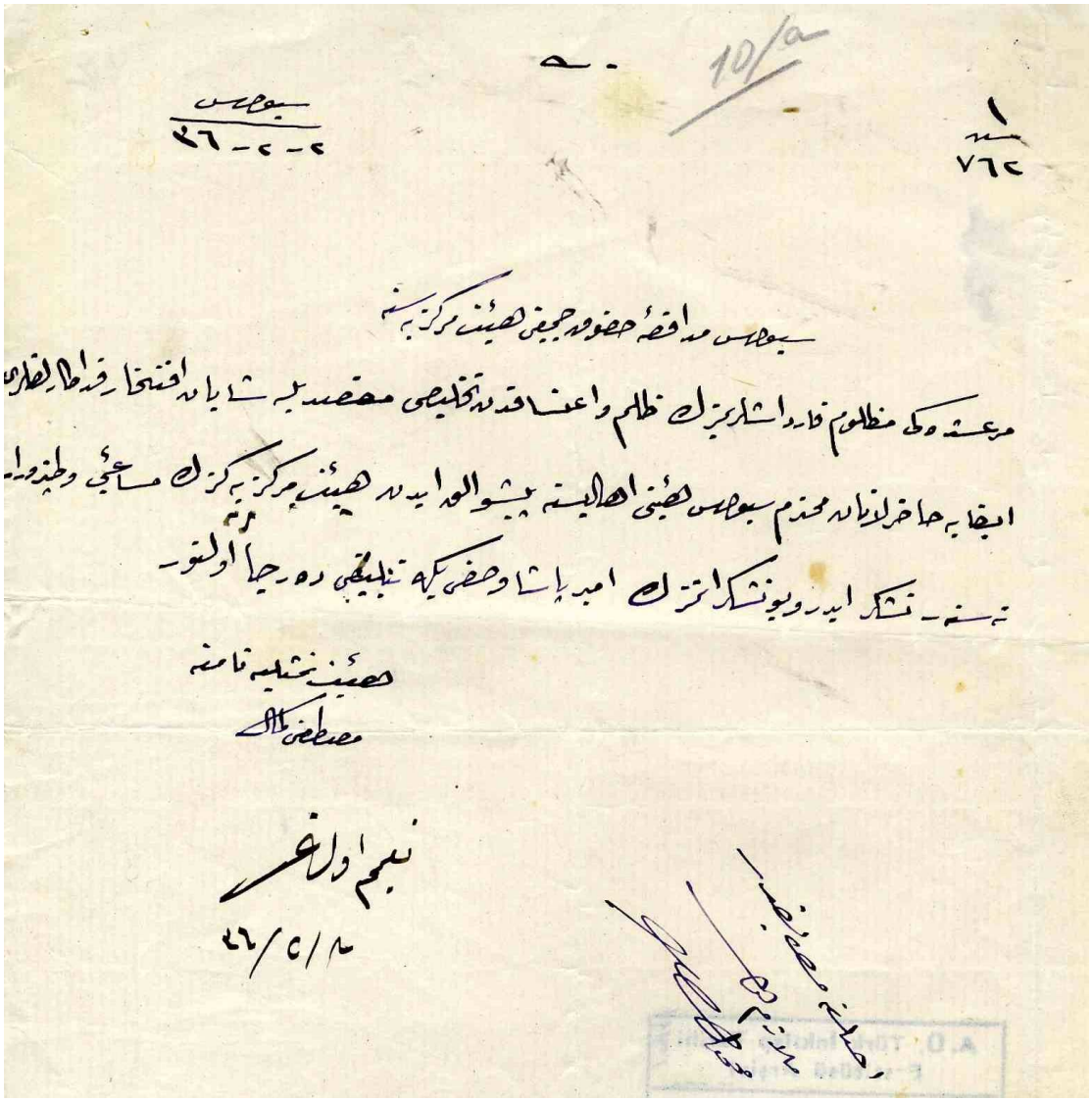

TİTE, Sıra No: 862, Kutu No: 19, Belge No: 7, M. Kemal'in Maraş mezalimini engellemek için çalışan Sivas Heyet-i ahalisine teşekkür yazısı.

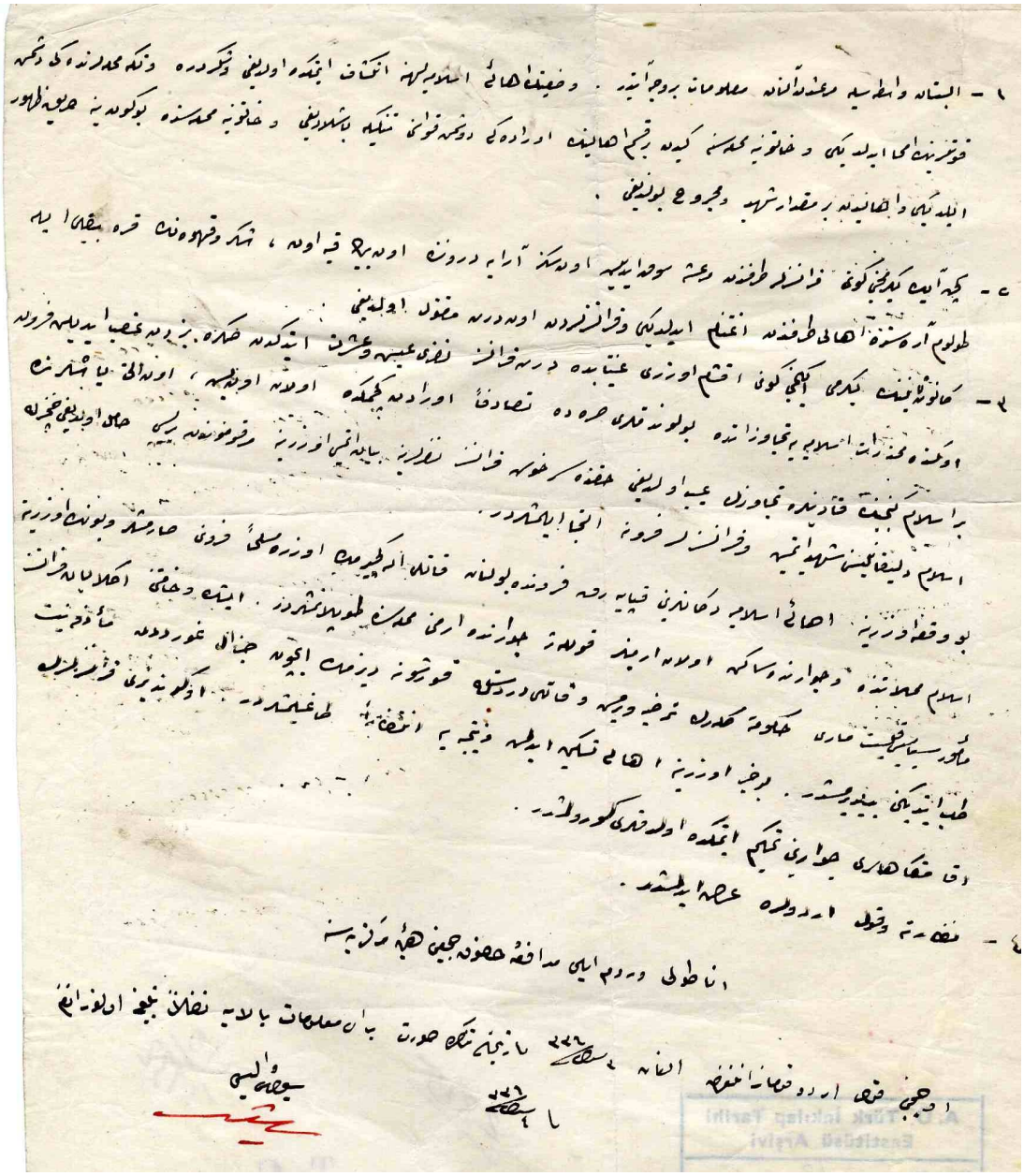

TİTE, Sıra No: 888, Kutu No: 20, Belge No: 126,
30 - 31/ 01/ 1920 gününe ait Maraş müsademeleri hakkında rapor.

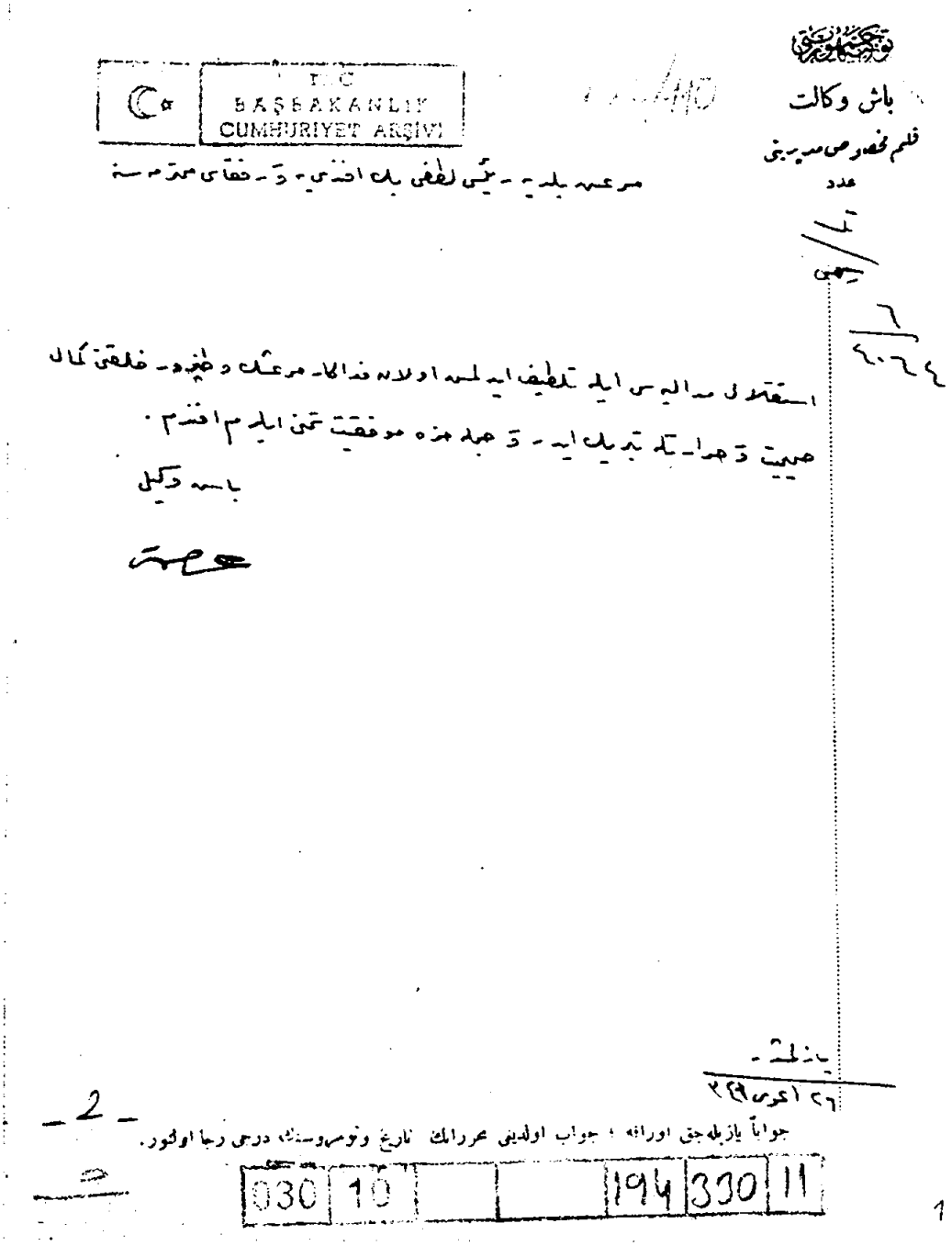

BCA, Fon No: 030.10, Yer No: 194.330.11,
Başvekil İsmet İnönü'nün, Maraş'a verilen İstiklâl Madalyasını tebrik yazısı.

صاحب امتیاز و مدیر مسئول صلاح الدین

ادرس : سیواس — ارادهٔ ملیه

سنه‌لکی اوچیوز غروشدر .

التی آیلغی یوز آلتمش غروشدر .

ارادهٔ ملیه

هفته‌ده ایکی دفعه نشر اولنور

مطالب وآمال ملیه‌نك مدافعیدر

کوندرلیه‌جك ایهالك مجموعه مکتوبلر کوندرلمیدر . مدیر ایله‌یین اوراق اعاده اولنماز .

نسخه‌سی ۳ غروشدر

برنجی سنه — بازار ایرتسی ۲۴ جمادی الاول ۱۳۳۸ و ۱۶ شباط سنه ۱۳۳۶ — نومرو : ۲۵

— اك بیوك تهلكه —

غریب بر مسئله روحیه‌در که بتون بر جهان بر عالم بشریت ، سنه‌لرده‌بری یکدیکرینی اولدیریور ، بوغیور قانلر آقیدیور ؛ طوفانلر بایور ؛ ده شوحاله ، شو فلاکتلره بر سائق آرانق برسبب بولنق کیمسه‌نك خاطرندن گچیور ..

شمدی بوهیئت بشریه خارجنده بر موجودیت بولونسه‌ده بزه صورسه‌که : — نه‌در ای انسانلر ؛ بریکزی نجون بوغوب اولدیریورسکز ؟ .. بوکا نه‌جواب ویره‌جکز ؟ .. هیچ .. فی‌الحقیقه‌نه‌یاده بشریتی یکدیکرینه دشمن کوسترن؛ بشیل ماهیلرك اوزرنده ویردکاری قرارلرله انسانلرك بربرینه بوغدیران سیاسیلرك او ، وجدانلرنده نه‌قدر ترحم بولونمایان غدار ویر احتراص انسانلرك هریری بوکا کندی منافع وسیاسته کوره برجواب ویرمك آرزوسنی کوسترلر ..

مثلا : فرانسه دیرکه بن الساس لورەنی ایچون حرب ایتدم انکلتره دیرکه : بن مدنیت ایچون بوجدالله گیریشم ، اتوه‌کی بریکی هریری برلسان ایله کندینی حقلی کوسترمك ایستر .. زبوغیر حقیقی وانسانی نفراتی هرکون بر باش وکاملك لسانندن ایشیدیبورز . حقیقت ، هانکیسنی دیکله‌مه‌کز اونك تعقیب ایتدیکی یول بر حق یولیدر دیرسکز وایتانیر سکز زواللی بشریت ایشته بوایتانمه‌دركه سنی ازوب محو ایتمکه‌در . برکره او هیئتدن مثلا فرانسه‌یه صورسکز ، مادامکه : مقصدك الساس لورەنی ایدی آرتق املکه‌ناثل اولدك بوکونکی دوکدیکك قانلرك ، بایدیدیك جنایتلرك سببی نه‌در ؟ املکتکی دشمن استیلاسندن قورتاردك ، شمدی آلمانه‌ده نه ایشك وار ، هرعشده نه‌یه جنایتلر بایبورسك ، سوریه‌ده نه‌دن قانلر توکمایوب چیقارییورسك ؟

بوکا نه جواب ویره‌جك .. طبیعی اوزونی قیصه‌یه اوبدوراركه بنه حرکتنی حقلی کوسترمکه چالیشه‌جقدر . فقط آرتق مسئله‌نك ایچ یوزی بتون جهان مدنیتجه اکلا شیلمشدر . ایشده منفعت ، استیلا وغصب وغارتدن باشقه برغایه تعقیب ایدلیور .

کذلك انکلتره‌ده بوکا تبعاً حرب ایدن دیکر حکومات مدنیه‌یه سویلکز . مادامکه سزك مقصدکز حقك ظاهره غلبه‌سی مدنیتك اعتلاسی ایدی .. دشمن مدنیت صایدیککز قوتی اولدیردیکز ، آرتق انسانلردن نه ایستیورسکز . بوده‌یین صورمکه کندینی حقلی کوسترمکه چالیشه‌جق ، واوزونواوزون حکایه‌لرله افکاری قاندیره‌جقدر ، لکن نتیجه بنه عینی‌در ؟

غصب حقوق ، قتل نفوس ، توسیع استیلا ، وتکثیر مثل ایشته غایه بو .. اك بیوك قوتلرك باشنده بشریتی عادات وضعات فردیه مخالف حرکتلره سوق ایدن بوآدملرایشته بوسیاسیلر ، بوغدارلاردركه انسانلرك باشنه‌یاغه درلو فلاکتلر کتیرمشلر وکتیره‌جکلردر .. دنیاده هیچ بر دین ومسلك یوقدركه مثلا خرسزلق مباح کورسون دنیاده هیچ بر قانون یوقدركه جنایتی ، ظلمی غصب وغارتی حلال کوسترسون .. ایدی : قوانین اجتماعیه ، وادیان عمومیه‌نك بشریته فرداً فرد انحریم ایتدیکی بوتون بوحرکات خائنکارانه‌ی بوتون بوجنایات وحشیانه‌یی جداً وقهراً انسانلره یاپدیران حریص وغدار قوتلردركه دنیاده اك بیوك لعنتله مستحق اولانلردر . ایشته : بر طرفدن مدنیت ایچون حرب ایتدیکنی وکوجوك متلرك محافظهٔ — قوتی غایه‌سی تعقیب ایتدیکنی اعلان ایدرکن یانی باشنده‌کی کوچك بر آله خانتی ایرلاندا لیلری قصابلر کبی بوغازلایان انکلتره ایشته استقلال واستقبال وعدالیله برابر سابق شرفك خزینه‌سنی آلتونلرله دولدیران خلیفه‌سنه عصیان ایتدیرن ومقصدینه ناثل اولدقدن صوکره ممکنتی استیلاسه قوشان والك نهایت آتاطولیانك معصوم خلقنه قانلر وآتشلر یوسکوره‌رك هجوم ایدن فرانسه ایشته دها بالقانلرده یاپدیغی جنایتلردن الدرینك قانی قورومامش اولدیغی حالده کویا تمدین غایه‌سیله کوزل وطنمزی استیلایه‌او غراشان غدار وخونخوار یونان حکومتلری هیچ شبهه اتمیه‌لم که بو حکومتلری ، بوحکومتلری تشکیل ایدن ، متلری اخلاقسزلغه قوانین اجتماعیه خلافنده حرکته سوق ایدن ، یاشاتمه‌یولان حریص وبرامل سیاسیلر ، لوئید جورجلر ، قله‌مانسولر ونیزلوسلردر ..

دیمك که بشریت کندی دشمنی کندیسی دوغورمشدر .

بناءً علیه : افکار عمومیه‌یه قارشی زهرلر صاچه‌رق مدنیتك اوج بیوك تهلکه قازدوشنده بولندیغنی وبولدرمدن برینی ازمك ایچون دیکرلریله خوش کچینمك لازم کلدیکنی سویلین تان غزته‌سی یازمایلی‌درکه متلرك معصومدر .. تانك تهلکه‌لری ؛ بالشویزم ، رس ملیپروولری ، تورك ومسلمان ملیپروولریدر .. اونك فکرنجه ، بالشویکلری امحا ایتمك ایچون دیکرلریله اویوشمق لازم ایمش . دیمك که : آوروپا ، کندی ایشی کوره بیلمك ایچون تمکلی صایدیغی موجودیتلره بیله‌الی اوزاده‌جق دیمك که : برنجی تهلکه برطرف اولدقدن صوکره نوبت دیکرلرینه کلهجك ونهایت زوالی ومعصوم متلرك بر بر آوروپانك زهریی سیاستك قربانی اولهجقدر .

ای کندیکی یولی بیلدین همجنسی طانیمان خودبین انسانلر .. بیلکزکه فطرت هرکسی بر شکل وخلقتده یارانمشدر . بیلکزکه متلرك تهلکه دکلدر .. اونلری تهلکه حالنه صوقان وتهلکه‌لی صورتده اداره ایدن بنه‌مزك کبی خودبین ومحترص سیاستجیلردر آرتق انسانلری بربرینه بوغدیرمقدن واز کیمکز وایتانیکزکه اك بیوك تهلکه باشکزده‌کی بیلانلردر .

خ — ل

استانبول تورکلره قالیور

استانبول محابرمزده

استانبولك صاحب صلاحیتلرینه براقیلمش ایچون اوندره قوفرانسنده قرار ویرلدیکی باب عالی محافلنده تأمین ایدلمکده‌در .

سه‌وکیلی مرعشمز قورتولدی

کچن کونکی علاوه‌مزده درجه‌لنمش بزه تبشیر ایتدیکمز اوزره مرعشمزی قوای ملیه مجاهدین عسکریه‌سی فرانسز وارمنیلرك ایدی ظلم وفجایعندن قورتارمشدر دشمنلر بزه ایدی برتین خجالت وبزه‌باتلی وشرفبخش برحیا اولهرق قیدیردیان بوقورتولوش باشلانغیجی عموم متلرمزه تبشیر ایدرز .

شوراسنی تأسف وتأثرله قید ایدهرزکه شهرك اوچده ایکیسی فرانسز و ارمنیلرك طوب ومترالیوز آتشلری وقتندی حریقلریله محو وخراب واهالیسی معصومه‌سی سفیل وبربشان اولمشدر یونانلرك مسقالت مادیه‌لرینه نهایت ویرمك اوزره معاونت ایتمك هیچ شبهه‌سز بتون مسلمانلرك اوزرینه فرضدر .

مرعشدن فرار ایدن فرانسز قوتلری مرعش اصلاحیه یولی اوزرنده یل بیکارینه مواصلتلرنده قوای ملیه‌نك یاندن تعرضنه اوغرامشلر والهی بی متجاوز مقتول براقمشلردر .

مرعشده مبانیٔ مختلفه‌یه تحصن ایدن ارمنیلر تسلیم آلتمش وسلاحلری درج وجم ایدلمکده بولنمشدر قوای ملیه طرفندن ایرمنیلرك حیات ومال وناموسلری ذره قدر متضرر ایدلمه‌مشدر یوکون مرعشده یاشایان ارمنیلرینه وحشت وبیدادلق استادایدنلره‌نه‌یولوز برسلهٔ تکذیبیدر .

« حقك تظاهری »

بلفراف صورتی

۱ — فرانسزلر جبراً بعض خانه وکلیسالرینی ضبط واشغال ایدیلر ۲ — ارمنی کنجلرندن بعضیلرینی زور وتهدید ایله تسلیح ایدرك اسلام عایله تشویق ایدیلر .

۳ — ترکلره قارشو حسیات دوستانه‌لرینی اظهار ایدنلری تهدید وحبس ایدیلر وبرقسمینی ده برابر آلوب کوتوردیلر .

٤ — تملکتی آتشه یاقه‌رق بیکلرجه ارمنیلرك وفاتنه سبب اولدقدن صوکره دفع اولوب کیتدیلر . ٥ — عصرلردن بری اولدیغی کبی وطن مشترکزده ترك وطنداشلرمزله برابر یشاماق آرزوسنده اولدیغمزك بیان واجتی یاره‌لریله اقناع ایدلمش اولان ارمنیلری تلقین ایده‌رز فرانسزلرك رجعتدن صکره کرك جان ومال وناموس خصوصنده هیچ برکونا قبل عام وقوع بولدیغی کبی هرر کونا تحت تأمینده بولندیغمزی علاوةً تصدیق ایده‌رز .

بدوص در آغوبیان ارمنی قتولك مرخصی ایرمنی مرخصی خیادور آودیس صولاقیان سر راهب کادیان اوحانس مرادیان صورن

دوتتورعودیس قالپاقیان اغوب قاجیان داجاووالیان آذبیان دوقتور سوبان

ارادهٔ ملیه

دوغریمی نه ایتاغی ونده ایتاغمق ایستیورز ؟ !

ایتاغی ایتمه‌دیکمز : ارمنی ملتنك ، هیئاتیلنك تزه وصافی آغوشنده کون‌بکون یوکسلن وترقی ایدن وارلغلری

İrade-i Milliye, 16 Şubat 1920, No:25, s.1, “Sevgili Maraş’ımız Kurtuldu” başlığı altında Maraş’ın kurtuluşundan duyulan sevinç anlatılmış.

آلبایراق

ولایات شرقیه ارمنستان اولماز

Albayrak,1 Şubat 1920, S.64, “İnsaniyet Ağlasın” başlığı altında Urfa ve Maraş’ta Fransız ve Ermeni mezalimi kınanıyor.

٤ صیفه — ارادهٔ ملیه — ٨ مارت

اعالیدن اشرافدن اشرافدن

حاجی حلمی مؤمن حیاة مصطفی عبدالرحمن قاسم
داوزاده مصطفی محمود حاجی محمد مصطفی زعری
باجیجیزاده علیزاده علی حضر آغازاده شیخی
امین حاجی بکرکوی زاده محمد
کهکوی زاده حاجی حسین قاضیزاده نضالیزاده
حسین شوکت ادهم

سیواس خلقنك مرعش واژبر مجاهدین وفلاکتزدکانه
ویردکلری اعانانك مفرداتی مبین جدولدن : — مابعد —

غروش اسامی

٢١٧٦٠ یکون سابقهٔ

٣٠٠ غنی بکك حرمی خانم
٣٠٠ عارف افندی زاده حاجی عثمان افندینك حرمی خانم
٣٠٠ » » » عارف » » »
٣٠٠ آثار ایشراقی باش معلمه معاونه‌سی دریه خانم
٣٠٠ دوقور سعدالدین بکك حرمی خانم
٣٠٠ نصوح زاده سزائی افندینك » »
٣٠٠ تلغراف باشی مدیری بکك » »
٣٠٠ سر مهندس امین » » »
٣٠٠ استیناف مدعی عمومیسی » » »
٣٠٠ دارالایتام مدیره‌سی خانم
٣٠٠ بیکباشی کامل بکك حرمی خانم
٣٠٠ جیاوی عجلهسی مدیری رائف بکك کریمه‌سی خانم
٣٠٠ بیکباشی محمد علی بکك حرمی خانم
٣٠٠ مشاء بیکباشی رضا » » »
٣٠٠ کوچه اوغلی وهبی افندینك حرمی خانم
٣٠٠ مهندس نوری بکك حرمی خانم
٣٠٠ طوپجی ملازم اولی حقی » »
٣٠٠ توپجیصار قائمقامی ادیب بکك حرمی خانم
٣٠٠ بیکباشی زاده توفیق » »
٣٠٠ عسی پاشا زاده جواد » »
٣٠٠ بیکباشی ادهم افندینك حرمی خانم
٣٠٠ مقاعد بیکباشی احمد رشدی بکك کریمه‌سی خانم
٣٠٠ بیکباشی حلمی بکك حرمی وهشیره‌سی خانملر
٢٥٠ قائقال اغاسی زاده قدیر افندی حرمی خانم
٢٥٠ تجار خربوطلی محمد » » »
٢٥٠ حازی یوزباشی زاده بکك » »
٢٢٥ شیخ محمد افندی کریمه‌سی خانم
٢٠٠ ولایت صحت امینی بکك همشیره‌سی خانم
٢٠٠ دوقور بیکباشی حسین » حرمی »
٢٠٠ معار مدیری توفیق » » »
٢٠٠ قائمقام محمد بکك کریمه‌سی خانم
٢٠٠ دوبتورمیری » والده‌سی »
٢٠٠ علاءالدین پاشا زاده ابراهیم بکك حرمی خانم
٢٠٠ یوزباشی حافظ بکك حرمی خانم
٢٠٠ قول اردو کاتبلرندن عادل بکك حرمی خانم
٢٠٠ قائقال اغاسی عبدالرحمن بکك والده‌سی خانم
٢٠٠ اخذعسکر قلرشی ابراهیم » حرمی »
٢٠٠ بیکباشی حلمی بکك حرمی خانم
٢٠٠ بیطار مدیری » » »
٢٠٠ برکوبیزی توری » » »
٢٠٠ طبی بکك بالده‌زی خانم
٢٠٠ قول اردو کاتبلرندن حفظی بکك والده‌سی خانم
٢٠٠ یوزباشی سینی بکك حرمی خانم
٢٠٠ بیطریکباشی رضا » » »
٢٠٠ دارالایتام معلمه‌لرندن علیه خانم
٢٠٠ » » رامزه »
٢٠٠ محاسبه‌جیزی رمضی بکك حرمی »
٢٠٠ ترکمن زاده عمر افندینك » »
٢٠٠ پولیس مدیر اسعق حسین افندینك حرمی خانم
٢٠٠ مکتوبی عبدی محمد علی بکك » »
٢٠٠ نصوح زاده برهان الدین افندی کوچك کریمه‌سی خانم
٢٠٠ والی پاشا حضرتلرینك قائن والده‌لری خانم
٢٠٠ » » دائره‌لرنده فاطمه »
٢٠٠ رزی مدیری بکك حکمی خانم
٢٠٠ زاده‌لرنه یوزباشیسی علی رضا افندینك حرمی خانم
٢٠٠ دوه‌ود ناجی بکك حرمی خانم
٢٠٠ آلای آمری اسماعیل افندینك حرمی خانم
٢٠٠ اکینجی اوویسر محمد افندینك حرمی خانم
٢٠٤ » » شاکر » »
٢٠٠ شکری بکك کلیی خانم
٢٠٠ حاجی هریر زاده هریر افندینك والده‌سی خانم
٢٠٠ اسکیر ملازم فائق » »
٢٠٩ بیکباشی شیخ الدین بکك حرمی خانم
٢٠٠ بیکباشی محمد بکك حرمی خانم
٢٠٠ احزاجی خلیل افندینك حرمی خانم
٢٠٠ ملازم کامل افندینك » »
٢٠٠ خیری افندینك حرمی خانم
٢٠٠ عدلیه باش کاتبی توفی افندینك حرمی خانم
٢٠٠ قول اردو یاوری کاظم بکك حرمی خانم

٣٧٢٣٠ یکون — داها وار —

تریبونا غزته‌سندن :

فرانسه‌نك عثمانلی ایمپراطورلغی تمامیله طاغیتمق (؟!) وذات شاهانه‌یی استانبولدن تبعید ایتمك (؟!) خصوصنده‌کی انکلیز پلانی نهایت تصویب وقبول ایتدیکی ظن ایدلدی برکت ویرسون‌که آلمان صوك معلوماته نظراً وضعیت بو مرکزده دکلدر انکلترهنك تهدیده ذات شاهانه‌نك استانبولدن تبعیدی تصوردندن فراغت ایتمی‌موجود ایمیش انکلیز فرانسز اختلافی باش کوسترمکه باشلامشدر معلومدرکه انکلیز پلانینك التمدذات شاهانه‌یی تنفوذ معنویسندن محروم ایدرك عرب دولتی واسطه‌سیله طوغریدن طوغریه اسلام امه ینه مداخله ایتمك نیتی موجوددر . فقط کرك انکلتره کرك فرانسه دولتلری بویله برتصورك مهالك وخیمه‌سنی کم و نکرایدرلر . فی الواقع هم باب عالی ، هم ژون ترکلر وهمده بولشویکلرله متفقاً حرکت ایدن مصطفی کمال پاشانك حرکات ملیه‌سی بویوزدن توسع ایده بیلیر وثانیاً بوکبی بر تشبث عالم اسلامده وتخصیص آسیاده وهندستانده عظیم ومخوف حادثاته بادی اولهبیلیر اسلام اتحادی عرب قطعاتی داخل اولدق اوزره عثمانلی ایمپراطورلغنك تمامیت ملکیه‌سنك محافظهٔ لزومنه قرار ویرمشدر شرق امورینه واقف اولان ائتلاف رجال ودولتلرجه تعین فکرده مصر ، هندستان ، افغانستان عراق وسوریه بر عصیان فورانی ایجنده‌درلر بوشرائط دائره‌سنده ایتالیانك اتخاذ ایدوجکی خط حرکتك نه‌قدر مهم وشایان اندیشه اولهجغی واردوستهٔ ایضاحدر اولجه‌ده بیان ایتدیکمز وجهله ایتالیانك منافی اوروپانك امور اسلامیه اداره‌سنه مداخله اتمه‌سی ، ذات شاهانه‌نك استانبولده بولنمسی ، عرب قطعاتی دخی داخل اولدیغی حالده عثمانلی ایمپراطورلغی تمامیت ملکیه‌سنك محافظه‌سی وانجق صورت قطعیه‌ده تعیین وتصریح ایدلش حدودلر داخلنده اقتصادی مناطق تفوذلر تأسیسی مرکزنده‌در . تورك خارجیه ناظری اخیراً پارسه کتیدیکی بر تلغراف فنا ده‌ه مملکتنك تمامیت ملکیه‌سنی طالب ایدوك مملکتنك اصلاحی ، اقتصادیاتك انکشافی اغوزنده دول معظمه‌نك اشتراك مساعیسنی طالب ایتمشدر .

بوغارلرك بین‌الملل بر حاله اقراغیله سریعاً مرورك تأمینی شرطیله ایمپراطورلغك حال اصلیسیله محافظه‌سی واقتصادی مناطق نفوذه تقسیمی تورك مسئله‌سنك اك موافق ومناسب برصورت حلیدر .

تلغراف خبرلری

تورکیا صلحی

لوئید جورجك نطقی

لوندره‌دن بیلدیریلیور :

میستر لوئید جورج عوام قزه‌سنده ایراد ایدیکی نطقده دیمشدرکه چنانی قامه بین‌الملل وی طرف برحاله قونیله‌جق و آرتق اوراده اسکی بکلیی یوقلیه‌جقدر تورك ایمپراطورلغی تقسیمدن زیاده سنی غائب ایتمقدر اردوسندن ، محربه‌سندن محروم ایدلمش وه‌ذه‌ی ضایع اولمشدر .

تورك صلحنك عایه‌سی بوغارلرك سریعاً تورکیادن چیقمالرینك لزومنه‌در . تورك چیقمالرینك استقلال اداره‌سنده ایکی مهم شرط داخلدر اولا اقلیتلرك حمایه‌سی ایچون مزاده جدی تأمینات بولهجق ، ثانیاً تورکیا تورکلر تورك حاکمی آلتنده بولنان و وقتیله ذخیره آنباری مقامنده اولان زنگین اراضینك انکلیلی خصوصنده مداخله بولمق صلاحیتدن محروم ایدیلهجکدر قره دکز یولی کندیلرندن تمامیله نزع ایتدك اقلیتلرك محافظهٔ مقرون ایمیش آرتق نوط لر محاصره حالت قانونی اولدیغی تدابیر لازمه اتخاذ ایدیلهجکدر

دول متفقه‌نك طونلرینك حمایه‌سی آلتنده بولهجقلرینه امین اولهجقلر در . بعده انکلتره حکومتك تعهداتی تمامیله ایفایه عزم ایلدیکنی سویله‌مشدر .

موسیو تیتنی‌نك آرزوسی .

رومادن بیلدیریلدیکنه کوره موسیو تیتنی طرفندن اظهار اولنان آرزو اوزرینه لوندره‌ده حل ایدیلمیان مسائل وتورکیا صلحنی تدقیق ایچون منعقد آره‌سنده وقوعبوله‌جق کنجه‌ك اجتماعك ۲۵ مارتده روماده انعقادینی قرارلاشدیریلمشدر .

ایتالیا عائل سیاسیه‌سنده تورك صلحنده ایتدایی نقطهٔ نظرینك هایه‌سی صوك درجه باعث ممنونیت اولمشدر عثمانلی ایمپراطورلغی تمامیت ملکیه‌سی ذات شاهانه‌نك استانبوله ابقاسی و بوغازلرك بین‌الملل برحاله وضعی بونقطهٔ نظره داخلدر .

قوای ملیه‌یه مظاهرت ضروری . .

تان غزته‌سی یکی بر مقاله ایله متافع ملیه‌منی شدتله مدافعه ایتمکده‌در . ازان جمله کامل پاشا ایله داماد فرید پاشا اصول ادار و لریمك اجنبی بر دولته استناد عجبوریتنه بناءً سقوطه محکوم قالدقلرنی وشرقده صلحك اعاده‌وادامه‌سی ایچون اردوده، اداره‌ده وداخل پروپاغاندا ده تشکیلات ملیه مقامنه قائم اولهجق بشقه هیچ برشی موجود اولماسی حسیله قوای ملیه‌یه مظاهراتك ضروری اولدیغنی مدلل برصورده ایضاح ایلمکده‌در .

§ لوندره‌ده اجتماع ایدن مجلس عالی داخلیلشدر . مع هذا خارجه ناظرلرندن متشکل قونفرانس تورکیا معاهدهٔ صلحیه‌سی اسکلمك تدقیقه دوام ایدجکدر .

بوسدن بیلدیریلدیکنه کوره :

فرانسه محافل سیاسیه‌سنده هنوز بولشویکلرك صلح تکلیفاتی حقنده برخبر آلتمامش اولدیغی سویله‌مکده ایمش . .

§ نیویورکدن اشعار اولندیغه کوره بولشویکلر دول معظمه‌یه رسماً مراجعتله انکلتره ودیگر دولتلرك روس امور داخلیه‌سنه مداخله ایتملرینی طلب ایتمشدر . بوندن باشقه آمریقادن یازه ایسته‌مکده اولوب اسعاف ایدیلدیکی صورتده روس دیون خارجیه‌سنك قبول اولنه‌جغی بیلدیریلمکده‌در .

خارجیه :

§ فرانسه رئیس جمهوری ده‌شائل انکلیز ملته خطاباً مورخ ۱۵ پوست غزته‌سنه تودیع ایلدیکی بیاناتنامه‌ده انکلیز اردوسی وبحریه‌سنی مدح وثنا ایلدکدن صکره آلمانیانك فرانسه وانکلتره آزه‌سنده‌کی اتفاقی تولید وبو صورتله احراز مظفریته وسیله اظهار ایلدیکنی بیان ایلمشدر وانکلتره وفرانسه‌نك آوروپا حکومتلرندن هر برینك استقلالی وممالك صلح ایدیمسی تأمین ایده‌جکنی درمیان ایلمشدر .

§ آمریقا حکومتی طرفندن تکلیف ایدیلن نقاطدن بحریه پروغرامی مجلس مبعوثان قبول ایلمشدر یکی التشاآت ۱۶ سویردرید نوط ۱۳ جیم زرهلی قروزورك التشاسی محوی بولنیور ایکی سنه‌ده اکمال ایدیلمجك بوپروغرام موجبنجه آمریقا الك قوتلی بحری دولت اولهجقدر .

صغیرجی زاده برادرلر وشرکاسی تجارتخانه‌سی

[سیواس حمامجی اوغلی خان یومرو ۱۱ ، ۱۲]

خام اشیا اوزرینه هرنوع معاملات تجاریه وقومیسیونجیلق بایلر ، .. سرعت وسهولت رهبر معاملاتیدر ؛ کون ، دری ، آودیسی وسائر مواد ابتدائیه آلوب صاتمق آرزوایدنلرك برکره مفاذه مزه‌صاحبی اولمغه تحریه ایلرینی رجا ایدرز .

مهر ضایعی

عارف حکمت بن شوکت اسمنده‌کی مهریمی بوندن اون بش کون اول غائب ایتدم . مذکور مهرله برکمسه به‌مدیون اولدیغم کبی اعلاندن اعتباراً حك ایتدیریدیکم عارف حکمت بن شوکت و ۳۳۶ تاریخلی مهریمه اعتبار ایدلمسی اعلان اولنور .

عارف افندی زاده

عارف

[سیواس : ولایت مطبعه‌سی]

İrade-i Milliye, 8 Mart 1920, No:29, s.4,
Sivas hanımlarının Maraş ve İzmir felaketzedelerine verdikleri yardımın dökümü.

DEVRE : II CİLT : 17 İÇTİMA SENESİ : II

T. B. M. M.

ZABIT CERİDESİ

Doksandördüncü İçtima

5 . 4 . 1341 Pazar

Münderecat

	Sayfa
1. — ZAPTI SABIK HULÂSASI	85
2. — EVRAKI VARİDE	85
Lâyihalar	**85**
1. — 1341 senesi Muvazenei Umumiye Kanununa bazı mevad ilâvesi hakkında kanun lâyihası (1/686)	85
2. — Kütahya - Tavşanlı ve temdidi demiryolunun inşaası hakkında kanun lâyihası (1/688)	85
3. — Vaktı mesai haricinde çalışan orman cibayet ,muamelât ve kontrol memurlarına verilecek ücurat hakkında kanun lâyihası (1/687)	85
Mazbatalar	**85**
1. — jandarma sınıfına mensub on dört zatın takdirname ile taltifine dair (3/350) numaralı tezkere ve Dahiliye ve Müdafaai Milliye Encümenleri mazbataları.	85:86
2. — Seferde bulundukları esnada bahriye zabıtanına tazminiye itası hakkında (1/596) numaralı kanun lâyihası ve Müdafaai Milliye Encümeni mazbatası.	86
3. — 400 numaralı kanun tatbikatından olarak takdirname ile taltifleri tensip edilen 461 kişiye ait defterle buna müteallik teklif varakalarının takdim kılındığı hakkında (3/343) numaralı ve hidematı muhtelifede hüsnü hizmetleri meşhud olduğu cihetle 400 numaralı kanun ahkâmına tevfikan takdirname ile taltif edilecek 118 zat hakkında (3/411) numaralı Başvekâlet tezkereleri ve Müdafaai Milliye Encümeni mazbatası.	86:88
4. — Teşkilâtı Milliye ve Müdafaai Hukuk Cemiyetleri mensubin ve efradından yetmiş sekiz zatın mahiyeti hizmetlerinin icabettireceği derecata göre taltifleri hakkında Başvekâletten mevrut (3/360) numaralı tezkere ve Müdafaai Milliye Encümeni mazbatası.	88
Tezkereler	**88**
1. — Büyük Millet Meclisi ve Riyaseticumhur bütçelerinin, 1339 senesi hesabı kat'i cedvelleri hakkında tetkiki Hesabat Encümeni tezkeresi (3/415)	88
Takrirler	**88,89,97**
1. Erzurum Mebusu Rüştü Paşanın; mütarekenin ilk günlerinde muhtelif kongrelere iştirak eden zevatın istiklâl madalyasıyla taltifleri hakkında takriri (4/196)	88

TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre 2, C.17, İçtima 94, Ankara 1925, İstiklâl Madalyası Taltifleri hakkında.

Sıra Numarası	İsim ve sanatı	Maalli hizmeti	Hidematınınsuveri tevsikiyesi	Başvekâletten gelen defterdeki Sıra No.
146	Kars Meclisi Umumî Azasından Bekir Bey	Ermeni harekâtında fevkalâde hizmetine mebni	Mülga Şark Cephesi Kumandanı Ferik Kâzım Karabekir Paşanın 8 . 12 . 1340 tarihli inhası. K M /5812	47
147	Şarkikaraağaçlı İrfan Efendi Zade Arif Hikmet Efendi	Kuvayi Milliye Teşkilâtında ve Mücadelei Milliyede fevkalâde hizmetlerinden	Hamitabat Müdafaai Hukuk Heyetinin 12 Kânunuevvel 1340 tarihli mazbatası 1.V - 10589	48
148	Şarkikaraağaçlı Ahmet İzzet Efendi	» » »	» » » »	48
149	Hacı Ramazan Efe	» » »	» » » »	48
150	Karacabey Müdafaai Hukuk Reisi Sabıkı Nuri Bey	Aznavur harekâtındaki ve Müdafaai Hukuk Teşkilâtındaki hidematından.	Sabık Alay 172 K. Osman Beyin 10 Mart 1340 tarihli ve 103 numaralı teklif varakası K M /2686	49
151	İskilipli Cerrah Zade Hakkı Efendi	Yozgat hadisesindeki hidemat ve fedakârlığından	Çorum Müdafaai Hukuk Heyetinin 9 Kânunuevvel 1340 tarihli mazbatası 3/557	50
152	Menemen kazası Ali Ağa Çiftliği Nahiye Müdürü Şükrü Efendi	Kuvayi Milliyenin bidayeti teşekkülünde ve Konya isyanındaki fevkalâde hidematından	Konya Halk Fırkasının 27 Kânunuevvel 1340 tarihli ve 87 numaralı mazbatası 3/19	52
153	Maraş namına İstiklâl Madalyası itası	Mücadelei Milliye	Maraş Vilâyetinin 13 Kânunuevvel 1340 ve 2909/3970 numaralı tahriratı ve merbutu 3/532.	53
154	Hassa Kaymakamı Besim Nuri Bey	Mücadelei Milliye Teşkilâtındaki fevkalâde hizmet ve fedakârlıklarından	Hassa Cumhuriyet Halk Fırkasının 21 Kânunuevvel 1340 ve 27 numaralı mazbatası ve merbutatı 1.A/1	54
155	Hassa kazası eşrafından Bittane Efendi	» » »	» » » »	54
156	Hassa Müftüsü Ali Rıza Efendi	» » »	» » » »	54
157	Hassa'nın Teyek eşrafından Yusuf Beyzade Mehmet Kemal Bey	» » »	» » » »	54

TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre 2, C.17, İçtima 94, Ankara 1925,
Maraş'a İstiklâl Madalyası verilmesi.

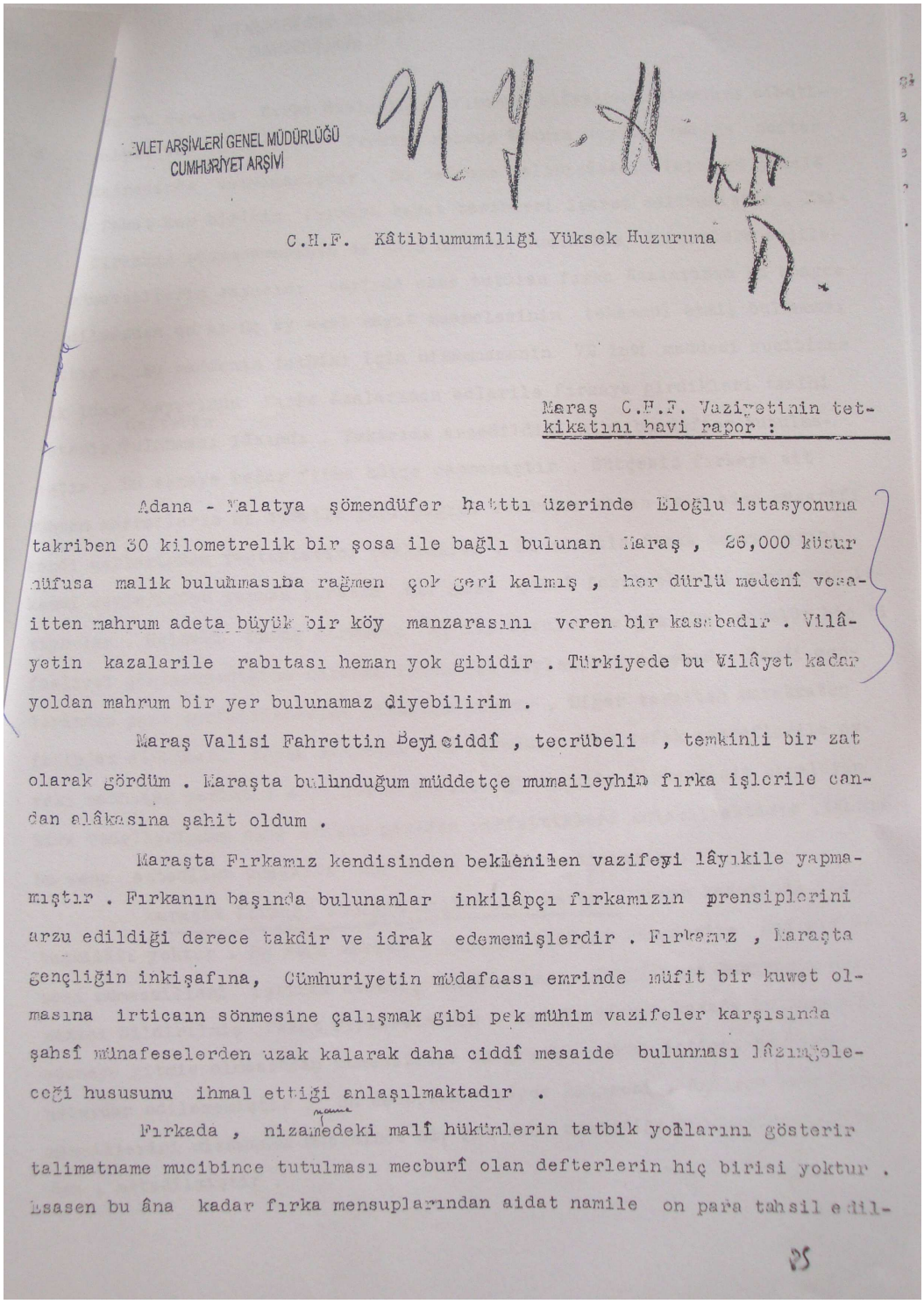

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

C.H.F. Kâtibiumumiliği Yüksek Huzuruna

Maraş C.H.F. Vaziyetinin tetkikatını hâvi rapor :

Adana - Malatya şömendüfer hattı üzerinde Eloğlu istasyonuna takriben 30 kilometrelik bir şosa ile bağlı bulunan Maraş , 26,000 küsur nüfusa malik bulunmasına rağmen çok geri kalmış , her dürlü medenî vesaitten mahrum adeta büyük bir köy manzarasını veren bir kasabadır . Vilâyetin kazalarile rabıtası heman yok gibidir . Türkiyede bu Vilâyet kadar yoldan mahrum bir yer bulunamaz diyebilirim .

Maraş Valisi Fahrettin Beyi ciddî , tecrübeli , temkinli bir zat olarak gördüm . Maraşta bulunduğum müddetçe mumaileyhin fırka işlerile candan alâkasına şahit oldum .

Maraşta Fırkamız kendisinden beklenilen vazifeyi lâyıkile yapmamıştır . Fırkanın başında bulunanlar inkilâpçı fırkamızın prensiplerini arzu edildiği derece takdir ve idrak edememişlerdir . Fırkamız , Maraşta gençliğin inkişafına, Cümhuriyetin müdafaası emrinde müfit bir kuvet olmasına irticaın sönmesine çalışmak gibi pek mühim vazifeler karşısında şahsî münafeselerden uzak kalarak daha ciddî mesaide bulunması lâzımgeleceği hususunu ihmal ettiği anlaşılmaktadır .

Fırkada , nizamedeki malî hükümlerin tatbik yollarını gösterir talimatname mucibince tutulması mecburî olan defterlerin hiç birisi yoktur . Esasen bu âna kadar fırka mensuplarından aidat namile on para tahsil edil-

BCA, Fon No: 490.01, Yer No: 686.328.1,
Maraş Cumhuriyet Halk Partisinin durumuyla ilgili rapor.

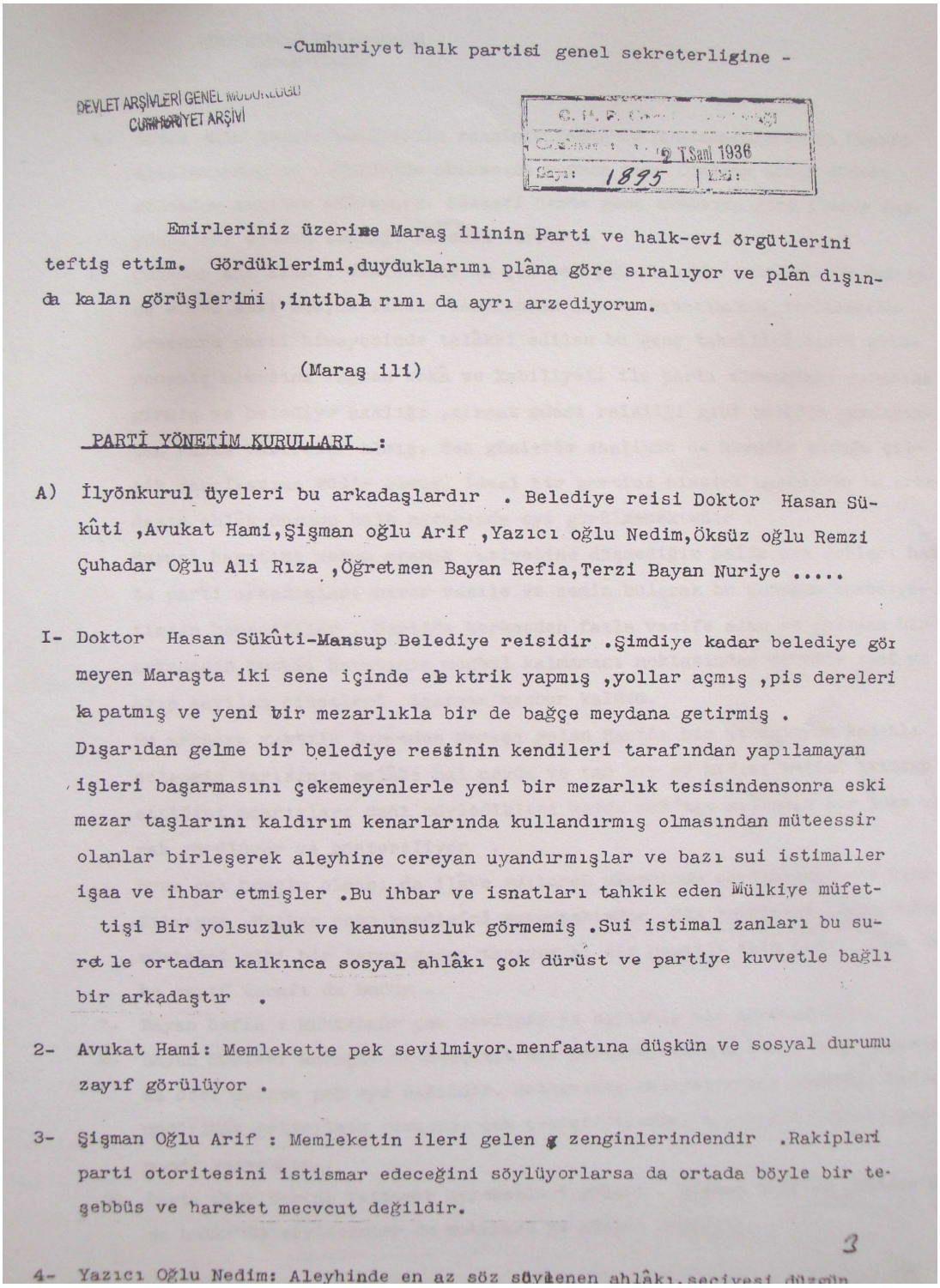

-Cumhuriyet halk partisi genel sekreterliğine -

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

C. H. P. Genel Sekreterliği
Celse: 2 T.Sani 1936
Sayı: 1895 Ekleri:

Emirleriniz üzerine Maraş ilinin Parti ve halk-evi örgütlerini teftiş ettim. Gördüklerimi,duyduklarımı plâna göre sıralıyor ve plân dışında kalan görüşlerimi ,intibalarımı da ayrı arzediyorum.

(Maraş ili)

PARTİ YÖNETİM KURULLARI :

A) İlyönkurul üyeleri bu arkadaşlardır . Belediye reisi Doktor Hasan Sükûti ,Avukat Hami,Şişman oğlu Arif ,Yazıcı oğlu Nedim,Öksüz oğlu Remzi Çuhadar Oğlu Ali Rıza ,Öğretmen Bayan Refia,Terzi Bayan Nuriye .....

I- Doktor Hasan Sükûti-Mansup Belediye reisidir .Şimdiye kadar belediye görmeyen Maraşta iki sene içinde elektrik yapmış ,yollar açmış ,pis dereleri kapatmış ve yeni bir mezarlıkla bir de bağçe meydana getirmiş .
Dışarıdan gelme bir belediye reisinin kendileri tarafından yapılamayan işleri başarmasını çekemeyenlerle yeni bir mezarlık tesisindensonra eski mezar taşlarını kaldırım kenarlarında kullandırmış olmasından müteessir olanlar birleşerek aleyhine cereyan uyandırmışlar ve bazı sui istimaller işaa ve ihbar etmişler .Bu ihbar ve isnatları tahkik eden Mülkiye müfettişi Bir yolsuzluk ve kanunsuzluk görmemiş .Sui istimal zanları bu surette ortadan kalkınca sosyal ahlâkı çok dürüst ve partiye kuvvetle bağlı bir arkadaştır .

2- Avukat Hami: Memlekette pek sevilmiyor.menfaatına düşkün ve sosyal durumu zayıf görülüyor .

3- Şişman Oğlu Arif : Memleketin ileri gelen zenginlerindendir .Rakipleri parti otoritesini istismar edeceğini söylüyorlarsa da ortada böyle bir teşebbüs ve hareket mecvcut değildir.

3

4- Yazıcı Oğlu Nedim: Aleyhinde en az söz söylenen ahlâkı,seciyesi düzgün

BCA, Fon No: 490.01, Yer No: 686.328.1
Maraş ili ve Halkeviyle ilgili rapor.

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2
5165

Kararname

Yaş kaydına bakmadan iki senedenberi çalışdırılmakda olan Maraş Vaizi Ali Sezaînin, ihtisasından bir müddet daha istifade edilmek üzere, I683 sayılı kanunun 3 üncü maddesinin A fıkrası hükmüne göre bir sene daha çalışdırılması; Diyanet İşleri Reisliğinin 6/8/936 tarih ve I8I8/523 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince I0/8/936 da onanmışdır.

I0/8/936

REİSİCÜMHUR
K. Atatürk

Bş. V. | Ad. V. | M. M. V. | Da. V

Ha. V. | Ma. V. | Mf. V. | Na. V.

İk. V. | S. İ. M. V. | G. İ. V. | Zr. V. V.

030 18 01 02 67 68 8

BCA, Fon No: 030.18.01, Yer No:67.68.8
Maraş Vaizi Ali Sezai Efendi'nin görev süresinin uzatılması.

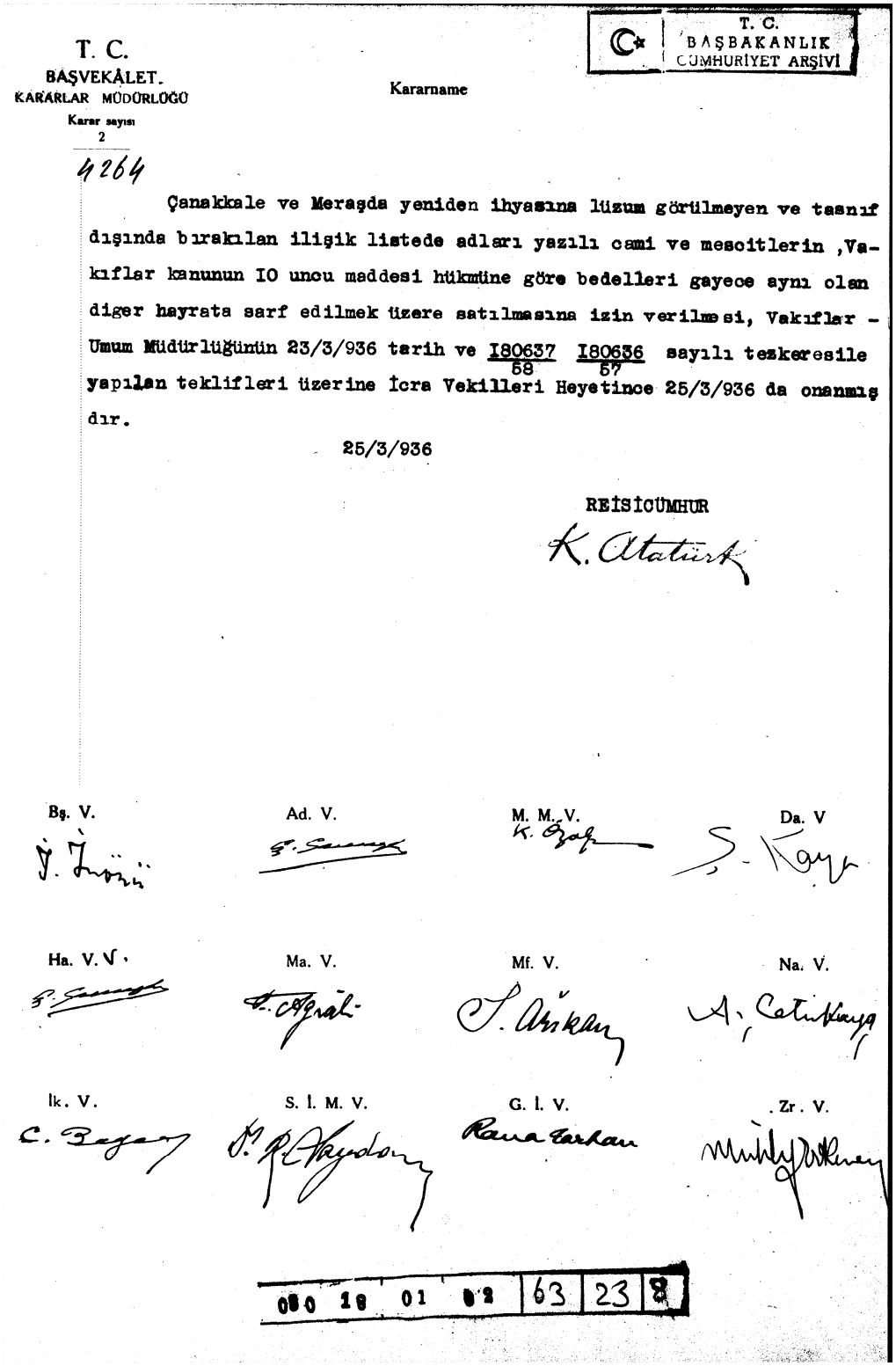

T. C.
BAŞVEKÂLET.
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2
4264

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Kararname

Çanakkale ve Meraşda yeniden ihyasına lüzum görülmeyen ve tasnif dışında bırakılan ilişik listede adları yazılı cami ve mescitlerin ,Vakıflar kanunun IO uncu maddesi hükmüne göre bedelleri gayece aynı olan diger hayrata sarf edilmek üzere satılmasına izin verilmesi, Vakıflar - Umum Müdürlüğünün 23/3/936 tarih ve I80637/58 I80636/57 sayılı tezkeresile yapılan teklifleri üzerine İcra Vekilleri Heyetince 25/3/936 da onanmış dır.

25/3/936

REİSİCÜMHUR
K. Atatürk

Bş. V. | Ad. V. | M. M. V. | Da. V

Ha. V. | Ma. V. | Mf. V. | Na. V.

İk. V. | S. İ. M. V. | G. İ. V. | Zr. V.

080 10 01 02 | 63 | 23 | 8

BCA, Fon No: 030.18.1.2, Yer No: 63.23.8,
Çanakkale ve Maraş'ta bulunan bazı cami ve mescitlerin satılması.

C. H. PARTİSİ
MARAŞ
İlyönkurul Başkanlığı
SAYI
198

25— 5 — 1936

C.H.P.Genel Sekreterligi Yüksek katına

Ankara

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

16/4/936 günlü ve 721 sayılı yüksek yazıları karşılığıdır.

Dağılan Türk ocaklarından Ilimizde Partiye devr olunan ve bugün Halkevi olarak kullanılan bina hakkındaki sorğuların karşılıklarını gönderilen listeye yazarak listeyi bağlı olarak sundum.

Sonsuz sayğılarımla ellerinizden öperim.

C.H.P.
Ilyönkurul Başkanı
Burdur Saylavı
H. Onaran

490 | 01 | | | 67 | 254 | 1

BCA, Fon No: 490.01, Yer No:67 254 1
Maraş Türk Ocağının, Cumhuriyet Halk Partisine devri.

MARAŞ

Sahibi Maraş Halkevi Yönetim Kurulu
Gazeteyi idare eden: Maraş Halkevi Yayın Şubesi

Seneliği 52 sane hesabile 125 kr.
Altı aylığı 26 » » 65 »

İlanlar tarifesine tabidir.
Tanesi 100 Paradır.

Sayı 164—25 Yıl:4 (Perşembe Günleri Çıkar Halkevi Gazetesidir.) 19 İkinciteşrin 936

Maraşımızın Yeni Saylavı

Vilâyetimiz Meb'usluğuna C. H. P. Genbaşkurunca Uşak eski Belediye Reisi ve Kırklareli eski C. H. P. Başkanı Ankara ve Paris Hukukundan mezun Alâettin Tiritoğlu namzet olarak gösterilmiş ve seçim 15 ikinciteşrin Pazar günü saat 15 te Belediye meclisi salonunda ve kazalarda yapılmıştır.

Seçim dolayısiyle Belediyemiz ve meclis salonu süslenmiş ve şehir müzikası da Belediye önünde güzel parçalar çalıyordu. Müntehibi sanîler medeni haklarını kullanmak üzere kafile, kafile geliyorlar ve halk ta seçimi görmek üzere Belediyenin alt ve üstünü doldurmuştu.

Heyeti teftişiye reisinde Şarbay Sükûti Tükelin Başkanlığında Encümen azalarından Pirave Tükel, Nadide Sönmez, Şöhret Ergündüz, Arif Şuracı ve Belediye meclisinden de Eczacı Ömer Lütfi, Ömer Sandalveci Nuhçe İbrahim bulunuyordu.

Seçime başlanmıdan önce Sayın İlbayımız Salih Cemal Gülen Parti başkanı sıfatiyle Maraş Saylavlığına Parti Genbaşkurunca Alâettin Tirit oğlunun namzet gösterildiğini, ve yeni Mebusumuzu eskiden tanıyan İlbayımız büyük meziyetlerini anlattıktan sonra seçime başlandı ve müttefikan Alâettin Tiritoğlu Saylav seçildi.

Yeni Saylavımızı ve böyle Genç, münevver bir Saylava Nail olan Maraş halkını candan kutlarız.

Merkeze tayin edilen öğretmenler

Askerden gelen Andırın Kesim köyü öğretmeni Saim Maraş İnönü okulu öğretmenliğine, Andırın Gökahmetli köyü öğretmeni Ali Maraş Sakarya okulu öğretmenliğine atanmışlar vazifelerine başlamışlardır.

Boş Saylavlıklar

C. H. P. Namzetleri

Boş olan Çankırı saylavlığına Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi profesörlerinden Fazıl Nazmi Orkun ve Maraş saylavlığına Uşak eski belediye reisi ve Kırklareli C. H. P. eski başkanı Ankara ve Paris hukukundan mezun Alâettin Tiritoğlu ve Kütahya saylavlığına muharrir ve milli romancı Hüseyin Rahmi Gürpınar, ve Yozgat saylavlığına Hicaz Hükûmeti nezlinde maslahatgüzarımız Celâl Arat Parti Genbaşkurunca Parti namzedi olarak onaylanmıştır. Sayın seçicilere bildirir ve ilân ederim.

C. H. P. Genel Başkan Vekili
İsmet İnönü

Saylavımız Alâettin Tiritoğlunun telyazıla :

Vali ve C. H. P. Başkanlığına

Beni vilâyetiniz mebusluğuna seçmek suretile göstердiğiniz itimada teşekkür eder bütün müntehiplerime şükranlarının iblağına delâletinizi dilerim, saygılarımı sunarım.

Alâettin Tirit

C. H. P. İlyönkurulu seçiminde müşahit olarak gelecek saylav

C. H. P. İlyönkurulları seçiminde müşahid olarak her vilâyete bir saylav gitmesine karar verilmiştir. Bu meyanda vilâyetimize de Kırşehir saylavı Hazım Börekçi gelecektir.

Donanmamız Maltaya gitti
Geçen sene İstanbula gelen İngiliz donanmasına iadei ziyaret edecektir.

Filomuz 16-11-936 pazartesi günü saat 11 de Akdenize açıldı. Donanmamız önce Maltaya gidecek İngiliz donanmasının geçen sene İstanbula yapmış olduğu ziyareti iade edecektir. Filomuz Yavuz zırhlısı, Zafer, Tınaztepe, Kocatepe, Ada tepe torpitolarıyla ergin Ana gemisi, Dumlupınar, Gür, Sakarya, Birinci İnönü denizaltı gemilerdir. İstanbul halkı tarafından filomuz coşgun bir tezahüratle uğurlanmıştır.

Yurddaş Hava Kurumana yardım et
Hava kuvvetlerimize 35 tayyare daha ilâve edildi

15-11-936 Cumartesi günü muhtelif yerlerin hava kurumu tarafından alınan tayyarelerin ad konuş merasimi büyük törenle yapılmıştır. Yeni tayyare alan yerler şunlardır: Ankara, Bankalar, Demiryolları, Bursa, Turgutlu, Manisa, Adapazarı, Uzunköprü, Adana, Ceyhan, Mersin, Tarsus, Samsun, Hafra, İzmir işçileri, İzmir balıkçıları, İzmir memurları, İzmir kadınları, İzmir bahçevanları, İzmir manifaturacıları, İzmir Boca nahiyesi, İzmir balçova ve Narlıdere köyleri, Aydın, Ödemiş, İstanbul balıkçıları, Beyoğlu, Fatih, Eminönü, İstanbul kasapları, İstanbul esnafları, Haliç, Eyyup tayyareleridir.

Yaptığımız tahkikata göre çok az bir yardım ile hava kuvveti arasında Maraşımızın adı karışacaktır. Gelecek yıl bir tayyarenin alınacağına kaniyen eminiz Yurddaş bunu düşünerek tayyare kurumuna hemen yardım et.

Mareşalımız Bükreşten İstanbula geldi.

Mareşal Fevzi Çakmak Refikaları ve mahiyetleri Erkânı 16.10.936 günü saat 14,15 te Hamidiye Kruvazörü ile gelmişler ve Kruvazör haydarpaşa önünde durmuştur. Donanma Kumandanı, İstanbul Komutanı vekili tarafından motörle hamidiyeye gidilerek karşılanmıştır. Mareşalımız Yavuzun motörü ile Haydarpaşaya çıkmış oradada Vali ve diğer zevat tarafından karşılanmıştır.

Şehir Meclisi

Maraşımızın şehir meclisi 10-11-936 günü şarbay Sükûti Tükelin başkanlığında açılmış sonuk rapor okunmuş müteakiben seçimi yapılmış ve rapor müttefikan kabul edilmiştir. Şehir meclisinin zabtı aynen özel kısmımızda yazılıdır. Hapoca nazaran önümüzdeki sene belediyemizin bize yeni, yeni eserler vereceğine eminiz. Yeni belediye encümenini candan kutlar başarılar dileriz.

Üçüncü tertip dahili istikraz tahvilleri satılıyor

Sivas-Erzurum demiryolu inşaatı için hükûmetimizin çıkardığı yüzde yedi faizli üçüncü tertip dahili istikraz tahvillerinden satılmak üzere şehrimiz Ziraat bankasına da dörtyüz adet geldiği ve 5-12-1936 tarihine kadar satışa devam olunacağı haber alınmıştır. Hem bir vatani hizmet ve hem de sağlam ve istifadeli gelir temin etmek için halkımızın bu tahvilleri almak fırsatını kaçırmayacaklarını ümit ederiz.

Küçük sanatlar ve elişleri kongresi

12-11-936 cumartesi günü Ankara Küçük Sanatlar ve elişleri kongresini İktisat Vekili açmıştır. Bu kongreye mütarabbas olarak Şarımızdan Ali Rıza Çukadar gitmiştir.

Maraş Halkevi Gazetesi, 19 İkinciteşrin 1936 (19 Kasım 1936), S.164-25.

MARAŞ

Sahibi: Maraş Halkevi Yönetim Kurulu
Gazeteyi idare eden: Maraş Halkevi Yayın Şubesi

Seneliği 52 tane hesabiyle 125 kr.
Altı aylığı 26 » » 65 »

İlânlar tarifesine tabidir:
Tanesi 100 Paradır.

Sayı 203—64 Yıl: 4 (Perşembe Günleri Çıkar Halkevi Gazetesidir.) 2 Eylül 937

30 Ağustos zafer bayramı Maraşta büyük tezahüratla kutlandı

Riyaseti Cumhur Umumî Kâtibliğinden:

30 Ağustos bayramı münasebetile yurdun içinden ve dışından gelen tebrik telgraflarından Atatürk çok müteheassis olmuşlar ve teşekkürler ile tebriklerinin iletilmesine Anadolu ajansını memur buyurmuşlardır.

Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak Büyük Zaferin yıldönümü münasebetiyle ordu namına almış olduğu resmi ve hususi tebriklere ayrı ayrı cevap vermek mümkün olmadığından bilmukabele samimi tebrik ve teşekkürlerimin ibliğine Anadolu ajansını tavassut buyurmuşlardır. 31 8 937

30 Ağustos Zafer bayramı münasebetiyle İlâv ve C. H. P. Başkanı Bay Osman Şahinbaş tarafından Ulu Önderimiz Atatürk'e ve büyüklerimize çekilen saygı telgrafları ve karşılıkları:

Ulu Önder Atatürk'e

Türk ulusunu Erkinliğine devrime kavuşturan ve Başkomutanlığımız altında kazanılan 30 Ağustos büyük Zaferin 15 inci yıldönümünü kutlayan, Erkinlikleri için canlarını veren ve her işaretinizle her zaman vermeye hazır bulunan Kahraman Maraş halkının Tükenmez saygı ve bağlılıklarını yüce katınıza arzederken Özel tazim ve şükranlarımı sunarım.

Mareşal Fevzi Çakmak

Ulusu erkinliğe kavuşturan 30 Ağustos Büyük zaferin 15 inci yıl dönümünün kutlayan Maraş halkının kahraman Ordusuna olan itimat, sevgi ve saygılarını yüce başlarına arzederken tükenmez saygılarımı sunarım.

Bay Abdulhalik Renda

Türk Ulusunu erkinliğe kavuşturan 30 Ağustos Büyük zaferin 15 inci yıldönümünün kutlayan Maraş halkının tükenmez saygılarını yüce kurultayın Başkanına arzeder, sonsuz tazimlerimi sunarım

O. Şahinbaş
Vali ve C. H. P. Başkanı

Büyük Zaferimizin yıldönümü münasebetile gösterilen duygulara

Ulu Önderimiz M. Atatürk

Başbakanımız İsmet İnönü

Başbakan İsmet İnönü

Yüce Önder Atatürkün Başkomutanlığı altında kazanılan ve Türk ulusunun

Kurmay Başkanımız Mareşal Fevzi Çakmak

Türk ulusunu Erkinliğe kavuşturan büyük Zaferin onbeşinci yıl dönümü evvelce hazırlanan program mucibince Maraşımızda da büyük bir tezahüratla kutlandı.

Daha sabah erkenden her taraf bayraklarla donanmıştı, halk yer bulmak gayesile dükkânlarını kapayarak işlerini güçlerini terkederek büyük Zaferin neşesini bir daha tatmak ve kahraman ordunun bir parçası olan Yaya alayımızın geçit resmini görmek ve bu zaferin menkıbelerini bir kerre daha dinlemek üzere bir su gibi kışla meydanına akıyordu.

Saat tam 14,45 te Alay karargâhında merasim başlamış Alay Komutanı bir alocsi olan 30 Ağustos büyük Zaferin 15 inci Yıldönümünü kutlayan Maraş halkının siz devlet başı olan Başbakanlarına sonsuz saygılarını arzeder, Özel tazim ve şükranlarını sunarım.

O. Şahinbaş
Vali ve C. H. P. Başkanı

Zafer bayramını tebrik ederim ve teşekkürlerimi sunarım.

Başvekil
İsmet İnönü

Bay Şükrü Kaya

Türk Ulusunu devrime kavuşturan 30 Ağustos büyük Zaferin 15 inci yıldönümünü Maraş halkı büyük bir tezahüratla kutlamakta ve Yüce Partilerine candan bağlılıklarını izhar etmekte olduklarını arzeder, özel saygılarını sunarım.

Maraş Halkevi Gazetesi, 2 Eylül 1937, S.203-64.

MARAŞ

Sahibi: Maraş Halkevi Yönetim Kurulu
Gazeteyi idare eden: Maraş Halkevi Yayın Şubesi

Seneliği 52 tane hesabiyle 125 kr.
Altı aylığı 26 » » 65 »

İlânlar tarifesine tabidir:
Tanesi 100 Paradır.

Sayı 211—72 Yıl: 4 (Perşembe Günleri Çıkar Halkevi Gazetesidir.) 28 Birinciteşrin937

Cumhuriyetimiz 15 Yaşına Bastı.

Bu Büyük Bayram onu yaratan Ulu Önderе ve bütün Türk Milletine Kutlu olsun.

Dünden Bu Güne.

Cihan harbinin sonunda bütün bir milletin ümidinin söndüğü, ufuklarını kara, kara bulutlarla örtüldüğü bir günde Ulu Önder Atatürk milleti ve memleketi kurtaracak yolu bulmuş ve kararını vermişti: Bu millet ancak kendi benliğine, kendi imanına dayanarak kurtulacak ve yaşıyacaktı.

Dört sene süren çok uzun ve acıklı bir harpten sonra bitkin bir hale gelmiş olan millet bu Büyük Önderin ilk işaretiyle kurtuluş savaşına atıldı.

Binbir mahrumiyet içinde canla başla kurtuluş için çalışan bir milletin tükenmez imanı ve onu kurtarmak için gece gündüz durmadan düşünen ve yaratan bir dehanın gayretiyle Türk milleti esaretten hürriyete ölümden hayata kavuştu.

Onu, esaret zincirlerine ve ölüm uçurumlarına kadar sürükliyenler artık meydanda yoktu. Türk milleti kendini kurtaran Ulu Önderi ile karşı karşıya, başbaşaydı. Türk milleti Asırlardan beri aradığı Büyük Şefini bulmuştu. Artık onun göstereceği yoldan yürüyecekti. Milletini hürriyete kavuşturan Ulu Önder ona yeni bir yol, yeni bir rejim verdi.

Ondört yıl önce bugün resmen ilân ettiği Cumhuriyetle milleti ve memleketi hakiki refah ve saadet yollarına sevketti. Ondört yıldan beri bu büyük dehanın sayesinde Türk milleti çok büyük bir şan ve şeref kazandı. Yeni, yeni devrimler, büyük, büyük ilerlemeler bizi en değerli milletler seviyesine kadar yükseltti.

[Arkası Sayfa 2 de]

Bizi Büyük Günlere Kavuşturan
Ulu Önderimiz Gazi Başkam Atatürk

Bay Celâl Bayar Başvekil oldu Yeni Kabine Teşekkül Etti

Resmi tebliğ: Malatya Mebusu İsmet İnönü bu ayın 25 inci günü Başvekâletten istifasını vermiştir. Reisicumhur Gazi Atatürk İzmir Mebusu Celâl Bayarı Başvekâlete tayin ve kabinesini teşkile memur etmiştir. Reisicumhur Atatürk aynı günde arzuhalinin icra vekilleri heyetini tasdik buyurmuşlardır. Keyfiyet Büyük Millet Meclisi Reisliğine yazılmıştır. Reisicumhur Atatürk Vekâletler Siyasi müsteşarlıklarına intihap edilen zatların tayinlerini de tasdik buyurmuşlardır. Hükümet ve parti teşkilâtının birleştirilmesi dolayısile Malatya Mebusu İsmet İnönü umumi reis vekilliğinden istifa etmiş ve bu vazife Başvekil Celâl Bayara tevdi olunmuştur.

Bugün Saat 17 de içtima eden İcra vekilleri heyetine Reisicumhur Atatürk riyaset buyurmuşlar ve yeni hayatın mesaisi üzerinde görüşmüşlerdir. İçtima iki buçuk saat devam etmiştir.

İcra vekilleri heyeti aşağıda isimleri yazılı zevattan teşekkül etmiştir.

Başvekil Celâl Bayar, Adliye Vekili Şükrü Saracoğlu, Milli Müdafaa Vekili Kâzım Özalp Dahiliye Vekili Ş. Kaya, Hariciye Vekili Rüştü Aras, Maliye Vekili Fuat Ağralı, Maarif Vekili Saffet Arıkan Nafıa Vekili Ali Çetinkaya, İktisat Vekili ve Ziraat Vekâleti Vekili Şükrü Kesebir, Sıhhat ve İçtimai muavenet Vekili Aydın Mebusu Doktor Hulusi Alataş Gümrük ve İnhisarlar vekili Rıza Tarhan, Siyasi müsteşarların isimleri de aşağıda yazılmıştır:

Adliye Selahattin Yargı, milli Müdafaa Necip Ali Küçüka, Dahiliye Ali Golmottalip Oker, Hariciye Numan Menemencioğlu, Maliye Faik Öztrak, Maarif Nafi Atuf Kansu, Nafıa Sırrı Day, İktisat Ali Rıza Türel, Ziraat Rıza Ecler ve Tahsin Coşkan.

Başvekil Ve Fırkası
Umumi Reis Vekili
Bay Celâl Bayar

Ulu Önderimiz Atatürk'ün yüksek buyrukları

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinden:

Hükümet ve Parti teşkilâtımızın birleştirilmesi dolayısile Malatya Meb'usu İsmet İnönü Parti Umumi Reis vekilliğinden istifa etmiş ve bu vazife Başvekil Celâl Bayar'a tevdi edilmiştir. Kendisile temas ve teşriki mesai edilmesini rica ederim.

Reisicumhur
A. Atatürk

Tashih

Matbaamızın küçük olması dolayısıyla Cumhuriyet bayramında çıkarak gazetemizin iç sayfaları daha evvel hazırlanmış olmasına binaen İktisat vekili olarak bay Celâl Bayarı, ve Sıhhiye vekili olarak da bay Refik Saydam gösterilmiştir.

Halbuki yeni kabine mucibince Sıhhiye vekâletine bay Hulusi Alataş ve İktisat vekâletine de Şakir Kesebir kabineye girmişlerdir; özür dileriz, tashih ederiz.

Maraş Halkevi Gazetesi, 28 Birinciteşrin 1937 (28 Ekim 1937), S.211-72.

MARAŞ

Sahibi: Maraş Halkevi Yönetim Kurulu
Gazeteyi idare eden: Maraş Halkevi Yayın Şubesi

Senelik 52 tane hesabiyle 125 kr.
Altı aylığı 26 » » 65 »

İlânlar tarifesine tabidir.
Tanesi 100 Paradır.

Sayı 176—37 Yıl:4 (Perşembe Günleri Çıkar Halkevi Gazetesidir.) 18 Şubat 937

Maraşımızın on sekizinci kurtuluş yıldönümü münasebetile İlbay ve C. H. P. Başkanı Salih Cemal Gülenin Ulu Önderimiz Atatürke ve Büyüklerimize çektiği saygı telleri ve karşılıkları:

Atatürk
Cumur Başkanı Ulu Önderimiz

Kurtuluşunun on sekizinci yıldönümünü eşsiz sevinç ve coşkunlukla kutlayan Maraşlılar yolunuza, Cumuriuğa, İnkılâplarınıza ve Yüce Partinize bağlılıklarını bir daha candan gösterdiler icabında yurt ve ulus ve bu iki büyük kavramı şahsında toplayan siz Başbuğlarının uğrunda can ve kan vermeğe bir daha and içtiklerini en derin saygı ve minnetlerimle arzederim.

Bay S. Cemal Gülen
Vali ve C. H. P. Başkanı

Kurtuluş yıldönümü münasebetile bana gösterilen temiz duygulara teşekkür ederim.

K. Atatürk

İsmet İnönü
Sayın Başbakanımız

Sayın Şükrü Kaya
Dahiliye Vekili ve C. H. P. Başkanı

Kurtuluşunun on sekizinci yıldönümünü eşsiz sevinçle kutlayan ve Atatürke, Cumuriuğa Yüce Partimize bağlılıklarını bir daha candan gösteren Maraşlıların ve Partililerimizin yüksek varlığımıza olan derin saygılarını arzederim.

Maraş Parti Başkanlığına

Maraşımızın kurtuluş gününü Andırın halkı candan kutlularken İstiklal aşkınıza ve Türk kahramanlığına öğünç veren Şehidlerimizi hürmetle anar yurddaşlarımıza sonsuz saygılarımızı sunarız.

Parti Başkanı
Abdullah Yaşar

Maraşımızın on sekizinci Kurtuluş yıldönümü münasebetile Şarbaylıktan Ulu Önderimiz Atatürke ve Büyüklerimize çekilen saygı telleri:

Büyük Önderimiz Kamâl Atatürke
Cumur Başkanı

Maraşlılar derin bir sevgi ve saygı ile Atatürklerini yerleştirdikleri yüreklerinden coşan akman duygularla 18 inci kurtuluş bayramını yaşarlarken büyük kurtarıcımıza sonsuz minnetlerini sunmağanlıklarını arzederim. Ulu Atatürkümüz

Bay A. Gürün Şarbay Vekili

Kurtuluş bayramı yıldönümü münasebetile Maraşlıların bana gösterdikleri temiz duyguya teşekkür ederim.

K. Atatürk

(Artanı sayfa 5 sütun 1 de)

İlbayımız rahatsız

Sayın İlbayımız Salih Cemal Gülen bir haftadanberi rahatsız bulundukları için mıntıkamızda gelememektedirler. Bütün arkadaşları, memurlar ve halk İlbayımızın hastalığından son derece müteessirdirler. Kendilerine acil şifalar

Maraşımızın Kurtuluşu

Kahraman Maraşın 18 nci yıldönümü geçen 12 Şubat cuma günü büyük bir törenle kutlandı. Geçen nüshamızda dercettiğimiz proğram aynen tatbik edildi. Yıldönümü Ankara ve İstanbulda Maraşlı gençler tarafından da heyecanla kutlanmıştır. Maraşlılar bu tören münasebetile büyüklerine olan bağlılıklarını bir daha andıçtiler. Maraşın şehid düşen kahramanlarının Abidesi ziyaret edildi. Törende söylenen söylevler ve büyüklere yazılan telyazıları kısmı mahsusumuzda yazılıdır.

Maraş Orta ve İlk Öğretmenlerinin Alâziz ve Malatyaya seyahatları

Kurban bayramı münasebetile Maraş Orta ve İlköğretmenlerinden 34 kişilik bir grup Elâzize ve Malatyaya seyahat edeceklerdir. Bu münasebetle Elâziz Kültür direktörlüğünden gelen proğram ve Elâziz Halkevi başkanı İlbayın kıymetli yazılarını aynen yazıyoruz:

Bu cevap ve proğram dün Halkevinde toplanan Öğretmenlere okunmuş, Elâziz Halkevi başkanı İlbayın ve Öğretmenlerinin yüksek misafirperverliklerine arzı teşekkür edilmiştir.

Elâziz Valisi ve Halkevi Başkanının Kıymetli yazıları

Maraş okulları öğretmenlerinin bayram tatilinden istifade ederek şehrimizi ziyaret edeceklerini memnuniyetle öğrendik. Elâzizin bir kültür müessesesi olan Halkevimizin, bu kıymetli öğretmenleri kendi misafiri kabul etmekle en büyük ve sonsuz hazzı duyacaktır. Ne gün geleceklerini bildirmenizi rica ederim.

Halkevi Başkanı
VALİ

Maraş Öğretmenler nin Elâzizi ziyaret proğramıdır.

1 — Maraş Öğretmenleri, 22 şubat 937 pazartesi günü

(Artanı sayfa 6 da)

İstiklâl Madalyasını almakla taçlanan gazi bayrağımızın tarihi Kahramanlık görüntüsü.

Maraş Halkevi Gazetesi, 18 Şubat 1938, S.176-37
Maraş'ın Kurtuluşu

FOTOĞRAFLAR

1935 yılında Maraş'ın genel görünümü.

BCA, Fon: 490.01 Yer No: 1431. 731.1, Maraş'ta Atatürk'ün cenaze merasimi.

BCA, Fon: 490.01 Yer No: 1431. 731.1, Maraş'ta Atatürk'ün cenaze merasimi.

BCA, Fon: 490.01 Yer No: 1431. 731.1, Maraş'ta Atatürk'ün cenaze merasimi.

HARİTALAR

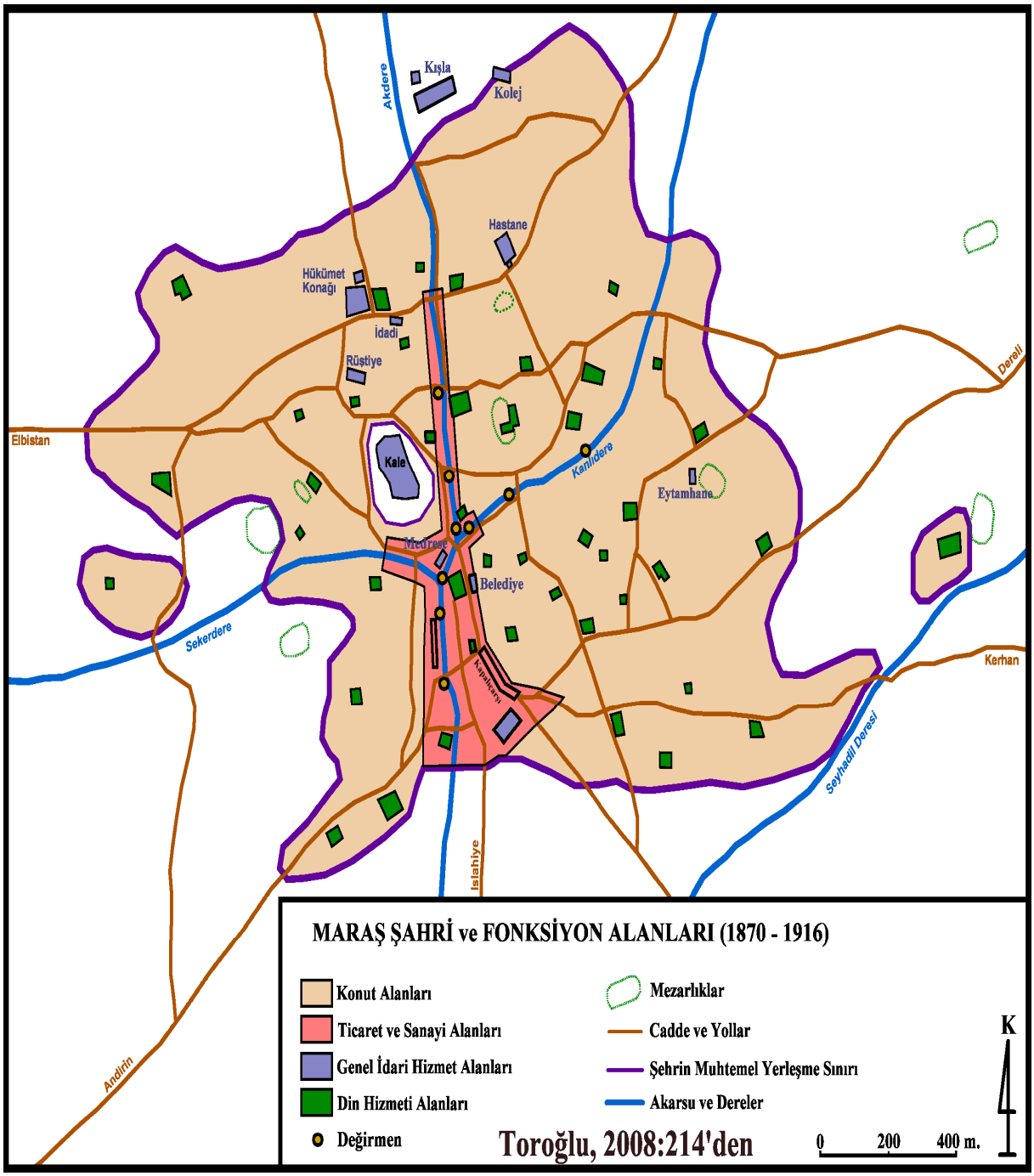
Akdere
Kışla
Kolej
Hastane
Hükümet Konağı
İdadi
Rüstiye
Elbistan
Kale
Kanlıdere
Eytamhane
Medrese
Belediye
Sekerdere
Kapalıçarşı
Kerhan
Seyhadil Deresi
Dereli
Islahiye
Andırın
MARAŞ ŞAHRİ ve FONKSİYON ALANLARI (1870 - 1916)
Konut Alanları
Ticaret ve Sanayi Alanları
Genel İdari Hizmet Alanları
Din Hizmeti Alanları
Değirmen
Mezarlıklar
Cadde ve Yollar
Şehrin Muhtemel Yerleşme Sınırı
Akarsu ve Dereler
Toroğlu, 2008:214'den
0 200 400 m.
K

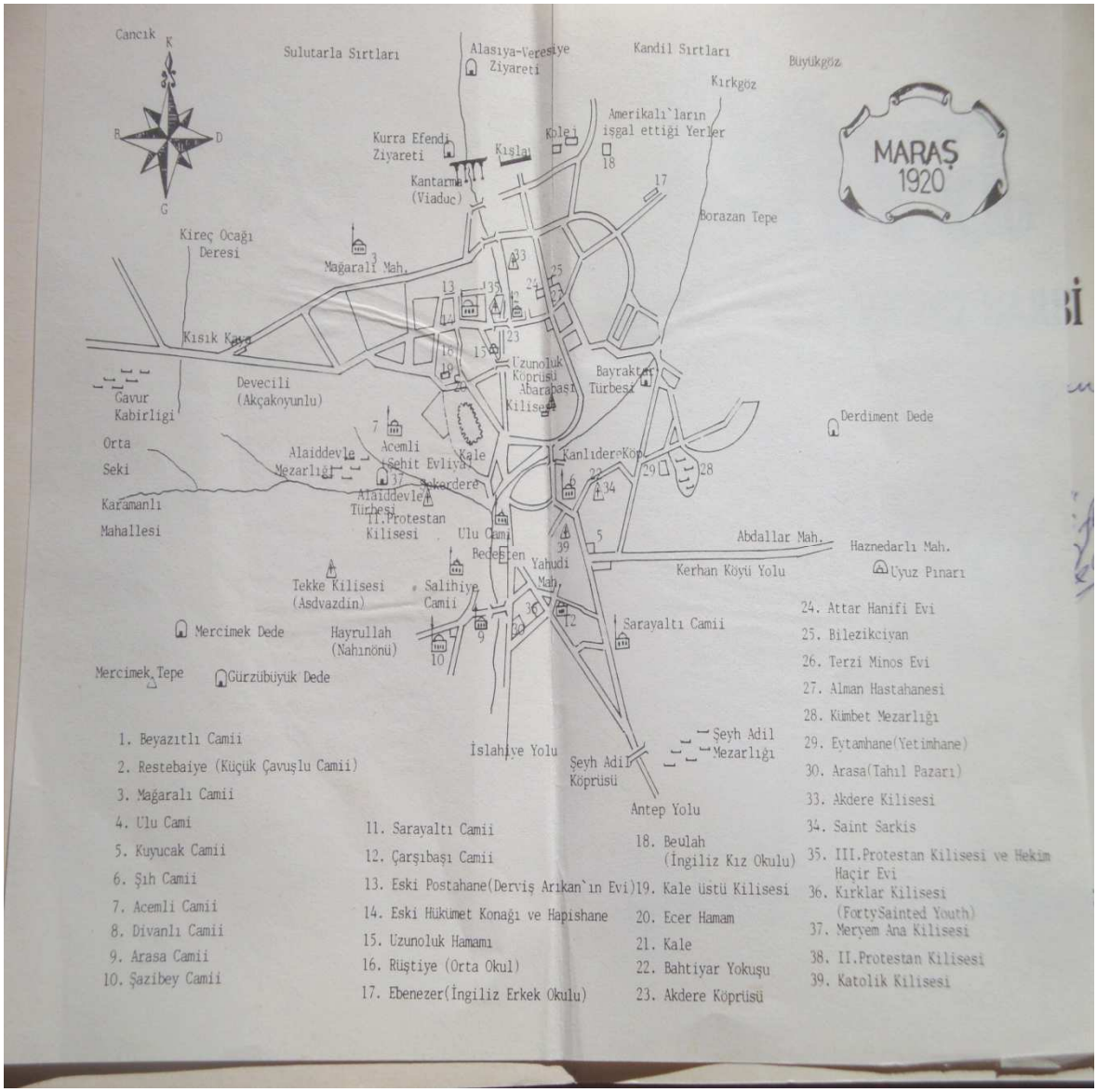

M.Yusuf Özbaş, *Dava, 1920 Maraşlı - Fransız Harbi*, Maraş Tarihsiz, 1920 yılı Maraş şehri krokisi.

Maraş ve Civarı Haritası (H.1333/ M.1917), Haritalar, Milli Kütüphane.

Elbistan ve Civarı Haritası (H.1334/M.1918), Haritalar, Milli Kütüphane

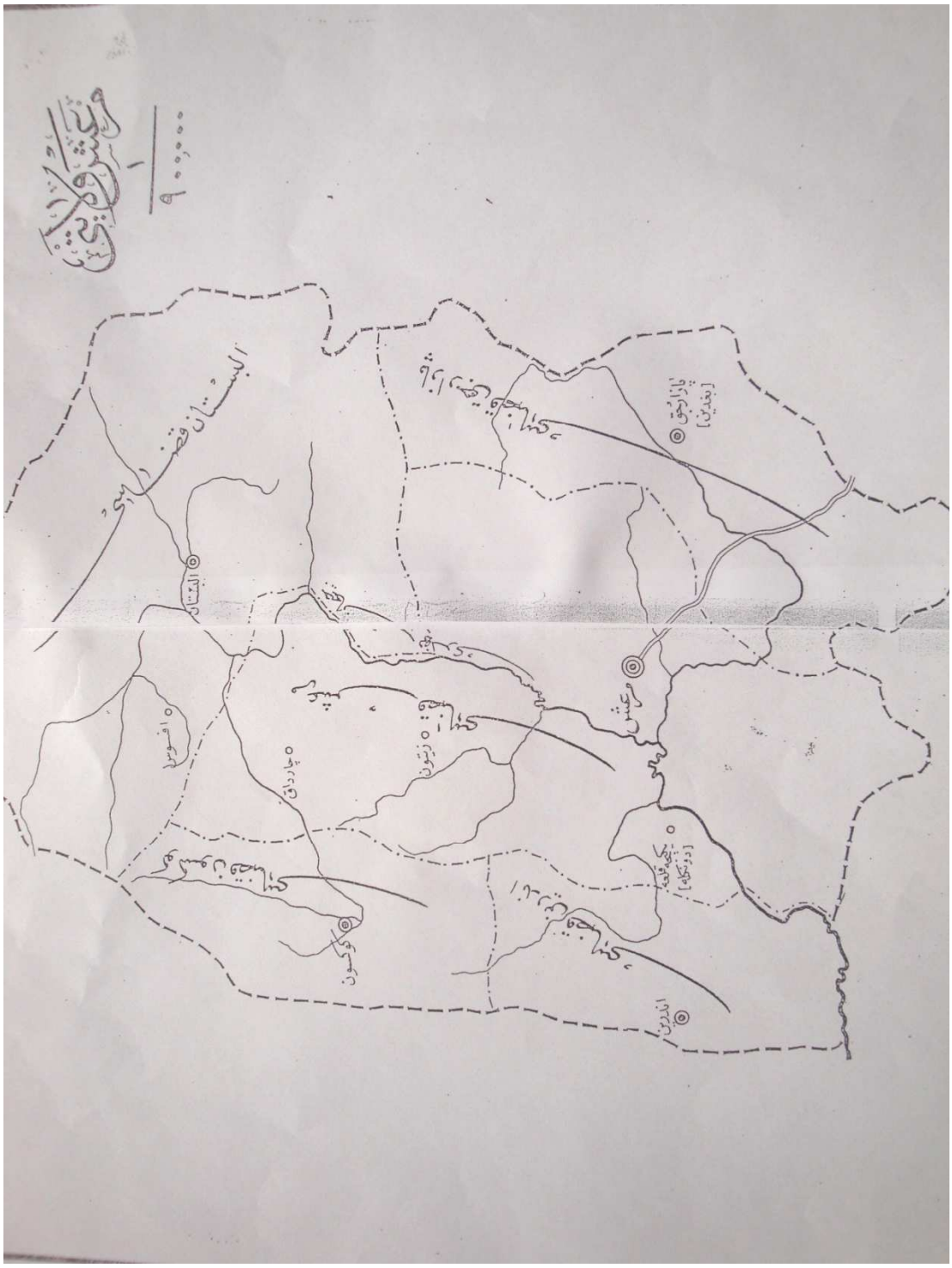

1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, Maraş Haritası, İstanbul Matbaa-i Amire 1926.

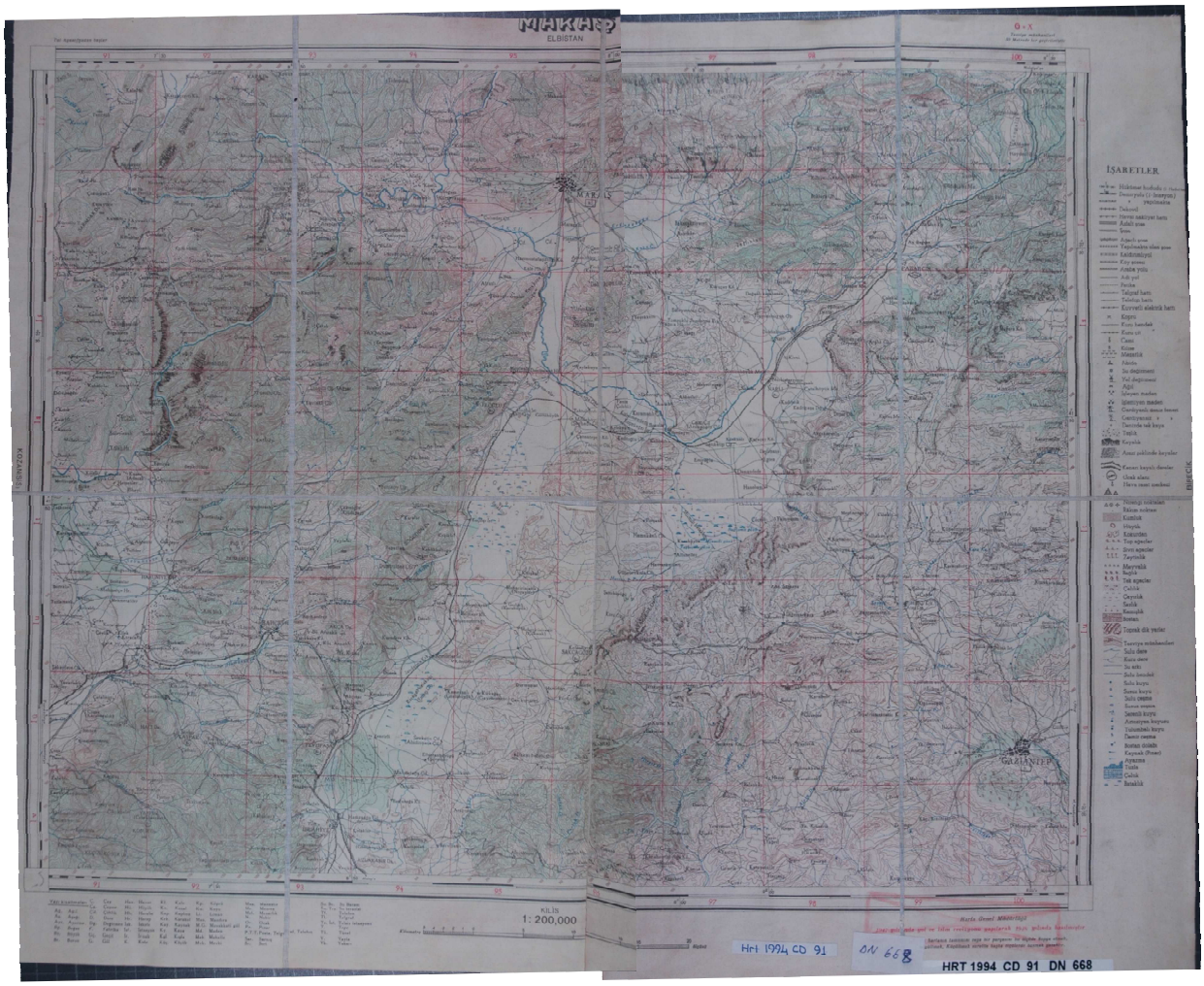

Harita Maraş 1948, Haritalar, Milli Kütüphane

GÜNEY MİLLİ MÜCADELE
KAHRAMAN
MARAŞ
SİNİN ÖNCÜSÜ
SİVAS
MALATYA
KAYSERİ
ADANA
ADIYAMAN
GAZİANTEP
ÖLÇEK: 1/200,000
TANIR
AFŞİN
ELBİSTAN
GÜCÜK
ÇARDAK
GÖKSUN
NURHAK
SÜLEYMANLI
AĞABEYLİ
ÇOKAK
YENİCEKALE
ANDIRIN
MARAŞ
PAZARCIK
TÜRKOĞLU
NARLI
MARAŞ İL HARİTASI
ORTA DERECELİ OKULLAR
HASTANELER
İŞARETLER
RAKIM: 500/700
YOZ ÖLÇÜMÜ: 14.591 km².
1970 SAYIMINA GÖRE İLİMİZİN NÜFUS DAĞILIŞI
Sayım Bilgisi | Merkez | Köyler | Toplam
MARAŞ MERKEZ 105206 84890 189905
AFŞİN 11235 51173 62408
ANDIRIN 4902 31283 35285
ELBİSTAN 17307 73028 90735
GÖKSUN 6178 34200 40355
PAZARCIK 9773 63027 72905
TÜRKOĞLU 6231 25495 31718
Toplam 159822 353414 533236
Harita ve Hazırlayan: ZEKİ MAHİR YENER
HER BİLGİ İLGİLİ DAİRESİNDEN ALINMIŞTIR
BU HARİTANIN HER HAKKI MAHFUZDUR İKTİBAS EDİLEMEZ
YILMAZ OFSET BASIMEVİ TEL: 22110

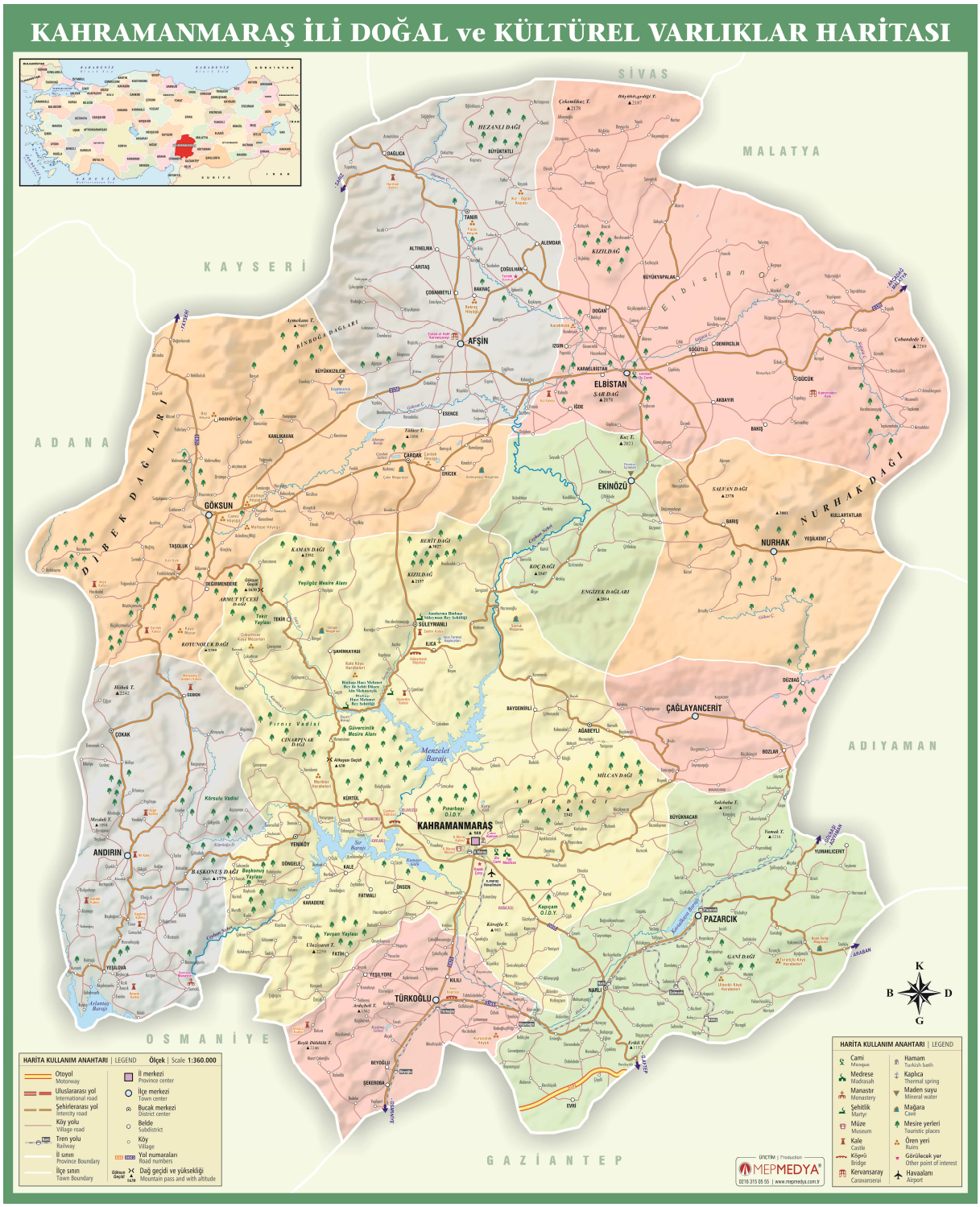
KAHRAMANMARAŞ İLİ DOĞAL ve KÜLTÜREL VARLIKLAR HARİTASI
SİVAS
MALATYA
KAYSERİ
ADANA
ADIYAMAN
OSMANİYE
GAZİANTEP
AFŞİN
ELBİSTAN
GÖKSUN
EKİNÖZÜ
NURHAK
ÇAĞLAYANCERİT
PAZARCIK
TÜRKOĞLU
ANDIRIN
ÇOKAK
KAHRAMANMARAŞ
DİBEK DAĞLARI
NURHAK DAĞI
AHIR DAĞI
Menzelet Baraj
HARİTA KULLANIM ANAHTARI | LEGEND
Ölçek | Scale 1:360.000
Otoyol
Uluslararası yol
Şehirlerarası yol
Köy yolu
Tren yolu
İl sınırı
İlçe sınırı
İl merkezi
İlçe merkezi
Bucak merkezi
Belde
Köy
Yol numaraları
Dağ geçidi ve yüksekliği
Cami
Medrese
Manastır
Şehitlik
Müze
Kale
Köprü
Kervansaray
Hamam
Kaplıca
Maden suyu
Mağara
Mesire yerleri
Ören yeri
Havaalanı
ÜRETİM | Production
MEPMEDYA